EDITURA CASEI ŞCOALELOR

IULIU VALAORI

ELEMENTE DE LINGUISTICĂ INDO-EUROPEANĂ

CARTEA ROMÂNEASCĂ. — BUCUREŞTI
1924

1063

ELEMENTE DE LINGUISTICĂ

INDO-EUROPEANĂ

1956

Inv. A. 24.688
44856 dublet
115018

ELEMENTE

DE

LINGUISTICĂ

INDO-EUROPEANĂ

DE

IULIU VALAORI
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

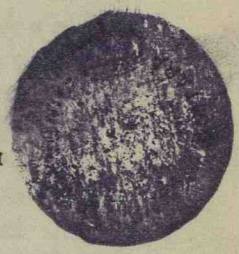

BUCUREȘTI
CARTEA ROMÂNEASCĂ S. A.
1924

1063.

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" Bucureşti
Cota 1953 44856
CONTINUT

B.C.U. Bucuresti
C115018

PRECUVÂNTARE

Scopul ce-l urmărim în această lucrare, care a făcut obiectul cursului ce l'am profesat la Facultatea de litere dela Universitatea din București, este să facem cunoscut studenților acestei Facultăți elementele principale ale linguisticei indo-europeene, în genere, și ale celei greco-latine, în special.

Mult timp filologii, mai ales cei clasici, n'au dat destulă importanță chestiunilor fundamentale ale linguisticei comparate deși „trebue să se știe, zice K. Brugmann că, înainte de a se ocupă cinevà cu faptele izolate ale istoriei limbilor, este nevoe să fie familiarizat, până la un punct oarecare, cu aceste chestiuni fundamentale". Astfel că la început nici n'a existat o legătură între filologia clasică și linguistica comparată indo-europeană.

Acela care a unit în persoana sa linguistica comparată indo-europeană cu filologia clasică și a schimbat această stare de lucruri a fost G. Curtius; pe acesta l'au urmat apoi Hartel și Lipsius, precum și alți mulți învățați cari s'au pronunțat pentru o cooperare a celor două științe. Rolul linguisticei comparate indo-europeene în filologie fie ea clasică, romanică, germanică ori slavă, este foarte mare; el este fundamental pentru orice interpretare serioasă a textelor vechi. In adevăr, care știință referitoare la antichitate nu se bazează pe studiul textelor? Și câte chestiuni nu snnt în istoria literaturii grecești și latine a căror rezolvare să nu atârne de linguistica comparată?

Această știință a dat la noi rezultate importante mulțumită învățaților noștri, cari au consacrat cercetări și lucrări de seamă studiului linguisticei comparate indo-europeene. Dar, pe când cele mai multe din aceste cercetări și lucrări sunt aproape toate din domeniul limbilor romanice și slave și mai cu seamă din acela al limbii române, din potrivă, cele din domeniul greco-latin sunt extrem de puține la număr. Pe de altă parte, dintre lucrările apărute în limbi străine din domeniul linguisticei comparate

greco-latine unele nu mai corespund scopului urmărit de noi, din cauză că sunt prea vechi, iar altele, sunt prea grele și trec prin urmare peste puterile studenților noștri. De aceea, prin alcătuirea acestei lucrări am căutat să umplem această lacună. Din planul ce l'am urmat într'însa, oricine va puteà vedeà că nu este vorba despre o gramatică comparată în sensul celor apărute până acum, cu materia orânduită ca de obiceiu; ci sunt anumite chestiuni generale, așà tratate și în așà chip orânduite, în cât unele să decurgă din altele și fiecare să poată constituì un tot complet și ușor de priceput.

Astfel se prezintă lucrarea aceasta asupra unor chestiuni fundamentale din domeniul linguisticei comparate indo-europeene. Sperăm că ea va fi de un oarecare folos pentru aceia cari se ocupă cu studiul linguisticei indo-europeene și al filologiei, în genere, și mai cu seamă pentru studenții secțiunilor filologiei clasice si moderne, precum și pentru cei ai secțiunei istoriei antice, pentru cari această carte a fost în special scrisă.

Terminând, fie-mi permis să aduc mulțumirile mele foștilor mei elevi: Papacostea Cezar, Papahagi Tache și Graur Al. cari au binevoit să citească de mai multe ori manuscrisul în timpul tipăririi.

I. V.

București, 1924.

CUPRINSUL

INTRODUCERE :

I. Scurtă privire asupra istoriei linguisticei 1
II. Filologia și linguistica 9
III. Graiul. Limba 11
IV. Limba indoeuropeană primitivă 21
V. Limbile iudoeuropeene separate. Populațiunile de limbă indoeuropeană 39
VI. Limbi și populațiuni al căror caracter neindoeuropean este probabil 139
VII. Limbi și populațiuni neindoeuropeene 167

FONETICA :

VIII. Sunetele 181
IX. Sistemul fonetic 189
X. Vocalismul 213
XI. Consonantismul 227

MORFOLOGIA ȘI SINTAXA :

XII. Principii de morfologie 245
XIII. Flexiunea nominală 270
XIV. Flexiunea verbală 291
XV. Sintaxa 323

LEXICOLOGIA :

XVI. Semantica 351
XVII. Vocabularul 365
XVIII. Etimologia 373
Indice : Cuvintele. — Materiile tratate 377

BIBLIOGRAFIA [1])

I. LUCRĂRI

L. ADAM, *Le genre dans les diverses langues*, Paris, 1883.

E. AUDOUIN, *De la déclinaison dans les langues indo-européennes*, Paris, 1898.

CH. BALLY. *Le langage et la vie*, Genève, 1912.

— *Précis de stilistique*, Genève, 1905.

— *Traité de stylistique française*, Paris, Heidelberg, 1909.

D. BARBELENET, *De l'aspect verbal en latin*, Paris, 1913.

FR. BECHTEL, *Die Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher*, Göttingen, 1892.

E. BOISACQ, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Heidelberg et Paris, 1907 sqq.

E. BOURCIEZ. *Éléments de linguistique romane*, 2-e édit. Paris, 1923.

M. BRÉAL, *Essai de sémantique*, 3-e édit., Paris, 1904.

K. BRUGMANN und B. DELBRÜCK, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, vol. I, 2 Aufl. 1897; vol. II. I-II 2 Aufl. 1906-1916; vol. III-V, erste Aufl. 1893 1900. Strassburg.

K. BRUGMANN, *Abrégé de grammaire comparée des langues indo-européennes*, traduit par J. Bloch, A. Cuny şi A. Ernout. Paris, 1905.

K. BRUGMANN—A. THUMB, *Griechische Grammatik, 4 Aufl.*, München 1913.

F. BRUNOT, *La pensée et la langue. Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français*, Paris, 1922.

C. D. BUCK, *Elementarbuch der Oskisch-Umbrischen Dialekte, deutsch. von E. Prokosch*, Heidelberg, 1905

— *The interrelations of the Greek Dialects*, Class. Phil., II (1907).

— *Introd. to the study of the greek dialects. Grammar. Selected inscriptions. Glossary*, Boston, 1910.

A. BUDINSKY, *Die Ausbreitung der lateinischen Sprache über Italien und die Provinzen des römischen Reiches*, Berlin, 1881.

S. BUGGE, *Das Verhältnis der Etrusker zu den Indogermanen, und der vorgriechischen Bevölkerung Kleinasiens und Griechenlands, hrsg. von A. Torp*, Strassburg, 1909.

BÜHLER und KIELHORN, *Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde*, Strassburg, 1895.

A. CARNOY, *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions, 2-e edit.*, Bruxelles, 1906.

— *Manuel de linguistique grecque*, 1923.

[1]) Bibliografia completă se găseşte la locurile respective.

R.S. CONWAY, *The Italic Dialects*, 2 vol., Cambridge, 1897.
CUNY, *Le nombre duel en grec*, Paris, 1906.
A.DAUZAT, *Essai de méthodologie linguistique dans le domaine des langues et des patois romans*, Paris, 1906.
B.DELBRÜCK, *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, 4 Aufl.*, Leipzig, 1904.
— *Zur Stellung des Verbums*, Leipzig, 1911.
O.DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine, tome I*, Paris, 1901.
G. DOTTIN, *Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique*, 2-e édit., Paris, 1915,
A.ERNOUT, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin (Collection linguistique publiée par la Société de linguistique de Paris III.)* Paris, 1906.
D.EVOLCEANU, *Declinarea latină*, Bucureşti, 1906.
S.FEIST, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin, 1913.
— *Indogermanen und Germanen*, Halle, a. S., 1919.
A.FICK, *Vorgriech. Ortsnamen*, Göttingen, 1905.
— *Hattiden und Danubier in Griechenland*, Göttingen, 1909.
F. N. FINCK, *Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft*, Halle, 1905.
C. FOSSEY, *Manuel d'assyriologie*, t. I, Paris, 1904.
R. GAUTHIOT, *Essai sur le vocalisme du sogdien*, Paris, 1913.
— *La fin de mot en indo-européen*, Paris, 1913.
GEIGER UND KUHN, *Grundriss der iranischen Philologie*, Strassburg. 1895.
GERCKE und NORDEN, *Einleitung in die Altertumswissenschaft, 3 Bände.* Leipzig und Berlin, 1910.
P. GILES, *Vergleichende Gramm. der Klassischen Sprachen* (trad. din l. engleză de J. Hertel), Leipzig, 1906.
GILLIÉRON et M. ROQUES, *Études de géographie linguistique*, Paris, 1912.
J. VAN GINNEKEN, *Principes de linguistique psychologique*, (trad. du hollandais), Paris-Amsterdam-Leipzig, 1907.
M. GRAMMONT, *La dissimilation consonantique*, Dijon, 1895.
C.H.GRANDGENT, *Introd. allo stud. del lat. volgare* (trad. din l. engleză de N. Maccarone), Milano, 1914.
GRÖBER, *Grundriss der romanischen Philologie I, 2 Aufl.*, Strassburg, 1906.
B.P.HASDEU, *Principii de filologie comparativă ario-europeă*, Tomul I: Istoria filologiei comparative. Lecţiunea 1—4. Bucureşti 1875.
— *Principii de linguistică*, Bucureşti, 1881.
G.HATZIDAKIS, *Ἀκαδημεικὰ ἀναγνώσματα εἰς τὴν Ἑλληνικήν, Λατινικὴν καὶ μικρὸν εἰς τὴν Ἰνδικὴν γραμματικήν, ἐν Ἀθήναις 1902—1904.*
— *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892.
V.HENRY, *Précis de grammaire comparée du grec et du latin, 6e édit.* Paris, 1908.
— *Grammaire comparée de l'anglais et de l'allemand, 2-e édit.*, Paris, 1906.
— *Antinomies linguistiques*, Parls, 1896.
ED. HERMANN, *Tocharische Sprachreste* (KZ. L. 1922).
E.HERZOG, *Streitfragen der romanischen Philologie, I Band. Die Lautgesetzfrage*, Halle, 1904.
HINNEBERG, *Die Kultur der Gegenwart*, I, VII şi VIII, Berlin und Leipzig, 1906 sqq.

H.HIRT, *Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*, Strassburg 1905—1907.
— *Handb. der griech. Laut- und Formenlehre*, 2 Aufl. Heidelberg, 1912.
O. HOFFMANN, *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen, 1906.
— *Geschichte der griechischen Sprache I*, Leipzig, 1911.
A.HOLDER, *Altceltischer Sprachschatz*, Leipzig, 1896 sqq.
B.HOVELACQUE, *La linguistique*, 4-e édit., Paris.
H.HÜBSCHMANN, *Das indogermanische Vocalsystem*, Strassburg, 1885.
O.JESPERSEN, *Lehrbuch der Phonetik*, deutsch von H. Davidsen, Leipzig, 1904.
N.JOKL, *Linguistisch-Kulturhistor. Untersuchungen*, Berlin 1923.
H.D'ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Éléments de la grammaire celtique, déclinaison, conjugaison*, Paris, 1903.
— *Les premiers habitants de l'Europe, 2 vol*, Paris, 1889—1894.
C. JULLIAN, *Histoire de la Gaule*, I—VI, Paris, 1908—1923.
C. JURET, *Dominance et résistance dans la phonétique latine*, Paris, 1913.
— *Manuel de phonét. latine*, Paris, 1921.
G. KAZAROW, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916.
F. KLUGE, *Urgermanisch*, Strassburg, 1913.
KLUGE, *Die Lykier, ihre Geschichte und ihre Inschriften*, Leipzig, 1910.
KÖRTING, *Lateinisch-romanisches Wörterbuch*, 3 Aufl., Paderborn, 1907.
P.KRETSCHMER, *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache*, Göttingen, 1896.
— *Die Entstehung der Κοινή*, Wien, 1900.
— *Die Sprache* (*Einleit. in d. Altertumswissenschaft, hgg. v. Gercke u. Norden*, I, Berlin, 1912.
K.KRUMBACHER, *Das Problem der neugriech. Schriftsprache*, München, 1903.
B. LEROY, *Le langage*, Paris, 1905.
A.LESKIEN, *Handbuch der altbulgarischen Sprache*, 4 Aufl., Weimar, 1905.
E. LEWY, *Eine Kaukasisch-balkanische Beziehung?. (Orientalische Literaturzeitung*, XXV 1922).
W.M.LINDSAY, *Die Lateinische Sprache, deutsch von H.Nohl*, Leipzig 1897.
— *Die Bildung der Nomina im Litauischen*, Leipzig, 1891.
V. MAGNIEN, *Le futur prec*, Paris 1915.
J. MAROUZEAU, *La phrase à verbe être en latin*, Paris, 1910.
— *Notes sur la formation du latin classique* (MSLP. *XXII.* [1922]).
A. MAZON, *Emplois des aspects du verbe russe*, Paris, 1914.
A. MEILLET, *Introduction à l'ét. compar. des langues indo-européennes, 5-e édition*, [Traducere în limba germană de W. Prinz, Leipzig 1909].
— *Les dialectes indo-européens (Collection linguistique publiée par la Société de linguistique de Paris-I)*, Paris, 1908.
— *De quelques innovations de la déclinaison latine*, Paris 1906.
— *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, Paris, 1913.
MEISTERHANS, *Grammatik der attischen Inschriften, 3 Aufl. besorgt von Ed. Schwyzer*, Berlin 1910.
ED.MEYER, *Geschichte des Altertums, 5 Bände*, Stuttgard 1894 — 1901, 2 Aufl. 1907 sqq.

W.MEYER-LÜBKE, *Grammaire des langues romanes*, trad. franceză de E.Rabiet și A. și J. Doutrepont, 4 vol., Paris, 1890—1906.
— *Einführung in das Studium der roman. Sprachwissenschaft*, Heidelberg 1901.
G.MEYER, *Griechische Grammatik*, 3 Aufl, Leipzig, 1896.
E.MEYSER, *Grammatik der griechischen Papyri der Ptolemäerzeit*, Leipzig, 1906.
G MILLARDET, *Linguistique et dialectologie romanes*, (Rev. des langues romanes, LXI, VII, 1921/22).
G.MOHL, *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, Paris, 1899.
H. MÖLLER, *Semitisch und indogermanisch*, Kjöbenhavn, 1906.
M.MUCH, *Die Heimath der Indogermanen im Lichte der urgeschichtlichen Forschung*, 2 Aufl., Berlin, 1904.
MAX MÜLLER, *Nouvelles leçons sur la science du langage*, (trad. Harris et Perrot), Paris, 1867—1868.
ED.NORDEN, *Antike Kunstprosa*, 2 Aufl., Leipzig, 1909.
K.NYROP, *Grammaire historique de la langue française*, 4 vol. Paris, 1913.
— *Das Leben der Wörter*, (trad. din l. daneză), Leipzig, 1903.
M.NIEDERMANN, *Précis de phonétique historique du latin*. Paris, 1906.
H.OERTEL, *Lectures on the Study of Language*, New-York, 1901.
PAUL, *Grundriss der germanischen Philologie, 2 Bände*, Strassburg 1896.
— *Prinzipien der Sprachgeschichte*. 4 Aufl., Halle, 1909.
R.V.PLANTA, *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte*, 2 Bände, Strassburg 1892—97.
H.PEDERSEN, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I. II Göttingen, 1908—1913.
H.PERNOT, *Études de linguistique néo-hellénique I*, Paris 1907.
ED.PHILIPON, *Les Ibères. Etude d'histoire, d'archéol. et de linguistique* Paris, 1909.
A.PHILIPPIDE, *Principii de istoria limbii române, I*, Iași, 1894.
— *Über den lateinischen und rumänischen Wortaccent (Forch. zur roman. Philol. Festgabe für H. Suchier, Halle*, 1910).
J.PIRSON, *La langue des inscriptions latines de la Gaule (Biblioth. de la faculté de philos. et lettres de l'univers. de Liège)*, Bruxelles 1901.
J. POIROT, *Phonetik*, (aus d. Hb. d. phys. Methodik hgg. v. h. Tigerstedt) Leipzig. 1911.
V.PORZEZINSKI, *Einleitung in die Sprachwissenschaft, deutsch von Boehme*, 1910.
L.ROUDET, *Élémets de phonétique générale*, 1910.
ROUSSELOT, *Principes de phonétique expérimentale*, 2 vol., Paris 1897—1908.
J. VON ROZWADOWSKI, *Wortbildung und Wortbedeutung*, Heidelberg, 1904.
RIBEZZO, *La lingua degli antiqui Messapii*, Napoli, 1907.
L. ȘĂINEANU, *Incercare asupra semasiologiei limbii române*, (Revista pentru istorie, archeologie și filologie, VI, București, 1891).
F. DE SAUSSURE, *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes*, Leipzig, 1879.
— *Cours de linguistique générale*, 2-e édit. Paris-Lausanne, 1923.
A. H. SAYCE, *Principes de philologie comparée?* (trad. franç.). Paris, 1893

J.SCHMIDT, *Die Pluralbildungen der indogerm. Neutra*, Weimar, 1889.
— *Kritik der Sonanten theorie*, *Weimar*, 1895.
O. SCHRADER, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, 3 Aufl., Jena, 1907.
Die Indogermanen, Leipzig, 1911.
Reallexikon der indogerm Altertumskunde, Strassburg, 1901.
JOS. SCHRIJNEN, *Handleiding bij de Studie der vergelijkende indogermaansche Taalwetenschap*, *Leiden*, 1917.
H. SCHUCHARDT, *Ueber die Lautgesetze gegen die Junggrammatiker* Berlin, 1885.
W.SCHULZE, *Zur Geschichte lateinischen Eigennamen (Abhandl. d. kön. Gesell d. Wiss. zu Gött. Philol.-hist. Klasse, N. F., V, 2)* Berlin, 1904.
WH. SCRIPTURE, *The elements of experimental Phonetics*, New York and London, 1902.
CH. A. SÉCHEHAYE, *Programme et méthodes de la linguistique théorique*. Genève-Paris-Leipzig, 1908.
E.SIEVERS, *Grundzüge der Phonetik*, 5 Aufl., Leipzig, 1901.
F.SOMMER, *Handb. der lat. Laut- und Formenlehre*, Heidelberg[3], 1913.
FR.STOLZ und J H.SCHMALZ, *Latein. Grammatik*, 4 Aufl., München 1910.
H. SWEET, *Primer of Phonetics*, 2. edit., Oxford 1902.
W. STREITBERG, *Gesch. der idg. Sprachwissenschaft*, II, I 1916.
— *Urgermanische Grammatik*, Heidelberg, 1894.
A. THOMAS, *Mélanges d'étymologie française*, Paris, 1902.
— *Nouveaux essais de philologie française*, Paris, 1905.
— *Essais de philologie française*. Paris, 1898.
I.THOMOPULOS, *Πελασγικά, ἤτοι περὶ τῆς γλώσσης τῶν Πελασγῶν, ἐν Ἀθήναις*, 1 912.
V. THOMSEN, *Spragvidenskalens Historie*, Kjöbenhavn, 1902.
A.THUMB, *Handbuch der griech. Dialekte*, Heidelberg, 1909.
— *Handbuch des Sanskrit, I Grammatik*, Heidelberg, 1905.
— *Die griechische Sprache im Zeitalter des Hellenismus*, Strassburg 1901.
TROMBETTI, *Elementi di glottologia*, Bologna, 1923.
I. VALAORI, *Der delphische Dialekt*, Göttingen, 1901.
— *De vocalibus apud Homerum non contractis*, Berlin 1902.
J.VENDRYÈS, *Recherches sur l'hist. et les effets de l'int. init, en latin*, Paris, 1902.
— *Le langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, 1921.
— *Traité d'accentuation grecque*, Paris, 1904.
VONDRAK, *Vergleichende slavische Grammatik*, I, Göttingen, 1906.
K. WOSSLER, *Sprache als Schöpfung und Entwickelung*, Heidelberg, 1904.
J.WACKERNAGEL, *Altindische Grammatik*, I, II, Göttingen 1896—1905.
— *Studien zum griechischen Perfektum*, Göttingen, 1904.
WECHSSLER, *Giebt es Lautgesetze?* Halle, 1900.
WHITNEY. *La vie du langage*,[3] (trad. din l. engleză) Paris, 1880.
WILH.WUNDT, *Völkerpsychologie*, I volum (în două tomuri), *Die Sprache*. Leipzig, 1900. (2 Aufl. 1904); cu critica lui B.DELBRÜCK, *Grundfragen der Sprachforschung...*, Strassburg, 1901, şi răspunsul lui WUNDT, *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie*, Leipzig, 1901; cf. şi Année sociologique a lui DURKHEIM, an. V (Paris, 1902).
H.ZIEMER, *Vergleichende Syntax der indogermanischen Comparation* Berlin, 1334.

II. REVISTE.

Archiv für lateinische Lexikographie, dirijată de Wölfflin, Leipzig, 1884. sqq. ([Au apărut XV vol].=AflL).

Archiv für slavische Philologie, dir. de Iagić, Berlin 1875 sqq. (=AfslPh)

Abhandlungen der kgl. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Göttingen ([Acum nu mai apare.]=AbhGG).

Archivio glottologico italiano, dir. de Ascoli, Roma 1873 (=Arh. glott.).

American Journal of Philology, Baltimore, 1880 sqq. (=AmJphil).

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen, dir. de Bezzenberger Göttingen, 1877 sqq. ([Au apărut XXX vol., apoi s'a contopit cu revista lui Kuhn.]=BB.)

Berichte der philolog.—historischen Klasse der Königl. sächs. (bayr., böhm.) Gesellschaft der Wissenschaften (=Ber. d. K. sächs. Ak. d. W.)

Berliner philologische Wochenschrift, dir. de Chr. Belger și O.Seyffert 1880 sqq. (=B(erl.) ph(il) W(och.)).

Bulletin de correspondance hellénique, Athènes, Paris, 1877 sqq. (=BCH.

Buletinul Societății filologice, București 1905 sqq. ([Nu mai apare].=BSF.)

Byzantinische Zeitschrift, fundată și dir. de K.Krumbacher, Leipzig 1892 sqq. (=ByzZ.); și *Byzantinische Archiv*, fundată și dir. de K.Krumbacher, Leipzig, 1893 sqq. (=ByzA.).

Classical Philology, Chicago 1906 sqq. (=Class. Phil.).

Dacoromania, cond. de S. Pușcariu, I, Cluj, 1920/921 sqq. (=DR).

Glotta, Zeitschrift für griech. und latein. Sprache, fundată și dir. de Kretschmer și Skutsch, Göttingen 1907 (=Glotta).

Göttinger Gelehrte Anzeigen (Nachrichten) =GGA(N).

Grai și suflet, publ. de O. Densusianu, I, București, 1923 sq. (=GS.).

Hermes. Zeitschrift für Klassische Philologie, Berlin, 1866 sqq. (=Herm.).

Indogermanische Forschungen, fundată și dir. de Brugmann și Streitberg Strassburg, 1892 sqq. (=IF.); *Anzeiger für indogermanische Sprach- und Altertumskunde*, dir. de Streitberg; Beiblatt zum vorigen (IF.Anz).

Literarisches Centralblatt, Leipzig 1851 sqq (=LitCbl.).

Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, dir. de Brugmann și Osthoff, Leipzig, 1878—1890, ([Au apărut numai V volume.]=MU.).

Mémoires de la Société de linguistique, Paris, 1868 sqq. (MSL.).

(Le) Musée Belge. Revue de philologie classique, 1897 sqq. (=MB.).

Mitteilungen des kais. deutschen arch. Instituts in Athen (zuRom), [=Ath. Mitt. (RömMitt)].

Neue Iahrbücher für das Klassische Altertum, Geschichte. u. deutsche Literatur... dir. de J.Ilberg, Leipzig, 1898 sqq. (=N.Ibb.f.d.kl.Alt).

Philologus, Zeitschrift für das klassische Altertum, Stollberg, 1846, sqq. (=Phil.).

Revista pentru istorie, archeologie și filologie, dirijată de *Gr.Tocilescu* București, 1883 sqq. Azi nu mai apare

Romania, recueil trimestr. à l'étude d. langues et d. littér. romanes, Paris, 1872 sqq. (=Rom.).

Revue de linguistique et de philologie comparée, Paris, 1867 sqq. (=Rdelingu.

Revue de philologie, de littér. et d'histoire anciennes, Paris, 1845 sqq. (=Rev. de phil.).
Revue des études grecques, Paris 1888 sqq. (=Rev. d. ét. gr.).
Rivista Indo-greco-italica di filologia-lingua-antichita, Napoli.
Rheinisches Museum für Philologie, Bonn, 1833 sqq. (=RhMus.).
Real-Encyklopädie d. class. Altertumsw., von Pauly-Wissowa-Kroll, (=RE.).
Studi italiani di filologia classica, Firenze-Roma, 1893 sqq. (=St. it. d. fil. class.).
Sitzungsberichte der bayr. (*Berliner*, etc.) Akademie (=S. Ber. bayr. [Berl. etc.] Ak).
Wiener Studien, Wien, 1879 sqq. (=WienSt.).
Wochenschrift für klassische Philologie, Berlin. 1883 sqq. (=W f. Ph.).
Wörter und Sachen, hgg. von R Meringer, etc., Heidelberg 1909 ff.
Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Geb. d. idg. Spr., Berlin u. Gütersloh, 1852 sqq. (KZ.).
Zeitschrift für romanische Philologie, Halle, 1877 sqq. (=Zf.rom.Phil.)

III. PRESCURTĂRI.

acad. = acadică
ags. = anglo-saxonă
al. = alarodiană
alb. = albaneză
arm. = armeană
eral = arabă
aram. = arameană
arh. = arhaic
asir. v. = asiriană veche
at. = atic
av. = avestic
babil. = babiloniană
balt. = baltică
basc. = bască
beot. = beotic
bret. = bretonă
brit. = britanică
vbulg. = vechea bulgară
bactr. = bactrică
car. = cariană
ceh. = cehă
celt. = celtică
corn. = cornică
cor. = corintic
corc. = corciric
cret. = cretan
cf. = compară (confer)
cimr. = cimrică

d. ex., = de exemplu

dac. = dacă
dan. = daneză
delf. = delfic
dial. = dialect(al).
dor. = doric
el. = elic
engl. = engleză
eol. = eolic
ep. = epic
epigr. = epigrafic
eretr. = eretric
etr. = etruscă

fal. = faliscă
fin. = fineză
frig. = frigiană
vfr., mfr., nfr. = vechea, media și neo-franceză
v.fiz. = vechea frizonă
gal. = galică
gel. = gelică
gat. = gaticul
germ. = germanică
gs. = germană de sus
vgs., mgs., ngs. = vechea, media, neo-germană de sus.
georg. = georgian
got. = gotică

gort. =gortinic
gr. = greacă

hit. = hitită
hom. = homeric

ib. = iberică
i.-e. = indo-european,-ă
ion. = ionic
v.iran. = vechea iraniană
iran.or.= iraniană orientală
il. = ilirică
irl. = irlandeză
v.ir. = vechea irică sau irlandeză
v.isl. = vechea islandeză
inscr. = inscripţiune
it. = italică
v.ind. = vechea indiană
lan. = lanuvinic
lat. = latină
let. = letică
lit. = lituanică
lig. = ligurică
lyc. = liciană
lyd. = lidiană
mac. = makedonică
mes. = mesapică
mit. = mitaniană
osc. = oscă
nord. = nordică
os. = osetă
pel. = pelasghică
pel. = pelignic
pers. = persană
pol. = poloneză
port. = portugheză
prakr. = prakrită
pren. = prenestinic
v. prus.= vechea prusiană
R. = rădăcină
r(uss).= rusă (rusească)
russ. mic.= ruseasca mică
russ. m. = ruseasca mare
russ. alb. = ruseasca albă
run. = runic

sab. = sabinică
sard. = sardă
scit. = scitică
s(erb.)= sârbă (sârbească).
sic. = siculic
sirj. = sirjenică
skr. = sanskrită
v.sl. = vechea slavă
slov. = slovenă
sor. = sorabic
sued. = suedeză
tes. = tesalic
tes. = tesinicul
toh. = toharică
trac. = tracă
ung. = ungară (maghiară)
val. = valisicul
v. = vezi
ved. = vedică
ven. = venetă
votj. = votjakică
zd. = zendă (avestică)

* Inaintea unui cuvânt (de ex., *genesos) arată o formă care nu este atestată, ci restituită prin ipoteză.
[ ] In cazuri ca: *γενε[σ]ος arată că sunetul pus înăuntrul parantezei a căzut foneticeşte.
< Vine din, de ex., γένους <*γένεhος<*γενεσος.
> Se schimbă în, de ex.,*nĕhĕmo>nēmo.

IV. LĂMURIRI ORTOGRAFICE

1. Accentuare: ´=accent ascuţit, ˆ =circumflex; `=accent grav; '=locul accentului fără să se aibă în vedere calitatea accentului.
2 Cantitate.: ˘ =scurtă, de ex., ĕ,-=lungă, de ex, ē,

3. Vocale: ˘ = arată o pronunțare deschisă, de ex. ę̆; ˙ = arată o pronunțare închisă, de ex. ę̇.

/ sau ˜ = arată o pronunțare nazală a unei vocale: ą̆ ę̆ ǫ̆ ų̆; de ex, fr. *są* sau *sã* «sang».

4. Consoane: *n* arată o pronunțare guturală (velară), ca în neogerm. *jung*.

ł arată o pronunțare guturală (velară), ca în polon. *pełny*.

h, în *kh*, *ph*, *gh*, arată o pronunțare aspirată: k+h, p+h, g+h adică trebue să se pronunțe explosiva +h.

b̥ este o spirantă labială sonoră = germ. modern w (=v în românește).

þ (și *ϑ*) este o spirantă dintală surdă (cf. *th* englez surd în: *thin*),

d (și *ð*) este o spirantă dintală sonoră (cf. *th* englez sonor în: *then*).

ǧ sau *γ*) este o spirantă palatală sonoră (cf. *j* din gr. ὀλίγος = ὀλιϳος).

χ' e opirantă palatală (cf. germ. *ch* din *ich*).

χ, *γ* sunt spirante guturale (cf. germ. *ch* din *Bach* și germ. de nord *g* din Tage).

z este, afară *ʒ* din germana de sus și din osco-umbrică, semnul lui s sonor, de ex., rom. *zel*.

Sunetele șuerătoare sunt exprimate de obiceiu prin *š* (surd), cf. rom. *ș* și prin *ž* (sonor), cf. fr.-rom. j.

Prin semnul ' pus după o consoană se arată o pronunțare palatală (muiată), de ex., *n'*, *l'*, *k'*, *t'*, etc., cf. fr. vigne ital. *figlia* „fiică".

Prin semnul · pus sub consoană, se arată o pronunțare cerebrală, d. ex., *ṇ*, *ṛ*, etc.; în sfârșit,

Prin semnul ̯ pus, de asemenea, dedesuptul un i consoane, se arată o pronunțare vocalică a acelei consoane, de ex. franc. faib*l*ment, germ. Vat*r*; iar prin cel ͡ pus subt consoană se arată pronunțarea consonantică a acelei consoane, de ex. As*i*en, sting*u*o, etc.

5 În v. ind. *c* se pronunța ca *ts*; *č* ca *tsch* (= rom. *c* în *ce* și *j* ca *dj* (= rom. *g* în *geam*); *s* se pronunța ca *s* surd al nostru; *ś* ca *ș* al nostru; *ç* tot ca *ș* (*ç* este un semn comod pentru *š*; în limba slavă *ъ*=*ŭ*, *ь*=*ĭ*; în cea lituanică *ů*=u*o* sau u*ǫ*, *ë*=i*ę* sau i*ų* și *sz*=*š*; în limba gotică *aí*=*e*, *aú*=*o*, *hv*=*hw* și *q*=*kw*.

I.

SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA ISTORIEI LINGUISTICEI.

Studiul «linguisticei ştiinţifice» este nou; el începe cu întâiul pătrar al sec. XIX. Până atunci studiile asupra graiului nu dăduseră rezultate rodnice, pentru că nu se cunoştea încă adevărata metodă de cercetare.

Cu cercetările gramaticale şi etimologice s'au îndeletnicit de timpuriu Grecii, anume filosofii greci pe cari îi interesa mai ales chestiunea de a şti dacă există un raport mutual şi necesar între sunetele cuvintelor şi însemnarea lor, sau, din potrivă, dacă cuvintele au primit înţelesul lor pe temeiul unei convenţiuni. Chestiunea aceasta a dat naştere unor discuţiuni nesfârşite care au durat până la sofişti, dintre cari Prodikos s'a ocupat cu *sinonimele*. Deosebirea între părţile de cuvânt se datoreşte lui Aristotel. Cu cercetările asupra categoriilor gramaticale s'au ocupat filosofii stoicieni; ei au susţinut raportul între aceste categorii şi între cele ale logicei; şi tot ei au pus şi bazele gramaticei.

Astfel, întâiu, se începe prin a se face «gramatică». Poemele homerice, cartea de citire a Grecilor, precum şi operele lirice greceşti nu mai erau înţelese chiar pe la începutul sec. III în. de Hr. Şi pentru ca ele să fie pricepute se simţea şi atunci nevoia să fie explicate căci în ele se cuprindeau cuvinte şi construcţiuni ce aparţineau unei alte epoce. Acelaşi lucru se petrecea şi la Indienii vechi cu imnurile vedice pentru înţelegerea cărora se simţea şi la ei nevoia unor comentarii.

Învăţaţii alexandrini mai ales s'au ocupat cu lămurirea greutăţilor filologice ale poeziei homerice. Aceşti *philologoi* s'au inspirat în parte de teoriile gramaticale ale filosofilor vechi, în parte de observarea faptelor linguistice. Exista chiar o şcoală filologică în Alexandria. Cu modul acesta se face apoi «filologie».

Rezultatele acestor cercetări, şi le-au însuşit Romanii cari le-au adaptat la propria lor limbă şi le-au transmis pe urmă Evului mediu, când studiile gramaticale şi etimologice fac oare care progres, şi Evului modern, când aceste studii încep să înflorească. In sec. XVII şi XVIII studiul limbii hebraice de

altă structură de cât cea a limbilor indoeuropeene, conducea pe învățați la compararea de ordin linguistic, la ideea de rădăcină și de sufix și la părerea că terminările personale derivă din pronume. Pe de altă parte, însemnătatea comparării limbilor moderne, în starea lor cea mai recentă, cu cele clasice vechi fusese arătată chiar de către Leibnitz (+1716).

In anul 1786, William Jones (+1794) afirmă înrudirea limbii sanscrite cu cea greacă și cea latină și presupune că compararea sistematică a acestor trei limbi ar adeveri preexistența unei limbi mame primitive și, ceva mai mult, că limba gotică și cea celtică au o origină identică cu cea sanscrită. Și Friedrich von Schlegel, la rândul său, susține cu tărie și admirațiune în lucrarea sa „Ueber die Sprache und Weisheit der Indier", 1808, studiul limbii și literaturii vechilor Indieni, a căror limbă, după acest învățat, întrecea în vechime limbile greacă, latină, persană și germană.

Cunoașterea limbii sanscrite are un rol hotărîtor în desvoltarea științei care se constituea, căci limba aceasta i-a dat o bază mai întinsă și mai temeinică. Astfel, odată cu descoperirea limbii sanscrite (către sfârșitul sec. XVIII) și cu observarea că limbile pot fi comparate între dânsele, începe să se facă «gramatică comparată sau filologie comparată».

Cu începutul sec. XIX studiul «gramaticei comparate» iea un caracter cu adevărat științific. Ca și istoria literaturilor, el se folosește de metoda istorică; el se inspiră de însăși evoluțiunea faptelor și de raporturile lor cu faptele de dinainte. Cu modul acesta a luat sfârșit vechea gramatică zisă generală, al cărei defect principal a fost acela de a subordona realitatea categoriilor logice.

Acela care a înțeles că raporturile dintre limbile înrudite ar putea să constitue materia unei științe autonome este Franz Bopp (1797—1867), *creatorul gramaticei comparate*. In opera sa „Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenisch., Griechisch., Lateinisch., Litauisch., Gotisch., Deutsch., și mai târziu și Altslavischen", 3 B-de, 3 Aufl. 1864-1871, (o lucrare perfectă a spiritului omenesc, când ne gândim mai ales că el n'a avut nici un predecesor), tradusă de Michel Bréal în limba franceză, 1866—1872, Bopp s'a ocupat numai cu analiza flexiunii (morfologia), neglijând atât studiul evoluțiunii foneticei și regulele precise cari constitue partea esențială a acesteia, cât și acela al rolului fenomenelor psihologice în limbagiu, precum și acela al cercetărilor etimologice. Cu întâiul din aceste studii neglijate de Bopp s'a îndeletnicit în special J. Grimm (1785—1863), *fundatorul foneticei comparate* a limbilor indoeuropeene, care ne-a dat în „Deutsche Grammatik", 1819—1837, primul model al legilor fonetice pe a căror cunoaștere se întemeiază întreaga gramatică comparată; cu celălalt s'a ocupat W. von

Humboldt (1767—1835) în care a arătat că limbagiul este o urmare a activității psihice a omului și că un raport strâns leagă desvoltarea limbilor cu evoluțiunea intelectuală a popoarelor; iar cu al treilea s'au ocupat A. F. Pott (1802—1887) în opera sa mare „Etymologische Forschungen", 2 B-de, 1833—1836[1]; și Th. Benfey (1809—1881) în „Griechisches Wurzellexikon" 2 B-de, 1839—1842, două lucrări sistematice și fundamentale pentru etimologia indoeuropeeană, în care ei caută, prin compararea cuvintelor de același înțeles sau de sens analog, să dobândească forma primitivă și sensul primitiv ale unui cuvânt, legi sigure pentru seria de schimbări în deosebitele limbi indoeuropeene, precum și formele succesive.

O atențiune deosebită pentru studiile comparative merită Max Müller (1823-1900) care în „Lectures on the science of Language" 14 ediț., 1885, o lucrare tradusă și în limba franceză de G. Harris și G. Perrot și în cea germană de Böttger, a popularizat aceste studii; G. Curtius (1820—1885), filolog distins, care, în „Grundzüge der griechischen Etymologie" 5 Aufl. 1879, a căutat norme sigure în schimbarea sunetelor, tratându-le complet și sistematic și a stabilit raporturi între gramatica comparată și filologia clasică între care nu existase timp îndelungat nici o legătură; și August Schleicher (1821—1868), a cărui lucrare „Kompendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen, Sprachen" 4 Aufl. 1876, admirabilă dar ieșită de mult din uz, este un fel de sistematizare a științei fundate de Bopp.

Acești doi învățați din urmă reprezintă, pe de o parte, încheerea propriu zisă și punctul culminant al „școalei linguistice vechi" care, ce e drept, a deschis un drum nou ce a dus la rezultate frumoase, dar ea n'a putut să formeze știința linguistică adevărată; iar, pe de alta, prin influința lor cea mare asupra numeroșilor lor discipoli, pregătirea „școalei linguistice noi".

Mai menționăm pe Zeuss, a cărui „Grammatica celtica", 1853, tratează gramatica comparată celtică; Diez, care a publicat „Gramatica comparată a limbilor romanice", 1856[2], și Miklosich care a publicat „Gramatica limbilor slave 1857.

In perioada care urmează are loc în domeniul gramaticei comparate indoeuropeene o însemnată transformare la care au contribuit prin descoperirile lor și prin lucrările și articolele lor importante mai mulți învățati din acea perioadă. Lui G. J. Ascoli (1829—1903) și lui August Fick (1833—1916) datorim „descoperirea celor două serii de guturale indoeuropeene", anume: seria palatalelor (*ḱ*, *ǵ*) și aceea a velarelor (*q*, sau *k*, *g*); pe deosebirea dintre sunetele *ḱ* palatal și *q* (*k*) velar se întemeiază și împărțirea populațiunilor de limbă indoeuropeană în două grupe: „satem" și „kentum". Lui K. Verner și H. Grassmann li se cuvine meritul că au descoperit legile care le poartă nu-

mele: „legea lui Verner“ și „legea lui Grassmann“ prin care sunt înlăturate excepțiile dela așa numita „lege a lui Grimm“ sau „întâia substituire a consoanelor“. J. Schmidt, la rândul său, a adunat în lucrarea sa „Zur Geschichte der indogerm. Vocalismus“, I. Band, 1871. II. Band 1875, un imens material de o mare valoare. (Este adevărat că unele rezultate dobândite sunt socotite ca nesigure azi, iar altele au nevoe de multe modificări; dar, luată în totalitatea ei, această lucrare se impune încă prin extraordinara erudițiune de care a dat dovadă autorul ei, care stăpânea deopotrivă aproape toate limbile indoeuropeene). Acestui renumit indoeuropeanist se datorește importanta și ingenioasa descoperire care stă în aceea că, în limba indoeuropeană primitivă, a funcționat ca plural neutru o formă singulară colectivă. Această teorie a fost urmărită cu o metodă riguroasă și cu o deplină și profundă cunoaștere a materiei în opera sa perfectă și extraordinar de instructivă „Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra“, 1889. In legătură cu descoperirea „nazalei sonans“ făcută de K. Brugmann (cf. Curt. Stud. IX p. 287 sqq. 363 sqq.), stă alta de o însemnătate mare, atribuită tot acestui învățat, prin care se răstoarnă teoria vocalelor primitive, susținută de reprezentanții „școalei linguistice vechi“, și se ajunge la teoria nouă că trinitatea vocalică *a*, *e*, *o* aparține vocalismului limbii indoeuropeene primitive, iar nu unitatea *a* a grupei arice, adică a limbii indiene și a celei iraniene. Iar H. Osthoff, arătase mai dinainte că, după toate probabilitățile, și un r primitiv apare în funcțiune vocalică.

Odată cu aceste descoperiri importante se formulau principii linguistice mai precise și mai sigure și se emiteau noi teorii. Dintre aceste principii, trei in special joacă un rol hotărîtor: „principiul analogiei, acela al legilor fonetice și acela al împrumuturilor“. W. Scherer este printre cei dintâi care, în lucrarea sa „Zur Geschichte der deutschen Sprache“, 1868[1], 1878[2], a observat că multe forme, socotite până atunci desvoltări curat fonetice ale formelor indoeuropeene vechi, sunt în realitate numai formațiuni analogice; iar A. Leskien a arătat în „Die Deklination im Slavischen, Litauischen und Germanischen“, 1876, că legile fonetice sunt fără excepțiuni. In introducerea volumului întâiu al „Cercetărilor morfologice“ (Morphologische Untersuchungen), 1878, publicate sub conducerea lui Osthoff și Brugmann, aceste principii au fost definitiv stabilite.

Astfel s'a constituit „școala linguistică cea nouă“ pela 1878, de către neogramaticii K. Brugmann, H. Osthoff, H. Hübschmann, W. Braune, E. Sievers, H. Paul, A. Leskien, etc. Ea se ocupă, pe lângă studiul limbilor moarte, și cu cercetarea limbilor vii, ca să descopere fapte ce nu mai sunt vădite în tradițiunea scrisă. Și cu toată opoziționea strașnică, cu toate criticele violente neexplicate, această mișcare neogramatică, știin-

ţifică şi fecundă, câştigă din ce în ce mai mult tărâm în domeniul gramaticei comparate. Noile teorii fac zilnic noi adepţi. Aproape toţi romaniştii, germaniştii şi slaviştii au fost câştigaţi la această şcoală nouă, cu toate că şi cea veche a mai păstrat unii apărători.

Lucrările temeinice în care sunt rezumate cu o mare exactitate teoriile şi principiile fundamentale ale acestei şcoale noi sunt: „Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues i.-e.", Leipzig 1879, Paris 1887, a lui F. de Saussurei, asupra „apofoniei vocalice indoeuropeene" şi azi încă de cea mai mare însemnătate; „Prinzipien der Sprachgeschichte" 1920[5], a lui H. Paul, de cel mai mare folos pentru oricine se ocupă cu problemele fundamentale ale linguisticei generale; şi „Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen", 1919[6] a lui B. Delbrück, cea mai potrivită pentru a iniţia pe cineva în studiile comparative ale limbilor indoeuropeene.

Lucrarea considerabilă în care sunt discutate cu o judecată serioasă şi profundă şi într'un mod bogat şi original chestiunile de linguistică şi arătate cu multă claritate tendinţele linguistice de la sfârşitul sec. XIX şi rezultatele la cari s'a ajuns în domeniul gramaticei comparate a limbilor îndoeuropeene, este „Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen", 5 B-de, 2 Aufl., 1897—1913 al indoeuropeaniştilor K. Brugmann şi B. Delbrück. Acest Grundriss constitue azi, cu drept cuvânt, opera indispensabilă pentru ori care gramatic comparatist; dar, pentru că el e prea întins şi nu poate fi întrebuinţat de începători, Brugmann a alcătuit „Kurze vergleichende Grammatik der indogerm. Sprachen" (1902-1904), o expunere sumară, fără să se lase ceva la o parte, a întregii gramatici comparate (fonetică, morfologie şi teoria frazei), care este de cel mai mare folos pentru studenţii filologiei fie ea clasică, ori romanică, germanică şi slavă. Acest rezumat este tradus şi în limba franceză (Abrégé de grammaire comparée, Paris 1905). Cu problemele însemnării cuvintelor se ocupă alţi cercetători între cari citâm pe M. Bréal, principalul creator al „semanticei".

Cum însă linguiştii s'au ocupat puţin în cursul secolului XIX cu linguistica generală, căci, înainte de a se gândi să facă să reiasă adevăruri de ordin general, trebuia să se studieze bine fenomenele, ca să fie exact cunoscute şi să se pregătească o bază solidă pentru concluziuni; şi cum opera pregătitoare care prezenta destulă siguranţă, cel puţin în ceea ce priveşte limbile îndoeuropeene, se terminase, cercetările linguistice iau o direcţiune nouă: încep să apară, pe lângă cercetări de detaliu, încercări de sinteză, de coordonare.

Această mişcare începe odată cu publicarea lucrării importante a lui Wundt „Völkerpsychologie, 1. Bd. Die Sprache,

I. II". 1990[1], 1904[2], în care acest filosof-linguist își exprimă părerile asupra fenomenelor limbii pe care voește să le explice prin psihologie, anume: prin noua psihologie experimentală. Apoi, au apărut alte lucrări de mare valoare, dintre care menționăm: „Zur Kritik der Sprache, 1901, de F. Mauthner; „Principes de linguistique psychologique" 1907, de J. van Ginneken; „Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie", I 1908, de A. Marty; „Programme et méthodes de la linguistique théorique" 1908, de Ch. A. Séchehaye; „Traité de stylistique française", 1909, de Ch. Bally, în care autorul ne vorbește despre rolul constant al sensibilității în linguistică; introducerea în linguistică a acestui factor va avea ca rezultat reînnoirea studiului vocabularului; „Cours de linguistique générale", de F. de Saussure publicat de Ch. Bally și Ch. A. Séchehaye, 1916, o lucrare bună și originală asupra principiilor linguisticei generale, deși cam învechită; „Les Dialectes indoeuropéens" 1908, de A. Meillet, și „Linguistique historique et linguistique générale" 1921, de același, un volum în care sunt adunate diferitele articole ale învățatului francez din deosebitele reviste unde au fost publicate cu începere de la 1905; în sfârșit, „Le langage. Introduction linguistique à l'histoire", Paris 1921, de J. Vendryes, în care autorul ne dă o idee de ceea ce este linguistica, de chestiunile cu care se ocupă ea și de rezultatele principale pe cari ea le-a dobândit.

La desvoltarea gramaticei comparate a limbilor indoeuropeene au contribuit prin lucrările și articolele lor din domeniul acestor limbi, și alți învățați dintre cari menționăm: în Germania și Austria, J. Wackernagel, Schuchardt, G. Meyer, W. Schulze, P. Kretschmer, Solmsen, Skutsch, H. Collitz, O. Hoffmann, Fr. Bechtel, Bartholomae, Kluge, Thurneysen, Stolz, Streitberg, H. Hirt, F. Sommer, A. Thumb, Bernecker, Vondrák, Walde, etc.; în Franța, G. Paris, V. Henry, R. Gauthiot, Grammont, A. Cuny, Ernout, etc., în Anglia și Statele-Unite, Lindsay, W. D. Whitney, C. D. Buck, Bloomfield etc.; în Elveția, Niedermann, etc.; în Italia, Ascoli, Fr. Ribezzo, Ciardi-Duprè, etc.; în Grecia, G. Hatzidakis, etc.; în Danemarca, Suedia și Norvegia, Thomsen, H. Pedersen, Danielsson, Iohansson, Bugge, Torp, etc.; în Rusia, Baudouin de Courtenay, Fortunatov, Porzezinski, etc.; în România, A. Philippide, O. Densușianu, Pușcaru, Candrea, etc.

Dar cu toate serviciile aduse de toți acești învățați în domeniul limbilor indoeuropeene, sunt încă probleme fundamentale cari așteaptă soluții nea-

Cf. *B. Delbrück*, Einleitung în das Studium der idg. Sprachen[6], (Leipzig, 1919) passim.—*A. Meillet*, Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes[4] (Paris, 1915); *Bréal*, Essai de sémantique, 5-a ed., Paris 1911. — *G. Hatzidakis*, Ἀκαδημ. ἀναγνώσματα εἰς τὴν Ἑλληνικ. Λατ. κ.τ.λ. (Atena, 1902-1904) pp. 7—13.— *P. Kretschmer*, Sprache (Einleitung in die Altertumswiss.[2] hgg. von Gercke und Norden, I [1912] pp. 463—468. — *V. Porzezinski*, Einleitung in die Sprachwissenschaft (trad. germ. de E. Boehme) pp. 8—38. — *Kr.*

Sandfeld-Jensen, Die Sprachwissenschaft (Leipzig-Berlin 1915)p. 1 sqq. -- *A. Grégoire*, Petit traité de linguistique (Paris-Liège 1915) pp. 119—130. — *F. de Saussure*, Cours de linguistique générale (1916) p. 13 sqq.— *A. Szwedinski*, Die Sprache. Hauptzuege d. Sprachwissenschaft auf neuer Grundlage, Berlin 1917. -- *J. Vendryes*, Op. cit. pp. 1 sqq.—*Brugmann*, Abrégé, de grammaire comparée (trad franceză) de Bloch, Cuny și Ernout), p. I sqq.

II.

FILOLOGIA ŞI LINGUISTICA.

A confunda azi linguistica cu filologia este o greşală. Ele sunt două discipline deosebite. S'a putut face o asemenea confuziune la început, când linguistica se numea „filologie comparată" şi nu se întindea dincolo de grupa limbilor indoeuropeene a cărei parte principală o formau limba greacă şi cea latină, şi când domeniul filologiei nu era încă fixat şi se credea că obiectul ei îl formează studiul limbilor.

Cu toate acestea, după obiectul cercetării lor ele se apropie una de alta. Atât linguistul cât şi filologul se ocupă cu studiul limbii; dar chipul cum sunt privite şi tratate chestiunile din domeniul acestor două discipline de unul şi de celălalt este deosebit. In adevăr, pe când linguistul studiază limbile pentru ele însele, ca manifestare a spiritului omenesc, se ocupă cu toate epocele limbii greceşti şi celei latine şi cu toate dialectele lor de o potrivă, are în vedere mai ales resturile limbii celei mai puţin cultivate şi mai puţin literare, nu ţine seamă de cea ce este individual şi personal şi dă mai mare atenţiune foneticei decât morfologiei şi sintaxei; din potrivă, filologul vede în studiul limbilor mijlocul de a cunoaşte exact ideile scriitorilor ale căror opere sunt pentru noi izvorul unei culturi superioare, se ocupă cu anumite perioade ale celor două limbi clasice care prezintă un deosebit interes, are în vedere limba literară, ţine seamă de ceea ce este individual şi personal şi dă mai mare însemnătate sintaxei decât morfologiei şi foneticei.

Şi dacă aceste două ştiinţe nu se confundă azi, în schimb ele se completează şi se ajută reciproc.

Filologia, bunăoară, recurge la linguistică sau gramatică comparată ori de câte ori este vorba despre compararea textelor diferitelor epoce, despre determinarea limbii particulare a fiecărui scriitor şi despre citirea şi explicarea inscripţiunilor scrise într'o limbă veche sau grea de înţeles; iar linguistica, la rândul ei, ca una care îşi iea materialul din izvoare literare, are nevoie pentru înţelegerea exactă şi cercetarea critică a tradiţiunii limbii de ajutorul filologiei.

Denumirea de filologie se dă în special mişcării ştiinţifice

create în Germania de către Friedrich August Wolf (1759-1824), marele reformator al studiilor filologice în aceea țară. Filologia n'are ca obiect unic limba, mai ales cea scrisă; ea caută, înainte de toate, să fixeze, să interpreteze, să comenteze textele: ceea ce face să se ocupe și cu istoria literară, cu moravurile, cu instituțiunile, etc. Cea de „filologie comparată" (cum s'a numit și se numește încă și azi de către unii Francezi și Englezi, dată în primele timpuri când această știință era socotită ca un despărțimânt al filologiei), sau de „gramatică comparată" (cu un înțeles mai restrâns de cât cea de linguistică sau glotologie generală), se dă studiului istoriei desvoltărilor linguistice prin mijlocul comparărilor între deosebitele limbi sau grupe de limbi (de ex. grupa de limbi indoeuropeene, de limbi semitice, finezo-ugriene, bantu, etc.)

Cea de „linguistică sau glotologie" se dă studiului totalității manifestărilor limbagiului omenesc, fie că ar fi vorba de popoarele sălbatice sau de națiunile civilizate, de perioadele vechi, clasice sau de decadență, ținând seamă, în fie care perioadă, nu numai de limbagiul corect și frumos, ci de toate formele expresiunii; linguistul va trebui să aibă în vedere și textele scrise, căci numai acestea ne fac cunoscute limbile vechi. Examinarea comparativă a celui mai mare număr de limbi posibil ne apropie de scopul suprem al linguisticei, adică scoaterea la iveală *a legilor generale cărora se supune graiul omenesc.* Căutând să scoată aceste legi, linguistica nu se oprește de a recurge la istoria fiecărei limbi și la compararea limbilor între dânsele. Gramatica istorică și gramatica comparată îi pun la îndemână faptele de care are trebuință pentru a sprijini deducerile sale; ea se desparte totuși de aceste discipline, al căror obiect este mai particular, și iea atunci numele de „linguistică generală".

Cf. *P. Kretschmer,* Sprache (Einleit. in die Altertumswiss.[2]) pag. 463. — *A. Meillet,* Linguistique historique et linguistique générale, p. 19 sq. et passim. — *A. Grégoire,* Op. cit. p. 5, sqq., 136 sq. — *M. Bonnet,* La philologie classique, p. 78—89. — *V. Porzezinski,* Op. cit., pp. 3—8.

III.

GRAIUL. LIMBA

Graiul.

Linguiștii au pierdut mult timp și și-au dat multă osteneală, ca să rezolve problema originii graiului ale cărei soluțiuni au fost multe și variate. In zilele noastre însă, ei se preocupă mai puțin de această chestiune. Ei știu că soluțiunea originii lui va fi totdeauna o problemă grea. Faptele lipsesc și vor lipsi pentru a o rezolva. Nu se pot întrebuința alte dovezi de cât concluziunile scoase din științele psihologice și sociale și prea puțin din linguistică. Lucrările cele mai noi sunt: aceea a lui Wundt „Die Sprache", în care el s'a încercat să întemeeze o psihologie a graiului și să ne arate ca punct de plecare al graiului *mișcările sau gesturile expresive* ce sunt ca contralovitură a impresiunilor ce le primim, și aceea lui Vendryes „Le langage". Se recunoaște că omul primitiv, omul fosil al cărui creer nu era încă propriu raționamentului, trebue să fi avut un graiu emotiv, adică un strigăt ca acela al animalului când își exprimă durerea sau bucuria și își arată o frică sau o dorință; Apoi, strigătul, prevăzut cu o valoare simbolică, a fost socotit ca un semnal ce putea fi repetat de alții. Omul, având atunci la îndemână această operațiune psihologică, acest act linguistic primordial, baza de deosebire între graiul omenesc și cel animal, l-a întrebuințat spre a se pune în legătură cu semenii săi. Odată deșteptată în spirit conștiința semnului nu mai rămânea să se facă altceva de cât să se desvolte această facultate admirabilă. Progresul însemnat al graiului se face când sunetul e recunoscut ca semn și când spontaneitatea care a creat semnul folositor se completează cu voința.

După Vendryes graiul s'a desvoltat pe cale de diferențieri succesive. Cum s'a făcut însă această diferențiere și prin ce grade a trecut ea de la strigătul-semnal până la mijloacele de exprimare așa de variate, constituind bogăția unei limbi, aceasta nu se poate determina. Acest învățat definește graiul *un sistem de semne* — înțelegând prin semn ori ce simbol ce poate servi la legătura între oameni—a cărui transformare presupune realizarea unor condițiuni psihologice, (întru cât graiul, un act psihologic, este în raporturi strânse cu viața psihică și pre-

supune activitatea voluntară a spiritului), şi sociale (întru cât el este format în sânul societăţii şi răspunde unei trebuinţe a oamenilor de a comunica între dânşii).

Despre un progres al graiului în sensul absolut al cuvântului nu poate fi vorba. Această chestiune este complexă. Numai evoluţiunea omenirii întregi poate năzui la rezolvirea ei.

Limba.

Graiul cu care ne-am ocupat este totalitatea procedeurilor fiziologice şi psihice de care dispune omul ca să vorbească, iar limbile cu care ne vom ocupa reprezintă folosinţa practică a acestor procederi.

Limba deci nu trebue confundată cu graiul; ea este o parte esenţială a lui. Ea este, după Vendryes, forma linguistică ideală care se impune tutulor indivizilor din aceeaşi grupă. Iar varietatea limbilor reflectează complexitatea raporturilor sociale

Cf. *Wundt*, Völkerpsichologie. 1 Bd. Die Sprache I. II 2. Aufl., Leipzig 1904. Ca completare la această operă *B. Delbrück*, Grundfragen der Sprachforschung, Strassb 1901. Ca răspuns la aceasta: *Wundt*, Sprachgeschichte und Sprachpsychologie, Leipzig 1901. *F. de Saussure*. Op. cit. pp. 25 sqq. — *A. Grégoire*, Op. cit. pp. 136—139.—*J. Vendryes*, Op. cit., pp. 6—20; 273—287. — *Porzezinski — E. Boehme*, Einleitung in die Sprachwissenschaft, Berlin şi Leipzig 1910, pp. 192 — 196. *Whitney*, Leben und Wachstum der Sprache, Leipzig 1876. *Sütterlin*, Das Wesen der sprachlichen Gebilde, 1902. *H. Paul*, Prinzipien der Sprachgeschichte[4], Halle 1909.

Principalele forme ale limbilor.

Limbile se deosebesc între dânsele nu numai prin cuvintele pe cari le întrebuinţează, ci şi prin chiar felul cum ele le combină le asociază sau le schimbă, ca să arate ideile şi nuanţele lor.

Sunt limbi, bunăoară, ale căror cuvinte se compun numai din rădăcini monosilabice invariabile: unele „pline“ (principale) pe care noi le traducem prin substantive, adjective, verbe, prevăzute cu un înţeles totdeauna independent; altele „goale“ (secundare) care determină sau precizează înţelesul cuvintelor pline şi arată rolul pe care acestea îl joacă în frază; funcţiunea lor se aseamănă cu aceea a terminărilor cazuale, de gen sau de număr, ori cu aceea a prepoziţiunilor din limbile flexionare, precum şi cu aceea a particulelor întrebuinţate în limbile aglutinante. Înţelesul cuvintelor, valoarea lor, calitatea lor de subiect sau obiect, de substantiv, adjectiv, verb se determină prin poziţia pe care o ocupă ele în frază, şi prin accentul cu care ele sunt pronunţate.

De ex., în limba anamită, rădăcina *ba* pronunţată cu accent grav însemnează: „doamnă“, cu cel ascuţit: „favoritul unui prinţ“, cu cel întrebător: „palmă“, şi fără accent: „trei“ ; prin

urmare, *ba*, *bà*, *bâ?*, bá însemnează: „Trei doamne au pălmuit pe favoritul prințului".

Pe de altă parte, cuvântul chinez „ta" cu ideea de „mărire, mărime" când este pus înaintea unui cuvânt, joacă rolul de adjectiv sau adverb: *ta-jin* „un om mare" când este pus după un cuvânt, el devine verb sau substantiv abstract: *jin-ta* „omul crește, sau omul este mare, sau mărimea omului". Aceste limbi se numesc **monosilabice** sau **izolante**.

In aceste limbi numărul cuvintelor fundamentale nu este așa de mare cum s'ar putea crede. Aceasta provine din faptul că aceeași rădăcină monosilabică poate să aibă multe și diferite sensuri după accentele speciale pe care ea le primește. Aceeași formă poate să aibă până la 20—30 de înțelesuri; de ex., „tao» însemnează: «a atinge, a ajunge, a acoperi, steag, grâu, a duce, cale, etc.» «lu» are următoarele însemnări: «piatră prețioasă, rouă, a făuri (a fabrica), vehicul (trăsură), a întoarce, cale, etc». Din asociații de sinonime obținem un sens mai clar; de pildă, *tao* și *lu* au câte zece înțelesuri din care unul, cum am văzut, este acela de „cale"; asociate amândouă: *taolu* însemnează «cale». Genul se poate determina prin ajutorul unui al doilea cuvânt: «nan» masculin, „niu» feminin; așa că *nan tse* însemnează «fiu», *niu tse* fiică.

Aceste limbi formează la Estul și la Sudul Asiei o grupă compactă. Principalele sunt: *Limba chineză*, ale cărei monumente literare se sue dincolo de anul 1000 în. de Hr. Cea *anamită*, cea *siameză*, cea *birmană*, cea *tibetană* și *idiomele himalaiene*.

Sunt limbi iarăși, ale căror cuvinte se formează dintr'o rădăcină principală invariabilă și din particule care se adaogă la această rădăcină, punându-se înaintea sau în urma ei, dar fără a se îmbina cu dânsa; astfel, atât aceste particule cât și rădăcina păstrează caracterul lor individual și independent. Precât se pare această procedare seamănă cu aceea a flexiunii; deosebirea însă stă în aceea că nu este, cum am zis, o îmbinare. Afară de aceasta, adăogarea elementelor determinatoare nu pricinuesc în rădăcină schimbările de radical ca în cele flexionare. Fie, de ex., turc. «ev» care însemnează „casă"; sufix. ablat. este „den", *ev-den* însemnează „afară din casă"; «ler» este semnul pluralului *ev-ler-den* însemnează: «afară din case». Cuvântul «el» însemnează: «mână»; *el-im* însemnează; «mâna mea»; *el-im-de* ce se traduce prin: „în mâna mea»; iar *el-im-de-ki* are înțelesul de «cea ce este în mâna mea». In limba ungurească «nemurirea mea» se exprimă prin o reunire de cuvinte ca: *halhatatlansagomat*, care se descompune în = *hal* „a muri», + *hat* (particulă cauzativă) + *at* (particulă arătând puterea, + *lan* (negațiune) + *sag* (sufix nominal) + *om* (semnul persoanei I singulare) + *at* (acuzativ) cea ce se poate reda

prin: „proprietatea ce am de a nu putea fi făcut a muri»; ungur. *zaratgathat*, la rândul său, se descompune în: zar «a închide» + at „pune" + gat „adesea" + hat «poate», și însemnează: „el poate pune să închidă adesea». Aceste limbi se numesc **aglutinante.**

Numărul limbilor aglutinante este mare:

In Asia avem: *limba mongolă*, cea *calmucă*, cea *tungusică* și aceea a populațiunii *Mandșu.*

In Indii: familia *limbilor dravidiene* (telugu, tamul malabar, etc.) și *limbile Mundas.*

In Africa, la sud de ecuator: *limbile bantu*, cuprinzând între altele dialectele din Congo; *limba Hotentoților*, aceea a *Boșimanilor.*

Limbile malaio-polineziene, formând trei grupe: 1, *malaeza*, în peninsula Malaca și în insulele vecine ca: Filipine, etc., *javaneza*; 2. *polineziana*, în Polinezia, *malgașa*, în Madagascar; 3, *melaneziana* în insulele din nord-estul Australiei.

In America, la nord: *limba Eșchimoșilor*, cea *irochesiană* pe țărmurile Sft. Laurențiu, cea *algonchincă*, la sud de baia Hudson; la centru: limba veche a *Aztechilor*; la sud: limba veche a Incașilor. Aceste limbi nu sunt încă bine studiate.

In Europa, *limbile finezo-ugriene*; *limbile turco-tătare*; *limbile samoieze*;

Deosebirea între aceste două clase de limbi este cea următoare: în clasa limbilor aglutinante cuvântul nu este compus dintr'o rădăcină, ci este format din unirea unei rădăcini cu mai multe particule, păstrând în această juxtapunere de rădăcină și particulă fiecare valoarea ei individuală; pe când în cele monosilabice, din potrivă, cuvântul este format dintr'o singură rădăcină.

Sunt, în sfârșit, limbi ale căror radicale nu sunt neapărat invariabile, și pot fi modificate prin derivare și compunere și printr'un fel de flexiune internă (apofonie, sau alternare vocalică sau ablaut) și în care raporturile gramaticale se arată prin mijlocul terminărilor cazuale și personale. Să luăm o serie de vorbe pentru a exemplifica cele spuse: gr. *philotēsia* „prietenească" din philótēs „prieteșug" din philos „prieten"; lat. *fidelitas* „fidelitate", din fidelis „fidel" din fides „credință"; fr. *loyauté* „lealitate" din loyal „leal", din loi „lege", etc. gr. *kakoûrgos* pentru *kakó-ergos* (=kakon, ergon) „rău"; lat. *foedifragus* „cel care rupe tractatele" (foedus, frangere). skr. *vidhávā*, av. *viδavā*, gr. ἠ(F)ίθεος, lat. *viduus*, got. *widuwō*, v.sl. *vidova* „văduva", ale căror elemente formative sunt: 1, -s terminarea cazuală; 2,-uo-(vo), șufix formativ și 3, vid-, rădăcina: i.-e.*u̯idheu̯o. Gr. gi*gn-o-mai* „devin", gé-*gon-a* „devenii", e-*gen-ó-mēn* „am devenit"; lat. *sed-e-o* „șed", *sol-ium* „tron" *sid-o* „așez" *nī-d-us* (<*ni-sd-os*) „cuib", v. g. s. *tag* „ziuă", *tag-es*, *tag-e*, *tag-u*, (instru-

mental); lat. *mone-ō*, *monē s*, *monĕt-*, *monē-mus*, *monē-tis* *monē-nt*.

Limbile cari exprimă în acelaşi cuvânt ideea şi legăturile ei cu ideile asociate fie prin adăogarea de terminări flexionare, fie prin schimbările din radical se numesc: *flexionare* sau *sintetice*. Sunt limbi flexionare: 1, Cele indoeuropeene; şi 2, cele semitice.

Sunt deosebiri însă şi între limbile flexionare. Şi pentru că modul de flexiune al limbilor semitice nu este asemenea celui al limbilor indoeuropeene, s'a emis părerea de a le constitui într'o clasă separată cuprinsă între limbile aglutinante şi cele flexionare adică, aglutinante-flexionare (Fortunatov). Grupa limbilor semitice, se deosebeşte de cea a limbilor indoeuropeene prin: 1, lipsa aproape totală de compuşi; 2, întrebuinţarea restrânsă a derivării; 3, desvoltarea redusă a flexiunii; 4, forma specială a rădăcinilor semitice, care, cu puţine excepţiuni, au trei consoane, cf. *qtl* «a omorî», *ktb* «a scrie», *dbr* «a vorbi», etc., rădăcini cari persistă la toate formele acestor limbi (cf. hebr. *qāṭal* „a omorît", *qṭōl* „a omorî", arab. *qatl* (infin.) „a omorî" *qitl* (adjectiv) „duşman"; *qatlun* (abstract) „omorire, omor". *qitalu* „lovitură"; *qatala* „a omorît"; *qutila* „a fost omorît". etc. Consoanele exprimă *sensul concret* al cuvintelor, iar vocalele, prin mijlocul sufixelor şi prefixelor, arată *valorile gramaticale* (de ex. hebr. *qāṭlū* „au omorât" cu sufix. *u*; *ji-qṭōl* „va omorî", cu prefixul *ji*). S'au găsit şi concordanţe cari nu sunt de neglijat, dar nu se poate face o teorie completă.

Este de observat că aceste trei baze de clasificare sunt prea absolute, căci nu există, pe cât se pare, nici o limbă care să fie cu totul flexionară, aglutinantă sau monosilabică. De aceea, această împărţire tradiţională a limbilor trebue să fie admisă cu restricţiune. Nu e mai puţin adevărat însă că această clasificare constitue un mijloc potrivit de împărţirea limbilor după caracterele pe care le arată mai cu seamă fie care din ele.

Pe de altă parte, se presupune în general că structura monosilabică arată gradul inferior al desvoltării unei limbi: flexiunea ar fi caracteristica limbilor celor mai perfecte, şi în succesiunea desvoltării lor progresive, limbile ar trebui să treacă mai întâiu printr'un stadiu intermediar, acela al aglutinării. Monosilabism, aglutinaţiune, flexiune, acestea sunt arafi cele trei grade ale perfecţiunii limbilor.

Cum însă limbile evoluează neîncetat şi istoria evoluţiunii lor ne arată că ele pot să prezinte aspecte deosebite de la o epocă la alta, percurgând cu modul acesta un fel de ciclu ale cărui faze se înlănţuiesc, dar adeseori se şi contrazic, nu se poate presupune că limbile flexionare nu'şi vor mai schimba aspectul şi vor păstra pentru totdeauna mijloacele lor flexionare. odată ce au ajuns la cel mai înalt grad al desvoltării lor,

Limba franceză, bunăoară, și cea engleză, eșite amândouă din limbi flexionare, au pierdut cele mai multe terminări flexionare vechi. Pe urmă, vocabularul englez este aproape tot așa de monosilabic ca și cel chinez, afară de cuvintele lungi de origine savantă. Prin urmare, limba anglo-saxonă și cea latină în transformarea lor în limba engleză și în cea franceză de azi, amândouă analitice, au părăsit cu totul caracterul lor flexionar. Soarta lor ar trebui să ne dea de gândit, când examinăm limbi a căror istorie nu o cunoaștem bine, cum este de pildă, cea chineză; căci cine știe dacă monosilabismul acestor limbi nu ascunde straturi anterioare, printre care s'ar găsi, dacă ar fi documente, un sistem de flexiuni sau aglutinațiuni schimbat în decursul atâtor veacuri. In sfârșit, să nu uităm că valoarea intrinsecă a unei limbi nu stă în bogăția sau sărăcia flexiunii lor, dovadă limba franceză și cea engleză, față de alte limbi cele mai sintetice și cele mai variate sub raportul formelor.

Cf. *Vundt*, Op. cit. — *B. Delbrück*, Grundfragen der Sprachforschung, p. 47 sqq. — *R. Meringer*, Indogermanische Sprachwissenschaft, pp. 46–50. — *V. Porzezinski Boehme*, Einleitung în die Sprachwissenschaft. pp. 134-137. — *A. Grégoire*, Op. cit. pp. 12-20. — *Max Muller*, La science du langage (trad. franceză) I p. 34 sqq. — *A. H. Sayce*, Principes de phil. Comp. (trad. franc.) p. 107 sqq. *A. Dauzat*, Méthodologie linguist, pp. 77–79.

Numărul limbilor vorbite pe suprafața pământului s'ar ridica, după F. N. Fink, la peste două mii.

Clasificarea limbilor. S'au făcut unele încercări spre a se stabili raporturile unei înrudiri primitive între mai multe grupe din aceste limbi; aceste încercări însă au fost premature. Teoria cercetătorului italian Trombetti, după care toate limbile globului au o origine comună, trebue să fie socotită ca nereușită. Este drept, totuși, că sunt apropieri între unele limbi, ce nu pot fi contestate; de ex., cele între limbile indoeuropeene: (indiana, iraniana, armeana, greaca, latina, germana, slava, etc.); cele între limbile semitice: (araba, ebraica, babilono-asiriana, etc.); cele între limbile finezo-ugriene: (finlandeza, ungara, etc.).

S'au făcut și încercări de clasificarea limbilor *după structura lor gramaticală*. Dar această clasificare trebue să fie admisă cu restricțiune.

S'a propus, apoi, o altă clasificare a limbilor după rasele oamenilor cari le vorbesc. Dar cum nu există nici o legătură necesară între limbă și rasă și cum nimeni nu mai susține azi că un oare care tip linguistic ar putea fi legat cu un oare care tip somatic nici această clasificare nu poate fi admisă.

In adevăr, nu există legătură necesară între o limbă și rasa

acelora care o vorbesc. Limba engleză, bunăoară, este vorbită de o populațiune, cum este aceea a Angliei propriu zise, care rezultă dintr'un amestec complex de vechii locuitori ai țării (de ex., Picții și Britanii) de Germanii occidentali Anglii și Saxoni, de Germanii Scandinavi și de Franco-normanzi.

Mărturia acestei amestecături o prezintă încă limba engleză. Să se compare de pildă: *beef* (pron. bif), de origine franceză, care însemnează „bou", lângă *ox* (pron. ox), de origine germană, cf. Ochs; precum și *mutton* (pron. meut't'n) de origină franceză: cf. „mouton", lângă *sheep* (pron. șip), de origine germanică, cf. „Schaf", etc.

Rasa se definește prin caractere fizice; și în momentul de față nu mai observăm rase pure; cu alte cuvinte există puține populațiuni omogene din punctul de vedere fizic.

Populațiunile de limbă fineză care întrebuințează limbi cu totul deosebite de cele indoeuropeene, nu se deosebesc de populațiunile de limbi i.-e. printr'un tip cu adevărat particular. Nu se poate zice că Românii, Francezii, Italienii sunt de *rasă latină;* nu exista rasă, când imperiul roman s'a întins afară din Italia. Populațiunea Romei era chiar de atunci un amestec de populațiuni foarte deosebite.

Sunt însă și concordanțe între limbi și tipuri etnice. De ex., negrii din sudul Africei cari vorbesc limbi de grupa Bantu, și cei de tipul malaez din insulele malaeze până la Madagascar, cari vorbesc limbi indoneziene se deosebesc de albii cari vorbesc în Europa limbi indoeuropeene, finezo ugriene etc.

Și dacă până acum nu se cunoaște încă un principiu sigur, după care să se claseze toate limbile, s'a *putut fixa totuși existența mai multor grupe linguistice lămurite* constituind:

1. Un grup roman (compus din italiana, spaniola, franceza, româna, etc,); 2. un grup germanic (compus din: germana, engleza, daneza, suedeza, etc.); 3. un grup slav (compus din: ceha poloneza, rusa, sârbeasca, bulgara, etc.) și așa mai departe.

Concordanțele între limbile fie cărui grup sunt evidente. Iar însemnătatea asestei clasificări, din punctul de vedere practic, reiese din faptul că, dacă cunoaștem una din limbile grupului, putem să cunoaștem mai ușor celelalte.

Avem a face deci cu o clasificare linguistică care prezintă o aplicare mulțumitoare în unele cazuri. Principiul acestei «clasificări genealogice» este simplu.

Toate limbile grupului romanic, vorbite azi, sunt transformări diferite ale uneia și aceleeași limbi, care nu se mai vorbește, dar dela care ne-au rămas documente scrise; anume: *limba latină.*

Atâta timp cât imperiul roman a durat, atâta timp cât civilizația romană a rămas aceeași în toate provinciile, limba latină a păstrat unitatea ei. Dar, cu începutul sec. III d. Hr., civilizația antică a început să piardă din însemnătatea ei. In sec. V, imperiul

115018

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ "CAROL I" BUCUREȘTI

roman se sfarămă şi fie care provincie are o soartă deosebită. Relaţiunile dintre provincii, dintre ţări devin anevoioase.

Fiecare regiune, fiecare localitate are viaţa ei proprie. De atunci încep şi limbile să se desvolte într'un mod particular în fiecare regiune. In acelaşi timp în care imperiul roman s'a sfărâmat în naţiuni deosebite, şi limba latină se sfărâmă în limbi distincte. In sec. IX d. Hr. limba spaniolă, cea italiană, cea franceză, etc. erau limbi deosebite, cu toate că în Spania, Italia, Franţa etc. limba latină n'a încetat niciodată a se vorbi şi a se crede în general că se vorbeşte.

Toate limbile grupului germanic, vorbite altă dată şi azi, sunt transformări ale unei aceleeaşi limbi comune, de la care nu ne-au rămas documente, dar a cărei existenţă trebue să o presupunem. Concordanţele între limbile germanice sunt izbitoare; ceeace însemnează că limbile germană, daneză, suedeză, engleză, etc. sunt continuarea unei aceleeaşi limbi vechi «germanica comună» care era încă unitară către sec. V.-IV in. de Hr., cu alte cuvinte la o dată anterioară cu câteva secole de cele mai vechi texte gotice sau runice.

Toate limbile grupului slav sunt, de asemenea, transformări ale unei aceleaşi limbi comune; şi, cu toate că nu posedăm această limbă comună, pentrucă Slavii au fost departe mult timp de civilizaţia mediteraneană şi nu au întrebuinţat scrierea înainte de sec. IX d. Hr., se poate afirma cu certitudine existenţa «limbii slave comune sau protoslave».

Toate limbile grupului italic sunt transformări ale unei aceleeaşi limbi comune «protoitalice» de la care nu ne-au rămas documente, dar o deducem în mod ipotetic din compararea formelor limbilor italice.

Şi pentru faptul că, o demonstrare completă de înrudirea limbilor este greu de făcut, s'au stabilit mai multe familii linguistice, anume:

1. Familia indoeuropeană;
2. Familia semitică, mai puţin vastă, dar cu documente mai vechi;
3. Familia finezo-ugriană;
4. Familia bantu (în Africa, la sud de ecuator);
5. Familia indonesiană;
6. Familia polinesiană;
7. Familia dravidiană (în platoul Decan);
8. Familia caucaziană, etc.

Principiul clasificării genealogice se aplică nu numai limbilor din Europa, mai ales celor indoeuropeene, adică limbilor mari de civilizaţiune, ci şi celor din Africa, Asia, Oceania, etc. Şi este posibil să iasă la iveală şi alte familii de limbi; de ex.,

9. Familia hamitică, a cărei gramatică comparată nu s'a făcut încă, şi altele. Dar este nevoe de o muncă metodică ca să ajungem la rezultate reale în multe domenii.

Să nu se uite însă că și «clasificarea genealogică» este incompletă, căci sunt limbi care nu îngădue o clasificare, din cauza stării actuale a cunoștințelor noastre.

Sperăm însă să se completeze pe măsură ce se vor câștiga date asupra istoriei acestor limbi.

Familiile de limbi constituite până acum sunt acelea care au limbi de civilizațiuni importante, gramatici comparate bine constituite, gramatici bine cunoscute și sisteme morfologice și fonetice destul de clare.

Pentru limbile însă care nu intră în aceste categorii, căci nu prezintă acele sisteme fonetice și morfologice clare și acele elemente de caracter gramatical care intră în demonstrarea înrudirii limbilor, precum și pentru limbile sălbaticilor care nu sunt cunoscute încă, sau care sunt prea puțin cunoscute, este nevoe nu numai de linguiști cari să studieze gramaticele lor, ci și de o muncă grea și stăruitoare din partea lor, spre a completa mai curând clasificarea acelor limbi.

Cf. *A. Meillet*, Linguistique historique et linguistique generale (1921) pp. 76-109; Les langues dans l'Europe nouvelle (1918) passim. *F. N. Finck*, Die Sprachstämme des Erdkreises, (Sammlung „Aus Natur und Geisteswelt) Berlin Leipzig 1915. Fr. *Müller*, Algemeine Ethnographie[2] Wien 1879[5]. — *H. Schuchardt*, Nordisk Tidsskrift for Filologie (1914) IV, 6 pp. 145-151; Ber. Berl. Akad. XXXVII (1917) pp. 518-520; Baskisch und Hamitisch p. 6 (Rev. intern. des études basques VII [1913] p. 6). *Trombetti*, L'unita d'origine del linguagio, Bologna, 1905. — *Brugmann* u. Delbrük, Grdr. d. vergleich. Gramm. d. indog. Sprachen[2] Strassburg. — *H Möller*, Semitisch und indogermanisch, Kjöbehavn 1906. — *Pedersen*, I. F. XXII p. 341. — *A. Hovelaque*, La linguistique, passim. *J. Vendryes*, Le langage, p. 349 sqq. și bogata bibliografie de acolo. — *C. Brockelmann*, Grundriss der vergleich. Gramm. der semitischen Sprachen, Berlin 1907/1908, 2 vol. —*I. Szinnyel*, Finisch-ugrische Sprachwiss. Leipzig, 1910. — *C. Meinhof*, Grundriss einer Lautlehre der Bantusprachen[2], Berlin 1910. — *Brandstetter*, Monographien zur indonesischen Sprachforschung, Lucerne 1906, — *G. Ferrand*. Essai de phonetique comparée du malais et des dialectes nealgaches, Paris, 1909.

IV.

LIMBA INDOEUROPEANĂ PRIMITIVĂ

Limba indoeuropeană primitivă.

Dacă vom răsfoi istoria popoarelor primitive, vom vedea că, printre cele mai vechi în civilizaţiune, afară de cele constituite în valea Nilului şi în aceea a Tigrului şi a Eufratului, sunt şi populaţiunile care la începutul perioadei istorice erau răspândite în cea mai mare parte a Europei şi în Asia occidentală, dela muntele Caucas până la Industan. Acestor populaţiuni, al căror rol în desvoltarea istorică n'a fost acelaşi, întru cât unele au jucat unul secundar: Armenii, Albanezii, Ilirii, Mesapii, Sciţii, Tracii, etc., altele unul principal: Indienii, Perşii şi Mezii, Grecii, Italioţii şi Makedonii, altele, în fine, târziu au început să joace un rol: Celţii, Germanii şi Slavii, învăţaţii s'au înţeles să le dea denumirea de *populaţiuni de limbă indoeuropeană*, sau *indoeuropeanizate*, iar limbilor pe care le-au vorbit sau le vorbesc de *indoeuropeene*. Acestea sunt: limba indiană veche, cea iraniană, cea iraniană orientală, cea toharică, cea armeană, cea frigiană, în Asia; limba greacă veche, cea italică (latina, osca, umbrica), cea germanică, cea celtică, cea albaneză, cea lituană, cea slavă, cea dacă, cea scitică, cea ilirică, cea mesapică, cea venetă, cea makedonică, şi cea tracă, în Europa. Dar afară de formele vechi ale unora din aceste limbi care se sue până la mileniul întâiu în. de Hr. (de ex., indiana veche, greaca veche, persana veche şi latina preliterară, celelalte ne sunt transmise după Hr.) mai aparţin acestei grupe de limbi şi cele desvoltate dintr'însele ca: dialectele neoindiene, neopersana, neogreaca, limbile romanice, etc. Astfel că noi putem să îmbrăţişăm, în general, o perioadă de trei milenii în desvoltarea istorică a grupei de limbi indoeuropeene.

Se presupune că toate aceste limbi sunt, sub aspecte diferite, continuarea unei singure şi aceleeaşi limbi, pe care gramaticii comparatişti au căzut de acord s'o numească *indoeuropeană*, care departe de a fi o realitate concretă, ea este numai un „sistem de corespondenţe" (vezi pag. 33).

Că această limbă care s'a vorbit într'un timp şi într'un loc în privinţa cărora n'avem informaţiuni exacte, care nu s'a trans-

mis prin nici un monument şi care, aproape sigur, n'a fost nici odată scrisă, trebue să fi existat, se vede clar din compararea limbilor indoeuropeene care s'au păstrat. Ea nu trebue să fie socotită însă ca o limbă unitară, întru cât chiar dânsa prezenta deosebiri dialectale. Sunt şi particularităţi dialectale ale ei care sunt fenomene locale posterioare analoage (de ex., 1, substituirea consoanelor în dial. Paisăcī, întinse asupra întregii Indii, în limba armeană, în cea toharică şi mai ales în cea germanică; 2, schimbarea lui *s* în š în grupa de limbi ariană şi în cea balto-slavă unde e limitată şi parţială), atât în domeniul morfologic, în care s'a desvoltat o categorie mai bine de cât alta, cât şi în acela al vocabularului în care găsim cuvinte comune.

A. Meillet, Les dialectes indoeuropéens, passim. — *S. Feist*, Kultur. pp. 449—461. — *J. Vendryes*, L'intensité initiale en latin. p. 45 sqq. Le langage, p. 291 sq.— *W. Christ*, Sprachliche Verwandtschaft der Gräco-Italiker. (*Ber. d. Beyer.* Akad. 1906 pp. 121—246).—*A. Fick*, Die ehemalige Spracheinheit der idg. Europa passim. — *F. Stolz*, Geschichte der latein. Sprache. (*Sammlung Göschen*, pag. 39).

Teoria migraţiunilor.

Cel dintâiu care a căutat să explice cum şi-au luat naştere limbile indoeuropeene separate din cea primitivă este A. Schleicher. Dar greşala acestui indoeuropeanist stă în faptul că, fiind pus în faţa acestei mari familii de limbi indoeuropeene care au devenit foarte deosebite unele de altele, a crezut că rezultatul poate fi atribuit numai separării progresive a unui popor primitiv; el a unit noţiunea de limbă cu aceea de rasă, aceasta explicând pe cealaltă. Astfel, el îşi închipuia pe Slavi, pe Lituani, pe Germani despărţiţi în Europa de primii indoeuropeeni emigraţi din Asia; pe Greci, pe Albanezi, pe Italioţi, pe Celţi despărţiţi tot în Europa de alţi indoeuropeeni emigraţi mai târziu tot din Asia; şi pe Indoiranieni separaţi în urmă de tot în Asia, ca atâtea ramuri eşite din aceeaşi tulpină primitivă. Aceste populaţiuni, despărţite de familia primitivă prin migraţiuni, ar fi transportat cu dânsele în atâtea ţinuturi deosebite limba indoeuropeană comună, care s'a împărţit întâiu în două grupe: una „nordică“ şi alta „sudică“, din care, apoi, prin separări progresive, au eşit, în timpul istoric, limbile indoeuropeene separate (fig. 1).

Cum însă azi se admite, în general, că întinderea unei limbi se face prin colonizări, prin pătrundere lentă, prin cuceriri şi prin eliminarea limbii învinşilor în folosul celei a cuceritorilor şi a colonilor, iar nu într'un mod aşa de schematic, această „teorie a migraţiunilor“ nu mai poate fi susţinută.

Teoria undelor, sau a continuităţii.

Mai târziu s'a observat această greşală. In adevăr, în anul 1872, J. Schmidt a emis şi desvoltat în opera sa „Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen» o nouă teorie aceea «a undelor, sau a continuităţii» (Wellentheorie), după care în loc de linii de separaţiune pronunţate între limbile indoeuropeene despărţite, avem zone de se-

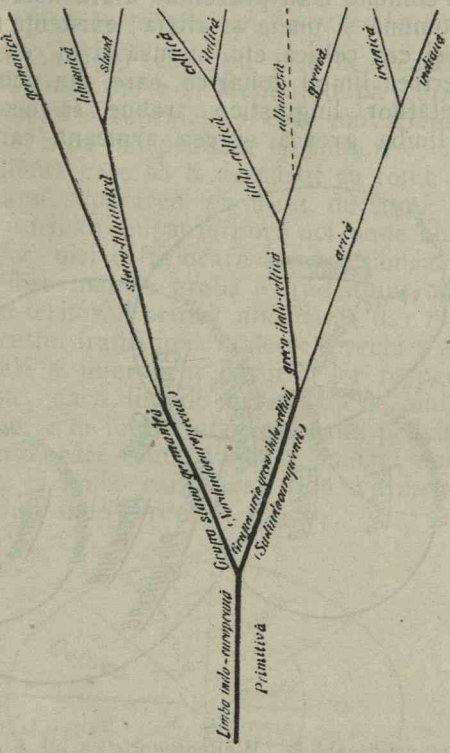

Fig. 1.
Arborele genealogic al limbilor indo-europeene, după A. Schleicher, Compendium[4], p. 9.

paraţie; iar fenomenele linguistice şi alte inovaţiuni culturale, care duceau la împărţirea limbii indoeuropeene primitive, apăreau în diferitele părţi ale domeniului ei; şi, plecând dela locul de naştere, se întindeau asupra unei regiuni mai mult sau mai puţin mari, întocmai ca undele.

Cu modul acesta întreg domeniul linguistic indoeuropean era legat, la început, într'un fel de lanţ inelar, prin continue varietăţi; iar dispoziţia unor varietăţi intermediare a dat naştere,

mai târziu, unor împărțiri linguistice pronunțate așa cum apar în epoca istorică. Această teorie poate fi înfățișată printr'un șir de cercuri ce se întretaie, în cari segmentele comune arată corespondențele limbilor (fig. 2).

Dar cum avem exemple (de pildă, deosebirea care există între grupa de limbi germanice și cea balto-slavă, care în epoca mai veche n'au avut nici un contact între dânsele și nici schimbări fonetice comune n'au prezentat, afară doar de schimbarea lui **a** în **o**, comună și uneia și alteia; existența terminării -r în limba latină și cea celtică, etc. nu însă și în cea greacă; și mai ales, descoperirea limbii toharice care, din punctul de vedere al particularităților linguistice, trebue să ocupe o altă regiune, între limba greacă și cea armeană care n'ar fi core-

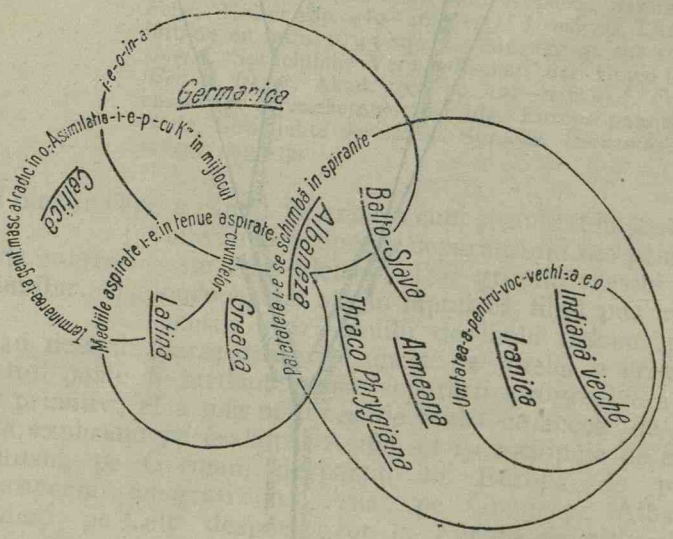

Fig. 2.
Schiță privitoare la „Wellentheorie" a lui *J. Schmidt* Verwandschaftsverhältn. d. idg. Spr., p. 27, după S. Feist, op cit. p. 463.

spuns cu situația ei geografică, etc.) din cari nu rezultă acele treceri continue și aceea înrudire a fiecărei limbi nu cu una ci cu două grupe de limbi imediat vecine, și această teorie a fost combătută, deși ea ne dă o idee mai exactă despre preistoria limbii indoeuropeene.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, p. 93 sqq. — *K. Brugmann*, în Internationale Zeitschrift für allgem. Sprachwissenschaft, von F. Techmer, I p. 226 sqq. cari au discutat aceste

teorii. — *O. Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte[3] p. 53 sqq. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, I p. 89 sqq. II 579 sqq. la care găsim o bibliografie bogată. *Ed. Meyer*, Geschichte des Altertums[2] I, 2, p. 760 sqq.— *A. Fick*, Die Indogermaneen (KZ. XLI, 1907. p. 340 sqq).— *E. Hermann*, Ueber das Rekonstruieren (KZ. XLI, p. 1 sqq). — *S. Feist*, op. cit. pp. 461—465, care asișderea discută aceste teorii. — *V. Porzezinski*, Einleitung in die Sprachwissenschaft (trad. germană de E. Boehme) p. 209 sq. — *F. de Saussure*, Cours de linguistique générale, p. 292 sqq. — *J. Vendryes*, Le langage, p. 291.

Sunt însă unii învățați cari țin încă la această teorie. Din numărul acestora face parte și Meillet, după care „limbile indoeuropeene ocupau o suprafață în care inovațiunile linguistice aveau loc într'un mod independent în ținuturi vecine, fără să fi fost undeva o limită care să fi despărțit cu totul unele grupe de altele. Și când separarea s'a făcut, de sigur treptat, când colonii și cuceritorii au ocupat teritorii noi, unde au impus limba lor, n'a avut loc nici o dislocare în poziținea respectivă a dialectelor; a fost mai de grabă o iradiațiune, al cării punct de plecare a fost teritoriul ocupat altă dată; dar nimic nu arată că, în timpul acestei iradiațiuni, dialectele vechi s'ar fi suprapus unele peste altele și intervertit locurile lor respective. Nu se poate ști, firește, dacă limbile care azi, de pildă, s'au întins spre Est, ocupau și în limba indoeuropeană primitivă acest teritoriu; limbi însă, care erau atunci în contact unele cu altele, au dat naștere la limbi care sunt încă asemenea în epoca istorică" (Les dial. indo-europ. p. 133 sq).

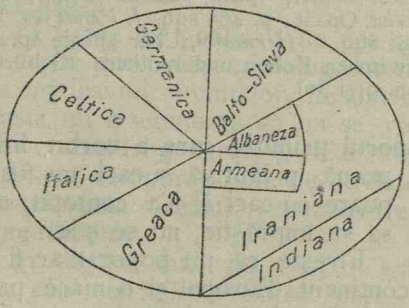

Fig. 3.
Impărțirea dialectelor în limba i.-e. primitivă, după A. Meillet, Les dialectes indoeuropéens, p. 134.

Meillet compară întinderea limbilor indoeuropeene cu aceea a limbilor slave care s'au întins (unele, de ex., limba rusească peste măsură) fără să-și schimbe poziținea respectivă.

Feist, din potrivă, preferă să se facă această comparare cu

grupa de limbi germanice, anume cu limba gotică, care s'a despărţit de acestea şi s'a împrăştiat pe o suprafaţă întinsă şi care se apropie mai mult, sub raportul vocabularului, de dialectele vestgermanice, deşi, din punctul de vedere fonetic şi în parte morfologic, n'a rupt raportul vechiu cu subgrupa dialectelor nordgermanice din care făcea parte.

El presupune că tot aşa, poate, şi în perioada indoeuropeană primitivă s'au despărţit dialectele limbii indoeuropeene primitive unele de altele, şi, unele din ele, în cursul timpului, au dispărut înainte de a se fi fixat limbile indoeuropeene separate. Numai în acest chip s'ar explica potrivirile surprinzătoare între limbi care, în epoca istorică, n'au nici o legătură şi nici puncte de contact nu arată, de pildă, între limba germanică şi cea latină, sau între limba celtică şi cea slavă.

Dar pentrucă împărţirea limbii în dialecte, cari, apoi, au devenit limbi independente, constitue un fenomen foarte complicat, ce nu se supune unei teorii determinate ca aceea a «migraţiunilor», sau «a undelor»; pentru că din limbă numai nu se poate trage o consecinţă asupra seriei de separări; şi pentrucă, în sfârşit, toate încercările făcute de a explica acest proces, în starea actuală a ştiinţei, rămân mai mult sau mai puţin ca nişte teorii ingenioase, noi credem că ceea ce se poate spune acum, este că Indienii şi Iranienii, pe de o parte, Balţii şi Slavii, pe de alta, şi poate, şi Italioţii şi Celţii au rămas mai mult timp împreună decât fiecare din aceste populaţiuni de limbă indoeuropeană cu celelalte.

Cf. *Meillet*, Op.cit., passim. şi în special p. 133 sqq.— *Feist*, Op.cit., p. 465 sqq. *J. Vendryes*. Le langage, pag. 291 sqq. — *Hermann*, Uber älteste sprachl. Beziehungen zwischen Kelten und Italikern (Göbl Gel. Anz. (1918) nn. 9 şi 10).

Starea şi reconstruirea culturală a poporului i.-e. primitiv.

Care a fost poporul primitiv care a vorbit limba indoeuropeană primitivă şi cari au fost celelalte popoare cu cari el s'a contopit, când a început să se împrăştie, nu se ştie.

Firesce că un popor n'ar fi putut să acopere un întreg continent (Europa) şi o mare parte dintr'altul (Asia) prin el însuşi. Se admite, dacă ţinem seamă de întinderea limbii indoeuropeene, cum apare în epoca istorică, că populaţiunile de limbă indoeuropeană au impus, fie prin puterea lor, fie prin prestigiul lor, limba lor populaţiunilor de altă limbă. Şi pentru că, la început, se credea că limbile sunt isvor nesecat de documente pentru popoarele care le vorbeau şi pentru preistoria lor, unii linguişti au ajuns la ideea că, pe temeiul rezultatelor unei cercetări profunde comparativ-istorice a limbilor indoeuropeene, se poate conchide despre *starea cul-*

turală şi descoperi *patria primitivă* a acestui popor indoeuropean primitiv.

Acela care pentru întâia oară s'a încercat să'şi facă o idee generală despre starea culturală a poporului acestuia este A. Kuhn, în cartea sa „Zur ältesten Geschichte der indogermanischen Völker" disertaţie publicată într'un program al unui gimnaziu real din Berlin, în 1845. Acestuia îi urmează J. Grimm care consacră acestei chestiuni câteva pagini în lucrarea sa „Geschichte der deutschen Sprache" 1848, servindu-se de materialul ce i l'a pus la îndemână limba germanică şi opinând că între epoca panindoeuropeană şi între cea istorică a existenţei de sine stătătoare a limbii şi a triburilor germanice mai sunt epoci culturale de tranziţie. Opera însă care a servit de model multora şi a fost scrisă cu multă claritate este „Les origines indoeuropéennes, ou les Aryâs primitifs, essai de paléontologie linguistique", 1859—1763, a lui A. Pictet, care caută să regăsească în materialul dat de limbile indoeuropeene trăsăturile fundamentale ale civilizaţiunii Arienilor, inaugurând cu modul acesta ştiinţa numită «paleontologie linguistică»[

După aceea, se fac alte încercări in acelaşi sens, cum este de de pildă, aceea a lui O. Schrader, care în importantele sale lucrări rezumătoare „Sprachvergleichung und Urgeschichte», 1907[3], «Reallexicon der indogermanischen Altertumskunde» 1901[3] şi «Die Indogermanen» în Sammlung Wissenschaft und Bildung, hgg. von P. Herre, 1911, expune tot ceea ce s'a scris în secolul trecut; în sfârşit, aceea a lui H. Hirt, care şi el, la rândul său, în cartea sa «Die Indogermanen», 1905—1907[1], se foloseşte de paleontologia linguistică.

Este adevărat că limba nu poate să ne dea totdeauna deslușiri de felul acesta, fie din cauza etimologiilor nesigure, fie din cauza evoluţiunii înţelesului cuvintelor, fie din cauza împrumuturilor; dar aceasta nu însemnează că nu se vor putea scoate, fără îndoială, câteva trăsături generale şi chiar câteva date precise.

In primul rând sunt comparaţiunile de cuvinte, din care se va vedea în ce consistă această reconstruire culturală; să luăm, de pildă, egalităţile:

V.ind. *aśvas*, gr. *hippos*. lat. *equus*, v, ir. *ech*, gall, *epos*, v. engl. *eoh*, v. sax. *ehu·* etc.: i.-e.* *ekʷos* «cal»;

V.ind. *dámas*, gr. *domos*, lat, *dŏmus*, v. sl. *domŭ*: i.-e. **domos* «casă».

V.ind. *carúş*, m. irl. *coiru*, rus. *čára* «oală», v. isl. *hverr*, v. engl. *hwer* «castron»: i.-e *kʷer-, *kʷor-, etc.

Aceasta este reconstruirea numai linguistică; şi de aici deducerea culturală că poporul indoeuropean primitiv cunoştea *calul*, *casa*, şi avea *oale*.

In această comparaţiune de cuvinte însă trebue să procedăm metodic şi să nu tragem nici o concluziuune pripită cum s'a făcut

adeseori înainte. A conchide, bunăoară, din faptul că există azi un cuvânt pentru *leu* în limbile indoeuropeene vorbite acum în Europa (cf. gr. *léon*, lat. *leo*, vgs. *lewo*, vsl. *lĭvŭ*, lituan, *lĕvas*. m. ir. *leu*, etc.), că sunt *lei* in acest continent, ar fi o greşală de bună seamă. Tot atât de prevăzători trebue să fim şi în examinarea cuvintelor indoeuropeene primitive. Din cuvintele citate mai sus reiese că în limba indoeuropeană primitivă erau cuvintele: *e*k̂uos*, *domos, etc. şi nimic nu vorbeşte contra presupunerii că ele aveau acelaşi înţeles de 'cal', 'casă', etc., ca şi în limbile indoeuropeene separate, şi că, prin urmare, şi poporul indoeuropean primitiv a cunoscut *calul*, *casa*, etc. Dar putem noi oare să conchidem de aci că poporul acesta cunoştea, ca şi noi, calul domestic, materialul, forma şi decoraţiunea 'caselor şi oalelor' din timpurile noastre? Poate că el da acest nume calului sălbatic? Înţelegea el prin *e*k̂uos* pe 'equus caballus orientalis' (calul svelt şi cu fruntea lată) sau pe 'caballus occidentalis' (calul greoiŭ şi cu fruntea mică)? Cunoştea el calul din stepele transcaspice: 'equus caballus Pumpellii', sau calul sălbatic din deşertul dintre Munţii Altai şi Tian-Şan: 'equus caballus Przewalski'? Căci dacă el cunoştea calul domestic atunci am deduce alte consecinţe culturale: el a cunoscut carul, etc.

Ei bine, la toate aceste întrebări aceste comparaţiuni de cuvinte nu ne dau nici un răspuns. Indoeuropeaniştii aici nu pot să spună nimic; însă, iată cum un fapt linguistic poate să ne ajute la formarea unuia cultural, dar nu în aceea determinare care ne-ar conveni nouă. Pe urmă, nu este totdeauna sigur că un cuvânt ce s'a întins în toate sau în cele mai multe limbi indoeuropeene separate trebue neapărat să provină din limba indoeuropeană primitivă, pentru că se prea poate ca el să fie un cuvânt împrumutat. De multe ori forma fonetică a cuvântului în această privinţă este hotărîtoare; dar sunt si cazuri în care ea nu este de ajuns. Cuvântul gr. *kánnabis*, lat. *cannabis*, arm. *kanaph*, neopers. *kanab*, vsl. *konoplja* «cânepă» are un *k* faţă de h din vgs. *hanaf*, ngs. *Hanf*; prin urmare, prezintă aceeaşi schimbare a lui *k* în *h* ca şi în cuvântul gr. *kýtos*, lat. *cutis*, v. prus. *keuto* «piele» etc. faţă de vgs. *hūt*, ngs. *Haut*. Cu toate acestea, cuvântul *cânepă* nu este de origină indoeuropeană: el provine din Bactriana veche şi Sogdiana şi a fost transmis popoarelor de limbă indoeuropeană prin Sciţii iranieni, unde l'a auzit şi Herodot care ne spune că şi Tracii o întrebuinţau ca să-şi facă îmbrăcăminte din ea. Germanii au împrumutat cuvântul acesta într'o epocă în care ei pronunţau încă k.

De aceea, s'au adus obiecţiuni valorii acestei reconstruiri de către unii învăţaţi. O Schrader crede că ea este sigură; P Kretschmer, din contră, o tăgăduieşte. După acesta nu este nici o deosebire între răspândirea în celelalte limbi a unui cuvânt împrumutat dintr'o limbă şi între răspândirea în perioada

indoeuropeană a unui cuvânt indoeuropean. Între răspândirea, bunăoară, a cuvântului indoiranian vechiu *pipallī*, **pippari*, care a trecut în limba greacă sub forma de *péperi* şi apoi, prin mijlocirea Grecilor (sec. IV în. de Hr.) în limba latină *(piper)* şi din această limbă în cea germanică (v. angl. sax. *pipor*, ngs. *Pfeffer*) şi, pe urmă, în cea lituan. (*pipiras*) şi în cea slavă (*pĭprŭ*), precum şi a celui indoeuropean vechiu **jugóm*, care s'a întins în epoca indoeuropeană (cf. v. ind. *yugám*, gr. *zygón*, lat. *jugum*, got. *juk*, lituan *jùngas*, v. sl. *igo*, etc. „jug") asupra întregului domeniu linguistic indoeuropean împreună cu obiectul însuşi, fără să se arate câtuşi de puţin prin această întindere şi raporturile etnice sub cari s'a întâmplat aceasta, P. Kretschmer nu vede nici o deosebire.

Noi credem că acest învăţat merge prea departe. Este drept că aceste discuţiuni au micşorat valoarea reconstruirii, dar n'au nimicit-o. Critica nu infirmă reconstruirea, ci prin ea se determină valoarea mai mare sau mai mică a reconstruirii, după cum se pot amesteca şi alte consecinţe de caracter istoric, arheologic, tradiţional, etc.

Se poate afirma, apoi, că la poporul indoeuropean primitiv familia era o instituţiune pe cât de complexă pe atât de bine întocmită întru cât limba lor cunoaşte în această materie nuanţe pe care noi nu le putem reda. El nu era un popor nomad, ci se ocupa şi cu agricultura, pe lângă creşterea de vite; el întrebuinţa boul ca animal de jug şi la caiii de olac el se servea de jug, cum reiese din cuvântul **jugóm*, păstrat în limbile indoeuropeene separate; el lucra pământul cu plugul (**arotrom*: gr. *árotron*, norveg. *ard* «plug de lemn simplu»); el pregătea din miere o băutură: **medhu*, cum se vede din următoarea comparaţiune de cuvinte: v. ind. *mádhu* «băutură dulce, miere», av. *maδumant-* «vin care are miere», gr. *méthy* «vin, beţie», v. ir. *mid*, v. g. s. *meto* «idromel, mied, băutură din apă şi miere», lituan. *medùs* «miere», v. sl. *medŭ* «miere, vin»; prin urmare, el cunoştea mierea şi albina. Uneltele de care se servea erau de piatră, cum reiese din aceleeaşi denumiri pentru unelte şi piatră pe care le întâlnim în mai multe limbi indoeuropeene separate, de ex., v. isl. *sax* «cuţit», v. gs. (*mezzi-*)*sahs*, v. engl. (*mete-*)*seax* «cuţit» este asemenea cuvântului latin *saxum* «piatră, stâncă»; v. ind. *áśmā* «piatră, armă de piatră», gr. *ákmōn* «necovală» v. sl. *kamy*, *kamenĭ* lituan. *akmuō* «piatră», v. gs. *hamar*, ngs. *Hammer* «ciocan» sunt înrudite între dânsele. In sfârşit, în ceeace priveşte ideile sale religioase, putem spune că el adora pe cea mai mare divinitate, al cărei nume singur îl putem urmări cu siguranţă în perioada de comunitate indoeuropeană, anume: *Zeus*: v. ind. *Dyāúš pitā*, *Zeùs patēr*, lat. *Jup-piter* (propriu vorbind vocativ Jū-piter-gr. Zeû páter) sau *Dies piter*.

Cf. pe lângă operele citate, referitoare la această chestiune şi *V. Hehn*, Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem Übergang von Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa (I ediţ. 1870; VII ediţ. publicată de O. Schrader, 1911) lucrare de mare însemnătate pentru antichitatea indoeuropeană. — *O. Schrader*, Die Anchaungen V. Hehns von der Herkunft unserer Kulturpflanzen und Haustiere im Lichte neuerer Forschung, 1912. — *P. Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, pp. 7 sqq.; 20 sqq. — *S. Feist*, Op. cit. pp. 34-41 şi passim. — *F. de Saussure*, Cours de linguistique générale, 1916, p. 313 sqq. — *V. Porzezinski*. Op. cit., p. 200 sqq. *Kr. Sandfeld-Jensen*, Die Sprachwissenschaft, 1914, p. 114 sqq. — *H Hirt*, Wann können wir ein Wort für indogermanisch ansehen (IF. XXII, p. 57 sqq). — *R. Guttmann*. Revue de linguistique et de philologie comparée, XLV, p. 96 sqq; KZ. XLIV, p. 136 sq. — *Meringer*, IF, XVIII, p. 149.

Patria primitivă.

A determina patria limbii indoeuropeene primitive este o problemă grea. Criteriul linguistic singur nu este de ajuns; el poate însă să ne dea un punct de sprijin.

Limba indoeuropeană primitivă trebue să fi fost vorbită undeva de un popor cu o cultură veche, ce constituia, probabil, nu o rasă unică, ci un amestec de popoare de origini diferite, contopite chiar din epoca preistorică într'o singură unitate etnică; şi, se poate, ca ea însăşi să fi fost un dialect al unei unităţi linguistice mai mari, necunoscute nouă.

La începutul creerii linguisticei s'a crezut că limbile indoeuropeene s'au întins din Asia, unde, de altfel, s'au păstrat şi monumentele cele mai vechi. In acest continent deci ar fi fost patria comună indoeuropeană, anume: sau în Bactriana veche, sau în Platoul Pamirului, sau în Armenia, sau în regiunea de la Nord şi Sud de Caucas, sau în Turchestanul oriental. Pentru teoria asiatică s'au pronunţat: A, Pictet, A. Schleicher, F. Justi, M. Williams, F. Lenormant, A. H. Sayce, Fr. Hommel, A. Fick, G. Brunnhofer, H. Winckler, J. Schmidt, întemeindu-se pe raporturile culturale ale Indoeuropeenilor cu Semiţii (cf. cuvintele împrumutate de cei dintâi: v. ind. *paraśú-ś*, *gr. pélekys*, din babil.-assir. *pilakku*, sumer, *balag* «secure»; v. ind. *lohá-s*. lat. *raudus*, sl. *ruda*, v. germ. nord. *raudi* din sumer *urud* „aramă" şi influinţa sistemului sexagesimal babilonian asupra celui zecimal) ceeace nu este o dovadă căci influinţa culturală a unui popor asupra altuia poate să aibă loc şi direct dar şi indirect. Mai târziu, începuse, în general, să câştige teren, din ce în ce mai mult, după ce s'au adus unele criterii linguistice, arheologice, antropologice şi geografice, părerea acelor linguişti cari credeau că această patrie trebue căutată în Europa, anume: sau la Vest de linia care pleacă din apro-

pierea Königsbergului și până la Crimea, sau în partea de Nord a Germaniei, inclusiv Danemarca, și partea de Sud a Scandinaviei,—sub motiv că rasa blondă, dolicocefalică și de statură înaltă, cum se crede că ar fi fost cea indoeuropeană, era reprezentată în această regiune în cel mai mare număr,—sau fășia lată de pământ care se întinde din Franța prin Europa centrală până la Iran, după unii, sau de la fluviul Rin până la Marea-Neagră, după alții, sau în fine, în părțile din Vestul și Nordul Mării-Negre. Pentru teoria europeană s'au pronunțat: R. G. Latham, Th. Benfey, W. D. Whitney, Fr. Spiegel, J. G. Cuno, L. Geiger, I. Hoops, L. Lindenschmidt, Th. Pösche, K. Penka, Rendall, L. Wilser, M. Much, G. Kossinna, O. Schrader, A. Hoffman-Kutschke, H. Hirt, P. Kretschmer, L. Schmidt, etc.

Dar descoperirea, nu de mult, a limbii toharice, sau Turfani, aruncând o nouă lumină asupra problemei acesteia, întru cât ea sub raportul fonetic și lexical aparține grupei de limbi *kentum*, a determinat pe unii învățați să vadă din nou, în Asia, patria primitivă indoeuropeană, anume: în Asia centrală, sau, mai exact, în teritoriile întinse ce se prelungesc, la Est, până la Tianșan și Pamir, la Sud, până la șirul munților Iranieni și Hindukuș (Ed. Meyer, S. Feist).

Noi, socotind că materialul ce-l avem la îndemână nu este încă îndestulător, nu putem să ne pronunțăm cu siguranță pentru una sau pentru cealaltă din aceste două teorii, fiindcă, precum pentru unii, Toharii sunt o parte din ramura *kentum*, care, la emigrarea populațiunilor acestei ramuri către Vest, a rămas locului, în patria veche din Asia centrală, tot așa, și pentru ceilalți, este posibil ca, la întinderea populațiunilor *satem* către Est, să se fi smuls împreună cu acestea și învecinata lor populațiune, aceea a Toharilor, stabilindu-și împreună cu ele patria în Asia, unde îi găsim și în urmă.

Dar este și o altă teorie, după care nu se admite ideea unei *comunități de origine* și se presupune că între mulțimea de limbi vorbite în vasta întindere a suprafeței indoeuropeene, unitatea s'ar fi stabilit în urmă prin împrumuturi, prin amestecuri, etc., și de care trebue să se țină seamă (cf. I. Mansion, Le pays d'origine des Indoeuropéens în Revue des questions scientifiques, Janvier 1911).

Cf. în privința criticii diferitelor păreri emise asupra chestiunii *locuinței primitive*, pe lângă *Schrader*, Reallex. der indogerm. Altertumskunde, p. 878 sqq., Sprachvergleichung und Urgeschichte, I 85 sqq; II² pp. 459 sqq., 506, 514, unde găsim cea mai mare parte din bibliografia anterioară, *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. I² p. 21 sq.— *S. Feist*, op. cit., pp. 486 528 și bogata bibliografie de acolo. — *Ed. Meyer*, Geschichte d. Altertums, I. 2², p 784 sq., p.797 sqq.; Das erste Auftreten d. Arier in die Geschichte (B. Berl. Akad. d. Wiss. p. 17 sqq).—*H. Hirt*, Die Indogermanen, I p. 186 sqq. 190

sqq. II p. 617. — *P. Kretschmer*, Sprache în Einleitung in die Altertumswiss, I. p. 143 sq. — *A. Fick*, Die Indogermanen KZ.XLI (1907) p. 345 sqq, în special pp. 354, 355; Die Heimat der Indogermanen (BB. XXIX. (1905) pp. 225—247). — *K. Helm*, Die Heimat der Germanen und das Meer (IF. XXIV (1909) p. 221 sq. p. 228 sq.); Hessische Blätter für Volkskunde, IV p. 399 sqq.; IF. XXIV, p. 221 sqq. — *Ed. Halter*, Indogermanen, passim. — *H. Brunnhofer*, Arische Urzeit, 1910, passim — v. *Hagen*, Die Indogermanen, passim. — *H. Winkler*, Orientalische Literatur-zeitung, 1910, p. 298 sq. — *G. Kossinna*, Die indogermanische Frage (Zeitschr. für Ethnologie, XXXIV p. 161 sqq). — Mannus, Bd. I, p. 20). — *O. Bremer*, Grundriss der german. Philologie², III p. 757. — *A. Meillet*, Introd. à l'étude comp. des langues indoeurop., p. 53; Les langues dans l'Europe nouvelle, p. 91. — *V. Porzeziński*, Einleitung in die Sprachwissenschaft, p. 212 sqq. — *Kr. Sandfeld-Jensen*, Die Sprachwissenschaft, p. 113 sqq.

Reconstruirea limbii indoeuropeene primitive.

Multele potriviri pe care le arată între dânsele limbile indoeuropeene separate au condus pe indoeuropeanişti la ideea de a reconstrui, firește, în mod ipotetic, limba indoeuropeană primitivă. Acela care s'a încercat, întâiu, să o reconstruiască este A. Schleicher.

In reconstruirea sa acest gramatic comparatist s'a servit de formele şi de vorbele limbilor indoeuropeene separate şi a socotit forma indoeuropeană primitivă pe care el o numeşte *Grundform*, eşită din această comparare, ca o formă care în adevăr a existat odată. Câteva exemple luate din limbile indoeuropeene separate ne vor da imediat o idee de procedarea întrebuinţată. Să luăm cuvintele: *tată*, *mamă*, *zece*, *acest*, *port* pentru cari aceste limbi, toate sau cele mai multe, au aceleaşi cuvinte corespunzătoare:

Ind.v. *pitár-*, av., pers. v. *pitar-*, toh. *pācar*, arm. *hair*, gr. *patēr*, lat. *pater*, got. *fadar*, ir. v. *athir*.

Ind.v. *mātár-*, av. *mātar*, toh. A. *mācar*, arm. *mair*, gr. dor. *mātēr*, lat. *mater*, v. g. s. *muoter*, ir. v. *mathir*, lituan. *motē*, let. *māte*, slav. v. *māti*.

Ind.v. *dáśa*, av. *dasa*, arm. *tasn*, gr. *déka*, lat. *decem* (pron. dekem), ir. v. *deich n-*, bret. corn. *dec*, got. *taihun*, v. g. s. *zehan*, lituan. *dẽszimt*, *dẽszimtis*, sl. v. *deseţ-tī*, alb. *djete*.

Ind.v. *ţád*, av. *tat*, gr. *to(d)*, lat. (*is*)*tud*, prus. v. (*s-*)*ta*, sl. v. *to*.

Ind.v. *bhárāmi*, arm. *berem*, gr. *phérō*, lat. *fero*, v. ir. *berim*, got. *baira*, sl. v. *beraţ*.

Exemplele de felul acesta se pot înmulţi; sunt însă şi cazuri, nu puţine la număr, când un cuvânt lipseşte din unele sau din cele mai multe din limbile indoeuropeene separate, ceea ce se explică prin faptul că, în cursul timpului, numeroase cuvinte moştenite din limba indoeuropeană primitivă s'au pierdut în

unele limbi indoeuropeene separate şi au fost înlocuite prin altele ce sunt sau inovaţiuni sau împrumutate din alte limbi; tot aşa s'a petrecut şi cu înţelesurile unor cuvinte cari s'au schimbat uneori aşa de mult, în cât s'a pierdut cu desăvârşire sensul primitiv. De ex., cuvântul *fiică* se găseşte în v. ind. *duhitā-*, av. *dugedā*, *duγdar*, toh. *ckācar*, arm. *dustr*, gr. *thygátēr*, got. *daúhtar*, lituan. *dukté*, v. sl. *duster-*, *dŭšti*, şi lipseşte din limba italică şi cea celtică în care este înlocuit prin alte cuvinte: protoit. **fēlīā:* lat. *filia* şi irl. *ingen* (ogam. *inigena*), în legătură cu lat. *gigno*; cuvântul primitiv indoeuropean pentru *tată* nu s'a păstrat în grupa balto-slavă, înlocuit fiind printr'un alt cuvânt:

Din compararea cuvintelor de mai sus din diferitele limbi indoeuropeene se poate conchide că ele se rapoartă la un izvor comun, la o formă primitivă indoeuropeană ipotetică; **peter*, **mātēr*, **dekṃ*, **tod*, **bherō* şi mai rezultă şi următoarele corespondenţe:

Ind. v. *p* = av., pers. v. *p* = toh. *p* = arm. *h* = gr. *p* = lat. *p* = got *f*;

Ind. v. *t* = av. *t* = toh. *c* = gr. *t* = lat. *t* = v. sl. *d* = v. ir. *th* = lit. *t* = v. sl. *t*.

Ind. v. *d* = av. *d* = arm. *t* = gr. *d* = lat. *d* = v. ir. *d* = got *t* = lit. *d* = v. sl. *d* = alb *dj*.

Ind. v. *bh* = arm. *b* = gr. *ph.* = lat. *f* = got. *b* = v. ir. *b* = v. sl. *b*.

Ind v. *a* = arm. *e* = gr. *e* = lat. *e* = got. *ai* = v. ir. *e* = v. sl. *e*., etc. a căror regularitate însă este turburată în unele limbi indoeuropeene separate din cauza unor anumite legi proprii acelor limbi. Iar totalitatea corespondenţelor fonetice, morfologice, sintactice şi lexicale ne dă putinţa să ne facem o idee generală de elementul comun al limbilor indoeuropeene separate şi de formele primitive indoeuropeene ipotetice; de detaliu însă, referitor fie la limba indoeuropeană primitivă fie la desvoltarea acestei limbi între perioada de unitate indoeuropeană şi formele atestate istoriceşte ale fiecării limbi indoeuropeene separate nu ne putem da seama bine.

Ceea ce ne dă deci metoda gramaticii comparate nu este o reconstruire a formelor primitive şi a limbii indoeuropeene primitive aşa cum a fost grăită; ci numai un *sistem fix de corespondenţe* între limbile indoeuropeene separate şi de forme primitive ipotetice.

Avem forme reconstruite care sunt cu totul sigure, de ex., **esti*, **tod;* avem şi altele care sunt îndoelnice sau cu totul problematice, de ex., **didoti*, a cărei vocală de reduplicare prezintă o îndoială (cf. skr. *dadāti*, gr. *didōsi*), **dṇsýs*, al cărui *-s-* nu poate să fie păstrat după **δένσος* care nu este atestat, **flagmā*, căci *-mm-* în *flamma* nu derivă cu siguranţă din *-gm-*, etc. O formă reconstruită nu este un ce neclintit: ea este un

tot ce se poate descompune totdeauna de raţionamente fonetice şi fiecare din părţile ei se poate pune la îndoială şi rămâne supusă cercetării. Forma primitivă îndoeuropeană ipotetică pentru *cal* a fost succesiv: **akvās*, **akᵢvas*, **ekᵢvos*, în sfârşit, **ekᵢwos* sau **ekuos;* numai *s* şi numărul fonemelor au rămas necontestate; cea protogermanică ipotetică pentru *unu* a fost succesiv: **einas*, **ēnas* şi apoi **ainas* singura care ar putea să fie forma primitivă (cf. v. lat. *oinos—unus*).

Cf. *A. Meillet*, Introduction à l'étude comparat. des langues indoeuropéennes[4] 1915, — *F. de Saussure*, op. cit., pp., 305—308.—*S. Feist*, Op. cit. pp. 18—34. — *Hermann*, Ueber das Rekonstruiren (KZ. XLI, p. 1 sqq).— *B. Delbrück*, Einleitung in das Stud. der idg. Sprachen[6], 1919, pp. 156—162. — *Kr. Sandfeld-Jensen*, Op. cit pp. 90—95. — *P. Kretschmer*, Einleit. in die Geschichte der griech. Sprache, p. 1 sqq. — *H. Hirt*, IF. XXII, p. 57 sqq.

DIALECTELE INDOEUROPEENE PRIMITIVE.

Limbile indoeuropeene sunt dintr'acele limbi, al căror trecut a fost reconstituit cu multă preciziune. Prin descoperirile făcute în ultimul timp (de ex., a limbii toharice, a celei iraniene orientale) s'au adus elemente noi de cel mai mare folos pentru cunoaşterea perioadelor primitive.

Studiile comparative ale limbilor indoeuropeene au fost aşa de mult înaintate, mulţumită muncii, priceperii şi stăruinţei lingviştilor ca A. Meillet şi alţii, în cât s'au putut reconstrui unele dialecte primitive, dialecte cari existau înainte de despărţirea limbilor indoeuropeene separate, s'a putut regăsi înrudirea mai mare sau mai mică dintre dânsele şi se poate vorbi de emigrările populaţiunilor cari vorbeau aceste dialecte, de întinderea lor sau, cel puţin, de raporturile lor de vecinătate în această epocă preistorică.

In adevăr, compararea deosebitelor concordanţe linguistice dintre anumite grupe de limbi indoeuropeene (de pildă, 1, vocalele de timbrul *e* şi *o*, rămase distincte în unele limbi indoeuropeene, dar contopite în timbrul unic *a* în grupa arică în care paralelismul unor formaţiuni este absolut, de ex., gr. *phérō*, lat. *fero*, v. irl. *berim*. arm. *berem*, etc. faţă de ind. v. *bhárāmi*; gr. *tó*, lat. *(is-)tod*, v. sl. *to*, faţă de v. ind. *tád*, etc.: 2, genit. sing. în *-i* al radicalelor în *-o*, caracteristic numai limbii latine şi celei celtice: lat. *viri*, gall. *maqi* „a copilului", dar fără nici o urmă în celelalte limbi indoeuropeene; 3, păstrarea augumentului sau existenţei lui în limba indiană, armeană, greacă şi frigiană de ex., v. ind. *aricat*, arm. *e-likh*, gr. *e-lipe* «a părăsit», frig. *e-daes*, «a făcut» şi dispariţia sau lipsa lui din celelalte limbi; 4, întrebuinţarea reduplicării în limba skr.: *tu-tude*, în cea la-

tină: *tu-tudī*, în cea greacă: *pe-philēka*, etc. şi omiterea ei din cea armeană, cea balto-slavă; etc.), apoi, examinarea numeroaselor particularităţi corespunzătoare din dialectele limbilor indoeuropeene separate (de ex., *s* intervocalic cade în toate dialectele greceşti: hom., at. ἱερός tesal., beot., dor. ἱαρός din **ihero*, din **iharo*, din **isero*, **isaro*: sanscr. *iširàs* sfânt», etc.), eşite dintr'o limbă comună pe care de asemenea n'o cunoaştem şi pe care o denumim «protoindiană», «protogreacă», etc. precum şi seriile de concordanţe dintre grupele aceleeaşi limbi: latina şi osco-umbrica în care paralelismul unor formaţii este absolut, (de ex., adverb.: *probē*(d) în latină, *amprufid* în oscă, *prufe* în umbrică; dat. sing. al pron. personal: *tibī* în limba latină, *tifei* în cea oscă, *tefe* în cea umbrică, etc.) au condus pe lingvişti la presupunerea că au existat: diferite perioade de comunităţi linguistice, anume: cea «ariană sau indo-iraniană» şi, după toate probabilităţile, cea «italo-celtică» şi cea «balto-slavă» (iar mai târziu şi una «italică» anterioară perioadei «osco-umbrice» deoparte, şi «latine» de alta, dar în tot cazul, anterioară intrării triburilor de limbă indoeuropeană în Italia), intermediare între perioada «indoeuropeană primitivă» şi perioadele: «indiană comună, sau protoindiană», «greacă comună, sau protogreacă» etc. şi la stabilirea de grupe de dialecte, cari erau într'un raport mai strâns unele cu altele şi din care, apoi, din cauza diferenţierilor pătrunse într'însele, s'au format limbi indoeuropeene distincte una de alta. Vom avea:

Perioada indo-europ. primitivă
- Perioad. indo-iran.
  - Per. proto-indiană { dial. indiene
  - Per. proto-iraniană { dial. iraniene
- Per. italo-celtică
  - Per. proto-italică { dial. italice
  - Per. proto-celtică { dial. celtice
- Perioad. balto-slavă
  - Per. proto-baltică { dial. baltice
  - Per. proto-slavă { dial. slave

De o perioadă «greco-italică» nu se mai vorbeşte azi. Cu toate acestea, au putut să existe timp îndelungat relaţiuni între strămoşii Grecilor şi Italioţilor înainte de pătrunderea lor în Peninsula Balcanică şi în cea Apeninică, căci numai aşa se pot explica unele potriviri linguistice foarte vechi care există între grupele de limbi greacă şi cea italică, şi pe care unii învăţaţi le socotesc ca simple întâmplări, ceeace este o greşală, întru cât nu este vorba despre limbi cu totul deosebite. Nici părerea emisă în privinţa unei perioade «italo-germano-celtice» nu mai poate fi susţinută; cele câteva potriviri linguistice între dânsele se explică prin aceea că, din punctul de vedere fonetic, ele au suferit schimbări analoage, din cel morfologic, ele au desvoltat o categorie mai bine de cât alta şi, din acela al vocabularului, ele au cuvinte comune.

Cf. *A. Meillet*, Les dialectes indoeuropéens, Paris 1908.— *S. Feist*, Kultur, etc. der Indogermanen, pp. 449-461.— *W. Christ*, Sprachliche Verwandtsch. der Gräko-Italiker (Ber. Beyer. Akad. 1906 pp. 121 sqq.). — *A. Fick*, Die ehemalige Spracheinheit der idg. Europas. — *Fr. Stolz*, Geschichte d. lat. Sprache (Sammlung Göschen p. 39).— *Ant. Grégoire*, Petit traité de linguistique, Paris-Liége 1915.—*J. Vendryes*, Le langage, p. 292, 349 sqq.; L'intensité initiale en latin, p. 45 sqq.

Gruparea dialectelor i.-e. primitive.

Pe de altă parte faptul că unele limbi indoeuropeene stau sub raportul potrivirilor linguistice (fonetice, morfologice și lexicale) foarte aproape unele de altele, a condus pe gramaticii comparatiști la încercarea de a grupa limbile indoeuropeene. Este drept că în domeniul întins al acestor limbi se constată multe schimbări fonetice analoage; dar, prin faptul că acestea ar putea fi socotite ca fenomene locale posterioare și atribuite unei desvoltări speciale a fiecării limbi indoeuropeene separate, iar nu perioadei indoeuropeene primitive, prin aceasta chestiunea grupării acestor limbi devine și grea și nesigură. S'a admis :

1. *Limbi asiatice și limbi europeene.* Mult timp s'a ținut seamă de această teorie linguistică a unei ramuri europeene și a unei ramuri asiatice. Și de aici s'a conchis apoi, că populațiunile de limbă indoeuropeană din Europa s'au separat, într'o perioadă foarte veche a istoriei limbii, de populațiunile de limbă indoeuropeană din Asia, desvoltându-se, cu modul acesta, din punctul de vedere linguistic, și unele și altele independent. Este drept că nu se poate tăgădui că pentru o parte însemnată din vocabularul limbilor indoeuropeene nu se găsesc cuvinte corespunzătoare în grupa de limbi ariană. Dar aceasta nu însemnează că această împărțire este totuși generală, întru cât se găsesc expresiuni izolate referitoare la agricultură și în grupa ariană și sunt și concordanțe prin care această grupă se potrivește cu una sau mai multe limbi indoeuropeene. Nu poate fi admisă o asemenea grupare mai ales din cauza limbii toharice, o limbă asiatică, care, prin păstrarea trinității vocalice *a, e, o*, prin fonetismul și vocabularul ei, are numeroasec orespondențe nu cu grupa ariană, ci cu cele europeene; pe urmă, și grupa balto-slavă prin reprezentarea palatalelor primitive prin spirante și, nu de puține ori, prin vocabular, se apropie mai mult de grupa ariană de cât de limbile vest-indoeuropeene.

2. Limbi «*satem*» *și* limbi «*kentum*». Această grupare se întemeiază pe criteriul fonetic că unele limbi indoeuropeene au menținut neschimbat sunetul indoeuropean *k̂*, de ex., gr. *hekaton*, lat. *centum* (pronunță *kentum*), v. irl. *cet* (pron. *kedd*), germ. *hund*, toh. A. *känt*; pe când celelalte l'au schimbat într'o

spirantă palatală: *s* (š) de ex., v. ind. *śatam*, av. *satam*, sl. *sŭto*, lit. *szim̃tas*, etc.: i.-e. *ḱm̥tó-m.*

De aci, apoi, s'a şi conchis că elementele populaţiunii de limbă indoeuropeană s'au împărţit în două grupe mari şi că, încă dintr'o epocă foarte depărtată de noi, a avut loc emigrarea unei părţi din acele elemente ale populaţiunii de limbă indoeuropeană, ocupând: una, o regiune mai mult spre Vest, poate în Germania de Nord, cealaltă spre Est, poate, în Rusia centrală sau sudică; şi cu cât, în urmă, au loc alte emigrări cu atât şi limbile indoeuropeene încep a se deosebi unele de altele.

Cum însă se găsesc fenomene din unele limbi indoeuropeene cari fac parte şi dintr'o grupă şi din cealaltă, de pildă, limba germanică concordă în multe privinţe cu grupa de limbi satem şi, mai ales, cu limba slavă şi cu cea baltică, cf. terminarea *-m-* faţă de *-bh-* a celorlalte limbi; limba greacă are multe potriviri linguistice cu grupa satem, anume: cu limba slavă şi cu cea lituanică, cf. fuziunea genitivului şi a ablativului, cu cea indoiraniană şi cu cea armeană, cf. trecerea lui *s* > *h*; cea armeană se potriveşte în unele puncte cu cele din grupa kentum, cf. deosebirea lui *a* şi *o* şi a lui *ā* şi *ō*; limba celtică şi cea italică au coincidenţe cu grupa indo-iraniană, etc. Şi cum opiniunea dominantă azi este că această palatalizare a unor anumite guturale indoeuropeene n'ar constitui o împărţire dialectală a limbii indoeuropeene primitive, ci ar face parte dintr'o desvoltare specială a limbilor indoeuropeene separate (ceva analog trebue să vedem şi în palatalizarea sau asibilarea fonemului latin *c* (+*e*, *i*) în *ts* sau *tš* în toate limbile romanice aproape, afară de dialectul logudorian şi cel vegliot în cari se pronunţă k, de ex., rom. *cerb*, it. *cervo*, fr. *cerf*, sp. *ciervo*, port. *cervo* faţă de logud. *kervu*=lat. *cervum*) se vede că nici această împărţire nu este satisfăcătoare şi s'ar putea să nu se găsească criteriul unei grupări cu totul mulţumitoare.

Cf. *A. Meillet*, Les dialectes indoeuropéens, pp. 130—133 şi passim. — *S. Feist*, Op. cit. pp. 442—461. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, I, p. 96. — *Ed. Meyer*, Op. cit. I, 2² p. 760 sq.—

V.

LIMBILE INDO-EUROPEENE SEPARATE ȘI POPULAȚIUNILE DE LIMBĂ INDO-EUROPEANĂ.

Limba română are un cerc mai restrâns și unul mai întins de limbi înrudite. Celui dintâiu aparțin limbile romanice celelalte: provensala, franceza, italiana, spaniola, portugheza, retoromana, care toate împreună cu cea românească sunt o transformare a limbii latine.

La al doilea cerc se rapoartă alte limbi indoeuropeene dintre care:

1. Unele au o importanță mai mare sau mai mică, au jucat un rol mai mare sau mai mic, există încă și sunt reprezentate în toate continentele;

2. Altele au dispărut de mult, dar le putem socoti cu siguranță indoeuropeene, întemeindu-ne pe nume de persoane și de locuri, pe glose și pe inscripțiuni.

1

I.—GRUPA INDO-IRANIANĂ.

Nu numai seria de particularități comune pe care le prezintă limba indiană veche, cea iraniană veche, cea avestică, și cea iraniană orientală, ci și denumirile cea de *Arieni* (cf. ind. v. *āryās*, av. *airyō*, pers. v. *ariya*, arm. *Arikh*, gr. *Arioi* = Medii, Herodt. VII 62, *Aria*, = Persia Hellanikos din Lesbos), cea de *Harri* (în documentele din Boghazköi) și cea de *Iran* (cf. *ērān*, reprezentând azi încă numele vechiu) au făcut pe linguiști să admită o perioadă de comunitate *indo-iraniană*.

Limba indiană veche.

Această limbă este reprezentată: 1. prin *Vēdas*, operele cele mai vechi ale Indienilor, compuse din: *Rigvēda*, veda imnurilor religioase, ale cărei părți vechi pot fi raportate la mileniul al doilea înainte de Hr. și a cărei limbă este cea mai veche. *Samavēda*, veda cântecelor; *Jajurvēda*, veda sacrificiilor, și *Atharvavēda*, scrise toate în limba numită *vedică*; 2, prin

textele religioase ale Brahmanilor, prin epos-urile *Mahābhārata* şi *Rāmāyana*, prezentând o formă mai nouă a acestei limbi, prin *opera gramaticală a lui Pānini*, prin *operile lui Kalidasa*, cel mai sărbătorit poet al Indiei vechi şi prin *scrierile sfinte ale Budiştilor* de la nord, compuse toate în limba indiană-clasică, numită *sanscrită*; 3, prin *operele lirice şi dramatice* şi prin *inscripţiunile* cele mai vechi ale Indiei (sec. III în. de Hr.) din timpul regelui Asoka, compuse într'o largă măsură în limba *prākrit*; Iar în dialectele vulgare indiene, în aşa numitele dialecte *paisācī*, caracterizate printr'un fel de substituire consonantică ca şi cea toharică, cea armeană şi cea germanică, unii linguişti văd limba indiană veche vorbită de Tamilii autoctoni. 4. prin *cărţile sfinte ale Budiştilor* de la Sud compuse în limba *pāli;* şi 5, prin dialectele neoindiene; *hindī*, *hindustanī gujarātī*, *marāthī*, *bengālī* cari sunt o desvoltare şi o diferenţiare a limbii indiene vechi. Tot ca un dialect indian vulgar trebue să fie socotită şi limba Ţiganilor.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. I² p. 3 sqq. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, II 581 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *J. Wackernagel*, Altind. Grammatik, I pp. IX—LI, Indoiranisches. Berlin (Akad.) 1918. — *A. A. Macdonell*. Vedic grammar (1910) în Grdr. d. Indo-arischen Philol. u. Altertumsk. I, 4. - *P. Hiss*, Arische Sprache. Ihr system in einer Reihe v. Tabellen, Kiel 1917. — *R. Pischel*, Grammatik der Prakritsprachen, 1900. — *G. Rosen*, Handbuch der Pālisprache I. Leipzig 1918. — *W. Geiger*, Pali-Litteratur und Sprache. Strassburg 1916 (Grdr. d. indo-arisch. Philol. I, VII). — *W. Schulze*, Alt u. Neuindisches. Berlin (Akad.) 1916. — *K. Seidenstücker*, Handb. d. Pālisprache I. Laut und Formenlehre. Leipzig 1916. — *St. Konow*, The Home of Paisāci (Zeitschr. d. deutsch. morgenländisch. Gesellschaft, LXIV p. 95 sqq.) — *A. Meillet*, Les dialectes indoeurop., pp. 24. —

INDIENII ARIENI, o parte din populaţiunea primitivă de limbă i.-e. care se numea ea însăşi *Aryās* «stăpânii» (în opoziţiune cu *Dāsās* «sclavii», locuitorii vechi ai Indiei) au pătruns ca cuceritori în această ţară pe la N-V., cam pe la mileniul III în. de Hr., venind după unii, din Europa, după alţii, din Asia centrală, din teritoriul ce se întinde, la Est, până la Tianşan şi Pamir, la Sud, până la Hinducuş şi şirul munţilor iranieni.

Prin lupte continue ea a gonit dinaintea ei în munţi şi spre Sud atât pe locuitorii autohtoni ai Indiei, numiţi *Mundās*, ale căror rămăşiţe, mai mult de trei milioane, locuesc încă împrejurul munţilor *Vindhya*, cât şi pe *Dravizi*, azi în număr de vreo 56 mil., locuind în platoul *Dekanului*, cari sunt şi ei năvălitori în India, fără să se ştie însă drumul ce l'au urmat în imigrarea lor.

Cea mai mare parte dintre Arieni locuesc în regiunea estică

a Pandšabului, udată de cei cinci afluenți ai Indului. Este drept că regiunea acestui fluviu era mai puțin fructiferă de cât aceea a Gangelui, dar partea estică a Pandšabului era bogată în pășuni și în ogoare ; și din Rigveda aflăm că creșterea de vite și agricultura erau în floare aci. Calul, vaca, boul, taurul, berbecele, etc., formau bogăția Indienilor arieni. Prosperitatea turmelor de vite era pentru ei isvorul celei mai curate bogății. Tatăl «pita» reprezenta *familia*; reunirea mai multor familii constituea *tribul* care își avea șeful: *rājā*; iar reunirea tutulor triburilor forma poporul. Din cauza împărțirii în triburi întâlnim la Indienii arieni și deosebiri dialectale, de ale căror urme chiar Rigveda ne dă dovadă.

Cf. *R. Pischel*, Die Indische Literatur (Kultur der Gegenwart. Die orientalischen Literaturen I, VII p. 160 sqq.) și bogata literatură de acolo. — *H. Hirt*, Die Indogermanen I p. 99 sqq. II p. 581 sqq. și întreaga bibliografie de acolo. — *Ed. Meyer*, Op. cit. I, II p. 807 sqq. *H. Brunnhofer*, Urgeschichte der Arier (1893) I ; Arische Urzeit (1910). — *Bühler-Kielhorn*, Indoarische Philologie 1895 sqq.

Limba iraniană.

De aproape înrudită cu limba indiană veche este cea iraniană, reprezentată: 1, prin *inscripțiunile cuneiforme* ale regelui Dariu și ale urmașilor acestuia și prin alte cinci *inscripțiuni private*, toate scrise în limba oficială a curții persane, în *persana veche*; 2, prin *inscripțiunile dinastiei sasanide* și printr'o *întreagă literatură religioasă și profană* scrise în limba *persană medie* sau *pechlewi* și prin unele fragmente descoperite în Turchestanul-de-Est scrise în limba *sogdiană*, care prezintă două forme : una mai veche, cea din textele manicheene și alta mai nouă, cea din textele creștine; 3, prin *Avesta*, o colecțiune de cărți religioase ale căror epocă și patrie nu se cunosc și al căror text fixat în timpul sasanizilor și compus din două părți : una «Gāthās», prezintând o limbă veche asemenea celei din *Vedas*; iar cealaltă, compusă într'o limbă savantă și mai nouă, a fost scrisă în limba numită *avestică* sau *zendă*: 4, printr'o *literatură bogată* scrisă în limba *persană nouă* care împreună cu limbile *afgană, balūcī, curdă, cele din Pamir, osetă* (vezi p. 43) constitue neo-iraniana.

Intinderea dialectelor iraniene. — Unele dialecte iraniene s'au întins nu numai spre est până la nordul Mongoliei (de ex. limba sogdiană, cum se dovedește prin inscripțiunea din Qara Balgassun, sec. IX d. Hr., în care întâlnim forme vechi ca *čtβar* „patru", *aχša-vāna* „stăpânitor, etc.) și spre vest până la Tanais și lacul Meotis, ci chiar până la țărmurile nordice ale Mării Negre (de ex., limba scito-sarmată) cum se vede din urmele evidente care se găsesc în unele nume topografice ce au ajuns până la noi din antichitatea clasică și într'un mare număr de nume de per-

soane din inscripţiunile greceşti din coloniile pontice ; de ex., Ἀρδαβδα (= Theodosia), Σουγδαῖα (= Sudak, în Crimea), etc. nume de fluvii compuse cu iranianul *dānu*, osetul *don* „fluviu“ ca *Danapris* (Dnjepr), Danastrus (Dnjestr), citate de Ammianus Marcellinus, Dânuvius (Dunărea), citat de Salustiu, etc., nume de persoane ca Ἀριαράθης, Ἀρνάκης, Αὐράζακος, Σατραβάτης, Σπιθαμέω, Σαυδαράται, etc.

Cf. *Geiger-Kuhn*, Grundr. der iranischen Philologie, I, 1 (Strassburg 1895-1901).—*HHirt*, Die Indogermanen, I 106 sqq., II p. 583 sqq. şi întreaga literatură de acolo.—*K. Geldner*, und *P. Horn*, Die altpers., mittelpers. und neupers. Literatur (Kultur der Gegenwart I, VII pp. 215-265). *K. Brugmann*, Grdr. I² p. 5 sgg.—*A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues indoeurop., 2 p. 37 sgg; Les dialectes indoeuropéens pp. 24-30; D'une action de l'iranien sur l'arménien (MSL. XXI p. 187 sqq.); Sur une prétendue forme de genit. duel dens les Gāthās, ibid. 489 sgg.—*S. Feist*, Op. cit. p. 422 sgg.—*J. Wackernagel*, Indo-iranisches, Berlin (Akad.) 1918.—*Ch. Bartholomae*, Zur Kenntnis d. mitteliran. Mundarten III, Heidelberg (Akad.) 1916-1917; Die Zendhandschriften der Stadtbiblioth. în München, 1915.—*H. Günter*, Ueber die Ahurischen udacvischen Ausdr. im Avesta, Heidelberg (Akad.) 1914.—*G. Rosen*, Elementa persica, Persische Erzählungen mit kurzen Grammatik u. Glossar, Neu bearbeitet v. F. Rosen Leipzig 1915. *H Reichelt*, Avestisches Elementarbuch, Heidelberg 1909.

Limba iraniană orientală.

Limba această, numită şi *ariana de nord*, de curând cunoscută prin numeroasele manuscripte descoperite în partea sudvestică a Turchestanului oriental, în regiunea *Khotan*, este mai de aproape înrudită cu limba iraniană de cât cu cea indiană; cu toate acestea, sub raportul lexical, ea se apropie mai mult de aceasta din urmă, întrucât veacuri întregi budismul a avut o influinţă mare asupra ei.

In vocabularul ce ni'l prezintă manuscriptele distingem două părţi deosebite: una de baştină (cf. iran. orient. *anaṃkṣtiha* „nenumărat“, *avamāta* „nemăsurat“, *dasau* „zece“, etc.: av. *a-haṃχšta*, ind. *asaṃkhyāta*, skr. *apramita*, ind. *daśakam* „decadă“, etc) şi alta indo-budistă cu vorbe împrumutate dintr'un dialect indian ce cunoaşte şi vocalele *ĕ*, *ŏ*, diferit de sanscrită care cunoaşte numai *ē* şi *ō*; astfel că iraniana orientală cunoaşte amândouă varietăţile vocalelor *e* şi *o*, adică *ē̆*, *ō̆*.

Nici limba acestor manuscripte nu este unitară. In ea deosebim mai multe forme distincte; 1, o limbă mai veche a textului; 2, o limbă mai nouă a textului; dar amândouă mai vechi decât a treia limba documentelor.

Deosebirea dintre cele două limbi ale textului se poate uşor vedea din traducerea indianului vechiu genit. plural: *buddhānām*

„a lui Buddha" căruia corespund formele: *balysānu* din limba mai veche a textului; *baysāmnă*, şi mai rar *baysām* şi *baysā*, din limba mai nouă a textului; şi *bahsa* (hs = z) din limba documentelor.

Cunoaşterea acestei limbi este de mare importanţă pentru lingvişti, căci textele ei metrice prezintă, din punctul de vedere metric, oare care asemănare cu exametrul şi pentametrul din limba greacă şi cu strofa nibelungică.

Dăm ca exemplu o frază din această limbă, precum şi corespunzătoarea ei din limba sanskrită:

Thu vā mamā pătai mādāna, aysu vātco pūri mā vaysña.
tvaṃ vai mama pitā'si mīḍhvaḥ, ahaṃ punaḥ putro'smy adya.

a cărei însemnare în traducerea românească este:

„Tu eşti în adevăr tatăl meu, o prea bunule, eu, din potrivă, sunt acum fiul".

Cf. *E. Leumann*, Zur nordarischen Sprache und Literatur, Strassburg 1912.—*H. Lüders*, Die Sakas und die „nordarische" Sprache. Berlin (Akad.) 1917.—*A. Meillet*, Les nouvelles langues indoeuropéennes trouvées en Asié centrale (Revue du Mois XIV [1912] Fasc 80 p. 135 sqq).—*St. Konow*, Ber. Berlin. (Akad.) Bd. 48-49, 1912 p, 1127 sqq.—*P. Hoernle*, Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal LXX [1901] II, n. 1 p. 11 sqq, ibid. [1911] p. 202 sqq. *S. Feist*, Op. cit. p. 419 sqq.

Limba osetă. Ca o limbă din grupa iraniană şi ca o rămăşiţă a unui dialect scitic trebue să socotim şi limba vorbită de Oseţii de azi cari locuesc în Caucasia şi al căror număr se ridică până la vreo două sute de mii. Oseţii se numesc ei înşişi *Iron* şi ar fi urmaşii vechilor Alani. (Numel Osseti însemnează „ţara Ossilor", căci *Oss* la care se adaog sufixul georgian *-eti*, este numele dat lor de către Georgieni. Altă dată Oseţii se întindeau mult mai spre Vest în regiunea apelor Tšerek, Tšegem, Baksan până la muntele Elbruz, cum se dovedeşte printr'un mare număr de nume geografice de origine osetă (compuse cu *don* „rîu, apă" în nume ca Saudon= os. saudon „apă neagră" ɣardon „apă caldă" etc., cu *fčik*=os. äfcäg „trecătoare" în nume ca šaufčik=os. sau äfcäg „trecătoare neagră", zinkifčik=os. zin-äfcäg „trecătoare grea" cu *dor* „stâncă, piatră" în nume ca Sturdor „stâncă mare", Arwidor «stâncă cerului" cu *Kom* sau *Kam* prăpastie, genune" în nume ca Šaukam «prăpastie neagră» Asiakam „prăpastia Oseţilor". etc.) sau curat osete, de ex., orsfändag «cale albă» etc. (Cf. W. Miller, op. cit. p. 4 sqq.). In limba osetă deosebim două dialecte şi un subdialect: 1. *Osetul-de-est*, vorbit de Alagiri, Kurtaţi şi Tagauri; 2. *Osetul-de-sud*, un subdialect al celui dintâiu, de care se deosebeşte prin câteva particularităţi fonetice, vorbit de Tuali; 3. *Osetul-de-vest*, vorbit de Digori. Dăm

unele deosebiri dialectale: os. e. fid «tată»: os. v. fidă; os. e. ūs «femeie»: os. v. vosă; os. e. qūg „vacă": os. v. γog, etc. (adică ị: i; ū: o; q-: γ-, etc.).

In dialectul oset-de-est care este cel principal s'a tradus Sfânta Scriptură, în sec. XIX d. Chr.; iar în celelalte două sunt publicate câteva texte (Cf. W. Miller, Die Sprache der Osseten în Grdr. d. iranisch. Philologie, I. Anhang p. 2 sqq.).

In privința *foneticei și morfologiei* limbii osete să se compare opera citată a lui W. Miller. Ea are așa numitul *articol hotărît* «i» a cărui origină nu e încă clară, întrebuințat numai în osetul-de-vest; iar ca *articol nehotărît* ea întrebuințează ocazional numeralul: os. e. «yu» și os. v. «yeu»=*unu*. În *sistemul cazual*, în locul tipului vechiu iranian, limba osetă arată o nouă declinare de zece cazuri (nom. fid, gen. fidi, acuz. fid(ị), dat. fid-ăn, abl. fid-äi «dela tatăl», loc. ext. fid-mă «la tatăl», locat. inter. fidi, «în tatăl» fid-(ai), «o tată!» sociativ sau comitativ fidimă, «cu tatăl», adesiv fid-ịl «pe tatăl») poate, sub influința limbilor caucasiene. In ceea ce privește *sistemul verbal*, limba osetă are forme verbale moștenite din vechime: prezintele indicativului, viitorul definit (=vechiul prez. al subjunct.), prezintele subjunctivului (=vechiul optativ), imperativul; celelalte timpuri și moduri sunt formațiuni particulare mai vechi (viit. nedefinit, imperf. indicat. și subjunct.) sau mai noi (perfectul, perfect. subjunct și viit. exact); apoi, formațiile nominale: infinit, gerunziile prez. și perf., participiile prez., perf., și viitor. Formațiuni noi sunt și pasivul și deosebitele moduri ale conjugării perifrastice.

Din onomastica și toponimia limbii osete vedem multe concordanțe atât în vocabular cât și în particularitățile fonetice cu numele scito-sarmatice transmise de antichitatea clasică și în inscripțiile grecești ale coloniilor pontice pe de o parte și cele iraniene (avestice și persane vechi) pe de alta, de ex.,

Os. *fidă*, «tată»: sc.-sarm. Φίδας, av. pita, pers. v. pita (în care arian. p > sc.-sarm., os. f);

Os. *furt*, «fiu»: sc.-sarm. Φούρτας, av. puθra, pers. v. puθrah (arian. tr. > sc.-sarm., os. rt);

Os. *limän* «prieten, iubire»: sc.-sarm. Λείμανος, av. fri-θa- (iran. ri > sc.-sarm., os. li);

Os. est. *ssaj*, os. vest, *insäi* (< paleo-os. *insaj) «două-zeci»: sc.-sarm. Ἰνσάζ-αγος, av. vīsa'ti, v. ind. viṃšati (arian. *v* inițial și înainte de r cade în cele două limbi sc.-sarm și osetă).

Os. *äfsad* «armată»: sc.-sarm. Σπάδακος și Σπαδάκης, av. spāδa «armată»;

Os. *suγdäg* «sfânt» sc.-sarm. Σουγδαῖα (numele orașului de azi Sudak, în Crimea), cf. iran. *suγδα „sfânt", etc.

Și în *vocabularul* oset au pătruns în diferite epoce un mare număr de cuvinte străine din deosebitele limbi vecine. Printre

cele mai vechi sunt numele celor trei metale; *äwzīst* „argintul" (cf. syrj. eziś, wotj. azveś); *ärxî* „cuprul» (cf. syrj. irgön, wotj. irgon) și *ändon* «oțelul» (cf. syrj. yendon, wotj. andan) împrumutate din limba Syrjenilor și Wotjakilor cari fac parte din grupa permiană a Finezo-Ugrienilor, ceea ce arată că odată Oseții se întinsese departe spre Nord. Apoi, cuvinte caucasiene, cuvinte din limbile populațiunilor turcești (Huni, Avari, Cazari, Cumani, Tătari) a căror cronologie nu se poate stabili, precum și cuvinte culturale arabe și persane prin mijlocirea Turcilor, de ex., oss. *din* „credință", np., ar, t. *dīn*; oss. *mulg* „proprietate", ar. *mulk*, etc.

Cf. *W. Miller*, Op. cit. passim și bogata bibliografie de acolo.—*H. Hübschmann*, Etymologie und Lautlehre der Ossetisch. Sprache (1887) passim. – *A. Thomson*, Beiträge zur Kasuslehre (I. F. XXX (1911) p. 69 sqq.— *J. Charpentier*, op. cit., p. 364 sqq .— *F. N. Finck*, Op. cit. p. 17.

IRANIENII trebue să se fi despărțit de Indienii arieni cu mult înainte de epoca istorică. Și unii și alții au păstrat din perioada de comunitate, numită *ariană*, până la începutul epocei istorice, ca moștenire comună, un bogat tezaur de idei religioase și de forme ale cultului. In epoca desvoltării lor speciale însă limbile acestor două populațiuni indoeuropeene au început să se deosebească.

Intre Iranienii sedentari și cei nomazi cari locueau dincolo de șirul nordic al platoului Iranului (în stepa Asiei centrale, unde era țara lor *Turan*) și cari se numeau în Avesta *dānavō turō*, „briganzii turanieni", s'au dus lupte continue.

La Vest, Iranienii s'au întins departe. [Intâlnim, bunăoară, chiar înainte de mileniul I în. de Hr. în Palestina nume de persoane iraniene: *Artamanja*, cf. pers. v. *Artamenes*, *Satija*, cf. ind. v. *Satya*, *Sutarna*, etc.]. Ei au venit în contact cu statele vechi semitice și cu cultura lor semitică, mai ales cea babiloniană, cu poporul mitanic la cari găsim și o dinastie de origină iraniană, cum se dovedește prin numele *Artatama*, *Artaššumara*, *Mattiuaza*, *Sutatarra*, etc., precum și cu poporul și cultura greacă. La Est triburile iraniene, cunoscute sub numele de *Indo-Sciți* și *Sogdi* de scriitorii clasici (de *Yüe-tši?* și de *Khang* în analele chineze) s'au întins, în sec. III în. de Hr., până la Nordul provinciei chineze *Kansu*. Pe de altă parte, triburi nomade de Iranieni s'au răspândit departe către Nord-Vest; așa de pildă, în stepa Aralo-Caspică se găseau *Masageții* din cari s'ar trage *Alanii* de mai târziu, un trib tot iranic (Cf. Ammian. Marcellin. XXXI 2, 12; Ed. Meyer, op. cit. p. 798; J. Charpentier, Die ethnograph. Stellung der Tocharer. (Zs. d. deutsch-morgenländ. Gesellsch. 71 p. 364 sq.) și ale căror rămășițe ar fi *Oseții* de azi; iar dincolo de această stepă spre Vest, au pătruns alte

triburi de iranieni nomazi, sub numele de *Sciții-Scoloți* până la Don (sec. VIII în. de Hr.), de unde au gonit pe *Cimerieni* în spre Asia-Mică. Sciților Scoloți au urmat, apoi, *Sauromații* cari, în timpul lui Herodot, locueau la est de Don și cari s'au întins, mai târziu, până în Ungaria. Toți acești Iranieni nomazi sunt cunoscuți de către Greci sub numele de *Sciți* (Σκύθαι), iar în inscripțiunile persane și în documentele asiriene sub numele de *Saki* (Σάκαι) și *Manda*. Dintre toate triburile iraniene însă cele cari au jucat un rol important în istorie sunt Mezii și Perșii.

Cf. *H. Hirt*, Die Indogermanen, I 106 sqq.; II 583 sqq. și bogata bibliografie de acolo.—*E. Meyer*, Op. cit. p. 797 sq.—*S. Feist*, Kultur, Ausbreitung, etc. der Indogermanen, p. 425 sqq. 471 sqq. — *Marquart*, Ueber einige Skytisch-iranische Völkernamen. Untersuchungen zur Gesch. von Eran (Philol. Suppl. X p. 77 sqq.). — *O. Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte II³ p. 489. — *O. Franke*, Zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens (Ber. Berl. Akad. 1904). Ip. 1 sq.

Limba armeană.

Aceasta limbă pe care o cunoaștem din sec. V d. Hr. printr'o traducere a textelor sfinte și printr'o întreagă literatură se deosebește foarte mult de dialectele armenești vorbite.

Ea a fost raportată de unii învățați la cea *iraniană* poate, din cauza concordanțelor care există între aceste două limbi și a numeroaselor cuvinte persane cari au pătruns în limba armeană (Bopp, Lagarde, și Fr. Müller); dar este o greșală căci această limbă n'are nimic a face cu cea iraniană. Alții o rapoartă la o grupă mică de limbi indoeuropeene numite *anatolice*, la care adaogă și pe cea etruscă (Bugge, v. Bugge-Torp, op. cit. p. 6 sq.). H. Hübschmann, după ce a făcut unele cercetări minuțioase în domeniul foneticei armenești (v. Ueber die Stellung d. Armen. im Kreise d. idg. Sprachen; Armeniaca, LZ. XXI pp. 5—49; 400—407), a emis părerea că ea trebue socotită de sine stătătoare și pusă între grupele de limbi iraniene și balto-slave.

P. Kretschmer (Einleit. p. 298. sqq.), H. Hirt (Die Indogerm. II p. 600), A. Meillet (Les dial. indoeurop. p. 92), la rândul lor, socotesc că ea trebue să fie pusă în legătură cu grupa de limbi traco-frigiană, anume cu cea frigiană, căci, comparând limbile frigiană și armeană între dânsele, au văzut că ele prezintă multe concordanțe, ceea ce se potrivește și cu mărturiile scriitorilor vechi, Herodot (VII 73,5) și Eudoxos (ap. Steph. Byz.).

Limba armeană face parte din grupa de limbi *satem* ca una care înlocuește palatalele i.-e. prin spirante, de ex., arm. *sar* „creștet", cf. v. ind. *śiras-*, av. *sarō* „cap": gr. κάρ.κρανίον „cap"). Dar prin unele concordanțe, de ex., menținerea vocalelor *e*, *a*, *o*, pe care grupa indoiraniană le-a confundat în *a*, și sub-

stituirea mediilor prin tenue, de ex., arm. *tiv* „ziua", *amp* „nor" : lat. *dies* „ziuă", v. ind. *ambu* „apă", gr. ὄμβρος „ploae", etc. cu unele limbi europeene, ea se apropie și de aceste limbi (cf. S. Feist, Op. cit. p. 432).

Și cum teoreticește se prea poate ca și amestecul populațiunilor de limbi ne- și indoeuropeene să fi contribuit la menținerea particularităților comune și cum, pe de altă parte, cercetările moderne au dus la concluziunea că și limbile neindoeuropeene au avut o influință asupra celor indoeuropeene, nu trebue să se treacă cu vederea nici influința limbilor populațiunilor caucasiene sau a limbii alarodiene asupra celei armene în substituirea mediilor prin tenue, în numărul cazurilor, etc. (E. Schwyzer, IF. XXXVIII (1920) p. 165 sq., H. Hirt, Die Indogerm. II p. 556 sqq., A. Meillet, Les dial. indoeurop. p. 94, 138; altfel, H. Pedersen, KZ. XXXIX p. 438 sqq. care nu admite ipoteza unui substrat caucasian).

Cf. pe lângă operile și articolele deja citate: *H. Hirt*, Op. cit. p. 136 sqq. — *K. Brugmann*, Grdr. I p. 6. sqq. — *A. Meillet*, Introd à l'ét. comp. d. langues indoeurop., p. 49 sq.; Esquisse d'une gramm, cp. de l'armen. class. 1903; Altarmenisch. Elementarbuch. Heidelberg, 1913. *S. Feist*, Op. cit. pp. 65. 431. sq. 489. — *Liden*, Armen. Stud. Göteborg 1906.

ARMENII. Până la începutul mileniului întâiu în. de Hr. nu pătrunsese nici o populațiune de limbă indoeuropeană în regiunea care poartă azi numele de Armenia. Pe la jumătatea a doua a mileniului al doilea în. de Hr. însă regiunea această fusese cucerită de *Alarodieni* sau *Chaldi*, cum se numeau ei înșiși, cari pe la 900 în. de Hr. s'au constituit într'un stat, numit de Asirieni *Urartu* pe care l'au atacat și l'au slăbit Cimerienii și Sciții. Iar către sfârșitul sec. VIII în. de Hr. le-a fost dat Armenilor, al căror nume național era *Haikh* „stăpâni, domni" să cucerească țara *Arartu*, hebr. *Ararat*. Firește că nu întreaga populațiune alarodiană sau chaldică învinsă a fost exterminată; parte dintr'însa, căreia poporul cuceritor i-a impus limba sa, a continuat să existe ca populațiune distinctă, cum ne spun scriitorii armeni, până în epoca creștină. Au căzut însă, mai târziu, și Armenii sub stăpânirea medică. Și numai mulțumită influinței iraniene și culturii helenice, Armenii au putut deveni un popor de cultură.

Dar de unde a venit poporul *Haikh* în noua sa patrie și pe unde a trecut, aceasta nu se știe sigur. O indicație de care, poate, este bine să ținem seamă ne-o dau cei doi scriitori din antichitate; Herodot VII 73, unde citim: Ἀρμένιοι δὲ κατάπερ Φρύγες ἐσεσάχατο, ἐόντες Φρυγῶν ἄποικοι „Armenii erau înarmați ca Frigienii, căci erau coloni ai Frigienilor," și Eudoxos (ap. Steph. Byz.) la care citim: Ἀρμένιοι δὲ τὸ μὲν γένος ἐκ Φρυ-

γίας καὶ τῇ φωνῇ πολλὰ φρυγίζουσι „Armenii sunt originari din Frigia și vorbesc mult limba frigiană", după cari Armenii sunt coloni frigieni, mărturie pe care faptele linguistice, ce e drept, nu o confirmă cu totul, dar nici nu o infirmă.

Și învățații din timpul nostru înclină către această părere, cf. H. Hirt. (Die Indogermanen I p. 139), P. Kretschmer (Einleitung p. 208 sp.), A. Meillet (Les dial. indeurop. p. 92, 138), F. N. Finck (Die Armenische Literat. în Kultur der Gegenwart I VII p. 283, Die Sprachstämme des Erdkreises p. 17), S. Feist (Op. cit. p. 65). Centrul lor de origine ar fi fost Tesalia nordică (P. Kretschmer), sau Tracia și coastele Mării Negre (S. Feist) sau regiunea traco-macedonică (Karolidis).

Așa dar, fără a afirma putem, cu toate acestea, să presupunem cu drept cuvânt că Armenii își trag originea din Europa.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung p. 208 sqq. — *H. Hir* Die Indogermanen, I p. 136 sqq. II p. 600. — *E. Meyer* Op. cit. p. 611 sqq. — *F. N. Finck*, Die Armenische Literatur (Kultur der Gegenwart I VIII p. 282 sq.). — *C. F. Lehmann-Haupt*, Armenien einst und jetzt.—*Hommel*, Grdr., p. 37 sqq. — *H. Hübschmann*, I. F. XVI p. 200. sq.

II.—GRUPA BALTO-SLAVA

Unitatea balto-slavă cu greu ar mai putea fi tăgăduită azi în urma argumentelor hotărîtoare aduse în sprijinul ei. Multele și diferitele concordanțe linguistice dintre aceste două subgrupe, cele mai păstrătoare din limbile indoeuropeene separate, sunt reale și evidente. In adevăr, sistemul fonetic și morfologic al limbilor balto-slave nu are acele schimbări care au turburat sistemele corespunzătoare ale limbilor indo-europeene celelalte; iar formele lor actuale au, în general, încă aspectul cuvintelor indoeuropeene ce le reprezintă. Și toate aceste asemănări atârnă nu atât de faptul că aceste subgrupe de limbi s'au despărțit târziu (în perioada de comunitate a lor nici n'au avut loc inovații de seamă), cât de dezvoltările lor paralele dar și de mult autonome.

Cf. *A. Meillet*, Les dialectes indoeuropéens, pp. 40—48. — *S. Feist*, Kultur, Ausbreitung und Herkunft de Indog.; pp. 440 sq. 453 sq. — *I. Enterlin*, Slavjanobaltiiskie etjudy, Charkow, 1911 (în Rocznik slawistyczny V p. 153 sqq.).

Lituanica, leta și prusiana veche.

Subgrupa baltică, compusă: 1. *din prusiana veche* care a încetat să se vorbească de mult și care are în unele privințe un aspect arhaic; dela dânsa ne-au rămas un vocabular de 800 cuvinte din sec. XV. d. Hr. și o traducere a celor trei mici catehisme și a Enchiridionului Lutherian din 1561; iar din documentele de un caracter religios ale acelei

limbi se vede că a avut o legătură strânsă nu cu cea germanică, ci cu limba lituanică; 2. din *ramura leto-lituanică* cuprinzând dialecte ce se vorbesc încă, şi anume: *a) Lituanica*, care se păstrează mult mai bine în ceea ce priveşte sunetele şi formele, şi se vorbeşte de o parte şi de alta a cursului inferior al Niemenului încă de vreo trei milioane de ţărani (căci în oraşe se vorbeşte limba germană, sau cea poloneză, sau cea rusească, sau yiddisch). Ea singură din toate limbile balto-slave prezintă aspectul cel mai arhaic atât sub raportul fonetic şi morfologic cât şi sub acela al accentuării, şi are, şi azi chiar, forme care arată o mare asemănare cu cele vedice şi homerice, reproducând aproape perfect de bine formele ipotetice indo-europeene, de ex., *esmi* „sunt" *esi* „eşti" *eimi* „merg" *eisi* „mergi" *áugu* „a mări" *ausis* „ureche" : v. ind. *asmi, asi; ēmi, ēsi*, etc., gr. hom. εἰμί ἐσσί, εἶμι, εἶσθα; lat. *augeo, auris*, etc.; *b) Leta*, care se vorbeşte de vreun milion trei sute mii de persoane în regiunea de la nordul celei ocupate de Lituani şi se prezintă sub un aspect mai schimbat: în adevăr, rar se arată această limbă mai păstrătoare decât cea lituanică în domeniul foneticei şi al morfologiei, ca una care a trecut prin multe schimbări şi a perdut multe forme păstrate încă în cea lituanică. Raportul între aceste două limbi este acelaşi ca şi între limba latină şi cea italiană. Cele mai vechi monumente ale lor se sue până la sec. XVI d. Hr.; ele au un caracter religios. Abia către sfârşitul sec. XIX s'a constituit o limbă literară în Lituania; iar la Letoni abia de la 1870 s'a desvoltat o literatură profană scrisă în limba Letă. In schimb însă atât la Lituani cât şi la Letoni există o importantă literatură populară.

Cf. *A. Meillet*, Les langues dans l'Europe nouvelle p. 35. — *S. Feist*, Op. cit., p. 440 sqq. — *Müllenhoff*. Deutsche Altertumskunde, II, 11. — *A. Meillet*, Introd; à l'ét. comp. des langues indoeuropéennes. p. 46 sq, Les dial. indoeuropéenns, pp. 40-48. — Les langues dans l'Europe nouvelle, pp. 35-39. — *K. Brugmann*, Kurze vergl. Gramm., p. 16.—*Lisselmann*, Die Sprache der alten Preussen Berlin, 1845.—*Berneker*, Die preuss. Sprache, Strassburg, 1896. — *Trautmann*, Die altpreussischen Sprachdenkmäler.—*R. Gauthiot*, Le parler de Buividze, Paris 1903.—*Bielenstein*, Die let. Spr., 2 Vol, Berlin, 1863.—*O. Wieaemann*, Handb. der litauischen Sprache, Strassburg, 1897 şi întreaga bibliografie de acolo.—*A. Schleicher*, Litauische Grammatik, Prag. 1856. — *Kurschat*, Grammatik der litauisch. Sprache, Halle, 1876. — *Bezzenberger*, Beiträge zur Geschichte der litauisch. Sprache, Göttingen, 1877.—*W. Prellwitz*, Die deutschen Bestandteile in den lettischen Sprachen, Göttingen 1891. — *V. Thomsen*, Beröringer mellem de finske og de baltiske-Kopenhagen 1890.—*Hirt*, Die Indogermanen, I, 125 sq., II, 590 sq.

BALȚII VECHI. Prusienii vechi, Lituanii și Letonii, vecinii și înrudiții Slavilor, își aveau locuințele la vest de aceștia. Din opera „Germania" a istoricului roman Tacit știm că printre vecinii Finezilor erau și Aestii, lângă Marea Baltică, probabil strămunii Balților (Lituani, Letoni, etc.). 'Aceste populațiuni păstraseră pe lângă un tip arhaic de limbă i. e. și o stare socială veche; civilizația greco-romană nu-i atinsese; ei nu cunoșteau religiunea creștină. Germanii au pătruns la dânșii; cavalerii Teutoni au cucerit o mare parte din țara lor prin constrângere; apoi, au exploatat bogățiile regiunii negustorii germani; iar misionarii germani au introdus și întins creștinismul în detrimentul păgânismului pe care l'au combătut cu succes. In cele din urmă Germanii în teritoriul actual al Prusiei orientale au contopit cu dânșii puțin câte puțin populația locală.'

Limbile slave.

Subgrupa slavă care, de vreme ce a rămas departe de civilizația mediteraneană și n'a suferit în vechime, pe cât se pare, multe influințe străine, a păstrat un tip arhaic de limbă indoeuropeană. Gramatica limbii slave era în epoca comunității slave și a rămas în parte și azi, o gramatică care se apropia, în trăsăturile ei generale, de tipul vechiu i.-e. Mulțămită acestei păstrări, limbile grupei slave prezintă o asemănare mai mare de cât cele ale grupelor de limbi germanică și romanică. In sec. VIII d. Hr. ele erau încă asemenea unele altora și au început să se deosebească între dânsele numai cu începutul sec. IX d. Hr. Dela această epocă, evenimentele istorice au schimbat de la locurile lor pe Slavi pe cari i-au împărțit în Slavi de la Sud și cei dela Nord și au îndreptat în direcțiuni deosebite pe cei de la Est și pe cei de la Vest. Sunt cinci limbi slave de civilizație: cea *rusească*, cea *polonă*, cea *cehă*, cea *serbo-croată*, și cea *bulgară*, care au mai multe trăsături comune între dânsele; și acela care cunoaște pe una din ele poate cu ușurință să învețe pe celelalte. Prin aceasta iese și mai mult la iveală *unitatea slavă*. Cf. A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, p. 39 sq.

Această subgrupă care prezintă o mare varietate de dialecte este împărțită, din punctul de vedere topografic, în trei ramuri principale: *meridională*, *orientală*, și *occidentală*. Aceasta este împărțirea cea mai rațională și cea care corespunde mai bine realității.

Semnul distinctiv între dânsele îl constitue grupele de sunete protoslave *tj*, *dj*, (=i.-e. *ti*, *di*) și *el*, *ol*, *er*, *or* care sunt tratate într'un mod diferit în fiecare grupă.

I. *Ramura meridională*, compusă din limbi care se vorbesc în regiunea ce se întinde de la rîul Isonzo până la Salonic și coasta orientală a Peninsulei Balcanice, în Bulgaria, anume:

La est, limba bulgară; la centru, cea serbo-croată; și la vest, cea slovenă.

Vechea slavă bisericească.

Această limbă este denumită ací paleoslavă, ací paleoslovenică, ací panonico-slovenică, ací paleobulgară, donumiri, care toate reprezintă deosebitele teorii asupra patriei acestei limbi. Cea mai veche tradițiune cunoaște denumirea de *slovenĭskŭ*. *Kopitar* și *Miklosich*, socotind paleoslava ca limba unei populațiuni care locuea, în sec. IX d. Hr. în Panonia, i-au dat numele de *panonică veche*; și pentrucă *Miklosich* credea că Slovenii sunt continuatorii *Panonilor* a mai numit-o și *paleoslovenică*. Din potrivă, *Schafarik*, *A. Schleicher* și *A. Leskien* au numit-o *paleo-bulgară*, căci această limbă veche slavă scrisă se bazează pe un dialect meridional: traducătorii cari au constituit în sec. IX d. Hr. limba religioasă adoptată de către Slavii Bisericei creștine ortodoxe erau din regiunea Șaloniculuĭ; ei au întrebuințat în scriere propriul lor dialect și alfabetul zis cirilic, comun tuturor slavilor creștini ortodoxi. Limba întâilor traducători a fost adaptată în fie care regiune întrebuințării locale, stabilindu-se cu modul acesta tipuri regionale. Dar în întreg veacul de mijloc Slavii ortodoxi au scris numai în limba fixată de cei doi apostoli ai Slavilor: *Metodiu* și *Constantin* (sau *Ciril*, cum s'a numit ca monah). Și numai în sec. XIX s'a format o nouă limbă scrisă serbo-croată și una bulgară care sunt independente de această tradițiune.

Bulgara modernă se deosebește de toate celelalte printr'o transformare profundă în domeniul fonetic al ei, prin pierderea diferitelor cazuri în declinare și prin vocabularul ei ce a fost foarte mult influințat de limbile vecine: turcă, greacă, română și albaneză; de aceste două din urmă se mai apropie și prin aceea că are articolul postpus: ceeace însemnează că trebue să fi avut loc o profundă schimbare etnică căreia toate au fost supuse. Se poate însă, să se datorească aceasta și influinței limbii române, sau, poate că au fost două curente paralele care au dus la același rezultat. *Miklosich* presupusese chiar, dar fără sorți de izbândă, un criteriu etnic: la *baza Românilor*, *Bulgarilor* și *Albanezilor erau Tracii*. In schimb însă limba bulgară are încă urme de vechi nazale slave, dispărute cu totul din celelalte limbi slave meridionale:

Serbo-croata se vorbește în Serbia, Muntenegru, Bosnia și Herzegovina, Dalmația și în Croația, unde în sec. XIV și XV d. Hr. a existat o literatură influințată foarte mult de cultura italiană, căci Croații sunt catolici, țin de biserica latină și se servesc de scrierea latină, ca și Polonii și Boemii; pe când Sârbii, ca și Bulgarii și Rușii, se servesc de scrierea cirilică; iar cealaltă scriere glagolitică se găsește încă în întrebuințare pe coasta Dalmației. Dar, de când marele linguist *Vuk* a constituit limba scrisă modernă serbo-croată cu o ortografie perfectă, completând totodată alfabetul cirilic cu semnele tre-

buincioase, există numai una şi aceiaşi limbă scrisă care se întrebuinţează în domeniul întreg serbo-croat.

Slovenica se vorbeşte în Alpii Estici (Stiria, Carintia, Carniolia) şi este compusă din multe idiome deosebite unele de altele. Slovenii sunt din punctul de vedere literar, inferiori şi Croaţilor şi Sârbilor.

II. *Ramura estică* e formată din grupa rusească care prezintă o mare întindere. Cele trei dialecte: rusească mare, mică şi albă au început să se deosebească în mod lămurit din sec. XII d. Hr. Ele prezintă faţă de slava comună inovaţiuni comune. Rusească mică are un aspect destul de deosebit de rusească mare. Dar, o persoană care vorbeşte rusească mică se poate înţelege fără multă greutate cu una care vorbeşte rusească mare.

Rusească mare este vorbită de vreo şase zeci de milioane de suflete în teritoriul întreg din Rusia europeană estică şi nordică şi Siberia. Ea s'a întins foarte mult prin colonizare şi prin absorpţiunea populaţiunilor de altă limbă. Dar cum extensiunea ei este recentă, ea este unitară în tot acest teritoriu. Numai dela sfârşitul sec. XVIII s'a fixat o limbă rusească cu adevărat literară. Ea se bazează pe dialectul popular al regiunii Moscovei de care ea nu se deosebeşte nici prin pronunţare nici prin gramatică. Observăm totuşi în unele regiuni, în special în Moscova, o şovăială în pronunţarea unor vocale, de pildă, aceea a lui *o*, care se pronunţă ca *a*, când este neîntonat: se pronunţă kólakal şi Talstói pentru kólokol „clopot" şi Tolstoi.

O mare şi frumoasă literatură a fost compusă în această limbă, care a devenit o limbă ştiinţifică şi care, înainte de războiu, tindea să-şi iea locul printre limbile mari de civilizaţiune ale Europei.

Rusească mică, sau ruteana, sau *ucrainiana,* se vorbeşte de peste 30 mil. de suflete, în regiunea care este la sudul Rusiei, dela est de Marea de Azov până la vest de Lemberg. S'a constituit în Galiţia o limbă scrisă specială pentru rusească mică şi foarte deosebită de rusească mare; ea s'a alcătuit în Austria şi contra influinţei imperiului rusesc; şi cum guvernul ţarist a făcut o vie opoziţiune acestei limbi, ea n'a putut să iea o desvoltare mare; de altfel, însuşi Gogol, din teritoriul limbii ruseşti mici, a scris în rusească mare.

Rusească albă, se vorbeşte de vreo cinci până la şase milioane de suflete în regiunea dela nord-vestul Rusiei. Ea nu are o literatură adevărată şi proprie; limba literară este rusească mare.

III. *Ramura vestică,* limitată la est de limbile baltice, destul de rezistente, şi de ramura rusească şi strânsă la Vest de limba germană, n'a încetat să piardă din terenul ei, altă dată cu mult mai mare, întinzându-se la vest până la Elba. Ea cuprinde:

Ceha sau *boema,* vorbită de vreo nouă mil. de persoane, dintre care o masă compactă cehă ocupă Boemia, iar o altă

parte a emigrat. Literatura cehă începe de timpuriu, din sec. XVIII. Între literatura şi cultura cehă şi între literatura şi cultura germană exista înainte de războiu o adevărată întrecere; la Praga erau două universităţi: una cehă şi alta germană; ceeace însemna că forţele erau egale. De aproape înrudită cu limba cehă este cea *slovacă*, care se vorbeşte de mai mult de două mil. de persoane, la est de Boemia, la nord-vest de Ungaria. Acum limba cehă, de sigur, va servi ca limbă de civilizaţie Slovacilor.

Poloneza, întrebuinţată în statul polonez, constituit în urma războiului, din cele trei părţi ale Poloniei vechi, anexate de Rusia, de Austria şi Prusia şi în ţările unde au emigrat, în special în Westfalia şi în America de Nord; numărul persoanelor care întrebuinţează această limbă este de peste 20 milioane. Limba poloneză se scrie din sec. XIV d. Hr. şi posedă acum o literatură frumoasă mare şi foarte originală. La această limbă se rapoartă şi cea *Caşubică*, care se vorbeşte încă.

Mai adăogăm la această ramură şi dialectele *polabic* şi *soraba (venda)*, deosebite de cea *poloneză* şi de cea *cehă*; Polabicul, care se vorbea în cursul inferior al Elbei, a dispărut în sec. XVIII; iar soraba care se vorbeşte în Lusaţia va avea în scurt timp soarta dialectului polabic. Cei cari vorbesc însă limba sorabă au ca limbă de civilizaţie cea germană.

Este de observat că aspectul limbilor acestei ramure este mai puţin arhaic, decât al celorlalte două, căci ele au fost influinţate de limba vecinilor lor Germani.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. I, I² p. 18; Curze vergl. Gramm., p. 16 sq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *A. Meillet*, Les dial. indoeuropéens, pp. 40—48; Etud. sur l'étymol. et le vocabulaire du vieux slave, 1904, p. 178; Recherches sur l'empl. du génitif, accus. en vieux slave, Paris. 1897. — *S. Feist*, op. cit, p. 440 sq. — *A. Hovelaque*, La linguistique, pp 302—324.—*T. Enderlin*, Slavjanobaltiĭskie etjudy, Charkow, 1911 (Rocznik slawistyczny, V, p. 153, sqq).—*Lorentz*, Slovinzisshe Grammatik, Sf. Petersburg, 1903. — *S. M. Kulbakin*, Limba slavă bisericească veche (în ruseşte), Charkov, 1911. — *Vondràk*, Die Altkirchenslavische, Berlin, 1900; Vergleichende slavische Grammatik, Göttingen, I. 1906 II, 1908. — *A. Leskien*, Handbuch der altbulgarischen Sprache⁵, (Weimar, 1910), tradusă în limba rusească de A. Sachmatov şi V. Scepkin. (Moscova, 1890) după ediţia II a lui Leskien; Grammatik der altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache (Heidelberg, 1909), care întregeşte în unele privinţe pe întâia. — *F. Miklosich*, Vergleich. Gramm. der slav. Sprachen, IV Bdd., Wien I² 1879, II 1875, III² 1876, IV 1874.—*I. Bogdan*, diferite articole din Arsiph. XIII [1890] pp. 481—536.—*J. Mikkola*, Urslavische Grammatik, Heidelberg, 1913 — *I. Bărbulescu*, Fonetika cirilske etc., Agram, 1899. — *Wl. Gorovic*, Serbokroatische Grammatik (Sammlung Göschen), Berlin, 1912. — *Hirt*, Indogermanen I, 121 sqq. II, 590.—

SLAVII, ca şi *Balţii*, au stat mult timp departe de civilizaţia greco-romană. Intâiul contact, fără ca raporturile cu toate acestea să fie numeroase, între populaţiile de limbă slavă şi cele ale imperiului roman, a avut loc în timpul invaziilor mari. Iar dacă identitatea protoslavilor cu Neurii se poate susţinea (căci Šachmatov îi identifică cu Finezii vestici), atunci cel dintâiu scriitor vechiu care ne-a dat informaţiuni despre Slavii vechi este Herodot (IV, 17. 51. 105). Faptul, apoi, că grupa de limbi slave a păstrat un tip linguistic arhaic, ne arată că Slavii vechi n'au trecut prin multe înrîuriri străine. Au primit însă dela Germani, cari erau pentru ei intermediarii culturii Europei sudice şi centrale, un însemnat număr de cuvinte rus.de ex., *bukŭ*, v. sl. *mlěko* «lapte», v. sl. *gradŭ*, rus. *gorodŭ* «oraş», rus. *brjuki* „nădragi", v. sl. *katŭlŭ* «castron», v. sl. *plŭku* «mulţime armată» v. sl. *kunegu* «reg », v. sl. *cěsaru*, etc. din cele germane: *Buche*, got. *miluks*, got. *gards*, germano-celticul *brâca*, got. *katils*, vgs. *folc*, germ. * *kuingar*, got. *Kaisar*, etc.). Cuvintele de civilizaţie germanice precum şi cele latine au pătruns în limba slavă între sec. V şi al IX d. Hr. De la Iranieni au primit, aşişderea, prin intermediul Sciţilor, cuvinte ca. v. sl. *svętŭ bogu, suto, slovo*, etc. din avest. *spenta-* „sfânt", avest. *baγa-*; v., pers. *baga-* „Dumnezeu", av. *satem*, av. *sravō* „slovă" etc. Şi cu Finezii au venit în contact Slavii şi au avut o influinţă asupra lor sub raportul linguistic. Dar influinţa slavă vine, din punctul de vedere cronologic, în al patrulea rând, după cea ariană, baltică şi proto-germanică. In privinţa legăturilor Slavilor cu Celţii părerile sunt împărţite; după A. Šachmatov ele au existat, întemeindu-şi părerea pe cuvintele celtice împrumutate de Slavi şi pe potrivirile numelor toponimice din domeniul linguistic celtic şi slav; după Max Vasmer ele n'au existat: singurul nume celtic este acela al Vistulei. Dar nici acest nume n'ar fi celtic, după Vendryes, mai ales când se ştie că numele fluviilor sunt, în general, elementul cel mai vechiu al toponimiei şi se schimbă mai greu ca oricare altul. Iar influinţa linguistică şi culturală greacă bizantină asupra Slavilor din Orient începe cu traducerea lui Ciril şi Metodiu.

La începutul sec. V au început să se mişte triburile slave precipitându-se asupra imperiului roman; iar în cursul sec. VI ele au pătruns în imperiul bizantin, au pustiit Iliria şi Dalmaţia şi au ajuns până în Peloponez. Puţin câte puţin influinţa Slavilor în Peninsula Balcanică din punctul de vedere linguistic a început să crească şi împrumuturile de la ei s'au îmmulţit. [In privinţa numărului şi epocei când Românii au făcut împrumuturi de la Slavi. Cf. O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine, I cap. 6, pp. 237—287.]

Unde a fost locuinţa primitivă a Slavilor? Iată ceea ce nu ştim încă pozitiv. Multe, în adevăr, şi variate păreri au fost

enise: așa de pildă, dacă ținem seamă de faptul că Slavii vechi sunt adesea identificați cu *Neurii*, și în sprijinul acestei identificări se aduce informațiunea din Herodot IV 105, după care orice *Neur* se schimbă odată pe an în *om-lup* sau *vârcolac*, și această credință în vârcolaci este foarte mult desvoltată la Poloni, Rușii, Bulgari, etc., și de alte informațiuni ale lui Herodot, după care *Neurii* locueau la Nord de Sciții agricultori IV, 17, de care erau despărțiți printr'un lac mare și mult mai bogat atunci în apă, poate mlaștinele Rokitno, *ea ar fi fost sau în regiunea de dincolo de Pripet și lângă cursul superior al Dnjeprului, în regiunea fluviului Volga* (și azi chiar, Rușii vorbesc de „mama Volga" ca și Germanii de „tata Rinul"), unde ar fi locuit laolaltă cu Balții (F. Knauer), sau *în Rusia sudică* (O Schrader), sau *în Rusia de mijloc*, unde au venit din spre est sau sud-est (S. Feist), sau *în regiunea nord-estică*, de unde au plecat spre locurile lor de mai târziu în mileniul I în. de Hr. (Rozwadowski), sau *la nord de Carpați*, ori *la est ori la vest de mlaștinele Rokitno* (Penka), sau *în basinul cursului inferior al Niemenului și al Dunei până la lacul Ilmen si Volchov* (A. Šachmatov), sau în sfârșit, ceea ce ar fi mai aproape de adevăr, *în basinul Pripetului* (Max Vasmer).

Precum se vede domnește în cercul învățaților încă o mare nesiguranță în chestiunea locuinței primitive a Slavilor.

Cf. *H. Hirt*, Die Indogermanen I p. 121 sqq. II p. 590 și bibliografia de acolo.—*S. Feist*, op. cit., pp. 452; 477. 480 și întreaga bibliografie de acolo, — *Ed. Meyer*, op. cit., p. 795. — *A. Šachmatov*, Zu den ältesten slavisch. kelt. Beziehungen (Archiv f. slav. Philol., XXXIII, p, 51 sqq.).—*K. Penka*, Die vorhellen. Bevölk. Griechenlands (Polit. u. Anthropol. Revue [1911], X. no. 8. pp. 125—149) *F. Knauer*, Der russische Nationalname und die Indogermanisch. Urheimat (IF. XXXI p. 80 sq.). — *O Schrader*, Sprachvergleichung und Urgerschichte[3], Bd. II, passim (în special 506, 514); Die Indogermanen, p 160. — *Rozwadowski* ap. Gotthold Boetticher, Allgemeine Sprachwissenschft (In Jahresber. üb. d. Erschein. auf d. Gebiete d. germ. Philol., XXXV [1913] p. 66. Vezi și întreaga bibliografie de acolo. — *M. Vasmer*, Kritisches und antikritisches zur neuren Slav. Etimol. (Rocznik slavistyczny, VI, pp. 172-214) Vezi și Recensiunea lui Vendryes, Revue celtique, XXXV nr, 2 [1914] p. 258 sq.—*A Meillet*, Les langues dans l'Europe nouvelle (1918) p. 39 sqq.—*O Densusianu*, Histoire de la langue roumaine I. cap. 6 și pp. 237-287. [In privința cnestiunii Slavilor vechi să se compare și Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, etc. [1912), p. 72 sqq.]

Limbile germanice.

In grupa germanică întâlnim o varietate mare de dialecte, desvoltate din protogermană (Urgermanisch), care n'a fost nici odată scrisă, ci numai vorbită și care a dispărut pentru tot deauna fără să lase vreo urmă. O reconstruire completă a acestei limbi nu este posibilă.

Cf. *K. Brugmann*, Grundr. der vergleich. Gramm. der Indogerman Sprachen, Strassburg, I² 1897. II², 1907—1911, III-V 1893-1900.) pp. 15—18 și bogata bibliografie de acolo.—*Kr. Sandfeld-Jensen*, Die Sprachwissenschaft, pp. 88—91. — *O. Behagel*, Geschichte der deutschen Sprache² (în H. Paul's Grundriss der germanischen Philologie² (Strassburg). — *F. Dieter*, Laut- und Formenlehre der Altgermanischen Dialekte, Leipzig, I. 1898, II. 1900 — *J. Grimm*, Deutsche Grammatik², Gütersloh, 1870-1898 —Geschichte der deutschen Sprache⁴, Leipzig, 1880. — *A. Meillet*, Introd. à l'étude comparative des langues indo-européennes², Paris; Caractères généraux des langues germaniques. — *F. Kauffmann*, Deutsche Grammatik des Gotischen, Alt-, Mittel-, und Neuhochdeutschen⁴, Marburg, 1906. — *A. Noreen*, Abriss des Urgermanisch. Lautlehre... ,Strassburg, 1894. — *H. Lichtenberger*, Histoire de la langue allemande Paris, 1895. — *A. Schleicher*, Die deutsche Sprache⁵ hg. v. J. Schmidt, Stuttgart, 1838. — *H. Paul*, Grundriss der germ. Philol. ², Strassburg, 1896.— *W. Scherer*, Zur Geschichte der deutschen Sprache², Berlin, 1890. — *L. Henry*, Précis de gramm. comp. de l'anglais et de l'allemand², Paris 1907. — *W. Streitberg*, Urgermanische Grammatik, Heidelberg, 1896.— *W. Wilmanns*, Deutsche Grammatik, I² 1897, II 1899, III, 1906. — *Fr. Kluge*, Urgermanisch. Urgeschichte der altgerm. Dialekte³ (Strassburg, 1913) passim.

După opiniunea dominantă noi admitem o triplă împărțire a limbilor germanice:

I. *Orientală*, compusă din limbile: *gotică*, *vandalică* și *burgundică*. Limba gotică ni s'a păstrat: 1. în traducerea Bibliei (transmisă în stare de fragmente) făcută, dacă nu toată, cel puțin numai N.T., de către Wulfila, episcopul Visigoților, după textul grec și după cel latinesc al versiunii „Itala"; 2. în fragmentele unei explicări a evangheliei lui Ioan, numită *Skeireins*, din mijlocul sec. IV d. Hr.; 3. în fragmentele unui calendar gotic și în alte câteva documente.

Ea însă a dispărut odată cu pierirea națiunii gotice; iar cele câteva cuvinte gotice din Crimea, 60 la număr, adunate de Olandezul *Busbeck*, între anii 1560—62, ne arată că o ultimă rămășiță a Ostrogoților a putut să'și mențină limba în această regiune până în sec. XVI d. Hr.

Cf. *Streitberg*, Got. Elementarbuch², Heidelberg, 1906; Urgerm. Gramm.², p. 13 și întreaga bibliografie de acolo; Sievers, Gesch d. got. Spr. (în Paul's, Grdr., I², p. 407

sqq).—*V. Henry*, Gramm. cp. de l'anglais et de l'allem. p. 6².—*F. Piquet*, Phonét. hist. allem., (Paris, 1907) p. 4—*L. Schmidt*, Algemein. Gesch. d. german. Völker, (Berlin, 1910) p. 20 sqq.—*Brugmann*, Grdr., I,² p. 15; Kurze vgl. Gramm., p. 13 sq.—*Meillet*, Ét. comp. d. langues indoeuropéen., p, 44. — *Kluge*, Die elemente des gotischen (în l'aul's Grdr. I³, Strassburg). — *S. Feist*, op. cit., p. 439.—*Leo Meyer*, Die Gotische Sprache, Berlin, 1869.—*W. Braune*, Gotische Grammatik⁶, Halle, 1906 și bogata literatură de acolo, pp. 94—97.—*W. Gliese*, Kürze Einführung in das Studium des gotischen, Heidelberg, 1900.—*S. Friedmann*, La lingua gotica, Milano, 1896. — *H. Jantzen*, Gotische Sprachdenkmäler, Leipzig, 1900 (Sammlung Göschen).—*Th. Schauffler*, Althochdeutsche Litteratur, Leipzig, 1896 (Sammlung Göschen) p. 10 sq.—*C. C. Uhlenbck*, Etym. Wörterb. d. gotischen Sprache, Amsterdam, 1896.

II. *Septentrională*, cuprinzând limbile: *islandeză, norvegiană, suedeză* și *daneză*. Această grupă de limbi este reprezentată, mai întâiu, printr'un număr de inscripțiuni runice, dintre care cele mai vechi se sue până la sec. III d. Hr.; pe urmă, prin câteva monumente nordice păstrate, cari nu se sue dincolo de sec. X d. Hr.; și în sfârșit, printr'o literatură bogată, desvoltată mai cu seamă în Islanda și Norvegia, în secolele XI și XII și reprezentată prin *Eddas*, o culegere de vechi poeme mitice, teogonice cosmogonice și istorice, poeme adunate și întocmite în versuri în sec. XI, și în proză în sec. XII, și prin *Sagas*, diferite legende istorice și fabuloase, păstrate (dar nu de puține ori și schimbate) prin transmiterea orală a *Scalzilor* și fixate prin scriere abia după secolul XII d. Hr.

Limba *suedeză* și cea *daneză* sunt două limbi literare diferite care au o pronunțare și o gramatică deosebită. In Norvegia unde servea până acum ca limbă literară cea *daneză*, care s'a schimbat mult în ceea ce privește pronunțarea (riksmaal), este o tendință să se întrebuințeze o altă limbă bazată pe graiuri norvegiene, limba *landsmaal*, fără însă să se părăsească cea danezo-norvegiană. Chiar Islanda voește să aibă o limbă literară proprie.

Cf. *A. Noreen*, Altnord. Gramm., I. Altisländische und Altnorwegische Grammatik..... II. Altschwedische Grammatik, mit Einschluss des altgutnischen, Halle, 1892, 1897 și 1901; Abriss der Urgermanischen Lautlehre..., Strassburg, 1894.—Gesch. d. nord. Spr. (în Paul's, Grdr., I², p. 417 sqq. — *M. Kluge*, Vorgesch. d. altgerm. Dial. (în Paul's Grdr. d. german, Philol². I, p. 300 sqq.); Urgermanisch, Strassburg 1913.—*V. Henry*, op. cit. p. 4—15.—*F. Piquet*, op. cit. p. 4 sq. și literatura de acolo.—*K. Brugmann*, Grdr. I², p. 15 sq.; Kurze vgl. Gramm., p. 13 sqq. și întreaga literatură de acolo. — *S. Feist*, op. cit p. 439. — *B. Kahle*, Altisländisches Elementarbuch, Heidelberg, 1896. — *A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues indoeuropéen. p. 44. sq.; Les langues dans l'Europe nouvelle, passim (în special pp. 26—33).

III. *Occidentală*, cu ramurile principale:

Anglo-saxonă (angelsächsisch, ags.), care a fost introdusă în Anglia, locuită atunci de o populațiune celtică, de către triburile germane năvălitoare în această țară: Anglii, Iutii sau Eutii și Saxonii, în sec. V d. Hr. Când s'au stabilit în Anglia acești coloni, vorbeau o limbă care era înrudită cu cea *flamandă* și *germana-de-jos*. Cel mai vechiu monument compus în această limbă este: poema lui *Beowulf*, în 43 cânturi, în care se arata viața și isprăvile eroului fabulos *Beowulf*. Celelalte monumente se sue toate până în secolele VII și VIII d. Hr. In desvoltarea ei independentă, limba *anglo-saxonă* a luat un aspect așa de nou, în cât este imposibil adeseori să se recunoască identitatea cuvintelor de aceeași origină; să se compare, bunăoară, engl. *sister* „soră" și germ. *Schwester* și se va vedea cât de mult s'au depărtat una de alta aceste două forme. Limba *engleză* a evoluat mai repede de cât cea germană; ea a devenit limba părții celei mai întinse a Britaniei Mari; ea este atestată cu forme dialectale foarte deosebite încă din sec. IX d. Hr. și poartă în evoluția ei denumirea de limba *engleză veche, medie* și *modernă*. Populațiunile de limbi celtice care subsistă în Scoția, Țara Galilor, în Irlanda, în Cornwales, și în insula Man vorbesc două limbi; principala lor limbă de civilizațiune însă este cea engleză, care s'a împrăștiat în lumea întreagă, devenind prin aceasta limba cea mai mondială.

Frizonă (friesisch), cu puține și recente documente din sec. XIV d. Hr.

Germana comună (urdeutsch). Această limbă cuprinde la rândul ei, două subgrupe: *a) Germana-de-jos (niederdeutsch, nd.)*, vorbită în Germania nordică; principalul ei document îl constitue poema saxonă *Hēliand* (=Heiland) „mântuitor", Messiada secolului IX, în care se vorbește despre viața lui Iisus Hristos; [Unul din dialectele acestei limbi îl vorbeau și Francii cari au năvălit în Galia.] Singura limbă literară care reprezintă azi limba germană-de-jos este cea *olandeză* sau *flamandă*.

b) Germana-de-sus (hochdeutsch, hd.), vorbită în Germania centrală și sudică și se deosebește de cealaltă prin aceea că, pe când în germana-de sus consoanele *d, p, t, k* se schimbă (modificarea e cunoscută sub numele de *a doua substituire a consoanelor)*, în germana-de-jos ele rămân neschimbate.

Limba Germană-de-sus în evoluțiunea ei istorică, poartă următoarele numiri: *Germana-de-sus veche (althochdeutsch, ahd.)*, care durează în toată perioada din sec. VIII—XI, fără să fie însă o limbă comună și unică, ci un complex de dialecte vorbite în Germania centrală și sudică, în cari au fost compuse: poema *Hildebrandslied* (sec. VIII—IX), scrisă într'un dialect amestecat, și într'însa ni se povestește lupta lui Hildebrand (=Hadubrant); *Liber evangeliorum „Evangelienbuch"* (către

868 d. Chr.), în care este vorba despre vieaţa lui Hristos după evanghelii şi este opera lui Otfried von Weissenburg; poema *Muspilli* (Erdzerstörung) „sfârşitul lumii", cu un cuprins religios; lucrările călugărului *Notker*, etc.; *Germana-de-sus medie (mittelhochdeutsch, mhd.)*, care se întinde dela 1100 până cam pe la 1500 d. Hr., fără a fi şi ea, ca şi cea precedentă, o limbă unică şi comună în Germania sudică, centrală şi în Austria. Trecerea dela *ahd.* la *mhd.* nu s'a făcut deodată, ci a fost opera mai multor ani şi rezultatul multor schimbări încete. In germana-de-sus medie, care se deosebeşte de germana-de-sus veche prin slăbirea sau chiar căderea vocalelor finale *a, i, o, u* şi prin întinderea şi mai mult a metafoniei (Umlaut), au fost scrise: poema epică *Nibelungenlied* (sec XII), în care este vorba despre lupta Burgunzilor contra lui Attila; poema *Gudrun*, în care se vorbeşte despre frumoasa Gudrun şi despre multele peripeţii prin care a trecut ea până să iea de bărbat pe Herwig din Seeland; *poezii lirice*, de ex., ale lui Walther von der Vogelweide şi ale altor Minnesinger; şi *diferite poeme*, de ex, ale lui Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Strassburg etc.; *Germana-de-sus nouă (neuhochdeutsch, nhd.)*, care se întinde din sec. XVI, până în zilele noastre; să nu uităm însă, că data de începutul sec. XVI, când a avut loc trecerea dela *mhd.* la *nhd.* este convenţională, întrucât această trecere s'a făcut, nu deodată, ci treptat; aşa că, dela începutul sec. XVI până la acela al sec. XVII avem aşà numita epocă de tranziţie. Această limbă, pe care o vorbesc şi o scriu toţi oamenii culţi dela Alpi până la Marea Nordului şi cea Baltică, se deosebeşte puţin de cea precedentă: s'au scurtat, ce e drept, unele cuvinte, au dispărut unele finale, au devenit diftongi unele vocale, şi monoftongi unii diftongi, s'au lungit unele vocale scurte din germana de sus medie, s'a simplificat gramatica, s'au creat mijloace noi pentru a fi exprimate idei nouă, dar, în general, limba nu s'a schimbat.

Cf. *Brugmann*, Grdr. I², p. 16 sq. şi întreaga literatură de acolo; Kurze vergl., Gramm., p. 14 sq.—*S. Feist* op. cit., p. 439 sq —*Kluge*, Vorgesch. d. altgerm. Dial., (în Paul's Grdr. I², p. 330 ssq).—*F. Kauffmann*, Deutsche Gramm. d. Got., Alt-, Mittel-, u. Neuhochd.⁴, Marburg, 1906.—*V. Henry*, op. cit., p. 9—15.—*Meillet*, op. cit., p. 45 sq.; Les langues dans l'Europe nouvelle, pp. 26—33.—*F. Piquet*, op. cit., p. 5—13.—*Behagel*, Gesch. d. deutsch. Spr. (în Paul's Grdr. I², p. 526 sqq.) — *Behagel-Gallée*, Altsächs. Grammat. I, p. Halle, 1891. — *L. Holthausen*, Altsächsisches Elementarbuch, Heidelberg, 1899. — *Sievers*, Angelsächs. Gramm.³, Halle, 1886.—*Siebs*. Gesch. d. fries. Spr. (în Paul's Grdr., I². p. 723 sqq - *W. Henser*, Altfriesisches Lesebuch mit Grammatik und Glossar, Heidelberg, 1903.—*Van Helten*, Altostfries. Grammatik. Leeuwaen, 1890. — *M. Kaluza*, Historische Grammatik

der Englischen Sprache, Berlin, 1900.—*K. Luick*, Untersuchungen zur Englischen Lautgeschichte, Strassburg, 1896.—*Kluge*, Gesch. d. engl. Sprache (în Paul's Grundr., I² p. 780 sqq.—*K. D. Bülbring*, Altenglisches Elementarbuch, I. Lautlehre, Heidelberg, 1902.—Holtzmann, Altdeutsche Grammatik, Leipzig. 1870–1876.—*W. Braune*, Abriss d. althochdeutsch. Gramm.³ Halle 1900.—*Piper*, Litteratur, Geschichte und Grammatik des althochdeutschen und altsächsischen, Paderb. 1880.—*J. Schauffler*, Althochdeutsche Litteratur p. 16 sqq.—*W. Michels*, Mittelhochdeutsches Elementarbuch, Halle 1904.—*H. Paul*, Mittelhochdeutsche Grammatik,⁶ Heidelberg 1900.—*S. Mândrescu*, Mittelhochdeutsch, București 1906.

TRIBURILE GERMANICE. In privința acestora, a căror locuință veche pare să fi fost acolo unde, mai târziu, găsim centrul lor: *coastele, insulele și peninsulele Mării Nordului și celei Baltice* (H. Hirt, L. Schmidt, K. Helm, S. Feist, F. Piquet, etc.) avem de timpuriu informațiuni istorice. Pitea, un grec din Marsilia, reușind să atingă în călătoria sa, între anii 340—320 în. de Hr., coastele Mării Nordului, a putut să dea în scrierea sa, din care au rămas numai câteva fragmente, intitulată Περὶ Ὠκεανοῦ (?) „Despre Ocean", unele cunoștințe referitoare la aceste triburi.

Indoeuropeanizarea acestor triburi, adică înlocuirea limbii lor de baștină printr'o limbă indoeuropeană, cea germanică, a avut loc în epoca preistorică. Cărei populațiuni indoeuropeene se atribue această indoeuropeanizare nu știm, căci prin mijlocul faptelor istorice nu se poate stabili aceasta. Fost-au Celții? Căci aceștia au domnit asupra Europei Centrale între sec. VI—IV în. de Hr. Ori Ilirii, ori vreo altă populațiune indoeuropeană, al cărei nume a dispărut? De asemenea nu știm. Ceea ce știm este că particularitățile limbii celtice nu concordă cu cele ale limbii germanice, căci pe când, între alte particularități, în cea celtică observăm: 1, schimbarea i.-e. *ē* și *ei* în ī și ē, de ex., celt. *rīx* în *Dumnorix* „regele lumii": lat. *rēx* „rege", v. irl. *fír* „adevărat": lat. *vērus*, celt. *Dēvo-gnāta* „născută zeiță": osc. *deivei* „zeiței", celt. *Rēnos:* i.-e. **reinos* rād. **rei-*, formă păstrată și la Cesar I, 1, IV 10, etc. (=Rhenus) și la Tacit; 2, înlocuirea terminării cauzale i.-e. **-os* prin cea pronominală *-oi* la nominativul plural al radicalelor în *-o*, de ex., gal. *Tanatoliknoi*, cf. lat. *poploe*, etc.; 3, existența unei forme verbale medio pasive în *-r*, de ex., v. irl. *labrur:* lat. *loquor* „eu vorbesc", etc.; din potrivă, în cea germanică în cazul întâiu schimbarea se face în ē sau ā și în ī, de ex., got. **wērs* (dedus din *tuzwērian*), v. gs. *wār* „adevărat"; v. isl. *Týr* (din protogerm. **Tīwaz*) vgs. *ziu*, vgs. și mgs. *Rîn:* n. gs. *Rhein;* în cazul al doilea terminarea cazuală i.-e.-**os* este păstrată, de ex., got. *wulfōs* nom. pl. al subst. *wulfs.;* în cazul al treilea, forma verbală în *-r* nu este cunoscută, etc.

Că triburile germanice însă au fost în a doua jumătate a mi-

leniului întâiu înainte de Hristos sub supremația culturală și politică a Celților, aceasta se poate vedea din cuvintele celtice pătrunse în limba germanică cele mai multe înainte de *întâia substituire a consoanelor*, de ex, got. *reiks* „domnitor, puternic", gal. *-rīgs*, v. irl. *rī* „rege; got. *andbahts* „servitor"=gal. *ambactos;* v. engl. *tūn* (engl. *town*): gal. *-dūnum* „oraș"; got. *arbi* „moștenitor": v. irl. *orbe;* got. *lēkeis:* v. irl. *liaig* „doctor"; got. *eisarn:* gal. *īsarno-*, v. irl. *īarn* „fier"; v. gs. *hadu-* (în Hadubrant): gal. *catu-* (în Catu-rîges) „luptă, bătălie", etc. (Cf. S. Feist, Indogermanen und Germanen, p. 40 sq.). Iar concordanțele dintre limba germanică și cea celtică și între acestea și cea italică (de ex., got. *fisks*: v. irl. *īasc*: lat. *piscis* „pește"; got. *haihs*: v. irl. *caech* „cu un ochiu": lat. *caecus* „orb"; v. sax. *lagu:* v. irl. *loch:* lat. *lacus* „mare"; v. gs. *wuosti* „deșert, nelocuit": v. irl. *fās:* lat. *vastus*, etc. arată că idiomul i.-e. primit de triburile germanice era înrudit cu cel celtic și italic, dar nu identic cu acestea.

Că ele au fost pe de altă parte în legătură și cu Slavii în regiunile dintre Oder și Vistula aceasta se vede din unele împrumuturi reciproce, de ex., la v. sl.: *plugŭ* „plug", *skotŭ* „vită, avere", etc. se rapoartă german. *Pflug*, got. *skatts*, ngs. *Schatz*, etc.; pe de altă parte, la cuvintele germanice: *Buche* „fag", got. *miluks*, ngs. *Milch* „lapte", etc., se rapoartă rus. *bukŭ*, ceh. *buk*, v. sl. *mlĕko* etc.

Intinderea triburilor germanice, din punctul de vedere arheologic, ar putea fi socotită încă de la sfârșitul epocei de Bronz (cam de pe la anul 800 în. de Hr.), după datele preistoricilor; iar, din punctul de vedere politic, ea are loc numai după prăbușirea dominațiunii Celților (secolul III—II în. d. Hr.), pentru ca, apoi, după un răstimp de două până la trei veacuri să cadă sub influința culturală a Romanilor. Această întindere germanică a avut loc mai întâiu în regiunile care nu erau sub stăpânirea altora, de ex., în Scandinavia, și, pe urmă în regiunile care constituesc Germania de azi. Despre întinderea triburilor germanice însă în aceste din urmă regiuni știm puțin, căci atât arheologia cât și istoria limbii nu ne vin în ajutor. Probabil, în cursul veacului IV în. de Hr., încep să se mișce unele triburi germanice contra altora, tot germanice, și să le gonească de la locurile lor; către anul 200 în. de Hr. apar în regiunile pontice Bastarnii și Skirii; iar spre sfârșitul sec. II în. de Hr. are loc marea mișcare a Cimbrilor și Teutonilor; pe de altă parte, emigrarea Goților către Marea Neagră a fost cauza unei mișcări generale a popoarelor care a pricinuit căderea imperiului roman și formarea statelor germanice.

Numele *„Germani"* apare numai după ce triburile germanice au scăpat de dominațiunna Celților și după prăbușirea acestora (sec. III—II în. de Hr.). Cu etimologia și însemnarea acestui

nume s'au ocupat mai mulţi învăţaţi ca J. Grimm, F. A. Pott, K. Zeuss, K. Müllenhoff, R. Much, P. Kretschmer, Ed. Norden, Fr. Kauffmann, Th. Birt, Fr. Reicke, F. Hartmann, F. Kluge, şi, nu de mult, R. Henning (ZfdA. LIV pp. 210—230) şi S. Feist (Indogermanen und Germanen [1919] pp. 2¹, 71—84, unde găsim şi bibliografia completă asupra acestei chestiuni. Acest nume s'a dat la început numai unei grupe de populaţiuni celtice care locuea întâiu, pe ţărmul drept, apoi, pe cel stâng al Rinului (numite Condrusi, Caeroesi, Eburones, Paemani, şi Segni), iar în urmă tutulor triburilor germanice de la dreapta acestui fluviu. Cei mai mulţi dintre învăţaţi îl socotesc de origină celtică. Intre acest nume celtic *Germanus* şi adjectivul latin *germanus* = gr. γνήσιος „adevărat" trebue să vedem numai o potrivire întâmplătoare. Triburilor germanice, care, după toate probabilităţile, nu ştiau că ele constituesc una şi aceeaşi naţiune, nu le era cunoscut numele «Germani», cu care erau numiţi de către Gali de la cari, apoi, l'au luat şi Romanii, când s'au ciocnit cu ei pe pământul galic.

In texte ei se numesc, de obiceiu, cu numele special al tribului lor, opunându-se Romanilor succesiv sub numele de *Cimbri*, *Teutones*, sau *Teutoni*, *Franci*, *Burgundiones*, *Gothi*, *Langobardi*, etc. Numele «*Deutsch*» (cf.; v. gs. *diutisc*, şi subst. *diota* „popor", mgs. *diutsch* „naţional, popular") apare mult mai târziu, în veacul IX d. Hr.

Cf. *H. Hirt*, Die Indogermanen I p. 172 sqq. II p. 615 sqq.—*L. Schmidt*, Allgemeine Geschichte d. german Völker, (Berlin 1910) pp. 20—27 şi bogata bibliografie de acolo.—*K. Helm*, Die Heimat der Germanen u. das Meer (I. F. XXIV [1909] p. 228 sq.).—*Fr. Kauffmann*, Deutsche Altertumskunde I. Hälfte (Handb. d. deutsch. Unterrichts an höheren Schulen V, 1 (München 1913). — *L. Wilser*, Die Germanen I, Leipzig 1913. — *O. Schrader*, Germanen und Indogermanen. Geisteswiss. I pp. 196-291. — *R. Henning*, Der Name der Germanen (Zfd. A. LIV pp. 210—230 — *S. Feist*, Indogermanen und Germanen (1919) passim şi bogata bibliografie de acolo.

III. — GRUPA ITALO-CELTICĂ.

Dintre deosebitele concordanţe fonetice, morfologice şi lexicale, aduse în sprijinul *unităţii italo-celtice* cele mai caracteristice sunt: 1, genitivul în-*i* al radicalelor în-*o*, de ex., lat. *uiri*, irl. *maqi*, gal. *Segomari*; 2, asimilarea indoeuropeanului *p*-iniţial cu *ku* medial, de ex. lat. *quinque*, irl. *coic*, *cuic* (dar umbr. *pumpe*, osc. *pomtis* „quinquies", v. cimr. *pimp*, corn. *pymp*, bret. *pemp*); 3, formarea superlativului, de ex., lat. *maximus*, osc. *nessimas* „proximae", umbr. *nessimei*, v. irl, *nessam*, gal. *nesaf*, etc., precum şi tipul lat. *facillimus*, gal. Οὐξισαμη, v. irl. *dilem*; etc. Formarea unui pasiv şi a unui deponent în *r*,

de ex., lat. *loquor*, v. irl. *labrur* „eu vorbesc", etc. nu mai poate fi socotită acum ca o inovațiune a acestei grupe, căci se găsește și în limba armeană și în cea toharică, de ex., arm. *berim*, toh. B. *tatmastar* „a se naște", etc.

Cf. *A. Meillet*, Les dialectes indoeuropéens, pp. 31—39. — *G. Dottin*, Les désinences verbal. en -r en sanscrit et en celtique. Rennes 1896 — *S. Feist*, Op. cit. p. 454 sqq. — *D'Arbois de Jubainville*, Elém. de gramm. celtique, p. 152 sqq.

Limba celtică

Această limbă se prezintă sub două forme deosebite:

1. *Cea continentală* (în Galia continentală și alpină) și
2. *Cea insulară* (în Britania Mare).

Ele se deosebesc mai ales prin aceea că labiovelara *ku* trece în limba galică în *p*, ca în cea oscă și în cea umbrică, pe când, din potrivă, în cea insulară ea rămâne neschimbată, ca în cea latină, de ex., gal. *epos* în *Eporedias* „bonos equorum domitores", *Epona* „mulionum dea", etc. cf. osc. pron. *pui* (<**quoi*), umbr. *pufe* „ubi" (<**quu-*), etc. față de v. ir. *ech*, cf. lat. *equus*=i. e.**ekuos*.

Limba celtică se întindea la început foarte mult; ea ocupa un teritoriu întins ce se micșora însă încetul cu încetul pe măsură ce limbile germanice se întindeau și se împărțea în mai multe grupe: cea galică, cea britanică și cea gelică.

Cf. *Johann Kaspar Zeuss*, Grammatica celtica, 2-a edit. de Ebel. Berlin 1871. — *E. Windisch*, Keltische Sprache (Gröber's Grundriss I, pp. 371—404. — *H. Pedersen*, Vergleich. Gramm. der Kelt.isch. Sprachen, Bdd. I. II Göttingen 1908—1913 — *R. Thurneysen*, Altirisches Handbuch, I. Heidelberg 1909. — *Dottin*, Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique,[2] Paris 1915.

Limba galică se vorbea încă în veacul III d. Hr. în unele părți din Galia (cf. Bourciez, Elém. de linguist. romane, p. 40). Ea a dispărut în sec. IV d. Hr. fără să ne lase vreun text de o întindere oare care. Materialul acestei limbi ne este dat prin:

1. Glose, câteva numai, ca Γαλάται κάρνον· τὴν σάλπιγγα (Hesychiu), *nanto*· valle; *trinanto*· tres valles; *ambe*· rivo (Glos. Endlicher), împrăștiate la diferiți scriitori greci și latini.

2. Onomastică și toponimie, adică prin nume proprii: de zei, Belatos, Belisama, Cisonius, Trit(t)ia, etc. De persoane: Arausio, Belsus, Bricius, Calus, Corbus, Corobilla, Lucios, cf. lat: Lucius, Magalos (Μάγιλος la Polibiu, în legătură cu gr. μεγάλος. got. mikils), Sapaudus, Sennianus, Tincius, Uccius, Viriatus (întâiu la Cicero amintit, apoi, la alți scriitori), etc.

De popoare: Atrebates „locuitori, proprietari", Bituriges „regii lumii", Carnutes „gornistii", Caturiges „regii luptei", Catuvellauni „pricepuți în luptă", Eburovices „luptătorii lui Ebu-

ros", Parisii=efficaces, strenui „vitejii, voinicii", Remi=primi „cei dintâi", Senones=pugnaces „luptătorii", Veneti sau Venetes „aliaţi, prieteni", etc."

De localităţi: Corobilium (azi Corbeil, în Franţa), Cala (villa), fosta reşedinţă a lui Chilperich (azi Chelles în Franţa), Corbeia (azi Corbie în Franţa), Vindonissa (azi Vendonesse în Franţa), etc. precum şi nume de localităţi compuse cu un apelativ cu însemnare toponimică, de ex., cu dunon „loc întărit, cetate", duros „poartă", magos „câmpie", briga „munte", nant „vale", tal „şes", briva „punte", etc., de ex., Lug(u)dunum, numele unei serii de oraşe galice dintre cari cel mai vechiu este Lyon, Divodurum (azi Jouarre) „poarta zeilor", Noviomagus (azi Noyon în Franţa) „câmp nou, sat nou", Juliobona (azi Lillebonne în Franţa), Vindobri(g)a (azi Vendeuvre în Franţa), Nantum (azi Nant), Talavinda (azi Tallevende) „şes alb", Samarobriva „puntea Sommei", etc. sau cu un apelativ cu o însemnare, sau o noţiune luată din cele trei regnuri ale naturei (al plantelor, al animalelor şi al mineralelor), de ex., Lemonum sau Limonum, Lacus Lemanus (Cesar, B. G. I, 2, 3, azi Lac Leman) cu apelativul *lemos, *limos „ulm", Ταρουάννα (la Ptolemeu, azi Thérouanne) cu apelativul tarvus „taur" cf. gr. ταῦρος, lat. taurus, v. ir. tarb, etc. cf. asemenea compuse şi în limba germană şi cea franceză: germ. Eichberg, Ebersdorf, Goldberg, etc. fr. Aulnay (alnus), Ferrières (ferrum), etc.

3. *Inscripţiuni*, vreo trei zeci la număr, unele găsite în Italia centrală şi nordică scrise cu caractere etrusce, altele în regiunea Marsiliei cu caractere greceşti şi altele în diferitele regiuni ale Franţei cu litere latine; ele au fost adunate de W. Stokes, BB. XI şi J. Rhys, The Celtic Inscriptions of France and Italy (Proceedings of the British Akademy, London 1907). Dăm textul unei inscripţiuni galice găsite în Tuder (Umbria), azi Todi, în provincia Peruzei, în Italia; ea sună:

Atecnati Druidicni carnitu logan Coisis ariucnos.

şi a cărei traducere este:

„Coisis, fiul lui Drutos, a făcut un mormânt lui Ategnatus".

Atecnati (pronunţă Ategnati) este un genitiv în-i; *Druidicni* (citeşte Dructini), cu sufixul-cno-, este un genitiv patronimic: „fiul lui Drutos"; *logan* este un acusativ, cu *-n* din *-m* şi însemnează „mormânt"; *Coisis* este un nominativ singular, cf. formele latine în -is: lat. *Cornelis* pentru *Cornelius*, osc. *Pakis*, umbr. *Atiersir*; *carnitu* pare să fie sau persoana I sing. (H. d'Arbois de Jubainville, Elém. de gramm. celt., p. 123) sau pers. III sing. (Ceci) şi însemnează „congessi, feci" sau „congessit, fecit, statuit"; *ariucnos* însemnează: „fiul".

O altă inscripţiune, al cărei text este în două limbi: galică şi latină, a fost găsită în Novara (Italia nordică), în care găsim o serie de nume la plural: *Tanotaliknoi* (să se citească

Dannotali-cnoi), cf. gr. λύκοι, lat. *populi* (din **populoi*, al cărui diftong *-oi este transmis în *poploe*, citat de Festus p. 244) şi Ano-kopokios (pentru Andecumbogios) *Setupokios* (pentru *Setubogios)*, etc.

Se poate dobândi o idee generală despre fonetica şi morfologia galică din lucrarea citată a lui E. Windisch. Noi ne mărginim să insistăm asupra unor particularităţi ale limbii galice.

Sistemul fonetic galic se potriveşte, în general, cu cel latin şi cel grec, cu singura deosebire că celui galic îi lipsesc consoanele: *f. h* şi, poate, *q*, în locul cărora întrebuinţează când *b* când *d* pentru cele două dintâi, şi *p*; el are însă în schimb o dintală spirantă, ce este reprezentată în inscripţiuni prin Đ şi uneori prin S şi corespunde lui θ grecese. Vechiul *p* iniţial a dispărut din protoceltică şi prin urmare şi din limba galică (cf. gal. *lanon* „şes", *Remi*, faţă de formele latine: *planus*, *primi*, etc.). Şi spiritul aspru (*h*) îi lipseşte limbii galice: formele ortografiate cu *h* ca *Haedui*, *Helvetii*, *Helvii*, etc. nu sunt fonetice. Cf. H. Gröhler, op. cit. p. 40.

Grupa britanică. Se compune din: *a)* Bretonica, cunoscută prin câteva glose din sec. VIII d. Hr. şi texte literare din sec. XIV şi vorbită şi azi în Bretania franceză (Armorique, gal. Aremorica=maritima, scil. terra), unde a fost introdusă de către Bretonii din insule şi din Britania Mare, goniţi din locurile lor de către populaţiunile germanice: Anglii, Iutii, Saxonii când au invadat în această insulă şi stabiliţi acolo către jumătatea sec. V după Hristos; *b)* Cornica, vorbită în Cornwales şi dispărută în sec. XVIII; *c)* Cimrica, vorbită şi azi încă în Wales de $^3/_4$ mil. oameni, pentru menţinerea căreia se face multă propagandă.

Grupa gelică la care se rapoartă limbile: a) *Irica* (sub forma ei arhaică numită *„irica veche"*) b) Scoţiana şi c) Manx. Ele se vorbesc în jumătatea vestică a Irlandei, în insula Man şi în regiunile muntoase ale Scoţiei. Cele mai vechi documente scrise le are Irica (irlandeza), şi anume: numeroase glose din sec. VII d. Hr. şi o literatură bogată mai nouă. In Irlanda 15% vorbesc limba irică. In Scoţia, gelica se vorbeşte de vreo 200 mii locuitori din 4 mil. 700 mii suflete; iar în insula Man sunt numai câteva sutimi de locuitori cari vorbesc gelica.

Aproape toţi locuitorii ţărilor, altă dată celtice, ale Britaniei Mari vorbesc şi limba engleză, limba lor de cultură; limbile celtice sunt pentru ei limbi locale, pe care mulţi dintre ei le păstrează cu cea mai mare grije.

Cf., pe lângă operile citate: *K. Brugmann*, Grdr. I p. 13 sqq.; Kurze vgl. Grammatik (tradusă şi în limba franceză), p. 12 sqq.—*Holder*, Altceltischer Sprachschatz 3 Bände (Leipzig 1896–1910) passim. — *A. Meillet*, In-

trod. à l'ét. comp. des langues indoeurop., p. 43 sq.; Les langues dans l'Europe nouvelle (Paris 1918) pp. 17—19 și passim.— *W. Stokes*, Celtic Declension (și recensiunea lui Ernault, Rev. Celtique VII pp. 100—102). — *Stokes und Bezzenberger*, Urkeltischer Sprachschatz, Göttingen 1894. — *G. Dottin*, La langue Gauloise. Grammaire, texte et glossaire, 1920. — *Morris Jones J.*, A., Welsh Grammar Historical and Comparative, Oxford 1913 — *J. Vendryes*, Gramm. du vieil irlandais, Paris 1908. — *H. Gröhler*, Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen (Heidelberg 1913) pp. 28 — 40 și passim.

CELȚII „războinicii" (gr. Κελτοί, Κελται, lat. Celtae) este numele generic ce se da tutulor triburilor puternicei populațiuni care ocupa în timpurile vechi: a) sau regiunea dintre Rin, cursul superior al Dunării și al Meinului (D'Arbois de Iubainville, K. Zeuss, Niese); b) sau teritoriul ce se întindea dealungul coastelor Mării Nordului, în Friza și Iutlanda (Marcks, Müllenhoff, C. Iullian). Celelalte două denumiri *Galli* „bravi, voinici" și *Galatae* se dau populațiunilor care ocupau Galia întreagă (Cisalpină și Transalpină) și triburilor cari au fundat un regat celtic în Asia-Mică; iar sub numele de *Celtiberi* și *Celtoligyi* trebue să înțelegem pe Iberii și pe Ligurii celtizanți.

Triburile acestei puternice populațiuni s'au întins asupra Europei: din Britania Mare până în Peninsula Iberică și din Galia până în Tracia și chiar până în Asia-Mică. Pe la jumătatea II a mileniului întâiu în. de Hr. aceste triburi au venit în contact cu cele germanice asupra cărora și-au întins supremația culturală și politică, cum se vede din cuvintele germanice culturale și biurocratice de origină celtică, pătrunse în mare parte în limba germanică înainte de „întâia substituire a consoanelor". Nu este exact că Celții au impus acestor triburi germanice aloglote și limba lor indoeuropeană care ar fi suferit schimbări mari în gura Germanilor; însuși Feist, care a emis altă dată această părere, nu o mai susține azi (cf. Indogermanen und Germanen, p. 32 sqq.). Indoeuropeanizarea Europei nordice, prin urmare și a triburilor germanice a avut loc, probabil, înainte de expansiunea Celților, adică în întâia jumătate a mileniului întâiu în. de Hr., prin mijlocul unei populațiuni indoeuropeene puternice al căreia chiar numele a dispărut.

Să nu se uite, apoi, că întinderea triburilor celtice asupra Europei vestice are nevoe, în unele detalii, încă de lămuriri. Intinderea această a început pe la sec. VI în. de Hr. Așa, bunăoară, către anul 600, Celții au cucerit Galia; pe la anul 500, ei au pătruns în Peninsula Iberică sau pe uscat sau pe mare în masse mici și în epoce succesive, formând două populațiuni: una numită *Celtiberi*, în centrul acestei peninsule, alta *Celtici* stabilită în regiunea occidentală a aceleeași penin-

sule (cf. D'Arbois de Jubainville, Les Celtes, p. 115; H. Hirt, Die Indogermanen, I p. 163; Ed. Philipon, Les Ibères, p. 141 sq.); regiunea dintre Alpi şi Dunăre au cuprins-o înainte şi după anul 400 în. de Hr.; Boemia au cucerit-o în acelaşi timp; pe la începutul sec. IV în. de Hr. au străbătut valea Ronului contra Ligurilor; iar triburile celtice: Insubrii, Cenomanii, Lingonii, Senonii, etc., după ce au trecut Munţii Alpi şi au pătruns în Italia, s'au stabilit în valea Padului către anul 388 în. de Hr.; mai târziu, Celţii au ajuns până în Peninsula Balcanică; către anul 300 s'au întins până la Gurile Dunării şi chiar până în Asia Mică, unde au fundat regatul numit de ei înşişi «Galatia»; în sfârşit, cei stabiliţi în Britania, în Irlanda şi în insule au trecut, mai ales în epoca cuceririi saxone, din nou din aceste locuri în Bretagne.

Celţii n'au constituit o singură naţiune şi un singur stat, ci un complex de naţionalităţi şi mai multe state deosebite pe care Cesar şi Tacit le numesc «civitates». Ideea de patrie şi concepţia de stat în sensul celor romane nu le erau cunoscute. Către anul 400 în. de Hr. regele Biturigilor. Ambigatus sau Abicatus, pe care T. Liviu (V. 34) din greşală îl face contimporan cu Tarquiniu Priscu, pare să fi unit sub a sa domnie pe toţi Celţii; iar când Anibal, în drumul său spre Italia, a trecut prin Galia sudică, Arvernii, unul din triburile celtice cele mai puternice, ce se lupta cu Eduii pentru dobândirea supremaţiei asupra Galilor, domneau peste toată Galia, care după Cesar, era locuită de *Aquitani*, *Belgae* „mândrii" şi *Celtae* sau *Galli*. Dintre aceştia, cei dintâi se deosebeau de ceilalţi sub raportul somatic şi linguistic; şi erau după Strabo IV 176 ἐμφερεῖς Ἰβήρσι μᾶλλον.. „mai mult asemenea Iberilor"; iar între Belgi şi Gali erau numai deosebiri dialectale. In epoca lui Cesar întreaga regiune galică cuprindea 60 până la 64 populaţiuni sau naţiuni sau state «civitates». Fiecare civitas cuprindea patru până la cinci districte «pagi» şi fiecare pagus un număr oarecare de locuri întărite, de cetăţi «oppida», de sate «vici» şi de locuinţe izolate «aedificia» care de multe ori nu aparţineau unui sat, aşezate fiind departe lângă un fluviu sau într'o pădure şi locuite de nobili şi de sclavii lor, de ex., Antunnacum, moşia galului Antunnos, Carisiacum, moşia unui oarecare Carisios, etc. (cf. Cesar, I 5, 12). In capul fie cărui stat se găsea un funcţionar de familie bună, un *vergobretus* pe care Cesar îl traduce în limba latină prin «magistratus sau princeps» care era ales pe timp de un an şi avea dreptul de viaţă şi de moarte (cf. Cesar I 16).

Cf. *H. Hirt*, Die Indogermanen, I, 163 sqq. — *D'Arbois de Jubainville*, Les premiers habitants de l'Europe II² (1894) p. 330 sqq., în special p. 369 sqq; Les Celtes.

La Gaule au moment de la conquête romaine (Rev. Celtique VIII, 208 sqq.); Recherches 8, Anm. 4.; Les noms gaulois, passim.—*C. Jullian*, Histoire de la Gaule I—IV, I 227 sqq., 242 sqq., 338 sqq.—*Dottin*, Manuel pour servir à l'étude de l'Antiquité Celtique (Paris 1916) p. 11 sqq., 111 sqq. et passim. — *Ed. Meyer*, Op. cit. I 2² p. 794.—*E. Windisch*, Das Keltische Britannien bis zu kaiser Arthur (Leipzig 1912) passim (în special întâiele capitole). — *B. Niese*, Zur Geschichte der Keltischen Wanderungen (Zeitschr. f. deutsch. Altert. XLII p. 151 sqq).— *E. Zupitza*, Kelten und Gallier (Zeitschr. f. Keltische Philol. IV 1 sqq.).—*C. M. Lotspeich*, Celts and Teutons (JEG Philol. XII pp. 199—210). — *J. Mansion*, Kelten en Germanen (K. Vlaamsche Akad. 1912, p. 1292 sqq.); Celtes et Germains (Rev. de l'Instruct. publique en Belgique, An. 56, p. 190 sqq.).—*S. Feist*, Kultur, etc. der Indogermanen, passim (în special 482 sq.); Indogermanen und Germanen (1919) passim. — *H. Gröhler*, Über Ursprung und Bedeut. der französ. Ortsnamen, I, pp. 28—37 et passim (vezi și bogata bibliografie de acolo).

Limba protoitalică

In secolul al treilea în. de Hr. existau în Italia veche o muțime de dialecte deosebite. Nu toate acestea însă aparțineau limbilor indoeuropeene (cum este cazul, de pildă, cu limba etruscă) sau grupelor de limbi osco-umbriană și latino-faliscă (cum sunt, de ex., limba greacă, cea venetă, cea mesapică, cea galică, etc.). Limba umbriană, dialectele sabelice și limba latină și cea faliscă se raportau la o limbă comună «protoitalică». Aceasta se dovedește prin numeroasele corespondențe linguistice între dânsele, anume 1, căderea vocalelor scurte finale, de ex., lat., umbr., osc, *est*=gr. ἔστι, balt.-slav. *esti*; 2, înlocuirea aspiratelor prin spirantele surde *f* sau *h*; 3, sonorizarea lui *s* intervocalic; 4, formarea dat. sg. al pron. pers.; de ex., lat. *tibi*, osc. *t(i)fei*, umbr. *tefe*, etc., și a adverbelor, de ex., lat. *probē(d)*, osc. *amprufid*, umbr. *prufe*, etc., care sunt asemenea; 5, fuziunea aoristului și a perfectului, a subjunctivului și a optativului; 6, pasivul în *-r*; 7, întrebuințarea infin. prez. (și a acuz. cu infin.), a supinului și a gerundivului care este aceași; 8, răd. i.-e. **deik*ɪ care a luat pe lângă înțelesul de „a arăta" și acela „de a zice"; de ex., lat. *dicere*, osc. *deikum*, umbr. *deitu* „dicito", etc.

Se presupune că sistemul fonetic cu vocalismul, consonantismul și cu tonul sau accentul muzical al limbii protoitalice nu începuse încă să se depărteze de cel indoeuropean. De ex., cele cinci vocale *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, scurte și lungi și diftongii *ai*, *ei*, *oi*, *au*, *ou* nu se schimbaseră încă (afară de *eu* care devenise *ou*); iar în *domeniul morfologiei*, mai ales în declinare cu cele șapte cazuri (nom., voc., acuz., genit., dat., abl: și locat.) și cu dualul, ce nu-l pierduse încă, deasemenea nu se văd schimbări.

Totuşi, în această perioadă, sau, poate, ceva mai târziu, au avut loc în limba *protoitalică* şi unele schimbări şi inovaţiuni, prin care ea a început să se deosebească de celelalte limbi indo-europeene surori; de pildă, 1, schimbarea aspiratelor de toate categoriile: *ph, bh, th, dh, ĥh, ĝh, kh, gh, kuh, guh,* după ce au trecut mai întâiu prin *ph, th, kh, guh,* în spirantele *f, ƀ,* χ; 2, desvoltarea sonantelor *l̥, r̥, m̥, n̥,* chiar în *protoitalică,* în *ol, or (al, ar* înainte de vocale, cum apar şi în limba latină în parte), *em, en*; iar *l̥̄, r̥̄, m̥̄, n̥̄,* s'au schimbat în *lā, rā, mā, nā*; 3, căderea semivocalei *i̯,* când se găseà între două vocale; 4, lângă accentul muzical sau tonul apare şi accentul de intensitate sau expiratoric, după unii de origine străină, ale cărui efecte (căderea şi slăbirea vocalelor) se recunosc de către învăţaţi până la începutul perioadei literare; 5, dispariţia articolului; şi 6, unele formaţiuni nouă ca: imperfectul în *-bam* şi pasivul format cu ajutorul sufixului *-r-*.

Cf. *Fr. Skutsch,* Die latein. Sprache (Kultur d. Gegenwart, p, 413 sqq. — *A. Meillet,* Les dial. indo-européens, pp. 12—33.—*Fr. Stolz,* Gesch. d. latein. Sprache, p. 34, sqq.—*H. Hirt,* Die Indogermanen, I, 157: II, 611.

Dialectele italice.

Aceste dialecte se împart în două grupe de limbi neegale şi ca importanţă şi ca întindere: *Umbro-sabelică* şi *Latino-falisică*. [Prin denumirea de sabelică se înţelege totalitatea dialectelor italice sudice, dintre cari cel mai bine cunoscut este cel osc., dialectul vechilor locuitori ai Campaniei, pe cari Grecii din Italia meridională şi mai ales Tarentinii îi numeau Ὀπικοί.

Familiei dialectelor italice aparţineà, poate, şi limba *Siculilor* (Σικελοί), despre cari ni se vorbeşte chiar în Odisea. Inainte se credeà, în general, că ei nu pot fi raportaţi la ramura italiotă; s'a emis şi părerea că locuitorii vechi ai Siciliei ar fi aparţinut populaţiunilor indoeuropeene, că ar fi plecat din Italia, că ar fi făcând parte din grupa de limbi osco-umbriană şi că cuvintele arătate ca siculice de diferiţi lexicografi, prezintă un caracter italic. Acum de curând însă s'a emis o altă opiniune că Siculii sunt un trib înrudit cu Siculoţii din Dalmaţia care, după ce a trecut Marea Adriatică, s'a stabilit în Italia şi în Sicilia. *Siculi* şi *Sicani* (altfel *Tucydide,* VI. 2, care vede în *Sicani* niste *Iberi)* par a fi fost aceeaşi populaţiune, cf. şi raportul dintre Romulus şi Romanus. Cele câteva cuvinte, prin cari ne este cunoscută această limbă şi împrumutate de către Grecii din Sicilia, sunt: γέλα (tot aci şi glosa hesychiană: γελανδρόν· ψυχρόν)=*gelu,* μοῖτον=*mutuom,* πατάνα=*patina,* λίτρα=**liƀra* (= **lifra, libra*). πόρκος=*porcus.* cf. *R. Thurneysen,* KZ XXXV, p. 213 sq.—*V. Schulze,* KZ XXXIII p. 223 sq.—*Ed. Meyer,* op.

cit. p. 723 sqq.—*A. Meillet*, Les dial. indo-europ., p. 22.—*Fr. Stolz*, Gesch. d. latein. Sprache, p. 31 sqq.—*H. Hirt*, Die Indogermanen, I, 159. II,—*Rudolf von Scala*, Sicilische Studien (Innsbrucker, Festgruss, Innsbruck), 1909, pp. 29—41.

Grupa umbro-sabelică.

Dialectul *umbrian* ne este cunoscut din tablele eugubinice; iar cel *osc* din inscripțiunile găsite în Bruttium, Lucania și, în parte, în Samnium; pe când toate celelalte, mai puțin importante, și anume: *pelignicul*, *marucinicul*, *marsicul*, *vestinicul*, *volscicul*, *sabinicul*, *picenicul*, etc., cuprinse între dialectele *umbrian* și *osc*, se rapoartă parte la întâiul și parte la celălalt; toate însă formează o grupă care se deosebește mult de cea *latină* prin următoarele particularități: 1, din i. e. *ku*, *gu* s'au desvoltat în grupa umbro-sabelică *p* și *b*, iar în cea latino-faliscă: *qu*, *(q)*v, de ex., osc. *pis*, umbr. *pis-i*: lat. *quis*, umbr. *benurent*: lat. *venerit* 2, grupele consonantice: *nd* și *ks* se asimilă în grupa umbro-sabelică în *nn* și *ss*: de ex., osc. *upsannam*: lat. *operandam*, osc. *sacrannas*: *lat. sacrandas*, osc. umbr. *meddiss*: *meddix;* (cf. *dispennite*, *distennite Plautus*, Mil. 1407, al căror punct de plecare poate că au fost unele dialecte din prejurul Romei, în cari trebue să fi existat de timpuriu acest fenomen, de oarece are loc și în unele limbi romanice, mai ales în Italia sudică, cf. sicil. *šénniri*, neap. *šénnere* = descendere); 3, schimbarea grupelor consonantice *ns*, *kt*, *pt*, în *f*, *ht ft* în grupa umbro-sabelică; de ex., acuz. pl. umbr. *avif*, *avef*, și *aveif*, „aves", *vitlaf* „vitulas", osc. *statif* „statio", *Uhtavis*: lat. Octavius, umbr. *rehte*: lat. *recte*, osc. *scriftas*: lat. *scriptae* umbr. *screhto*: lat. *scriptum;* 4, slăbirea vocalelor din silabele, mediale în grupa latino-faliscă, de ex., *intĕger* (pentru **intiger* <**éntăger*): umbr. *antahres;* 5, terminările fonetice *-os* (<**-o-es*) și *-as* (<**-a-es*) ale nomin. pl. masc. și fem. sunt reprezentate în limba latină prin *-i*, *-ae*: *vici*, *turbae*; din potrivă, în grupa umbro-sabelică prin *-us*, *-as*: *Ikuvinus*, *toutas*, etc.; 6, genit. sg. în *-i* și *-is* al radicalelor în *-o* și consonantice a fost înlocuit în grupa umbro-sabelică prin genit. in *-eis*, transportat dela răd. în *-i*, de ex., *senateis medikeis* față de formele latine: *viri*, (cf. gal. *Segomari*), *hominis*, etc.; 7, viitoarelor din grupa latino-faliscă: lat. *monēbō*, *audībō*, falisc. *carefo*, *pipafo*, corespund osc. *deivast* „iurabit", umbr. *prupehast*, etc.; 8, în formarea perfectului, limba oscă și cea umbrică arată, de asemenea, varietate; existau, bunăoară, perfecte în *f-*, *tt-*, *l-* și *nki-*; în schimb însă, lipsesc din această grupă perfectele latine în *-ui*, *-vi* și cele formate prin mijlocul lui *-s-*; 9, infin. prez. se formează deosebit în amândouă grupele: *deicum*: *dicere*, osc. *ezum*: *esse*, umbr. *erom* (<**esom*): *esse;* 10, locativul este păstrat în grupa umbrosabelică: *thesavrei* „in thesauro"; în sfârșit, 11, chiar în vocabular se deosebesc: sunt rădăcini care

există în grupa umbro-sabelică, de ex., răd. *her-* „velle", *ais* „sacer, divinus", *ner-* „vir, princeps", *pūr* „ignis", *medes* „ius", *treb-* „habitare" etc. iar din cealaltă grupă lipsesc.

Cf. *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in d. Altertumswiss, p. 173 sq.). — *R. v. Planta*, Gramm. d. osk.-umbr. Dial., passim.—*R. S. Conway*, The Ital. Dial. (1897) passim.—*C. D. Buck*, Elementarbuch d. osk.-Umbr. Dial., trad. în limba germ. de E. Prokosch (1905) pp. 10—20. — *A. Meillet*, Les dial. indo-européens (1908) p. 31 sqq.—*Fr. Stolz*, Gesch. d. latein. Sprache, pp. 40—44.—*Hirt*, Die Indogermanen, I, 160 sq; II 612.

Grupa latino-falisică.

Această grupă cuprinde: 1. *limba latină*, reprezentată prin dialectul Romei, devenit de timpuriu *limba comună* a întregului Latiu; 2, dialectele vorbite în această regiune, în care, la început, nu există o unitate linguistică completă, ci mai multe varietăți dialectale, și anume: *cel din Preneste, cel din Lanuviu*, prezentând uneori și unele deosebiri între dânsele (de ex., în Roma se zicea: *luna*, iar în Preneste se auzea: *lōsna*; în Lanuviu se zicea *nebrundines*, ceeace în Preneste era *nefrones* (gr. νεφροί). 3 dialectul *falisc*.

Cf. *Fr. Stolz*, Gesch. der lat. Sprache, pp. 51 sqq.—*P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss., hgg v. Gercke u. Norden, p. 181 sq.).—*F. Sommer*, *op. cit.* pp. 93, 215 și passim. — *Buonamici Giulio*, Il dialetto falisco, Imolla, 1913.—*E. Schneider*, Dial. Latinae priscae et Faliscae exempla selecta, p. 169 și passim.

Dialectul falisc.

Dialectul falisc este de aproape înrudit cu limba latină, cum se poate vedea, de altfel, și din compararea acestei fraze falisce: *foied vino pipafo, cra carefo* „hodie uinum bibam, cras carebo", în care *f-* din *foied*, ca și cel din prenestin. *Foratia*, pentru lat. *h-*, ar arăta o influință etruscă. El prezintă însă și unele particularități; de ex., omiterea lui *-r* final: fal. *mate, uxo*: lat. *mater, uxor*; schimbarea lui *-f-* interior în *-b-*: fal. *loferta*: lat. *liberta*; reprezentarea vocalei lungi prin repetirea aceleeași vocale: fal. *aastutieis*: lat. *astutiis*; dat. în *-oi* al radic. în *-o*: fal. *Zextoi*, *Titoi* (cf. pren. *Numasioi* = lat. *Numerio*), lângă *Tito*. Părerea unor scriitori vechi că *Faliscii* ar fi fost un 'populus Etruriae' trebue înlăturată. *Strabo* îi prezintă ca ἴδιον ἔθνος, iar orașul lor *Falerii* ca πόλις ἰδιόγλωσσος.

Limba latină preliterară

In privința *limbii latine preliterare* vorbite în Roma și în tot Latiu, începând cu sec. VI și până la a doua jumătate a sec. III în. de Hr. și despre desvoltarea ei în acest interval de timp știm foarte puțin, din cauză că documentele linguistice sunt rare de tot. Aceste documente sunt: 1. Inscrip-

țiunea din Forul Roman (descoperită în 1899) care se sue până la sec. VI în. de Hr. și în care sunt unele forme foarte vechi și mult deosebite de cele ale limbii latine clasice (de ex., *sakros, esed, recei, iouxmenta, (quoi)ha velod* (alții *ha*uelod), *iouestod, voutod*, etc. pentru formele clasice: *sacer, erit, regi, iumenta, cuia volet iusto, voto* etc.); 2, aceea a lui *Manios*, găsită în Preneste și aproape tot așa de veche, în care întâlnim reduplicațiunea lui fecit: *vhevhaked*, dat. în *-oi* și *s* intervocalicul menținut: *Numasioi*; 3, aceea a lui Duenos, care se sue până către sfârșitul sec. V în. de Hr. Aceste inscripțiuni însă, din nenorocire, nu ne sunt de mare folos, ca să urmărim desvoltarea istorică a limbii latine, cum ne sunt, bunăoară, inscripțiunile și monumentele literare care încep să devină numeroase, cam de pe la sfârșitul sec. III în. de Hr. In acest interval, parte în sec. V și IV și parte în sec. III și întâia jumătate a sec. II, trebue să fi avut loc unele schimbări în vocalismul latin (de ex., diftongii ajung simple vocale: *ī*, sau *ū*, afară de *au*, rămas neschimbat și de *ai* devenit *ae*; iar vocalele scurte din interiorul cuvintelor se slăbesc în *ĭ* sau *ŭ*), precum și întâia influințare stilistică a limbii latine dc către cea greacă (de ex., deosebitele formule, și construcțiunea propozițiunilor din cele XII table [451/450] sunt transformate sub influința limbii grecești).

Cf. *Fr. Skutsch*, Die latein. Sprache (Kultur der Gegenwart, p. 421 sqq. — *G. Hatzidakis*, Cursuri academice, p. 109—115.—*F. Sommer*, Hb. d. lat. Laut-u. Formenlehre, p. 21[1]. — *Fr. Stolz*, Geschichte der latein. Spr, p. 71 sqq.—*H. Hirt*, Die Indogermanen I, 158 sq. II, 611. *Ribezzo*, Il cipo del foro romano, etc, (Neapolis I, II, pp. 1—20.

Elemente străine în limba latină.

In urma numeroaselor războaie și cuceriri ale Romanilor, pământul italic ajunge către jum. sec. III în. de Hr. aproape cu totul roman. Pretutindeni se constată absorbțiunea vechilor și bogatelor naționalități într'una singură. Influința politică a poporului roman împiedică pe celelalte dialecte italice, cunoscute numai din inscripțiuni, să se desvolte și să ajungă limbi literare; ceva mai mult, ele dispar în cele din urmă. Limba latină pătrunse în țările învinse; și, odată cu răspândirea ei în întreaga Italie, ea suferă și influințe de tot felul, mai ales, că nici o tradițiune gramaticală sau literară nu fixase încă corecta ei întrebuințare. Vocabularul ei, de asemenea, arată influințe deosebite: pătrund într'însul diferite elemente străine: *etrusce, grecești, celtice, orientale* (acestea din urmă direct sau indirect), precum și din celelalte dialecte italice, și anume: *umbriene, osce, sabinice, samnitice*, etc. Se naște deci și în Italia, ca și în Grecia, o limbă comună, un fel de κοινή, formată dintr'un dialect preponderant, *cel latin*, la care s'au adă-

ogat într'o proporţie mai mult sau mai puţin mare dialectele vecine. Pătrund deci:

Elemente etrusce, ce le întâlnim: 1 *In numele cele mai vechi ale cetăţii Roma;* de ex., numele *Rōma* este transcrierea celui etrusc: *Ruma,* cf. W. Schulze, Eigennamen, p. 579 sqq.; numele celor trei vechi triburi: *Tities, Ramnes, Luceres* sunt o latinizare superficială a numelor gentilice etrusce: *Titie, *Ramne, Luχre,* cf şi Varo, L. L. V. 55, care ştia că sunt de origină etruscă; numele Tibrului pare a fi de aceeaşi origină, şi forma etruscă ar fi sunat *θepre*; Walde (Lat. Wort.[2] p. 766) îl raportă la numele de fluviu frigian Τέμβριος, etc. 2 în *fonetica latină;* de ex., în formele prenestinice sincopate: *Decmius*= (Decumius) CIL. I. 1132, *Diesptr* (=Diespiter), I, 1500. *Ptronio* (Petronio[s]), cf. *E. Schneider,* Dial. Latinae priscae et Faliscae exempla selecta, p. 169, etc., precum şi în forma plautinică sincopată: *conea* (<c'conea=ciconea) Truc. 691, pătrunsă din dialectul prenestinic, care ne tac să ne gândim la cele etrusce: *Menle* (=Μενέλαος) *Atl(e)nta* (='Αταλάντη) etc; 3. *în aspiraţiunea cuvintelor latine* ce nu sunt de origină greacă; de pildă, *pulcher, sepulchrum, Cethegus, chorona* etc. datorite poate aceleeaşi influinţe, căci în limba etruscă tenua se aspiră: Φerse (=Περσευς); 4, *în sistemul numelui italic,* în care numele vechiu principal (cel individual) devine secundar şi numele de familie (nomen gentilicium), nume secundar, devine principal, desvoltare care nu trece dincolo de sec. VI în. de Hr., şi e vorba de o influinţă etruscă, căci la Etrusci numele de familie, ca şi în evul mediu, la Byzantini şi în statele republicane italiene, joacă un mare rol; 5. în *domeniul numelor proprii Tarquius, Tarcna, Tarcnal,* etc. care reprezintă numele etrusce: *Tarχu Tarχna Tarχisa* etc. latinizate; 6. în *vocabularul latin,* în care au pătruns cuvintele ca: *atrium, balteum, histrio, idus, levenna* (cf. W. Schulze, *Lat. Eigenn.* pag. 288), *mantisa;* [Că *persona* vine din etrusc. *φersu,* cf. Fr. *Skutsch, Arckiv. f. lat. Lex.* XV p. 145 sp. nu e sigur.] *vinum* nu pare să fie de origină etruscă, cum susţine *Bugge-Torp. (op. cit.* p. 161 sq.), ci aparţine vocabularului limbii populaţiunilor primitive ale regiunii mediteranee (*A. Meillet, A. Cuny*); iar *grōma* (*grūma*) *sporta,* care trebue să fie raportate la γνωμα, γνώμων, σπυρίδα şi în cari avem *r, t,* pentru ν, δ, arată că au pătruns în limba latină prin intermediul Etruscilor, la cari găsim exemple ca: Memrun=Μέμνων *φuipa*=Φοίβη etc. [In *triump(h)us* n'ar trebui să vedem cuvântul grec θρίαμβος pătruns, după unii, în limba latină prin mijlocirea Etruscilor (cf. *P. Kretschmer, Sprache,* in *Einleit.* în *die Altertumswiss.* I, 177; *A. Walde,* Wört.[2] p. 875) ci, poate, o forma oscă sau umbriană **tri-onquos* „tripod" căci avem *-p-* pentru lat *-qu-,* cf. şi, umbr. *pis* = lat. quis (*Ehrlich, Zur idg. Sprachgesch.,* 1910, p. 72 sqq.)]

Cum vedem influinţa Etruscilor asupra limbii şi culturii ro-

mane trebue să fi fost mare; dar, din nenorocire, nu se pot face studii serioase, din cauză că nu se cunoaşte încă bine limba etruscă.

Cf. *P. Kretschmer, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss.* p. 176 sqq. şi întreaga literatură de acolo —*H. Hirt, Die Indogerm.*, II p. 565 şi întreaga bibliografie de acolo.— *Anziani, Revue épigraphique*, II (1914) pp. 171–220.— *Bugge-Torp, Das Verhältnis d. Etruscker zu d. Indogerm.* (1909) p. 4–9 — *G. Herbig, Indogerman. Sprach. wiss. u. Etruskologie* (IF. XXVI [1910] pp. 360–387. — *Torp. K. Z.* XLI (1907) p. 185 sqq. - *Lehmann. Klio* IV p. 394.— *Fr. Skutsch, Glotta* I. (1909) p. 392 sqq. *B. Modestov, Introd. à l'hist. romaine: l'éthnologie préhistorique, trad. par Delines*, (1907) passim.—*A. Ernout, Les éléments dialectaux du vocab. lat.* (1909) pp. 4–7.— *E. Norden, Die röm. Literatur (Einleit. in die Altertumswiss.*, p. 451 sq.).—

Elemente greceşti pătrund în limba latină de când începe să existe o istorie a Romei. Forme de nume ca: *Agrigentum* <*Agragantom=Ἀκράγας), *Aleria* (<* *Alalia*= Ἀλαλία, la Herodot), *Catina* (<* *Catana*< dor. Κατάνα), *Tarentum* (<**Tarantom*=Τάραντα, acc.) etc. şi de cuvinte ca: *amurca* (<**ámorca*= ἀμόργη, *bal(i)néum* <* *balaneom* = βαλανεῖον), *machina* (<* *máchana*=μαχανά), *talentum* (<**tálantom*=τάλαντον), *trutina* (<**trutana* = τρυτάνα), etc., arată că ele au fost împrumutate de mult de către Romani, căci ele au fost supuse legii accentului preistoric, adică a intensităţii iniţiale, iar nu legilor accentului istoric latin sau legii penultimei care a urmat celui dintâiu. In *Cume*, colonie calcidică, şi în coloniile ei: *Neapolis*, etc., trebue să vedem începutul civilizaţiunii romane. Alfabetul latin era grecesc: l'au primit Romanii direct de la *Cume*, iar nu prin intermediul *Etruscilor*, ca ceilalţi *Italioţi*. Sistemul de măsură şi de greutate roman a fost influinţat de acela al coloniilor greceşti din Sicilia; şi în diferitele aşezăminte politice şi religioase se vede influinţa greacă; şi chiar dreptul public roman a fost transformat sub influinţa celui grec din coloniile greceşti. In limba latină au pătruns şi multe elemente greceşti, unele din ele prin intermediul *Oscilor*, *Samniţilor* (de ex., *dalivom* „nebun" înrudit cu gr. δαλίς, *cup(p)a* = κώπη, *rosa* <**rodia* din gr. ῥοδέα, etc.). Parte din cetăţile greceşti din Italia meridională au fost supuse de către Samniţi, de unde aceştia au împrumutat multe în ceeace priveşte cultura şi moravurile Grecilor; iar după ce Samniţii au fost supuşi de către Romani au venit aceştia la rândul lor, în contact cu oraşele şi cu satele greceşti din Italia sudică şi din Sicilia. Din timpul acesta începe mai cu seamă influinţa greacă. Ea se măreşte de la războiul contra lui *Pyrrhus*, din momentul în care Romanii au devenit stăpâni peste coloniile greceşti din Sudul Italiei şi de când Sicilia greacă a ajuns provincie romană. Pe la începutul sec. III în. de Hr. pă-

trund prin mijlocul literaturii şi prin intermediul claselor culte o altă serie de elemente greceşti (nici limbagiul popular n'a rămas străin de această mişcare în limba latină): întâiu, cuvinte greceşti la cari observăm o dezvoltare de silabă (Anaptyxis), pentru că unele grupe de consoane produceau greutate la pronunţare Romanilor, de ex., *Aesculapius*=gr. Ἀσκλάπιος, *cucinus* = κύκνος, *dracuma* = δραχμή, *guminasium* = γυμνάσιον, *mina* = μνᾶ, *techina* = τέχνη, *Tecumessa* = Τέκμησσα, etc.; [Exemplele de felul acesta se observă mai cu seamă în regiunea sudică a Italiei unde erau în contact Grecii cu Romanii.] apoi pe lângă nomenclatura artistică şi ştiinţifică, pentru care uneori găsim şi termeni adequaţi latini, de ex., *philosophia* (sapientia), *historia, grammatica, rhetorica* (ars oratoria) *theatrum, museum, musica, tragoedia, comoedia, prosodia, melodia*, etc., un mare număr de termeni uzuali, de ex., *barathrum, butyrum, calamus, chorda (funis), colaphus (ictus), daedalus, drapeta, hilarus, idolum, lampas, machaera, metallum, narcissus, onacer, petra (lapis) phalanga, stomachus, thalamus, thesaurus, tropaeum*, etc., toate accentuate după legile accentuării latine: *prosōdia, idōlum*, etc.; iar multe dintr'însele au pătruns şi în limba populară înlocuind termenii latini sinonimi, de ex., *petra*, înlocuind *lapis şi saxum*, cf. rom. *pieatră*, it. *piétra*, fr. *pierre*, **thius* **thia*, cf. gr. θεῖος, θεία, ital. *zio, zia*, prov. *tia, sia*, span. port. *tio, tia, colaphus*, cf. Petron. *percolopare*, în locul lui *ictus*, cf. fr. coup, *nanus*: fr. *nain* a făcut să dispară *pumilio*, etc.). Şi nici în epoca imperială n'au încetat împrumuturile; dar mai ales limba latină bisericească a deschis larg porţile elementelor greceşti, de ex., *baptisma, coenobium, daemon, diaeta, dogma, diaconus, epitaphium, eleemosyna, presbyter, sarcophagus, stemma, abyssus, eremus, blasphemus*, etc. toate accentuându-se în limba poporului după legile accentuării greceşti: *ábyssus, éremus* cf. ital. *ermo*, etc.

Prin urmare, influinţa greacă asupra limbii, artei şi literaturii romane a fost mare de tot; dar în domeniul dreptului, în legislaţie şi în desvoltarea vieţii publice nimeni nu poate să tăgăduească originalitatea şi superioritatea Romanilor. Înşişi poeţii Romani *Vergiliu* (Aen VI 847 sqq). şi *Horatiu* (Epist. ad. Pis. 323 sqq.) recunosc Grecilor superioritntea în arte, în literatură, în cercetările speculative de tot felul, în gustul lor artistic şi în iubirea lor pentru tot ce este frumos şi ideal; din potrivă, ei le atribue Romanilor geniul puterii şi al administraţiunii, ca unii cari au ştiut să cucerească şi să domnească, şi educaţiunea practică.

Cf. *E. Norden*, Die röm. Literat. (Einleit. in die Altertumswiss. hgg. von Gercke u. Norden, p. 451).—*Fr. Skutsch*, Die lätein. Sprache (Kultur d. Gegenwart, I. Ab. teil. 8, p. 421). — *W. M. Lindsay-H. Nohl*, Die latein.

Sprache, pp. 16-8227 sqq.—*F. Sommer*, Hb. d. lat. Laut- u. Formenlehre, p. 109 sq. şi passim.—*E. Bourciez*, Elém. de linguist. rom. p. 57 sq.—*Fr. O. Weise*, Die griech. Wörter im Latein. p. 65 sqq.—*Al. Walde*, Latein. Etymol. Wört². (1910), passim.

Elemente celtice. Dintre acestea: 1. Unele au fost împrumutate de timpuriu; de ex. *ambactus* «funcţionar», cf. şi Paul. Festus 4: „ambactus apud Ennium lingua gallica servus appellatur," şi „servus ambactus id est circumactus, dicitur"; cymr. *amacth* «servus arans»; got. *andbahts*, etimologie populară pentru **ambahts*, tot de aci vine; [Altfel R. Koenig, Deutsche Literaturgeschichte, p 2. care crede că *ambahtus* este întâiul cuvânt german care a pătruns la Roma, în sec. 11 în de Hr.] *carpentum* „car": iric. *carbat* sau *carpat* «car» cf. cuvintele: Carbantorate, Καρβαντορίγον; *cucullus* „glugă", cf. *Holder*, 1, 1183; *dubēnus* „dominus", cf. gall. *Dubnorix*, şi Paul. Festus: „dubenus apud antiquos dicebatur qui nunc dominus", precum şi gloşa: dubius. δεσπότης; *mannus* „cal mic de lux", cf. *Lucretius* III 1063, *Horatius*, *Carm.* III, 27, 57 pentru **mandus*, care nu este un cuvânt galic, cum zice *Consentius*, V. 364, ci iliric, cf. forma veche **manza* din *mandia*, în mesap. *Jupiter Menzana*, (căruia se sacrificau cai): *benna* «vehiculum», şi *combennones* „eadem benna sedentes", cf. cymr. *benn*, iar în Belgia se zice şi azi încă *Banne*, etc. 2. Altele pătrunse mai târziu, începând cu sec. I în. de Hr.; de ex. *alauda*, *arepennis*, formă celtică după *Columela* V. 1. 6; aci şi forma *arpendia*, de unde fr. *arpent*; *betulla* «mesteacăn». cf. iric. *bethe; cabanna*, sau *cappana* „colibă, baracă", cf. cymr *caban* „colibă"; *cantalon* „un fel de edificiu(?)", *cantuna* sau *cantena*, de unde, poate, franc. *cantine* şi ital. „cantina", cf. *J. Pirson. op. cit.*, p. 237, *bulga* „sac mic de piele", *carrus* „un fel de car cu patru roate", cf. cymr. *carr* „carruca, biga", v. bret *carr* „vehiculum", cf. şi numele de oraş gallic Καρρόδουνον; *cervisia* „un fel de bere", cf. *Holder* I 995; *cisium* „car uşor cu două roate". cf. *Holder* I, 1031; *gaesum*, cf. gall. *gaisos gaison*, v. ir. *gae* „sulită" şi vgs *gēr*, precum şi numele germanice *Radagaisus*, etc; *covinnus* „car pentru războiu", *reda* „car cu patru roate"; aci lat. med. para·verēdus pătruns în limba ngs. cf. Pferd; [*Drungus* „batalion de soldaţi", cf. gall. *drungos*, (de aci şi bizantinul: δροῦγγος, Δρουγγάριος· χιλίαρχος şi ir. *drong*, nu este de origină celtică, ci latină după *Vendryes*, De hib. voc. 136 sau germanică după Loewe; KZ. XXXIX. 274) presupunându ca formă primitivă **Þrunga*, cf. *Walde*, *Wört*², p. 243; iar *brāca* „nădragi" cf. gall. *braca; caballus*, cf. bret *caval*, ir. *capall*, gr. καβάλλης· ἐργάτης ἵππος, Hesychiu, nu sunt, pare-se de origina celtică, ci întâiul poate să fie de origină germanică, cf. ahd. *bruch*, aisl. *brōc*, ags. *brec* şi împrumutul s'a făcut când

i.-e. *ā* nu se schimbase încă în protogerm. *ō*, iar al doilea, poate că este un cuvânt nordesteuropean, cf. *A. Walde, Latein. etym. Wörtb*[2]. p. 103].

Cf. *E. Windisch*, Keltische Sprache (Gröber, Grdr. d. rom. Philol. I[2] (1906) p. 283-312 şi bibliografia de acolo.— *Holder*, Altkelt. Sprachschatz (1891 sqq.).—*R. Thurneysen*, Kelto-romanisches (1884).— *Glück*, Die bei Caesar vorkomm. Kelt. Namen (1857); Zfd. Altertum., XLII, p. 170.— *A. Fick*, Vgl. etym. Wtb. d. igd. Spr.[4] (Bd. I. 1891); BB.XXIX (1903). p. 242 sq.— *W.Stockes-A.Bezzenberger*, Wortschatz d. Kelt. Einheit, (1894).—*Kluge Etymol.* Wtb. d. deutschen Spr.[6] (1899). *Stolz*, Histor. Gramm. der latein. Sprache, I, p. 43 sqq.— *Al. Walde*, Latein. etym. Wört[2]., passim.—*L. Schmiat.* op. cit. p. 20 sq. 27. —*Ed. Meyer*, op. cit. p. 611 sqq.—*A. Ernout*, op. cit., p. 60 passim — *M. Pellegrini*, Raddoppiamente anorm. di cons. in vocab. latini (Stud. di filol. class. XVII [1909], pp. 352.421. — *J. Pirson*, La langue des inscript. lat. de la Gaule (1901) p. 237.

Elemente orientale. Sanscrite şi persane: *bombyx, gaza, panthera, pardalis, paresanga, saccharon satrapes, etc.;* Semitice: *arrabo, balsamum, cadus, camēlus, ledanum, mina, sesanum*, etc.; egyptene: *baris, bissus, cummi ebenus, ibis, nitrum, papyrus*, etc., introduse prin intermediul limbii greceşti; punice: *mappa, matta*, etc.

Elemente împrumutate din **dialectele italice** celelalte: Umbrice osce, samnitice: *bos* [pentru forma fonetică latină: **vōs*], cf. umbr., *bum* „bovem", *bubino, bufo, canis, caseus, casnar, herna, hirpus, lupus*, [pentru forma latină fonetică **luquos*], *mufrins, mufro, nefrones, nebrundanes, popina (=coquina), popino, rufus*, lângă *ruber*, cf. umbr. *rofu, scrofa* (f. pentru foneticul latin *-b-*). *tofus vafer* lângă vabrum, etc; în schimb însă au pătruns şi multe, elemente latine şi în dialectele italice şi în limbile celorlalte, populaţiuni.

Cf. *A. Ernout*, op cit., pp. 26–29, 133 sqq, 198 sqq. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss, p. 181 sq.—*Fr. Skutsch*, Die latein. Sprache (Kultur der Gegenwart, I. Abteil, 8. p. 419).—*F. Sommer*, op. cit., p. 213 sq. —*E. Bourciez*, Elém. de linguist. rom. p. 59,— *A. Walde*, Latein. etymol. Wtb[2]. passim.— *Weise*, Die Griech. Wört. im Latein. (1882) passim.—*R. v. Planta*, op. cit., I p. 335.—*C. D. Buck*, op. cit., p. 192. sqq. şi passim

Limba latină, literară.

Cum *limbii latine preliterare* care, până la începutul perioadei literare trecuse prin numeroase şi mari schimbări (de ex., slăbiri şi căderi de vocale în interiorul cuvintelor) şi fusese influinţată, în special în vocabularul ei, de dialectele italice celelalte şi de limbile populaţiunilor celorlalte din Penin-

sula Apeninică, îi lipsea o tradițiune literară și gramaticală, ea continua să prezinte spectacolul unei schimbări neîntrerupte. Și numai prin influința limbii și culturii grecești, răspândite în întreaga Italie sudică și mulțumită activității literare și gramaticale a lui *Appiu Claudiu* și, mai ales, a celor dintâi scriitori grecizanți: *Liviu Andronic*, *Naeviu*, *Plaut*, *Enniu*, etc., cari au întărit cantitatea prosodică și au fixat ortografia, și pronunțarea, se dezvoltă lângă *limba schimbăcioasă a poporului*, o *limbă literară întrucâtva statornică*, ale cărei începuturi se sue departe în trecut. Dintre scriitorii latini cari au lucrat la formarea limbii latine literare citãm: 1, pe marele înnoitor *Appiu Claudiu*, sfârșitul sec. III în. de Hr., care a fixat întrebuințarea lui *r* intervocalic în limba latină literară, de oarece până atunci ea balanță între *s* și *r* intervocalice, cf. *pakari* de pe inscripțiunea lui *Duenos* lângă *Toitesiai* cu menținerea și cu rotacizarea lui *s* intervocalic; 2, pe *Spuriu Carviliu*, sec. III în. de Hr., care a stabilit deosebirea dintre *G* și *C*; 3, pe *Enniu* care a introdus în ortografia latină dublarea consoanelor. Tot acum se restabilesc treptat prin influința limbii literare: 1, *m*, care chiar în perioada preliterară fusese redus la o simplă rezonanță nazală a vocalei precedente, pentru reprezentarea căreia cei vechi n'aveau un semn special, cum avem acum: *ą*, *ę*, *ǫ*, etc.; iar ortografiile: *uiro*, *equom*, *salvon* ar reprerentà trei deosebite faze în încercarea făcută pentru a nota în scriere acest fenomen în privința căruia *Quintilian* se exprimă: „paene cuiusdam novae litterae sonus"; 2, *-s*, care în textele vechi epigrafice nu erà scris: *Cornelio*, și de care, poeții epocei republicane n'au ținut seama din punctul de vedere prosodic: *Ancu(s) reliquit*, la *Enniu*, *Aeseruinu(s) fuit*, la *Luciliu*; 3, vocala finală, care în limba poporului erà suprimată din cuvintele disyllabice ca: *ille*, *iste*, *unde inde*, *nempe*; etc., afară de unele excepțiuni: *ac*: *atque*, *nec*: *necque*, *seu*: *sive*, *neu*: *neve*; 4, întrebuințarea formelor complete din dubletele: *aridus: ardus*, *calidus: caldus*, *columen: culmen*, *positus: postus*, *solidus: soldus*, *tegumen: tegmen*, *validus: valdus*, etc.; în sfârșit, tot în epoca desvoltării limbii latine literare au loc: 5, alte două schimbări care se rapoartă: întâia, la trecerea pretonicului *-ov-* în *-av-* (către anul 200 în. de Hr.) in cazuri ca: *ăvillus*, *căvére*, *făvére*, *lăváre*, *caváre*, etc., dar *ovis*, v. lat. *fove*=fave (*Bücheler*, Rhein. Mus. LII, 391 sq.) etc.; și, pe când limba latină populară menținea forma *covos* (cf. port. *covo*, sp. *cueva*), etc., cea literară generaliza prin analogie formele cu *-a-*, de ex., *cavus*, *căveo*, *lăvo*, (pentru *cóvos*, cf. gr. κόοι<κόϝοι, * *coveo***loveo*) forme analogice, după *caváre*, *cavérna*, *laváre*, etc.; a doua, la schimbarea accentuatului *-vo* >*-ve-* înaintea consoanelor *r*, *s*, *t* (în cursul sec. II în de Hr.) în cazuri ca: v. lat. *vorro*, *vortex*, *vorto*, *vorsus*, *voster*, *voto*, *votare*, etc., cari devin *verro*, *vertex*, *verto*, *versus*, *veste*

veto, vetare, etc.; ei bine, şi în acest caz amândouă formele limbii latine au procedat deosebit: cea populară a păstrat: *voster,* (cf. rom. *vostru,* it. *vostro,* cat. *vostre, voto,* etc., cea literară, din contră, a generalizat formele cu -e: *vester, verto, versus,* etc.

Această potrivire şi normalizare în limba literară s'a terminat, poate, către sfârşitul Republicei, în epoca lui Cicero, dar s'a generalizat numai în epoca imperială.

Limba latină populară.

Cu toate acestea, au fost şi scriitori cari, fiind atraşi de «sermo cotidianus» treceau peste regulele limbii literare. In versurile lui Plaut, bunăoară, care a fost aşa de mult înfluiinţat de graiul popular, se reflectează limba latină vorbită cu felul ei de accentuare, cu modul cum sunau unele cuvinte şi unele propoziţiuni întregi şi cum se auzeau vorbe din formele obişnuite. Ea se mai reflectează şi în epistolele lui Cicero, în «Bellum Africum şi Bellum Hispaniense» care, după toate probabilităţile au ca autori oameni din popor, în romanul lui Petroniu, în opera lui Vitruviu, în operile părinţilor Bisericii creştine latine, în sfârşit, într'un mare număr de inscripţiuni latine. Limba latină populară suferise, în desvoltarea ei cu totul liberă, multe şi însemnate schimbări în domeniul vocalismului înainte chiar de epoca, când au început să contribuească la formarea limbii latine literare poeţi ca Liviu Andronic, Cn. Naeviu, Q. Enniu, etc. Astfel că de pe la jumătatea secolului I, aceste schimbări s'au întins şi în domeniul consonantismului, apoi, în declinări şi conjugări, la formarea cuvintelor, în sintaxă şi în domeniul însemnării cuvintelor, unde se vede tendinţa de a se simplifica vocabularul. Desvoltări ale limbii latine populare ar trebui, poate, să vedem şi în unele raporturi între ἡ κοινή şi limba latină vulgară, adică *vulgarisme;* de ex. aspiraţia nefonetică a lui *h* în limba greacă comună şi cea latină: gr. ὁκτώ (Tarent, Heraklea: lat. *octo,* got. *ahtu.,* i.-e. **oktō(u):* lat. *humerus:* gr. ὦμος; lat. *lachrima* (v. lat. *dracuma*: gr. δάκρυ), etc. *dispariţia consoanei g* între două vocale sub influinţa vocalei palatale în limba greacă şi cea latină posterioară: gr. ὀλίος, cf. Rhinthon, sec. III în. de Hr.), lat. *eriens, maistri* pentru ὀλίγος, *erigens, magistri; prepoziţiunile arată aceleaşi desvoltări*: gr. εὐφραίνεσθαι ἔν τινι, lat. *delectari in aliqua re;* prepoziţiunile ἀπό, ὑπέρ şi *ab* după comparative în loc de ἤ şi quam: κατεφθείροντο ὑπὲρ τοὺς ἄλλους οἱ Κελτοί (Polib. III, 79, 8), φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱούς (Evangh. Luca, XVI, 8, ἀξιοπιστότερα τραύματα φίλων ὑπὲρ ἑκούσια φιλήματα ἐχθρῶν (Sf. Ion Chrys., Homil. către Eutropius, cap. II), lat. *dulcius a melle,* etc.; gr. ἔχειν şi ποιεῖν + infi-

nitiv final, lat. *habere* și *facere* + infinitivul: φιλεῖν ἔχω. lat. *amare habeo;* gr. οἶδα ὅτι, lat. *scio quod.*

Pentru perioada limbii latine care se întinde cam de pe la sfârșitul sec. III în. de Hr. și durează mai multe secole, avem la îndemână o serie de documente: 1, *literare.* din care, cu toate că limba lor se deosebește de cea vorbită, putem urmări desvoltarea limbii latine cel puțin a celei scrise; 2. *epigrafice,* un alt isvor important pentru a urmări deasemenea desvoltarea limbii latine din această perioadă; în general însă, este de observat că textul inscripțiunilor oficiale este mai corect, mai consequent și mai bine păstrat în ceeace privește ortografia limbii, decât textul celor private care prezintă oarecare neexactități; 3 alte izvoare și anume: mărturiile scriitorilor latini: Acciu, Luciliu, Aeliu Stilo, Varro, Cicero, Quintilian, ale filologului: Aulus Gellius; ale gramaticilor latini: Festus, Hyginus, Verius Flaccus. (din epoca lui August) Aem. Asper, Modestus, Longus, etc. (sec. I d. Hr.); Terentianus Maurus (sec. III d. Hr.); Aelius Donatus; Charisius, Diomedes, Servius, Victorinus, Victorinus Maximus (sec. IV. d. Hr.); Consentius (sec. V. d. Hr.) și Priscianus (sec. VI d. Hr.), autorul operei «Institutiones grammaticae» în 88 cărți; ale scoliaștilor: Acro și Porphyrio (sec. II d. Hr.; și 4, metrica romană și cuvinte latine scrise cu lirere grecești (de ex: κηνσον, κόζους [p. co(n)jux], κωσουλε, ουετερανος și ουετρανος, Κυρεινος și Κυρινος [pentru Quirinus], Καικελιος și Καικιλιος, etc.).

Cf., apoi, *P. Kretschmer,* Sprache (Einleit. in d. Altertumswiss. p. 182 sqq. — *Fr. Skutsch,* Die Latein. Spr. (Kultur d. Gegenwart, I, Abteil. 8. p. 423 sqq. — *Ed. Norden,* Die Antike Kunstprosa, II, p. 609 sq. — *W. M. Lindsay,* Die latein. Spr. (trad. H. Nohl), 1891. (passim). *F. Sommer,* op. cit. p. 21 sq. 322 sqq. — *Seelmann,* Die Aussprache d. Lateinischen, p. 363. — *Fr. Marx,* Das Problem der Bezieh. d. Altlatein. z. Spätlat. (Neue Jahrb, XXIII [1909]. p. 437 sqq. — *Meyer-Lübke,* Gramm. d. rom. Spr. (trad. E. Rabiet) p. 403, 7; Grdr. d. rom. philol. I, 363. — *A. Carnoy,* op. cit., p. 179 sqq. — *M. Niedermann,* Précis de phonet. hist. du lat. (1906) pp. 75 sqq., 85 sqq. — *G. Mohl,* Introduction à la chronol. du lat. vulg., passim.— *J. Pirson,* op. cit, p. 100 sqq. *M. Diehl,* De m finali epigraphica, pp. 231 sq, 302 sqq. *L. Havet,* L's caduque (Etud. dédiées à G. Paris, [1891] p 305 sqq.— *E. Bourciez,* Elém. de linguist. rom. (1910) p. 32 sqq. — *Rebling,* Characteristik d. Umgangspr. p. 9 sq. 14 sqq. — *S. Reinach,* Gramm. lat. (1886), p. 330. sqq. și întreaga literatură veche de acolo.— *Fr. Pfister,* Vulgärlatein und Vulgärgriechisch (Rhein. Mus.) LXVII. Heft. 2 [1912], pp. 195—208.—*Fr. Stolz,* Gesch. d. lat. Sprache, p. 91 sqq. 114 sqq. — *F. O. Weise,* Les caractères de la langue latine, traduit de l'allemand par Ferd. Antoine, (Paris, Klincksiek) pp. 230—251.

Limba latină s'a impus, întru început, tutulor populațiunilor latine vecine, formându-se un fel de κοινή, *întâia koine latină,* apoi, prin cuceriri, și celorlalte populațiuni din Italia, de origini diferite (indo-europeene și neindoeuropeene), constituindu-se de timpuriu și în Italia, ca și în Grecia, și după o procedare analoagă,

o altă κοινή, *a doua koine latină*. Dintre dialectele italice cari au încetat să se întrebuinţeze în epoci deosebite, *dialectul umbrian* a dispărut în timpul războaelor civile; *dialectul osc* la începutul erei creştine; *fatiscul* după epoca lui *August*, căci în epoca aceea el se menţinea încă (Strabon, V. 2, 9); pe de altă parte *limba mesapică* nu s'a mai întrebuinţat în inscripţiunile dela sfârşitul Republicei (Fr. Ribezzo, loc. cit.); *limba greacă* a continuat să se vorbească în Italia de Sud şi în Sicilia în toată epoca imperiului; despre *idiomele iberice* se vorbeşte până la sfârşitul sec. I (Tacit, Annal. VI, 45); *limba punică*, s'a menţinut, până la sec. V (Augustin, Sermon. 25); *limba galică* se întrebuinţa încă ici colo în cursul sec. III d. Hr. (Bourciez Elém. de linguistique romane, p. 30).

Această *koine latină* pătrunde, după aceea, în *Spania* cucerită şi romanizată repede; în *regiunile Africei de Nord*, unde limba latină a avut o epocă de înflorire literară şi a devenit limba oficială în justiţie şi în administraţie; în *Asia Mică*; în *Galia*, unde s'a impus prin mijlocul aristocraţiei şi a oamenilor culţi (limba galică fiind rezervată claselor inferioare ale populaţiunii); în *unele părţi din Iliria şi din Elveţia*, unde a fost adusă de către colonişti şi legionari, precum şi în *Dacia*, unde a prins rădăcini adânci. Şi numai în acele ţări, unde a venit faţă în faţă cu helenismul a întâmpinat o puternică rezistenţă, căci toate aceste ţări stăpânite de cultura, de spiritul şi de limba greacă, au putut să'şi apere caracterul lor în faţa latinităţii; iar dacă în *Germania*, când a venit în contact cu idiomele triburilor teutonice, n'a putut să le iea locul, a lăsat, cu toate acestea, în limbile germanice, în epoce diferite, multe elemente latine. (cf. vgs. *mūr*, *pfllūm pfīlāri*, *ziagal*, *spiagal*, *briaf*, *zins*, *krīda* etc.,: ngs. *Mauer*, *Flaum*, *Pfeiler*, *Ziegel*, *Spiegel*, *Brief*, *Zins*, *Kreide*, etc. din lat. *mūrus*, *plūma*, *pīlārius*, *tēgula*, *spĕculum*, *brĕvis*, [s.-înţ. *libellus*] *census*, *creta*, etc. precum şi: vgs. *bābes*, *prēstar*, *predigon*, etc.: ngs. *Papst*, *Priester*, *predigen* din lat. *Pāpa*, *presbyter* [gr. πρεσβύτερος] *praedicare* etc.). In toate aceste regiuni, afară de Dacia, limba latină a fost introdusă sub o îndoită formă: aceea a *limbii literare*, întrebuinţată în şcoale, şi aceea a *limbii vorbite*, răspândită prin mijlocul soldaţilor, negustorilor şi coloniştilor. Romanizarea deci trebue să fi început în armată găsind, apoi, un sprijin puternic în cetăţenii romani şi în coloniile militare. Înainte de căderea imperiului roman de apus (476) limba latină prezenta încă o unitate în toate ţările cucerite de Romani, care începeau să fie cunsocute sub numele de *Romania* (nume format după analogia cu Gallia, Britannia); şi numai după căderea acestui imperiu limba latină a început să se desvolte într'un mod independent în fie care regiune; şi odată cu constituirea

națiunilor celor noi încep a se formă și limbi independente una de alta, numite *romanice*.

In privința părerii emise asupra chestiunii: *dacă particularitățile prin care se deosebesc între dânsele limbile romanice corespund sau nu unor varietăți dialectate deja existente în limba latină vulgară*, chestiune care a dat naștere multor discuțiuni serioase atât între latiniști cât și între romaniști, să se compare *Gröber*, Arch. f. lat lexicogr. und Gramm., fasc. 2) și *G. Mohl* (Introduct. à la chronologie du lat. vulg, 1899), care a emis multe teorii, adeseori mai ingenioase decât fundate, și a pus multe probleme interesante care trebue să fie rezolvate.

Cf. *F. Sommer*, op. cit. p. 18 sqq. — *E. Bourciez*, op. cit. p. 30 sq. — *F. Skutsch*, Die Latein Sprache (Kultur d. Gegenwart, I. Abteil., 8, p. 441 sqq.).—*P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss, Abteil. 8, p. 184 —*C. Iullian*, Histoire de la Gaule, T. IV (1914) passim.

ITALIOȚII. Triburile cari vorbeau o limbă indo-europeană și pe care noi le cuprindem într'un singur nume, acela de *Italioți*, n'au avut dela început locuințele lor în Peninsula Apenină, ci și ele au emigrat încă din timpuri foarte depărtate de noi, în locuințele unde erau stabilite în epoca istorică, dintr'o regiune asupra căreia nu s'au fixat încă învățații. In privința imigrării Italioților în peninsula Apeninică au fost emise diferite păreri: după unii învățați, ei ar fi pătruns probabil pe la Nord, trecând munții Alpi; alții susțin că au intrat în această peninsulă pe la Nord-Est, adică pe același drum pe care l'au urmat, mai târziu, în epoca invaziunii barbarilor, *Goții*, *Langobarzii*, etc., pe lângă Aquileja, fără însă să fi putut sta în valea Padului; [Resturile unei epoci culturale care se văd aci, aparținând jumătății mileniului II în. de Hr. nu pot să facă dovadă, zic dânșii, căci ar putea să aparțină tot așa de bine unei alte populațiuni.] în sfârșit, alții sunt de părere ca Italioții ar fi venit din Iliria, trecând marea Adriatică, căci altfel ar fi greu să cunoaștem motivul pentru care *Italioții* au părăsit Valea Padului; dar și această părere din motive geografice nu pare să fie adevărată.

Din ramura *Italioților*, care aparținea intinsei familii indo-europeene, făceau parte: *Latinii* cari au plecat, probabil, înaintea Oscilor și Umbrilor, dela Nordul Italiei, unde ei s'ar fi oprit pentru câtva timp, urmând drumul pe care au venit ceva mai târziu și *Umbrii* și s'au stabilit în Latium; apoi *Sabinii*, *Oscii*, *Samniții*, *Picenii*, *Vestinii*, *Pelignii*, *Marucinii*, *Marsii*, *Volscii*, *Aequii*, *Aruncii*, *Faliscii*, *Hernicii*, etc. Unele din aceste triburi s'au latinizat ceva mai înainte, iar altele ceva mai târziu; așa, bunăoară, latinizarea *Sabinilor*, *Aequilor* și *Hernicilor* a avut loc în secolul al III în. de Hr.; [In acest secol a avut loc si latinizarea *Galilor Cisalpini*, *Ligurilor* și *Veneților*, iar aceea

a *Peligniloг, Marucinilor, Vestinilor,* în sec. I în. de Hr.; [Tot în acest timp s'au latinizat şi *Etrurii dela Sud.*] In privinţa limbii şi originii celorlalte popoare vechi, cari locueau în epoca istorică în Peninsula Apeninică, şi anume: *Venetii, Celţii, Mesapii, Iapigii, Ligurii,* (nume ce ar fi fost dat, după C. Iullian, op. cit., Italo-Celţilor înainte de despărţirea lor) *Etruscii, Grecii,* vezi pp. 34, 48, 50, 52, 53, 80.

Cf. *Eduard Meyer,* Gesch. d. Altertums, I, 11² p 794; Zeitschrift für Ethnologie, XLI (1909) p. 190. — *Niese* Grdr. d. röm. Geschichte⁴ (1910) pp. 31. 31². — *Stolz,* Gesch. d latein. Sprache, p. 30 sq. — *S. Feist,* op. cit., p. 66. — *P. Kretschmer,* Sprache (Einleitung in die Altertumswiss, hgg. von Gercke und Norden, I [1910] pp: 173—176, 181). — *H. Hirt,* Die Indogermanen. Ihre verbreitung, ihre Urheimat u. ihre Kultur, I pp. 157—166. II, pp. 611-613. — *C. Jullian,* op. cit. t. IV passim. — *A. Meillet,* Bulletin de la Société de linguistique de Paris, XIX, 2 (1915), p. 196.

Limba greacă.

Această limbă trebue să fi prezentat cu mult înainte de a începe tradiţiunea ei literară şi epigrafică, adică pe la sfârşitul sec. XI. în. de Hr., o mulţime de varietăţi dialectale. Insăşi limba poemelor homerice, în care întâlnim un amestec de elemente eolice şi ionice vine în sprijinul acestei păreri. In toate aceste varietăţi dialectale însă, existau unele caracteristice comune tutulor dialectelor (cf. *K. Brugmann,* Kurze vgl. Gramm., p. 9; *A. Thumb,* Handb. d. gr. Dial. p. 2 sqq), dintre care cele mai multe trebue să fie raportate, fără îndoială, la limba *protogreacă,* sau *prehelenică.*

In general, dintre toate celelalte limbi indo-europeene, *limba greacă* ne dă imaginea cea mai fidelă a limbii indo-europeene primitive. Ea le întrece pe toate în privinţa vechimii vocalismului; în sistemul verbal însă, numai limba indiană veche, (aceea a poemei Rigveda) poate să o egaleze; iar în derivarea şi compunerea numelor de persoane, în deosebirea dintre activ şi mediu şi dintre imperfect şi aorist, aşişderea, puţine limbi îi sunt asemenea; în consonantism şi în flexiunea nominală veche, dimpotrivă, ea n'a fost aşă de păstrătoare nu numai ca limba indiană veche, ci nici chiar ca limbile slavă şi lituanică.

Că *limba şi cultura greacă* au putut fi influinţate de populaţiunile autoctone pe care Grecii, când au venit din părţile nordice ale Peninsulei Balcanice, le-au găsit în regiunile ocupate în urmă de dânşii, nu încape nici o îndoială. Aceasta se poate vedeà, de altfel, şi din urmele care ne-au rămas dela aceste populaţiuni; aşà, bunăoară, să se compare: toponimia care este aceeaşi în amândouă părţile Mării Egee, şi sufixele

σ σσ, [s, ss]; νδ, νθ [nd, nth], cari se găsesc în formaţiuni de cuvinte şi în Asia Mică şi în Grecia; de ex., Ephesos, Halikarnassos, Termessos, etc. din Asia Mică; Mykalessos, Hymettos [att. ττ, panhelenicul σσ], Parnasos, etc. din Grecia; Alinda, Kalinda, în Asia Mică; Lebinthos, Lindos în insule; Korinthos, Tiryns, Saminthos în Grecia continentală; Olympos din Mysia, etc.; şi numele de zeităţi, de ex., Αθάνα, numele vechii divinităţi pelasghice, care a luat locul, mai târziu, în legendele greceşti, celei indo-europeene Hώς, fiica lui Zeus (cf. *Ušas duhitā Divas*, în Rigveda); cele de persoane în -ασος şi -ασις, precum şi cuvintele Σεκυών, σίκυος, σίδδη, σῦκον, etc.; dar în ce mod ele au fost influinţate, aceasta este ceeace nu ştim. Că, pedealtă parte, au pătruns într'însa, chiar din timpurile cele mai vechi, elemente nu numai din limbile popoarelor fie cele vecine, fie cele cu cari au venit în contact Grecii, ci şi din limbile populaţiunilor preistorice din regiunile Mării Egee şi Mediterane (fără să ştim însă din ale căror populaţiuni anume) este de asemenea neîndoios.

Din elementele străine pătrunse în limba greacă putem cită cele următoare:

1. Cele ilirice: σάρκα „car" (σάρκαι· ἅμαξαι, Hesychiu), cf. lat. *sarracum* sau *serracum*, de aceeaşi origină. In privinţa cuvintelor ἵππος (ἵκκος), βασκάνοι, cf. P. Kretschmer, Einleitung, p. 248 şi 248[1].

2. Cele traco-frigiene: βρῦτον „bere", Zemelo „numele zeiţei pământului", a cărui formă greacă este: Σεμέλη (cf. Nowaia-Semlja), frig. σατίνη „furgon".

3. Cele împrumutate dela populaţiunile preistorice ale regiunii egeice sau mediteraneene: gr. hom. θάλαμος „cameră", μέγαρον „apartament, palat", ἀσάμινθος „cadă", πλίνθος „cărămidă" (cf. vgs. flint), νῆσος dor. νᾶσος „insulă", σίδηρος „fer", σῖτος „grâu", σίκυος „rodie", σίδδη „castravete", Σεκυών, etc. Aceste cuvinte care prezintă un σ- (iniţial) sau -σ- (medial) au pătruns în limba greacă după ce σ- şi -σ- deveniseră de mult h-, -h- cari în urmă au şi dispărut. Acest fenomen trebue să fi avut loc, după cum se vede din aceste cuvinte împrumutate chiar în patria primitivă, în epoca de bronz, cu alte cuvinte cu mult înainte de a cunoaşte Grecii ferul şi înainte de a cunoaşte în noile lor locuinţe (în Grecia şi insulele Ciclade) fructele ca 'rodiile', 'castraveţii', produse ale orientului. De aceea, aceste nume n'au fost atinse de legea veche fonetică: *s*>*h* (cf. A. Gercke, Einleitung in die Altertumswiss. I p. 104 sq.); apoi, ὀθόνη „faţă de masă", ῥόδον „trandafir", μόλιβος „plumb", ὄρος „munte", etc.

4. Cele pelasghice: gr. pind. τύρσις „turn, oraş întărit", πύργος „turn", zid de apărare" (cf. lat. *burgus* aci de genul masculin, aci de genul feminin, got. *baúrgs*, vezi Vendryès, De

hib. voc. 117,200; A. Walde, Latein. etym. Wort.² p. 102), O. Hoffmann, Gesch. d. griech. Spr., p. 15.

5. Cele comune şi limbii greceşti şi celei semitice, dar fără să aparţină uneia sau celeilalte, şi provin, poate, dintr'o limbă microasiatică : gr. οἶνος „vin" : sem. *wain*, παλακή (παλακίς) „concubină" : sem. *pilleges*, λέσχη „sală publică, convorbire" : sem. *liska*, χρυσός „aur" : *charùs*, ταῦρος „taur" : sem. *thaur*, βωμός „altar" : hebr. *bāmā*, κυπάρισσος „chiparos" : hebr. *gōpher*, etc.

6. Cele egiptene : ἄνασις „oază", βύσσος „pânză de in foarte fină", ἔβενος „abanos", κώνωψ „ţânţar", νίτρον „silitră", πάπυρος „papirus", ῥώψ şi ῥώμσις (glosat de Hesichiu : ῥώνιξις· ποταμίας νεὼς εἶδος, în care forma greşită ῥώνιξις este, după toate probabilităţile, pentru ῥώμξις, apropiindu-se de cea din papyrus : ῥώμσιν.

7. Cele latine şi cele italice : ἄλιξ (din lat. *alica*) „alac", ἀκ(κ)ιπήσιος (din lat. *acipenser*) „peşte de mare, morun", ἄϊτυρον (cf. Hesychiu : ἀΐτυρον. ὕαλον, din lat. *vitrum* „sticlă", βικία (din lat. *vicia*) „măzăriche", κάλτιος (din lat. *calceus*) „încălţăminte", κάπων (din lat. capo) „clapon", κύβιτον (din lat. *cubitus* şi *cubitum*) „cot", οὐδών (din lat. *udo*) „un fel de pantofi", etc.; cele împrumutate de către Grecii din Italia sudică şi mai ales de către cei din Sicilia din dialectele italice : gr. sicil. ἀρβίνη (glosat de Hesichiu: ἀρβίνη ·κρεάς Σικελοί, din *arvina*) „grăsime de porc", gr. sicil. γέλα (din osc. γέλαν : lat. *gelu*, cf. Hesichiu : γελανδρόν· ψυχρόν) „frig, ghiaţă", gr. sicil. κάμπος (cf. lat. *campus*) glosat de Hesichiu : κάμπος· ἱπποδρόμος Σικελά, gr. sicil. λίτρα (dintr'un dial. italic, forma primitivă italică **liϕra*, lat. *libra*) „balanţă", gr. sicil. πόρκος (umbr. *porca*, lat. *porcus*) „porc", τραβέα (din sabin. τραβαίαν, transmis Τραβαιάν *„trabeam"*, lat. *trabea*) „mantie albă", etc.

8, Cele celtice, pătrunse prin limba latină : βάκαρις (cf. lat. *baccar* [n.] şi *baccaris* [f.]) „o plantă cu rădăcina mirositoare", βίσων (cf. lat. *bison*) „bou sălbatic", βράκαι (cf. lat. *brācae*, gal. *brāca*) „nădragi", γαῖσον (cf. lat. gaesum, gal. gaison) „suliţă grea de fer", λόγχη (lat. lancea : λαγκιά la Diod. Sic. V, 30, cf. m. irl. *laigen* „lance, cymr. *laïn* „gladius") „lance", ἴσοξ (lat. *isox=esox*, cymr. *eog*, corn. *ehoc*) „ştiucă", πάρμη (cf. lat. *parma*, gal. *parma*, cymr. *parfa*) „pavăza uşoară", σάγος (cf. lat. *sagum*, cuvântul galic, cf. Fick II⁴ 289; alţii îl pun în legătură cu lit. sagis) „mantauă soldăţească", etc.

Dar această influinţă se observă nu în construcţia internă a limbii greceşti, ci în vocabularul ei. Şi ceea ce constitue marele merit al Grecilor este faptul că ei au ştiut să dea cuvintelor împrumutate de la alte popoare pecetea spiritului grecesc şi să le transforme astfel în cât să nu mai fie cunoscută originea lor străină ; de ex., cine ar putea să creadă că Προ-

μηθεύς, Ζωροάστρης, Δολοβέλλας, Ἀδράστη, Γήπαιδες, Ἱεροσόλυμα, φοῖνιξ, etc. reprezintă : ind. *Pramanthas*, bactr. *Zarathuschtra* (pentru *Zorta-waschtra*), lat. *Dolabella*, celt. *Andrasta*, germ. *Gepidae*, sem. *Ieruschalajim*, egypt. *bennu*.

Cf. *S. Feist*, op. cit., p. 384[1], 412. — *A. Meillet*, De quelques emprunts en grec et en latin (MSL. XV [1908] p. 161 sqq.). — *A. Cuny*, Les mots du fonds préhéllen. en grec. latin et sémit, occid. (Rev. d. étud. ancien. XII, p. 154). — *Spiegelberg*, Ägypt. Lehnwört. in der älteren griech. Spr. (KZ. XLI [1907] p. 127 sqq. — *A. Thumb*, op. cit., p. 6 sq. și bibliografia de acolo. — *J. Wackernagel*, Die griech. Spr. (Kultur d. Gegenwart, I, VIII, p. 289 sqq. — *E. Lidén*, Glotta, II[2] p. 149. — *O. Hoffmann*, Gesch. d. griech. Spr., p. 15 sq. — *O. Lagercrantz*, Zwei griech. Fremdwört. (IF. XXV, p. 363). — *Gercke*, Methodik (Einleit. in die Altertumswiss., I. p. 204). — *Keller*, op. cit., pp. 982–187. — *Hoffmann*. Kutsche, Iranisches bei den Griechen (Philologus LXVI [1907] pp. 173–191. — *Em. Boisacq*, Dict. étym. de la langue grecque. — *Kretschmer*, Einleitung in die Gesch.d. giech. Spr. pp. 248 și 248.

Dialectele grecești.

Varietatea de dialecte pe care o prezintă *limba greacă veche* stă în legătură strânsă cu natura Greciei și cu condițiunile politice, economice și sociale în care se dezvoltau ele. Cauzelor sociale, bunăoară, se datorește formarea celor două limbi κοινή, cea care a fost constituită de dialectul ionic în Asia-Mică și a întunecat pe toate celelalte dialecte eolice, și cea care a fost formată de dialectul doric în Sicilia și s'a întins în toate orașele mari ale acestei insule. Pe de altă parte, *predominarea dialectului atic* se datorește succesului politic al Atenei, el însuși o urmare, de bună seamă, a expansiunii imperiului Achemenizilor care a ruinat cetățile grecești ale Ioniei ; iar *constituirea definitivă a limbii κοινή helenice* care a înlocuit pe *koinē dorică*, în Sicilia, și pe *koinē etolică*, în Grecia centrală (constituită cu începere din sec. III în. de Hr.) și s'a folosit și de vechea *koinē ionică*, se datorește intinderii imperiului macedonic. Dar și această limbă comună, la rândul ei, a început să-și piardă forța și să se împartă, întâmplându-se și cu ea ceeace se întâmplase cu limba indo-europeană primitivă și ceeace se petrecea în același timp cu cea latină.

[Ceva analog prezentă și Colcida, în vechime și prezintă și țările Caucasului în timpurile noastre. Numeroasele, feluritele și complexele dialecte caucasiene, ce constitue diferite grupe de limbi : *georgiană*, *lesghiană*, *cerkesă*, *cecenă*, *ossetă* etc. tot de natura acestei regiuni atârnă. Din potrivă, limba este de obiceiu unitară acolo unde sunt șesuri întinse și nu există hotare naturale, de

ex., la populaţiunile stepelor din interiorul Asiei, la Arabi, etc.] Dialectele greceşti s'au păstrat în forma lor cea mai curată în inscripţiuni. Ele sunt în număr de peste 50.000, descoperite în cea mai mare parte în Grecia şi în Asia-Mică; şi unele din ele se sue până în secolul VII şi chiar al VIII-lea în. de Hr.: iar operile literare ca unele care sunt scrise într'o limbă creată într'un mod artistic, nu ne pot da imaginea fidelă a unui dialect vorbit.

Cf. *A. Thumb*, op. cit. pp. 13—47. 270 sq.; *I. F.* (*Anz.*) XXII, p. 29 sq. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss., p. 160 sqq.).—*J. Wakernagel*, Die griechische Sprache (Kultur der Gegenwart, I. Abteil. 8 p. 290 sp.). — *A. Meillet*, Aperçu d'une histoire de la langue grecque, pp. 119 sqq. 140 sqq. 241 sqq. 277 sqq. 348 sqq.

Gruparea dialectelor.

Şi scriitorii greci din vechime s'au ocupat cu diferite chestiuni dialectale (*Herodot*, *Platon*, *Democrit*, *Antistene*, elevul lui *Socrate*, *Aristotel* şi filosofii stoici); dar studiile metodice asupra acestor dialecte încep în epoca Alexandrină şi continuă şi în secolele următoare *Apolloniu Dyscol*, *Herodian*, *Philoxen* din Alexandria, etc.). S'au făcut chiar încercări de a se grupà dialectele greceşti (*Strabon*, *Heraclide* din *Pont*, *Stephan* din *Byzanţiu*, *Clemens* din *Alexandria*, *Gregoriu* din *Corint*).

In antichitate se cunoşteau numai patru dialecte; *ionicul*, *atticul*, *eolicul*, *doricul*, la care uneori erà raportată şi *limba comună*. Despre toate celelalte grupe mici de dialecte greceşti şi despre raporturile fiecărei grupe în parte faţă de celelalte grupe mici şi a tuturor acestor grupe faţă de cele principale, gramaticii din vechime nu ne-au vorbit nimic. In timpurile noastre însă, studiile asupra dialectelor greceşti au înaintat foarte mult; între altele s'au făcut şi multe încercări de a se grupà dialectele, luîndu-se ca bază tradiţiunea epigrafică. Soluţiunile la care s'a ajuns sunt multe şi variate.

Dintre dialectele greceşti *ionicul* şi *atticul* formau la început o unitate strânsă *protoionică*, caracterizată printr'o serie de formaţiuni nouă şi mai ales prin înlocuirea protogr. ā prin ē (η), deosebindu-se cu modul acesta de celelalte dialecte, cari, la rândul lor, prezintă şi ele oarecare analogii între dânsele. Aşa dar, înrudirea evidentă a *ionicului* şi a *atticului* şi analogiile între cel *eolic* şi cel *doric* au făcut pe linguiştii din timpurile noastre să clasifice dialectele greceşti în două grupe principale „*ionică* şi *neionică*“ (*O. Schrader*, *Pezzi*, *G. Meyer*), ori „*dorică* sau *vestgreacă* şi *nedorică* sau *estgreacă* (*Buck*, *Lambert*). Grupa *neionică* sau *vestgreacă*, la rândul ei, s'a împărţit în alte două sub-

grupe: *„dorică"*, la care se raportă şi dialectele greceşti ce se vorbeau în Grecia continentală (afară de Atica şi Beoţia) şi în Epir (*Ahrens, R. Merzdorf, O. Hoffmann, Smyth, Pezzi, Brugmann, Meillet, Hirt, G. Meyer, Boisacq*) şi numite; *dialectele greceşti dela Nord-Vest* (*Brugmann, G. Meyer, Hirt, Meillet, Boisacq*), sau *pseudodorice* (*Pezzi*); [*F. Solmsen* (*Bzgr. Wf* I. p. 93 sqq.) împarte dialectele greceşti dela Vest in alte două subgrupe: *nordvestgreceşti* şi *sudvestgreceşti.*] şi *"nedorică"* (*acheicul*) cuprinzând: *nord-acheicul*, adică: dialectele dela Nord-Estul Greciei şi anume; *lesbicul, tesalicul* şi *beoticul*) şi *sud-acheicul*, compus din: *arcadicul* şi *cipricul*, cari formează, după unii o grupă aparte la care se poate raporta şi *pamfilicul*, (cf. *A. Meillet*, La place du pamphylien parmi les dial. grecs [*Rev. des ét gr.*, XXI, 1908, pp. 413—425]; *Fr. Solmsen, Rhein, Mus.* LXIII p. 332.; altfel, *Bezzenberger, Kretschmer, M. B. Meister*, cari văd concordanţe între dialectul *doric* şi cel *pamfilic*, dar ele nu prezintă mare importanţă).

De oarece însă unele dialecte conţin elemente ce aparţin la amândouă grupele principale şi mai prezintă şi unele caracteristice proprii (de ex., κέ, ὄν, φίλημι, πείω, -εσσι şi ἐν+acuz., pentru κα, ἄν, ἀν şi ἀνά, φιλέω, τείω, -σι şi εἰς, formele celor două grupe principale) s'a propus o altă soluţie, şi anume: aceea de a se admite a treia grupă principală, numită *„centrală"* (A. Thumb) şi să se grupeze dialectele astfel: I. *Grupa dialectală vestică*, compusă din: 1, *dialectele dorice;* 2, *dialectul din Ahaia;* 3, *dialectul din Elis;* 4, *dialectele dela Nord-Vest;* II. *Grupa dialectală centrală*, cuprinzând: 1, *eolicul*, şi anume: *a*) *lesbicul, b*) *tesalicul, c*) *beoticul;* şi 2, *arcadicul* şi *cipricul;* III. *Grupa dialectală estică* reprezentată prin *ionico aticul*, adică *a*) *ionicul, b*) *aticul.* Iar dialectul *pamfilic* s'ar raportă în acest caz la cele două dintâiu grupe.

Cf. *Thumb*, op. cit., pp. 51—71 şi bogata literatură de acolo. — *C. D. Buck*, Introduction to the study of the Greek Dialekts (1910), pp. 8 sq. 14. sq. — *F. Solmsen*, Beitr. z. griech. Wortforschung, I, p. 93 sqq. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss., hgg. von Gercke und Norden I, p. 148 sqq.) — *Boisacq*, Les dial. doriens, pp. 1—11.

Dar este mai prudent să urmăm pe Hatzidakis care propune ca, în locul oricărei împărţiri în două, în trei şi chiar în patru grupe, care din cauza amestecăturii celei mari şi a varietăţii rezultate de aici nu este ştiinţificeşte exactă, să fie expuse fenomenele mai importante ale fiecărui dialect şi să se arate în acelaşi timp raporturile şi asemănările dintre ele.

Particularităţile dialectale.

Din compararea dialectelor greceşti între dânsele se vede că deosebirile dintre ele sunt mult mai numeroase în *fonetică* decât în *morfologie*.

I. In *fonetică* avem: 1, în domeniul *consonantismului*, în care menţionăm: tratarea variată a lui *t* şi a unor grupe de consoane primitive, de ex., vechiul **vikṃti* se schimbă în εἴκοσι la Ionieni, Atici şi Acheeni, cf. şi lat. natio, pronunţat în limba franceză nassion; iar la Dorieni şi la Beoţieni îl întâlnim sub forma de ϝίκατι, precum şi formele ἵππος şi ἵκκος care corespund latinului *equos*; 2, în *vocalism* în care, mai ales lungirile compensatoare şi contracţiunile duc în aceste dialecte la diferite rezultate; de ex., locuitorii Elidei înlocuesc un *ē* vechiu prin *ā* şi un *ĕ* primitiv, înainte de *r*, prin *ă*: πατάρ=πατήρ φάρην=φέρειν, întocmai ca şi Bavarezii, Silezienii şi Elveţienii cari înlocuesc pe vgs., mgs. *ë*, înainte de *r* şi *l*, prin *a*: *Willehalm*=*Wilhelm*; Ionienii şi Aticii, la rândul lor, înlocueau un *ā* vechiu prin *ē*(η): μήτηρ, căruia corespund dor. μάτᾱρ, lat. *māter*; şi pe când la Ionienî, Atici, Epiroţi, Acarnanieni, Etolieni, Focieni şi la unii dintre Dorieni contracţiunea grupelor vocalice *ĕĕ* şi *ŏŏ* se făcea în *ē* (ει) şi *ū*, (ου), pentrucă *e* şi *o* se pronunţau la aceştia închis (*ę*, *ǫ*); din potrivă, la Beoţieni, Lesbieni, Tesalieni, Arcadieni, Cyprieni şi la ceilalţi Dorieni se făcea în *ē* (η) şi *ō* (ω), de oarece la aceştia *e* şi *o* se pronunţau deschis (*ę*, *ǫ*); aşà, bunăoară, formelor latineşti *trēs* (<**trejes*) şi *cōpia* (<**coopia*) opun primii τρεῖς şi αἶδοῦς, iar ceilalţi τρῆς şi ἄδως; de asemenea, la Ionieni şi Atici vocalele *ĕ* şi *ŏ* se lungesc din cauza dispariţiunii unei consoane, în *ē* (ει) şi *ū* (ου), pe când la Beoţieni şi la Dorieni se lungesc în *ē* (η) şi *ō* (ω); de pildă, formelor latine *lupōs* şi *venēnum* (<**vĕnĕs-no-*) corespund, la unii λύκους<λύκονς (cf. inscr. cret. ἐλευθέρονς, got. *vulfa-ns*) şi εἶμα< ϝέσμα, iar la ceilalţi λύκως şi ϝῆμα.

II. In *morfologie*, unde mai cu seamă pronumele şi infinitivul, care în epoca protogreacă nu erà încă fixat înt'o anumită formă, prezintă cele mai multe deosebiri, de ex., genit. sing. al pron. de persoana întâia sunà în dialecte: ἐμεῖο, ἐμέθεν, ἔμεθεν, ἐμέο, ἐμέος, ἐμίως, ἐμίω, ἐμεῦς, ἐμεῦ, ἐμοῦ, μεθέν, μοῦ, μεῦ, şi infinitivul: δοϝέναι, δοῦναι, δόμεν, δόμην, δόμειν, δόμεναι, etc.

Cf. *J. Wackernagel*, op. cit., p. 291 sq. — *Thumb*, op cit., pp. 72–380 şi întreaga literatură de acolo. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleitung in die Altertumswiss' hgg. von Gercke und Norden, I, pp. 148–162. — *R. Meister*, Gr. Dial. I. 1882, II 1889, Göttingen; Zur griech. Dialektologie (Programm, Leipzig, 1883. p.9 sqq.).— *O. Hoffmann*, Gr. Dial. I. 1891; III, 1893, Göttingen; De mixtis graecae linguae Dialectis. Diss. Göttingen, 1888. — *H. W. Smyth*, The Sounds and Inflections

of the Greek Dialekts, I. Ionic, Oxford, 1894. — *C. D. Buck*, The Interrelations of the Greek Dialects (Class. Philol. II Chicago, 1907 p. 241 sqq.). — *G. Meyer*, Griech. Gramm³. p. 7 sqq. — *Brugmann*, Griech. Gramm³. p. 14—20. — *H. Hirt*, Hb. d. griech. Laut- u. Formenlehre, p. 29—41. — *P. Giles-Hertel*, op. cit., p. 404—446. — *L. Ahrens*, De graecae linguae Dialectis, I. II, Göttingen, 1839, 1843. — *H. Collitz*, Die Verwandtschaftsverthältnisse der griech. Dialecte, Göttingen, 1885. — *Kühner-Blass*, Gramm. d. griech. Spr., I, p. 7 sqq. — *D. Pezzi*, La lingua gr. antiqua (1888), pp. 309—459; La grecità non ionica § 62.— *O. Riemann-H. Goelzer*. Gramm. cp. du grec et du latin, I. (1901) pp. 11—21. — *E. Audouin*, Étude sommaire des dial. grecs. Paris, 1891. — *G. A. Bonino*, I dialetti greci, Milano, 1897. — *I. Valaori*, Der delph. Dialect, Gött. 1901. — *Ioseph Wright*, Comparative Grammar of the Greek Language, Oxford, 1912.

Dialectele literare.

Pe lângă dialectele greceşti pe cari le cunoaştem din diferitele inscripţiuni, mai sunt şi altele ce ne sunt cunoscute din operele scriitorilor greci, scrise în acele dialecte. Şi între unele genuri literare şi dialectele în cari s'au creat şi s'au desvoltat acele genuri este, de cele mai multe ori, o strânsă legătură; de ex., dialectul epos-ului eră, propriu vorbind, limba hexametrului, dar a fost întrebuinţat şi pentru distihul *elegiei ionice*, deşi, din punctul de vedere al cuprinsului, ea se deosebeà cu totul de *epos*. Sunt însă şi genuri literare la cari nu vedem acea strânsă legătură cu un dialect anumit; de pildă, *oda lirică* (μέλος) şi-a luat naştere în insula Lesbos; şi dialectul întrebuinţat de poeţii melici *Alceu* şi *Sappho* a fost cel lesbic; cu toate acestea, alţi poeţi melici au întrebuinţat alte dialecte, bunăoară, *Anacreon din Teos* pe cel ionic, iar *Corinna din Tanagra* pe cel beotic; de asemenea, este de observat că iambul şi proza au apărut în Ionia; şi, totuşi, nici în dialogul lui *Eschyl* şi nici în opera lui *Tucydide* nu vedem o influinţă covârşitoare a dialectului ionic.

Dar nu toate dialectele literare (şi anume : *ionicul, aticul, lesbicul, beoticul, laconicul, cele din Tarent, Megara, Argolis, Corint, Melos* şi *Rhodos*, precum şi cele *din coloniile peloponesiene din Sicilia*) au fost întrebuinţate în aceeaşi măsură; pe urmă, şi numărul fragmentelor ce le avem de la o parte din aceste dialecte variază : mare dela unele, mic sau aproape egal cu nimic dela altele. Şi pentrucă, pe de altă parte, textele scriitorilor greci ne sunt transmise, pe lângă papirus-uri, mai cu seamă prin manuscrise, se naşte intrebarea, dacă multe forme din aceste manuscripte sunt, în adevăr, cele întrebuinţate şi scrise de înşişi autorii. 'Multe din ele, zice *O. Hoffmann*, sunt forme corupte, care provin din timpul ce se întinde între *întâia*

lor scriere şi *recensiunea alexandrină*. Ne lipsesc izvoare directe pentru tradiţia textelor din această perioadă; n'avem nici o carte scrisă din sec. VI sau V; nu ne putem da seamă nici de cunoştinţele şi nici de conştiinţiozitatea copiştilor şi vânzătorilor; nu ştim dacă restabilirea unei ediţiuni noua erà o lucrare cu totul mecanică, sau dacă textul erà supus unei critici serioase, unei *revizuiri*. Odată cu critica alexandrină însă s'a pus capăt acestei tradiţiuni nesigure. Criticii alexandrini, după ce au strâns, în sec. III în. de Hr., operele încă păstrate ale literaturii clasice, au stabilit în mod ştiinţific şi potrivit mijloacelor ce le stau la îndemână, textele scriitorilor clasici în ediţii critice. Dar să nu se uite că şi tehnica recensiunii alexandrine n'a nemerit şi n'a păstrat totdeauna ceeace erà exact şi corect.

Cf. *A. Thumb*, Hb. d. gr. Dial., passim şi bogata literatură de acolo. — *O. Hoffmann*, Gesch. d. griech. Spr., pp. 66—71.— *A. Meillet*, Aperçu d'une histoire de la langue grecque, pp. 119 sqq., 140 sqq., 148 sqq.

Dialectul ionic.

Poezia. Cele mai vechi monumente literare greceşti sunt poemele homerice *Iliada* şi *Odisea*, a căror limbă artistică este indiciul unei desvoltări lungi şi complicate.

Caracterul artistic al limbii homerice se vede şi din unele particularităţi care provin din cauza muzicei şi a ritmului, şi anume: *lungimea metrică:* ἀθάνατος Οὐλύμποιο, εἰν ἀγορῇ, etc.; *crearea de forme nouă de cuvinte:* μαχόσμεθα pentru μαχόμεθα, etc.; *formele distracte:* ἀντιόω, ὁρόωσι, etc., care, după unii învăţaţi s'au născut prin *asimilaţie*, şi anume: ὁράονσι şi-a asimilat mai întâiu vocalele, devenind ὁρόωσι şi apoi cele două vocale asimilate s'au contractat, dând ὁρῶσι; după alţii formele mai vechi sunt cele necontractate ἀντιάω, ὁράω etc., în locul cărora mai târziu, au pătruns în poemele homerice cele contractate ἀντιῶ ὁρῶ, etc. şi, pentrucă acestea se opuneau metrului, căci le lipsea o silabă, au fost înlocuite prin formele distracte: ἀντιόω, ὁρόω. Noi însă menţinem părerea pe care am emis-o, susţinând că în locul formelor distracte erau cele contractate, de oarece contracţiunea în timpul formării poemelor homerice erà cunoscută; dar cum formele contractate ἀντιῶ, ὁρῶ. etc., nu puteau să intre în vers, căci le lipsea câte o silabă, poeţii, când recitau versurile, pronunţau ὁρόω, ἀντιόω, etc.; şi mai târziu, când s'au scris poemele homerice a trebuit să se exprime acest mod de recitare prin două vocale de acelaşi fel: αα, οω, ωο; un fenomen analog se observă în imnul delphic: γλαυκαάς, şi în limba sârbească: *bijela*, care în limba dalmată suna *bila*, şi, pentrucă nu putea să intre în vers, a devenit *biila* (cf. I. Valaori, De vocalibus apud Homerum non contractis, Berlin 1902, p. 10 sqq).

Aspectul general sub care ni se prezintă aceste două poeme este dialectul ionic, amestecat însă cu un mare număr de elemente eolice (de ex., αἰ, πίσυρες, φῆρες, ἄμμες, ἐραννός, τιθέμεναι, κε, θεά, λαός, Ἀτρείδαο, εὕαδε, etc. şi multe din ele refractare la ionizare). De aceea, se susţine chiar, mai ales dacă vom avea în vedere că evenimentele principale din Iliada s'au desfăşurat în sfera eolică şi că eroul principal al ei *Ahile* era eolian din Tesalia, că limba epică este rezultatul unei lungi desvoltări literare, care începe la Eolieni şi se desăvârşeşte la Ionieni, şi că origina poeziei epice tot la Eolieni trebue căutată. Dela aceştia, apoi, a trecut la Ionieni (aezii eolieni, poate, au transplantat-o, precum, mai târziu, muzicanţii şi cântăreţii, ca *Terpandru, Arion*, etc., au transportat oda eolică la Dorieni), fără însă să ştim în ce stadiu de desvoltare erau cele două poeme (deşi, se prea poate, ca Odisea să fi aparţinut cu totul Ionienilor), când au trecut la Ionieni. [Hipoteza lui *A. Fick* că Homerizii au tradus vers cu vers în dialectul ionic pe un stră vechiu Homer eolic, mărit pe urmă cu cântece secundare ionice mai nouă, azi nu mai poate fi susţinută.]

Această amestecătură de dialecte, despre care ne vorbesc şi scriitorii vechi, a putut să aibă loc în epoca homerică în regunea unde se vorbeà un dialect ionic, amestecat cu multe elimente eolice cari dispăreau pe măsură ce creşteà şi influinţa ionică, cu atât mai mult cu cât chiar în Smirna, oraş eolic dar ionizat de timpuriu, (sec. VII în. de Hr.) şi în întreaga regiune ionico-eolică, limba poporului amestecase amândouă dialectele; aceasta se dovedeşte, de altfel, dacă nu prin dialectul curat al oraşului Smirna, căci inscripţiile din acest oraş nu sunt vechi, cel puţin prin dialectele ionice din insula Hios, patria Homerizilor şi vecină cu Smirna, şi din Erythrai, cari cuprind şi unele eolisme, de ex., πρήξοισιν, γράφωισιν, Ἄργεννον, Φαννόθεμις, etc.

In poemele homerice întâlnim la o laltă şi forme vechi şi nouă: ἀ(ϝ)άτη: ἄτη, Οὐλύμποιο: Οὐλύμπου, ὅσσος; ὅσος, etc.; de asemenea, şi numeroase greşeli: ἔγρετο Iliad. VII_{434} XIX_{487} εἰργάζετο Odys. III_{435} θεουδής 'frica de zei', etc., în loc de ἤγρετο (ϝ)εργάζετο, θεο-δδής<θεοδϝεής, răd δϝει-, conf. hom. ἔδδεισεν, corcyr. Δϝείνιας, etc., care au luat naştere când Iliada şi Odisea au fost recopiate în alfabetul ionic din diferitele alfabete vechi locale, în cari sunetele ε şi ο lungi şi scurte, adică ε, ει, η şi ο, ου, ω erau arătate numai prin E şi O (cf. *J. Wackernagel*, BB. IV p. 265 sqq.; *P. Cauer*, Grundr, pag. 69 sqq. — *A. Thumb*, Handb, d. griech. Dialeckte, p. 320. Altfel, *U. v. Wilamowitz*, Hom. Unters. [Philolog—Untersuch. VIII] p. 286 sqq. *A. Ludwich*, Aristarchs hom. Textkritik II, p. 420. — *P. Kretschmer*, Sprache [Einleit. in d. Altertumswiss. p. 165]).

Aceste poeme au suferit, de când au fost scrise (sec. VII ori VI în. de Hr.?), schimbări care au influinţat în diferite feluri

forma limbii, începând cu textul primitiv şi continuând cu tradiţia manuscriselor. Multele aticisme pe cari le întâlnim în cele două poeme homerice: spiritul aspru şi formele: ἴέναι, ἠῶ, μειλιχίοις, Αἰόλου, ἦν που, etc., pentru ἴμεναι, ἠόα, μειλιχίοισι, αἴ κεν, etc., arată că textul homeric n'a rămas neatins de activitatea învăţaţilor atici; dar nici de acea a filologilor şi criticilor alexandrini n'a scăpat. [Altfel *A. Ludwich*, are susţine că aşà numita *Vulgată*, rezultată din mss., se bazează pe tradiţia antealexandrină, deci neatinsă de *Aristarch* şi de ceilalţi gramatici alexandrini.]

De limba poemelor homerice a fost influinţată întreaga poezie posterioară precum şi *proza ionică*.

Cf. *A. Thumb*, Handb. der griech. Dial. p. 39 sqq. pp. 212—323 şi bibliografia de acolo. [Operele sunt grupate în: gramatice, problemele limbii homerice în general, istoricul textului, chestiunea eolismelor şi monografii importante asupra gramaticei şi metricei homerice.]. — *O. Hoffmann*, Gesch d. griech. Spr., pp. 71-87 şi recensiunea lui *Ed. Hermann*, Bph. Woch. n° 23 (1912) p. 724 sqq.; Criech. Dial. III passim. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss., pp. 94—99, 162-166. — *F. Bechtel*, Die Vocalcontraction bei Homer (Halle, 1908). — *P. Cauer*, Grundfragen d. Homer. Kritik² (Leipzig, 1909). p. 146 sqq. —*H. Ehrlich*, Die epische Zerdehnung (Rh. Mus. LXIII [1908] p. 107 sqq.).—*E. Hermann*, *Probe* ein. Sprachwiss. Kommentars z. Hom. (Festschr. d. Hansaschule z. Bergedorf [1908] p. 169 sqq). — *M. Bréal*, Pour mieux connaître Homère (Paris, 1906) p. 90 sqq. — *A Meillet*, Du caractère artificiel de la langue homérique (MSL. XV [1908] p. 165 sqq.). *Dietr. Mülder*, Die Ilias u. Ihre Quellen (Berlin, 1910) pp. 359-362. — *M. A. Rivaud*, Rev. anthropologique [1913] p. 229. — *U. v. Wilamowitz*, Die griech. Liter. des Altertums (Kultur d. Gegenwart, p. 216 sq.) — *E. Bethe*, Die griech. Poesie. (Einleit. in die Altertumswiss. p. 326 sq.) — *Zarncke*, Entstehung der gr. Literatursprache, p. 10 sqq. — *H. Iacobsohn*, Philol. LXVII (1908) p. 325 sqq. 481 sqq. — *Ed. Norden*, Antike Kunstprosa I, p. 35 sqq. — *E. Diehl*, Supplem. lyricum, p. 3 sqq. — *H. Diels*, Fragm. der Vorsokratiker³, 1907. — *I. Valaori*, De vocalibus ap. Homerum non contractis, Berlin 1902.

Dialectul atic.

Nu se poate reconstitui într'un mod sigur *dialectul atic* pur prin ajutorul manuscriptelor, pentrucă au pătruns într'însele multe elemente din κοινή. Dar dacă voim să ştim cum s'a vorbit în Atica, aceasta o putem face mai bine prin mijlocul inscripţiunilor; mai ales, din cele de pe vase şi din cele anatematice se poate vedeà că erau două întrebuinţări ale acestui dialect: *aticul urban* vorbit de oameni instruiţi şi *aticul vulgar* vorbit de muncitori şi de populaţiunea de jos.

Deosebirea dintre limba claselor de jos şi a celor culte erà cu atât mai mare cu cât şi contrastele sociale şi culturale erau

mai pronunțate și cu cât elementele ce constitueau populațiunea unui stat sau a unui oraș se deosebeau mai mult; dar, mai cu seamă acolo era foarte mare această deosebire unde cultura greacă erà întemeiată pe un substrat străin cum a fost cazul cu coloniile grecești. In orașele ionice din Dodecapolis, unde cea mai mare parte a locuitorilor se compunea din populațiuni barbare, foarte deosebite între dânsele, ca: Lidieni, Meonieni, Carieni, etc., limba întinselor masse populare era, după Herodot (I, 142), cu totul deosebită nu numai în fiecare oraș în parte, ci ea se deosebea și de limba urbană. Cât de mare erà influința limbilor acestor populațiuni barbare asupra limbii grecești a celor semiinstruiți, se vede din opera poetului *Hiponax din Efes* (sec. VI), de origină grec din Ionia, ale cărui versuri, compuse în dialectul ionic, erau amestecate cu multe cuvinte meonice, de ex., βεδρός 'bun', δοῦλος 'casă', χλούνης 'tâlhar, hoț', πάλμυς 'rege', κόνισκε 'salutare', etc. Din nenorocire însă, documentele directe ale limbii grecești vulgare din epoca clasică sunt foarte rari; iar cuvintele și expresiunile omului din popor pe care le întâlnim în operile scriitorilor comici greci și mai ales la *Aristofan*, nu ne spun mare lucru.

Cf. *O. Hoffmann*, Gesch. der griech. Spr., pp. 57-59 —*A. Thumb* Handb. der griech. Dial., passim.

Aticul vulgar. Pentru a ne face o idee de felul cum vorbeà populațiunea de jos a orașelor Atena și Pireu, adică de *aticul vulgar*, avem la îndemână inscripțiuni de pe vasele atice și de pe cele anatematice, unde întâlnim o limbă atică puțin pură, vorbită de oamenii puțin instruiți, dintre care mulți erau *meteci* (μέτοικοι), originari din alte țări. El aveà o serie de particularități, care se observă în urmă și în limba comună (ἡ κοινή), a cărei bază, după *A. Thumb*, tot el o formează; de ex, 1, schimbările reciproce ale lui ε și η, ο și ω, ι, ει și ε 2, desvoltarea de silabă și sincopă 3, omiterea nazalelor înainte de consoane 4, în loc de δ întâlnim γ și σ 5, consoanele inițiale ale unor silabe consecutive se asimilează 6, στ în loc de σθ: 7, omiterea unei dintale: 8, ἀνάδα, πίει, δέχε si subst. παῦς pentru παῖς; 9 substantive în -ευς apar la nomin. sing. în -υς, -ες (=ης) etc. Pe lângă aceasta el aveà și un număr mare de elemente neatice pătrunse încă din sec. V în. de Hr.

Cf. *A. Thumb*, Handb. d. griech. Spr. pp. 377 sqq. — *O. Hoffmann*, Gesch. der griech. Sprache, pp. 59-61 și literatura de acolo.—*P. Kretschmer*, Die griech. Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht, 1894.

Aticul urban a rămas aproape neatins de întreaga serie de particularități din *aticul vulgar*. El a început de pe la sfârșitul

sec. al V în. de Hr. să înlăture nu numai *dialectul ionic* al aliaților, ci chiar să aibă o influință asupra acestui dialect. Influința aceasta, se vede, mai întâiu, în insula Delos, apoi, în celelalte insule Cycladice, în orașul Olynthos din Peninsula Calcidică și, în cele din urmă, în orașele ionice așezate pe coasta Asiei-Mici. Formele atice din inscripțiunile din domeniul linguistic ionic dovedesc această influință. În cursul secolului IV în. de Hr. *dialectul atic* câștigă în orașele ionice teren din ce în ce mai mult și pătrunde și în limba cotidiană. El a primit câteva provincialisme din orașul Atena (de ex., ττ și ρρ în loc de σσ și ρσ) și alte câteva ionisme. Cu modul acesta se desvoltă pe pământul ionic o limbă comună cu un 'ton fundamental atic' și cu un 'colorit pronunțat ionic'. *Aticul urban* era limba care domină în relațiunile internaționale și în cele comerciale nu numai pe Marea-Egee, și pe coastele Asiei-Mici, ci și în Orient. De aceea și regii Macedoniei l-au ridicat la rangul de limbă oficială a statului. Cu toate acestea, a trecut și el prin oarecare schimbări: a început să se *helenizeze.*

Cum s'a întins însă *dialectul atic,* înlăturând întrebuințarea literară a celorlalte dialecte, nu însă și din poezie, cei vechi nu ne-au făcut cunoscut aceasta. Se vede că el s'a întins în Grecia prin preponderanța politică și superioritatea literară a orașului Atena și, din timpul lui *Alexandru cel Mare,* în întreg Orientul, prin întinderea culturii grecești, care a făcut ca el să devină încetul cu încetul *limba comună literară.*

Cf. *A. Thumb,* Die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus (1901) p. 233 sqq. și întreaga bibliografie de acolo.—*O. Hoffmann,* Gesch. der griech. Sprache 1911 pp. 61—69.—*A. Meillet,* Aperçu d'une histoire., p. 241 sqq

Poezia. In drama atică, a cărei formă a limbii atârnă de aceea a poeziei lirice corale eolico-dorice și de aceea a poezie iambico trohaice, unite către sfârșitul sec. IV în. de Hr. în Atena, spre a da naștere *tragediei* și *comediei,* observăm: 1, că limba din cântecele corale are un colorit doric, reprezentat mai ales prin dor. *ā* în locul atico-ionicului *η,* și forme, ca δίνασεν, în care unii văd un hyperdorism, iar *J. Schmidt (Pluralbild.* p. 334) o trecere a verbelor în-εω la cele în-αω, ceeace se prea poate, căci cazurile de felul acesta sunt numeroase în limba greacă; 2, că dialogurile sunt compuse în dialectul atic; 3, că în cântecele corale și în dialoguri se vede și influința limbii epice, atât în forme, cât și în vocabular, în care însă întâlnim și unele *ionisme.* In general, *limba tragediei* este dialectul atic din timpul acela; însă cu o ușoară tendință a limbii spre a se reînoi dela *Eschyl* până la *Euripide;* iar aceea *a comediei vechi* este aticul cum se vorbeà zilnic în casa Atenianului instruit, în ἀγορά și în tribunale. *Aticul vulgar,* firește, nu erà primit în

operele literare; numai ocazional întâlnim în ele expresiuni de ale omului de rând; din potrivă, limba *comediei nouă* este dialectul atic ce începuse să se *modernizeze*, să se *helenizeze*.

Cf. *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswissenschaft, hgg., von A. Gercke u. Ed. Norden (1910) p. 168; Glotta, I, p. 52. — *A. Thumb*, Handb. der griechisch. Dialekte (1909) p. 369 sqq. 376 și bogata literatură de acolo; Die griech. Sprache im Zeitalter des Hellenismus (1901) p. 54 sqq. — *O. Hoffmann*, Gesch. der griech. Sprache, (1911) pp. 113—138 și bogata bibliografie de acolo. — *J. Wackernagel*, Die griech. Sprache (Kultur der Gegenwart hgg. von Hinneberg. I, Abt. 8, p. 208 sqq.); Hellenistica (Program. Göttingen. 1908). — *C. D. Buck*, The Interrelations of the Greek dialects (Classical Philology, II; [1907]), passim. — *Ed. Norden*, Antike Kunstprosa, I² (1909), p. 15 sqq. — *P. Menge*, De poetarum scaenicorum graecorum sermone observationes selectae (1906) passim. — *W. Aly*, De Aeschyli copia verborum capita selecta (1906). — *H. Wittekind*, De sermone Sophocleo quatenus cum script. ionicis, congruat differat ab atticis (1895). — *C. Amati*, Contributo alle ricerche sull'uso dela lingua famil. in Euripide (Stud. ital. [1901], p. 125 sqq.). — *G. Thiele*, Hermes, XXXVI (1901), p. 218 sqq.

Proza. La început se desvoltă sub influința limbii literare ionice; dar cu timpul scapă încetul cu încetul de această influință (menținând totuși unele elemente ionice, de ex., σσ, ρσ pentru cele atice ττ, ρρ), și devine atică. Numărul însemnat de cuvinte ionice vechi și poetice ce le întâlnim la *Tucydide* și *Xenofon* în discursuri și narațiuni, cari sunt necunoscute limbii atice cotidiane din timpul lor, și acel colorit ionic și arhaico-poetic în vocabularul lor, se explică prin faptul că asupra acestor doi scriitori a influințat atât proza retorică a lui *Gorgia*, a cărui λέξις a fost numită de *Aristotel* ποιητική, cât și proza ionică a logografilor și a lui *Herodot*; și tocmai aceasta constitue și punctul de deosebire între acești doi scriitori și între oratori și *Platon*. Ea atinge punctul culminant sub *Platon* și *Demostene*; de aceea, și trece peste hotarele domeniului atic, întrebuințată fiind și de scriitori neatici ca: *Philistos* din *Syracusa* și *Aeneas* din *Stymphalos*.

Cf. *A. Thumb*, Hb. d. griech Dial., pp. 374—380 și întreaga literatură de acolo. — *O. Hoffmann*, Gesch. der griech. Spr., pp. 146—156 și bogata bibliografie de acolo. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswissenschaft hgg. von A. Gercke und E. Norden, p. 168). — *E. Norden*, Antike Kunstprosa, I, 15 sqq. — *Blass*, Attische Beredsamkeit, I² passim.

Lesbicul şi beoticul.

In dial. lesbic au scris poeţii *Alceu*, *Sappho* şi *Erinna*, de la cari ne-au rămas numai fragmente; iar dialectul lor este acela al patriei lor, influinţat însă şi de limba homerică, cum se vede din diferitele întorsături şi epitete homerice, din lungirile metrice, din cazurile în cari *ϝ* este neglijat, din genit. în -οιο, şi din formele verbale neaugmentate. Lirica lesbică, a avut influinţă şi asupra liricei dorice şi, mai târziu, a fost imitată şi de scriitorii dorici, bunăoară, de *Theocrit* (în idilele : 28, 29 şi 30) şi de *Balbilla*. Cel beotic e reprezentat prin fragmentele poetei *Corinna* din *Tanagra*, al cărei dialect este acela al patriei ei, dar şi cu oarecare forme epice. Că şi fruntaşul liricilor *Pindar* a scris în dialectul beotic curat nu este adevărat.

Laconicul, Tarentinicul, Argolicul, Megaricul, Corinticul.

Din întâiul dialect ne-au rămas fragmentele lui *Alcman*, al cărui dialect, pe lângă că prezintă particularităţile dialectului doric, mai este influinţat de limba epică, de cea poetică eolică şi de cea lesbică; şi ne-au mai rămas şi unele texte şi versuri păstrate de scriitorii atici: *Tucydide*, *Xenofon*, *Aristofan*, *Eupolis*, etc. *Tarentinicul*, ce'l cunoaştem din puţinele fragmente rămase din *Πλαροτραγῳδίαι* ale lui *Rhinthon;* [Scrierile pitagoreene, adică cele transmise sub numele lui *Pitagora* şi ale discipolilor acestuia: *Filolau* şi *Archyta* din *Tarent*, *Timaeu* din *Locris* în forma actuală a textului nu pot fi socotite ca reprezentantele acestui dialect.] *Argolicul* şi *Corinticul*, întâiul reprezentat prin fragmentele poetei : *Telesilla* din *Argos* şi ale lui *Lasos* şi *Kydias* din *Hermiona*, precum şi printr'un pact între Lacedemonieni şi Argieni (cf. Tucyd. V. 79), celălalt prin fragmentele poetei *Praxilla* şi ale lui *Pratinas* din *Flius* şi câteva din ale lui *Eumelus* din *Corint. Megaricul*, păstrat în fragmentele poetului ditirambic *Teleste* din *Selinus* şi în unele versuri din comedia 'Αχαρνῆς a lui *Aristofan;* iar *Theognis*, în opera căruia găsim unele dorisme, a întrebuinţat limba liricei ionice şi este influinţat mult de cea epică.

Dialectul din Melos şi cel din Rhodos. Aceste dialecte reprezentate: întâiul, prin fragmentele poeţilor ditirambici *Diagoras* şi *Melanippides;* celălalt, prin cele ale poetului *Timocreon* din *Rhodos* şi printr'un cântec popular, cântat de băeţi primăvara (cf. Athenaeu, VIII, 360 c.).

Dialectele dorice din Sicilia. Din aceste dialecte posedăm fragmentele poeţilor comici siracusani *Epicharmus* şi *Sophron;* iar *Archimede* a compus lucrările sale matematice într'o limbă care trebue socotită ca dorică şi în care se vede şi influinţa limbii ἡ κοινή.

Cf. *A. Thumb*, Hb. d. griech. Dial. pp. 82 sqq., 93, 104 sq., 112 sq., 116 sq., 135, 140, 153, 213 sq., 248 sqq. şi bogata literatură de acolo.— *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss., p. 166 sq. — *U. v. Wilamowitz*, Die griechische Literatur (Kultur der Gegenwart, I. Abteil. 8, p. 83 sq.); Textgesch. d. griech. Lyriker, p. 21 sqq., 33 sq., 58 sqq. — *J. Wackernagel* Die griechische Sprache (Kultur der Gegenwart, I. Abteil. 8, p. 299).

Dialectul artistic al liricei corale dorice.

Elementul fundamental al acestui dialect îl constitue un dorism, amestecat cu un număr mai mare sau mai mic de particularităţi locale şi cu unele elemente eolice şi mai cu seamă homerice. El a fost întrebuinţat de poeţii :

1. *Stesichor* şi *Ibyc*, în ale căror fragmente întâlnim un amestec de forme dorice şi epice şi puţine eolice şi ionice; 2. *Simonide*, *Bacchylide* şi *Pindar*, fruntaşul liricilor, la cari elementul epic, pe lângă cel lesbic, eolic şi ionic, este bine reprezentat; 3. *Theocrit* (şi imitatorii săi *Bion* şi *Moschus*), a cărui „întreagă poezie dialectală este o creaţiune artistică savantă" după Wilamowitz; 4. *Callimach* (imnul 5 şi 6), a cărui limbă trebue să fie socotită tot ca aceea a lui *Theocrit*.

Despre această amestecătură de forme dialectale nu mai poate să fie nesiguranţă acum, căci găsim analogii şi în inscripţiuni, de ex., în aceea a lui *Isyllos* din *Epidauros* (începutul sec. II în. de Hr.) precum şi într'un papyrus (sec. IV în. de Hr.) al lui *Timotheos*.

Cf. *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss., p. 166 sqq.— *A. Thumb*, Hb. d. griech. Dial. pp. 156—165.— *U. v. Wilamowitz*, Textgesch. d. griech. Lyr., p 44 sqq., 47 sqq. (Abh. GG. IV, 3 [1900]); Timotheos, Die Perser (1903) p. 38 sqq ; Textgesch. d. griech. Bukoliker (1906), p. 18 sqq. (Philol. Untersuch. XVIII); Über die Entsteh. d. griech. Schriftsprach., p. 36 sqq. (Verh. d. XXXII Philol. Vers. [1878]). — *E. Mucke*, De dial. Stesich., Ibyc., Simonid. aliorumque choric. cum Pind. comp. (1897). — *Guil. Schroeter*, De Simon. Cei mel. serm. qua est. (1906). — *O. Schröder*, Über Pindars Spr. (Vorwort sein. Ausgabe, [1900] p. 21 sqq. — *J. Schöne*, De dial. Bacchyl. (Leipz. St. XIX [1899] p. 181 sqq.). — *Ph. E. Legrand*, Etud. sur Théocrite (1898) p. 234 sqq.

Limba comună (ἡ κοινή).

Inainte de *Alexandru cel Mare* existau numai dialecte greceşti; o *limbă greacă comună* nu există; afară numai dacă această denumire nu s'ar aplica tutulor dialectelor vorbite şi celor scrise în amândouă părţile Mării Egee, în insulele şi în coloniile greceşti. Insă cu *Alexandru cel Mare*, care a fost purtătorul gândirii panhelenice, cultura greacă şi, mai ales, cea ate-

niană devine cultura universală. Şi nici împărţirea imperiului acestui rege, precum nici progresele şi cuceririle Romei n'au fost o piedică pentru procesul *helenizăriii lumii*, întrucât, de cele mai multe ori, el s'a întins numai asupra oraşelor şi straturilor de sus ale populaţiunilor şi întru cât Roma însăşi a devenit un nou teren pentru propaganda helenistică. Astfel, s'a constituit sub Alexandru cel Mare şi sub Diadochi, prin amestecul de dialecte şi o *limbă panhelenică de conversaţiune şi de scriere* (ἡ κοινή) în care aticul este la bază, apoi, doricul şi ionicul, cu gramatica atică şi cu vocabularul mai mult ionic.

In faţa acestei koinē toate celelalte dialecte greceşti a trebuit să dispară, afară de unul singur, laconicul vechiu, păstrat până azi în dialectul cunoscut sub numele de *tzaconic*.

Unitatea civilizaţiunii helenice a adus şi unitatea limbii.

Literatura, şcoala, afacerile au fost suficiente pentru unificarea dialectelor. Singurul rol al autorităţii publice a fost acela de a menţinea normele; pretutindeni actele publice şi oficiale au fost scrise în această limbă relativ arhaizantă şi corectă. Şi dacă ea a rămas fixă cauza este că se baza pe o literatură bogată.

Din limba κοινή „comună" vorbită s'a desvoltat, afară de cel tzaconic, *limba greacă medie* (sec. XI—XVI d. Hr.) precum şi *limba greacă modernă* cu începerea sec. XVI d. Hr. Prin urmare, actuala varietate bogată sau dialectală se bazează nu pe păstrarea vechilor particularităţi dialectale, ci pe a doua ramificaţiune a unei unitare, altă limbi dată, adică a celei „koinē".

Diglosia. — Chiar din sec. I. după Hr. limba întrebuinţată de scriitorii greci, cari au rămas credincioşi limbii comune, începea să se deosebească din ce în ce mai mult de limba vorbită. De această limbă a oamenilor literaţi se deosebea mult *limba textelor greceşti* scrise de către oamenii semiculţi cum sunt, bunăoară scrierile Testamentului Nou. Particularităţile neclasice ale limbii acestor texte religioase nu depind de faptul că autorii operilor T. N. erau de origină străină, ci de acela că scriitorii acestor opere se depărtau mai puţin de cât ceilalţi scriitori culţi de normele limbii vorbite în timpul lor.

Ca temeiu pentru susţinerea acestei păreri aducem:

Limba documentelor greceşti neliterare: scrisori, rapoarte, socoteli, (compturi) etc., păstrate în diferitele papirus-uri găsite în Egipt.

Toţi scriitorii din epoca bizantină s'au conformat mai mult sau mai puţin normelor limbii literare comune din epoca helenistică. Limba greacă scrisă a fost aproape totdeauna cea „comună" iar nu cea vulgară, cea vorbită.

Acest contrast, prin urmare, această diglosie se menţine nu numai în întreaga perioadă bizantină, ci şi după aceea, şi, spre paguba poporului grec, chiar în zilele noastre când există două limbi. Mândră de literatura ei veche, naţiunea greacă n'a voit

să rupă cu trecutul. Totuşi, a trebuit să se conformeze puţin şi cu limba modernă, renunţând:

1. La întrebuinţarea infinitivului
2. „ optativului
3. „ viitorului
4. „ unui vocabular creat din cauza influinţei latine sau romane căutând să'l rehelenizeze şi arhaizeze.

Pentru *o expunere ştiinţifică*, pentru *politică* limba greacă scrisă, numită şi *limba pură* „ἡ καθαρεύουσα" este comodă, dar are inconvenientul că nu este înţeleasă de mulţime; iar pentru literatură ea prezintă un incovenient că n'are nimic din viaţa unei limbi populare şi poeţii au simţit nevoia să întrebuinţeze în poeziile lor *limba populară* „ἡ δημοτεύουσα", de care s'au servit în tot cursul sec. XIX cei mai buni poeţi ai Greciei moderne.

Biserica însă, şcoala, armata şi administraţia lucrează în favoarea limbii pure, care din cauza prestigiului, se infiltrează în limba cotidiană.

Lupta deci între cele două curente, bunăoară, între:

Puriști (în frunte cu George Hatzidakis) şi Vulgariști (şcoala lui Psycharis) încă dăinuieşte, căci şi unii şi alţii au dreptate.

Şi Grecii vechi au fost în faţa aceleeaşi chestiuni, adică în faţa mai multor dialecte eşite dintr'o limbă primitivă protogreacă; dar cei vechi au rezolvat problema ca artişti nu ca filologi: ei au lăsat grija capo-d'operilor să asigure împărţirea dialectelor între diferitele genuri.

Cf. *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumwiss., p, 169 sqq. şi bogată literatură de acolo; Entstehung d. Koine (S. Ber. Wien. Akad. CXLIII, p. 36; CXLIV nr. X). — *A. Thumb*. Die griech. Spr. im Zeitalt. des Hellenismus, pp. 207 sq. 233 639 sqq.; Handbuch d. gr. Dial. 378 sqq. şi bogata literatură de acolo. —*P. Wendland*, Die Griech. Prosa (Einleit. in d. Altert., pp. 352 sqq. 370).— *U. v. Wilamowitz*, Die griech. Literat. des Altert. (Kultur d. Gegenw., I. 8, p, 144 sqq.).— *J. Wackernagel*, Die griech. Spr. (Kultur d. Gegenw., I. 8, p. 298 sqq. 305), — *G. Hatzidakis*, Cursuri academice, p. 74 sqq.; Die sprachfrage in Griechenland (1905) p. 49 sqq,—*K. Krumbacher*, Das Problem d. neugriech. Schriftsprache (1903). — *E. Mayser*, Gramm. d. griech. Papyri aus der Ptolemäerzeit (1906).—*H. Pernot*, Etudes de linguistique néo-hellénique, I, (1907) passim. — *A. Meillet*, Aperçu d'une histoire de la langue grecque, pp. 277 sqq. 360 sqq.—*Fr. Pfister*, Vulgärlatein u., Vulgärgriechisch (Rh. Mus. LXVII, Heft 2 [1912] pp. 185—208).— *K. Dieterich*, Sprache u. Volksüberlieferungen d. südl. Sporaden (=Schriften d. Balkancomiss. d. Wien. Akad., 1908).

GRECII. Cercetările asupra chestiunii unde și când *Grecii*, ca popor osebit, s'au despărțit de ceilalți Indoeuropeeni și când s'au desvoltat în limba lor acele particularități fonetice și morfologice, prin care se distinge de toate celelalte limbi indoeuropeene, n'au dat încă un rezultat sigur și definitiv. Se știe numai că acest proces a avut loc cu mult înainte de imigrările lor în Grecia.

Grecii n'au emigrat în massă compactă și numai o singură dată; ei s'au revărsat asupra Peninsulei Balcanice prin trecătorile Pindului în mai multe rânduri și în intervale mai mari. Intâia lor imigrare, în părțile unde îi găsim în perioada istorică, a avut loc, poate, la sfârșitul mileniului III în. de Hr. După *H. Hirt* Handbuch, 21; Die Indogermanen, I p. 148 ei au emigrat, probabil, din acele părți unde azi este Ungaria; iar după *O. Hoffmann* (*Gesch. der griech. Sprache*, p. 8 sq.) leagănul poporului grec pare să fi fost în Peninsula Balcanică, sau la Vest, în regiunile litorale ale Mării Adriatice, sau la Est, în coborâșurile sudice ale Munților Balcani, sau poate chiar în șesul roditor al Dunării. Deosebirile mari pe care le vedem în perioada istorică în caracterul triburilor grecești s'au desvoltat după emigrările *Grecilor* și numai pe pământul Greciei. Aci s'au constituit, aproape în același timp, și în partea estică a Greciei continentale și în Tesalia, două populațiuni unitare în ceeace privește limba și cultura: *Ionienii* (sau protoionienii, la cari P. Kretschmer rapoartă și pe Pelasghi) și *Aheii*, fără să se știe însă exact, dacă populațiunea greacă a Tesaliei, din care au eșit *Aheii*, făcea parte din întâiul și același val inundător, din care au eșit și *Ionienii*, sau dacă ea a eșit la iveală mai târziu din Epir, făcând parte din al doilea curent de imigrare, cum crede P. Kretschmer. Pe urmă, către sfârșitul mileniului II în. de Hr., au început să înainteze către Est și Sud și să inunde zările aheice, triburile grecești cari până atunci se ținuseră departe de cultura Mării Egee, în Epir și o parte din Macedonia, constituind cel din urmă curent de emigrați; aceste triburi n'aveau un nume comun; ele s'au numit, mai târziu, după numele tribului ce s'a distins la cucerirea Peloponesului, *Dorieni*.

La început, nu era un nume comun pentru toate triburile grecești. Și nici Homer nu cunoștea un asemenea nume. De aceea, ca să cuprindă sub o singură denumire toate acele triburi grecești ce se luptau în fața Troei, el întrebuințează termenul: *Panachaioi* (Il. II 404; Odys. I, 229); iar mai târziu se dă țării ocupate de triburile grecești numele de *Hellás* și locuitorilor ei acela de Hellēnes, după numele unei mici regiuni din Tesalia sudică. Un ce analog avem și în numele *Graeci*, *Français* și *Allemand*, nume generalizate ale unor triburi numite *Graikoi*, *Franci*, și *Allemanni*. Când au imigrat Grecii în părțile sudice ale Peninsulei Balcanice au întâlnit în drumul lor populațiuni

autoctone nehelenice care se deosebeau prin limbă, obiceiuri şi rasă de triburile greceşti.

Aceste populaţiuni prehelenice au fost gonite de bună seamă din unele puncte, dar massa cea mare a rămas şi a fost helenizată, cum de astfel se exprimă şi Herodot (I, 57) despre populaţiunea pelasghică din Atica. Din acest amestec a eşit poporul grec.

Cf. *O. Hoffmann*, op. cit. pp. 8 sqq. 19 sqq.—*P. Kretschmer*, Einleit. in die Geschichte der griech. Sprache, pp. 177 — 282; Sprache (Einleit. in die Altertumswiss. hgg. von Gercke und E. Norden, p. 524 sqq.).—*A Thumb*, Handbuch der griech. Dialekte, pp. 5, 8 şi passim: vezi şi bibliografia bogată de acolo. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, I. p. 144 sqq. — *Ed. Meyer*, Geschichte des Altertums, II pp. 131 sqq. — *S. Feist*, op. cit. p. 66, 122.

Limba albaneză.

Această limbă n'a servit niciodată să exprime o civilizaţie originală. Literatura ei este săracă şi nouă. Intâiele texte albaneze pe care le posedam până acum se raportau la sec. XVII d. Hr.; nu de mult însă s'a descoperit un nou text care se rapoartă la o epocă mai veche cu un secol: este vorba despre o traducere în limba albaneză din Sicilia a Bibliei din anul 1555 d. Hr.

Acela care a stabilit caracterul indoeuropean al limbii albaneze este Fr. Bopp. Intâiele raporturi dintre această limbă şi celelalte limbi din Peninsula Balcanică le-a prevăzut în mod vag Thunmann (Untersuch. über die Geschichte der Östlich. Europ. Völker, Leipzig, 1774 p. 339). Acela care a cercetat întâiu aceste raporturi şi a recunoscut legătura strânsă între limba albaneză şi cea romanică este Miklosich. Insemnătatea elementelor romanice în limba albaneză a fost scoasă la iveală de G. Meyer care a exagerat-o; ea însă a fost adusă acum la adevărata ei proporţiune de Meyer-Lübke, care a mai arătat că limba albaneză nu este, cum a crezut G. Meyer, o limbă amestecată. In adevăr, nenumăratele elemente pătrunse din limba latină care i-a dat o mare parte din vocabularul ei de civilizaţie şi a cărei influinţă este întâia pe care a suferit-o, apoi cele din limba greacă, nu însă din cea veche căci în antichitate limba greacă n'a dat nimic celei albaneze (cf. A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, p. 34) precum şi cele din limba italiană, din cea slavă şi din cea turcă au schimbat aşa de mult aspectul ei în cât unii linguişti, cum este, bunăoară, A. F. Pott, au mers până acolo în cât au tăgăduit caracterul ei indoeuropean.

Cu dialectologia albaneză se ocupă acum cercetători ca Norbert Iokl, Lambertz şi Pekmezi, cari tratează dialectele albaneze pe o bază linguistică. Impărţirea dialectelor albaneze în două grupe mari: cea toscă, la Sud şi cea gheghică, la Nord

nu trebue raportată până la antichitate, la dialectul epirotic şi cel iliric.

Dar în cercetările lor gramaticale, ei se întemeiază încă foarte mult pe lucrările şi opiniunile linguiştilor G. Meyer, întemeetorul foneticei albaneze, Meyer-Lübke, mai ales pe terenul schimbărilor fonetice în elementele latine (cf. G. Pekmezi Grammatik der albanesischen Sprache, Wien 1908, IV p. 39 sqq.), şi H. Pedersen, a cărui părere că singură limba albaneză a menţinut neschimbate cele trei serii de guturale, a fost admisă (cf. N. Jokl, Alban. sprachwissenschaft. Geschichte der idg. Sprachwiss. hgg. von W. Streitberg. III Slavisch, Litauisch und Albanisch, Strassburg, 1917. pp. 109—151), deşi această chestiune are încă nevoe de noi cercetări (cf. Hermann, KZ.XLI p. 16 sq.). *Că în limba albaneză trebue să vedem continuarea limbii vechi ilirice, sau reprezentanta, ori a fazei celei mai noi a acesteia, ori a unuia din vechile dialecte ale ei,* s'a susţinut, întâiu, în mod vag, de Hahn (Albanesische studien, I p. 309 sqq. şi 213, 224, 227); punctul acesta de vedere a fost apoi, apărat cu tărie de către alţi linguişti, cari s'au sprijinit pe concordanţele fonetice şi lexicale între limba ilirică şi cea mesapică, pe deoparte, şi între acestea şi cea albaneză pe dealta. (cf. G. Meyer, Essays und Studien. Grundriss der roman. Philol., hgg. von Gröber, I. p 804; Albanes. studien, III, Bezz. Beiträge VIII, p, 185 sqq.; Berl. phil. Woch; XII, p. 277 sq. 309. XV p. 436. P. Kretschmer, Einleitung in die Gesch, d. griech. Spr. p. 261 sq. — G. N. Hatzidakis, Ἀκαδημ. ἀναγνώσμ. p. 20. — F. Sommer, Handb. d. lat. Laut-und Formenlehre, p. 12 sq. — A. Thumb, Handb. d. griech. Dial. p. 1.— O. Densusianu, Hist. de la langue roumaine, p. 24. — O. Hoffmann, Gesch. der Griech. Sprache, p. 51. — Bourciez, Eléments de linguistique romane, p. 148.

Această părere însă a fost combătută de Pauli care, văzând că unele particularităţi ale limbii ilirice şi în special ale celei venete nu se găsesc în cea albaneză, a emis o nouă teorie că *limba albaneză trebue raportată la cea tracă* (Altital. Forschungen II. Eine vorgriechische Inschr. v. Lemnos. II p. 200. Vezi şi răspunsul lui G. Meyer, Berl. philol. Woch. loc. cit.). H. Hirt, Die Sprachl. Stellung des albanesisch. Festschrift für Kiepert, p. 181 sqq. Die Indogermanen, I, p. 140 sqq.) vede în limba albaneză continuarea limbii trace, bazându-se pe faptul că limba mesapică şi cea venetă fac parte din grupa de limbi Kentum, pe când cea albaneză este o limbă Satem; de aceeaşi părere sunt şi Ed. Meyer (Geschichte des Altertums I, II² p. 764[1]) K. Patsch (Thrakische Spuren an der Adria. Jahreshefte, d. Oesterr. Archäol. Instit. X [1907] pp. 167—174), Pedersen, Weigand.

[Teoria nouă a lui Hasdeu („Cine sunt Albanezii?" Anal. Acad Rom. XXIII) după care *limba albaneză se rapoartă la cea dacă*

n'a făcut adepți.] In sfârșit, acum în urmă, s'a emis o altă teorie în virtutea căreia limba albaneză ar putea fi socotită ca o desvoltare dintr'un substrat tracic și un suprastrat iliric (cf. Fr. Nopcsa, Sind din heutigen Albanesen die Nachkommen der alten Illyrien? Zeitschr. für Ethnologie, XLIX, p. 915 sqq.).

Din toate aceste teorii, cea preferabilă este aceea după care limba albaneză reprezintă un dialect vechiu iliric, ca una care și-a luat naștere și s'a desvoltat pe pământul iliric.

Dacă trecem acum la raporturile acestei limbi cu celelalte, vedem că ea prezintă asemănări cu limba armenească și amândouă, la rândul lor, au unele potriviri cu grupa de limbi balto-slavă, cum se vede din următoarele elemente lexicale: alb. *ul'k* „lup": lit. *vilkas*, v. bulg. *vlŭkŭ*; alb. *pregim*, care însemnează „ospăț la nașterea unui prim născut" și al cărui element final trebue raportat la lit. *gimti* „a se naște"; *lopɛ* „*vacă*": lett. *lohps* „vită"; *danɛ* „cornul și fructul său": lit. *kirnis* „cerasus", etc. (cf. G. Meyer, Die Stellung d. Alban. im Kreise d. idg. Sprachen. Bezz. Beiträge VIII, 1884, pp. 185 — 195. H. Pedersen, Alban. und Armen., KZ. XXXVI, 1900 p. 276 sqq. Die Keltische Sprache II, I p. 32. Endzelin, la Pedersen, Albanesisch. Kritisch. Iahresber. über d. Fortschr. d. Roman. Philol. XIII, 2, pp 251—260). Walde, Lat. etym Wört.[2] p. 193.

Potriviri fonetice, morfologice, sintactice și lexicale au fost constatate și între limba albaneză și cea română atât de filologii străini (Miklosich, Schuchardt, Sandfeld-Jensen) cât și de cei români (O. Densusianu, S. Pușcariu, Candrea, P. Papahagi, și Th. Capidan) ceea ce ne face să credem că au existat raporturi, în întâiele veacuri ale erei creștine între strămoșii Românilor și Albanezilor. In privința elementelor albaneze în limba română, parte sigure, parte îndoelnice, să se vadă G Meyer, Etymol. Wört. der Alban. Sprache, Strassburg 1891. O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine, p. 37 sqq. Th. Capidan, Raporturile albano-române, 1922, passim.

Numeroasele cuvinte pe cari Albanezii le-au împrumutat de la toți vecinii lor arată că ei eu suferit influința civilizațiunii acestora; dar și ei la rândul lor, au procurat unor vecini de ai lor unele elemente.

Abia în a doua jumătate a sec. XIX a început să se constituească o limbă literară albaneză, la fixarea căreia a luat o parte activă misiunea catolică organizată în Austria (cf. A. Meillet, Les Langues dans l'Europe nouvelle, p. 34).

ALBANEZII. Chestiunea istorică privitoare la poporul albanez nu este încă clară. Albanezii înșiși nu ne-au lăsat nimic referitor la originea și desvoltarea lor culturală. De aceea, în privința poziționii lor etnografice și linguistice întâlnim adesea încă destule opiniuni falșe.

In ceea ce privește originea Albanezilor, al căror nume Hirt (Die Indogermanen, II p. 610) îl pune în legatură cu acela al muntelui principal al Iliriei Albius ori Albanus și cu acela al orașului Albana sau Albona, unii învățați opinează, fără însă să aducă dovezi, că Albanezii ar fi venit din Asia în Europa, goniți de către populațiunile care au emigrat din stepele Asiei Centrale. Cum însă Albanezii ocupă, după toate probabilitățile, regiunea unde se găsesc și acum încă din timpurile foarte depărtate de noi, s'a susținut și se susține, în general, că acest popor este continuatorul, din punctul de vedere etnic, geografic și linguistic al vechilor Iliri, cu cari erau înrudiți și Mesapii și cu aceștia Albanezii. Aceasta este părerea emisă de G. Meyer, Kretschmer, Hatzidakis, F. Sommer, Thumb, O. Densușeanu, O. Hoffmann, Hermann, etc.

Din potrivă, sunt alți învățați cari combat această părere; căci pentru ei este îndoios că Albanezii sunt urmașii Illyrilor, cu toate că secole întregi ei au fost cunscuți sub denumirea generală de Iliri. Ei îi socotesc de origine tracă, adecă drept urmașii vechilor Traci cari locueau Epirul. Aceasta este opiniunea lui Pauli, H. Hirt, Ed. Meyer, Patsch, H. Pedersen, Weigand, etc.

Trecând peste părerea lui Hașdeu, care crede că Albanezii sunt urmașii celor două neamuri dace: Carpii și Kostobocii, ajungem la teoria nouă, emisă acum câțiva ani: aceea că Albanezii trebue să se fi desvoltat, probabil, dintr'un substrat trac și un suprastrat iliric. Aceasta este teoria lui Fr. Nopcsa (loc. cit.) admisă și de S. Feist (op. cit. p. 436).

Că trebue să se fi amestecat unele elemente trace cu altele ilirice în părțile unde au venit în contact unele cu altele, nu este exclus; că o parte din Albanezi provine prin urmare din unele triburi vechi trace, cum de altfel se dovedește prin unele nume de localități, este, firește, admisibil; dar că în poporul albanez, în totalitatea sa, trebue să vedem pe urmașii vechilor Traci, iată ceea ce nu ne vine a crede.

Țara Albanezilor este azi destul de săracă și mulți dintre ei au emigrat din țara lor. In Grecia sunt numeroase colonii albaneze care s'au grecizat; populațiunea actuală a Aticei este în bună parte de origine albaneză. Colonii mici albaneze, care și-au păstrat pân'azi limba, se găsesc și în Calabria și în Sicilia. Iar aceia cari au rămas în țara lor își păstrează limba care, ca și națiunea lor, are caracterul ei propriu (cf. A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, p. 34 sq.).

Cf. *G. Meyer*, Albanesische Studien I-IV și alte multe lucrări ale aceluiași apărute în Sitzungsber. der K. Akad. d. Wiss zu Wien. phil. historische Klasse Bdd. CCIV, CCVII, CCXXV și CCXXXII; *Etymolog. Wört. d. alban. Spr.*, Strassburg, 1891; Die Stellung d. Alb

im Kreise d. idg. Spr. (BB. VIII, p. 185 sqq); *Gröber's* Grundiss der Roman. Philol, I p. 804; BphW., XII pp. 277 sq. 309 XV; p. 436.—*Pauli*, Altitalische Forschungen II. Vorgriech. Inschr. v. Lemnos. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, I, p. 140 sq. II, p. 600 sq. —*P Kretschmer*, Einleit., p. 261 sqq. 422, vezi și întreaga bibliografie de acolo. *O. Densușeanu*, Histoire de la langue roumaine, pp 24, 25, 26; Romania XXX, p 113. — *A Thumb*, Altgriech. elem. d. alban. (I. F. XXVI [1910] p. 1 sqq.—*Dr. Fr. Ribezzo*, La lingua degli antiqui Messapii (Napoli, 1907) p. 15 sq.—*S. Feist.*, op cit, p 436.—*A. Fick.*, Die Indogermanen (KZ. XLI [1907] p. 345 sqq.) — *S. Bugge*, BB. XVII p. 193 sqq. — *K. Brugmann*, Grdr. I² p. 10. — *H. Penka*, op. cit., p. 125.—*Fr. Nopcsa*, Sind die heutigen Albanesen die Nachkommen der alten Illyrier? (Zeitschr. für Ethnologie, XLIX, p. 915 sqq.).—*H. Pedersen*, Albanesische Texte mit Glossar, Leipzig, 1895.—Albanesisch (Krit. Jahresber. über d. Fortsshr. d. Roman. Philologie, hgg. von K. Vollmöller, XIII, II [1911/12] pp. 251—260 unde se găsește întreaga bibliografie până la aceea dată.—*Pisko*, Kurzgef. Handbuch der nordalb. Sprache Wien, 1896.—R. Helbig, Die Italienischen Elemente im Albanischen, Leipzig 1903. — *K. Steinmetz*, Alban. Grammatik, Sarajevo, 1913. Albanisches Notwörterbuch, 1912.— *H. Barič*, Albanorumänische Studien, Sarajevo. — *G. Pekmezi*, Gramm. der alban. Sprache, Wien 1908. — *M. Lambertz*, și *G. Pekmezi*, Lehr- und Lesebuch des Albanischen, Wienu. Leipzig 1913.— *G. Weigand*, Alban. Grammatik im Südgeg. Dialekt, Leipzig 1913. Cf. și recensiunea lui A. Thumb (I. F. Anz., XXXIII, pp. 12—18 și întreaga bibliografie de acolo.— *Sandfeld-Jensen*. Rumaensk og Albanesisk (Nord Tidsskr. f. Filol., 3 Reihe, Bd. III, p. 105 ff.—*B. P. Hasdeu*, Cine sunt Albanezii? (Analele Academiei Române, Tom. XXIII); O pagină din sintaxa româno-albaneză (Cuvente den bătrâni). — *I. A. Candrea*, BSF., I, [1905], pp. 21—25. — *S. Pușcariu*, Convorb. Liter. XXXVIII [1904]. p. 461.—*P. Papahagi*, Paralele Ausdrücke u. Redensarten aus dem Rumän., Neugriech, Alban. u. Bulg, Leipzig, 1898.— *Norbert Jokl*, Linguistisch-kulturhistorische Uners. aus d. Bereiche des Alban., 1923; — Albanische Sprachwissenschaft. [în Geschichte der idg. Sprachwissenschaft, hgg. von W. Streitberg. III. Slavisch, Litauisch, Albanisch. Strassburg, 1917, pp. 109—151. *Th. Capidan*, op. cit., 1922,

Limba toharică

Cunoaștem de curând, această limbă anume: de la descoperirea unor fragmente nu în limba, ci în alfabetul sanscrit; fragmentele nu sunt datate și aparțin, după toate probabilitățile, mileniului întâiu după Hristos; ele au fost găsite în Kašgar, Kutša, Duldur-Agur și Tuen-hwang, adică în părțile nordice și estice ale Turchestanului chinezesc și au fost citite fără mare greutate, căci s'au găsit și comentarii și traduceri sanscrite.

Limba toharică prezintă până acum două variațiuni: *toharica* A. și *toharica* B. Intre amândouă aceste dialecte sunt deosebiri din punctul de vedere fonetic, morfologic și lexical. Astfel, toha-

ricul A are un fel de flexiune nominală cu terminări cazuale regulate, arătând în acelaşi timp la radicalele consonantice o gradaţiune vocalică; din potrivă toharicul B cunoaşte aglutinarea terminărilor cazuale; să luăm, de pildă, substantivul toharic *pältsäk* (A). *palsko* (B) „cunoaşterea".

Tohar. B. Sing. gen. *päl(t)sk-es*, abl. *pältsk-aš* loc-*päl(t)sk-ą*, etc. Tohar. B. Sing. gen. *palsko-tse*, abl. *palsko-mę*, loc. *palsko-ne*, etc. Pe de altă parte, cuvintelor: *fiu*, *fiică*, *taur*, *cal*, etc. corespund forme deosebite în cele două dialecte: în toh. A. ele sună: *se*, *ckācar*, *kajurš*, *juk*, etc. iar în toh. B. ele se aud: *soyä* (cf. gr. υἱός:υἱύς din *sū-jŭ-), *thācer*, *okso* (cf. vgs. ohso), *jakve* (cf. lat. *equus*, v. irl. *ech*), etc. Meillet a studiat toharicul B. şi a ajuns la conclusiunea că el nu face parte din grupa „satem", ci din cea «kentum», ca unul care nu schimbă explosivele palatale în spirante, că formele verbale s'au păstrat mai bine de cât cele nominale care au pierdut finalele, şi că, din punctul de vedere fonetic şi morfologic, cele două dialecte prezintă o mare desvoltare.

Că această limbă prezintă, apoi, *concordanţe* nu numai cu limbile din grupa „kentum", ci şi cu cele din grupa „satem" şi că uneori arată şi fenomene izolate, se vede din cele ce urmează: *a*) din păstrarea: 1, a celor trei vocale primitive *a*, *e*, *o* (confundate în grupa indo-iraniană în *a*); 2, a explosivelor palatale (de ex., toh. A. *känt* „o sută": i.-e* *ḱm̥tó-m, gr. ἑ-κατόν, lat. *centum*); 3, a tenuelor, adică a explosivelor surde *p*, *t*, *k*; *b*) din schimbarea: 1, a mediilor, adică a explosivelor sonore *b*, *d*, *g* şi a aspiratelor *bh*. *gh* în tenue (de ex. toh. A *knān* „cunosc": arm. *čṙunk* „cocor" faţă de lat. *grus*; toh. A. *pracar*, toh. B. *procer*, faţă de gr. *phratêr* „frate"); 2, a labiovelarelor *qu̯*, *gu̯* prin pierderea lui *u̯*, în guturale, sau într'o labială sau într'o spirantă palatală š (de ex., toh. *puklā* „a anilor": i.-e, **qu̯oqu̯lo-*); *c*) din existenţa sincopei, a formelor verbale mediopasive în-*r*, a reduplicării şi a participiilor în-*l* (de ex., *tatmastar*: lat. *nascitur*, v. irl. *gainithir* „se naşte", arm. *beriwr* „este purtat"; toh. B. *pe-pakšu*: gr. πέπεμμαι de la πέσσω <* πεκ-jω, etc.; toh. A. *Kälpāl* „ajutat": arm. *bereal* „purtat"); şi *d*) din potrivirile ce se văd în domeniul vocabularului (de ex., toh. A şi B *alyek*: gr. ἄλλος, lat. *alius*, got. *aljis*; toh. A *por* „foc": arm. *hur*, gr. πῦρ, umbr. *pure* „cu foc", toh. B *sālyi*: gr. ἅλς, lat. *sal*, got. *salt* „sare" etc.).

Tot odată nu trebue să scăpăm din vedere că atât limba hitită, cât şi limbile uralo-altaice au avut o influinţă nu tocmai mică asupra celei toharice.

Luând aşa dar în considerare cele arătate, credem că n'am greşi, dacă am admite că limba toharică ar putea constitui o grupă independentă.

Cf. *F. W. K. Müller*, Beitrag zur genaueren Bestimmung der unbekannten Sprachen Mittelasiens. Sitz.-Ber. Berl. Ak. 1907, p. 958 sqq.; Maitrisimit und „Tocharisch"

Sitz. Ber. Berl. Ak. 1916 p. 395 sqq.;—*E. Sieg und W. Siegling*, Tocharisch, die Sprache der Indo-Skythen. Sitz.-Ber. Berl. Ak. 1908 p. 915 sqq. vezi Răspunsul lui Pischel, p. 932 sq.—*A. Meillet*, Les noms de nombres en Tokharien (MSL.XIIII pp. 281—294. — *S. Lévy et A. Meillet*, Remarques sur les formes gramm. de quelques textes du Tokharien (MSL XUIII p. 2 sqq. 10 sqq.); Etud. sur les docum. Tokharien. (Journ. Asiat. Juillet-Août 1911).— *E. Smith*, Tocharisch 1911 passim. — *A. Hoffmann, Kutschke*, Sakisches. Philologiae Novitates III p. 64 sqq.—*E. Lévy*, Zum Dual und zum Tocharischen (KZ.XLV p. 365 spp.).—*J. Vendryes*, Les formes en-R du Tokharien et de l'Italo-Celtique. Revue Celtique, 34 1913 p. 129 sqq. — *H. Pedersen*, Keltische Grammatik II p. 673 sqq.—*J. Charpentier*, Die verbalen r-Endungen der idg. Sprachen. Skrifter utgifna af Humanistika Vedenskap samfundet 18, Heft 4, Uppsala 1917. — *S. Feist*, Kultur, etc. der Indogermanen, pp. 428—431; Die Urheimat und die Tocharer. Indogermanen und Germanen 1919 pp. 91—105 și întreaga bibliografie de acolo — *E. Liden*, Studien zur tochar. Sprachgeschichte I pp. 1—37 (Anuarul universității din Göteberg. V. 22).

TOHARII, de unde și numele acestei limbi, sunt pomeniți atât în analele chinezești cât și la Strabo (XI cap. 8 p. 511) și Iustinus la Trogus Pompeius (cart. XLI și XLII), sub numele de T'u-hu-lo, Τόχαροι și Thogari. Mai întâlnim numele lor și la alți scriitori greci și romani la Plolemaeu, Pliniu, Ammian Marcelin, etc. în variate forme: Τόχαροι, Τάχαροι, Τάροχοι, Tochari, Tocari, Thogari(i), Thorii. Țara lor se numea, după unele documente Tocharistan, cf. [ča] ḥâr toγristâ[n] „cele patru Tocharistan", de Chinezi T'u-huo-lo, iar de Indieni Tukhārās.

Din cauza limbii lor indoeuropeene care sub raportul fonetic și lexical se apropie mai mult de grupa *kentum*, anume: de limbile *vest-europeene*, unii învățați au presupus că Toharii au emigrat sau reemigrat din Europa ca Frigienii, Grecii, Tracii, Galatii, etc. [De aici și ipoteza lui Charpentier că Toharii ar fi un trib celtic ce a apucat drumul către centrul Asiei și a cărui pătură conducătoare, Asianii, este identică cu Alanii.]; alții, din potrivă, socotind că nu este nici un indiciu din care să se poată conchide o emigrare sau reemigrare a unei ramure vesteuropeene până în Asia centrală și având în vedere între altele și mărturia lui Strabo (loco citato:„ καὶ Τόχαροι ὁρμηθέντες ἀπὸ τῆς περαίας τοῦ Ἰαξάρτου..") presupun că Toharii sunt, poate, ramura populațiunii primitive indoeuropeene care a rămas locului în Asia centrală. In sprijinul părerii lor aduc ca dovadă emigrările istorice de mai târziu: când, de pildă, o parte din Dorieni a rămas în Doris, regiunea dintre munții Oeta și Parnas, iar partea cea mai mare a emigrat în Peloponeș; o parte din Cimbri a rămas pe coasta nordvestică a Iutlandei, unde Tacit îi pomenește încă pe la anul 100 d. Hr., iar partea cea mai mare

a emigrat în Galia şi Italia; o parte din Goţi a rămas în Crimea, unde existau încă în sec. XVIII d. Hr., iar partea cea mare părăsise această regiune cu 1300 ani înainte etc. Că Toharii erau Indosciţi, cum susţine Siegling nu este de admis; întâiu, pentru că limba toharică nu prezintă nici o asemănare cu cea iraniana şi Sciţii, cum se ştie, vorbeau o limbă care era de aproape înrudită cu aceasta din urmă; apoi, pentrucă Osetii vorbeau o limbă care trebue să fie socotită ca o rămăşiţă a unui dialect scitic sau sachic. (vezi pag. 45)

Chestiunea Toharilor deci prezintă încă greutăţi. Rezolvarea ei devine anevoioasă din pricina stării de lucruri care a domnit în Asia centrală din timpurile vechi.

Ceea ce putem spune este că aşa numiţii Tohari nu sunt un popor unitar, ci o populaţiune amestecată din cel puţin două elemente: dintr'un substrat, Toharii propriu zişi şi dintr'un strat conducător *Ārśi* =*Jüe-tši* din analele chinezeşti. Aceştia din urmă constitue elementul indoeuropean ce se poate urmări până la veacul al doilea inainte de Hristos şi locul de emigrare din acele timpuri trebue căutat la hotarele de vest ale Chinei. Când Toharii-Ārśi (=Jüe-tši) au pătruns în regiunea Turfan şi Kutša au dat peste o populaţiune, care, după izvoarele chineze din sec. II în. de Hr., purta numele de *K'u-ši* şi *K'u-šu*. Ce a devenit însă această populaţiune, unde a rămas ea, nu ştim sigur. Probabil că s'a amestecat cu năvălitorii. De asemenea nu ştim, când şi unde, bunăoară, pătura conducătoare a Ārśilor s'a suprapus peste aceea a Toharilor. Inainte sau după amestecul lor cu K'u-ši? In locuinţele lor anterioare sau în cele noi? Ceea ce îngreunează însă şi mai mult problema Toharilor este faptul că în analele chineze vechi apare un alt popor cu numele de *Tahia* sau *Taha* pe care unii cercetători îl identifică cu Tu-ho-lo = Toharii de mai târziu, pe când, după alţii, Tahia era un popor ce locuia în oraşe, iar Tuholo erau nomazi. După părerea emisă de J. Marquart (Ērānšahr, p. 318 sq.) dacă ea este verosimilă, vechimea poporului Tahia s'ar sui până la întâia jumătate a milenului II în. de Hr., iar locuinţa lui ar fi fost vechiul Toharistan la răsărit de Chotan.

La toate aceste întrebări se va putea răspunde mai precis şi mai exact numai când se vor studia şi se vor traduce numeroasele anale chineze şi când se vor găsi, poate, şi alte texte toharice şi în Bactria.

Cf. *F. W. K. Müller*, Toχrï und Kuišan (Küšän). Ber Berl. Akad. 1918 p. 66 sqq. ..76, ..84 sqq. — *J. Charpentier*, Die ethnographische Stellung der Tocharer (Zs. d. dtsch. morgenländ. Gesellsch. LXXI, pp, 71. 355 sqq. 364 sq. 374.—*J. Marquart*, Ērānšahr nach der Geographie der Ps. Moses Xorena či (Abh. d Ges. d. Wiss. zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse. N. F, III no 2 (1901) p.

206 sq.; Volkstum der Komanen, ibid. Bd. 13 nr. 1 p. 64 sq.; Tohāristān, p. 202 sqq.—*E. Sieg*, Ber. Berl. Ak. 1918 p. 560 sqq.—*O. Franke*, Zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens. Ber. Berl. Ak. d. Wiss. 1904, pp. 24, 28, 31 sq. Einige Bemerkungen zu F. W. K. Müller's Toχrî und Kuišan (Küšān). Ostasiatische Zeitschrift, 6. Jahrg., p. 83-86.— *Pelliot*, Bulletin franç. d'Extrême Orient 5, 443 sq.—*S. Feist*, Kultur, etc. der Indogermanen, p. 428 sq.; Indogermanen und Germanen, 1919 pp 91-105 și întreaga bibliografie de acolo. *Gauthiot*, Journal asiatique, 1911; Essai sur le vocalisme du Sogdien, 1913. *A. Meillet*, Revue du Mois, août 1912.

2.

GRUPA TRACO-FRIGIANA.

Această grupă este de sine stătătoare. Unii învățați rapoartă aceste două limbi la cea iraniană, alții la cea greacă, alții la cea balto-slavă și cea albaneză. La limba iraniană însă ele nu se pot raporta, căci au păstrat distincte vocalele a, e, o, pe care cea dintâiu le-a confundat; nici cu cea greacă nu le putem uni, întru cât ele, schimbând palatalele în spirante, fac parte din grupa *satem*, iar nu din cea *kentum*, căreia aparține limba greacă; iar concordanțele dintre aceste limbi, și cea albaneză și cea balto-slavă se datoresc faptului că de toate derivă din aceeași limbă primitivă.

Cu limba armeană însă ele sunt în cea mai strânsă legătură (v. pag. 46). Ele prezintă si caractere deosebite ele ale celorlalte limbi indoeuropeene; mai mult încă, ele se deosebesc chiar între dânsele în sistemul numelui; în limba tracă, de pildă, întâlnim nume compuse, pe când în cea frigiană numai nume simple; această deosebire nu este veche, căci a trebuit să existe și în limba frigiană nume compuse, de ex. Arezastin (=Ari+zasti·) care este un rest al acestor composita. Și în limba frigiană deci au existat, la început, nume proprii simplicia și composita; dar pe când unele limbi au generalizat cele simple, ca cea frigiană și cea italică, altele cele compuse, ca limba tracă.

In privința vocalismului și consonantismului traco-frigian cari sunt bine păstrate, să se compare pentru inscripția traçă studiul lui Ribezzo, „La prima iscrizione tracia" apărut în *Rivista indo-gr.-italica;* iar in ceea ce privește concordanțele parțiale pe care le prezintă grupa de limbi traco-frig.ană cu alte limbi indoeuropeene, bunăoară, cu armeana și cu macedonica: în schimbarea vocalelor *i* în *e* înainte de vocală și ō în ū; cu armeana și cu celtica: în tratarea sonantelor *m̥*, *n̥*, reprezentate prin -an-; cu cea indiană, iraniană, armeană, albaneză și balto-slavă: în tratarea palatalelor pe care le schimbă în spirante *s*, *š*, *z*, *j* și *a* labiovelarelor care devin guturale (velare) după ce'și pierd labializarea; cu cea iraniană, armeană celtică, balto-slavă, albaneză și toharică: în tratarea mediilor aspirate care devin medii; cu cea indiană, iraniană, armeană și greacă: în întrebuințarea augmentului; și cu

cea indiană, iraniană, balto-slavă, germanică, celtică, în special cu cea armeană: în ceeace privește vocabularul, vezi P. Kretschmer, Einleitung in die Geschichte d. griech. Spr., pp. 220-240; H. Hirt, Die Indogermanen, II, p. 593 sq., 598 sq.

Limba tracă.

Materialul acestei limbi care face parte din grupa *satem* (cf. tr. *-zénēs*: gr. *-γένης*), ne este dat prin glose, prin onomastică, prin toponimie și printr'o inscripțiune nu de mult descoperită.

1. *Glosele*, au fost adunate, întâiu, de către P. de Lagarde, apoi, de Tomaschek și acum în urmă, de H. Hirt (Op. cit. p. 592); ele au fost studiate de Roesler, Fick și G. Meyer și discutate de P. Kretschmer (loc. cit.); citez numai glosa: μανδάκης. δεσμὸς χόρτου, de unde cuvântul românesc „maldac" care nu poate fi un împrumut grecesc, întru cât este vorba despre un termen agricol; cu privire la glosa βρυγχόν· κιθάραν v. O. Densusianu, op. cit. 37. A. Walde, Latein. etym. Wört.[2] p. 317.

2. *Onomastica și toponimia*. Pe lângă cele 66 nume comune, nu toate sigure, adunate de Tomaschek (Die alten Thraker, II listă p. 69), Boisacq mai citează două: *ampelos* și *baitē*, iar A. J. Reinach; *byrsa*. Numele de persoane, de localități, de rîuri sunt adunate de Dumont-Homolle (Mél. d'archéol. et d'épigraph., p. 312 sqq.) și Tomaschek (Op. cit. 2, 2, 72 și passim) și sunt explicate din punctul de vedere linguistic de PKretschmer (Op. cit. pp. 213-216; 221-242) și HHirt (Op. cit. II p. 593 sqq.). Avem în adevăr, nume proprii de persoane: Orolos; cele în *sos*: Pinkisos, Kaigeisos; tipul numelor proprii ipocoristice, în *ous,-ys*: Dióskous (scurtat din Dioskuthēs), Kótis și Kótys, Tatâs etc.; cele proprii de persoane și de localități compuse cu: *aulo-*, *abro-* (cf. got. abrs „tare", din *abhros), *buri-* (cf. skr. bhūri- „abundent" lit. buris „turmă"), *bithu-* (cf. gal. bitu-, v. ir. bith „lume"), *Deo-*, *hepta-*, etc. formând întâia parte; apoi, cu: *-dizos* (cf. gr. teichos „zid", osc. féihúss, „muros": *dheigh-), *-dava* (sau *-deva*), *-kenthos* (cf. gal. -cintu. v. ir. -cet „întâiul") *-poris*, *-zenis* (reproducând gr. genēs, cf, P. Kretschmer, Einleit. p. 267, Tomaschek, Op. cit. II, 2. 39 și HHirt, Die Indogermanen, II p. 594, sau gr. — *sthénēs*, cf Seure, Rev. des ét. anc. XXII, 1 p. 75), constituind a doua parte a compuselor: Auluzenus, Abrozelmēs, Burvista, Bithicenthus, Diuzenus, Heptaikenthos, Natoporus, Tarpodizos, Pulpudeva (=Philippoupolis); cele proprii de localități și rîuri care încep cu grupa consonantică str-, (ca și în germanica și balto-slava): Strymē, Strymōn, etc. cf. v.gs. strōm, v.sl. ostrovŭ, etc.; cele ethnika în *-ēn* (ortografiate și *-ean*): Mekastēnos epitetul lui Apollon, dar și Krateanós, etc.

3. *Inscripțiunile*. Nu avem în limba tracă; și nu avem, nu pentru motivul că nu s'au putut descoperi până acum inscripțiuni ci, după opiniunea lui Seure, din cauza unei lipse de instrucțiune permanentă și definitivă Aceasta se potrivește, de altfel, și cu

părerile scriitorilor vechi, după cari poporul trac era cu totul neştiutor de carte. Limba tracă care a fost numai vorbită şi nici odată scrisă sau citită a dispărut odată cu poporul care a vorbit-o (cf. Seure, op. cit. p. 19). Cu toate acestea, azi avem la îndemână două inscripţiuni trace. Una este scrisă pe un inel de aur, găsit în Celei, pe malul stâng al Dunării, publicată întâiu de Tocilescu, iar acum în urmă comentată şi transcrisă de archeologul francez Seure şi sună astfel:

Βρωλυθρίσβειν Δρυήϳου Ἄρουλον, a cărei traducere este: „Lui Brōlythrisbis, fiul lui Driazis, născut în Arrōlos".

Cealaltă e scrisă tot pe un inel, găsit în Ezerovo, lângă Filipopol, în anul 1912. Cu citirea, cu explicarea şi cu interpretarea textului s'au ocupat mai mulţi învăţaţi citaţi de Seure (op. cit.). Noi mai adăogăm la această listă: Magnus Olsen, IF. XXXVII p. 209 sqq.-; Fr. Ribezzo, La prima iscrizione tracia (Riv. indo-gr.-it.). Textul acestei inscripţiuni este următorul:

ΡΟΛΙΣΤΕΝΕΑΣΝ
ΕΡΕΝΕΑΤΙΛ
ΤΕΑΝΗΣΚΟΑ
ΡΑΙΕΑΔΟΜ
ΕΑΝΤΙΛΕΙΥ
ΙΙΤΑΜΙΗΕ
ΡΑΙ
ΗΑΤΑ

Cuvintele aparţin limbii trace, sau, poate, unui dialect de aproape înrudit cu această limbă.

Cel dintâiu care a avut meritul să separe cuvintele şi să vadă în această inscripţiune o listă de nume proprii, cu alte cuvinte: numele şi filiaţiunea proprietarului inelului şi locul său de origine, este d. Pârvan (Bull. de l' Institut pour l'ét. de l' Europe Sud-orient. I, 1914, pp. 126-129); de aceeaşi părere este şi învăţatul francez G. Seure care admite (op. cit. pp. 10-18) că aceste nume proprii formează sau o listă de nume deosebite şi separate, sau o listă de nume însoţite fiecare de patronimicul său, ori, în sfârşit, o listă de nume însoţite fiecare de un patronimic şi de un etnicon, ceea ce este mai probabil

Forma este cea următoare:

Ρολιστενεας Νερενεα Τιλτεαν.
Ησκο Αραζεα Δομεαν.
Τιλεζυπτα Μιηερα Ζηλτα

care, transcrisă cu ortografia obişnuită, devine:

Ῥωλιγένης Νερένη Τιλτηνός
Οἴσκω Ἀράζη Δωμηνός
Τιλεζύπτα Μιοιέρα Ζείλτα

Textul inscripțiunii care se rapoartă la sec. II sau III d. Hr., este compus într'un dialect influințat de limba scitică și de aproape înrudit cu cea tracă (cf. Seure, op. cit. p. 18). Inelul din Ezerovo este un dar votiv oferit unei zeități trace și cuprinde numai numele celor trei închinători indigeni.

Citirea profesorului M. F. Khron, admisă de P. Kretschmer, care a întrebuințat erudițiunea sa la explicarea fiecărui cuvânt, și de H. Hirt, care a introdus o mică modificare, propunând 'Ρολις τενεας' în loc de 'Ρολιστενεας, sună:

'Ρολιστενεας Νερενεα τιλτεαν ἠσκο.
'Αραζεα δομεαν Τιλεζυπτα μιη ἐραζηλτα.

Iar traducerea textului ar fi cea următoare:

„Lui Kolistenes, fiul lui Neranias, aparțin; Tilezipta, născută în Arazos m'a făcut (m'a dăruit)" (cf. Seure, Revue des études anciennes, XXII, 1, pp, 1-21).

Pe de altă parte, Fr. Ribezzo în studiul său asupra acestei inscripțiuni propune două lecțiuni:

1. Ρολις, Τενεας νερενεα Τιλτεανης κοαραζεα, δο Μεαντι Λεζυπταμι-ε ραζηλτα.

A cărei traducere ar fi:

„Rholis, Teneae n., Tilteanes k., Meanti Lezuptamii *adtulit (finxit)?" și în care, verbul ar fi ραζηλτα, subiectul Ρολις și cele două apozițiuni Τενεας νερένεα-Τιλτεάνης κοαράζεα, compuse fie care de un genitiv și un nominativ; δο Μεαντι ar fi complementul și Λεζυπταμι-ε ar fi un genitiv al unui radical în o; Μέαντι ar fi un nume propriu, în cazul dativ, cu radicalul în-ντ; în sfârșit, particula δο ar corespunde got. *du*, proclitic din i.-e *tō, vgs. zuo, ngs. zu.

2. Ρολις Τενεας νερενεα Τιλτεανης κοαραζεα δομέαντι Λεζυπταμι-ε ραζηλτα.

A cărei traducere ar fi:

„Rholis, Teneae f., uxor, Tilteanes adfinis (concubina?) aedificant monumenta." și în care verbul ar fi reprezentat prin: δομεαντι, pers. 3 pl. a ind. de la *dōmiō*, un denominativ sau cauzativ de tipul lui *sōpio*, cf. gr. δομέω, δέμω (δόμος, δῶμα) „a construi, a fabrica": i.-e **dōmi̯o-nti*: **dōmei̯o-nti*. Τενεας νερενεα ar fi singura apozițiune a lui Ρολις, iar Τιλτεανης ar fi un al doilea nume propriu de tipul lui Ρωλης în cazul nominativ. ραζηλτα în acest caz ar fi un acuz. neutru plural, cu funcțiunea de obiect de la un neutru sing. i.-e. ipotetic **rōgēltom* (sau **rod-(h)ēltom?*) și cu însemnarea sau de „daruri funebre", de ex., inelul funerar obișnuit în mormânturi, sau monumentul sepulcral. Celelalte două cuvinte obscure νερενεα și κοαραζεα Ribezzo le pune în legătură, întâiul cu v. ind. *nar-* „om", *nārī* „femee, doamnă", osc. *nerum* 'virorum', *ner* 'vir', sab. *Nero* 'fortis ac strenuus', gr. *ἀνήρ* «bărbat», alb. *ńeri* «om»: i.-e. **nereni̯ă* și ar însemna: doamnă, femee, principesă; al doilea, care este un com-

pus, cu v. ind. *várjati*, av. *vərəz-* «unire», lit. *veržiû* «a lega», v. sl. *vrъzą* «a lega», sau cu germ. *wirken*, *Werck*, av. *varəzaiti* „operă", gr. Fέργον: i.- e. **ko-uoroĝiā* şi ar avea înţelesul sau de: „coniuncta, cognata, adfinis", sau de «coadiutrix, ancilla, socia laborum».

Citirea şi interpretarea textului acestei inscripţiuni datorite arheologului Seure ne atrag prin simplicitatea lor; în schimb citirea şi interpretarea textului propuse de Ribezzo şi întemeiate pe o bază pozitivă de linguistică, se impun prin erudiţia interpretatorului.

Că limba tracă prezintă concordanţe cu cea greacă este bine stabilit; că Tracii au avut o înrîurire asupra Grecilor în unele privinţe religioase nu încape îndoială. Dar cât de mare a fost această înfluinţă tracă pe tărâmul linguistic şi, în special, în ceea ce priveşte vocabularul, aceasta n'o ştim, întru cât, ceea ce ne-a rămas din limba tracă, este puţin de tot. Ştim numai că sunt multe cuvinte greceşti nesigure ca origină, care s'ar putea explica prin cele traco-frigiene; de ex., Dionysos poate fi pus în legătură cu tracul *nusos* „fiu"; şi mai ştim că influinţa tracofrigiană asupra cultului şi muzicei greceşti a fost aşişderea mare.

Nici de influinţa pe care a avut-o limba tracă asupra celei latine din care a derivat limba română, nu ne putem da bine seama, pentru acelaşi motiv că ne lipseşte materialul necesar: în tot cazul ea n'a fost mare. Kopitar însă, Miklosich, Tomaschek, Hasdeu au dat mare importanţă acestei influinţe; ei au mers până acolo în cât au exagerat-o; aşa, bunăoară, Miklosich a admis la baza Românilor, Bulgarilor şi Albanezilor pe Traci, întemeindu-se pe unele fenomene fonetice şi morfologice. Alţi învăţaţi, din potrivă, au căutat s'o reducă mult, în special filologii transilvăneni. Şi unii şi alţii n' au dreptate. De aceea, cu drept cuvânt, unii, printre cari menţionăm pe O. Densusianu, s'au pronunţat pentru calea de mijloc, socotind totodată ca temerară procederea de a se raporta la limba tracă, ori cea ilirică, sau cea dacă, ceea ce nu'şi poate găsi o explicare în limba română (cf. O. Densusianu, op. cit. p. 32). De asemenea, s'a procedat greşit şi în aprecierea raporturilor dintre limba tracă şi cea ilirică. Diefenbach şi Tomaschek, de pildă, au tăgăduit existenţa acestor raporturi, ceea ce este o greşală, căci în acest caz cum s'ar putea explica unele concordanţe intre onomastica şi toponimia tracă şi ilirică? Cum s'ar explica, bunăoară, potrivirea dintre numele de persoane: trac. *Tiouta*, *Tioutē* şi ilir. *Teouta* (în legătură cu got. þiuda, vgs. diota, v. ir. tūath „popor"), trac. Moukáparis şi ilir. Assoparis, Voltuparis, etc.? Această afinitate între limbile tracă şi ilirico-mesapică se dovedeşte şi prin toponimie şi etnonimie, de ex., Νεστος nume de localitate în Iliria, Macedonia şi Tracia; Παργαρά, numele naţional Δαύντιος Δάρδανος, etc. (cf. Dottin, Les anciens peuples de l'Europe [1916] pp. 151-167).

Limba frigiană.

Cu materialul limbii acesteia stăm mai bine, întru cât, afară de glose şi de nume de persoane şi de localităţi, etc., avem o serie de inscripţiuni, unele mai vechi, dinainte de epoca creştină, altele mai noi, după această epocă.

1. *Glosele*, au fost adunate, întâiu, de Bochart, apoi, de Jablonsky, de Lagarde, A. Fick şi P. Kretschmer (Einleit. p. 229 sqq.) şi, acum în urmă, se ocupă cu ele şi P. Karolidis (Bemerk. zu den alten kleinasiat. Sprachen und Mythen, pp. 27-139); ele au fost explicate de către Fick, Bradke, Solmsen, Hirt, (Die Indogermanen II p. 598), în parte şi de A. Walde (Latein. etym. Wörterb[2]., passim). Din ele citäm numai: *gallaros*, *gélaros* adelphou gynē «soţia fratelui», adică «cumnată») care nu trebue să fie puse în legătură cu gr. galoōs, galōs, lat. glōs, v. sl. zŭlŭva, cum se vede la Hirt (Indogerm. II p. 598), din cauza guturalei (cf. Solmsen, KZ. 34 p. 39); *Mānēs*, *Mania* (kalē) în legătură cu lat. mānus «bun» (cf. Varro, L. L. 6, 11: „bonum antiqui dicebant manum" Paul.-Fest. (în carmine Saliari): „cerus manus intelligitur creator bonus"; şi mānēs «sufletele disp[a]rute» şi în sens eufemistic: «spiritele cele bune»; *Bagaios Zeus Phrygios*, numele lui Zeus Frigianul, care nu trebue luat aici ca *Phegōnaios* «zeul stejarului», ci este împrumutat din limba persană veche şi cea avestică: *baga*, *bagō* «zeu, domn», etc.

Onomastica şi toponimia. Numele antefrigiene şi frigiene de persoane, de localităţi şi de riuri nu fuseseră adunate (v. Kretschmer, Einleit. p. 218[2]). Cu aceste cuvinte s'a ocupat nu de mult P. Karolidis (op. cit.). Ca lucrare de bază însă rămâne tot aceea a lui Kretschmer (Einleitung, pp. 195 sqq., 334 sqq. şi passim). Citäm: *Askaios*, *Ascanios*, ce se întâlneşte şi la Homer ca nume de erou: *Askanios theoeidēs* «Ascaniu cel ca un zeu» N. 792, *Askēnos*, *Berekyntia*, *Berekyntai*, *Sabazios*, *Savadius*, care sunt dintre numele frigiene cele mai vechi. Cultul zeului frigian Sabazius s'a întins şi în Dacia. Numele ipokoristice sunt numeroase şi în limba frigiană; *Attēs*, *Baba*, *Nana*, *Tatis*, etc.; şi se găsesc în toate limbile indoeuropeene: gr. *Attâs*, *Tatâs*, etc., lat. *Acca*, *Tatius*, etc. ilir. *Acco*, *Atto*, *Atitto*, etc., got. *Mammo*, *Tatco*, etc.

3. Inscripţiunile frigiene vechi au fost adunate de Mordtmann, Ramsay, Körte, A. Torp şi P. Kretschmer (cf. HHirt, Die Indogermanen II p. 594); cele frigiene noi au fost publicate de Ramsay şi Calder (Corpus inscriptionum Neo-phrygiarum). Ele au fost explicate de P. Kretschmer, Torp, Solmsen, Fick, Pauli (v. HHirt, op. cit. p. 695); iar acum de curând de P. Karolidis, op. cit. şi J. Fraser, Phrygian Studies. I. 1913, în Transactions of the Cambridge Philological Society, VI, 2. Dăm ca exemplu numai două inscripţiuni, una veche şi una nouă:

1. Ates arkiaevais Akenanolavos Midai gavartaei vanaktei edaes.

2. Ios ni semon [knoumani] kakoun adaket ai ni oi thalamei dē diōs zemelō[s etittet]ikmenos eitu[1]).

In privința formei limbii frigiene și a explicărilor linguistice cf. HHirt, op. cit. p. 598 sq.; P Kretschmer, Einleit, p. 217 sqq. Cu toate acestea, credem că sunt necesare unele observațiuni. Augmentul este păstrat și în limba frigiană: *é-daes;* unele glose și cuvinte pe care le întâlnim în inscripțiunile vechi frigiene par ca și cum ar fi niște cuvinte împrumutate din limba greacă și sunt învățați cari le socotesc ca atare (cf. Solmsen, KZ. XXXIV, p. 39), de ex., *xenōnes* hoi andrōnes, *kiklēn* tēn árkton, to astron, etc. *vanaktei* (gr. anakti) „stăpânitorului", *vonok, vanekos* (gr. gynē, beot. vanà) „femee", *onoman* (gr. ónoma) „nume", *vratera* (gr. phrātēr, lat. frater) „frate", *autas* (gr. autas) „a ei", deși Ramsay vede în cuvintele *vanak* și *autas* împrumuturi microasiatice; în inscripțiunile frigiene noi găsim însă în adevăr, unele cuvinte și forme flexionare împrumutate din limba greacă sau grecizate, de pildă, *thalamei* (gr. thalamos) „odae", *kakoun* (gr. kakon), *sorou* (gr. σορᾳ); cuvintele ce le întâlnim în multe inscripțiuni: *teutes, teutous*, nu trebue să fie puse în legătură, cum a procedat Fraser, cu osc. touto, v. irl. tùath, got. þiuda; iar formula: „ios ni semoun kakoun adaket.. etittetikmenos", însemnează în limba română: „acela care pricinuește acestui mormânt vre-o stricăciune blestemat să fie". Dar în loc de: „blestemat să fie" alții propun: „să fie prins" și ar corespunde în limba greacă lui: entetygmenos estō.

Dacă cuvintele, mai sus amintite, din inscripțiunile frigiene vechi, sunt, în adevăr, împrumutate din limba greacă, atunci putem spune că influința greacă asupra limbii frigiene trebue să fi fost foarte mare.

Limba troiană și cea misiană

Cu limba frigiană pare să fi fost înrudită deaproape aceea a Troienilor, căci și cultura acestora era în strânsă legătură cu cea a Frigienilor; iar limba Misienilor despre care ne vorbește Xanthes (ap. Strab. XII p. 572), ca de o limbă „mixolydios pōs kaì mixophrygios" pare să fi fost amestecată cu numeroase elemente frigiene și lidiene.

Limba dacă.

Pentru această limbă, din nenorocire, ne lipsește cu desăvârșire materialul trebuincios; avem pe lângă câteva nume de persoane și de localități, și unele nume dace de plante. Limba dacă, despre care Strabon ne spune că „era asemenea celei gete" *(homoglōttoi d'eisìn hoi Dakoi tois Getais*, VI p. 305), era de-

[1]) Am copiat-o, în vederea celor cari nu pot citi grecește, cu litere latine, în locul celor grecești, cum a fost transmisă.

aproape înrudită cu cea tracă: era, poate, un dialect al acesteia (cf. PKretschmer, Einleit.. p. 214; Tomaschek, Thraker, I, p. 101 sq) Ea a dispărut cu mult înainte de a dispărea cea tracă care a continuat să se vorbească până în sec. VI d. Hr. Prin dispariţiunea aşa de timpuriu a limbii dace se explică, după toate probabilităţile, şi faptul pentru care ne lipseşte aproape cu totul materialul acestei limbi. Ceeace a rămas deci din limba dacă în cea română este extrem de puţin; am fi putut, firește, completa cunoştinţele noastre despre această limbă prin ajutorul celei trace, căci, după Strabon (VII, 3, 10), Dacii şi Tracii vorbeau aceiaşi limbă *„homoglōttoi hoi Dakoi tôis Thraxin“*, dar, din nefericire, şi materialul acestei limbi este redus. Este greu, prin urmare, să ştim ceeace limba română datoreşte celei dace. Că, pe de altă parte, ar fi pătruns în limba dacă şi elemente celtice, prin faptul că Dacii ar fi fost de origine ce tică, cum au susţinut unii învăţaţi străini şi români, nu este exact. Nici un cuvânt aproape, de origine celtică, n'a ajuns până la limba română. Despre cuvântul *mare* (adjectiv) şi celticul *mar*, vezi O. Densusianu, op. cit. p. 39; Meyer-Lübke, Gramm. des langues rom. (trad. franc. de Rabiez), I p. 45; mai mult încă nici forme ca: *alauda, beccus, benna* care au pătruns aproape în întreg domeniul romanic, nu se găsesc în limba română. Dar chiar dacă ar fi pătruns unele elemente celtice în limba dacă, ele s'ar fi explicat mai vârtos prin contactul Celţilor cu populaţiunea din Dacia, căci aceştia, în emigrările lor, au înaintat până la gurile Dunării. In privinţa elementelor dace în limba română, vezi O. Densusianu, op. cit. pp. 23. sq, 37.

Materialul linguistic al acestei limbi nu se deosebeşte de cel trac. Numele de persoane, de localităţi şi de rîuri sunt aceleaşi ca şi în limba tracă şi cea frigiană. De ex., numele naţional al Dacilor: *Dâoi* nu trebue să fie separat de numele de persoană frigian «Dâos» şi de apelativul frigian *daos* „lup“, gr. lykos, care trebue să fie pus în legătură, la rândul său, cu v. sl. *davitĭ* „a sugruma, a gâtui“; astfel că lupul ar fi arătat în cazul acesta ca «gâtuitor, ucigător», cf. lidianul *Kandaulēs* „ucigător de câini“. *Deké-balos* (Decebal), numele regelui Dacilor, este un nume compus; întâia parte a acestui cuvânt este pusă în legătură de linguişti cu gr. dókimos, dóxa, lat. deceo, decus şi cu skr. *sad-* „a se distinge, a se făli“, înrudit cu gr. *kehadménos* „înfrumuseţat“; iar partea a doua nu trebue despărţită de skr.. bála-m „putere“, de v. sl. bolijĭ „mai mare, mai bun“ şi de frig. balēn „rege“, toh. A *väl* «rege», got. valdan «a domni», aici şi v. sl. vladyka «stăpânitor», etc.

Burvista sau *Byrebistas*, un alt nume de rege dac, cf. trac. Burus, cu acelaşi întâiu element, ce trebue pus în legătură cu let. bura, lit. buris „turmă, mulţime“, skr. bhūri- „mult, abundent“. *Oroles* tot un nume de rege dac, ce'l întâlnim şi la Traci

sub forma Orolos, numele unui principe trac, cf. v. sl. orĭlŭ „vultur", lit. erẽlis. *Tautomedes*, în care se cuprinde, probabil, forma *teuta, got. þiuda „popor", lit. tauta „țara", v. prus. tauto, gal. *teuto-* ce intră în formarea numelor proprii (Teutomatus), v. irl. tūath „popor". Apoi, întâlnim nume proprii formate cu *por-* (dac.-porus, alb pare, skr. para-, venet. porah- „cel dintâiu, cel mai bun", cf. Kretschmer, Einleit, p. 185[1]): *Natoporus*, *Pieporus*. etc. cf. trac. Dindiporis, Mucaporis, etc. și nume de localități cu *dava* (*-deva*) comune și Dacilor și Tracilor: *Buridava*, *Dokidava*, etc. lângă Pulpudeva, Mouridava, etc., cf. trac. Desudava, etc.

In numele dace de plante, care sunt păstrate în opera lui Dioskurides «Perì hylēs Iatrikēs, pe care le-a publicat și explicat Tomaschek (op. cit., II p. 22) și pe care le a adunat Densusianu (op. cit. p. 23) și H. Hirt (op. cit., II p. 582 sq) au crezut unii învățați români că au găsit originea unor cuvinte românești. Supunerea lor însă la o critică luminoasă și rațională de către d. Densusianu a arătat că unele din ele nu sunt dace, altele sunt de altă origine și altele sunt de origini îndoelnice. Dacă, pe de altă parte, din compararea acestor nume nu se desprinde mare lucru, se deduc totuși din ele câteva concordanțe între limbă dacă și celelalte limbi indoeuropeene, în special, cu cele balto-slave. Adăogăm unele nume care nu se găsesc în cartea d-lui Densusianu, anume: dac. *arboria* (gr. kissós), lat arborea „ederă"; dac. *dóchela*, *chódela* (gr. chamaipitys), cf. lituan. *dagìs* „scăete" dagiteliai; dac. *priadila* (gr. ampelos melaina), cf. vgs. friudila, v. sl. prijatelĭ; dac. *seba* (gr. aktē), cf. serb. zóva. etc.

A emite dar teorii și a susține originea dacă atâtor cuvinte române când, precum vedem, materialul ce ne-a rămas din această limbă este ca și cum n'ar exista, însemnează a nu face o operă de filolog sau de linguist.

Cf. *W. Tomaschek*, Die alten Thraker (SB. d. k. Ak d. W. Bd. 128,4; 130,2; 131,1), lucrarea de bază asupra poporului trac, deși este contestabilă în ceea ce privește unele puncte și necompletă din cauza datei când a apărut (1893-1894).—*P. Kretschmer*, Einleitung, pp, 171-243, operă indispensabilă pentru etnologia triburilor traco-frigiene și pentru materialul linguistic apărut până la 1896 în domeniul limbilor tracă și frigiană. *H. Hirt*. Die Indogermanen, I pp. 75, 130. 141, II 591-594 și bogata bibliografie de acolo.—*O. Hoffmann*, Geschichte der griech. Sprache (1911) p. 51 sqq. *S. Feist*, Op. cit. p. 432 sq.—*O. Densusianu*, Histoire de la langue roumaine, pp. 17-22 și întreaga bibliografie de acolo. — *P. Karolidis*, Bemerkungen zu d. alt. Kleinasiat. Sprachen und Mythen, pp. 20-25 și passim. *G. Seure*, Rev. des étud. anciennes XXII (1920) pp. 1-21 și bibliografia cea mai nouă de acolo.

TRACII, şi FRIGIENII. — Intreaga parte vestică a Pontului Euxin era ocupată în antichitate de poporul cel mare al Tracilor „cel mai întins după cel indian (Herodot, V, 3). Triburile ce'l constitueau erau numeroase. Unele din ele au început să treacă de timpuriu peste Propontis şi Helespont în Asia Mică, unde s'au contopit cu populaţiunea autoctonă străină rămasă. Emigrarea acestor triburi s'a făcut, de bună seamă, treptat şi în diferite epoce.

Primii cari au emigrat din Europa au fost *Troenii*, cari se deosebeau de Frigieni numai sub raportul numelui şi al politicei, căci sub acela al culturii şi al limbii erau deaproape înrudiţi. *Peonii* au emigrat în al doilea rând, apoi, *Dardanii* şi *Migdonii*. Cu câteva secole mai târziu de cât emigrarea Troenilor, are loc aceea a *Frigienilor*, cari, înainte de pătrunderea lor în Asia Mică, erau, după Herodot (VII, 73), vecini cu Makedonii de către cari erau numiţi «Brygoi» (Makedonii pronunţau b pentru f); o parte din ei însă se găsea încă în Makedonia în timpul lui Herodot, şi era cunoscută tot sub numele de Brygoi (VI, 85). Frigienii au ajuns la cea mai înfloritoare situaţiune politică şi naţională; ei au cunoscut timpuri splendide (să se compare legenda lui Midas); în epoca lor de înflorire, ei au dovedit o putere de expansiune admirabilă; iar printre motivele pentru care puterea lor a apus este şi invazia Cimerienilor. Mai târziu, când s'a terminat cu emigrarea triburilor frigiene, urmează aceea a *Misienilor*, în privinţa cărora părerile sunt împărţite: scriitorii vechi, anume Herodot (I, 171) credea că „ei sunt fraţi cu Lidienii şi Carienii", iar cei din timpurile noastre, în special P. Kretschmer (Einleit. p. 213) crede că ei, înainte de emigrarea lor, locueau la Nordul Peninsulei Balcanice, unde se găseau încă, în epoca istorică, resturile acestui trib cunoscute sub numele de *Moesieni*. In sfârşit, către începutul epocei istorice are loc cea din urmă mare emigrare a popoarelor Peninsulei Balcanice, peste Bosfor, aceea a *Tinilor* şi *Bitinilor*, numiţi de către Herodot (VII,, 74) «Tracii din Asia» şi originari de pe lângă fluviul Strimon («altă dată» continuă părintele istoriei „după cum spun dânşii, se numeau Strimoni, căci locueau lângă Strimon"), unde fuseseră vecini cu Frigienii. Caracterul trac al acestui popor este dovedit prin onomastică (Kretschmer, Einleitung p. 211). Coloni frigieni s'au întins departe şi spre Est de Asia Mică. *Armenii* chiar sunt, probabil, tot o colonie frigiană; ei au plecat, după toate probabilităţile, din Europa şi s'au stabilit în regiunea cunoscută sub numele de Armenia, unde fusese odinioară regatul puternic al Alarodienilor.

Numeroasele triburi trace din Europa (în număr de 19 după Herodot, de 22 după Strabon) cari nu de puţine ori au pătruns şi ele în Asia-Mică, trecând Helespontul, se întindeau în epoca istorică de la Propontis şi Marea de Marmara până la părţile sudice ale Carpaţilor, unde locueau Geţii şi Dacii soco-

titi şi ei şi de scriitorii vechi, sub raportul limbii lor, ca Traci (cf. Strabon VII, 303. 305). Dar cu toată această întindere a lor, Tracii n'au cutezat să pătrundă în Grecia propriu zisă, deşi, ce e drept, au avut loc unele izolate pătrunderi în Grecia continentală ale unor cete trace unite cu triburi doriene. Mărturii despre aceasta avem grupa de preoţi „Thraikidai" în Delfi şi localitatea „Phrygia" între Beotia şi Atica (cf. Tucid. II, 22).

Aceste triburi trace se împărţeau în două mari grupe: una sudică formată de Tracii propriu zişi, stabiliţi între Marea Egee, Helespont, Propontis şi Dunăre; şi alta nordică, formată din Geţii aşezaţi la Nord Estul Peninsulei Balcanice, şi din Daci, statorniciţi mai spre Nord de cât toate triburile trace.

GEŢII şi DACII.— Cea mai veche mărturie despre primii o găsim la Herodot (IV, 93, unde citim: „Geţii cari cred în nemurirea sufletului") şi la Tucidide (II, 96, unde se spune: „apoi, pe Geţi cari locuesc dincolo de muntele Hemu"). Strabon (VII, 3, 8) socoteşte pe Geţi şi pe Daci ca pe unul şi acelaşi popor, vorbind aceeaşi limbă, dar cu două numiri diferite. Şi la scriitorii vechi latini întâlnim fără deosebire amândouă denumirile de Geţi şi de Daci sau Davi. Pliniu (Hist. natur. IV, 25) zice, bunăoară, că numele de Daci li s'a dat de către Romani; iar Dion Cassiu, la rândul său, spune că Dacii sunt numiţi Geţi de către Greci. Apropierea făcută între Geţi şi Goţi, din cauza asemănării formelor, întâiu, de Cassiodor, apoi, de Grimm este azi cu totul înlăturată; de asemenea şi părerea lui Steph. din Byz. că Dacii ar fi lost o naţiune scitică: „Daai Skythikòn ethnos" trebue părăsită. Azi, în general, se admite de către învăţaţi o înrudire etnico-glotică a Dacilor (Dâoi şi Dakoi) cu Tracii şi Frigienii; în privinţa acestei înrudiri să se compare PKretschmer, Einleitung, p. 213 sqq.

Cf. *PKretschmer*, Einleitung, pp. 171—216 şi 242.—*HHirt*, Die Indogermanen, pp. 128—136.—*Ed. Meyer*, Op. cit. pp. 613—617; 656—668; 718 şi întreaga literatură de acolo.— *O.Hoffmann*, op. cit. p. 51 sq.—*Rösler*, Das Vorrömische Dacien. Die Geten und ihre Nachbarn. passim, *J. Weiss*, Die Dobrudscha im Altertum, passim.—*Pauly-Wissowas*, Realencyklopädie (art. Dacia).—*Gr. Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, passim (în special pp. 202—257).—*A. Xenopol*, Histoire des Roumains, I, pp. 10, 19, 23 şi passim.—*Victoria Vaschide*, Hist. dela conquête romaine de la Dacie pp. 7—15.—*V. Pârvan*, Cetatea Tropaeum, pp. 5—9.

Limba scitică.

Materialul acestei limbi ne este dat prin glose, onomastică şi toponimie. Onomastica transmisă de la Sciţi concordă nu numai cu cea iraniană (cf. numele propriu scitic Dadagos şi cel persan Dadákēs, Kretschmer, Einleit. p. 337), ci şi cu cea microasiatică (cf. numele proprii scitice, aşa zisele ipocoristice, care sunt înrudite

cu cele din Asia-Mică: scit. Dadas, Bábos, etc.: frig. Dáda, Baba, Babis, etc., Kretschmer, op. cit. pp. 336, 337; scit.- *Temarunda*, numele scitic al lacului Meōtida, menționat de Pliniu, cu sufixul formativ de nume de localități microasiatice -nd- : microas. Alinda, Kálynda, etc., cf. H. Hirt, Die Indogermanen, II p. 586 sq.

Chiar onomastica pe care ne-a transmis-o Herodot este în mare parte de caracter iranian; iar unele glose scitice sunt cu totul iraniene (cf. scit. *enárees* pe care Herodot, I, 105, IV, 67 îl explică prin *andrógynoi* „eunuci" și Hipocrat îl helenizează în *anandriées* și care nu este altceva de cât av. **e-nairja* din **a-narja*, cf. skr. *nar*, sabin. *Nerius* „bărbat", etc.). Astfel că atât originea cât și limba lor n'au nimic a face cu Tracii și cu limba acestora, și cu atât mai puțin, cu Mongolii (K. Neumann), sau cu Finezii (Schafařik), sau cu Slavii (Cuno).

Limba scitică era deci de aproape înrudită cu cea iraniană; ea forma un *dialect vestiranic* și făcea parte prin urmare din grupa de limbi satem.

Din glosele scitice citām numai: *Arimaspoi* pe care Herodot IV, 27 îl explică prin *mounophthalmoi* „cu un singur ochiu", etimologie falșă, căci partea întâia trebue să fie pusă în legătură cu numele scitic Argimpasa (=Aphrodita Urania, cf. Herod. IV, 59) care vine din* *aryama-pasa* „cea cu brațele vânjoase" (*pasa* „braț" : av. *bāzu* „braț"), iar a doua în legătură cu av. *aspo*, v. pers. *aspa* „cal" și în cazul acesta cuvântul glosat de părintele istoriei însemnează : poporul cu „cai puternici". *Spáka* îl explică Herodot prin *kýna* „cățea" (I, 110), iar pluralul spákades e explicat de Hesichiu prin *kýnes* „câini", cf. av. spā, pers, *sabah* „câine", de unde și rus. *sobâka*. *Sparabárai* ce'l traduce glosograful Hesichiu prin *gerrophóroi* „purtători de scut (persan)" și a cărui primă parte se rapoartă la pers. spara „scut", npers. siper „scut", etc.

Același caracter iranian se observă și în numele proprii scitice de zeități, de persoane, de rîuri, etc. De ex., *Argimpasa*, numele scitic al Aphroditei Uranii, a cărui etimologie este *aryama-pasa (vezi mai sus). *Tabiti* zeița „căminului" în legătură cu av. tap, skr. tápati, lat tepesco „a deveni cald". *Naparis*, numele scitic al zeului Neptun, în legătură cu av. napta „umed", v.ps. Napas, nps. *neft*, lat. *Neptunus* (având la bază un *(s)neptus) «zeul elementului umed», etc. *Targitáos*, protopărintele Sciților, nume compus din două părți ce ar putea să fie raportate la oss. *cirg*-«săgeată» și *tuvi* (=taos) „strașnic", adică : „arcaș strașnic" ; *Kolâxais*, fiul cel mai mic al lui Targitáos, raportându-sé la av. χšaya „principe"; *Protothyes*, numele tatălui lui Madyēs", rege scitic (Herod. I, 103), a cărui etimologie pare a fi: *patra* «straje» și *tua* „tare", adică «egidă puternică». Mēdósakkos, Mádakos, etc. nume scitice derivate din nume populare medice (Kretschmer, Einleitung, p. 216).

Rhâ, numele scitic al fluviului Volga, ce trebue raportat la av. Raŋhâ, numele unui fluviu, probabil al Volgei (E. Kuhn la A. Walde, Lat. et. Wört³. p. 658), v. ind. rasá-ḥ „umezeală, fluiditate". *Tanais* (=Donul), cf. av. dânu, oss. don „râu", etc., derivat deci, ca şi Danapris (Dnjepr), Danastrus (Dnestr), Danuvius (Dunărea) din iranianul : *dânu.*

Că Sciţii prin urmare au fost influinţaţi de Iranieni se dovedeşte prin onomastică. Intre numele scito-sarmatice găsim un număr oare care ce sună identic ca cele persane vechi : Ἀράθης, Ἀριαράμνης (Herodot VII 11 etc.), Φαρνάκης (ibid. VII 66, VIII 126, IX 41), etc. Iar numeroasele elemente iraniene care se găsesc în limbile slave şi în cea fineză au pătruns prin mijlocirea Sciţilor; ele se găsesc în parte şi în cea română unde au pătruns prin mijlocirea Slavilor (cf. sl. *sŭtó* : iran. *satem*, sl. *bogŭ* „Dumnezeu" : av. *bagō*, v. pers. *baga* „zeu"; rus. *sobáka* „câine": iran. *spaka* v.sl. *svętŭ*, lit. *szveñtas* „sfânt" : av. *spentō*; v. sl. *slovo* „slovă" : av. *sravō*, etc. Altfel, A. Meillet care nu vede împrumuturi în unele din aceste cuvinte (Les Dial. indoeuropéens, p. 127) etc.

Nu trebue să scăpăm din vedere, apoi, nici înrudirea dintre numele proprii (ipocoristice) scitice, pedeoparte, şi cele micro-asiatice, pe de alta. De ex., Papaios (=patēr „tată") după Herodot, pentru Zeus : Pappas în Asia Mică; Apia, numele scitic al zeiţei pământului: Appa în Asia Nică; Dadas, Dadaios, Dadagos: Dada în Asia Mică. etc, (cf. P. Kretschmer, Einleitung, pp. 335—352).

In sprijinul caracterului iranian al limbii scitice vorbeşte şi limba micului popor al Oseţilor ce locuieşte în
pag. 43).

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung in die Gesch. d. Griech. Sprache p. 214 sqq. — *O. Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte³ II³ 2 pp. 485-490.— *H. Hirt*, Die Indogermanen II pp. 586-589.—*Fr. Sottau*, Zur Erklärung der Sprache des Volkes der Scythen. Diss. Berlin 1887 — *W. Miller*, Die Sprache der Osseten, 1903, şi întreaga literatură de acolo. — *Ellis H. Minns*, Scythians and Greeks.... Cambridge 1913.

SCIŢII.—Toate populaţiuni'e nomade (Scoloţii, Sarmaţii, precum şi Masageţii) care ocupau în vechime regiunile întinse ale stepelor din Asia Centrală, Transcaspica şi Rusia sudică şi vorbeau o limbă de aproape înrudită cu cea iraniană, erau cunoscute de către Greci sub numele de *Sciţi* (ce ar putea fi pus în legătură cu vgs. *skiutan*, lit. *szánti* „a ságeta" şi ar însemna „arcaşi") de către Perşi sub acela de *Saki*, iar în Avesta sub acela de *Tura* (cf. dānavō Turō „briganzii Turanieni"). Ele făceau parte din grupa ariană. Dar dacă ţinem seama de informaţiunile date de Herodot şi Hipocrate, scriitori de toată încrederea, cari cuno-

steau foarte bine pe Sciții pontici, că aceștia arătau în chipul lor de a trăi și în conformația corpului lor semne caracteristice învederate turco-tătare sau uralo-altaice, am putea admite părerea acelora care văd în Sciții pontici un amestec de Arieni și de Cimerieni. Sciții au fost goniți din Asia de Masageți; și, după ce au pătruns în Europa, trecând Donul și împingând la rândul lor, în spre Asia pe Cimerieni, către sfârșitul sec. XIII în. de Hr., s'au întins dealungul Mării Negre până la gurile Dunării.

După Sciți urmează emigrarea Sarmaților cari, în timpul lui Herodot, ocupau încă regiunea de la Est de Don; iar mai târziu ei au ajuns până la regiunea ocupată de Unguri. Nu toți Sciții însă erau nomazi; erau și unele triburi sedentare cf. Herod. IV, 9, 19. [Lucrul acesta, de altfel, se observă și azi încă la unele popoare din Africa cari sunt parte sedentare, parte nomade].

Inruditi cu Sciții erau, după mărturiile scriitorilor vechi și Agatirșii. Învățații moderni însă cred că ei erau sau Celți (Fr. Müller), sau, mai exact, Daco-traci (Niebuhr, (Tomaschek, Hirt).

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung, p. 214 sq.—*O. Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte[3], II, 2. pp. 485-490 —*H. Hirt*, Die Indogermanen. I pp. 113-117 și passim; II pp. 586-589 și passim și bibliografia de acolo. — *Ed. Meyer*, Op. cit. p. 813 sq.—*S. Feist*, Op. cit pp 405 sq. 425 sq., 470 sq., și passim. — *A. Fick*, BB.XXIX (1905) p. 242.—*Müllenhoff*, Deutsche Altertumskunde, III p. 18 sq. și passim, o lucrare principală din punctul de vedere linguistic. — *W. Tomaschek*, Kritik d. ält. Nachrichten aus dem Norden. I. Über das arimasp. Gedicht d. Aristeas (S. B. Wien. Ak. Wiss. phil. hist. kl. CXVI p. 715 sqq.—*Niebuhr*, Klein. Scriften, I p. 377. Schafarik, Slav. Alterth. I. 266 sqq.—*Zeus*, Die Deutschen und ihre Nabarstämme p. 279 sqq —*A. Xenopol*, Histoire des Romains de la Dacie Trajane, —*Gr. Tocilescu*, Dacia înainte de Romani, passim (în special pp. 120--129). — *Bergmann*, Les Scythes (1858). — *Fr. Soltau*, Zur Erklärung der Sprache des Volkes der Scythen, Diss. Berlin, 1887.— *Müller* Siebenbürglichen Archiv, 1848, — *W. Miller*, Die Sprache der Osseten. (1903 passim. — *Hübschmann*, Etymologie und Lautlehre der Ossetischen Sprache, 1887.—*Elis H. Minns*, Scythians and Greecs.... Cambridge, 1913. [Această operă trebue să fie luată în considerațiune pentru cei ce studiu asupra Sciției și populațiunilor ei. asupra coloniilor grecești ale Mării Negre și asupra amestecului națiunilor și limbilor care au ocupat imensa stepă între Carpați, Caucas și Urali].

Limba macedonică.

Și în privința limbii Makedonilor materialul de care avem nevoe ne lipsește cu desăvârșire. Nu ne-a rămas din această limbă nici inscripțiuni, nici texte, ci numai glose și nume de persoane și de localități care nu aduc nici o contribuțiune sigură și reală. Dar și așa cum este acest material, redus și el, își

pierde din valoarea sa, întru cât într'însul se găsesc şi elemente noi împrumutate din limba greacă ce nu prezintă nici un folos pentru determinarea poziţiunii limbii makedonice. Suntem deci nevoiţi să recurgem aproape regulat la sprijinul limbilor înrudite.

Asupra caracterului indoeuropean al limbii makedonice toţi învăţaţii sunt de acord. Dar ei nu sunt încă înţeleşi asupra chestiunii, dacă această limbă face parte din grupa *kentum*, ori *satem* şi dacă este sau nu un dialect grec.

Că limba Makedonilor face parte din grupa de limbi *kentum* se vede limpede din unele cuvinte cari ne-au rămas din această limbă, de ex.. mac. *kanadoi* explicat de Hesichiu prin *siagones* =*gnathoi* „falcă", faţă de av. *zānu-*, lituan. *žándas*, frig. *a·zéna* „bărbie", etc.

Cât priveşte însă caracterul helenic al limbii makedonice nu ne putem pronunţa cu siguranţă. Aşa, bunăoară, Herodot (I 56; VIII 43) ne spune că dialectul doric şi limba makedonică erau de aproape înrudite. Ca un vechiu dialect grec ce se apropiă mai mult de cel tesalic, dar schimbată mult în sistemul ei fonetic, sub influinţa limbii trace şi a celei frigiene, o socotesc A. Fick, Hatzidakis, O. Hoffmann, A. Walde, Prellwitz şi Perdrizet. Două straturi distinge V. Lesny în această limbă: unul aristocratic ce era sub influinţa culturii greceşti şi altul popular ce era influinţat de limba ilirică. P. Kretschmer s'a pronunţat contra caracterului helenic al limbii acesteia pentrucă este greu să se explice înlocuirea aspiratelor *bh*, *dh* prin mediile *b*, *d*. Iar Thumb, Kazarow şi S. Feist, prin faptul că materialul de care dispunem nu ne dă putinţă să ne facem o idee clară de formele ei flexionare, nu se pronunţă asupra caracterului helenic al limbii machedonice.

Acestea sunt opiniunile emise. Şi se naşte întrebarea, care este cea mai apropiată de adevăr ? Răspunsul este greu de dat. Tot ce putem spune este că, după toate probabilităţile, au existat raporturi mai strânse între limba makedonică şi cea greacă, de cât cu cea ilirică sau trăco-frigiană. Că ea însă a fost un dialect grec de acelaşi grad ca şi celelalte, aceasta este greu de admis. Căci dacă explicarea înlocuirii aspiratelor prin medii prezintă greutate şi dacă forma mach. *adê*[(= gr. ouranós, (cf. şi adraia=*aithria*) care prezintă un nominativ singular fără r final, ca şi skr. *pitā* (gr. *patēr*) „tată", şi lituan. *móte* (gr. *mātēr*) „mamă", etc.,)] corespunde celei greceşti *aithér* „eter", constituind o altă dovadă de deosebire între limba makedonică şi cea greacă, atunci, aceste două particularităţi pe care se întemeiază părerea celor cari nu sunt siguri de caracterul helenic al acestei limbi pot intra în cumpănă.

Din *glosele makedonice*, adunate de Sturz şi explicate de Fick, G. Meyer, P. Kretschmer, O. Hoffmann (Die Makedonen, pp. 2-22; 34—115) şi H. Hirt la care găsim şi o bogată bibliografie

(op. cit. p. 602 sq), glose care, după cum se prezintă, cu greu ne fac să credem că ele s'ar putea raporta la o singură limbă, mai ales dacă admitem că regatul makedonic era format chiar înainte de regele Archelaos din unirea unor populațiuni deosebite (trace, ilirice și curat grecești) sub conducerea și stăpânirea Makedonilor greci (v. O. Hoffmann, Die Makedonen, p. 258 sq.) și din *numele proprii de persoane și localități* explicate de P. Kretschmer (Einleitung pp. 283—288) și adunate și studiate de O. Hoffmann (op. cit. pp. 116—231) deducem: că limba makedonică prezintă concordanțe cu unele dialecte grecești în: *vocalism*: *o* pentru *a* (lângă nazale și licide): mak. *Kórannos* (*kárăs-no-s), etc., ca și tesal. erotós, eol. pórnops, însă at. párdops, dor. kárānos; *ou* pentru *ō*: *akrounoi* (pentru akrōnoi), ca și tess. choura, însă at. chōra; *eu* (<eu̯) cu u̯ menținut și schimbat în *u*: mak. *Krateúas*, ca și tess. Aleúas, etc. și în: *consonatism*: *-nn-* (< *-sn-*): mak. *Korannos* (< *Kárăsnos), ca și tess. Diónnysos), etc.; *-rr-* (< *-rs*) mak. *Dárrōn* (<Thárson), ca și eol. chérras, Theokrit 28,9, etc.; în *apocopa prepozițiunilor*: mak. *á-spilos* (<ap(o)-spilos), ca și tes. *at-tâs* (<ap(o)-tâs), etc., precum și cu grupa de limbi traco-frigiană și cu cea ilirică: în *schimbarea vocalelor i* în *e* (înainte de o vocală) și *ō* în *ou* (*ū*): mak. *indéa*, explicat de Hesichiu prin mesēmbria „amiazi", cf. gr. en-dia, ce'i corespunde exact; *akrounoi*, etc. ca și trac. Deo-nysos, frig. deos (lângă Dionysos, dīōs); frig. glourós (lângă gr. chlōrós „galben"); ilir. Aplu, Ittu lângă Ittō, gen. Arabūnis (=onis) etc.; *în tratarea mediilor aspirate* care devin *medii*: mak. *Berenika* pentru Pherenika, *Bilippos* pentru Philippos, mak. *Màgas* pentru *Machas*, etc. ca și trac. brytos «bere» față de lat. (de-)frutum s-inț. vinum, frig. abberet «aducea» față de gr. é-phere, frig. glourós, față de gr. chlōrós, etc.

Dar ea are și unele caracteristice care sunt străine tutulor dialectelor grecești, anume: reprezentarea aspiratelor indoeuropene prin medii: mak. *dânos*, pe care Plutarch îl explică prin thánatos „moarte" *chebalá*, *cheblá* și *gabalá* care sunt explicate prin kephalē „cap", față de formele grecești thánatos, kephalē etc.; înlocuirea diftongului *ai* prin *a*, dacă în adevăr mach. *adê* „eter" și *adraia* „cer senin" corespund cuvintelor grecești: aithér, aithria, etc., și a lui *o* prin *a*: *abrouves* „sprâncene" față de gr. ophrýes, etc., (cf. P. Kretschmer, Einleitung, p. 287 sqq.; Sprache. în Einleit. in die Altertumswiss. hgg. v. Gercke und Norden, I, p. 158; O. Hoffmann, Op. cit. pp. 602—604). Și mai deducem că deși Machedonii stau în cel mai strâns raport cu Grecii din punctul de vedere al limbii, cu toate acestea, nu putem încă să orânduim limba lor printre dialectele grecești.

P. Kretschmer, Einleitung, pp. 183 și întreaga bibliografie de acolo. Sprache (Einleit. in die Altertumswiss²,

p. 539; Bphwoch. (1897) p. 1105. *O. Hoffmann*, die Makedonen, passim, cu bibliografia de acolo — *H. Hirt*, Die Indogermanen, I p. 147 sqq; II pp. 602—604 și bibliografia bogată de acolo. — *S. Feist*, Op. cit. p. 434. — *E. Hermann*, KZ. XLI p. 29 sq. — *V. Lesny*, Ein Beitrag zur Sprache der alten Makedonen (K z. XLII p. 296 sq.. 302). — *A. Meillet*, La parole (1901) n. 8. — *Karolidis*, op. cit p. 205. *A. Thumb*, op. cit. p. 8 sqq. cu bibliografia de acolo. *Perdrizet*, CCH. XXXV p. 128 sqq.

MAKEDONII. — In antichitate nu se știa precis și clar despre poziținea etnologică a vechilor Makedoni. După Herodot (I, 56) patria lor primitivă era pe coastele munților Pindului unde, împreună cu Dorienii, formau în timpurile cele mai vechi un singur popor cunoscut sub numele de *Makednon ethnos* „neamul makedonic". Istoricul Tucidide (II, 80, 5; 81) îi socotea ca barbari. Scriitorii din sec. IV în. de Hr. credeau în general, că Makedonii nu erau înrudiți cu popoarele grecești; chiar în epoca lui Alexandru cel Mare și a Diadochilor, Makedonii erau conștienți că formau o națiune deosebită de cea grecească. Și în timpurile noastre chestiunea originii Makedonilor și a caracterului limbii lor au preocupat pe învățați. A. Fick, G. Hatzidakis A. Reinach, I. Beloch, etc. opinează că Makedonii sunt Greci. P. Kretschmer crede că ei erau un trib de aproape înrudit cu Grecii, dar s'a despărțit, de timpuriu, de triburile grecești celelalte înainte ca naționalitatea greacă să se fi consolidat. F. Solmsen face din Makedoni o ramură intermediară între Eolieni și Grecii dela Vest. H. Hirt și Kiessling văd o comunitate între Makedoni și Iliri G. Kazarow și Boguslowski văd în Makedoni un amestec de elemente eterogene, anume: ori grecești, albaneze și traco-ilirice, ori elemente prehelenice (Pelasghi) peste cari s'a suprapus, mai târziu, un strat de Iliri și Traci. O. Hoffmann, în sfârșit, crede că stratul cultural superior makedonic era curat grecesc, pe când massa întinsă a populațiunii din regiunea nordică și estică era de origină ilirică și tracă, o formulă care poate fi admisă, cum zice cu drept cuvânt Thumb, până când un mai bogat și mai nou material va permite cercetătorilor linguiști un rezultat sigur.

Cf. *P. Kretschmer*, loc. cit. — *O. Hoffmann*, Op. cit., passim (în special pp. 256-261). — *H. Hirt*, op. cit. I. p. 147 sq. — *G. Hatzidakis*, Athenâ VIII pp. 3—12; XI pp. 129 sqq.; IF. XI p. 313 sqq; KZ. XXXVII p 150 sq. — *K. O. Müller*, Über die Wohnsitze, Abstammung etc. des maked. Volkes, Berlin, 1825 — *J. Beloch*, Griech. Gesch., III, I p. 4; Sybels Zeitschr. 79 (1897) p. 198. *A. Fick*, Die Indogermanen, KZ. XLI p. 338 sqq; Orient und Occident II p. 618 sqq.; BB. XXIX, p. 297. — *F. Solmsen*, Berl. ph. Woch. (1907) p. 275. *Ç. Kazarow*, Observations sur la nationalité des anciens Macédoniens (Rev. des ét. gr.

XXIII (1910) pp. 250—254).- *A. Reinach*, Trophées Macédoniens, (Rev. des ét. gr. XXVI (1913) pp. 347 sqq.— *Kiessling*, Zeitschr. für Ethnologie (1906) p. 1015. — *V. Lesny*, loc. cit,—*Boguslowski*, Zur Frage über die Abstammung der Makedonier (S. Ber. Wiesch. AK. Viss. [1808]).

Limba ilirică

Din materialul limbii ilirice, ce-l posedăm, anume: din puţinele glose şi din onomastică şi toponimie se vede caracterul indoeuropean al ei; dar în privinţa grupei de limbi la care ea trebue să fie raportată este încă discuţiune între învăţaţi. Ribezzo şi alţii o clasează în grupa de limbi *satem*; din contră, Brugmann, Hirt, Pedersen, Stolz şi alţii sunt de părere să fie raportată la cea *Kentum*, şi se întemeiază pe forme ca: *Ves-cleves* (format din *ves*, „bun" = gr. ἐῦ, skr. vasu- şi din *klevos* „glorie", skr. śravas-). Care din aceste două opiniuni este mai verosimilă nu putem spune, căci materialul de care dispunem nu ne vine în ajutor.

Plecând dela unele deosebiri constatate în limba ilirică, linguiştii (P. Kretschmer, W. Schulze) au admis două grupe de dialecte ilirice: una *nordilirică* şi alta *sudilirică*. Aşa, bunăoară, nu în toate dialectele ilirice, sau în cele înrudite cu acestea, palatalele se schimbă în spirante; de asemenea, pe când sudiliricul schimbă i.-e. *o* în *a* (de ex., Bardyllis, numele unui rege iliric), în cel nordic, în special în cel peonic, el este menţinut.

Pe de altă parte, dacă este vorba să stabilim poziţiunea limbii ilirice faţă de cea venetă, mesapică şi albaneză, vom observa că limba venetă este de sine stătătoare, deosebindu-se de cea ilirică şi mesapică prin unele particularităţi fonetice importante, prin care se apropie mai mult de limbile italice, iar cea mesapică şi cea albaneză, care sunt strâns înrudite între dânsele, se apropie de cea ilirică mai mult sub raportul potrivirilor morfologice şi lexicale, de cât prin concordanţe fonetice (cf. P. Kretschmer, Einleitung, p. 226 sq., Brugmann, Abrégé de gramm. comp., trad. fr. 1904, p. 4[1];—Hirt, Festschrift für Kiepert, p. 181 sqq.; Torp, Festschrift für König. Oscar II, p. 1 sqq.—Pedersen, KZ. XXXVI, p. 399 sqq.).

Limba ilirică a suferit şi ea influinţa altor limbi: au pătruns în această limbă elemente celtice, trace şi greceşti, ceeace se explică prin vecinătatea triburilor ilirice cu cele celtice, trace şi greceşti.

Celţii au pătruns în domeniul iliric pe la începutul veacului III în. de Hr.; iar o parte din triburile lor au înaintat mult în teritoriul iliric şi trac. Skordiskii mai ales şi-au deschis drumul până la Tribalii tracieni, stabilindu-se apoi în mijlocul teritorului ilirico-tracic (cf. Strab. VII, 313: „au locuit la-

olaltă cu naţiunea ilirică şi cea tracă"). Iar în nordul Panoniei şi în colţul vestic al ei, elementul celtic era precumpănitor. Acestor raporturi etnologice se datoreşte faptul că numele de persoane ilirice şi celtice se găsesc laolaltă în inscripţiunile latine. Contactul însă între Iliri şi Celţi trebue să fi început, după toate probabilităţile, mai înainte.

Despre raportul între cultura ilirică şi cea tracă nu ştim nimic positiv pentru că ne lipseşte cu desăvârşire materialul arheologic. Ştim numai că, după ce Traian a cucerit Dacia, s'au stabilit în această ţară devastată şi depopulată, întemeind sate întregi ca Vicus Pirustarum, Deusara, etc. coloni munteni din Dalmaţia, cari au avut desigur şi o influenţă asupra limbii latine, din care a derivat cea română. Acestor coloni dalmaţieni stabiliţi în Dacia, se datoresc, în limba română unele fenomene fonetice, morfologice şi sintactice şi un număr oarecare de elemente lexicale ilirice, care a fost exagerat însă de unii filologi români şi străini. Originea ilirică pentru fenomenele fonetice a fost admisă de filologi, dar în privinţa numărului acestor elemente, cf. O. Densusianu op. cit. p. 28.

Ca elemente lexicale de origină ilirică în limba română se socotesc de filologii români cele ce urmează: Rom. *barză*: ilir. *barð-* (se găseşte în numele unui rege iliric Bardyllis), cf. calabr. barðulór „cărunt", mes. Barzidîhi, alb. *barð* „alb", v. bulg. brěza, lit. beržas, oset. bärz; rom. *mazăre*, rom. mac. *madzăre*, alb. moðulɛ. Unii învăţaţi văd o legătură între aceste forme cu numele de plantă: dac. μόζουλα, μίζηλα (la Dioskoride). Rom. *viezure* alb. vjeðulɛ „viezure"; rom. *mânz*, rom. mac. *mănzu*: ilir. *mando*, cf. alb. mɛs, fem. mɛzɛ din* *manza*, din* *mandia*, mes. Menzana (<*Mendiana) un calificativ atribuit lui Jupiter, căruia i se sacrificau cai, lat. dial. mannus „mânz" din **mandus*, gal.-bret. manduessedum, basc. mando „cal" (cf. Densusianu, op. cit. pp. 28-38. P. Kretschmer, Einleitung, p. 265; A. Walde, Latein. etym. Wört². p. 462.

Cât priveşte, apoi, influinţa greacă, este de observat că ea a pătruns la Iliri mai mult de pe coasta Mării Adriatice, de cât dinspre Sud, pe uscat. Elementele greceşti pătrunse în limba ilirică cu greu se pot distinge şi separa de cele ilirice. De asemenea, nu mai puţin greu este să vedem şi până la ce punct elementele greceşti din Epir, Acarnania şi Etolia se pot atribui populaţiunii greceşti preilirice, sau colonilor corintieni cari au helenizat ulterior aceste ţări. Kretschmer vede, bunăoară, urme din dialectul populaţiunii greceşti preilirice în *es(s)pe* şi *gnōskō* fără reduplicare ca lat. (g)nōscō, cf. Kretschmer, Einleitung, p. 257. Sunt însă şi elemente comune şi Ilirilor şi Grecilor, ca unele popoare ce erau vecine, de ex. numele proprii în *-ōn* (gr-ων) şi *-ona*: ilir. Aulona, Παρσαρών, Σκάρδων, etc.: gr. Δωδών (Δωδώνη) Μαραθών, etc.

Că unele triburi ilirice, după ce au trecut Marea Adriatică, în veacul al IX sau al VIII în. de Hr. s'au stabilit pe coasta opusă a Italiei, este admis azi în general, mai ales dacă ţinem seamă nu numai de paralelismul dintre Iapigii italici (forma cu -d- este păstrată în umbricul Japuzkum, Japusco) şi Iapuzii iliri, dintre Chaonii epirotici şi Chōnii lângă Siris, dintre Galabrii dardanieni şi Calabrii din Italia; de concordanţele dintre numele de localităţi (mes. Dases: ilir. Dasas; mes. Galesus: ilir. Genusus; Tarentum, Uzentum, în Italia; Salluntum, în Iliria, etc.) şi de persoane (mes. Dazimas: ilir. Dazomas, dalm. Dasumius, etc.) de pe amândouă ţărmurile Mării Adriatice, ci şi de inscripţiunile găsite în Calabria şi scrise într'o limbă care nu este nici grecească, nici italică (cf. P. Kretschmer, Einleitung, p. 258 cqq.).

Din *glosele ilirice*, care sunt peste măsură de puţine, citām; *annis* mētros ē patros mētēr „mama mare". In inscripţiuni întâlnim pe lângă forma *annis* şi *anōn* I. G. VII 3380, amândouă de origine ilirică şi păstrate în limba greacă. *Rhinón* pe care scoliastul Odiseei V. 281 îl explică prin *achlyn* „negură, nor", înţeles ce convine de minune acestui vers, care a dat mult de lucru filologilor şi a cărui traducere este: „îi se părea ca şi cum ar fi văzut o ceaţă pe marea întunecoasă;" *Sibynē*, pe care Enniu (la Fest.-Paul.) îl explică prin „telum venabuli simile"; [Acest cuvânt a pătruns pe la jumătatea sec. IV în Grecia propriu zisă, luând locul celui pangrec şi makedonic: sigynnē „o scurtă lance pentru vânătoare de mistreţi" şi făcându-l să dispară cu totul din limba greacă; iar din limba koinē forma sibynē, a pătruns, în timpul lui Alexandru cel Mare, şi în limba machedonică, unde era întrebuinţată alăturea de cealaltă care se păstrase în această limbă]. *Boûnnos*, oraş al Iliriei, care este explicat prin „colină, movilă" şi care trebue să fie pus în legătură cu Boúnomos, vechiul nume ilirico epirotic al capitalei Machedoniei vechi, Pella, ce însemna „stâncă" (v. Kretschmer, Einleitung, pp. 271. 286), etc.

Pentru o mai bună lămurire în privinţa *numelor proprii de persoane şi de localităţi ilirice*, menţionăm câteva din ele; anume; din cele în *-a(v)us*, *-arus* şi *onius*: ilir. *Licaus*, peon. Patraos, ilir. *Plassarus*, ilir. *Dripponius*, etc. cf. şi numele pelignice: *Accaus*, *Uccavus*, etc. care, poate, tot aici aparţin, căci Pelignii după Paul. Diac. „ex. Illyrio orti"; din cele în *-ō-,u* (<ō): ilir.-dard. *Batō*, *Aplu*, etc. foarte întinse; din cele formate cu *audo-*, *auto-* şi *svad-* „plăcut, dulce": *Audasius*, *Autus*, etc. (aici poate se rapoartă şi numele de lună macedonic Aud(o)naios); din numele etnica formate cu sufixul *-to* ; ilir. *Audata*, *Pleurâtos*, etc.; din numele de localităţi în -ōn,-*ona* şi cu sufixul formativ *-(n)t-*: *Skardōn*, *Aulona*, etc. (comune şi Grecilor) Dōdōn, Marathōn. etc.),ilir. *Salluntum*, *ilir. ital.* Hydruntum, etc.; din cele de rîuri:

ilir. *Apsos*, *Apsus*, cf. v. prus. ape „rîu", lit. ùpe „apă", lat. amnis din *abnis, v. irl. abann „rîu", etc., aici și Apuli, Messapii, etc., vezi P. Kretschmer, Einleitung, pp. 246 sqq., 256 sqq.

Din glose, onomastică și toponimie ilirice nu putem să conchidem nimic aproape în privința particularităților acestei limbi. Cu toate acestea, se presupune că asimilarea grupei de consoane *kt*, trecând prin *ht*. în *tt* și apoi, prin simplificare, t era o particularitate ilirică, precum rezultă din exemplele ce ni le pun la îndămână limba albaneză (cf.natë „noapte", pesë „cinci" față de lit. naktis, skr. pankti-), cea istriană (cf. Nesattium și Nesatium față de Nesakton) și cea venetă (cf. Rehtiiah: față de lat. Rectia), cf. P. Kretschmer, Einleitung, p. 258; O. Densusianu, Op. cit. p. 26 sqq.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung pp. 246 sqq; 256 sqq și întreaga bibliografie de acolo. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, II p. 609 sqq. și bogata literatură de acolo.— O Densușeanu., Op. cit. p. 24 599 și întreaga bibliografie de acolo. — *Pauli*, Altitalische Forschungen III. p. 250 sqq.—*Dr. Ludwig v. Thallocy*, Illyrisck-Albanische Forschungen. passive. — *S. Feist*, Op. cit. p. 380. — *Fr. Nopcsa*, Orts- und Personennamen în: Sind die heutigen Albanesen die Nachkommen der alten Illyrier? (Zeitschr. für Ethnologie, Bd. 43 p. 915 sqq.).

ILIRII.—Grecii înțelegeau prin numele de Iliri, ce la început se da numai unui singur trib, totalitatea triburilor cari locueau la Nord de țara lor. Regiunea ocupată de aceste triburi se întindea, la est, până la țara Tracilor, cu cari se învecinau acele triburi ilirice cari erau cunoscute sub numele de Dardani și Peoni, iar z vecinătatea Makedonilor erau Linkestii și Orestii; la Nord, până la ținuturile Celților, ai căror vecini imediați erau Iapuii un trib amestecat cu elemente celtice și influințat mult, din punctul de vedere cultural, de către acestea și Panonii, care erau Iliri, vorbeau o limbă pe care Tacit o deosibește de cea galică și locueau în Panonia unde se găseau, cel puțin în epoca istorică, amestecate elemente ilirice și celtice; la Vest, erau Istrii (înrudirea Venetilor cu Ilirii, nu este sigură după unii învățați), Liburnii, Dalmații, etc.; la Sud, triburile ilirice au trecut peste hotarele lor, inundând: întâiu, întreaga câmpie, unde se găsea cel mai vechiu punct de cultură grecească, *Dodona* cu templul lui Zeus patēr numit de către Iliri *Deipatyros*, apoi, Epirul ale cărui triburi: Chaonii, Molosii, Atintaii și Paraveii sunt numite de Tucidide *barbaroi* (II 68, 80 și 81); și, în urmă, Akarnania și Etolia, ale căror triburi: Amfilohii, Euritanii, cari vorbeau o limbă cu desăvârșire neînțeleasă (agnōstótatoi glôssan, Tucidide III 94) formau un amestec de elemente ilirice și grecești; de aci și numele lor de *mixobarbaroi* dat lor de poetul tragic Euripide (Phoen. 138).

Cât de mare a fost influința acestor triburi ilirice fie asupra

populaţiunilor Greciei de Nord, fie asupra limbii lor nu ştim; se ştie numai că, mai târziu, coasta vestică întreagă a Peninsulei Balcanice a fost din nou helenizată de colonii corintieni: Ambrakia, Leukas, Anaktorion şi Korkyra cu Epidamnos.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung, pp. 244—260 şi întreaga bibliografie de acolo.—*H. Hirt*, Op. cit. pp. 155—157; II, p. 610 şi bibliografia de acolo.—*O. Hoffmann*, Geschichte der griechischen Sprache, 1911, p. 50 sq.—*Fr. Nopcsa*, Op. cit., pagina 915 sqq.

Limba mesapică

Cunoaştem această limbă dintr'un număr restrâns de glose, din onomastică şi toponimie şi dintr'un număr de inscripţiuni scrise în alfabetul grecesc nu însă în limba greacă. Limba mesapică a fost întrebuinţată în inscripţiuni până în secolul din urmă în. de Hristos.

Ea nu poate fi raportată la limba ilirică şi, mai ales, la cea venetă, pentrucă ele constitue limbi deosebite, şi pentrucă raporturile dintre dânsele stau mai mult în concordanţe morfofologice şi lexicale, de cât în potriviri fonetice. Limba mesapică însă este de aproape înrudită cu cea albaneză, cum rezultă din potrivirile fonetice următoare: înlocuirea i.-e. *ŏ* şi *au* prin *a* şi a mediei aspirate prin medie; precum şi din cele lexicale. Pe de altă parte, cele câteva deosebiri fonetice dintre aceste două limbi, anume: înlocuirea i.-e. ō prin ē în limba albaneză, pe când în cea mesapică rămâne neschimbat, constitue fenomene fonetice mai recente (cf. P. Kretschmer, Einleitung, p. 263 sq., H. Hirt, Die Indogermanen, II, p. 609, Fr. Ribezzo, La lingua degli antiqui Messapii pp. 6 sqq. 32 sqq.) Limba mesapică face parte din limbile *satem*; exemple însă pentru a dovedi aceasta nu avem la îndemână. Nu ni s'a transmis nici un cuvânt care să prezinte în mod neîndoios o spirantă pentru o guturală; în privinţa exemplului *Barzidihi*, citat de Kretschmer, op. cit. p. 265, ca dovadă pentru fixarea grupei de limbi din care făcea parte această limbă, vezi H. Hirt, Die Indogermanen, II, p. 608 sq.

Din puţinele cuvinte mesapice glosate se vede că există unele raporturi între limba mesapică şi cea albaneză, pe de o parte, şi cele balto-slave şi alte limbi indoeuropeene, pe de alta; de ex., *brendion* sau *brention*, explicat prin „cerbul, sau capul cerbului" (Strabon, VI p. 282), se găseşte la Enniu sub forma de *brunda* „caput cervi" şi la Festus sub aceea de *brenda* şi este pus în legătură de Kretschmer şi alţii cu alb. breϑ, v. sl. bredą, lit. briĕdis (v. prus. braydis) «cerb» şi cu n.sued. brind „cerb". *Bauria*, prin gr. oikía «casă» (Et. Magn. 389, 24), lângă forma cu a în loc de au: *bari* «casă» (din *bauri), cf. v. gs. *bûr* «habitatio», germ. bauen; aici şi numele de localităţi: Basta, lângă Bausta, Bārium (Horatiu, Sat. I, 5, 97) şi Barra. [Să se observe că acest fenomen fonetic, a pentru au, este şi în lituanica

şi în latina populară]. *Menzana* (din *Mendiana) expliçat prin Juppiter *equonus (Festus p. 181) şi este pus în legătură cu alb. mes, rom. mac. mândzu, rom. mânz, ilir. mando, etc. vezi p. 129. *Pania* (pentru transmisul păneia) prin „abundanţă, îmbelşugare" şi *panós*, prin „pâine", sunt raportate la lat. penus «provizii de mâncare», Penates „zeii casei". *Biliva* (=bilia, *u* fiind sunet de tranziţie) «fiică», cf. alb. bilë „fiică" nu are nici o legătură cu lat. filia.

Pe de altă parte, din numele proprii de persoane şi de localităţi şi din inscripţiunile adunate de Mommsen şi Fabretti şi de alţii, explicate de Deecke, Bugge şi de Torp (cf. P. Kretschmer, Einleitung p. 263[1]; H. Hirt, Die Indogermanen, II p. 607 sq) şi publicate în urmă de Fr. Ribezzo „Iscrizioni degli antichi Messapii" (Napoli 1907) se observă unele concordanţe între limba mesapică şi între cea greacă (bazate pe vecinătate) cea latină, precum şi alte limbi indoeuropeene din punctul de vedere fonetic şi morfologic; de ex., în formarea patronimicelor cu suf. *-io-* terminate în *-ahias* (mes), *-ios* (gr.), *-ius* (lat.), *-eos* (gal): mes. Dazimaihi, Balakrahiaihi „a lui Dazimus fiul lui Balakrus", cf. gr. Apollōnios «cel ce aparţine luì Apollon», gr. eol. Telamonios „cel ce aparţine lui Telamon," etc. (fenomen restrâns numai asupra dialectelor eolic, tesalic şi beotic), lat. Tiberius „cel ce aparţine zeului fluviului Tiberis", gal. Bimmos Litomareos „Bimmus fiul lui Litumarus." [In privinţa genitivului sg. mesapic terminat în *-(i)aihi* al patronimicelor cu radic în *-o*, prin care limba mesapică ocupă un loc intermediar între grupa italo-celtică şi dialectul tesalic, vezi PKretschmer, Einleitung, p. 275 sqq.]; în reduplicarea oricării consoane înainte de *i*, fenomen ce are loc şi în dialectele greceşti: mes. Θeotorres din *Θeotories, Bolles din *Bolies, etc., cf. gr. eol. méterros din *metrios. gr. tes. argýrroi din *argyrioi, etc.; în formarea nomin. sing. al radicalelor în *-io* cu limba latină şi cu cea galică: mes. Arnisses din *Arnisies, Θeotorres din *Θeotories, etc., cf. peligh. Rufries; mars. Pacvies, picen. Alies, volsc. Tafanies, osc. Kiipiis, etc., în menţinerea lui s intervocalic cu limba ilirică şi cea venetă mes. Brundisium, Canusium, etc., cf. ilir. Genusus, ven. Apusidia, etc.; în apariţia „sunetului intermediar între *i* şi *u*" (anume *ü*) cu cea latină: mes. Dazomas lângă Dazimas şi lat. optumus lângă optimus. ilir. Dasimius şi Dazomas, etc. (cf. PKretschmer, Einleitung, p. 275).

Şi influinţe, din punctul de vedere al vocabularului, au avut loc asupra limbii mesapice, în care găsim: elemente ca: numele etnic Gala- în mes. Galabrioi: celt. Galatai, mes. Avithos: gal. Avitus, mes. bennan: celt. benna „coşul carului" (cf. Walde, Latein. etym. Wört[2]. p. 537); elemente greceşti ca: Aphroditē, Damatēr, argoriam (=gr. argýrion) şi, poate, mimeteos (=gr. mimētēs) şi oikoroihi (=gr. oikourós), precum se vede

o influință mai mult literară; în fine, elemente latine prin cari se vede că este vorba de o influință mai mult politică, căci numai așa se explică și dispariția limbii mesapice în timpul dominațiunii romane.

Cf. *PKretschmer*, Einleitung, pp. 272-279; și bibliografia de acolo. — *HHirt*, Die Indogermanen. II pp. 607-609 și bogata bibliografie de acolo. — *Fr. Ribezzo*. op. cit. passim în special pp. 4,114. — *Buck*, Grammatik der Osc.-Umbr. Dial (trad. germ. de Prokosch), p. 5 sq. *W Schulze* zur Gesch. lat. Eigennamen (Abhandl. der K. G. d. Wiss. žu Gött. phil.-H.-Kl,-1904, pp. 29,35 sqq). *Deecke*, Rhein. Mus., XXXVI, p. 576: XXXVIII p. 133. *SFeist*. Op. cit pp, 379,436. — *Bugge*, BB. XVIII p. 193 sqq. *H. Pedersen*, KZ-XXXVI, p. 292 sq. — *Torp*, IF. V, p. 195. — *AFick* BB XXIX (1905) p. 234; Vorgriech. Ortsnamen, p 14. — AThumb, IF. XXVI (1910), p. 5. — Iohansohn, IF. XIX p. 121.

MESAPII.—La S-E. Peninsulei Apeninice, în Apulia de azi, locueau în timpurile vechi Mesapii, și Iapigii. După informațiunile scriitorilor vechi (Herodot VII, 170; Strabon, VI p. 282), Mesapii își au obârșia în vechile colonii locrocretane. Învățații moderni însă cred că ei par a fi fost de origină ilirică. Astfel, părerea lui PKretschmer, AFick, GHatzidakis și W. Helbig, că unele triburi ilirice, după ce au trecut Marea Adriatică, în sec. VIII în. de Hr. s'au stabilit pe coasta opusă a Italiei, nu este lipsită de fundament, mai ales, dacă ținem seamă nu numai de potrivirile dintre numele de localități și cele de triburi și de persoane de pe amândouă țărmurile acestei mări, ci și de inscripțiunile găsite în Calabria care sunt scrise într'o limbă care nu este nici cea grecească, nici cea italică, ci cea mesapică. Opiniunea deci a lui Pais, după care Mesapii au fost un trib înrudit cu Grecii, pătrunzând în Italia pe mare, nu se poate susținea, pentru că limba inscripțiunilor mesapice se deosebește foarte mult de cea greacă. Pe de altă parte, Iapigii, pentru cari părerile învățaților sunt de asemenea împărțite, erau, sau un popor iliric, emigrat din Alpii Iulieni ce a înaintat dealungul coastelor Mării Adriatice, spre Sud, și a împins în același timp pe Mesapi până în Peninsula Calabriei (Pais), sau ceeace este mai admisibil, o ramură din aceeași tulpină din care făceau parte și Mesapii (Mommsen, Helbig). Dar, atât unii cât și ceilalți au ajuns, mai târziu din cauza influinței culturii grecești, să'și pieardă caracterul național și să pretindă că sunt de origină greacă.

Cf. *PKretschmer* Einleitung, pp. 258 sq, 263-272, și bibliografia de acolo. — *HHirt*, Die Indogermanen, I pp. 152-154 și literatura de acolo. — *Pais*, Studi Istorici I, p. 1 sqq; Storia d'Italia, I p. 335 sq. — *Nello Toscanelli*, Le origini italiche. Le lingue esotiche dell'Italia antica, I p. 23. unde vedem părerea sa, de sigur izolată, că Mesapii erau un popor indigen și limba lor încă necuno-

scută, — *Helbig*, Hermes, XI p 257 sqq.—*A Fik*, loc, cit *G Hatzidakis*, Cursuri academice (Akadēm. anagnōsmata) p. 77, — Wilamowitz v. Möllendorf, Hermes XVI p. 114 sqq. — *Gercke u. Norden*, Einleit. in die Altertumswiss. Die römische Literatur von Ed. Norden, p. 451. — *J. Iung*, Grdr. d. Geographie von Italien[2] pp. 20-22 și bibliografia de acolo. — *Maximilian Meyer*, Apulien vor-und während der Hellenisierung, Leipzig, 1915 — *R. v.* Scala, Bevölkerungsprobleme Altitalieus (Mitt. d Anthropolog. Geselsch. in Wien, XLII, p. 49, sqq.).

Limba venetă

Caracterul indoeuropean al acestei limbi reiese din materialul ce ne-a rămas: unele glose, nume proprii de persoane și de localități și vreo sută de inscripțiuni scurte. După opiniunea mai acreditată ea aparține grupei de limbi *kentum*. Exemple ca: ven. *ɛχo* „eu“=lat. ego, față de lit. asz, v. sl. azŭ; ven. *Eni-ɣnus* față de trac. Aulu-zénés, skr. jan, sunt sigure pentru susținerea acestei păreri. Pe de altă parte, cu toate că limba venetă prezintă concordanțe, sub raportul onomastic și toponimic cu limba ilirică și cea mesapică, totuși, credem că este mai prudent să o socotim ca o limbă de sine stătătoare, cum am procedat și cu cea armeană. Căci dacă între limba ilirică, cea mesapică și cea albaneză, în special între aceste două din urmă, există o mai apropiată înrudire, în schimb cea venetă se deosebește de ele prin trei particularități fonetice (prin care se apropie mai mult de cele italice), anume prin menținerea vocalei primitive: *o* (:Voltiiomnos, nom sing.); prin terminarea personală *to*-(:zoto: gr. é-doto, zonasto „el dede, sau a dat“); prin reprezentarea palatalei indoeuropeene *ĝ* printr'o spirantă de valoarea neogreacă γ sau *ɣ* (ven. Vehχnoh, Volti,-χeneh, etc. cu partea a doua a compusului: - *χeneh* = *genēs*, cf. gr. γενης trac.-zenēs în Diogénēs, trac. Aulozénēs, etc.) și prin schimbarea mediei aspirate în spirantă (ven. Vhuχiia, zonasto = *d*onasto, etc. lat. Fugia, donavit etc.), cf. PKretschmer, Einleitung, p. 267: HHirt, Die Indogermanen, II p. 606).

Elementele celtice: Φοχsos, Φohiios, Boicus, Boiscus, Volturex, în care *rex* este pentru galicul *-rix*, transformat după latinul rēx, etc. se explică prin pătrunderea Celților în domeniul Venetilor (cf. Polibiu II 17; T. Liviu X 2),

Din onomastică și toponimie se văd unele concordanțe care există între limba venetă și cea ilirică și mesapică; de ex., numele propriu venet. Beusas, Beuzas amintește pe iliricul Beusas, mess. baoχtas din *baozet (lat. Busa, Buisa, T. Liviu XXII 52); venet. Laso în legătură cu ilir. Laso, mes. Lasodihi, gr. Λάσιμος. Venet, *man(n)isnavius*, un titlu preoțesc (cf. Pauli, Altital. Forschung. III 392), a cărui primă parte este în legătură cu ilir. mando-, mes. Menzana, cf. și lat, dialectal mannus din *mandus; iar partea a doua trebue pusă în legătură cu m. irl. snaim, gr. Nēiás „nimfa izvoarelor“, skr. snāyatē. Iar în Rehtiia, numele unei

zeițe, care ar corespunde zeiței Themis sau Dikē a Grecilor și zeiței Rectia a Romanilor, grupa de sunete *-ht-* din*(-kt-)* se asimilează în limba ilirică, cea venetă și cea albaneză; să se compare paralelismul ilir. Αραθθος (din Ἄραχθος), alb. nate (<nact-): istr. Nesatium (<Νεσακτον). lat. nocte, lituan. naktis, grec. nyktós (vezi pag. 131).

Inscripțiunile venete sunt adunate de Pauli (Die Veneter. Altital. Forschungen III) Citām:

αοφο.ς.,
Ζενοφο.ς.,

ENONI. ONTEI. APPIOI. SSELBOI SSELBOI.
ANDETIC. OBOSECUPETARIS.

A cărei traducere în limba latină, după Danielsson, ar fi: „Ennoni, Ontei, Appio, Selbo (Selbo) Andeticis" în care cele patru nume de persoane, legate între dânsele asindetic, sunt în cazul dativ (altfel Kretschmer care vede în aceste nume veneto-ilirice genitive urmând pe Pauli), iar *andetic. obos* este, după Danielsson, un dativ plural în *-bos* (cf. gall. *-bo(s)* în ματρεβο, ναμαυσικαβο, lat.*-bus*:i-e. **-bhos*) ce se vede și în celelalte inscripțiuni care cuprind -ο φος. Cuvântul ekupetaris (ekupeðaris, după Deeke, Lattes, Torp și Danielsson ekupeoaris după Pauli), nu a fost tradus de Danielsson, spunând numai că aparține sferei noțiunii sepulcrale, păzindu-se să se pronunțe, dacă avem a face cu un substantiv, un adjectiv, un participiu perf. pasiv, sau un compositum, și socotind că acest cuvânt ar putea să fie un nume apelativ și anume un dativ adnominal.

Din cele arătate mai sus s'ar putea conchide că limba venetă, poate fi socotită ca o limbă intermediară între cea italică și cea celtică.

VENETII. (numiți de Greci: Enetoi, Ouenetoi și Benetoi, și de Latini: Venetii) locueau în părțile N-Estice ale Italiei. Ei sunt raportați de Herodot (I, 195,2) la Iliri, probabil, pentru că, în timpul său, toate triburile cari se întindeau dincolo de hotarele nordice ale Epirului erau cunoscute sub numele colectiv de Iliri. Sunt și unii linguiști moderni cari îi socotesc Iliri, însă n'au dreptate.

Enetii din Paflagonia, despre cari ne vorbește Homer (II, 850) nu trebue să fie puși în legătură cu Venetii, popor de origină galatico-italică. Aceia cari au stabilit o asemenea legătură sunt scriitorii Alexandrini; aceștia sunt punctul de plecare al tradiției că Enetii, după căderea Troei, s'au stabilit cu eroul lor Antenor pe coastele Mării Adriatice.

Numele de Veneti apare în diferite regiuni ale Europei, anume: Veneti, sau Venedi (Wenzii) de rasă slavă, altă dată fiind stabiliți la Est de Germani, pe o întindere mai mare, iar azi locuind o parte din provincia prusiană Lusația; Veneti, so-

cotiți ca un trib celtic și locuind în regiunea care se numește azi Bretagne; și Veneti, numele poporului cu care ne ocupăm și care nu are nimic a face cu celelalte două. Schachmatov (op. cit. p. 51 sqq.) a căutat să stabilească o legătură între acest nume și întinderea Celților.

Din vechime Venetii locueau lângă mare (Herodot V 9) chiar înainte de năvălirea Celților în Italia de Nord. Aceștia din urmă au pătruns și în regiunea Veneților (cf. Titu Liviu, X.2) asupra cărora au avut o influință. Și dacă se deosebeau puțin Venetii de Celți, în ceea ce privește obiceiurile și îmbrăcămintea, în schimb limba lor se deosebea foarte mult de cea a Celților (cf. Polibiu, Historiae II cap. 17,5). Că au stat deci Venetii sub dominațiunea Celților nu încape îndoială, dar sigur este și faptul că ei și-au păstrat limba.

Cf. *H Hirt*, Die Indogermanen, I. pp 151 sqq. II pp. 604-607 și bogata bibliografie de acolo. *E. Meyer*, op. cit. p. 792. — *E. Windisch*, Die vorromanischen Sprachen (Grober's, Grundriss der roman. philologie, I p. 285 și bibliografia de acolo.—*S. Feist*, op. cit. p. 380. *A. Schachmatov*, zu den ältesten slavischkeltischen Beziehungen (Archiv fur slav-Philologie XXXIII p. 51 sqq). *Pauli*, Altital. Forsch. 1 n. 14; 3 n. 259. 261. — *Danielsson*, zu den venetischen und lepontischen Inschriften, Uppsale 1909. Vezi Rec. lui G. Herbig, IF. (Anzeig.) XXVIII (1911) pp. 23—26. — *E. Lattes*, Rendiconti del R. ist Lomb. di sc. e lett. ser. II. vol. 34 (1901), p. 1131 sqq.

VI.

LIMBI ŞI POPULAŢIUNI AL CĂROR CARACTER NEINDOEUROPEAN ESTE PROBABIL.

Deosebitele populaţiuni ale lumii prehelenice ne-au lăsat prin inscripţiuni, nume de persoane, de locuri şi de rîuri, prin mijlocirea scriitorilor greci şi latini din antichitate urme din limbile lor.

Materialul privitor la limbile care s'au vorbit o dată în Asia Mică, în insulele Mării Egee şi în Grecia continentală este cu desăvârşire redus.

Urme epigrafice ne-au rămas numai din limba liciană şi cea cariană; din contră, limba lidiană, cea pisidiană, licaoniană, ciliciană şi cea capadociană nu ne-au lăsat de cât nume proprii şi unele cuvinte; iar dacă concordanţele pe care le prezintă limba inscripţiunii din Lemnos cu cea etruscă sunt, în adevăr, întâmplătoare, şi dacă în ea trebue să vedem tradiţiunea unei limbi pelasghice, atunci şi această limbă ne-a lăsat urme epigrafice.

Limbile vechi microasiatice erau înrudite cu cele ale populaţiunilor prehelenice din insulele Mării Egee şi din Grecia cum se constată din puţinele urme epigrafice, onomastice şi toponimice (de ex., numele de localităţi, de munţi şi de rîuri formate cu sufixele *-s-*, *-ss-*: Halikarnassós, Lynessós, în Asia Mică, Parnasós, Ilisós, în Grecia; şi *-nd-*,*-nth-*: Alinda, Kálynda, în Asia Mică, Kórinthos, Lébinthos, în Grecia) pe care le-au primit Grecii, când au pătruns în acele locuri.

Limba Eteocretanilor, protolocuitorii insulei Creta, cunoscută din cele trei inscripţiuni din Praisos, nu prezintă nici o legătură fie cu cea liciană pe care o cunoaştem mai bine decît toate celelalte limbi microasiatice, fie cu aceea a inscripţiunii din Lemnos, fie cu cea greacă, ceea ce, de sigur, complică chestiunea etnologică a populaţiunilor prehelenice, neştiind dacă este vorba despre o singură populaţiune prehelenică care prezintă deosebiri dialectale, sau despre populaţiuni deosebite.

Materialul referitor la limbile vechi care s'au vorbit în partea sudică a Europei, anume: cel referitor la limba etruscă se compune dintr'un mare număr de inscripţiuni, de glose, de nume proprii de persoane, de localităţi etc.; iar cel privitor la

limba iberică este cu desăvârşire insuficient, cuprinzând numai unele inscripţiuni şi unele glose şi nume.

Prin aceste populaţiuni prehelenice înţelegem pe Pelasghi, Lelegi, Çarieni, Lidieni, Licieni, Pisidieni, Likaonieni, Cilicieni, Capadocieni, Eteokretani, adaogând aci şi pe Etrusci, Liguri şi Iberi. In privinţa originii lor şi a caracterului limbii lor s'au emis diferite păreri. Astfel, unii învăţaţi văd în Pelasghi populaţiunea autoctonă prehelenică; alţii stratul cel mai vechiu al imigrării helenice; alţii o populaţiune semitică şi sunt şi unii cari le tăgăduesc existenţa.

Dintre Lelegi şi Carieni, cari, după unii, sunt unul şi acelaşi popor, după alţii (Tomaschek la Kretschmer, op. cit. p. 291) două straturi în cari s'a împărţit poporul autocton microasiatic ce s'a întins şi în Grecia, primii au fost supuşi, în Grecia, de Greci, iar în Asia Mică de Carieni, cari s'au stabilit pe coastele şi în insulele Mării Egee. Tirenienii sau Tirsenii despre cari ne vorbeşte Herodot, ca de unii cari au emigrat din Lidia, Tucidide şi alţi scriitori, ar fi fost, după unii, în strânsă legătură cu Pelasghii. Tirsenii au fost numiţi de către cei vechi şi Etrusci; identitatea acestora cu Tirenienii din insule a fost admisă de alţii pe temeiul inscripţiunii din insula Lemnos, scrisă într'o limbă în aparenţă apropiată de cea etruscă; In cazul când s'ar căuta locul de origine al Etruscilor în Asia Mică, atunci, firește, s'ar pune şi întrebarea dacă şi limba lor n'ar fi înrudită cu cele ale populaţiunilor autoctone microasiatice. Intrebarea e la locul ei, căci avem concordanţe în această privinţă; de ex., numelui propriu etrusc Tarχu, Tarχna, Tarkōn, Tarquinius corespund lic. Trqqñta=Trokondas, car. Tarkondara, cilic. Tarkondēmos, etc.; după unii învăţaţi, elementele acestea sunt socotite ca împrumuturi din partea Etruscilor, sau ca întâmplătoare; după alţii, a căror părere este mai apropiată de adevăr, aceste concordanţe între numele prehelenice din Asia Mică, insulele Mării Egee şi Grecia şi cele etrusce, sub raportul sistemului fonetic, al radicalelor şi sufixelor, arată că limbile microasiatice prehelenice şi neîndoeuropeene şi cea etruscă sunt de aproape înrudite.

Au fost emise şi păreri pentru sau contra originii indoeuropeene a Etruscilor şi a caracterului indoeuropean al limbii lor. Iar înrudirea Etruscilor cu Reţii este admisă de cei din antichitate şi împărtăşită şi de unii învăţaţi din timpurile noastre. Şi din Carieni şi Licieni cari au fost, după unii, populaţiuni pelasghice, după alţii, semitice, fac alţii indoeuropeeni. Dar cuvintele şi numele proprii cariene şi liciene pe care le avem la îndemână şi care ne dau putinţa să stabilim o înrudire între aceste două populaţiuni, nu ne îngăduie să 'i socotim Indoeuropeeni sau Semiţi şi nici limbile lor nu pot fi privite ca indoeuropeene.

Unii învățați, deși premisa că Tirenienii sunt Pelasghi este falsă, admit cu toate acestea înrudirea Carienilor, Licienilor și Lidienilor cu Etrusco-Pelasghii (Pauli, Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos. Altitalische Forschungen II, 1 și 2).

La această grupă de populațiuni alții (Hommel, Archiv für Anthropol., 1890, p. 251 sqq.) adaogă și pe Alarodieni, Elamiți, etc., în Asia, pe Reți, pe Liguri și pe Iberi, în Europa. Totalitatea acestor populațiuni este numită de ei „Alarodieno-Pelasghi".

Sunt învățați cari admit o înrudire între Liguri și Iberi și părerea aceasta merită oarecare atențiune; iar dovada înrudirii acestor două populațiuni cu Etruscii, admisă de unii, nu se poate stabili prin nimic signr.

Iată atâtea chestiuni variate și complexe cu care ne vom ocupa imediat.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, passim, și în special pp. 289—293; 401—409, lucrarea de bază pentru acela care voește să se orienteze bine asupra acestor chestiuni; Die Sprache in Einleitung in die Altertumswissenschaft, hgg. von Gercke und Norden, pp. 146—148 și întreaga bibliografie de acolo.—*Ed. Meyer*, Geschichte des Altertums, I,2[2] pp. 613—724; Forschungen zur alten Geschichte, I pp. 6—124. — *A. Fick*, Vorgriechische Ortsnamen, passim.—*H. Hirt*, Die Indogermanen, II pp. 569—576 și literatura bogată de acolo.—*S. Feist*, Op. cit., pp. 380—388 și întreaga bibliografie de acolo.

Limba pelasgică

Dacă a existat, cum vom vedea mai la vale, o populațiune pelasghică, trebue să fi fost de bună seamă și o limbă pelasghică. Despre această limbă avem două mărturii principale din antichitate: aceea a lui Herodot și aceea a lui Tucidide.

Ce fel de limbă însă era cea pelasghică nu știm precis; și nici cei doi istorici nu știu decât că era o limbă barbară.

Herodot vorbind de Pelasghi, rămășițele celor cari s'au luptat de partea Troenilor în războiul troian (cf. Il. XVII 288) și fundatorii celor două orașe Plakia și Skylake, în Helespont, luat aci în înțelesul larg al cuvântului, spune (I, 57) „că aceștia vorbeau o limbă barbară (bárbaron glōssan)"; iar Tucidide, la rândul său, vorbind de cele cinci orașe din *Akte* (Peninsula Sf. Munte), anume: Acrothoi, Cleonae, Dion, Olophyxus și Thyssus, spune (IV, 109) „că aceste orașe sunt locuite de națiuni barbare amestecate, în majoritate Pelasghi, care vorbesc două limbi (bárbaroi díglōssoi)".

Limba pelasghică deci ar fi existat încă în sec. V în. de Hr.; dar ea chiar de atunci începuse să dispară.

După O. Hoffmann (op. cit. p. 10) această mărturie veche este atestată în mod fericit prin inscripțiunea găsită în 1885 în Lemnos, locuința mai veche a Pelasghilor Tyrsenoi (Tucid.,

loc. cit.), inscripțiune din sec. VI. sau V în. de Hr., scrisă în alfabetul grec dar nu în limba greacă.

Cum însă între limba acestei inscripțiuni și între cea etruscă sunt unele concordanțe: fonetice (de ex., înlocuirea consoanelor *b, d, g*, care lipsesc, prin φ, ϑ, χ; prezența grupelor consonantice *χv, lv* și a sufixului *-asi*; mai adaugă și semnul exclusiv etrusc 8 pentru *f*, care s'a găsit nu de mult pe o inscripție din regiunea Magneziei, lângă Sipylos, scrisă în alfabetul și limba lidiană etc.), morfologice (de ex., genit. și dat. sing. masc. în *-ale* concordă în amândouă limbile, precum și genit. și dat. sing. fem. în *-al*: lemn. φokiasiale: etrusc. larϑiale; lemn. vamalasial: etrusc meϑlasial, etc., lărgirea radicalelor verbale prin sufixele *-s-, -n-*, etc.), lexicale (de ex., lemn. tavar „mormânt": etrusc. ϑaura, cu aceeași însemnare, etc.), unii învățați au presupus că avem a face cu limba Tirenienilor cari au colonizat insula Lemnos, sau cu un dialect înrudit cu limba etruscă (Kretschmer, Einleitung in die Altertumswiss. I p. 146, 177. Pauli, Eine vorgriech. Inschr. von Lemnos I (1886), II (1899). E. Nachmanson, und G. Karo, Ath. Mith. XXXIII [1908 p. 47 sqq. Fr. Skutsch, RE. VI, 782. Torp, Die Vorgriechische Inschrift von Lemnos (passim); Das Verhältniss des Etrusk. zu dem Idg. (1909) p. 2 sqq., 7 sq. G. Cousin și F. Durrbach. Bas-relief de Lemnos avec inscriptions (Bull. de Corresp. hellén. X [1886] pp. 1—6). [Că ar fi vorba despre o limbă tracă sau frigiană în această inscripțiune, cum crede C. Friedrich, Ath. Mith. XXXI (1906) p. 60 sqq., nu este de admis, căci această inscripție nu arată nici o legătură cu cele frigiene păstrate].

Dacă însă aceste potriviri sunt întâmplătoare, atunci avem a face cu o limbă de sine stătătoare, în care alții văd tradițiunea limbii vechi pelasghice.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleit. in die Geschichte d. griech. Sprache, p. 291, 408 și întreaga bibliografie de acolo. Die Sprache in Einleitung in die Altertumswiss. I. p. 177.— *Torp*, Die vorgriech. Inschr. v. Lemnos Cristiania, 1904 — *Danielsson*, Berl-phil. Woch. (1906) p. 557 sqq.— *Fr. Skutsch*, Deutsche Lit. Zeitung (1907) p. 671 sq.—*E., Nachmanson*, Mitteil. XXXIII p. 47 sqq.. — *O. Hoffmann* Gesch. d. griech. Sprache, I (1911) p. 9 sqq. — *Ed. Meyer*, Forschungen zur alten Geschichte I. p. 116 sq.

PELASGHII, al căror nume este pus în legătură cu πέλαγος, „mare deschisă, luciul mării" rād. *pelāg- și vine din *πελαγσκοί oamenii mării, Piratii" (cf. Crain, Philol, X, 577 sqq. P. Kretschmer, Glotta I. 16 sqq., Walde, Lat. etym. Wört². p. 587) erau, după tradițiunea Grecilor, cei mai vechi locuitori ai țării lor; și aproape nu este ținut în care să nu întâlnim întâmplător numele lor: în Epir, în jurul Dodonei, în Tesalia, în Pelopones, în Atica, în Creta; apoi pe coasta vestică a Asiei Mici, pe coasta sudică a Traciei, în insulele Lemnos și Imbros și

chiar în Italia. Aceasta era părerea generală care, de la începutul sec. V în. de Hr., domnea în literatura greacă asupra Pelasghilor. Ne-am fi aşteptat deci să-i găsim pomeniţi cât mai des în literatura epică în care se descrie starea cea mai veche a Greciei; ceea ce nu este cazul. In adevăr, numai în câteva locuri din Iliada (II 840, X 429, XVII 288), din Odysseia (XIX, 177 sqq.) şi din Hesiod (fg. 225 Kinkel = 236 Rzach), în cari ni se vorbeşte despre Pelasghi, aceştia apar ca un popor real, dar jucând un rol secundar; încolo oriunde apare numele Pelasghilor nu este vorba de un popor real pelasghic, ci de Eponymul lor, protoregele lor Pelasgos, prin care sunt reprezentaţi.

După Ed. Meyer au existat Pelasghi în realitate în Tesalia, în câmpia fertilă a fluviului Peneios, în Argos Pelasghicul unde era capitala lor Larisa; de aci, din Larisa fertilă (cf. Iliada XVII 288. sq. „departe de mănoasa Larisă") erau Pelasghi care se luptau de partea Troenilor în războiul troian, ale căror naţionalitate şi limbă pelasghice au rămas până în sec. V în. de Hr. (cf. O. Hoffmann, Geschichte der griech. Spr. p. 10) şi al căror nume este legat de către poetul cântecului XVI de acela al lui Zeus din Dodona (cf. vs. 227) „Zeus, tu cel de departe, al Dodonei stăpâne Pelasghic" şi fg. citat al lui Hesiod care stabileşte locuinţa Pelasghilor în Dodona) şi tot din Tesalia au emigrat în Creta şi Pelasghii despre care ni se vorbeşte în Odis. (XIX 177: „şi Pelasghii divini").

Nu este sigur, dacă Pelasghii erau cel mai vechiu strat al emigrării helenice, cu alte cuvinte, dacă erau un trib grecesc (S. Feist, op. cit. p. 383.) şi în sprijinul părerii acesteia ar veni Zeus pelasgicul din Dodona; sau dacă erau o populaţiune autoctonă prehelenică neindoeuropeană (Ed. Meyer, Geschichte des Altertums, I, II², p. 687, O. Hoffmann, Gesch. d. griech. Spr., p. 9) aducându se ca dovadă în susţinerea acestei opiniuni faptul că Pelasghii apar totdeauna adversari ai Grecilor şi că în războiul troian ei au fost de partea Troenilor.

Un punct de sprijin sigur pentru determinarea Pelasghilor n'avem încă în momentul de faţă. S'au amestecat, din nenorocire, în istoria lor idei aşa de fantastice, ca cele relative la construcţiunile gigantice Pelasgice, care au ca punct de plecare zidul cetăţii Atena, *Pelarghicon*, schimbat de Hekataeus, logograful, în Pelasghikon şi atribuit Pelasgilor, în cât unii învăţaţi şi nu dintre cei neinsemnaţi, de ex. Modestov, au mers până acolo în cât au tăgăduit chiar existenţa lor.

Cf. *Ed. Meyer*, Gesch. des Altertums I, II² p. 685 sqq. Forschungen zur alten Geschichte I, pp. 6 124. — *O Hoffmann*, Geschichte der griech. Sprache. I p. 9 sqq. — *S. Feist*, Op. cit. p. 383. — *Otfr. Müller*, Etrusker (Edit. II publicată de Deecke. 1877). — *E. Hesselmeyer*, Die Pelasgerfrage und ihre Lösbarkeit, 1890. *I. Thomopulos*.

Πελασγικά, ἤτοι περὶ τῆς γλώσσης τῶν Πελασγῶν, ἐν Ἀθήναις, 1912.

Limba Cariană, cea licianā şi cea lidiană au multe concordanţe între dânsele (de ex., în formarea numelor proprii cu aceiaşi rădăci.nă: *Tark-*: *Tarχ*, *pig-*: *piχ*, *pigr-*: *piχr-*, *imbr-*, *ida sar-*, etc, cf car. Tarkóndara, nume de localitate, Pigrēs, Imbramos, zeitate carianā corespunzând lui Hermes, Idakos, Saryssolōs, etc., nume de persoane; lic. Trqqñta = Trocondas. Tarkóndēmos = hetit. Tarkûdimmē sau Tarkûtimmē, Piχrā = Pigrēs, Imbrēs Idazzala, etc., nume de persoane; precum şi cu aceleaşi sufixe: *-nd-*, *-s-*, *-l-*, *-m-*, etc., cf. car. Alynda, Kálynda, Halikarnēs(s)ós, nume de localităţii Panyas(s)is, Pisindēlis, Lygdamis, etc., nume de persoane; lic. Kadÿanda, Trebéndai, nume de locaităţi; Pýresis = Poräsi, Pobiäläjä = Pybiálēs, Kóndalis, Pigramis, etc., nume de persoane; lid. Kálanda, Mormonda, etc., nume de localităţi, Akiamós, Seíkilos, [Z]abylos, etc. nume de persoane; în categoria numelor proprii ipocoristice, aşa de caracteristice pentru Asia-Mică, de tipul: Attâs, Dada, Nana, Papâs, Tatâs, etc. cf. car. Ammia, Nanē, Papâ, Tata (fem.), Tatâs, etc.; lic. Anna, Máma, Nánna, Nannē, Nanis, Tatiá, Tátion, etc.; lid. Atys, Attys, v. compusele Alyáttēs, Myattēs, etc., Papiōn, Tata, Tatâs, Tatía, etc.), ceea ce ne face să deducem că ele erau înrudite între dânsele şi, după toate probabilităţile, cu limba populaţiunii prehelenice a Greciei şi a insulelor egeice peste cari au venit Carienii, Licienii, etc.

Limba cariană

Cele ce ştim despre limba cariană, le ştim din cele câteva glose, din onomastică şi toponimie şi din câteva inscripţiuni. Materialul acesta însă nu este suficient, spre a ne rosti în deplină cunoştinţă de cauză asupra caracterului acestei limbi. Cei mai mulţi indoeuropeanişti s'au pronunţat contra caracterului indoeuropean al ei; alţii, întemeindu-se pe glosele cariene, au căutat să susţină originea ei iraniană, dar fără sorţi de izbândă, căci aceste glose, adunate de P. de Lagarde, Sayce, Kretschmer, H. Hirt (cf. H. Hirt, Die Indogermanen, II, p. 575 şi bibliografia de acolo) şi Karolidis (Bemerkungen zu d. alt. kleinasiat. Sprachen u. Mythen, passim), nu sunt de ajuns spre a se susţinea această opiniune. De asemenea, nici încercarea celor cari s'au bazat pe onomastică şi toponimie pentru dovedirea caracterului indoeuropean al acestei limbi n'a reuşit. Cuvinte ca *gissa* „piatră", *kōs* „oaie", *kÿbda* «o măsură de greutate carianā», *labrys* «secure», *toussyloi* „pitici" *soûa* „mormânt" etc.; nume de persoane ca *Kbondiassis, Keldnassis*, etc.; şi nume de localităţi ca *Souangela* «mormântul regelui», *Osogôa*, titlul lui Zeus Stratius, etc. toate prezintă un aspect neindoeuropean. In schimb însă seria de inscripţiuni cariene pe care le avem, deşi prezintă greutăţi în explicarea lor, sunt, totuşi, de mare valoare pentru chestiunea poziţiunii generale a limbii cariene.

Inscripțiunile, dintre care unele în două limbi, sunt scrise cu caractere ce se bazează pe un alfabet grecesc în care s'au introdus însă multe semne noi, căci literele acestui alfabet n'au fost suficiente pentru nevoile sistemului fonetic carian, mai ales pentru vocalism; aceasta se vede și din variata transcriere greacă a numelor cariene (v. P. Kretschmer, Einleitung, p. 303). Ele au fost adunate de Sayce și de alții, despre cari vezi H. Hirt, Die Indogermanen, II p. 575).

Limba cariană a suferit ce e drept, mult influința celei grecești. De timpuriu, Carienii de pe coasta Mării Egee au început să vorbească, cel puțin cei instruiți, limba greacă pe lângă cea cariană (cf. Tucidide VIII 85, care numește pe carianul Gaulites: diglōsson). Numai așa se explică acel amestec al ei cu mai multe cuvinte grecești. Dar, în schimb și ea pare să fi avut asupra celei grecești oare care influință, cum ar fi, bunăoară, particularitatea fonetică a transformării protohelenicului ā în ē (cf. P. Kretschmer, Glotta I p. 40 sqq. A. Walde, Italische Sprachen (Gesch. d. idg. Sprachwiss, II, 1, p. 154 sqq.) Altfel, O. Hoffmann, Geschichte der griech. Sprache I, p. 16, după are această particularitate fonetică se bazează pe pronunțarea celasgică a limbii grecești).

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung, pp. 293-270; 376-391 și întreaga bibliografie de acolo. *H. Hirt*, Die Indogermanen, II p. 575 sq. și bogata literatură de acolo. — *Ed. Meyer*, op. cit. p. 613 sqq.—*Buge — Torp*, Das Verhältn der Etrusker zu den Idg., 1909, p. 3 sq. — *W. Aly* Karer und Leleger (Philol. LXVIII, [1907] p. 428 sqq. — *S. Feist*, op. cit. p. 385. *O. Hoffmann*, Geschichte d griech. Sprache, p 11 sq.

CARIENII.—Trebue să fie socotiți printre locuitorii prehelenici ai Greciei, ai insulelor egeice și ai coastei sudice a Asiei Mici. Ei nu sunt unul și același popor cu Lelegii, cum cred unii învățați; iar P Kretschmer (Einleitung, p. 376 sq) n'are încă curajul să stabilească o deosebire etnologică între aceste două popoare, și spune numai că și unii și alții aparțin aceleeași rase. Din contră, la Homer (Il. X 428 XXI 86) aceste două popoare sunt deosebite. Carienii stabileau legătura între locuitorii vechi ai Asiei Mici și între cei din insulele Mării Egee și din Grecia. Ei erau socotiți și ca vechii locuitori ai insulei Creta; dar când și de unde au venit ei în această insulă nu se știe. Ei se întindeau cândva foarte mult, anume: în insulele egeice (în Delos) și în Grecia (în Megara, Hermiona, Epidauros) pe care, mai târziu, au fost nevoiți să o părăsească din cauza năvălirii Dorienilor și emigrării Ionienilor și au fost împinși pe coasta Asiei Mici, unde s'au și stabilit. Cea mai veche mărturie greacă despre existența Carienilor o găsim la Arhiloh fr. 24 B, în care se vorbește despre Carieni ca despre un popor viteaz și puternic. Prin urmare, nici o pomenire de Carieni în epoca pre-

istorică; numai de când începe perioada istorică se vede o legătură între Greci şi Carieni, în care, de sigur, Grecii au fost elementul conducător şi răspânditor de cultură.

LELEGII.—Ei erau un popor tot aşa de întins, ca şi Carienii. Despre existenţa Lelegilor în Grecia, anume: în Beoţia, Locrida, Akarnania avem mărturii. Intâiul rege al Lakoniei, Lelex, era socotit ca autocton şi avea în Sparta, în regiunea Aphetai, un templu. Dar, după imigrarea Dorienilor în spre Sudul Greciei, nu se mai vorbeşte de existenţa Lelegilor. In schimb însă ei au continuat să existe până în epoca istorică, în insulele egeice, anume: în Samos, Chios, Astypalaia, Pyrrha, Euboea, etc. (cf. Herodot, I, 171; A. Fick, Vorgriechische Ortsnamen, p. 115, şi pe coasta Asiei Mici de la Antandros (Lelegōn polis „oraş al Lelegilor" cf. Alceu fg. 65 B) până la Halikarnas. Ceva mai târziu, cele opt oraşe ale Lelegilor situate în cealaltă jumătate sudică a Cariei, au fost cucerite de către Carieni cari au năvălit din spre părţile nordice şi vestice (cf. Strabon p. 611, la care citim: „şi se zice că în Caria erau şi opt oraşe locuite de Lelegi"). La acest eveniment, probabil, face aluziune Strabon (loc. cit.) când spune: „In Caria întreagă şi în Milet se văd morminte de ale Lelegilor şi întăriri şi urme de locuinţe". Lelegii deci aparţin epocei preistorice; de aceea, ei figurează adesea în cele mai vechi legende ale multor oraşe greceşti. Si Homer ne vorbeşte despre Lelegi (Iliada X 429, XX 96, XXI 86) a căror locuinţă era în Pēdasos, lângă Satnioēs. In cântul al doilea al Iliadei însă, la versul 484 sqq., unde este vorba despre (numărarea vaselor) Lelegii nu figurează iar Carienii „cei aspri la limbă" şi Licienii sunt pomeniţi; ceeace însemnează că Lelegii nu erau un trib istoric.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung, pp 376 386 şi bibliografia de acolo. — *HHirt*, Die Indogermanen, I p. 66 sq. şi II, 575 şi întreaga bibliografie de acolo. — *Ed. Meyer*, op. cit. p. 613 sq. — *W. Aly*, Karer und Leleger (Philologus LXVIII [1907] p. 428 sqq.)

Limba liciană

Pentru această limbă avem la îndemână unele glose, nume proprii de persoane, de localităţi, etc., şi un număr de vre o sută cinci zeci inscripţiuni, din sec. V şi IV în. de Hr., scrise în alfabetul şi în limba veche liciană, dintre care cea mai importantă este cea cunoscută sub numele de „stela din Xanthos" descoperită în anul 1841. Limba acestor inscripţiuni nu prezintă, ce e drept, un caracter clar indoeuropean; de aceea, s'au şi emis deosebite păreri asupra caracterului acestei limbi. Invăţaţii suedezi, norvegieni şi danezi, la cari putem să alăturăm şi pe H. Hirt, văd în limba liciană o bază indoeuropeană suprapusă pe o limbă veche din Asia-Mică, fără să se ştie însă

cărei anume limbi: celei grecești, celei frigiene ori celei iraniene aparține această bază indoeuropeană. Din potrivă, alți indoeuropeaniști, între cari citãm pe P. Kretschmer, s'au pronunțat contra caracterului indoeuropean al acestei limbi.

Este adevărat că în limba liciană se văd unele concordanțe cu limbile indoeuropeene, de pildă, ea prezintă cazuri și terminări verbale care se găsesc și în aceste limbi: genitivul în-ah și în-eh ce corespunde celor indoeuropene în **-a-so* și în **-e-so*; terminarea pers. III sing. și plurale în - *ate* și în *-ãte* care corespunde celor grecești în *-tai* și *-ntai*, sau în *-to* și *-nto*, ceea ce dovedește că această limbă cunoștea deosebirea dintre nume și verb; și mai prezintă și un sistem nominal care, dacă numele transmise sunt de origină liciană, iar nu împrumuturi din limba greacă sau din cea iraniană, se apropie mai mult de cel indoeuropean de cât de cel microasiatic. Iar acum în urmă învățații stabilesc raporturi și între această limbă și cea hitită (cf. lic. dat. sg. *tideimi*, acus. sing. *ispazijẽ*, *tideimi*, poate din **tideimin* în legătură cu formele hitite: *hûbrushi* (dat-sg). *ha-an te-iz-zi-ia-an* (ac, sg.).

Aceste concordanțe, probabil, au determinat pe unii linguiști să se pronunțe pentru caracterul indoeuropean al limbii liciene. Dar trebue să recunoaștem, în același timp, că această limbă prezintă și deosebiri, de ex., existența grupelor de consoane liciene care lipsesc din limbile indoeuropeene:

kb, *lb*, *tb*, *χb*: *Kbatro* „fiică", *χbidä* „rege" de aici apelativul *χbidõñ* [*ni*]hi, *tbiso*, etc.

pdd, *rbb*, *χñt*, *χtb-* : *Pdduχñta*, *Rbbinäzis*, *χñtabora=Kiutabyris*, *χñtanobäh=Kintanybou*, etc.

trbb, *χñtl*, *χssb*: *Trbbönimi*, *χñtlah=Koudalos*, *χsssbäzökrop*, etc.

Pe urmă, această limbă a fost așa de mult schimbată și transformată, și partea ei lexicală pare a fi așa de neindoeuropeană, în cât oricine poate să vadă că ea se deosebește foarte mult de limbile indoeuropeene. Să se compare, de pildă, unele cuvinte glosate ca χbidä „rege" prinabu „mormânt", teru „armată" și mai ales cuvintele de înrudire, prin cari toate limbile indoeuropeene se apropie mai mult sau mai puțin unele cu altele; ele au un aspect cu totul altul:

Lic. *tideimi* „fiu", față de skr. *sūnúš*, av. *hunuš*, got. *sunus*, vsl. *synŭ*, lit. *sunùs* (gr. *hvios* cu alt sufix, iar lat. *filius* nu se rapoartă aici);

Lic. *kbatro* „fiică"' față de skr. *duhitā*, av. *duγdar*, arm. *dustr* got. *daúhtar*, v. sl. *dŭšti*, lit. *duktė*, gr. *thygátēr;*

Lic. *lada* „soție", față de skr, *gnā*, av. *gəna*, *γnā*, arm. *kin*, v. sl. *žena*, v. prus. *genna*, gr. *gynē*, got. *qinō*, vgs, *quena*, etc. [Slavistul Berneker îl explică din i.-e. și îl compară cu cuvântul slav *lada* „soție" Slav. etym. Wört. I p. 682]

Pentru unele inscripţiuni sepulcrale este transmis şi un text grecesc, care însă nu corespunde exact, adeseori, textului lician. Dăm ca exemplificare, următoarea inscripţiune (v. H. Hirt, Die Indogermanen, II p. 572 sqq):

ebeija erawazija meti prñawatę siderija
Tò mnêma tode epoiēsato Sidarios
permęneh tideimi hrppi etli ehbi se ladi
Parménontos hyiòs heautôi kai têi gynaikí
ehbi se tideimi pubieleie (1)
kaì hyiōi Pybialē.

a cărei traducere în limba română este:

„Monumentul acesta l'a făcut Sidarios, fiul lui Parmenon, pentru dânsul şi pentru soţia sa şi pentru fiul său Pubiale".

Cel dintâiu care s'a ocupat cu descifrarea unor inscripţiuni liciene este Jv. Hammer (1811), apoi Ch. Cockerell, Saint Martin, Grotefend şi alţii: cu inscripţiunea de pe stela din Xanthos s'au ocupat Ch. Fellow şi Daniell Sharpe. Urmează, apoi, alţii cari se ocupă cu descifrarea şi cu citirea inscripţiunilor liciene: Moritz Schmidt, Imbert, Six care s'a îndeletnicit cu cele de pe monedele liciene. Arkwright, Savelsberg, Benndorf şi Niemann, Petersen şi v. Luschan, precum şi Kalinka, căruia se datoreşte noua culegere a tuturor inscripţiunilor liciene sub auspiciile Academiei din Viena, intitulată „Tituli Asiae minoris I: Tituli Lyciae. Vindobonae 1901", Cu cercetarea inscripţiunilor liciene dintr'un alt punct de vedere, adică nici în direcţia indoeuropeanistică nici în cea semitistică s'au ocupat învăţaţii suedezi, norvegieni şi danezi (Torp, Thomsen şi S. Bugge), vezi Th. Kluge, Die Lykier (1910) pp. 13-20.

Cf. *PKretschmer*, Einleitung, pp. 290-370. 370-376 şi bibliografia de acolo. — *HHirt*, Die Indogermanen, II pp. 570 574 şi bogata bibliografie de acolo. — *Thomsen*, Et. lyc. pp. 24, 25, 46, 47, 49. 51 sqq. — *Torp*, Lyk. Beitr. I. 23, II 107. — *H. Pedersen*, în Nordisk tidsskrift for filologi, III Reihe, Bd. 7 passim. — *S. Feist*, op. cit. p. 385 sqq. — *Bugge*, Lyk. Stud. I, 23, II 207. *P. Karolidis*, op. cit. p. 25 sqq.

LICIENII.—Nume dat de Greci, sau Lukki, cum se întâlnesc în scrisorile cunoscute sub numele de „El-Amarnă"(2), sau Luka (Ruka), cum îi numesc Egiptenii, ne sunt ceva mai bine cunoscuţi. In privinţa poziţiunii etnografice a Licienilor nu se poate spune în momentul de faţă nimic sigur. Este aproape stabilit însă că ei nu erau nici Indoeuropeeni nici Semiţi. Intâiul, care a emis părerea că sunt indoeuropeeni este Grotefend (1835);

(1) Ce mare deosebire este între unele cuvinte liciene din această inscripţiune şi între cele corespunzătoare din limbile indoeuropeene.

(2) O corespondentă în limba babiloniană între unii prinţi asiatici cu regii Egiptului Amenophis III şi IV din sec. XV în. de Hr.

Herodot (I,173) ne spune că Licienii erau originari din Creta, de unde au venit şi s'au stabilit în regiunea Milyas, în partea sud-vestică a Asiei-Mici, care se întindea de la golful Telmessos (Makri, azi) până la acela al Attaleiei (azi Adalia) şi chiar până la Olympos. Ei înşişi se numeau, după părintele istoriei, Τρμμili (Termili sau Tremili), ceea ce se dovedeşte prin forma epigrafică liciană: TPXMA1.

Incercarea învăţaţilor din timpurile noastre de a'i pune în legătură fie cu Etruscii, pe baza unor fenomene linguistice şi cu ajutorul tradiţiunii vechi (Pauli), fie cu Frigienii, cu cari ar fi venit din Tracia, fie cu Carienii, fie cu Troenii, fie cu Caunii fie cu Lidienii n'a dat nici un rezultat satisfăcător. Şi aceia care au căutat să stabilească o legătură între Licieni şi Alarodieni n'au ajuns la nici un rezultat positiv; s'a putut stabili însă, pe temeiul unor descoperiri arheologice, că amândouă aceste popoare în întâia jumătate a mileniului I au avut o cultură care era asemănătoare. Locul lor de emigrare pare să fi fost, după alţii (H. Hirt), sau Grecia, ori Peninsula Chalcidică, sau Italia, ori Nordul Asiei Mici; pe când, din potrivă, Kretschmer pe temeiul unor cercetări linguistice asupra popoarelor microasiatice a ajuns la rezultatul că cele mai multe din aceste popoare sunt de aceeaşi rasă şi că limbile lor, prin urmare, şi cea liciană, aparţin aceleeaşi grupe de limbi.

Din istoria însăşi a Liciei până la războaele persice nu ştim aproape nimic. Numai de la această epocă se poate urmări mai bine istoria acestui popor; şi tot de la această dată, sau, poate, chiar mai dinainte, Licienii au venit în contact cu cultura greacă, care a avut ca rezultat înlăturarea aproape completă a obiceiurilor şi moravurilor liciene vechi şi pătrunderea în această ţară a limbii şi organizaţiunii helenice.

Dar cum, pe de altă parte, Licienii şi au păstrat oare care autonomie până la epoca romană, şi limba lor şi obiceiurile lor au fost păstrate în parte, mai ales în regiunile izolate până târziu sec. X d. Hr.; se presupune însă, că odată cu întinderea Islamismului dispare complet şi limba lor.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung.., pp. 370-376. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, pp. 63-66 — *S. Feist*, op. cit. p 385 sqq. — *Ed. Meyer*, op. cit. pp. 625,703. *Th. Kluge*, Die Lykier, ihre Geschichte und ihre Inschriften, 1910, pp. 4-13 şi passim; vezi bogata bibliografie de acolo. — *Joh. Sundwal*. Die einheimischen Namen der Lykier [Klio, XI Beiheft, 1913].

Limba lidiană

Materialul acestei limbi se compune din câteva glose, din nume proprii de persoane, de localităţi, etc. (cele mai multe aparţinând populaţiunii autoctone, căci sunt arătate ca făcând parte dintr'o epocă în care elementul lidic era cel stăpânitor) şi din inscripţiuni: una publicată în Proceed. Soc. Bibl. Arch. XVII

(1895) p. 39 sqq. de Sayce și care sună: *Alus Mṛshti zul*, adică: „Alys, fiul lui Myrsos"; alta în Denkschriften der Wiener. Akademie, LIII (1908) III, 99 și discutată de PKretschmer, ibid. p. 100 sqq.; apoi, cele publicate de Enno Littmann, Lydian inscriptions (Publications of the American Society for the excavation of Sardis, Vol. VI, I, Leiden, Brill, 1916)=Sardis.; Danielsson, zu den lydischen Inscriften.

Concordanțele care se văd între unele cuvinte lidiene glosate și între cele indoeuropeene, de ex., *Sardis*, explicat prin „anul", cf. skr. *śarád* „toamnă, an", av. *sarəd* „an" oss. *särd* „vară"; și între unele nume proprii lidiene și cele indoeuropeene, de pildă, *Kandáulēs*, nume de rege și de eroi cunoscut la Lidieni, este explicat d Hippōnax prin: *Kynáncḥēs* „sugru mător, omorîtor de câini". Partea întâia a acestui cuvânt este *Kan-* „câine", cf. skr. *śvā* (*śvan-*), gr. *kyōn*, lat *canis*, armšun „câine"; iar partea a doua trebue să fie pusă în legătură cu v. sl. *daviti* «a sugrumá, a gâtuí», cu lituan. *dovyti* și cu frig. *daos* „lup"; apoi, *Agrōn*, *Sardeis*, etc., se explică prin imigrarea, încă din timpurile vechi, a unui popor indoeuropean în Lidia, anume aceea a Frigienilor.

Concordanțe văd acum unii învățați, după publicarea materialului linguistic lidian, și între această limbă și cea hitită. Menționăm numai concordanța între genitivul lidian și cel hitit în-*l*; de ex., lid. *hiral* (Sardis 4 l. 12), *Sivralmis Artimul* (ibid. l. 9, 11, 12), etc., hit. genit. pronuminal: *ku-e-el*, etc; tot aici putem adăogà și sufixul lidian *-li-*, prin mijlocul căruia se formează: patronimicele ca *Nannaš Bakivalis*, *Tivdalis*, etc, nume arătând locul de origine: *Silukalis* „originar din S." și adjectivele posesive din nume proprii: *eš vānaš Manelis* „acest mormânt este (acela) al lui Manes", precum și cel hitit: *Mur-ši-li-iš*, *Ki-iš-na-bi-li* (dat), *Ha-an-ti-li* (gen), etc. cu înțelesul fundamental de: „fiu sau descedent" sau «originar din», etc. In privința celorlalte corespondențe, vezi Hrozny, Die Sprache der Hethiter, p. 191 sqq.

Dăm și câteva forme flexionare din sistemul nominal și verbal lidian: *Manelis*, *Manelid*, cas. oblic *Manelũ* „aparținând lui Mane", *vānaš* «mormânt», cas. oblic *vānaũ*, *mrud* «stelă», cas. obl. *mruũ*; cas. obl. *biraũ* „casă"(?), *koḷuũ* „apă", etc. pronumele *bis* „el", cas. obl. bũ „pe el", *bilis*, cas. obl. *bilũ* „al său"; pron. relat. și nedefin. *his*, *hid*, cas. obl. *hũ*, etc.; 3 pers. sing. *(ḥ)ensũibid* «el distruge, ruinează», *varbtokid* „el voește să se răzbune", *katsarlokid* „el voește să pedepsească", 3 pers. plur. *vqbahẽnt* „ei voesc să risipească, să spargă", etc. (cf, Fr. Hrozny, op. cit. p. 191 spq.; E. Littmann, Lidian inscriptions, pp. 32-79 și passim).

Cf. *PKretschmer*, Einleitung, pp. 288-384 și bibliografia de acolo. — *H. Hirt*, Die Indogermanen, II. p. 576, și întreaga bibliografie de acolo. — *E. Littmann*,

Lydian inscriptions (Publications of the American Society for the excavation of Sardis, Vol. VI, I, Leiden, Brill, 1916) = Sardis; *Danielsson*, zu den lydischen Inschriften, Leipzig 1918,—*Fr. Hrozny* Die sprache der Hethiter, Leipzig 1917.

LIDIENII. — La început ei se numeau Mēoni (Mēones, Maiones); iar Asirienii îi cunoșteau sub numele de Lu-udi, cum se citește pe o inscripțiune a regelui Asirian Assurbanipal. Ei erau și mai amestecați cu elemente grecești de cât Carienii. Se crede că în epoca istorică a avut loc o incursiune frigiană în Lidia, după care a fost stabilită dinastia meonică a Heraklizilor în locul celei autoctone a Atyzilor, și ea tot semilegendară. Către anul 687 în. de Hr. Gýgēs, asir. Gugu (poate un nume ipocoristic), lidianul, a gonit dinastia Heraklizilor și a fundat aceea a Mermnazilor. Numai prin pătrunderea în Lidia a elementului frigian care în epoca istorică era deja contopit cu cel lidian — întâiul stăpânind partea estică iar celălalt partea vestică a Lidiei — se pot explica și unele concordanțe ale numelor lidiene cu radicalele indoeuropeene. Lidienii însă au cunoscut și o influință politică și istorico-culturală a Estului semitic.

Iar părerea că ei ar fi fost de origină semitică trebue părăsită cu totul.

Cf. *P. Kretschmer*, Einleitung, pp. 384-391. *H. Hirt*. Die Indogermanen, I pp. 66 67. — *Ed. Meyer*, Op. cit. p, 613 sqq. — *Thraemer*, Pergamos, p. 343 sqq. și passim.

Limba ligurică.

Materialul trebuincios pentru studiul acestei limbi ne lipsește cu desăvârșire. Nici scriitorii vechi n'aveau cunoștințe destule și clare în ceea ce privește originea și caracterul limbii ligurice (cf. Dionisiu din Halikarnas, I, 10; Diodor din Sicilia, V, 39; Strabon II, 5, 28; Cato, Origin. fr. 31, etc). Și nici astăzi Indoeuropeaniștii nu sunt în măsură să se pronunțe cu toată siguranța asupra caracterului ei. Tot ceea ce știm despre limba ligurică se reduce la:

Câteva cuvinte ,glosate (de ex., *sigynnai* explicat de Herodot, V, 9 prin kapēloi „negustori de mărunțișuri", *asia* și *Bodincus* pe cari Pliniu le explică: întâiul prin *secară* (ori *grâu?*) al doilea, prin *fundo carens* „fără fund" (Hist. nat, III, 122);

Câteva nume proprii de localități, de munți, de rîuri, din cari: 1, parte sunt formate cu radicalele *alb-*, *borm*, *-borv-*, sau *borb-*, *rod-*, *berg-*: Alba Helvorum sau Alba Helvia (Pliniu III 36, XIV 43) „orașul Helviilor", azi Aps (în Ardèche), Alba Augusta (Ptolem. II 10, 8 Ἀλβαὐγούστα), azi Aups (în Var), Albintemelium sau Album Intemelium, Album Ingaunum cari erau încă în timpurile istorice în domeniul curat liguric, etc.; Lucus Bormani, o localitate între Ventimiglia și Albenga de azi, Bormida, un

riu ce se varsă în Tanarus (Tanaro), Bormonis (Aquis), Bormanus, Bormanicus (nume de zei), Borbitomagos (Ptolem. II 9, 9 Βορβητόμαγος), azi Worms, pe Rin, (în Hessa); să se observe că al doilea element *magos* „câmp" este galic; Rohodanus (gr. Ῥόδανος), azi Ronul, Rhotanos, riu în Corsica, Rodana, cum se numeşte azi un afluent al rîului Cristolo, care se varsă în fluviul Padul. Rhodumna (Ptolem. II 8, 11 Ῥόδουμνα), azi Roanne, oraş pe Loire, etc.; Bergŏmum (Pliniu III 124 sqq. după Cato), un oraş liguric, Bergintrum, azi Le Bourg-Saint Maurice (în Savoie); Bergusia, Bergusium, Birgusia, azi Burgoin (Isère), etc. 2, parte cu sufixele: *-asco,-osco,-usco:* Tarusco (Ptolem. II 10. 8: Ταρούσκων), un oraş liguric, azi Tarascon (Bouches-du-Rhône), etc.; 3, parte cu suf. *-inno.-enno*: Albinnum CIL. XII 2490 q., azi Albens (Savoie), Briginnom lângă Nîmes, Morginnum (Isère), Cebenna, etc; 4, parte cu suf. *-mna:* Rhodumna, transmis neexact: Roidomna (Tabula Peutingeriana), numele fluviilor: Garumna, Vultumna, etc. Vezi întreaga listă cu nume ligurice la Hermann Gröhler, Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen, pp. 8-13; 46—59; şi 355; în sfârşit,

La o grupă mică de inscripţiuni, scrise într'o limbă indoeuropeană (cf. G. Herbig, IF. XXVIII, Anz. p. 25) din care citâm cele mai importante:

1. latumarui: sapsutaipe: vinom: naxiom
2. slaniai: verkalai: pala
3. tisiui: pivotialui: pala
4. pivonei: tekialui: pala[1])
5. alkovinos: aśkoneti.

Părerile învăţaţilor în privinţa caracterului inscripţiunilor din Ornavasso sunt împărţite. Unii le socotesc *celtice* (WStokes, Danielsson, Hirt, Ceci, etc.), conchizând din faptul că unele nume proprii din aceste inscripţiuni cuprind aceleeaşi radicale, ca şi cele celtice, şi par a fi cu totul celtice, şi unele forme ligurice concordă cu cele celtice (cf. lig. Tekialui, Pivotialui, Pivonei, Tisiui, Verkalai, Latumarui, etc., şi celt. Decibalus, Biveio, Diso, Vercaius, Latobrigi, etc.; formele ligurice în *-ui*, care sunt explicate ca dative vechi celtice în *-oi* în loc de *-u;* forma în *-i*: Aśkoneti, care este socotită ca un genitiv celtic, căci terminarea *-i* este caracteristica genitivului radicalelor în *-o* în grupa italo-celtică, etc.). Dar din această concor-

[1]) Cuvântul 'pala' produce o greutate, căci nu se ştie exact ce însemnează. Pauli îi dă înţelesul de „mormânt", punându-l în legătură cu corn, palas, cimr. palu „mormânt"; iar Hirt şi, după dânsul, Danielsson traduc inscripţiunile care cuprind cuvântul 'pala': „Lui X (fiul lui) X mormânt", sau „Mormânt pentru X (fiul lui) X", fără să se gândească că traducerea prin dative prezintă greutăţi smtactice (cf. G. Herbig loc. cit.); alţii le traduc: „Al lui Pivones Tekialos mormânt" prin genitive. Inscripţiunile nr. 1 şi 5 sunt traduse: „Lui Latumaros şi Sapsutei vin naxian" şi „Alkavinos (fiul lui) Askonetos".

danță între unele nume proprii ligurice și cele celtice nu este nevoie să deducem numai de cât că aceste inscripțiuni sunt celtice, sau că aceste două limbi sunt de aproape înrudite, ci mai mult, trebue să vedem pătrunderea unor nume proprii dintr'un domeniu linguistic într'altul — în cazul acesta din cel celtic în cel liguric. Alții, din potrivă, cred că sunt *ligurice* (D'Arbois de Jubainville, Pauli, Kretschmer, M. Olsen, G. Herbig, F. Sommer), pronunțându-se contra caracterului celtic al inscripțiunilor acestora, pe temeiul: 1, al genitivelor în *-ui* și *-ai*, a căror explicare ca dative, cu toată argumentarea lui Danielsson, nu este convingătoare; 2, al finalei ligurice *-m*, față de *-n* final celtic (dovezile aduse pentru un *-m* final galic, anume: gal. *useilom*, *briuatiom* și numele de plantă πονέμ, sunt chiar la prima vedere mai mult ca suspecte) 3, al particulei *pe-* „și" care nu există în limba celtică; și nu este exclus să fi existat, dar, din punctul de vedere științific, nu este prudent ca, pe baza inscripțiunilor din Ornavasso, să se presupună existența unui *pe-* celtic (cf. F. Sommer, Kritische Erläuterungen, p. 1 sq.).

Exemplele pe cari se întemeiază indoeuropeaniștii, când admit caracterul indoeuropean al acestei limbi, sunt: *Latumarui*, *Tekialui*, etc. în care PKretschmer vede genitive; și pentru că genitivul galic se termină în *-i*, iar nu în *-ui*, el susține că inscripțiunea nu este galică; pe urmă, numele de localități formate cu radicalul *borm-* de ex., lucus Bormani, aquae Bormiae [cf. lat. Formiae], sau Bormonis, după numele Zeului Bormo, care se găseau în Bormio, precum și numele de zeități: Bormo, Bormanus, Bormancius arătate prin numele de localități de băi din Galia) pe care îl pun în legătură cu: skr. gharmà-h „căldură", av. garəmō „cald", npers. garm „cald", traco-frig. germo- „cald", arm. jerm „cald", v. prus. gorme „căldură", v. ir. gorm „cald", vgs. warm „cald", lat. formus „cald", gr. thermós „cald" (cf. P. Kretschmer, KZ. XXXVIII pp. 97 sqq.; 105 sqq. 113 sqq.); în fine, numele de rîu Porcobera și prin metateză Procobera CIL. V, 7749,23, dar și Porcifera, a cărui parte finală *-bera* reprezintă rădăcina i.-e. *bher-, dar nu cu înțelesul de „a purta", ci cu acela de „a produce, a da naștere, cf. got. barn „copil", lat. fero, gr. -phoros în ichthyophoros, etc. (cf. M.Olsen, KZ. XXXIX, p. 607 sqq.).

Pe dealtă parte cum radicalul *borm-* care intră în formarea atâtor nume de localități, și numele rîului liguric Porcobera sunt elemente ce fac parte din domeniul limbilor indoeuropeene; cum, apoi, radicalul *borm-* care vine din **gʷhorm-* nu este celtic, căci în această limbă indoeuropeanul **gʷh* este reprezentat prin *g-*, iar nu prin *b-*; și cum aceste inscripțiuni din Ornavasso sunt scrise într'o limbă indoeuropeană, credem că G. Herbig, IF. XXVIII, Anz., p. 25; Keltoligurische Inschriften aus Giubiasco (Anzeig. f. schweizer. Altertumsk. [Nr. 4] 1905/1906 p. 178

sqq. în special p. 197, are dreptate când zice că nu vede greutatea care să'l împiedice de a le atribui Ligurilor şi de a admite caracterul indoeuropean al limbii ligurice.

Cf. *D'Arbois de Jubainville*, Prem. habit. (2 vol.), II p. 48 sqq. 101, 115, 118 sqq. 124 sqq.; Recherches, pp. 505, 518, 593.—*Müllenhoff*, Deutsche Altertumsk. (Bd. I-III, I 193, II 173, III 176, 183, 183, 191 sqq.—*C. Jullian*. Histoire de la Gaule, I 112 sqq, 176[2]; II 8 sqq.—*H.Hirt*, Die Indogermanen, II (1907) pp. 563–565 şi bogata bibliografie de acolo; Zu den lepontischen und den thrakischen Inschriften IF. XXXVII 3.a 4 a, 1917, p. 209 sqq.—Mai adaogă: *M.Olsen*, KZ. XXXIX, p. 607 sqq.—*OADanielsson*, Skrifter utgifna af. K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundat i Uppsala XIII, 1, p 14 sqq. şi recensia lui G. Herbig, în IF. XXVIII (1911), Anz., pp. 23–26.—*F. Skutsch*, Glotta I, p. 393.—*S. Feist*, Op. cit pp. 367–370.—*F Sommer*, Kritische Erläuterungen, p. 1 sq. — *A. Ernout*, Les éléments dial. du vocab. latin. 1909, p. 3.—*H. Gröhler*, Über Ursprung und Bedeutung der französichen Ortsnamen I (1913), pp. 18–22; 46–59.

LIGURII, erau cunoscuţi în vechime sub numele de Ligyes (din *Ligyses), şi de Ligystikà éthnē la Greci, de Ligures (din *Liguses) la Romani. [In privinţa etimologiei numelui Ligurilor, cf. Müllenhoff, Deutsche Altertumsk. III 188; C. Jullian, Hist. de la Gaule [1]111.] Ei pare să fi ocupat la început o regiune mult mai mare; despre această întindere a lor cândva în Sudul Franţei, în Corsica, în Elveţia şi chiar în Tirol, în Italia centrală ne vorbesc scriitorii vechi şi unele concordanţe între numele de localităţi, de munţi şi de rîuri. Astfel, întâlnim *Alba Augusta* în regiunea populaţiunii muntoase ligurice a Albicilor sau Albiensilor, *Alba Docilia* sau mai exact *Alba Decelia*, pe coasta ligurică între Genua şi Vada Sabatia; azi însă nu mai există. *Alba Pompeia*, lângă rîul Tanarus, *Alba Helvia* sau *Helvorum*, azi Aps (Ardèche), poate şi Alba Longa etc. Cuvântul Alba pare să aibă însemnarea de «cetate». Pe de altă parte, numele fluviului *Rhodanus* (Ronul) îl întâlnim sub acela de *Rhotanus* în Corsica. Mai sunt afară de aceste două, alte patru rîuri cu acelaşi nume: unul este *Rodana*, cum se numeşte azi, în Italia nordică, în provincia Emilia, un afluent al lui Cristolo ce se varsă în fluviul Padul; celelalte trei sunt în Galia de altă dată: unul se numeşte azi *Ron* sau *Ren* (Rhodanus numit de Fortunat), un afluent al Mozelei pe partea dreaptă, altul se numeşte azi *Rône* (în sec. IX se numea Rhodanus), un afluent al Sartei pe partea stângă, al treilea aparţine părţii nordice a basinului Garonei (v. D'Arbois de Jubainville, Prem. Hab. II 124 sqq.). Iar numele de oraş *Genava* este reprezentat prin ital. Genova şi franc. Genève. [Unii cred că aceste nume ar fi aparţinut unei populaţiuni care stăpânea acest teritoriu înainte de Liguri]. Asupra originii lor cei vechi nu ne-au transmis nimic clar, cu toate că unii scriitori din antichitate ne-au vor-

bit despre tipul lor fizic şi despre moravurile şi obiceiurile lor, iar alţii despre regiunea locuită de Liguri. Când Cesar a cucerit Galia, generaţiunea din timpul acela nici nu'şi mai aducea aminte de Liguri, de foştii locuitori ai acelei ţări. Cesar nu-i pomeneşte nici o singură dată. Hermann Gröhler vede numele Ligurilor păstrat şi azi încă în *Golful de Lion* al cărui nume vechiu trebue să fi sunat la Grecii massaliotici *κόλπος τῶν Λιγύων cf. op. cit. p. 21 sq.). Astăzi ştim ceva mai mult; dar problema asupra originii lor tot nu este încă definitiv rezolvată. Sunt unii (Cuno şi alţii) cari îi socotesc înrudiţi cu Celţii şi cred că denumirea de Celtoligyes înseamnează „Celţii în Liguria". ceeace nu este de admis, pentru că Strabon (II, 5, 28) se exprimă categoric că Celţii şi Ligurii sunt ἑτεροεθνεῖς, „de altă naţionalitate" şi pentru că Celtoligyes însemnează „Ligurii Celtizanţi" ca şi denumirile: Celtibēroi „Iberii celtizanţi". Alţii (A. Thierry, Bidermann, L. de Valroger, B. Modestov etc.) îi înrudesc cu Iberii, căci, după părerea lor, cele ce ne au transmis scriitorii din antichitate în privinţa Ligurilor concordă cu ceeace psun ei despre Iberi. Acum în urmă s'a emis şi opiniunea că numele de Liguri ar fi fost dat Italo-Celţilor înainte de despărţirea lor (C. Jullsan) La rândul lor, D'Arbois, de Jubainville, PKretschmer, etc. liuştin că Ligurii fac parte din familia indoeuropeeană.

Şi întru cât pe de altă parte din tractarea radicalului *borm-* care intră în formaţiunea atâtor nume de localităţi, de zeităţi, şi din explicarea numelui de rîu Porcobera se dă putinţa să se admită versiunea că în domeniul liguric au existat Indoeuropeeni cari nu erau Celţi; şi întru cât se poate stabili legătură între mica grupă de inscripţiuni care, după G. Herbig. sunt scrise într'o limbă indoeuropeeană şi între numele de Liguri, F. Sommer nu înţelege dece să nu se admită că aceşti Indoeuropeeni cari nu erau Celţi au fost înşişi Ligurii? Ei ar reprezenta în acest caz întâiul strat năvălitor de Indoeuropeeni cari au vorbit limba Ligurică şi au impus cu forţa limba lor autoctonilor, înainte de imigrarea Italioţilor în Italia.

Cf. *Herman Hirt.* Die Indogermanen, I, pp. 43–49.— *P. Kretschmer*, loc. cit.—*Ed. Meyer*, Op. cit I² p. 722 sqq. *B. Modestov*, Introd. à l'histoire romaine, trad. du russe par M. Delines, 1907, p. 113 sqq. — *Herman Gröhler*, Op. cit. p. 4. sqq. *C. Iullian*, Histoire de la Gaule, I. 112 sqq.; II 8 sqq.— *C. Mehlis*, Die Ligurerfrage Arch. f. Anthropol. XXVI, pp. 71–94; 1043–1078 — *Deloche.* Les Ligures en Gaule, RC. XVIII pp. 365–372.—*Helbig*, Italiker in den Poebene, p. 30 sqq.—*L. de Montjoye*, Les Ligures et les premiers habitants de l'Europe occident.. Paris-Nancy. 1913.

Limba etruscă.

O limbă care a dat şi dă încă mult de lucru învăţaţilor este cea etruscă. Chestiunea etruscă, considerată din punctul de vedere linguistic, a început să preocupe pe indoeuropeanişti încă de pe la anul 1790; şi am putea zice că aproape toate soluţiunile au fost propuse pentru această chestiune. Au apărut lucrări pline de erudiţiune asupra caracterului limbii etrusce şi asupra originii poporului care a vorbit-o; au fost emise teorii ademenitoare şi păreri ingenioase, după care limba această a fost pusă în legătură aci cu limbile semitice (Daniel G. Brinton, Ch. Letourneau), aci cu limba bască (Ellis), aci cu limbile altaice ale populaţiunilor nomade de rasa mongolică (Isaac Taylor, A. Trombetti, I. Martha, Carra de Vaux), aci cu grupa de limbi caucaziene, anume cu cea nordică (W. Thomson, Fr. v. d. Velden), aci cu limbile indoeuropeene, anume cu ramura italică, înrudită prin urmare cu limba latină, cu cea oscă şi cea umbrică (Corssen, Deecke, G. Hempl, L. Wilser, O Hauser), aci cu o grupă mică de limbi indoeuropeene, numită *anatolică*, la care sunt raportate şi limba armeană şi alte limbi indoeuropeene dispărute din Asia-Mică şi toate influinţate de limbi neindoeuropeene ca cele caucaziene, cea alarodiană, liciană, cariană, lidiană, etc. (Sophus Bugge, A. Torp), aci, în fine, cu o presupusă limbă comună *microasiatico-etruscă*, din care s'au desprins cele două ramuri de limbi: 1°, cea *microasiatică*, desvoltată a parte, şi influinţată de limbi neînrudite, de pildă, de cele indoeuropeene: traco-frigiano-armeană, iraniană, greacă, de cele semitice: babiloniano-asiriană, feniciană şi arameană, şi, poate, şi de altele primitive şi neînrudite: hetitică, mitanică, alarodiană şi elamică; 2°, cea *etruscă* desvoltată şi ea, la rândul ei, aparte şi influinţată de limbi indoeuropeene: latino-faliscă, ilirică şi celtică (G. Herbig). Materialul acestei limbi care după Aulu Gelliu se vorbea încă în al doilea veac d. Hr., ne este dat prin câteva glose, prin onomastică şi toponimie şi prin inscripţiuni care se întind asupra perioadei dela anul 600 în. d. Hr. până în epoca imperială, şi numărul lor se măreste continuu prin noi descoperiri; cam 90% din aceste inscripţiuni sunt sepulcrale, cuprinzând aproape numai nume; cele mai lungi dintre inscripţiuni sunt: Cippus Perusinus, textul din Magliano şi cel din Agram.

Lexicografii greci, gramaticii şi istoricii latini ne-au transmis vre-o patru zeci de nume etrusce cu însemnarea lor; şi ne-au transmis şi un număr mai mic de alte nume despre cari nu ne spun formal că sunt etrusce, dar cari, după toate probabilităţile, provin din limba etruscă. Menţionăm câteva dintre cuvintele glosate: *aesar* pe care Suetoniu îl explică prin *deus* „zeu", cf. umbr. *esono* „divinus", osc. *aisuis* „sacrificiis", marr. *aisos* „dis", şi *aisoi* pe care Hesichiu îl explică prin „zei" *theoi*; *agalētora*, explicat de Hesichiu prin paîda „copil"; *cassim* explicat

de Isidor (Orig. XVIII, 14) prin galeam „coif"; *droûna* ce'l explică Hesichiu prin *archē* „autoritate, stăpânire", etc.

Onomastica etruscă a pătruns în întreaga Italie centrală şi s'a întins şi în cea nordică şi sudică, ceea ce ne arată ce factor important constitueau Etruscii în privinţa etnografiei vechi italice. Un material bogat (peste două mii de cuvinte etrusce) a fost adunat şi explicat de W. Schulze în opera sa monumentală „Zur Geschichte latein. Eigennamen" şi de G. Herbig în „Kleinasiatisch-etruskische Namengleichungen", München 1914, precum şi de Kannengiesser, Ist das etruskische eine hettitische Sprache? 1908, Programm No. 452.

Dăm câteva categorii de nume:

1, *de zei*: Tina „Cerul", Tinśi „Juppiter", ϑana „Diana", ϑalna „Junona", Turan „Venus", Turms „Mercur", φuφluns „Bacchus", φanu „Apollon", ϑesan „Aurora" Usil „Soarele", aminϑ, numele zeului Amor, larnϑ, zeul şi zeiţa morţii, Mantus „zeul infernului" etc.; 2, *mitologice*: Lusni „Lucina", ϑapna „Daphnē" Xaru „Charon", Lasa „una din Parcae", Tuχulχa „o zeiţă a Infernului", etc.; 3, *de rudenie*: ati „mamă" clan, ϑui „fiu", agaletor „copil", naper „nepot", lautni „liert, servitor", puia „soţie", seχ „fiică", etc.; 4, *comune*: hinϑial „umbră", ϑuras „urmaş", cepen „preot", tiur (tior) „lună", meχlum „popor", avil „an", suϑi „mormânt", turce „dar", etc.; 5, *nume proprii* de persoane, de localităţi şi de rîuri formate cu sufixii: -a-, -e- (-i-), -i- (-ie-), -u-, -l-, -r-, -s-, -t-, nϑ-, (ce se întâlneşte şi la numele de divinităţi prehelenice, cf. Sminthios, Smintheús=Apollo, Hyakinthos, zeul lelegic din Laconia, Zeus Larýnthios, etc.) -na, -enna şi cu radicalele: caϑ, cur-, saϑ-, cuϑ-, trqu-: mama, ϑeras (microas. Mamas, Thera), etc., tule (lat. Tullus: microas. Tylos), etc. rumi, teli (lat. Roma <*ruma?: microas. Rhōmos, nume de erou lician, Tellos), etc., tarχntias, veti, vetie, satie (lat. Tarcontius, Vettius, Sattius: microas. trqqñti, Yetis, Seddis), etc., susu (microas. Sousou), etc., uφle, cuclnies, satlnal (lat Ofil(l)ius, Cocles, Coclius, Satilius: microas. Oplēs, Kōglōs, Satala, etc., zubre, ϑupre, ϑepri (lat. Subura, Tubero, Tiberis,: microas. Sobara, Touberis, nume de eroină liciană), etc., φurseϑna (lat. Fursius: microas. Phoursiōn), etc, ϑupite (microas. Tobata), etc., arnal, cutna, cuϑna, tarna (lat. Arna, Tarna: microas, Arna, Kydna, Tarnē=Sardes), etc, lakena, tetena (lat. Tarquenna, Tarquinius, Tet(t)en(n)ius: microas. Targyēnos, arunϑ, aici şi Arruns, Arruntanus; larnϑ, aici şi Larenta Acca Larentia; manϑvate aci şi Mantus, Mantua; ranϑa, aici şi Rantius, Rantienus, etc.; senϑial, tot aici şi Sentius, Sentinas, Sentilius, Sentorius, etc.; trenϑinei aici şi Terentia; velnϑe, tot aici şi Volentilius, Voluntilius; sminϑe, etc., caϑa, catu (lat. Cato: microas. Kadas, Kadys), etc., cùtuś, cutlisal (lat. Cotta: microas. Kotta), etc., tarχu, tarcna, tarχna, Tarχisa, tarχia, tarχelnas, tarcsnei, tarχumenaia tarχvetena (lat. Tarquius, Tarcius, Tarquilius, Tarqui-

tius, Tarcutius, Tarconius) etc. Etrusce sunt, probabil și numele care apar sub forma latină: Spinthius, Minthius, Centho, Visentum (Bisenzo), Tromentus, Faventia, Placentia, Armenta, Amantius, Acontius, Calventius, Cosentius, Cosentes, Gerontius, Juventius, Opontius, Picentius, Ragontius, Sallentia, Surrentum, Tarruntenus, Valentius Vargunteius, etc. In privința numelor proprii etrusce pătrunse în limba latină vezi pag. ~ ~ ~ ~.

Pe de altă parte cele opt mii cinci sute inscripțiuni etrusce sunt adunate în „Corpus Inscriptionum Etruscarum" publicate la început de K. Pauli, iar după moartea acestuia de O. A. Danielsson și G. Herbig.

Dăm, ca exemple, următoarele două inscripțiuni:

1. larθ: ϒurχles: arnθal: χurχles: θanχvilusc:
cracial: clan: avils: ciemzaθrums: lupu.
„Larth Churchle, fiul lui Arnth Churchle și al Tanaquilei Craci mort în anul (vârstei sale)....."

2. Arses vurses
seθlanl teφral
ape termnu pis est
estu.

o inscripțiune amestecată din cuvinte etrusce și umbrice în care întâiele două cuvinte constitue o formulă etruscă cunoscută care însemnează: *averte ignem* „îndepărtează focul"; cuvintele din rândul al doilea sunt, poate, două nume proprii sau două nume de familie: [După Carra de Vaux *seθlanl*, cu *l* desinențial, ar fi numele lui Vulcan, iar *teφral*, cf. gr. téphra, ar însemna, ca și cuvântul grecesc, „cenușe" si, prin extensiune „foc, flacăre", adică „flacăra vulcanică".] ultimele două cuvinte sunt umbrice; ele sună în limba latină: *ab termino qui est esto* și arată pare-se o imprecațiune.

Particularități fonetice. Menționăm câteva particularități fonetice din limba etruscă, anume: 1, că ea are o serie de explosive, reprezentate prin *k*(*c*), *p*, *t*, necunoscând prin urmare deosebirea dintre explosivele sonore (mediile) și cele surde (tenuele) și prezintă sunetele aspirate θ, φ, χ, cărora corespund adesea tenuele în limba latină și cea greacă: *t*, *p*, *c*, (k,q); τ, π, κ; de ex., etr. θanχvil: lat. Tanaquil, etc.; 2, că în această limbă întâlnim și *sincoparea* unei vocale: etr. cudna, cutna (cf. microas. Kydna, Kydnos) lângă cutuna, sau cutana (cf. microas. Kottunēs, sau Kotana), etc.; 3, că acest fenomen stă de sigur în legătură cu *accentul intensiv* al silabei radicale etrusce: cáśntra = Kassandra, Ménle = Menelaos, etc.; 4, că ea desvoltă o vocală protetică, sau paragogică la un început sau sfârșit consonantic: etr.-lat. A-prilius: etr. Prilius, arnθ-e, araθial-e: arnθ, arnθial, etc.; 5, că ea posedă vocala nazală *ą*, *ę*, *ǫ*, cum se dovedește prin ortografiile: ar-an-θial: ar-a-θial: ar-n-θial, etc.; 6, că ea cunoaște *disimilarea consonantică* între nazale și

licide: etr. tuntle, aχmemrum, groma, etc.: Tyndarēs, Agamemnōn, gnōma, etc.

Sunt şi concordanţe între limba etruscă şi cea hitită: 1, *-l*, sufixul genitivului, foarte întrebuinţat (etr. Alasia: Alasial, Taryχnal, hit. ammēl, gen. pron. pers. I); 2, -s, sufixul genitivului (etr. arndalisa: hit. A. ŠA(G)-na-*aš* „a câmpului"); 3, acuzativul în *-m -n* (etr.: A. ŠAG -a*n* „câmpul"); 4, numeroase formaţiuni sufixale *(-ra, -sa, -rna, -la, tr-)*; 5, absorpţiunea femininului prin masculin (radicalele în *-o* şi în—ā au fuzionat într'o flexiune comună, astfel că substantivelor masc. indoeuropeene terminate în -o, răspund temele în *-a*: annaš „mamă", antuḫšaš (=rad. i.-e. în-*o „om"*); 6, rudicalele în *-an,-ar,-tar* (faţă de cele i.-e. în *-en/-on,-er/-or,-ter/-tor)* 7, nume proprii formate cu radicalul Tarkon-: hit. Tarḫu-, Tarku-, de ex., etr. taryχnteś (=Tarcontius) şi Tarquinius corespund hititului nume de zeu Tarḫu, (cf. Marstrander, Caractère i.-e. de la langue hittite, passim; Hrozný, Die Sprache der Hethiter, passim; F. Ribezzo, Rivista indo-gr.-ital., IV, I. II 1920 p. 85).

Dacă deci ţinem seamă de numărul mare de cuvinte etrusce şi microasiatice cari, sub raportul radicalelor, sufixelor, şi al sistemului fonetic sunt strâns înrudite, de concordanţele între limba etruscă şi cea hitită, precum şi de semnul exclusiv etrusc 8 pentru *f* ce figurează şi într'o inscripţiune lidiană găsită nu de mult în regiunea Magnesiei, lângă Sipylos, scrisă în alfabetul şi limba lidiană, şi dacă, pe de altă parte, luăm în considerare că lipsesc din această limbă numeroase concordanţe cu limba indoeuropeană, şi că sunt abateri multe de la caracterul limbii indoeuropeene, de pildă, la numerale, suntem îndreptăţiţi să admitem înrudirea limbii etrusce cu limbile populaţiunilor autoctone din Asia-Mică (cea liciană, lidiană, etc.) şi să tăgăduim caracterul indoeuropean al acestei limbi.

Cf. *W. Schulze*, Z. Gesch. lat. Eigennam. (Abh. GG NF. V, 2 Berl 1904).—*P. Kretschmer*, Sprache (Einleit in die Altertumwiss². hgg. v. *A. Gercke* şi *E. Norden* [1912] p. 565 sqq. şi literatura de acolo).—*H. Hirt*, Die Indogermanen, II, p. 565 sqq. şi întreaga literatură de acolo.—*E. Meyer*, op. cit. p. 702 sqq. şi întreaga literatură de acolo. Mai adaogă: Torp. KZ. XLI (1907) p. 185 sqq.—*S. Feist*, op. cit, pp. 371—379 şi întreaga bibliografie de acolo.— *C. F. Lehman*, Klio IV (1904) p. 394 sqq.—*A. Fick*, Vorgriech. Ortsnam. p. 100 sq.—Sophus Bugge in Etruskiske Forschungen, IV, 1883; Etruskisch und Armenisch, 1890.— *G. Hempl*, Early Etruscan Inscriptions, Stanford University, Cal. 1911.—*Fr. Skutsch*. Glotta I, p. 392 sqq. III. p. 344, IV p. 187 sqq. RE. VI, 770 sqq. — *A. Kannengiesser*, Ist dar Etruskische eine hettitische Sprache? Programm des Gymnasiums zu Gelsenkirchen 1908.—*Raffaele Pettazzoni, Zorona*. Contributo alla questione degli Etruski (Reale Academ dei Lincei, vol. XVII, fasc. 10, Roma 1909).—*P. O. Schjott*, Die Herkunft der Etrusker und ihre Einwanderung in

Italien (Schriften d. Gesellschaft d Wiss. zu Christiania. II, hist.-philos. Klase 1910, Christiania şi recensiunea lui *Karl. Fr. W. Schidt*, (Bph. Woch. No. 40 [1911] pp. 1263 — 1265). — *Bugge-Torp*, Das Verhältn. d. Etrusker zu den Idg. (Strassburg, 1909) pp. 3 sqq. 8 sq. şi recensiunea lui *A. Kannengiesser* (Bph. Woch. No. 31 [1911] pp. 975-979.—*E. Lattes*, Le annotaz. del Torp, (Mem. presenr. all acad. di Napoli. [19.] —*A. Trombetti*, Sulla parent. d. lingua Etrusca (Mem. d R. Ac. d. sc. dell'ist. di Bologna [1909] p. 167 sqq.). — *G. Herbig*, Idg. Sprachwiss. u. Etruskologie (IF. XXVI [1910] p. 360—381e); Zum heutig. Stand d. etr. Frage (Münch. allg. Zeit. an 92/93).—Etrusk. Inschr. aus Suessula (Rhein. Mus. LXIV [1909] pp. 120—136. Kleinasiatisch—etruskische Namengleichungen (S. Ber. bay Ak. I [1914] pp. 3 — 39).—*A. Carra de Vaux*, Etat de mes travaux en étr. (Museon Louvain, NS. IX (1908), p. 72—84). —*Pauly-Wissowas*, Realencyklopädie, la articolele: Etrurien, Etrusca disciplina, Etrusker de *Hülsen*, *Thulin*, *Körte*. —*Fr. v. d. Velden*, Zur etrusk.-kaukas. Sprachverwandtsch. (Polit. u. Anthrop. Revue, III, X, n° 1). — *L. Vilser*, Ein alter Zankapfel (Polit. u. Anthrop Revue 1911, X n° 3 p. 155 sqq.).—*O. Hauser*, Zur etrusk.-kauk. Sprachverwandtsch. (Polit. u. Antrop. Revue 1911. X n° 3 p. 158 sqq.—*A. Bäckström*, Liter. Zentralblatt (1910) n° 2 col. 66 sq.—*Neumann*, (Ullsteins). Weltgeschichte I. 1910). — *Kluge*, Memnon (Bd, III, Heft 3). — *B. Modestov*, op. cit. p. 341 sqq.—*A. Thumb*, Am. I. arch. XV (1911) p. 149 sqq. *Nello Toscanelli*, Le origini italiche. 1. Le lingue esotiche dell'Italia antica (1914) passim.

ETRUSCII (sau *Raśneś*, cum se numesc ei însişi, sau *Tursa* cum sunt numiţi în documentele egiptene din secolele XIII şi XII în. de Hr., sau Tyrsānoí, Tyrrānoí, at. Tyrrēnoí cum sunt numiţi de Greci) au dat mult de lucru şi dau încă învăţaţilor din cauza originii lor. Numele lor din punctul de vedere etimologic este încă neclar (vezi P, Kretschmer, Einleit. in die Altertumswiss. I², p. 557[1]), deşi mulţi s'au încercat să'l explice: Cuny, Revue des études anciennes XII, p. 16; K. Brugmann, IF. XXVIII p. 297 sq. şi P. Kretschmer, loc. cit.

In privinţa originii Etruscilor au fost emise atât în antichitate cât şi în timpurile noastre deosebite păreri. După Herodot (I, 94) ei au plecat din Lidia şi s'au stabilit în aceea regiune a Italiei care aparţinea altă dată Umbrilor: „ei au trecut", zice părintele istoriei, „pe lângă multe naţiuni, până când, în sfârşit, au ajuns în Umbria, unde au întemeiat oraşe şi locuesc până în timpul de faţă". Helanikos crede că ei sunt Pelasghi; iar T. Liviu (V, 33), Pliniu (Hist. nat. III, 20) şi Justin (XX, 5) se pronunţă pentru înrudirea lor cu Reţii în regiunea Alpilor de unde au plecat. Opusă acestor opiniuni este aceea a lui Dionisiu din Halicarnas (I, 30), după care Etruscii sunt originari din Italia şi nu seamănă, din punctul de vedere al limbii lor, cu nici un alt popor (οὐδενὶ ἄλλῳ ἔθνει ὁμόγλωσσον).

Pe de altă parte, dintre toate ipotezele învăţaţilor din timpu-

rile noastre asupra originii acestui popor una mi se pare clară: aceea a originii sale estice (cf. GKörte, RE. u. Etrusker; Modestov, Introduct. pp. 341 — 463; P. Kretschmer, Sprache, în Einleit. în die Altertumswiss², p.558 sq.; GHerbig, Kleinasiatisch-etruskische Namengleichungen, S. Ber. Bayr. Akad. d. Wiss., philol.- philos. und hist. Klasse, 1914, pp. 3-39).

Pentru susținerea acestei păreri se aduc următoarele argumente: 1, concordanțele dintre limba inscripțiunii din Lemnos (vorbită de Tyrrhēni, un neam microasiatic, al căror nume derivă de la localitatea Tyrra din *Tyrsa și a căror identitate cu Etruscii n'ar trebui să se treacă cu vederea) și cea etruscă atât sub raportul fonetic cât și sub cel morfologic; 2, arta de a prezice viitorul după măruntaele victimelor care a jucat un rol mare și în Babilonia și în Etruria ne arată că Etruscii trebue să fi fost în atingere cu cultura orientală; 3, mormintele Etruscilor cari prezintă același tip ca și unele monumente din mai multe regiuni ale Asiei Mici, anume: Lidia, Frigia, Licia, Caria și cari n'au nici un raport cu construcțiunile ridicate în Italia centrală și meridională și cu zidurile numite „pelasghice, sau ciclopiene" cari se văd în Grecia; și 4, semnul 8 și înrudirea numelor proprii etrusce și microasiatice, vezi p. 159).

In acest caz, după ce Etruscii au emigrat din părțile estice, probabil, din Asia-Mică, și după ce au ocupat un timp oare care insula Lemnos și au lăsat și inscripțiunea despre care a fost vorba, au părăsit-o, din cauza emigrărilor doriene, și s'au așezat în cele din urmă pe coasta vestică a Italiei. S'au întins, apoi, spre Nord, până la valea riului Padul unde s'au stabilit către sfârșitul sec. VII în. de Hr. în detrimentul unei populațiuni vechi și de altă origine, și spre Sud, până la țesul Campaniei. Astfel că, în sec. VI și V în. de Hr. ei stăpâneau o mare parte a Italiei vechi (dovadă: întinderea numelor proprii etrusce) și erau către anul 600 chiar stăpânii Romei. Insuși Varro (L. L, V, 55) spune că numele celor trei triburi vechi ale Romei: Ramnes, Tities, Luceres sunt latinizarea cuvintelor etrusce: *ramne*, *titie*, *luχre*, iar WSchulze explică numele orașului Roma și ale celor două porți, Porta *Capena* și *Ratumenna* prin latinizarea numelor etrusce *ruma*, *capna* și *ratumsna*. In privința influinței limbii și culturii etrusce asupra limbii latine și culturii romane vezi p. 73.

Că influința aceasta a fost mare se vede din povestirea lui T. Liviu (IX, 36, 3): vulgo tum Romanos pueros sicut nunc Graecis ita Etruscis literis erudiri solitos. „în acea epocă era tot atât de obișnuit să instruești tinerimea în literatura etruscă ca astăzi în literatura greacă."

Cf. *HHirt*, Die Indogermanen, II pp. 50—57. — P. *Kretschmer*, Sprache in Einleitung in die Altertumswiss². pp. 556—559 și bibliografia de acolo. — B*Modestov*, op. cit. p. 344 sqq.—*SFeist*, op. cit. pp. 370—373.—*Fr. Stolz*, Historische Gramm. d. lat. Sprache, I, pp. 25 sqq. 201

sqq.; Gesch. d. lat. Sprache pp. 63 — 70 — *Albert Grenier*, Bologne villanovienne et étrusque, VIII — IV siècles av. notre ère. Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, Fasc. 106 (Paris 1912).— *GKörte*, RE. u. Etrusker.—*KBrugmann*, IF. XXVIII (1911) p. 297 sqq. — *GHerbig*, Zum heutig. Stand der etrusk. Frage (Beilage z. Allgem. Ztg. [1907] nr. 92 sq.; IF. XXVI [1909] p. 360 sqq)

Limba iberică.

Materialul ce'l avem din această limbă se reduce la puțin de tot, anume: la câteva inscripțiuni grele de citit și neclare, (în număr de 72 dintre care vreo 12 cuprind mai mult de 3 sau 4 cuvinte) la unele nume iberice ce le întâlnim la scriitorii clasici latini, pe monede (mai mult de 700) și în inscripțiuni, și la câteva glose. Iată tot ce avem la îndemână. Din numărul variatelor teorii emise de linguiști asupra caracterului acestei limbi sau grupe de limbi face parte și aceea pe temeiul căreia s'a susținut că limba iberică este o limbă indoeuropeană. Ed. Philipon, (Les Ibères p. 4. sqq.), s'a încercat să arate că onomastica și toponimia Peninsulei Iberice este de origine indoeuropeană și a căutat să dovedească aceasta între altele și prin numele celor două masive principale muntoase din această Peninsulă: *Orospeda* și *Idu-beda* (=*Idupeda*), al căror *-peda* este raportat la cuvântul grec πεδίον „platou", ceeace este și greșit și temerar.

Cu acest material ce'l avem, redus cu desăvârșire, nu putem cu nici un chip să ne facem o judecată asupra limbii acesteia și asupra înrudirii ei cu celelalte limbi și nu vedem posibilitatea de a o raporta cu toată certitudinea la o limbă sau grupă de limbi; mai mult încă, nu putem să știm nici dacă deosebitele limbi cuprinse în antichitate sub numele colectiv de *iberice* aparțin uneia și aceleeiași familii.

Pe de altă parte, din genitivele gentilice în *-kom*, de ex., *Clouiokom-* din Clunia, etc., din unele nume iberice, de ex., *Ambatus*, *Retugenos*, etc., din cuvintele celtice Ambactus, Rectugenos, etc. și din numele de orașe în *-briga* (la care unii învățați sunt dispuși a raportà ibericul **bri-*, în Ili-berri „oraș nou") de ex., Arcobriga, Nemetobriga, Nertobriga și Segobriga, etc. se vede: 1, dispariținea sunetului *c*, o particularitate a limbii iberice; 2, influința limbii celtice asupra celei iberice.

Glosele, numele proprii de localități, munți, rîuri și inscripțiunile iberice sunt adunate de EHübner, Monumenta linguae ibericae, Berolini 1893. Cf. și inscriptiones Hispaniae Latinae in Ephemeris Epigraphica vol. VIII, fasc. III. Berolini 1897, vLandau, Neue phönicische und iberische Inschriften aus Sardinien (Mitt. der vorderasiat. Gesellschaft 1900, 3); Nello Toscanelli Op. cit. pp. 696—707. — Din opera lui Hübner Monumenta, p. LXXXVII și din studiul lui Wackernagel în Archiv für latein. Lexicographie, 14, 1 sqq. cităm următoarele nume proprii de localități, munți, rîuri, etc.

Iliberris, sau *Illiberis* (la Strabon şi Ptolemeu), sau *Eliumberrum* (la Mela), numele cele vechi ale capitalei Auscilor iberici; [Cuvântul însemnează „oraş nou".] azi se numeşte: *Auch* (pe apa Gers, un afluent al Garonei, în Gascogne). *Lapurdum*, numele oraşului de azi *Bayonne*. *Baeterrae*, formă epigrafică, *Baiterra*, la Strabon, azi *Béziers* pe Orb ce se varsă în golful Lion. *Cerretani* (Plin. III 23,24)=*Ceretes* (Avienus, Ora mar. 550), numele unui trib iberic (ibēricòn phýlon, după Strabon, III 162), iar regiunea ocupată de acest trib se numea *Cerretania*, azi *Cerdagne*, în munţii Pyrenei; şi *Ausci* tot un nume iberic pare să fi fost. Să se compare şi potrivirea dintre numele de localităţi din Spania şi din Africa: Iber. *Uxama Barca*, *Oba* Baeticae, *Subur* oppidum, *Ucubi*, *Itucci*, *Olaura*, *Osicerda* etc. *Barca* Cyrenaicae, *ba* Africae, *Subar*, flumen Mauretaniae, *Ucubi*, *Utica*, 'Ιτύκη, la Polibiu, *Madaura*, *Matricerdae* tc. Nume cu sufixul formativ de nume de popoare în *-tanus*: iber.: *Aquitanus*, *Edetanus*, *Turdetanus*, *Boletanus*, etc. libic: *Mauretanus*, etc.; nume formate cu alte sufixe: iber. *Gracchuris*, *Calagurris*, *Astigi*, etc., libic.: *Bamasures*, *Mizigi*, etc.

Cf. *HHirt*, Die Indogermanen, II p. 562 şi întreaga bibliografie de acolo. — Adăogăm: *Ed. Philipon*, Les Ibères. Etude d'histoire, d'archéologie, et de linguistique, passim; La déclinaison dans l'onomastique de l'Ibérie (Mélanges D'Arbois de Jubainville, pp. 237–269). *H. Schuchardt*, Die Iberische Deklinat. S. Ber. d. k. Akad. wiss. zu Wien, phil. -hist. Klasse, CLVII [1907] Heft 2; Zeistchrift für roman. Philologie XXIII p. 174 sqq, XXXII p. 349 sqq. — *J. Vinson*, Rev. de linguist. et de philologie comparée XL p. 1 sqq., 209 sqq. XLIV p. 241 sqq.— *T. de Aranzadi*, Bulletins et Mémoires de de la Société d'Anthropol. de Paris, Bd. 6. 39. sq.—*H. Gröhler*, , op. cit. p. 60 sqq. şi bibliografia de acolo.—*Th. Linschmann*, Lit. Zentralblatt, nr. 13/14 sq. 432 sq., nr. 35 sq. 1154 sq.—*H. Urtel*, Zum Iberischen in Südfrankreich. Berlin (Sitzber.—Akad.) 1917.

IBERII. — Din mărturiile scriitorilor clasici vechi aflăm că Iberii se întindeau în timpurile primitive nu numai în Peninsula Iberică şi în partea sudvestică a Franţei, ci şi în insulele Sicilia, Sardinia şi Corsica, precum şi în Africa de Nord, după cum rezultă din concordanţa între onomastica şi toponimia de pe amândouă ţărmurile Mării Mediterane.

Asupra Iberilor s'a scris mult şi în mod diferit. Părerea lui Philipon (op. cit. p. 95 sqq.), după care Iberii ar fi Indoeuropeeni, şi ar fi venit în regiunea, unde îi găsim în urmă, din Caucasia, după ce au trecut prin regiunile septentrionale ale Asiei-Mici, prin Helespont, prin regiunile ocupate de Traci şi de Iliri, prin Peninsula Apenină şi prin regiunile ocupate de Liguri şi de Aquitani, nu este convingătoare; nici opiniunea lui Linschmann (op. cit.) după care Iberii, în drumul lor din Caucasia până în Peninsula Iberică, au trecut prin Rusia meridională şi prin

Tracia, nu este de admis. Pe de altă parte, concordanța între onomastica și toponimia ale Spaniei, Galiei sudice și insulelor Sicilia, Sardinia și ale Africei nordice (de ex., Aquitanii etc. față de Mauretanii, etc.) nu poate constitui un argument, care să ne facă să ne rânduim de partea acelora cari cred că Iberii au venit din Africa, că sunt un popor hamitic și că a existat o rasă libico-iberică, de oarece se poate admite tot așa de bine că Iberii au trecut în Africa din Peninsula Iberică. Cine se poate îndoi că, în cursul istoriei, a avut loc o neîncetată trecere a popoarelor peste strâmtoarea Gibraltar fie de dincolo dincoace, fie de dincoace dincolo? Astfel, după trecerea Cartaginezilor din Africa în Spania a urmat aceea a Vandalilor din Spania în Africa și mai târziu aceea a Maurilor din Africa în Spania. Dar în timpurile noastre încercarea de expansiune a Italienilor, a Francezilor și a Spaniolilor în Africa de Nord nu este oare același lucru?

Iberii se bucurau de mare considerațiune la Greci și la Romani. Turdetanii, bunăoară, cari locueau în regiunea unde este azi Andaluzia, erau cunoscuți pentru cultura lor înaintată: ei aveau un alfabet, aveau opere istorice, cântece eroice și legi întocmite în versuri (Strabon III, 6,25). In timpurile din urmă Iberii erau complet romanizați; ei n'au mai opus nici o rezistență în veacurile de după Hristos limbii și culturii romane.

Din amestecul Iberilor cu Celții emigranți, cari se stabiliseră în regiunea izvoarelor Guadianei și Tagului, poate și în basinul Ebrului și se întinseseră în urmă și în partea de mijloc și de vest a Peninsulei Iberice (cf. numele de orașe din Spania în -briga, păstrat în v. irl. *bri* „munte" cim. bret. corn *bre* „munte": Arcobriga, Nemetobriga, Nertobriga și Segobriga, etc. la Holder, Altcelt. Sprachschatz, I 533) au eșit Celtiberii; dar, dacă, din punctul de vedere linguistic, Celții emigranți au fost absorbiți de către Iberi, de vreme ce în epoca Romanilor nu se mai auzeau vorbindu-se dialecte celtice, din potrivă, sub raportul caracterelor fizice s'au putut deosebi în întreaga antichitate două tipuri: unul închis al populațiunii autoctone și altul deschis al emigranților Celți.

Cf. *H. Hirt*, Die Indogermanen, I pp. 34—41; II pp. 560—562 și întreaga bibliografie până la apariția acestei lucrări. Mai adaogă: *E. Philipon*, Les Ibères. Et d'hist., d'archéol. et de linguist. pp. 97; 182—193 — *L. Sires*, Questions de chronolog. et d'étnograph. ibériques (Paris 1913) passim. — *S. Feist*, op. cit., pp. 357—367. — *Th. Linschmann*, Liter. Zentralblatt, No. 2 (1910) sq. 65 sqq. — *A. S.*, Ibid. no. 13/14, sq. 432 sq.; no. 35 sq. 1154 sq. — *H. Gröhler*, oq. cit., p. 22 sqq. — *C. Jullian*, Hist. de la Gaule, I p. 255 sq. — *Müllenhoff*, Deutsche Altertumsk. I p. 190 sq.

Limba bască.

Această limbă, căreia însişi Bascii (nume ce derivă din Vascones) îi dau numele de *Euscara*, ce se rapoartă la Ausci, cum era numit în vechime acest popor, este socotită de linguistul francez Iulien Vinson ca o limbă a unei civilizaţiuni cu totul reduse şi, sub raportul calităţii cuvintelor, ca una din limbile cele mai sărace.

În privinţa poziţiunii ei faţă de celelalte limbi sau grupe de limbi s'au emis multe şi variate teorii: că ea este înrudită aci cu limbile berberiene din Africa nordică (H. G. Conon von der Gabelenz), aci cu cele finezo-ugriene, în special cu cea fineză (R. Gutmann), aci cu grupa de limbi caucasiene, anume nu atât cu sub-grupa celor dela Sud, cât cu aceea a celor nordice, cu care ea ar prezinta multe concordanţe nu din punctul de vedere al structurii, al sistemului fonetic şi al sistemului gramatical, ci sub raportul vocabularului ei (H. Winckler), aci cu idiomele nubiene vorbite în valea Nilului, la sudul Egiptului (H. Schuchardt), aci, în sfârşit, cu familia de limbi indoeuropeene (C. C, Uhlenbeck) fără însă să se poată aduce argumente hotărîtoare, mai ales când, de la prima vedere chiar, ori cine poate să observe că această limbă nu prezintă un caracter indoeuropean.

Dar în zadar caută unii învăţaţi să combată înrudirea între limba iberică şi cea bască, întru cât, odată ce Bascii locuesc încă o parte din ţinutul locuit altă dată de Iberi, se prea poate ca şi limba lor să fie socotită cel puţin ca un dialect al celei iberice. In acest caz am fi de acord şi cu unele mărturii categorice ale scriitorilor din antichitate (Caesar, B. G. I 1; Strabon IV 11), ceeace este şi mai prudent, de cât să ne întemeiăm pe unele raporturi lexicale întâmplătoare între cutare cuvânt caucasian, berberian, finez, nubian, etc. cu unul basc cu acelaşi înţeles sau cu unul analog (de ex., basc. *egun* „ziua": turc. *ghiun*; basc. *bizar* „barbă": esteurop. *mi(d)schar*, etc.) Toate aceste concordanţe de vocabular deci sunt vagi şi puţin numeroase; dar chiar în cazurile în cari ele n'ar fi întâmplătoare, ele ar putea fi împrumuturi. Demonstrarea definitivă nu poate veni din asemănările de vocabular care serveşte numai la orientarea cercetărilor.

In limba bască deosebim mai multe dialecte, cari însă nu coincid cu hotarele politice.

Dintre particularităţile caracteristice ale sistemului fonetic şi gramatical ale acestei limbi citâm câteva :

1, lipsa lui *f* (nu însă din cuvintele străine) şi a lui *t* de la începutul cuvintelor; 2, rădăcinele ei sunt monosilabice (prin aceasta se apropia limba protobască de cea chineză) sau trebue să le raportăm la monosilabism, şi între rădăcinile nominale şi cele verbale este o deosebire mare.

3, Raporturile formale se stabilesc de obiceiu prin sufixe şi după o lege potrivit căreia sensul principal precede totdeauna, iar determinările sale secundare urmează, o particularitate a primitivului fel de a gândi ce'l observăm în limba de toate zilele a stratului de jos şi în limba copiilor (cf. germ. *schreiben tu' ich nicht* „ich will nicht schreiben"); 4, Genul gramatical

de la substantive lipseşte; 5, Substantivele şi adjectivele au aceeaşi declinare; iar cele dintâiu pot să fie şi ele prevăzute cu gradaţiunea (comparaţiunea); 6, articolul, un pronume altă dată, există încă, cf., de ex., *ur* «apă», *ura* «apa», *uren* „în apă", etc.; precum se vede el se adaogă la sfârşitul cuvântului articulat, ca şi în limba română; iar când un substantiv se uneşte cu un adjectiv numai cuvântul de la urmă se articulează, de ex., *gizona* „omul" dar *gizon handi-a* „om marele, omul cel mare"; 7, raporturile dintre deosebitele rădăcini se arată prin prefixe sau sufixe; din varietatea lor rezultă numeroase categorii gramaticale, fără însă să prezinte o legătură strânsă între dânsele; 8, o formă proprie pentru plural nu există; forma plurală este aceea a unui colectiv nedeterminat (există şi în limba indoeuropeeană acest vechiu fel de formaţiune în care nominativul neutru plural nu este o adevărată formă de plural, ci numai o formă de singular colectivă, v. ind. *iugā*, gr. *zygá* în loc de **zygá*, lat. *iuga* (*-ă* din *-ā*) got. *juka*, v. sl. *iga* „juguri" care au aceeaşi terminare colectivă ca şi femininul singular al radicalelor în ā: v. ind. *áśvā*, lat. *equa*. gr. *theá* „zeiţă", lituan. *rankà*, v. sl. *ręka* „mână", got. *giba* „dar", era o formă de singular colectivă şi însemna: „totalitatea jugurilor", etc. ceea ce se dovedeşte prin construcţia sintactică în limba indiană veche, iraniană şi cea greacă în care după un plural neutru se pune verbul la singular: σπάρτα λέλῦται, Hom. Il. II 135, etc.); 9, verbul este sărac în moduri şi în timpuri; sistemul numeral aşişderea; noţiunile abstracte lipsesc. Astfel există pentru fiecare arbore în parte nume, pe când noţiunea colectivă de „arbore" nu există în vocabularul limbii protobasce; pe de altă parte, însă, existau în multe cazuri mai multe denumiri care pentru noi sunt de prisos, de ex., *arreba* „sora bărbatului", *ahizpa* „sora femeii".

Din cele expuse mai sus se vede deci că părerea învăţatului frances Julien Vinson „că limba bască este aceea a unei civilizaţiuni cu totul reduse şi, sub raportul cuvintelor, ea este una din limbile cele mai sărace" este întemeiată şi dreaptă.

BASCII. Cu cercetările referitoare la coborirea Bascilor din Iberi s'a ocupat, în mod ştiinţific, în întâia jumătate a secolului trecut, Wilhelm von Humboldt. După toate probabilităţile, existau mai multe triburi iberice separate din punctul de vedere politic şi linguistic. Astfel că, în Bascii din timpurile noastre învăţaţii văd unul sau mai multe din aceste triburi.

Cf. *H. Hirt*, Die Indogermanen, II p. 560 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo până la anul 1907. Adaogă: *H. Winckler*, Das Baskische und der vorderasiatisch-mittelländ. Völker und Kulturkreis, Breslau 1909. La langue basque et les langues ouralo-altaiques. Halle 1917. — *Ed. Philipon*, Les Ibères. Etude d'histoire, d'archéologie et de linguistique, Paris 1909; La déclinaison dans l'onomastique de l'ibérie.—*O. Densusianu*, Despre terminologia păstorească la Basci (comunicare făcută la Acad. română) în care autorul se ocupă cu identitatea dintre vocabularul basc şi acela al limbilor hamitice.

VII.

LIMBI ŞI POPULAŢIUNI NEINDOEUROPEENE

1. GRUPA FINEZO-UGRIANA.

Ea cuprinde limbi care se vorbesc în cea mai mare parte în Europa. Aici aparţin: limba fineză şi cea ungară, reprezentantele principale, întâia a grupei fineze, a doua a celei ugriene. Deosebirea între aceste două limbi însă este mai mare de cât aceea dintre două limbi indoeuropeene din grupe deosebite, bunăoară, dintre limba slavă şi cea germanică. Această deosebire stă nu numai în structura lor gramaticală, ci şi în vocabular şi în aspectul cuvintelor. Limbile finezo-ugriene n'au gen gramatical; ceva mai mult nici cel natural nu primeşte vre-o caracteristică, de ex., ung. *ö* «el» şi «ea», fin. *hän* din *sän* «el» şi «ea»; prin urmare, ele nu cunosc deosebirea de gen; substantivele au în principiu aceeaşi flexiune; pluralul se formează totdeauna cu aceleaşi terminări; iar terminările cazuale ale pluralului sunt aceleaşi ca ale singularului. Cazurile sunt numeroase (15 în limba fineză şi 21 în cea ungurească) dintre care cele mai multe sunt prepoziţionale (de ex. ung. *a ház* «casa», pl. *a házak* «casele», *a házba* «în casă», *a házakba* «în case», etc. fin. *talossa* «în curte», *talotssa* «în curţi»); Flexiunea verbală este bine desvoltată; dar deosebirea între substantive şi verbe nu este totdeauna clară.

Cu privire la raporturile dintre limbile acestea şi cele indoeuropeene care nu cunosc legea *armoniei vocalice*, s'au emis două opiniuni: unii admit existenţa raporturilor de înrudire între aceste limbi; alţii, din contră, le tăgăduesc; cu toate acestea, să se compare potrivirile lexicale, fin. *vesi* (din *veti, *veđi), ung. *viz* «apă»: v. slav., *voda* got. *watō*; fin. *nimi*, ung. *nêv*, lapon. *namma* «nume»: skr. *nāman*, gr. *ónoma*, lat. *nōmen* got. *namō*, etc. Un lucru însă este sigur că limba fineză şi cea ungurească au fost mult influinţate de cele indoeuropeene (cf. fin. *sata*, ung. *száz* „o sută" dintr'un dialect iranic) fără însă ca şi cele dintâiu să fi avut vre-o influinţă asupra celorlalte. Că, pe de altă parte, limba fineză, cea ungurească şi cea turcă au structuri generale destul de asemănătoare este exact; dar aceste grupe

se deosebesc cu totul în detaliu şi prin nimic nu suntem autorizaţi să le raportăm la aceeaşi familie de limbi.

Finceză. Numele pe care Finlandezii îl dau limbii lor este «Suomi». Această limbă se vorbeşte de vre-o două milioane şi jumătate de persoane şi este lipsită de o literatură populară; în schimb însă prin ea se pot exprimà toate noţiunile ştiinţifice şi este un bun instrument de cultură naţională. Ea a devenit azi o limbă flexionară, apropiindu-se de limbile indoeuropeene şi de cele semitice, dar a păstrat şi unele particularităţi ale grupei de limbi «uralice». Incă din timpurile vechi ea a împrumutat multe elemente baltice, apoi, germanice şi, în cele din urmă, slave.

Ungară. De aceeaşi origine, ca cea fineză, este şi limba vecinilor noştri Unguri; ei o numesc «maghiară». Este o limbă de cultură şi bogat desvoltată; însă ea nu este o veche limbă de civilizaţiune; ea are o structură complicată şi nu se poate învăţà uşor. Şi cum ea a împrumutat multe elemente străine: slave, germane, latine, pe lângă cele chiar din limba turcă, vocabularul ei este în mare parte străin.

Populaţiunile finezo-ugriene, a căror patrie primitivă nu se poate fixà încă, constitue grupe mai mari sau mai mici care se întind din centrul Europei, prin Rusia, până dincolo de Urali (în Ungaria, Finlanda, Livonia, Estonia şi în interiorul Rusiei). Ele se împart în două mari grupe: *cea fineză*, a cărei ramură principală o formează Finezii (*Suoma lainen*, cum se numesc ei înşişi), pomeniţi în epoca istorică, pentru întâia oară, de Tacit (Germ. 46), sub numele de *Fenni*, şi stabiliţi, la început, probabil, în regiunea lacurilor Rusiei între Volga şi lacurile Ladoga şi Onega; *cea ugriană*, a cărei ramură principală o formează Ungurii, stabiliţi în centrul Europei, unde este Ungaria astăzi, în sec. IX d. Hr., după nimicirea Avarilor de către Carol cel Mare şi unde au venit, după unii istorici din regiunea Başchirilor de azi, iar după unii filologi, din regiunea Kuban, dintre fluviile Volga, Terec şi Kuban, cum se constată din numeroasele împrumuturi iranice în limba lor; din această regiune ei au trecut, apoi, la gurile Donului, unde au înfiinţat un regat în vecinătatea Cazarilor.

Cf. *O. Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte[3], II 2, op. 522—527 şi întreaga bibliografie de acolo. *S. Feist*, op. cit, pp. 391—402 şi bogata bibliografie de acolo. *A. Meillet*, Les langues dans l'Europe nouvelle, pp. 54—58. *Kr. Sandfeld-Jensen*, op. cit., p. 99 sq.—*H, Hirt*, Die Indogermanen, II, p. 577 sq. şi bogata bibliografie de acolo. *H. Winkler*, Ural-altaische Völker und Sprachen, p. 68 sq. *K. B. Wiklund*, Finisch-Ugrisch und Indogermanisch, Le monde oriental, p. 43 sqq. *N. Anderson*, Studien zur Vergleichung der Ugro-finnischen und Indogermanischen Sprachen, passim. Festgabe für Vilh. Thomsen I şi II (Finnisch-Ugrische Forschungen. XII, 1-2, şi XIII, 1-2, 1912 şi 1913). *F. N. Finck*, op. cit. p. 61 sq. — *Szimonyei*, Die ungarische Sprache, Strassburg, 1907.

2. GRUPA LIMBILOR ALTAICE

Menționăm numai două: 1. Aceea pe care o vorbesc populațiunile turco-tatare care nu se deosebesc din punctul de vedere al limbii și se înțeleg între dânsele în întreg teritoriul ce'l ocupă. Limba turcă în forma ei literară este influințată foarte mult de limba arabă și de cea persană; ea este limba oficială a statului turcesc. Cea mai veche formă de limbă turcă cunoscută o formează „scrierile orchonine", din anii 731—734, citite de linguistul danez Thomsen în anul 1893. Monumente scrise în limba aceasta, din sec. XI d. Hr., ne-au lăsat și Uigurii, o populațiune turcească de lângă Tienșan.

Turca.

Populațiunile turco-tatare, împărțite din vechime în: *jürük* și *köček* unii, și *čomru* ceilalți, adică nomazii și stabilii, care, plecând din Asia centrală (după toate probabilitățile dintre Altai și Tienșan), trecând prin Estul și Sudul Rusiei, unde au lăsat în invaziunea lor un mare număr de limbi în basinul fluviului Volga și, mai ales, în regiunea Cazan și în Crimeea, s'au stabilit în Asia-Mică și în Peninsula Balcanică.

2. Limba de tip turc pe care o vorbeau protostrămoșii Bulgarilor, o populațiune tot altaică, stabiliți pe țărmurile fluviului Volga, în cursul său mijlociu, la sud de Cazan, unde era și capitala lor veche Bulgar (și azi există încă satul Bolgary). In locul acestei limbi de tip turc, care a dispărut de mult, ei au primit, când au venit în contact cu Slavii, o limbă slavă și au păstrat cea mai veche formă din limbile slave „bulgara veche". (vezi p. 51).

Bulgara de tip turc.

Cf. *O. Schrader*, Op. cit. p. 528 sq.—*S. Feist*, Op. cit, p. 415, p. 468 sq.—*A. Meillet*, Op. cit. p. 253.—*H. Vámbéry*, Die primitive Kultur des turkotatarischen Volkes pag. 14, pp. 103, 133 și passim. — *Kr. Sanfeld-Jensen* Op. cit. p. 100 sq.

3. GRUPA LIMBILOR CAUCASIENE.

Aceste limbi ocupă un loc aparte; ele nu aparțin nici grupe de limbi indoeuropeene, și nici limbilor semitice și celor turco-tatare. Sunt două grupe de limbi: 1, *cea nordică*, compusă dintr'un mare număr de limbi ce se deosebesc mult unele de altele; menționăm: cea *lezghiană*, cea *abkaziană*, cea *cercheză*, cea *cecenă*, etc., nefiind nici una din ele limbă de civilizațiune și limbă scrisă; 2, *cea sudică*, mai importantă de cât cealaltă și formată din: *limba georgiană*, vorbită de o populațiune de peste un milion trei sute mii suflete, cu o literatură din sec. X d. Hr. și continuând să fie scrisă; cea *mingreliană*, cea *lază*, cea *osetă* (vezi pag. 43), etc.

Multe limbi din grupa I-a nu sunt încă bine descrise și nici studii linguistice asupra lor nu sunt încă făcute. Ele, după cât se pare, ar forma o familie; dar nu s'au adus până acum dovezi înte-

meiate pe un studiu complet. Fie care din ele este vorbită de un număr restrâns de persoane.

Pe de altă parte, între grupa II-a, cea de sud, şi între grupa de limbi semitice s'au semnalat câteva concordanţe; dar, cum ele se rapoartă la vocabular, n'ar putea să fie convingătoare; cele privitoare la gramatică (fonetică, morfologie) sunt puţin sigure şi clare şi puţin numeroase. Dovada prin urmare nu este încă făcută. Un lucru este sigur că grupa limbilor caucasiene de sud nu trebue să fie despărţită de cea de nord.

A. Meillet, Les langues dans l'Europe nouvelle, p. 60; Le problème de la parenté des langues (Linguistique historique et linguistique générale, p. 99).—*S. Feist*, Op. cit. pp. 404, 427. — *F. N. Finck*, Die Sprachstämme des Erdkreises, p. 33 sqq.—*Porzezinski*, op. cit. (traducere de Boehme), p. 65.—*A. Grégoire*, Op. cit., p. 35. — *Erckert*, Die Sprachen des kaukas. Stammes, I. II., pasim.

4. LIMBILE NORD-ESTICE ŞI ESTICE DIN ASIA ANTERIOARĂ

Aceste limbi care s'au vorbit odată în aceste regiuni sunt:

Alarodiana, mitaniana, elamica şi casita

Alarodiana, păstrată în numeroasele inscripţiuni în limba asiriană, la început, în limba lor proprie, mai târziu, încă destul de necercetată şi de izolată, prezintă oare care legătură cu aceea a Mitanilor.

Mitaniana, cunoscută nouă din scrisorile din Tell el-Amarna (în Egipt), cu care a venit de timpuriu în contact vecina ei, limba hitită, care, precât se pare, a fost influinţată mult de această limbă;

Elamica, pe care o cunoaştem din documentele ce se întind asupra mai multor secole (de la 1200—secol. IV în. de Hr.), care se vorbea în Susiana şi cu care se înrudea o altă limbă care se vorbea în Luristan, aceea a Coseilor sau Casiţilor.

Casita, de la care ne-au rămas prea puţine urme: nume de persoane, precum şi un vocabular casito- sau coseo-babilonian în scrierea cuneiformă. Din numele de zei şi de persoane se vede că au pătruns de timpuriu în această limbă multe elemente ariene (cf. *Šuriaš* „zeul soarelui", *Buriaš* „zeul timpului": gr. *Boreas* „zeul vântului", *Šimalia* „stăpâna munţilor zăpeziţi", etc.); dar a o raporta la grupa de limbi ariene, cum s'au încercat să facă unii învăţaţi, este o greşală, căci ea arată un tip de limbă clar caucasian.

Că toate aceste limbi la care s'ar putea adăoga şi cea hitită, a căror structură prezintă o asemănare, aparţin grupei de limbi caucasiene, din cauza concordanţelor fonetice, morfologice şi lexicale, nu încape îndoială, mai ales în urma cercetărilor şi studiilor învăţaţilor H. Winkler, Hüsing şi Bork. Dăm câteva concordanţe între limbile mitaniană, elamică, hitită şi alarodiană; de ex., confundarea lui *e* şi *i*; deosebirea lui *u* şi *ú*, care au ost foarte vecine unul de altul, nu este absolută; legătura *a*+*o*;

deosebirea între consoana 'lenis' și cea 'fortis' (surdă și sonoră), în scriere, nu se cunoaște; schimbarea lui *k* în *h*; sufixul formativ *-šh-*, și *-ik-* elementul formativ verbal, sunt comune, etc.; pe urmă între aceste limbi și cele caucasiene; de ex., term. casuală *-s* (nom. sing), *-n* (acus. sing.) *-(a)š* (plur.): caucas. *-š(e)* nom sing., *-ni* (acus. sing.); casul instrum. în *-et/-d*, *-it/-d*, *-d/-t*: caucas. *-t*, *-th*, *-d*, etc.; sufixul adverbial *-li-*: caucas. *-li-*, terminare adverbială; sufixul formativ pronum. *-da-* (*-ta-*): caucas. *-da-*, *-ta-*, *-danu-*, etc. (cf. E. Weidner, Stud. z. hethit. Sprachwiss. pp 2—36; Fr. Hrozný, Die Sprache der Hethiter, passim; C. J. S. Marstrander, Caractère i.-e. de la langue hittite passim; Erckert, op. cit., passim).

Cf. *C. F. Lehmann-Haupt*, Armenien einst und jetzt 1. Band (1910).—*F. N. Finck*, Kultur der Gegenwart, I VII, p. 282 sq. — *S. Feist*, Op. cit., pp. 403—406 sq. — *Bork*, Mitanni-Sprache, passim; Oriental. Literaturzeitung (1911) p. 472 sqq.; Beiträge Zur Sprachwissensch. III p. 13 sqq.— *Messerschmidt*, Mitanni-Studien, passim. *S. Hüssing*, Sprache Elams, passim, Iranische Eigennamen, p. 4 sqq., 31 sqq.; Memnon IV, p. 22 sqq.; Elamische Studien 10, 11 sqq. — *Weissbach*, Zeitschr. der deutsch. Morgenländisch. Gesellschaft (1913) passim (în special 280 sq., 288 sqq., 325). — *S. Kluge*, ibid. (1907) Heft 5.—*Delitzsch*, Die Sprache der Kossaeer, 1884.—*A. Boissier*, Notes sur les lettres de Tell el-Amarna (Zeitschrift für Keilschrif.forschung, VII [1892] pp. 346—349).

ALARODIENII sau, cum se numesc ei înșiși, *Chaldi*, nume ce'l întâlnim în cuvintele grecești *Chaldaioi* și *Chalybes*, cari treceau la Greci drept descoperitori ai ferului și în cel armenesc *Chalti-kh*, iar de către Asirieni numiți atât ei cât și țara lor *Urarțu* (Ararat în Biblie) erau, după toate probabilitățile, tot de origine caucasiană. Ei, după ce au cucerit cu începere de la a doua jumătate a mileniului al doilea în. de Hr. regiunea muntoasă a Armeniei de mai târziu, s'au constituit într'un stat unitar, cam pela 900 în. de Hr., ce'l-au atacat întâiu Cimerienii și Sciții, apoi, Armenii până ce l-au distrus. (vezi pag. 47)

MITANII cari erau înrudiți cu Hetiții, cum se constată din limba și religiunea lor, iar familiile lor domnitoare erau aliate prin căsătorii (Mattiwaza, fiul regelui Mitanilor Tušrattaš, a fost ginerele regelui Hitiților Šubiluliuma), s'au constituit într'un stat puternic, numit *Hanigalbat* și *Hani*, iar de Egipteni *Nāharain* „țara lângă rîu", încă din sec. XVI și XV în. de Hr., în partea nordică a Eufratului. Acest stat a căzut întâiu sub stăpânirea șefilor arieni, numiți „Harri" (=Arieni ?), cum se vede din documentele vechi, în cari găsim laolaltă numele zeilor autoctoni: Tešub, Samaš, Sin, Sala și cele ale zeităților ariene: Mitra, Varuna, Indra și Nāsatyāu. Harii sunt arătați în aceleeași documente cu epitetul de *amelûti* sau *mârê* și sunt totdeauna numiți împreună cu regele Mattiwaza. Mitanii au supus, probabil,

vremelnic şi pe Asirieni, a căror putere însă a început după aceea să crească repede.

ELAMIŢII sau *Hapirti*, cum se numeau ei înşişi, locueau în Elam, numit de Sumeri „Nim", de Semiţi „Elamtu" şi de Greci „Elymais", şi erau vecinii răsăriteni ai Sumerilor. Ei au fost în lupte continue cu regii Sumerului şi cu aceia ai Accadului.

Pentru epoca care urmează imediat după anul 2000 în. de Hr. cunoştinţele noastre sunt foarte reduse, căci nici descoperirile din Susa nu ne-au adus nici o lumină. Cu începutul sec. XII în. de Hr. însă, documentele devin mai numeroase şi din ele deducem că ei, în această epocă, scăpaseră de stăpânirea Sinearului. Din acest timp ei au început să întrebuinţeze limba elamică în locul celei semitice şi o scriere a lor proprie

CASIŢII (Coseii sau Caššu) nu sunt nici Indoeuropeeni nici Semiţi, au fost însă foarte mult influinţaţi de Arieni. Numai după invaziunea Hitiţilor în regatul Accad şi după cucerirea Babelului (1760 în de Hr.) vedem o dinastie casită. Intâiul rege al ei a fost Gundas către 1750 în. de Hr.

Cf. *Ed. Meyer*, Op. cit. pp. 541 sqq; 581 sqq. 590 sqq şi întreaga bibliografie de acolo.—*J. Kennedy*, The Prehistoric Aryans and The Kings of Mitani (Journal of the. Royal Asiatic Society [1909] pp. 1107—1119).

Deslușiri prețioase asupra etnografiei nu numai a Asiei anterioare, ci și a întregii regiuni învecinate vom putea dobândi, numai atunci când interpretarea textelor hitite, ce sunt citite și descifrate, nu va mai fi ipotetică.

Limba hitită.

Cunoaștem această limbă din numeroasele documente ce ni le-a lăsat în Asia Mică și în Siria nordică și care se întind în perioada din sec. XV până la VIII în. de Hr. In ele găsim două feluri de scriere, una ieroglifică și alta cursivă. In epoca lor de înflorire însă Hitiții au întrebuințat și scrierea cuneiformă, (babiloniană) în relațiunile comerciale cu celelalte mari state. Aceste documente sunt publicate sub titlul de: Keilschrifttexte aus Boghazköi II, III. von H. Figula und O. Weber; Fragments and Notes by Sayce (Journal of the Royal Asiatic Society, 1907, 1908, 1909, 1912, 1913 1914; The Tablet from Yuzgat (Asiatic Society Monographs, vol. XI); Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi în Umschrift, mit Übersetzung, u. Kommentar, I. Lieferung 1919 von Fr. Hrozný; Corpus inscriptionum Hettiticarum, de L. Messerschmidt; Die hettitische Inschrift gefunden in der Königsburg von Babylon, de Koldewey.

Chestiunea hitită a preocupat mult, mai ales în deceniul trecut, pe învățați. Au apărut multe opere asupra caracterului acestei limbi și asupra originii poporului hitit. S'au emis păreri pentru și contra caracterului indoeuropean al limbii hitite. Mai probabil este însă că ea nu este nici indoeuropeană nici semitică.

Pentru caracterul indoeuropean al limbii hitite s'au pronunțat

Knudtzon (Die zwei Arzawabriefe, etc., 190) care însă mai târziu şi-a schimbat părerea (Die El-Amarna Tafeln, bearb. von O. Weber, und E. Ebeling, 2 Teile, p. 1074), Bugge, Torp (la Marstrander, Caractère i.-e. de la langue hittite, prefaţa), Hrozný, (Mitteil. d. deutsch. Orient. Gesellsch. 56, 25 sqq.; Die Sprache der Hethiter, p. 140[1] şi passim), Marstrander (op. cit. p. 171). Contra se pronunţă E. F. Weidner (Studien zur hethit. Sprachwissensch., p. 33 sqq.), S. Feist (Op. cit. p. 407), Fr. Ribezzo (Rivista Indo-Greco-Italica, IV, 1,2 [1920] p. 84 sqq.), A. Meillet (Linguistique historique et linguistique générale [1921] p. 99[1]), C. D. Buck, Classical Philology XV (1920), pp. 84 sqq, 203 sqq.

Fr. Hronzný şi C. J. S. Marstrander merg şi mai departe: ei o rapoartă la grupa de limbi europeene occidentale (din care fac parte: limba germanică, italo-celtica şi cea greacă, din cauza formelor pronuminale: demonstrativul hit. *kāš*: [k-a-áš] masculin, *kî* [ki-i, cf. lat. cis, got. himma, lit. szis, i.-e. **ki-*] neutru „acesta", cf. osc. e-kas „hae", v. isl. hann „el", v. gs. he „el", arm. *sa* „acesta": i.-e. **ko-*, *ki- *k(i)-io-*; precum şi relat. interogat. şi nedefin. hit. *kuiš* masc. fem., *kuit*, neutru „care, cine, cineva", cf. lat. quis, gr. tis: i.-e. **quo-*, **qui-*) şi, mai ales, la italo-celtica şi toharica, din cauza medio-pasivului in *-r*, rămânând, totuşi, o limbă indoeuropeană cu totul independentă (Marstrander, op. cit., p. 170).

S'au găsit pedeoparte, *concordanţe cu limbile indoeuropeene*, anume: 1, cu italica şi toharica în ce priveşte întinderea formaţiunii verbale în *-sk*; 2, cu italo-celtica în ce priveşte desvoltarea lui *eu* antevocalic în *ou*; 3, cu celtica pentru trecerea lui *-m* în *-n* (ca şi în cea greacă); 4, cu italica în ce priveşte evoluţiunea aspiratelor primitive în aspirate tenue (ca şi în cea greacă); 5, cu toharica, mai ales, pentru sufixul infinitivului; 6, cu germanica în ce priveşte schimbarea lui *o* în *a* (ca în limba baltică, cea albaneză şi grupa ariană) şi pentru formele pronuminale: *zi-ga*, *tu-ga* „tu" (cf. v. norv. *þek*, vgs. *dih*, got. Þuk, gr. *tyge*, *tége*); 7, cu grupa ariană în ce priveşte formele imperative în *-u*, formele pronominale: hit. *šú-me-eš*... *š-ma-áš* (cari, probabil, este o ortografie defectuoasă pentru **š-meš*; *šmēš*, *šmāš* amintesc avest. *χšma*) „voi", (cf. ion.-at. ὑμεῖς, lesb. ὔμμες, neopers. *šumā* „voi") şi, poate, şi desvoltarea lui *s* în *š* (cf. Marstrander, op. cit., p. 170 sq). Cu toate acestea, vezi Ribezzo, La originaria unità tirrena dell' Italia nella toponomastica [Revista indo-greco-italica, IV 1, 2, 1920, pp. 84—87]. Pe de altă parte, Hrozný a adunat şi o serie de cuvinte hitite, a căror structură i-a părut neîndoios indoeuropeană (Hrozný, Die Lösung d. hethit. Problems [Mitteil. der deutsch. Orient-Gesellsch. 56, 1915, p. 25 sqq.]. Vezi, totuşi, E. F. Weidner, Studien zur hethit. Sprachwissenschaft, p. 34).

Mai prezintă câteva concordanţe şi cu limba lidiană şi cea etruscă. De ex., 1., sufixul *-l-* formativ de genitiv pe care limba hitită

îl prezintă numai la pronume; el există şi în limba lidiană şi în cea etruscă precum şi în grupa nordică de limbi caucasiene: de ex. hit. genit. *ku-e-eL*: lid. genit. hiraL, kaveš qitoLš etc.; în cea etruscă acest sufix genit. este foarte mult întins; caucas. genit. pronum. ttuL „mei" (gr. emoû); precum şi sufix. -Ll- formativ de nume proprii şi de nume gentilice în limba hitită: m.Ha-an-ti-Ll „cel din Hanti [=Hatti?] m Ha-at-tu-ši-Ll-iš „cel din Hattuši" "(?) Ha-šá-am-mi-Ll-iš (nume de zeu), *Mur-ši-Ll-iš*, Tar-ga-aš-ša-na-al-Ll-iš, *Ki-iš-na-bi-Ll* (nume de prinţi) etc., de nume patronimice în cea lidiană: AluLls „urmaşul lui Alus", TimleLls, TivdaLls, etc. şi, poate, de genit. etrusce în-*lisa*: Arnθ Larθalisa, care este în strânsă legătură cu lidianul Nannaš Bakivalis (cf. i.-e. Nannas Dionysikleos). Acest *-lis* în care Marstrander (op. cit. p. 7) vede o influinţă indoeuropeană, se mai găseşte într'o serie de nume de persoane microasiatice; de ex., car. Pisindēlis, lic. Koundalis, frig. Motalis, etc.; 2, forma cazuală plurală în *-āšil*, de ex., formele pronuminale hitite: a-pa-a-ši-la (comitativul pron. a-pa-a-áš „acesta, acela") „cu aceştia" šu-ma-a-ši-la (caz. comit. de la pronum. pers. 2. pl. šú-me-eš) „cu voi", şi numele zeilor Mi-it-ra-áš-ši-il A-ru-na-aš-ši-el-il, etc.: caucas. ttu-ššal „cu mine" viššal „cu tine", etc. A pune acest comitativ în legătură cu cel toharic în -šäl este o greşală, cf. Marstrander, op. cit. p. 59.

Dar cum, pedeoparte, cunoaşterea limbii hitite este încă la începuturile ei, cum lacunele sunt încă mari şi numeroase, cum interpretarea textelor hitite este încă foarte ipotetică, cum materialul de care dispunem prezintă un aspect destul de eterogen, cum reconstruirea verbului hitit nu prezintă nimic din tipul clar indoeuropean şi cum unele cuvinte, unele construcţiuni verbale şi de frază care au un caracter indoeuropean, pot fi, din potrivă, împrumuturi din limba Harrilor (=Arienilor) cari au imigrat într'un domeniu hitit, unde au devenit stăpâni lăsând urme netăgăduite în limba hitită, afirmarea caracterului indoeuropean al acestei limbi pare a fi riscată; iar, pe de altă parte, ori cât de precise şi surprinzătoare ar fi concordanţele găsite de Hrozný şi Marstrander între limbile indoeuropeene şi cea hitită, concluziunile lor prezintă o parte slabă întru cât n'au ţinut seamă de rezultatele studiilor istorico-arheologice.

Ca să ne facem o idee de declinarea şi conjugarea hitită, să luăm un substantiv, un pronume şi un timp al unui verb.

Substantivul hitit *bi-ir* „casă", pus în legătură cu messapicul *byrion* „casă". El se declină la singular astfel: Nom. *bi-ir*, gen. *bi-ra-aš*, dat *bi-ri*, *bi-ir*, acuz. *bi-ir*, loc. [*bi-ra-az*?], abl.-instr. [*bi-ri-it/d*?].

Pronumele relativ, interogativ şi nedefinit hitit: *ku-iš* „care, cine, cineva", (cf. lat. quis, gr. tis: i.-e. *qui-) se declină: Sing. nom. *ku-iš* (masc. şi femin.), lat. *quis*; *ku-it*, *ku-e* (neutr.), lat. *quid*; genit. *ku-e-el*; dat. *ku-e-da-ni*; locat. *ku-e-iz*; acuz. *ku-in* (masc., fem., *ku-it*, *ku-e* (neutru).

Plural nom. *ku-i-e-eš*, *ku-e-eš* (masc. şi femin.), lat. *quēs*, *ku-i-e*, *ku-e* (neutru), lat. *quae*; dat. *ku-e-da-aš*; acuz. *ku-i-e-eš*, *ku-e-eš*, *ku-i-uš* (masc. femin.), *kuie*, *ku-e* (neutru).

Verbul hitit *jawwar* „a face, facere". El se conjugă astfel la indicativul prezinte (Hrozný, op. cit. p. 153):

Sing. 1.	i-ia-mi „fac" cf. v. ind.	yāmi „merg",	gr. títhēmi „pun"
2.	i-ia-ši	yāsi	tithēs
3.	i-ia-zi (i-e-iz-zi)	yāti	tithēti (-si)
Plur. 1.	i-ià-u-e-ni	yāmáti	títhemen
2.	i-ia-at-te-ni	yātha, yāthána	títhete
3.	i-ia-an-zi, i-en-zi	yānti	títhenti (-āsi)

In sfârşit ca să ne facem o idee şi de modul cum suna limba aceasta, să luăm un text din cronica hitită (Vorderasiat. Schriftdenkmäler I, p. 27 sqq.), în care este vorba despre domnia lui Muršilis, fiul regelui hitit Subiluliuma.

uru Hal-pa pa-it nu uru hal-pa-an har-ni-ik-ta nu uru Hal-pa-aš NAM-RA a-aš-šu-uš-še-it [uru] Ha-at-to-ši u-tá-aš EGIR-ma-aš uru KA-DINGIR-RA pa-it nu uru KA-DINGIR-RA har-ni-ik-ta [.] -har-lu-uš-ša ho-ol-li-it uru KA-DINGIR-RA-aš NAM-RA a-aš-šu-uš-še-it uru Ha-at[to-ši u-tá-aš]. Traducerea acestui text în limba română sună: „Spre Alep el a pornit, Alepul el a cucerit, de la Alep el a dus cu dânsul toată avuţia. Apoi, spre Babylon el s'a îndreptat, Babylonul el a cucerit.... s'a războit; de la Babylon el a dus cu dânsul toată avuţia şi la Hatti el a adus-o".

Dacă deci limba hitită nu face parte nici din grupa limbilor indoeuropeene nici din cea a limbilor semitice, atunci unde trebue să fie ea raportată? Poate la grupa de limbi caucasiene cu care prezintă o mare analogie, ca şi celelalte limbi: mitană, elamică şi alarodiană.

In privinţa bibliografiei referitoare la chestiunea hitită să se compare *E. F. Weidner*, Studien zur hethitisch. Sprachwissenschaft, Leipzig 1917, pp. 144—148.

Adaogă: *Nogara*, Nuove scoperte intorno alla lingua degli Hethei (Rivista Indo-gr.-ital. I [1917], p. 107 sqq). C. J. S. *Marstrander*, Caractère indoeuropéen de la langue hittite, Christiania 1919.—*Fr. Hrozný*, Die Sprache der Hethiter I-II. Leipzig 1919. — *S. Feist*, op. cit., pp. 71. 490.494.— *Fr. Ribezzo*, La originaria unità tirrena dell Italia nella toponomastica (Riv. Indo-gr.-ital. IV 1, 2 [1920] pp. 84—87; 127—129).—*C. D. Buck*, Classical Philology, XV [1920] pp. 84 sqq. şi 203 sqq.

HITIŢII (Ha-at-ti), numiţi de Asirieni *Chatti*, de Egipteni *Chta* şi de Ebrei *Chēt*, constituiau un popor deja organizat şi cu o cultură înaintată la începutul mileniului al doilea în. d. Hr. Ei pătrund în sec. XVIII, (plecând din partea estică a Asiei Mici) în Mesopotamia, unde, după o veche cronică babiloniană, au distrus regatul Babel, sub domnia lui Samsuditana,

ultimul rege al dinastiei amoritice (1760 în. de Hr.). Poate că şi invaziunea Hyksoşilor în Egipt şi puternicul lor regat de la sfârşitul sec. XVIII în această ţară, tot de la ei pleacă. Ceva mai târziu au căzut sub stăpânirea unei dinastii ariene. In sec. XV în. de Hr., ei erau constituiţi într'un stat puternic cu centrul unde e Boghazköi azi, la est de fluviul Halis; ei s'au întins, apoi în Asia-Mică şi în nordul Siriei, luptându-se cu succes şi cu Egiptenii. Regatul lor a durat până în sec. XII în. de Hr., când a primit o lovitură din cauza unei invaziuni din spre vest. Partea cea mai mare s'a retras spre sud de Taurus, împărţindu-se în mai multe state mici, cum este, bunăoară, cel din Kargamiš (=Karchemiš) şi amestecându-se cu populaţiunea arameană, pătrunsă din stepe, în care s'a absorbit.

Cf. *Ed. Meyer*, Reich und Kultur der Chetiter, 1914, şi bibliografia de acolo; passim Gesch. des Altertums, I, 2[2]: Die ältesten geschichtlichen Völker und Kulturen bis zum XVI Iahrh., Stuttgart, 1913; Das erste Auftreten der Arier in der Geschichte (S. Ber. königl. Preuss. Akad. der Wiss. 1908, I, pp. 14–19. — *Br. Meissner*, zur Geschichte d. Chattireiches etc. Breslau 1917. — *L. Messerschmidt*, Die Hethiter[2] (Der alte Orient IV, 1 [1909].

Limba sumeriană.

Din inscripţiuni cunoaştem şi cele două limbi care s'au vorbit în regiunea Sinear (Šanchar, în scrisorile din Tell el-Amarna, Σενααρ, în Septuaginta) anume: cea sumeriană şi cea acadiană (aceasta din urmă o limbă semitică vorbită de Semiţii din Acad, ţara de la nordul Sinearului, Babilonia mai târziu).

Cea sumeriană, cum se numea de Asirieni, o limbă nesemitică şi neîndoeuropeană, era vorbită în Sumêr, ţara din sudul Sinearului. Ea se prezintă în textele de mai târziu sub două dialecte: unul mai vechiu, asemenea limbii din vechile inscripţiuni sumeriene; altul mai nou ce apare în textele literare. Aceste două dialecte nu sunt nici de cum înrudite cu limba acadiană. Şi nici nu este stabilit până azi la ce limbă sau grupă de limbi trebue să o raportăm. Este de observat însă că chiar de la începutul mileniului II în. de Hristos, sub Hammurabi, regele din Babel, se întocmesc legi nu în limba sumeriană, ci în cea acadiană de către care, pe cât se pare, ea a fost mult influinţată, întru cât au pătruns multe elemente semitice într'însa şi mulţi regi sumerieni au avut nume semitice. Cu toate acestea, limba sumeriană a continuat să fie întrebuinţată, chiar după semitizarea Sumerienilor, în Babilonia, ca limbă oficială a cultului până la distrugerea regatului babilonian. De o influinţă a limbii sumeriene însă asupra limbilor indoeuropeene nu poate fi vorbă, căci ea n'a venit nici odată în contact cu acestea; în epoca istorică ea era deja semitizată.

Cf. *Ed. Meyer*, Op. cit., p. 402[1] şi bibliografia de acolo.— *J. D. Prince*, Materials for a Sumerian Lexicon. With

a grammatical Introduction. 1905—1907. — *Mary Inda Hussey*. Sumerian Tablets in the Harvard Semitic Museum. I, II, 1912 și 1915.—*F. Thureau-Dangin*, Les inscriptions de Sumer et d'Accad, 1905, tradusă în limba germană: Die sumerischen und akkadischen Königs inschriften. 1909.—*Fr. Delitzsch*, Grundzüge der Sumerischen Grammatik, 1914; Kleine sumerische Sprachlehre für Nichtassyriologen, 1914; Sumerisches Glossar, 1914. — *S. Landersdorfer*, Sumerisches Sprachgut im Alten Testament. 1916. — *M. Witzel*, Untersuchungen über die Verbal-Präformative im Sumerischen, 1912.—*A. Ungnad*, Materialien zur altakkadischen Sprache, 1916.—*H. Zimmern*, Akkadische Fremdwörter als Beweis für babylon. Kultureinfluss.[2], 1907.

SUMERII erau una din populațiunile care au locuit în vechime, alături de Semiți, regiunea Sinear. Sumerii din Șumêr și Semiții din Akkadū erau două popoare cu totul deosebite unul de altul sub raportul limbii și al caracterelor fizice. In privința celor două ipoteze asupra vechimii acestor două popoare în Sinear, să se compare Ed. Meyer, op. cit., p. 406. Sumerii au imigrat aici, în timpurile preistorice, din altă parte (din interiorul Asiei?). Ei aveau o limbă și o cultură proprie care a precedat pe aceea a Babilonienilor și Asirienilor, o ramură semitică. Puterea lor însă a fost înfrântă de Hammurabi, regele din Babel, din dinastia amoritică, încă de la începutul mileniului al doilea în. de Hr. Influința Sumerilor asupra Semiților din Acad a fost mare nu numai sub raportul limbii și al cultului, ci și sub acela al artei. Să nu se uite însă că și arta sumerică a fost influințată de cea acadiană din timpul lui Sargon și Naramsin. De la Sumerieni au împrumutat Semiții din Acad scrierea și Babilonienii sistemul lor sexagesimal

Cf. *Ed. Meyer*, Op. cit. pp. 398 sqq. și bibliografia de acolo.—*Fr. Hommel*, Grundriss der Geschichte u. Geograph. des alten Orients[2], passim.—*C. Bezold*, Die babylonisch-Assyrische Literatur (Kultur d. Gegenwart, I, VII p. 40 sqq.).—*S. Feist*, Op. cit., p. 415.

5. GRUPA LIMBILOR SEMITICE.

Cu Semiții, a căror patrie veche trebue căutată în Peninsula Arabică, au venit Indoeuropeenii de timpuriu în contact, anume: încă de la jumătatea mileniului II în. de Hr.; dintr'aceștia, aceia cari au avut o influință asupra Indoeuropeenilor, sunt Babilonienii, Fenicienii și Sirienii; astfel, Grecii, Mezii și Perșii, la începuturile lor istorice, stau direct sau indirect sub influința culturii babiloniene care s'a întins și a domnit cândva asupra întregii Asii anterioare.

Cu chestiunea asupra înrudirii limbilor semitice cu cele indoeuropeene, s'a ocupat întâiu Klaproth (1828), iar în timpurile din urmă, și Möller în opera sa „Semitisch und Indogermanisch", 1906, fără să reușească însă să dovedească această

opiniune. Este adevărat că sunt concordanțe între unele și celelalte limbi, aproape numai lexicale (de ex., gr. *taûros* lat. *taurus*, v. sl. *turŭ*, etc.: aram. *tōra*, ass. *šūru*, etc. pe urmă, gr. *pallakis*, lat *paelex*: hebr. *pillegeš* „concubină" etc.); dar unele trebue să fie explicate prin influințe culturale care se întindeau deopotrivă asupra ambelor popoare, altele sunt împrumuturi din același izvor, probabil dintr'o limbă a populațiunilor istorice din cercul cultural egeic, altele, în sfârșit, sunt simple potriviri. Din potrivă, înrudirea veche dintre limbile semitice și cele hamitice (din care face parte limba *egipteană*, cunoscută din numeroasele monumente ieroglifice și continuată de forma populară a limbii egiptene vechi, de cea *coptă*, dispărută din sec. XVI, în fața limbii arabe) devine din ce în ce mai mult sigură.

Cf. *Feist*, Op. cit., pp. 407—414 și întreaga bibliografie de acolo. — *V. Porzeziński*, Op. cit., pp. 66—74. — *Kr. Sandfeld-Jensen*, Die Sprachwissenschaft, p. 101 sqq.— *A. Grégoire*, Op. cit. p. 40. *Finck*, Die Sprachstäm. d. Erdkreis. p. 25 sq.

Subgrupele limbilor semitice.

La grupa de limbi semitice se raportau în vechime următoarele subgrupe:

I. *Semitica estică* reprezentată prin limba *babiloniano-asiriană veche* care se sue până la mileniul III în. de Hr. și s'a întins spre Nord de Babilon, luând locul celei sumeriene de timpuriu. Ea ne este cunoscută prin inscripțiunile cuneiforme. Din sec. VIII în. de Hr. au pătruns în Mesopotamia Arameenii, o populațiune Semită. Limba babiloniano-asiriană veche a dispărut în fața limbii cuceritorilor. In timpul lui Alexandru cel Mare ea era o limbă moartă.

II. *Semitica vestică* formată: 1, din *cananeana*, la care se raportau: a) *feniciana* (cu cea *punică* ce se vorbea încă în sec. IV d. Hr. în Africa nordică), cunoscută prin inscripțiuni din sec. X-IX în. de Hr., prin nume proprii și unele cuvinte transmise în izvoarele grecești și dispărută în sec. I în. de Hr., și *b) hebraica*, cea mai importantă din această grupă, care a dispărut la începutul perioadei helenistice, întrebuințându-se numai în biserică și școală și al cărei monument cel mai vechiu este poema Deborah (Cart. Judecătorilor, 5); 2, din *arameana* care, către sec. III în. de Hr., se întindea peste întreaga Asie anterioară cultivată și se împărțea: în arameana vestică, a cărei întindere și importanță a încetat în sec. VII d. Hr., odată cu cuceririle Arabilor și arameana estică cu centrul principal în orașul Edessa, cu o importanță culturală mai mare decât cea vestică și cu unele urme păstrate până azi; și 3, din grupa dialectelor arabe; din dialectele arabe septentrionale face parte limba literară arabă aceea a Coranului care are ca bază dialectul din Mecca; la aceste dialecte se rapoartă și cel *maltez*, ce a scăpat de influința celorlalte limbi arabe pentru că a fost vorbit de creștini;

în schimb însă a fost influințat de cea italiană; el este singurul dialect arab ce întrebuințează scrierea latină. Înrudite cu dialectele arabe sunt și cele vorbite în Abisinia, colonizată de populațiuni arabe. Principalele dialecte abisiniene sunt: *ghezul* sau *etiopeanul*, cu inscripții din sec. IV d. Hr. și cu traduceri, azi dispărut, și *Tigrinja*, dialectul popular vorbit în mai multe regiuni ale Abisiniei. Azi, singura limbă semitică importantă este cea arabă care se vorbește în Arabia, Siria, Mesopotamia, Egipt și Africa nordică.

Cf. *Porzeziński*, loc. cit. — *Feist*, loc. cit. — *Nöldeke*, Die Semitischen Sprachen[2], passim.—*Brockelmann*, Grdr. d. vergleich. Gramm. der Semitischen Sprachen, I, 1907; Kurzgefasste vergl. Gramm. d. semit. Spr. (Porta linguarum orientalium, 21, 1908). *A. Grégoire*, Op. cit. pp. 36—39. — *F. N. Finck*, Die Sprachstämme d. Erdkreises, pp. 24—32.

VIII.

SUNETELE

Limbagiul vorbit prezintă o însemnătate deosebită. El este format din *sunete* ce constitue un fel de substrat sonor la care se alătură gândirile şi simţimintele noastre. Ele merită prin urmare o atenţiune deosebită din partea linguistului.

Sunetul în general.

Sunetul se produce, cum ştim din acustică, prin vibraţiunile repezi ale unui corp elastic (lamă vibrantă, corp metalic, membrană întinsă, etc.) şi se transmite sub formă de *unde sonore* prin aer sau prin orice alt corp până la organul auzului. Când undele sonore izbesc urechea noastră ele înfluinţează într'un mod particular asupra nervilor auditivi şi produc impresiunea sunetului. Când vibraţiunile sunt ritmice şi regulate ele dau urechii impresiunea unui *sunet musical*; când ele sunt neregulate, adică despărţite prin intervale neegale, ele dau impresiunea unui *sgomot*. Sunetul este *simplu* când vibraţiunile sunt simple; el este *compus* când consistă dintr'o serie de sunete simple, când vibraţiunile sunt mai mult sau mai puţin variate, mai mult sau mai puţin în mod diferit combinate.

Sunetul cel mai grav care este şi cel mai intens se numeşte *fundamental;* celelalte sunt *secundare*. Sunetul poate fi mai mult sau mai puţin *forte* sau *slab*, mai mult sau mai puţin *ascuţit* sau *grav*.

Forţa sau *intensitatea* unui sunet depinde de amplitudinea vibraţiunilor şi undelor sonore care rezultă din ele; cu cât vibraţiunile sunt mai simple cu atât sunetul este mai forte.

Înălţimea sau *ascuţimea* unui sunet depinde de repeziciunea vibraţiunilor executate într'o unitate de timp: cu cât vibraţiunile sunt mai repezi cu atât sunetul este mai ascuţit.

Timbrul unui sunet rezultă din combinarea ce se face între sunetul fundamental şi cele secundare: prezenţa acestor din urmă, deosebirea lor de număr şi de forţă fac să varieze timbrul.

Sunetele limbagiului.

Ceea ce s'a zis în privinţa sunetului în general se poate aplica şi sunetelor pe care le produce omul ca să-şi transmită gândirea. In limbagiu, vibraţiunile se produc prin aparatul vocal al vorbitorilor.

Un sunet câştigă o *intensitate* cu atât mai mare cu cât go-

nirea aerului din plămâni se face cu mai multă energie şi cu cât unele mişcări ale organelor vorbirii sunt executate cu mai multă forţă, de ex., implosiunile şi explosiunile. Sunetele *b* şi *p*, bunăoară, se deosebesc în limba română nu numai prin faptul că prezintă sau nu vibraţiuni laringiene, ci şi prin aceea că există între aceste două consoane şi o nuanţă de intensitate; tensiunea buzelor, de pildă, la producerea lui *b* este mai puţin energică de cât aceea pentru *p*. Pe de altă parte, putem să şi facem să varieze două sunete [1] (cel puţin acelea pentru producerea cărora coardele vocalice sunt puse în vibraţie) fie ridicând înălţimea lor muzicală fie micşorând-o. Astfel, interjecţiunea *a!* are diferite însemnări după gradul ei de ascuţime sau de grosime; dacă ea este rostită pe un ton grav şi cu puţină forţă, atunci arată indiferenţa; dacă este pronunţată pe acelaşi ton dar cu mai multă putere arată o surpriză amestecată cu o nemulţumire sau indignare; iar dacă e rostită pe un ton foarte ridicat, ea arată numai surpriza. In limba greacă veche întonarea se baza pe deosebirile de înălţime muzicală dintre silabe.

Durata (*cantitatea*) ce poate fi mai lungă sau mai scurtă, după cum pronunţarea unei vocale e prelungită mai mult decât aceea a celorlalte, stabileşte lungimea sau scurtimea sunetelor; limba greacă veche şi cea latină deosebeau clar cantitatea silabelor, de ex., gr. μῆνιν ἄειδε, θεά, (– ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ –), lat. *arma virumque cano* (– ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ –), etc.

Deosebirea de *timbru* la vocale atârnă de faptul că vocea, când ese din larinx, nu ajunge direct la ureche, ci trece prin gură, care este un spaţiu plin de aer, unde este supusă la modificări; şi cum gura iea deosebite forme, şi vocea se schimbă în chip deosebit. Fiecare modificare particulară deci este o vocală; şi pentru fiecare vocală sunt varietăţi de timbru.

Cf. *Ed. Sievers*, Grundzüge der Phonetik, pp. 9.sqq. 25.sqq. — *J. Poirot*, Phonetik, p. 72 sqq. — *O. Jespersen*, Phonetische Grundfragen, p. 65.sqq; Lehrbuch der Phonetik, p. 173.sqq., 221.sqq. şi passim. *Rousselot Langlotte*, Précis de prononciation française, p. 27. sqq —*P. Passy*, Petite phonétique comparée, pp. 7-14; 47.sqq.92. sqq. - *A. Grégoire*, Petit traité de linguistique. pp. 41-51.

Fonetica.

Ştiinţa sunetelor limbagiului căreia i se dă numele de *fonetică* [2] ar trebui să cuprindă: studiul producerii, al transmiterii şi al primirii sunetului. Fonetica însă s'a mărginit mult timp să se ocupe cu studiul producerii sunetului; acela al primirii sunetului s'a lăsat pe seama fisiologiştilor; iar acela al transmiterii sunetului pare să

[1] Cuvântul *sunet* este întrebuinţat în sensul vulgar; cel ştiinţific ar fi *fonem*, căci el este cuvântul general care arată atât *sunetele musicale* cât şi *sgomotele*.

[2] Numele de *fonetică* pare impropriu unor linguişti şi îl înlocuiesc prin acela de *fonologie* (cf. F. de Saussure, Cours de linguistique générale, p. 56 sqq.)

formeze azi obiectul principal al fonetiștilor, ocupându-se mai cu deosebire cu analiza vibrațiunilor. Noi ne vom mărgini să studiem producerea sunetului și să descriem *fonemele*. Fonemele unei limbi însă nu se pot calcula după numărul semnelor alfabetului ei, căci limbile au, de obiceiu, mai multe sunete de cât semne.

Fonetica poate fi *descriptivă*, când caută să explice de ce, de pildă, sunetele *p*, *t*, *k*, formează o grupă aparte de *b*, *d*, *g*; sau *istorică*, când caută să arate seria de schimbări a sunetelor, de ex., aceea a i.-e. **p.* (cf. skr. *pita.* gr. πατήρ, lat. *pater*) care s'a schimbat în *f* (*v*) în limbile germanice (cf. got. *fadar*, vgs. *fater*, ngs. *Vater*). Ele sunt în strânsă legătură, căci evoluțiunea istorică a unui sunet se înțelege bine numai atunci când se cunosc și condițiunile în care se produce și schimbările prin care trece el.

Fonetica experimentală.— In timpul din urmă însă s'au făcut încercări asupra unei metode noi, studiindu-se acțiunea buzelor și coardelor vocalice. Prin substituirea preciziunii unor aparate simple și comode, numite *inscriptoare*, imperfecțiunilor urechii, s'a schimbat baza însăși a foneticei, creându-se *fonetica experimentală* sau *instrumentală* care, pregătită de fisiologistul Marey, de Rosapelly, Czermak, Grützner, Techmer, König și creată de abatele Rousselot și E. W. Scripture, caută să descompună și să analizeze, în mod științific, sunetele în deosebitele lor elemente.

Pentru a aduna sunetele, a le înregistra și a le analiza întrebuințăm aparatul *inscriptor* compus din:

1. *Exploratoare*, aparate de forme multiple (mici capsule de forme și de dimensiuni diferite) puse pe organele a căror mișcare voim s'o determinăm, adică pe limbă spre a explora vocea (căci în gură se produc mișcările fonatoare cele mai variate), în nară, spre a explora curentul de aer nazal și pe cartilajul tiroid, spre a explora vibrațiunile larinxului. Organele deplasându-se produc în exploratoare o mișcare (vibrație, deplasare, schimbare de volum de aer) care se comunică prin niște tuburi celor trei cilindre în formă de țeve prevăzute în partea superioară cu o membrană de cauciuc prin care se transmite unor condee lungi mișcarea vibrătoare;

2. *Receptorul* ce se compune în general dintr'un condeiu care înscrie pe un înregistrator mișcarea ce i se comunică de către explorator;

3. *Inregistratorul* ce se compune dintr'un cilindru înnegrit mobil în jurul axei sale orizontale și se deplasează într'un sens helicoidal; condeiul lasă pe acest cilindru înnegrit pe unde trece o urmă albă care, apoi, poate fi fotografiată (v. Dauzat, p.

Aplicarea foneticei experimentale la fonetica limbilor vechi clasice s'a făcut de abatele Rousselot care explica, după datele experimentale, fenomenele fonetice ale acestor limbi expuse de

M. Bréal, profesor de filologie comparată la Collège de France, la cursul său. Cu modul acesta fonetica experimentală servește la controlarea studiului a materialelor dispărute. Aceeași metodă poate fi întrebuințată cu mai mare folos pentru limbile moderne mai puțin depărtate de noi.

Altă dată aveam numai indicii prin mijlocul cărora puteam stabili grade fonetice, acum însă prin fonetica experimentală putem stabili continuitatea evoluțiunilor sunetelor și putem explica cum s'au petrecut faptele. Știam, de ex., că *l* în dialectul cretan și în limba franceză s'a vocalizat în *u* înainte de consoană (cf. gr. cret. αὐκά din ἀλκά, *aube* din lat. *alba*); acum, prin comparație cu fenomenele analoage studiate în limbile moderne, fonetica experimentală umple golul mare ce desparte pe *l* de *u*, restabilind sunete intermediare: *ł* etc. In alte cazuri ea ne arată că cutare consoană intervocalică *dispărută* n'a căzut deodată, ci s'a redus treptat și, astfel, ea ne face să asistăm la agonia acelei consoane până la completa ei dispariție.

Cf. *Marey*, La méthode graphique, p. III, p 103. — *Rousselot*, Principes de phonét. expérimentale, 2 vol. (Paris 1897-1909) pp.44.sqq. 313.sqq. și passim. — *Scripture*, Elements of experimental phonetics. (New-York 1902), passim.— *M'Kendrick*, Experimental phonetics. Nature, LXV (1901) pp.182-189. — *J. Poirot*, Phonetik (Handb. d. physiol. Methodik, hgg.v. R. Tigerstedt (1911), passim și bogata bibliografie de acolo. — *H. Zwaardemaker*, Die experimentelle Phonetik v. medizin. Standp. (Monatschrift XIX, 1909) passim. — *Zünd-Burguet*, Etude de phonét. experim. Paris 1904. — *O. Jespersen*, Phonetische Grundfragen, pag. 118 sqq. — *A. Dauzat*, Essai de Méthodologie linguist., pp.12.sq. 44.sqq.

Ca să ne dăm bine seama de natura sunetelor din cari se compune limbagiul, trebue să vedem cum se produc ele, trebue să determinăm locul și felul lor de articulare. Este nevoe prin urmare să cunoaștem *organele* ce iau parte la articularea lor și rolul pe care îl îndeplinesc ele. Aceste organe sunt: *limba*, *buzele*, *dinții*, *vălul palatului* cu apendicele său *omușorul* și *coardele vocalice*, constituind *aparatul vocal.* (Vezi fig. 4).

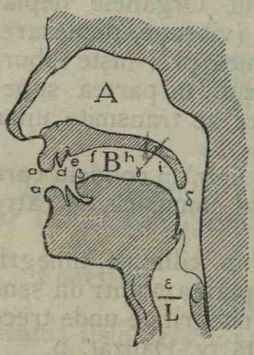

Fig. 4.

Aparatul vocal. Pentru descrierea aparatului ne mărginim la o figură schematică în care A arată *cavitatea nazală*, un organ cu totul imobil și servește numai să dea o rezonanță vibrațiunilor vocalice care îl străbat; B *cavitatea bucală*, organul în care se produc mișcările fonatoare cele mai variate prin depărtarea mai mare sau mai mică a fălcilor și mai ales

prin mişcarea limbii şi a buzelor şi cumulând funcţiunea de producătoare de sunete şi de rezonanţă; L *larinxul*, cuprinzând glota ε între cele două coarde vocalice. In gură trebue să distingem: *buzele* α şi *a*; *limba* β, γ (β arătând vârful şi γ tot restul); *dinţii superiori d* şi *cerul gurii*, cuprinzând o parte anterioară osoasă şi inertă *f-h* şi una posterioară, moale şi mobilă, sau *vălul palatului i*, în fine, *omuşorul δ*.

Literele greceşti arată organele cari iau parte activă la articulare; cele latine arată organele care nu intră în joc în actul articulării. Glota ε, formată din două coarde vocale (doi muşchi paraleli), se deschide prin depărtarea lor sau se închide prin apropierea, prin strângerea lor. Inchiderea completă nu intră în joc; cât priveşte însă deschiderea lor ea este când mai mare când mai mică. In întâiul caz, aerul ne întâmpinând nici o greutate, coardele vocale nu produc vibraţiuni sonore.

La *producerea* unui sunet iau parte următorii factori: 1, expiraţia; 2, articularea bucală; 3, vibraţia larinxului; şi 4, rezonanţa nazală. Dintre aceştia cei doi dintâi sunt constanţi, necesari şi suficienţi pentru producerea unui sunet, pe când ceilalţi doi pot să lipsească, sau se pot adăoga la cei dintâi; pe de altă parte, expiraţia, vibraţia larinxului şi rezonanţa nazală sunt uniforme, pe când articularea bucală comportă varietăţi infinite. In acelaşi timp nu trebue să uităm că pentru fiecare fonem este necesar să stabilim: care este articularea sa bucală, dacă comportă o vibraţie laringiană sau nu, şi dacă comportă o rezonanţă. *Sunetele surde* sunt determinate de expiraţie şi articulare bucală; cele *sonore* de expiraţie, articulare bucală şi vibraţie laringiană; cele *surde nazalizate* de expiraţie, articulare bucală şi rezonanţă nazală; şi cele *sonore nazalizate* de expiraţie, articulare bucală, vibraţie laringiană şi rezonanţă nazală.

Clasificarea sunetelor

Sunetele se deosebesc nu numai prin gradul de deschidere al cavităţii bucale, ci şi prin regiunea acestei cavităţi, unde este punctul lor de articulare. In general, clasificarea sunetelor se face după locul lor de articulare. Alţi linguişti însă pleacă dela un punct de vedere diferit. Căci ori care ar fi locul articulării el prezintă totdeauna un oarecare grad de deschidere între două limite extreme: «O închizătură completă» şi «o deschizătură maximală». Pe acest temeiu, mergând de la deschizătura minimală la deschizătura maximală, sunetele pot fi clasificate, după Saussure, în şapte categorii, anume:

Categoria întâia a „oclusivelor". — Ele se dobândesc prin închizătura completă dar momentană a cavităţii bucale. La producerea fie-cărei consoane oclusive deosebim trei momente: o închizătură sau implosiune, un timp ce poate să dureze mai mult sau mai puţin, şi o deschizătură sau explosiune. La producerea unei consoane simple, unui *t* bunăoară, explosiunea urmează îndată implosiunii şi timpul se reduce la o

durată aproape neapreciabilă. Din potrivă, la producerea unei consoane duble, care nu este alt ceva de cât o consoană lungă pronunțată cu mai multă putere, observăm câteşi treile momente; în acest caz, implosiunea şi explosiunea sunt despărțite printr'un timp de o durată apreciabilă. Cele două grupe, de pildă, *ata* şi *atta* cuprind exact aceleaşi elemente între cele două vocale: un element implosiv urmat de unul explosiv; dar pe când în *ata* elementul implosiv este urmat îndată de cel explosiv, în *atta* elementul implosiv este despărțit de cel explosiv printr'un timp care prelungeşte durata închizăturii.

Deosebirea între elementul implosiv şi explosiv se observă mai bine însă când nu se succed imediat cei doi *tt*; să se compare de ex. *atpa* şi *apta*.

După locul de articulare se deosebesc trei tipuri principale de «oclusive sau mute»: 1, tipul «labial» *p*, *b* (*m*); 2, cel «dintal» *t*, *d*, (*n*) şi *z*, cel «gutural» *k*, *g* (*ŋ*). Primul se articulează cu buzele; în al doilea, extremitatea limbii se aplică pe partea anterioară a *cerului gurii;* iar în al treilea, dosul limbii este în contact cu partea posterioară a *cerului gurii*. In multe limbi se deosebesc bine două articulări guturale: una palatală (cf. *k*, din limba română *chirie*, din cea franceză *qui*, din cea germană *Kind* şi una velară (cf. *k* din limba română *curte*, din cea germană *Kuh*, etc.); pe când în altele ea este neglijată.

Categoria a doua a «fricativelor». — Ele se dobândesc când închizătura nu este completă, nu este hermetică, permițând trecerea aerului oricât de îngustă ar fi ea. Şi la acestea, ca şi la oclusive, observăm toate punctele de articulare. Astfel avem: 1, «Spirante labiodintale» *f*, *v*; 2, «spirante dintale» cu diferitele varietăți, după forma pe care o ieau buzele, vârful sau dosul limbii în timpul strâmtării cavității bucale, adică: interdintale *þ*, *đ* (cf. th englez aspru şi dulce în *thin* şi *then*); dintale *s*, *z*; prepalatele: *š*, *ž*. Şi aici deosebim o articulare *palatală*: *χ'* *γ'* (*ch* din cuvântul german *ich* şi *y*, din cuvintele franceze *yeux yacht*) şi alta *velară*: *χ*, *γ*, (*ch* din cuvântul german *Buch* şi *g* medial german dintr'o parte a Germaniei nordice precedat de *a*, *o*, *u*, de ex, *Tag*, etc).

Categoria a treia a «nazalelor». — Ele se obțin când închizătura gurii este completă, ca şi explosivele printre care de altfel şi figurează, fiind puse în parenteză, şi de care se deosebesc numai prin aceea că vălul palatului fiind lasat jos aerul ese prin nas, de ex., *m*, *n*, *ɲ*, *n'*.

Categoria a patra a «licidelor». — Ele prezintă două articulări: Una *laterală* pentru producerea lui *l*, când limba apasă asupra părții anterioare a cerului gurii şi lasă la dreapta şi la stânga o deschizătură pe unde trece aerul. Avem *l* dintal (când mişcarea pe care o face vârful limbii este aceeaşi ca şi pentru dintala d), *l'* palatal sau muiat (când partea anterioară a limbii se ridică către partea anterioară osoasă şi inertă a cerului gurii)

și *l* velar (când partea centrală și posterioară a limbii se îndoaie în formă de lingură către partea posterioară moale și mobilă a cerului gurii). Alta *vibrantă* pentru producerea lui *r*, când limba este mai puțin apropiată de cerul gurii și când pe lângă limbă vibrează și omușorul. Avem *r* dintal (când vibrația se produce cu vârful limbii), *r* velar, gutural (când intră în vibrație dosul limbii) și *r* uvular, zis și 'grass'eyé' (când vibrația se produce prin omușor).

Cu categoria a cincea intrăm în domeniul vocalelor. Mecanismul fonației este și rămâne același. Vocala, în raport cu consoana, este un grad de deschizătură mai mare, deosebindu-se de consoană și prin faptul că ea este însoțită totdeauna de vibrația larinxului.

Categoria a cincea a vocalelor: «*i, u, ü*» Aceste vocale arată, în raport cu celelalte, o închizătură încă mare și destul de apropiată de aceea a consoanelor. De aci și oarecare consecințe care justifică denumirea de „semivocale" dată lor. Vocalele *i* și *u* se arată printr'o îndoită grafie: 1, *i̯* (*j*) *u̯* (*w*) și 2 *i* și *u*. Această deosebire se observă mai bine ca ori unde în grupe ca: *aija, auwa,* unde distingem *i* și *u* deschise și închise și unde *i* și *u* ne dau clar impresiunea de vocale, pe când *j* și *u̯* aceea de consoane, cf. cuvintele franceze: *pi̯é* (pentru *pied*) lângă *riez,* și *elu̯a* (pentru *éloi*) lângă *Eloa.* Aceeași observațiune se aplică și la *ü* și *ü̯* (*ẅ*).

Vocala *i* se pronunță cu buzele întinse și articulare anterioară; *u* cu buzele rotunjite și articulare posterioară; *ü* cu poziția buzelor lui *u* și articularea lui *i*. Vocalele *i, u, ü* au și forme nazalizate: *ĩ, ũ, ü̃.*

Categoria a șaseă a vocalelor, e, o, oe, ö. — Articularea acestor vocale corespunde respectiv celei lui *i, u, ü.* Formele nazalizate: *ẽ, õ, œ̃, (ö̃)* sunt frecvente; de ex., fr. *vin, pont, brun,* etc. In multe limbi se deosebesc mai multe grade de deschizătură: 1, închise: *ę, ǫ œ* (*ǫ̈*), de ex., fr. *chanté,* germ. *Genie,* fr. *marteau,* germ. *tot*; fr. *Meuse,* etc. 2, deschise: *ę̨, ǫ̨, œ̨* (*ǫ̨̈*), de ex., fr. *père,* germ. *Bär,* fr. *fort, peur,* etc.; 3, medii: *église, votre, jeune,* etc.

Categoria a șaptea a vocalei «a» care prezintă deschizătura maximală; avem și o formă nazalizată: *ã* de ex., *enfant, sang.* Mai distingem la această vocală și diferite grade de deschizătură: 1, deschis, de ex., fr. *car,* germ. *Kaiser*: 2, mediu, de ex., fr. *Paris,* germ. *Fall,* etc.; 3, închis de ex., fr. *vague,* germ. *Tat,* etc.

Astfel au clasat unii linguiști sunetele; și este vorba, de sigur, despre o simplă schemă de clasificare rațională. Și precum vedem, în această clasificare nu găsim foneme de un caracter complex sau special ori care ar fi importanța lor practică.

Categoria «aspiratelor»: *ph, th, k̂h, bh, dh, ĝh; kh, gh;*

Categoria «africatelor», o serie de foneme intermediare între oclusive şi spirante, caracterizate printr'o închizătură nu de tot completă şi printr'o implosiune urmată de o uşoară mişcare de deşchidere. Ele sunt: *pf*, *ts*, *kch*, etc., care pot fi reprezentate şi ^{p}f, ^{t}s, ^{k}ch; de ex., gr. *opfis* lângă *ofis* «şarpe», germ. *Pferd*, *Zahn*, rom. mold. *dziuă*, etc. ; şi

Categoria «diftongilor» combinarea a două vocale într'o singură silabă, fără însă să aibă ele aceeaşi valoare în această combinare, căci una este elementul forte din diftong, cealaltă, de obiceiu a doua, este elementul cel slab. *i* şi *u* sunt cele care se pretează mai bine să joace rolul de element slab, adică de element al doilea ; de ex., în diftongii *ai̯*, *ei̯*, *oi̯*, *au̯*, *eu̯*, *ou̯*, *i̯* şi *u̯* se zic elemente de diftong;

Cf. *E. Sievers*, Grundzüge der Phonet.[5] (Leipzig 1901), passim. — *O. Jespersen*, Lehrbuch der Phonet.[2], deutsch von H. Davidsen (1913) passim. — *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. comp. (*trad. par Bloch, Cuny, Ernout*, 1905) pp. 33 - 36. — *V. Henry*, Gramm. cp. du grec et du latin (1908), pp. 17—26; Gramm. comp. de l'anglais et de l'allem[2]. (1906), pp. 20—31.—*F. Sommer*, op. cit. p. 179 sqq. 184 sqq.—*H. Hirt*, Handb. d. griech. Laut- und Formenlehre (1902) p. 45 sq.—*A. Meillet*, Introd. à l'étud. cp. des langues indoeuropéennes[2] (1908) p. 55 sqq.—*F. Piquet, op. cit.* pp. 52—69 —*E. Bourciez*, Phonét. française (1907) pp. XIX—XXIX.—*P. Passy*, Les sons du français (1899) passim.—*K. Nyrop*, Gramm. hist. de la langue franç.[2] (1904) p. 250 sq.—*J. Bastin*, Précis de phonétique[3], Paris. Saint-Pétersbourg, 1905. pp. 1—103 şi bibliografia de acolo (p. 103 sqq.). *I. Poirot*. Die Phonetik (Hb. d. phys. Methodik, hgg. v. Tigerstedt. Leipzig).—*J. Vendryes*, Le langage, pp. 20—39.—*F. de Saussure*, Cours de linguistique générale, p. 64 sqq.—*L. Roudet*, Eléments de phonétique générale, Paris 1911. *W. Viëtor*, Elemente der Phonetik[5] Leipzig, 1904.

IX.

SISTEMUL FONETIC

In orice limbă fonemele sunt strâns unite între dânsele şi condiţionate unele prin altele. Foneme izolate în limbi nu există. Ele formează în limbă un *sistem de foneme coerent*, deşi uneori a fost tăgăduită coerenţa lui, sub motiv că în unele limbi se văd schimbări fonetice izolate care apar în afară de sistemul fonetic al limbii. Existenţa sistemului fonetic este rezultatul unei legi de echilibru. Se stabileşte, în adevăr, între toate organele care conlucrează la fonaţiune un fel de acord în virtutea căruia tinde să corespundă la fiecare poziţiune a fiecărui organ o aceiaşi poziţiune a celorlalte (Vendryes). Sistemul fonetic se schimbă în cursul desvoltării aceleeaşi limbi.

Evoluţiunea limbii.

Dar şi o limbă vorbită nu poate să rămână neschimbată, în desvoltarea ei în cursul veacurilor. Căci, sau dispar elemente ce o compun, bunăoară, cuvinte ce nu se mai întrebuinţează, sunete ce pier, însemnări care cad în desuetudine, etc., sau se creiază formaţiuni nouă în chiar interiorul unei limbi. Că aceste schimbări ar fi semnul unei slăbiri continue şi unei decăderi mai mult sau mai puţin repezi ale unei limbi, cum se susţine de unii linguişti, nu este de admis. Ele au, din potrivă, ca rezultat adeseori faptul de a da limbilor mai multă claritate şi mai multă simplicitate. Ca să vedem ce însemnează a evolua o limbă în diferitele epoce ale istoriei ei, să luăm un acelaşi text şi să urmărim diferitele aspecte ce le iea când îl transpunem de la o perioadă la alta Textul este o traducere din psalmi, anume psalmul întâiu al lui David:

Sec. XVI (1576)	Sec. XVII (1673)	Sec. XVIII (1751)	Sec. XIX (1863)
Ferice bărbatŭ ce nu mérge la sfatulŭ necuraţilorŭ, şi pre calé păcătoşilorŭ nu stă şi la şederile pierdzătorilorŭ nu séde. Ce în légé Domnului voĭa lui şi	Ferice de omul [ce n'a mĭarge In sfatul celorŭ [tără de lĭage Şi cu răĭi nu va [sta 'n cărare. Nici a şedea'n scaun de pier- [zare. Ce voĭa lui va	Fericitŭ bărbatulŭ carele n'au umblat în sfatulŭ necredincioşilorŭ şi în calé păcătoşiloru n'au stătutŭ şi pe scaunulŭ pierdzătorilorŭ n'au şedzut.	Ferice omulŭ carele nu îmblă după consiliulŭ nelegiuiţilorŭ; nu calcă pe calea pacatoşilorŭ; şi nu séde în şedinţa batjocoritorilorŭ. Ci în legea lui

Sec. XVI (1576)	Sec. XVII (1673)	Sec. XVIII (1751)	Sec. XIX (1863)
în légé lui învăță-se dzua și noapté. Și-fi-va ca lemnul răsădit lângă eșitul apei ce rodul său dă în vrémïa sa și frundza lui nu cade, și toată cîtă se face dospéște. Nu așa necuraților, nu așa ce ca pulberé ce o mătură vîntul di în fața pămîntului.	fi totŭ cu Dom- [nulu, Și'n lĭagĭa lui ș'a petriace som- [nulŭ De să va 'nvăța de dzî de no- [apte Să-ĭ deprindză [poruncile toate Și va fi ca pomu- [lu lângî apî, Carele de roadă [nu să scapî Și frundza sa [încî nu-ș va [pĭarde Ce pre toatî vriamïa va sta viarde Și de cîte lucré- [dzî-i sporĭaște Și agonisita lui [va crĭaște Iară, voi necura- [ții ca pléva De sîrg veț cunoașteavî ispra- va.	Ci în légé Domnului, voĭa lui; și în légé lui să cugetă dzioa și noaptea Și va fi ca un pomŭ răsăditu, lîngă izvoarele apelorŭ, carele rodŭ	lehova este votnța lui și în docirina lui, meditează ziua și noaptea. Acela este ca unŭ arbore, plîntatŭ pe lângă curgerile apelorŭ, care, și dă fruptulŭ la timpulŭ său; frunza sa nu se vestejește și tŏte, cîte face, prosperă. Nu așia nelegiuiții; ci ei sînt ca pleava, pre carea o spulberă vîntulu.

Schimbările fonetice.

Nici cuvintele nu păstrează indefinit acelaşi aspect fonetic. In adevăr, dacă vom compara două faze deosebite din perioada de desvoltare a unei aceleaşi limbi vom observa că unul sau mai multe sunete ale acestor cuvinte au fost înlocuite prin altele, uneori destul de diferite. Schimbările fonetice ating numai sunetele. Aceste modificări rezultă din schimbarea sistemului fonetic al limbii. Motivul acestei schimbări a fonemelor trebue căutat în raportul acestor foneme cu totalitatea sistemului. Şi întru cât au ca urmare schimbarea aceloraşi sunete din unele cuvinte regulat şi în alte cuvinte în care se găsesc în aceleaşi condiţiuni, ele sunt de o regularitate perfectă. De ex., în limba greacă, ori ce σ intervocalic, după ce a devenit *h*, cade: **genesos*» > **genehos*» > *geneos*(*genous*), *tāsōn», > *tāhōn»> * tāōn (tōn); în limba latină, ori ce *s* intervocalic, după ce s'a schimbat în *z*, devine r, de la o anumită epocă: **genesis* > * *genezis* > *generis*, **istāsom* **istāzom* (*cf. osc. egmazum*), *istarum* etc.; în limba germanică, i.-e. *k, p, t* (oclusive surde) devin *h, f, þ* (spirante surde) dacă erau iniţiale sau precedate imediat de ton; în unele cazuri însă ele apar, cum a arătat linguistul danez Verner, şi ca *z, ƀ đ* (spirante sonore), în protogermană, ca *g, b, d* (în got.) şi *g, b, t* (în germană), când erau mediale sau finale neprecedate imediat de ton; i.-e. *bh, dh, gh* (aspirate sonore) devin *b, đ, z* şi apoi *b, d, g* (got.), *b, t, g* (germ.);

iar i. e. *b, d, g,* (oclusive sonore) devin *p, t, k,*: lat, *cornu, décem, népos, tres, vértere;* gr. *dekás, hypér,* lat. *pater;* v. ind. *bháratād* „să poarte"; lit. *dubus;* lat, *dingua, ego,* etc., față de formele germanice: got. *haúrn, taíhun,* v. gs. *nèta* got. *þreis vaírþan,* germ. *drei, werden,* pregerm. **faðer, *tezun, *uberi,* (got. *fadar, -tig, uber;* germ. *Vater*) got. *bairadáu,* germ. (ge-) *bären,* etc.; got. *diups (tief), tuggo (Zunge), ik (ich)*[1], etc.; în franceza modernă, orice *l* muiat s'a schimbat în *y*: *paye, piyé, muraye,* etc. scrise *paille, piller, muraille,* etc.

Și în vechime filologii s'au ocupat cu schimbările sunetelor, dar fără plan și de multe ori într'un chip arbitrar. Numai când studiile linguistice au început să progreseze sub J. Grimm, Fr. Bopp, A. Pott și puțin mai târziu sub A. Schleicher, încep și schimbările sunetelor să fie observate și studiate cu mai mare atențiune și exactitate.

Orice schimbare fonetică are o cauză; de aceea, chiar în cazul când ni se prezintă vreo schimbare fonetică izolată trebue să căutăm cauza acestei schimbări; de ex., explosiva indoeuropeană *p* s'a păstrat mai în toate limbile indoeuropeene afară de cea celtică care a pierdut-o încă din epoca preistorică: i-e. **pətér-*, skr. *pitár-*, gr. πατήρ, lat. *pater*, în limba celtică însă sună *athir*; pierderea consoanei *p* din această limbă, în care celelalte consoane explosive *k, t, b, d, g* rămân neschimbate a avut loc, după *J. Vendryes* (Mélanges Meillet [1902], p. 117), în modul următor: *p* s'a schimbat, din cauza articulării mai slabe decât aceea a guturalelor și dintalelor, în *f*, fără însă ca și *t* și *k* să se schimbe în *þ* și *ch;* și, după ce *p* s'a schimbat în *f*, limba n'a întârziat să elimine această spirantă care turbura armonia sistemului.

Pentru ca o schimbare fonetică să fie luată în considerațiune de către linguiști trebue să aibă loc în vorbirea unei grupe de indivizi, cari au o tendință naturală de a o aduce la îndeplinire

---

1 Substituirea consoanelor «Lautverschiebung» constitue exemplul tipic al regularității schimbărilor fonetice. Acest fenomen întrevăzut de învățatul danez Rask, apoi, formulat de Grimm și, în urmă, completat de Verner, nu trebue să fie pus în legătură cu fenomenele analoage ce se observă în limba armeană, în cea toharică și în cea osetă, căci ele au avut loc într'un mod independent. După H. Hirt el ar trebui să fie pus în legătură cu desvoltarea accentului de întensitate în această limbă; dar nu este exact: căci sunt și alte limbi care au acest accent și cu toate acestea nu prezintă acest fenomen. După S. Feist el s'ar datori unei influințe străine «unui substrat linguistic», de ex., în limba armeană s'ar datori, unui substrat linguistic caucasian. Vendryes crede că acest fenomen rezultă din gradul de deschidere al glotei: sunt oclusive care se pronunță cu glota deschisă și altele cu glota închisă. In pronunțarea cu glota deschisă, cum se observă în limbile germanice, în general, le trebue coardelor vocale pentru a începe să vibreze un timp oare care. Prin urmare, vibrațiunile glotale se produc în limba germanică mai târziu. Din potrivă, în pronunțarea cu glota închisă, cum se observă în limba greacă veche, în limbile slave, în limba franceză, etc., coardele vocale sunt apropiate în timpul producerii oclusivelor.

într'un mod spontan. Este exclus ca un individ să poată să impună vecinilor săi o pronunțare pe care instinctul lor n'ar admite-o, și nu există constrângere în stare să generalizeze o schimbare fonetică; de aceea, părerea acelora cari au crezut că orice schimbare fonetică pleacă dela un individ și că este o schimbare individuală generalizată, a fost combătută cu drept cuvânt, ca una care era inexactă.

In unele cazuri totuși s'ar putea vorbi despre influința modei. Antichitatea a cunoscut asemenea mode; de ex., Alcibiade avea obiceiul să pronunțe licida *r* ca *l:* el zicea *holâs*, *Theōlos*, etc. pentru *horâs*, *Theōros*, etc; iar Catul își bătea joc de Romanul Arrius care pronunța *chommoda* pentru *commoda*. Sempronius și-a schimbat porecla sa *Gracus*, în *Gracchus*; iar ἄγκυρα, Ἀλκμήνη, cu toate că prezintă *k*, au devenit *anchora*, *Alchimena*. Și cu moda așa numiților „incoyables" cari nu pronunțau licida *r*, era același lucru. Dar asemenea schimbări și asemenea pronunțări individuale arbitrare, au fost de scurtă durată și n'au reușit.

Dintre schimbările fonetice sunt unele *independente* sau *spontane*, și se datoresc unei cauze interne, adică își iau naștere independent de orice influință a sunetelor vecine; așa e cu schimbarea protogr. ᾱ în η în dialectul ionic și atic, de ex., dor. μάτηρ (cf. tzacon. *màti*), δᾶμος: ion.-at. μήτηρ, δῆμος, etc., aceea a protoital. *qu* în *p* în grupa dialectală osco-umbrică: osc. *pis*, umbr. *petur:* lat. *quis*, *quattuor;* aceea a lui *u* în *ü* în limba franceză: lat. *durare:* fr. *durer* etc. Altele depind de natura sunetelor înconjurătoare, de locul accentului etc., și se numesc *dependente* sau *combinatorii;* de ex., schimbarea protogr. *kv*, înainte de toate sunetele, afară de *e, i*, în π: ποινή, dar τίω, πόθεν dar τίς, etc.; dispariținea lui *s* intervocalic, după ce a trecut mai întâiu prin *z*, înainte de *m:* lat. *primus* din **prismos*, din **prizmos* (cf. pelign. *prismu* „prima"), aceea a prg. **p* prin prg. **đ* în *d* (în limba gotică) și în t (în dialectele vgs., mgs. și ngs.): prg. **jaþér*: prg. **jaðér:* got. *jadar:* vgs. *jater:* mgs. ngs. Vater etc.

Schimbările fonetice sunt pricinuite și ele de anumite cauze.

Cauzele schimbărilor fonetice.

Cercetarea acestora constitue una din problemele cele mai grele ale *evoluțiunii sunetelor;* și, deși s'au dat mai multe explicări, cu toate acestea nici una n'a adus o lumină completă. Linguiștii, s'au gândit la:

I. *Condițiunile climaterice*, care au o influință asupra graiului, întru cât ele lucrează asupra stării fisiologice a indivizilor. La prima vedere acțiunea unor asemenea condițiuni nu se poate tăgădui; de ex., unele limbi, dela Nord, întrebuințează mult consoanele, altele, dela Sud, se servesc într'o măsură largă de vocale, dar îndată ce intrăm în detaliu problema se complică; așa, bunăoară, lângă limbile scandinavice care abundă în consoane, limba laponă, și cea finlandeză se servesc mai mult de

vocale. Exemple sigure nu se găsesc cu uşurinţă. Fonemul *r*, cel prevăzut cu vibraţiuni energice, se aude de obiceiu la ţară, pe când în oraşele mari se aude cel cu mult mai puţin sonor şi s'ar explica aceasta din cauza nevoei de a fi mai bine auzit prin câmpii şi la distanţe mari; iar predilecţia Arabilor pentru *r* laringal, ce'l pronunţă fără a deschide mult gura, s'ar atribui nisipului deşertului şi fricii de a'l înghiţi.

II. *Legea celei mai mici sforţări*, adică tendinţa ce se manifestă în graiu de a se simplifica, de a se uşura munca organelor. Prin această lege putem, ce e drept, să explicăm unele cazuri; de ex., schimbarea oclusivei în spirantă: a lui *b* din lat. *habere* în *v* din fr. *avoir;* căderea atâtor silabe finale în multe limbi; diferitele cazuri de asimilare: *lj*, *tn ct*, etc. în *ll*, *nn*, *tt*, etc.; simplificarea unor grupe de sunete mai complicate decât altele: grupa *str* în *străin* ar cere o sforţare mai mare decât grupa *st* în *stau*, etc., căutând cu alte cuvinte, fără să ne dăm seama, să facem aceste feluri de grupe mai lesne de pronunţat; monoftonghizarea diftongilor, etc. Dar atunci cum am putea explica numeroasele cazuri în cari vedem că are loc tocmai contrarul? De ex., în locul monoftonghizării, scurtării de vocale lungi, sunetelor sonore, pierderii aspiraţiei, etc. avem diftonghizare, lungire de vocale, sunete surde, aspiraţie etc., care au trebuinţă de o sforţare mai mare. A hotărî prin urmare pentru fiecare limbă ceeace este mai uşor şi mai greu în pronunţare nu este cu putinţă. In adevăr, gruparea consoanelor aşa de deasă, de pildă, în limba germană, fac asupra Germanilor impresia că ele sunt cel puţin tot atât de uşoare şi plăcute ca unele sunete simple din limba latină, de ex., *schwachkopf* năuc, imbecil", *zäpfchen* „cep" etc. Mai mult încă, unele sunete noi cari provin din înlocuirea altora într'o limbă, apar adeseori mai complicate decât cele vechi, de ex., tendinţa care se observă la Germani de a adăoga la explosive o aspiraţie nefonetică: germ. *Pferd*, *Pfau*, *Thor*, etc. cf. lat. vulg. *paraverêdus*, *pavo*, v.gs. *tior*, m.gs. *tier*, v.sax. *dior*, m gs. *tôre*, etc. Iată de ce credem că este prudent să se mai studieze această chestiune.

III. *Eufonia*, adică grija, chiar inconştientă, de a vorbi frumos; această grije dă prilej oamenilor să aleagă instinctiv sunete mai armonioase şi să le substitue altora cari ar fi mai puţin plăcute la auz. Această preocupare însă de ordin estetic nu poate să constitue o cauză generală a schimbărilor fonetice; şi au perfectă dreptate, credem, linguiştii, când afirmă că nimic nu este mai variabil, mai relativ şi mai individual de cât simţimântul armoniei sunetelor. Căci în aprecierea ce se face asupra armoniei sunetelor unui graiu nu se ţine seamă de sonoritatea sa reală şi de armonia sa esenţială, ci mai vârtos de tirania obiceiului, socotindu-se ca sunete mai armonioase cele ce se aud şi se pronunţă zilnic, iar ca sunete neobişnuite şi ridicole cele-

lalte. Aşa, de pildă, vocalele nazale, deşi întunecă sunetul, sunt totuşi pentru un francez, a cărui limbă cuprinde multe vocale nazale, mai armonioase şi preferabile vocalelor pure din limba italiană, cea română, etc. In general, cea mai mare parte din vorbitori nu dau nici o atenţiune armoniei sunetelor graiului lor ce'l întrebuinţează aşa cum li s'a transmis de tradiţiune şi fără să creadă că el ar putea fi perfecţionat.

IV. *Substratul linguistic anterior*, al cărui rol asupra schimbărilor fonetice şi asupra aspectului exterior al limbilor, nu poate fi tăgăduit. Astfel, în limbile ariene întâlnim un tip special de consoane dintale, numite linguale: *ţ, ḍ ṭh, ḍh*, care nu se găsesc nici în limba persană nici în celelalte limbi îndoeuropeene; se găsesc în schimb în limba afgană cea mai apropiată de dialectele indiene, ceea ce însemnează că aici este vorba despre influinţa limbilor dravidiene, vorbite de Dravizi, populaţiune indigenă cucerită de către Arienii nou-veniţi. In limba armeană subtituirea consoanelor s'ar atribui influinţei limbilor caucasiene sudice. Şi pentru că limba latină vulgară n'a fost supusă la aceleaşi schimbări în fie care regiune unde a fost introdusă, ceea ce se explică prin aceea că felul desvoltării popoarelor romanice şi particularităţile istoriei lor au fost deosebite, urmează că ea a suferit influinţa substratelor linguistice anterioare; de ex., limba galo-romană a menţinut din dialectele francice, introduse odată cu invaziunea Francilor, două sunete cari dispăruseră de mult din limba latină: aspiraţia lui *h* din formele germanice **haga, *hatire, *hapja. *harja, *haunitha, *hagirone*, etc. care a trecut în limba populaţiunilor galo-romane şi s'a păstrat până în zilele noastre în limba franceză, cf. *haie, haïr, hache, haire, honte, heron*, etc. precum şi semivocala *w*, care a devenit în urmă *gw* în gura populaţiunii galo-romane şi apoi *g:* germ. *wardou, warjon, wërra, wisa, want* etc. au trecut întâiu în **gwardare, *gwarnire, *gwerra, *gwisa, *gwantu* şi apoi în limba franceză în *garder, garnir, guerre, guise, gant*, etc. (elementul labial *w* a dispărut către sec. XII).

Să ne păzim însă de a căuta să explicăm totul prin acţiunea acestui factor. S'a arătat că factorii despre cari a fost vorba, chiar dacă acţiunea lor s'ar combina, nu pot să explice, în generalitatea lor, fenomenele evoluţiunii fonetice. Să considerăm, bunăoară, o limbă care se desvoltă într'o ţară în care condiţiunile de climă, de rasă, de viaţă socială şi politică ar rămânea aproape aceleeaşi: ei bine, structura acestei limbi, într'un interval de timp mai mult sau mai puţin lung, s'ar depărta foarte mult de vechiul ei aspect; pe lângă aceasta, limba ar evolua într'un mod diferit dela o regiune la alta a acelei ţări. Atât de adevărat este că schimbările sunt inevitabile şi că ele nu ating în acelaşi timp şi în acelaşi chip toate punctele unei regiuni.

Astfel graiul este supus schimbărilor de tot felul: nu toate aceste schimbări însă se impun; cele mai multe sau dispar sau se

mărginesc la unele persoane. Numai acele schimbări pătrund în limbă care şi-au luat naştere în acelaşi timp la cele mai multe persoane ale unei aceleeaşi generaţiuni şi ale unei aceleeaşi regiuni..

Cf. *F. de Saussure*, Cours de linguistique générale, p. 308 sqq. — *J. Vendryes*, Le langage, p. 45sqq. şi bogata bibliografie de acolo. — *A. Grégoire*, Petit traité de linguistique, p. 67 sqq. — *B. Delbrück*, Grundfragen der Sprachforschung, p. 96 sq. — *A. Meillet*, Caractères généraux des langues german. p. 27 sq.

Legile fonetice. Relativitatea lor.

Aceste schimbări odată scoase la iveală şi coordonate bine au dat putinţa să se stabilească „legi". Dăm câteva exemple de legi fonetice: 1, în limba greacă. *s* iniţial indoeurop. înainte de sonante surde *i*, *u* se schimbă în *h* (῾), de ex. *i.-e.* *septṃ ἑπτά, lat. *septem*; sonorele aspirate *i.-e.* se schimbă în surde aspirate, de ex., *i.-e.* *bherō > *pherō* (φέρω) „port", *i.-e.* *anghō > *ankhō* (ἄγχω) „sugrum"; *m* final indoeurop. se schimbă în *n*, de ex., *i.-e.* *iugom > ζυγόν, cf. lat. *jugum* „jug", etc.; 2, în limba latină: *s* medial indoeurop. se schimbă în *r*, după ce devine mai întâiu *z*, de ex.- * *genes-es* > **genezis* > *generis*; căderea lui *h* (din *gh*) intervocalic în cuvintele latine în pronunţarea vulgară înainte de întâiele secole ale imperiului, de ex. *nil* din *nihil*, etc. 3, în limba franceză, schimbarea lui *c* latin (*k*) în š (scris *ch*) înainte de *a*, şi în *s* (scris *c*, *s*, ss) înainte de *e* şi *i*, de ex., *char* (prin *tšar*, **t'yarru*, **kyarru*, *k'arru*, din *carru*; *chanter*, din *cantare*; *merci* din *mercede*, etc.; 4, în limba germană, *v gs. ī* se schimbă în *ei* (*aï*), de ex., *v. gs. swīn*, *līhan* > *n. gs. Schwein*, *leihen*; *t* pregerm. s'a desvoltat în germ. de sus în *z* (*ts*), de ex., pregerm. **tanp(u)* > got. *tunpus*: *v. gs. zan(d)*, *ngs. Zahn*, etc.; 5, în limba italiană, toţi *l* latini se schimbă în *i* după *p*, *b* sau *c*, *g*, de ex., *pieno* „plin", *chiave* „cheie", *chiaro* „clar" din formele latine *plenum*, *clavem*, *clarum*, etc.

S'ar părea, în adevăr, că legile fonetice arată acţiunea lor cu o constanţă absolută. Osthoff şi V. Henry însă au mers aşa de departe încât au susţinut că '*legile fonetice*' sunt tot atât de oarbe, tot atât de fatale în manifestările lor ca şi '*legile fisice*'. Dar nu toţi linguiştii au admis această opiniune care a ridicat numeroase opoziţiuni; aşa că chestiunea invariabilităţii legilor fonetice a împărţit pe linguişti. In general, în momentul de faţă, filologii comparatişti sunt de acord să micşoreze caracterul de constanţă absolută ce li s'a dat acestor legi; ele nu sunt lipsite de excepţiuni. Multe din acestea sunt datorite efectelor analogiei, asimilării, disimilării, etc. Tot aici ar trebui să adăogăm şi alte cazuri pe cari neogramaticii, pe nedrept, le excludeau din domeniul limbii; de ex., cuvintele ce au o întrebuinţare zilnică şi formulele de politeţă: fr. *siouplaît*, *splaît*, *wimsyö*, *wimmzel*, etc., germ. *gmoen*, *moen*, span. *usted*, etc. pentru

s'il vous plait, oui, monsieur, oui, mademoiselle, guten Morgen, vestra merced, etc.; apoi cuvintele întrebuințate în graiul copiilor: ital. *Beppo*, engl. *Bob*, franc. *Mimi*, etc. pentru *Giuseppe, Robert, Marie*, etc.; toate aceste exemple nu pot fi explicate foneticește și nici nu intră în domeniul legilor fonetice; în sfârșit, cuvintele împrumutate din alte limbi sau din alte dialecte, cuvinte a căror pronunțare străină este imitată pe cât este posibil; precum și massa schimbărilor brusce și izolate în numărul cărora ar trebui să intre cazurile în cari alți factori au exercitat influința lor.

Pentru a se învedera însă relativitatea legilor fonetice este bine să se mai adaoge că ele sunt valabile numai pentru o perioadă dată și pentru o regiune determinată; dacă trecem de mărginile acelei regiuni influința lor nu se mai simte; pe de altă parte, chiar în domeniul acțiunii lor influința această nu durează de cât un timp determinat; așa dar, fie care lege fonetică poate fi limitată în ceea ce privește:

1. *Spațiul*, căci diferitele limbi sau diferitele dialecte ale aceleeași limbi au deosebite legi fonetice; de ex., σ intervocalic derivat din protogr. τσ, din τ+ι,ε (=*i̯, e̯*) precum și cel dela aoriste, ca Αἰνησίας, ἐποίϝησε etc., pe când în Eretria și Oropos el devenea (trecând prin spiranta sonoră *z*) *r*: ἐπόραι, etc.; prg. *þ* (cf. got. *þagkjan* = prg. **þankjan*) este tratat în mod deosebit în diferitele dialecte germanice: vgs., mgs., ngs. *denken*, dar suedez. *tänka*; latin e liber accentuat se schimbă, în anumite condițiuni în unele limbi romanice, în *ie*: fr. *miel* it. *miele*, rom. *miere*, pe când în altele este menținut: sicil. *meli*, prov. *mel*; sau *c* și *g* latine inițiale, s'au palatalizat în Franța de Nord (în sec. VII în. de Chr.) înaintea vocalei *a*, adică *c*+*a* s'a schimbat în *k'*, *ky*: *ty*; *tš*; lat. *carrum*: *kárru: kyarru: tyarru*: *tšar*, pe când în Picardia și parte din Normandia această palatalizare n'a avut loc: pic.norm. *car, canter*, etc.

2. *Timpul, căci* în deosebitele epoce ale uneia și aceleași limbi întâlnim diferite legi fonetice: de ex., în limba greacă, în perioada preistorică, σ intervocalic protogrec, după ce se schimbă în *h*, dispărea: *γένεσος :* γένεhος γένεος : γένους, iar mai târziu, σ intervocalic derivat sau analogic, este menținut: ἔσομαι din ἔσσομαι, ὅσος din ὅσσος, ἕλυσα (pentru *ἔλυα) cu σ analogic după ἔγραψα, etc.; în limba latină *s* intervocalic protoitalic se schimba chiar în perioada italică comună în *z* și acesta, la rândul său, în *r* (schimbarea latină a întervocalicului *s*, *z* în *r* a încetat în această limbă către mijlocul sec IV în. de Chr.); din protivă, *s* intervocalic derivat este menținut: *casus* din *cassus* (din **catstos*, din **cadtos*) *causa* din *caussa* (din **caud-ta*) ete; în dialecte germanice: i.-e. *t* se schimba în limba protogermană în virtutea legii „întâia substituire a consoanelor" în *þ*: i.-e. **bhrātor* (gr. φράτωρ, φράτηρ lat. *frāter*): prg. * *broþer*, got. *broþar*; din contră, fonemul nou *t* (derivat din *d*) într'o epocă posterioară a fost menținut: prg. **ghōrd-l*: mgs, ngs. *Garten*, etc.

3. *Situaţiunea fonemelor sau grupelor de foneme în raport cu deosebitele poziţiuni pe care le ocupă în cuvinte.* Căci unul şi acelaşi sunet poate să fie tratat în mod diferit, după poziţiunea pe care o ocupă într'un cuvânt (adică după cum va fi iniţial, medial, sau final) şi după diferitele sunete înconjurătoare; de ex., protogr. *h* (din σ) este menţinut, dacă este iniţial, sub forma de (῾): ἕρπω < *σέρπω, cf. lat. *serpo*, ἕπομαι din σέπομαι, cf. lat. *sequor* el dispare însă, dacă este medial: μυός din *μυhός: *μυσός, cf. lat. *muris* din **muzis*: **musis*: pedealtă parte, în câteva dialecte unele consoane finale se asimilează cu consoanele iniţiale ale altor cuvinte, constituind cu modul acesta grupe de sunete care în interiorul unui cuvânt sunt menţinute: κὰμ μέσσον din κὰτ μὲσσον, însă πότμος, τὰθ θυγατέρας din τὰς θυγατέρας, însă γίγνεσθε etc.; protoit. *s* iniţial este menţinut: *sero* din **siso;* pe când cel medial, după ce a devenit sonor, s'a schimbat în *r:* sero din **sizo* din **siso*; protoit. **ph* (din i.-e. **bh*) s'a schimbat chiar în perioada italică comună în *f:* acesta a fost menţinut în limba latină la începutul unui cuvânt: *fero*, cf. umbr. *fertu* «ferto», gr. φέρω skr. *bhárāmi;* pe când în interiorul unui cuvânt între două vocale, în aceeaşi limbă s'a schimbat în *b*: *nebula*, cf. gr. νέφος, skr. *nábhas*; prg. *p* (din i.-e. *b*, în virtatea *legii lui Grimm)* a trecut prin diferite schimbări potrivit *legii lui Verner*, după poziţiunea pe care a ocupat-o în cuvînt; aşa, bunăoară, fiind la începutul unui cuvânt el s'a oprit în evoluţiunea sa la africata *pf:* prg. **baitā* (cf. gr. βαίτη „haină de păstor"), got. *paida* „haină" vgs.. mgs. *pfeit* „cămaşă", ngs. *Pfeid(ler)* «negustor de haine»; din potrivă, fiind în interiorul sau la sfârşitul unui cuvânt după o vocală şi după consoanele *l, r*, el a urmat o evoluţiune completă, schimbându-se în spirantele *f* (*v*): prg. **haup(p)a-*(cf. lat. *cupa*): ngs. *kufe;* prg. **porpa-* (cf. got. *paúrp*): ngs. *Dorf*, etc.; 4. *Incrucişarea a două legi fonetice;* în acest caz, sau intră în joc una din cele două legi fonetice şi schimbarea fonemului se face conform cu această lege, şi constituind o excepţiune dela cealaltă, sau are loc o continuare a ambelor legi fonetice; de ex., în limba greacă legea fonetică în virtutea căreia aspiratele θ, φ, χ, s'au schimbat în spirantele *þ,f, th*, s'a încrucişat cu legea fonetică, de către care a şi fost înlăturată, în virtutea căreia una din cele două spirante reunite trebue să se schimbe într'o explosivă: φθάνω, αἰσθάνομαι, σχίζω, etc. se schimbă în virtutea legii întâi în *fpanō*, *aispanomai*, *schizō*, etc, iar după legea a doua avem în neogreacă: φτάνω, αἰστάνομαι, σκίζω, etc.; sau, legea principală în conformitate cu care *ĕ* tonic liber latin se schimbă în limba franceză în *ie:* lat. *mel*, fr. *miel*, lat. *lep(o)re*, fr. *lièvre*, etc. şi legea secundară după care *e* tonic liber latin când este urmat de o palatală sau este influinţat de un *i* următor se schimbă în limba franceză în *i*: *dece(m)* fr. *dix*, lat. **cerĕsia* (cf. *cerasia*), fr. *cerise*, etc.; cât timp deci legea principală nu era precis şi bine formulată cea secun-

dară părea ca o excepțiune dela cea principală; de îndată ce însă legea principală a fost completată cu cealaltă și a fost astfel formulată: *e tonic liber latin se schimbă în limba franceză în ie; dacă însă este urmat de o palatală sau este influințat de un i, atunci se schimbă în i*, ea a devenit exactă și excepțiunea aparentă a fost explicată într'un mod rațional și științific.

Faptul că tocmai în domeniul legilor fonetice, care au loc cu o mare regularitate și a căror cunoaștere ne-ar fi fost de ajuns spre a deduce din starea unei limbi dintr'un moment dat, aceea dintr'un moment ulterior, constatăm oarecare perturbări și abateri, ne surprinde la prima vedere; dar aceste anomalii sunt numai aparente și se datoresc acțiunii: 1. *Analogiei*, un factor de mare însemnătate, care schimbă nu de puține ori rezultatele evoluțiunii mecanice a sunetelor sau a grupelor de sunete; de ex., lat. *simplex*, (pentru **semplex* la **sem*) este o formațiune analogică după *singuli* (=*sinŋguli*), (vezi pag. 219) 2. *Amestecului de dialecte*, (și acolo unde există o asemenea amestecătură, cum se observă, de pildă, în limba artistică a poemelor homerice, nu ne putem aștepta la nici o consecvență fonetică) de ex., hom. Ἀτρείδαο, Ἑρμείας, λαός, etc. ἄμμες, ἀργεννός, etc, ἅμα lângă ἄμυδις, ὑμεῖς lângă ὔμμιν, etc. în cari nu trebue să vedem excepțiuni dela legile fonetice ioniene, în virtutea cărora: „un ᾱ primitiv se schimbă în η în dialectul ionic", „spiranta *s* în grupa de sunete *-ns-* se schimbă în același dialect întâiu în *h*, apoi, dispare cu lungire compensatoare" și nici excepție dela *psilosis* proprie și dialectului ionic, ci *eolisme*; 3. *Împrumutului*, în virtutea căruia pot să pătrundă într'un domeniu în care există cutare lege fonetică, elemente dintr'un altul, unde aceea lege fonetică n'a existat; și atunci în aceste elemente ce nu s'au supus acelei legi fonetice, căci au pătruns, poate, după ce s'a stins acțiunea ei, nu trebue să vedem excepțiuni; de ex., cuvintele λοχαγός, ξεναγός, οὐραγός din proza atică. *bos*, *popīna* din limba latină, *médaille*, *rôder* (din *metallea, rotare) din cea franceză, etc. față de formele atice: στρατηγός, χορηγός, ὁδηγός, etc.; de cele latine: *coquina*, **vos*, de cele franceze: *maille*, *rouer* nu sunt excepțiuni dela legile fonetice, ci cuvinte împrumutate din dialectul doric, osc, din limba provensală și din cea italiană. [Aici intră și împrumuturile de formațiune savantă ca: *fragile*, *natif*, etc. împrumutate din formele limbii latine literare: *fragilem*, *nativum* etc., pe lângă cele de formațiune populară ca *frêle*, *naïf* etc. din *fragile(m)* *nativu*, etc.]. 4. *Contaminării și ortografiei*, cărora așișderea se datoresc unele abateri dela *legile fonetice*; de ex., în formele: ἐσσεῖται (pentru ἔσσεται) *sōl*, *sōlis* (pentru *sŏl* din **suel* și **sūlis* din **sūles*), *Aerelius*, *aereus* (pentru *Aurelius* și *aureus*), *poblicus*, *publicus* (pentru *publicus*, la *pūbdĭ-* cf. umbr. *pupdiko*, și *poplicus*), fr. *chute* (m.fr. *cheüte*), etc. trebue să vedem rezultate ale contaminării formelor: ἔσσεται: *εἶται

(<ἔσεται, cf. lat. erit). *sŏl: *sūlis, aes: aurum, pūblicus: poplicus (care cu toată înrudirea lor de sens şi de formă, sunt totuşi de origină deosebită), vfr. *chëue* (= *caduta*): vfr. *chëoite* (=*cadecta*), etc.; pe de altă parte, formele: vfr. *batesme, conter, oscur, assoudre, ostiner, set*, etc., rezultate potrivit legilor fonetice din *obscurum, baptisma, computare, absolv(e)re, septem*, etc., precum şi altele ca: *cirurgien, arcevesque*, etc., au fost schimbate de către copişti şi învăţaţi, introducând în ortografie mai întâiu un *p*, un *b* şi un *h* etimologice după tipurile latine: *obscurum, archiepiscopus*, etc., cari în cele din urmă au sfârşit prin a se pronunţa. 5. *Etimologiei populare*, în virtutea căreia un cuvânt se schimbă după un altul, cu care el are un raport oarecare de idei, sau cu care pare a avea o asemănare din punctul de vedere fonetic; de ex., *linqua* pentru v. lat. fonetic *dinqua* (<*denguh-*, cf. got. *tuggo*=tuŋgo), *levir* pentru **lever*, care la rândul său, este pentru **dever* (<**daiuer*, cf. gr. δαήρ < δαϝήρ), *Minerva* pentru *Menerva* (cf. MENERVAI CIL. I 191), *quisquiliae* (<**quesqueliae*), fr. *lierre* pentru foneticul *ierre* (<**hed(e)ra*), etc., sunt transformate în virtutea etimologiei populare în legătură cu *lingere, vir, minisci, quisquis, lier*, etc.

De aceea, pentru motivele arătate şi pentru altele este mai prudent, poate, să socotim *legile fonetice* nu ca nişte *regule absolute*, lucrând orbeşte, ci ca nişte *tendinţe* care se manifestă în evoluţiunea sunetelor: în cutare epocă, în cutare ţară, cutare sunet tinde să se schimbe într'un anumit mod; dar această schimbare se va putea împlini numai cu condiţiunea ca ea să nu fie stânjenită de vreun factor, şi trebue să recunoaştem că numărul acestor factori este mare.

Am menţinut denumirea de *lege fonetică* căci şi-a căpătat de mult dreptul de încetăţenire în limba ştiinţifică; dar credem că au dreptate linguiştii când propun să se introducă în schimbările fonetice şi noţiunea de «tendinţă fonetică» care ar fi mai exactă din punctul de vedere teoretic şi practic de cât legea fonetică; cu modul acesta se va putea determina cu preciziune cauza schimbărilor fonetice şi se vor explica ştiinţificeşte chiar cele care ar părea că se impotrivesc ori cărei discipline ştiinţifice; de ex, numărul *cinci* se zice în limba irlandeză *coic*, iar forma indoeuropeană a acestui numeral era **penqe*, care, de oarece s'a schimbat în **qenqe* în dialectele vestindoeuropeene, ar fi trebuit să dea în limba irlandeză **ceic*. Singura formă însă întrebuinţată în această limbă este *coic* pe care linguiştii o explică prin influinţa guturalei precedente. Cum se face însă că în cuvintele *cenn* „cap« (din *qennos) şi *cerc* «cocoş» (din *qercā) vocala *e*, deşi precedată de o guturală, nu s'a schimbat? Se vede deci că n'a fost în joc numai influinţa guturalei: tendinţa care făcea ca guturala să velarizeze pe *e* din *ceic* a fost ajutată de o altă tendinţă, anume: aceea de a diferenţia, care şi ea, la rândul ei n'ar fi putut să transforme *ceic* în *coic*; aşa că, nu-

mai prin combinarea celor două tendințe fonetice, lucrând amândouă în același sens, se poate explica forma *coic*, cf. Vendryes, Mélanges Meillet (1902) p. 120 sq.

Să nu uităm încă un lucru că ori câtă rigoare s'ar recunoaște „legilor fonetice" nu se va putea nici o dată cere cu siguranță ca evoluțiunea fonetică a unui sunet să aibă loc în cutare mod mai de grabă de cât în cutare altul. Firește, exemplele din trecutul limbilor ne îndrituesc să presupunem pentru viitor manifestarea tendințelor recunoscute generale; dar acestea sunt numai posibilități, căci factori necunoscuți și greu de prevăzut pot să oprească o schimbare fonetică pe cale să se împlinească și să înlesnească un alt chip de desvoltare. Legile fonetice deci au o valoare științifică numai în raport cu starea din trecut sau cu cea din prezent a limbilor, adică un tot de fapte împlinite ce nu mai pot fi schimbate. Aceste fapte odată scoase la iveală și coordonate bine dau putința să se stabilească legi. Dar puterea acestor legi fonetice se mărginește numai, precum s'a zis, să arate că, la o epocă hotărîtă, un sunet sau o grupă de sunete s'a schimbat într'un sens, când cutare condițiune se împlinise: ele deci nu dau putința să se prevadă evenimentele cari vor caracteriza mai târziu desvoltarea limbilor.

Cf. *E. Wechssler*, Gibt es Lautgesetze? (1900) și bogata literatură de acolo. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss. pp. 192, — 203). — *A. Meillet*, Les lois phonétiques (Rev. internat. de sociol., I p. 316). — *F. Piquet*, op. cit. p. 69 sqq. — *EBourciez*, Phonét. franç. pp. XXIX-XXXVII; Eléments de linguistique rom., p. 14. sqq. — *Eug. Herzog*, Streitfr. d. roman. Philol., I Bd. Die Lautgesetzfrage Halle 1904. — *J. Vendryes*, Les lois phonét. (Mélanges Meilet [1902] pp. 115 – 131); Le langage pp. 45 sq. 50 sq.; L'intens. init. p. 191. — *A. Dauzat*, op. cit. p. 10 sqq. 116 sqq. — *K. Nyrop*, Gramm. historique de la langue franç. 1904 p. 109 sqq. — *K. Vossler*, Sprache als Schöpfung und Entwicklung (1905) p. 59 sqq. — *R. M. Meyer*, Giebt es Lautwandel (KZ. XLII [1909] pp. 28 - 38. — *T. Torbiörnsson*, Antikritisch. Bemerkungen zur slav. Metatheserfrag. (BB. XXX[1906] p. 68 sqq. — *Finck*, Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, p. 9. — *H. Paul*, Prinzipien der Sprachgeschichte², p. 55 sq. — *Roussellot*, Les changements phonétiques, 349 sqq. — *V. Henry*, Gramm. comp. de l'anglais et de l'allemand², (1906) passim. — *A. Grégoire*, Petit traité de linguistique. p. 60 sqq. — *B. Delbrück*, Das Wesen der Lautgesetze (Annalen d. Naturphilos. I, pp. 267—308). *Gamillscheg*, Ueber Lautsubstitution, p. 162 sqq.

Analogia.

Multe excepțiuni dela legile fonetice se datoresc, precum am văzut, acelor influințe interne care sunt reunite sub numele de «analogie».

Acest factor stă în aceea că acțiunea altor cuvinte ale limbii întrerupe sau repară schimbarea impusă unui cuvânt de legea fonetică; astfel că desvoltarea regulată

a fonemelor este deseori turburată de acțiuni analogice. In adevăr, analogia aci crează sau oprește acțiunea legilor fonetice, aci potrivește sau generalizează. Domeniul influinței ei în fonetică, și în flexiune, în formarea cuvintelor și în sintaxă este mare; iar numărul formațiunilor care își datoresc originea acestui principiu este foarte întins. Cercetarea schimbărilor curat fonetice, și a celor referitoare la influința analogiei trebue să meargă mână în mână; dar exacta determinare a rolului ce'l joacă în desvoltarea limbilor acești doi factori constitue o problemă grea pentru linguist.

Puterea *creatoare* a analogiei se vede în cazurile în cari o particularitate proprie unui cuvânt sau unei grupe mici de cuvinte se întinde la o întreagă categorie de cuvinte, de ex., în limba latină exista la început numai sufixul *-blo-* în strânsă legătură cu *-clo-*; analogia a creat după sufixul *-ulo-* un altul *-bulo-* care nu este altul de cât cel vechiu *-blo-*, etc; puterea *păstrătoare* a ei se vede în cazurile în care un fonem sau un cuvânt este menținut prin acțiunea acestui factor, de ex., germ. *arm*, *nim* cu *-m* pentru foneticul *-n*, adică pentru **arn*, **nin*, prin analogia formelor *arm-es*, *nem-an*, etc.: puterea *uniformizatoare* a ei se deduce din acele cazuri în cari se întind asupra tuturor cuvintelor unei aceleași categorii, sau asupra tuturor formelor unei aceleași paradigme, formațiuni care la început erau proprii numai unei părți mai numeroase de cuvinte sau de forme, de ex., indicat. prez. al verbului *aimer* trebuia să sune foneticește: *aim*, *aimes*, *aime(t)* **ămons*, **ămez*, *aiment* din formele latine *ámo*, *ámas*, *ámat*, *amámus*, *amátis*, *ámant*; în acest exemplu analogia a nivelat paradigma și a suprimat ceea ce turbura armonia, a uniformizat cu alte cuvinte toate formele, introducând diftongul *ai* și la pers. întâia și a doua plurală: *aimons aimez*, pentru *ămons*, *amez*, etc.; în sfârșit, puterea *generalizatoare* a analogiei apare atunci când se întinde asupra fenomenelor vecine fenomenul ce are cea mai mare întindere, de ex., generalizarea lui *s* final al nominat. sing. masculin în limba franceză, în sec. XII; acest *-s* la început propriu numai nominativului singular și acuzativului plural ale substantivelor ce formează așa numita «declinare masculină» s'a întins prin analogie și asupra nominativului singular asigmatic: *li pere* (ille pater), *li emperere* (ille imperator),[1] care au devenit: *li peres*, *li empereres*,[2] după analogia lui Carles (= Carolus).

Formațiunile analogice.— Ele sunt numeroase și aparțin diferitelor domenii: 1, al *foneticei*, din care dăm unele exemple: lat. *temporis* pentru **temperis*, cf. adv. *temperi* „la timpul său", după

1 Damne Deus pere, n'en laissier hunir France
Li emperere Charles de France dulce (Roland.)
2 Li peres l'ot parfont souspire (La Housse partie)
L'empereres Alexis et tuit li Grieu (Villehardouin, Le défis des croisés.

nominat. vechiu **tempos*, gr. *leipeis* „tu lași", *leipei* „el lasă, pentru formele fonetice **leiteis*, **leitei*, după *leipō*, „eu las"; franc. *Noël* din **natale* pentru *notale* după *notus*, gr. *thygátēr* „fiică" pentru foneticul **thygatér*, cf. skr. *duhitá*, probabil, prin analogia vocativului, etc., *fr. aimé-je* pentru **aime-je* după *menté-je* (accentuarea *aime-je* a fost întrebuințată mult timp în regiunea estică, mai ales în Lorena), etc.; 2. al *morfologiei*, în care întâlnim creări sau de cazuri și persoane noi după altele (nominativul după cazurile oblice), sau de cazuri ale singularului după acelea ale pluralului (dacă cuvântul avea un singular diferit sau n'avea singular), și de persoane ale pluralului după cele ale singularului, sau de paradigme complete după altele necomplete, sau de cazuri ale unei paradigme după cazurile corespunzătoare ale unei alte paradigme, sau de cazuri ale unei declinări după acelea ale unei alte declinări, refaceri de paradigme întregi după un caz izolat și chiar transportări de terminări de cazuri dela o categorie de părți de cuvânt la o alta, etc., de ex., grec. *Zeús (Diós Dii Dia)* trebuia să facă la acuz. sing. *Zên* (din **diēm*, cf. lat. diēm, v. ind. dyām), așa cum îl întâlnim de trei ori la Homer; dar prin analogia subst. în *-eus* sau a acuzat. *Diụa*, s'a format un alt acuzativ *Zēna* după care, apoi, s'au format cazurile *Zēnós Zēni*, Zênes, etc.; numele propriu grec, împrumutat de Latini, *Polydeúkēs*, trebue să fi sunat la început în limba latină **Pollucēs* (rezultatul sincopării silabei a doua și al asimilării lui *d* cu *l*), iar celelalte cazuri sunau: *Pollucis*, *Polluci*, *Pollucem*; și cum, pe de oparte, aceste trei din urmă cazuri aminteau în mod clar formele *lucis*, *luci*, *lucem*; iar pe dealta, din punctul de vedere al înțelesului, *Pollux* „fiul Tindaridei, astru strălucitor" (clarum Tindaridae sidus) făcea să se gândească cineva și la *lux* „lumină" formarea prin analogie a nominativului *Pollux* s'a putut crea cu ușurință.

Flexiunile regulate: gr. *pépoitha*: **pépithmen*, germ. *ich sang wir sungen*, fr. je *pleure*; **nous plourons*, etc., s'au uniformizat prin acțiunea analogiei în *pepoitha*: *pepoithamen*, *ich sang*: *wir sangen*, *je pleure*: *nous pleurons*. Perfectele grecești în *-ka*, *lélyka* „deslegai" *pepoiēka* „făcui" etc., sunt formațiuni analogice și au ca punct de plecare forme ca *téthēk-a* „eu pusei", cf. osc. *fefacid*, *dedōk-a* „dedei". cf. cypr. *dōkoi*, v. ind. *dāš*. Căci odată ce perfectele acestea au fost socotite, din cauza unei etimologii false, ca *téthē-ka*, *dedō-ka*, ceeace ușor a putut să se întâmple, întru cât rădăcinile *thēk* și *thē*, *dōk* și *dō* erau întrebuințate laolaltă, *-k-* a fost scocotit ca un element formativ al perfectului în *-ka* și transportat, apoi, și la alte radicale, anume: la cele vocalice, în întâiul rând (*pepaideuka* „instruii"), la cele consonantice, în al doilea rând (*éstalka*). Un fenomen analogic important îl prezintă și pers. II plurală pasivă în *-mini*. Limba latină avea un participiu prezinte medio-pasiv în *-menus* (*-mnus*) care corespundea participiilor grecești în *-menos*; urme de ale acestui par-

ticipiu se văd în *femina, alumnus* = gr. *ho trephómenos*, Vertumnus = gr. *ho trepómenos*. *Vos legimini* (fără copulă) = gr. *hymeîs legómenoi* a fost înțeles ca *légesthe*; de aceea, și sufixul *-mini*, socotindu-se ca terminarea pers. II plurale a pasivului, a fost transportat și la alte timpuri și moduri: *laudabimini, agemini*, etc.; 3, al *sintaxei*, în care, așișderea, întâlnim destule exemple; semnalăm cele următoare: adjectivele cari arată „abundența" sunt urmate, de obiceiu, de ablativ, afară de *plenus* ce este urmat în toate epocele de genitiv (ablativul cu *plenus* este rarisim); dar acțiunea analogiei a întins construcțiunea lui *plenus*, mai ales la poeți, la un număr foarte mare de adjective cu înțelesul de abundență; Tot acțiunii analogiei se datorește și desvoltarea în limba latină populară a construcțiunilor; **dedit ad patrem, credo quod terra est rotunda*, etc. pentru *dedit patri, credo terram esse rotundam*, după *misit ad patrem, gaudeo quod vales*, etc. Construcțiunile: *dedit ad patrem*, etc. au câștigat teren ca unele cari erau mai clare și mai analitice, caracteristica limbilor romanice, etc. 4. al *prosodiei*, unde efectele analogiei nu sunt mai puțin demne de atențiune; în adevăr, prin puterea acestui mare factor aci se scurtează unele vocale, aci se lungesc altele, de ex. formele latine clasice: *frīgidum, grāvem, pējor*, etc. devin în cea vulgară **frĭgidu, grĕve, *pĕjor*, etc., după *rĭgidu, lĕve, mĕlior* etc; pe de altă parte, *quīnque*, lat. pop. *cīnque* pentru *quĭnque* după *quin(c)tus*, etc. Cele mai multe din cuvintele în *-d,-t*, aveau vocala ultimei lor silabe scurtă; de ex., *ăd, ĕt, ĭt, tŏt, capŭt, ŭt*, etc.; și după analogia acestora s'au scurtat și silabele finale ale cuvintelor terminate în *-t* a căror vocală era lungă; de pildă, *sĭt* pentru *sīt* (din *siet*: gr. *ἐσ-τη-τ), *sĕd* pentru *sēd*, dacă în adevăr vine din *sē-d* (cf. Lindsay-Nohl, Die Lateinische Sprache, pp. 681. 690). Chiar în epoca lui Ennius dintala surdă finală făcea să se scurteze vocala lungă ce preceda imediat această terminare verbală (Ann. 138 *mandébăt hŏmōnem*; 222 *potéssĕt in armis*, etc. dar și ponébăt ántĕ sălútem, Ann. 311, essĕt îndŭpĕrător Ann. 82, v. EBickel, Antike Metrik în Einleit. în die Altertumswiss. hgg. v. Gercke u. Norden I p 251). 5. al *vocabularului*, unde iarăși se vede tendința analogiei de uniformizare; așa, bunăoară, pe lângă adverbele normale: *dur-e* «cu greu, cu strășnicie», *firm-e* „cu tărie", *human-e* «omenește» s'au format în mod anormal și adverbele *dur-iter, firm-iter, human-iter*, prin mijlocul sufixului *-iter*, propriu numai adverbelor derivate din adjectivele de clasa a doua ca *fort-iter*, și generalizat în limba latină cotidiană și la adverbele derivate din adjectivele de clasa întâia, după analogia altor adverbe formate în limba latină arhaică tot în mod anormal ca *amic-iter*, la Plaut, *aequiter*, la Liviu Andronic și Pacuviu.

Acestea sunt diferitele considerațiuni asupra influinței analogiei, cel mai mare factor creator și reconstructor.

Cf. *B. Delbrück*, Grundfr. der Sprachforsch. pp. 107—113. — *A. Thumb u. Marbe*, Experim. Untersuchung. über die psycholog. Grundlag. der Sprachl. Analogiewirk., passim. — *E. Wechssler*, Giebt es Lautgesetze, p. 159, sqq. și întreaga literatură de acolo. — *V. Henry*, Etud. sur l'analogie en général et sur les formations analogiques de la langue grecque, passim; Gramm. comp. de l'anglais et de l'allemand,[2] passim. — *R. Thurneysen*, Dissimilation und Analogie (KZ. XLIV pp. 118-122). — *C. Woldt*, De analogiae disciplina epigramm. Lat. (Diss. Könisb. 1911). *E. Bourciez*, Phonétique française, passim; Eléments de linguistique romaine, pp. 18—24 și passim. — *Giles* — *Hertel*, Vergleich. Grammatik d. Klass. Sprachen, pp. 43 — 50. — *G. Hatziaakis*, Ἀκαδημ. ἀναγνώσματα, pp. 197 — 230 — *A. Philippide*, Istoria limbii române I, pp. 62—81. — *M. V. Easton*, Analogy u. Uniformity (AjoPhil. V, [1884] pp. 164 — 177. — *H. Zimmer*, Junggrammatische Streifzüge im Gebiet der Syntax[3], passim. — *Skutsch*, Eléments d'etymologie latine (trad. franc) în Bull. du Musée Belge, XV [1911] n. 10 pp. 401—408. — *J. Vendryes*, Le langage p. 58 sq. — *A. Thomas*, Mélanges d'etymol. franç. (1902). Essais de phil. fr. (1898). Nouv. essais de phil. franç. (1905), p. 32

Asimilare, disimilare, metateză, diferențiere, epenteză, etc.

Pe lângă schimbările fonetice cu care ne-am ocupat, datorite modificărilor fonemelor a căror cauză trebue căutată în legătura acestor foneme cu totalitatea sistemului fonetic (vezi pag. 190) mai sunt și alte schimbări ale fonemelor, mai puțin însemnate de cât celelalte, rezultate din raporturile lor cu fonemele aceluiași cuvânt și cunoscute toate sub numele de *schimbări combinatorii*. Aceste schimbări își iau naștere din cauza lipsei de coordonare între gândire și organe. Ele rezultă dintr'o lipsă de atențiune. Aci atențiunea se îngrămădește din cale afară asupra unui punct în paguba altora, sau se împarte neegal asupra diferitelor elemente cari compun cuvântul, aci, din contră, ea lasă organul cu totul lenii lui naturale (Vendryes).

Toate elementele din interiorul unui cuvânt fonetic trebue să aibă o valoare egală. Unele elemente sunt forte, altele slabe; unele domină, altele sunt dominate; unele rezistă acțiunilor distructive altele, din potrivă, se supun repede lor. *Dominațiune și rezistență*, iată cele două caractere esențiale de care trebue să se țină seamă în sistemul fonetic al limbii (Juret). Prin lupta de echilibru între foneme se explică evoluțiunea fonetică diferită a fie cărei limbi. Dar afară de acțiunile fonetice particulare fie cărei limbi, sunt și acțiuni generale care se arată în toate limbile și care sunt expresiunea tendințelor naturale, tot odată fisiologice și psihologice. Aceste tendințe fonetice generale pătrunzând în sistemul fonetic al fie cărei limbi speciale dau naștere în interiorul lor efectelor celor mai variate. Așa, bunăoară, sunt cele care dau naștere :

METATEZEI, care rezultă din tendința pe care o au unele sunete de a'și schimba locul, de ex., gr. *kadria* «inimă» din *kardia*; lat. *lerigio* «religiune» din *religio*; fr. *brebis* „berbece", *fromage* «brânză» din v. fr. *berbis* (< *berbice(m)), *formage* (< *formaticum s.-inț. caseum); it. *grolia* «glorie» din *gloria*; sp. *obispo* «episcop» din *epispocum* pentru *episcopum*; portug. *esmola* «milă» *fresta* «fereastră» din *elmosa* pentru *eleemosyna*, din *festra*; germ. *wespe* «viespe» din *wepse*, v. gs. *wefsa;* rom. *miljoc*, *rile* din *mijloc*, *lire* etc.

Cea mai obișnuită metateză este aceea a consoanelor *r* și *l*. Fenomenul acesta ce se vede rar la oamenii culți are drept cauză ușurarea articulării. In adevăr, el are loc mai totdeauna când ordinea sunetelor și despărțirea lor produc greutate. In acest caz tendința este să se caute legături sau grupări de sunete care să fie mai ușoare la pronunțare. Cele mai multe cazuri de metateză le'ntâlnim în limbile armeană, spaniolă, portugheză în care vedem multe cuvinte împrumutate din limba iraniană, arabă; și pentru că în aceste elemente împrumutate se găseau grupe de sunete greu de pronunțat pentru Armeni, Spanioli și Portughezi, aceștia au fost nevoiți să se servească de metateză: arm. *aršχ* (cf. *Aršχen*, nume propriu) din iran. χš-; span. *albahaca* din *alhabaca*, cf. arab. *al-habac*; portug. *aldigar* din *alghidar*, cf. arab. *al-gidhar*. etc.

Dacă în aceste transpuneri de sunete nu poate fi vorba până acum de 'legi fonetice' se poate vorbi, cel puțin, de o oare care regularitate și, poate, câte odată și de vreo lege fără excepțiuni.

Cf. *E. Wechssler*, Giebt es Lautgesetze, pp. 148—153. și bogata bibliografie de acolo; *F. Sommer*, Hb. d. lat. Laut - u. Formenlehre, p. 300 sq.—*A. Philippide*, Ist. limb. rom. I, pp. 139—141.—*Lindsay-Nohl*, Lat. Spr. p. III sq. Bibliogr. mai nouă: *H. Pernot*, Et. de linguist. néohellen. p. 540—551 și întreaga literat. de acolo.—*E. Bourciez*, Elém. de linguist. rom. p. 419; *O. Lyon*, Deutsche Gramm. 27 p. 173.—*Ad. Zauner*, Altspan. Elementarb. (1909) p. 55.—*M. Grammont*, La métathèse en breton armoricain (1906) p. 16. La metath. en arménien (Mel. F. Saussure p. 240). — *V. Porzezinski - Boehme*, Einleit. in die Sprachwiss. (1910), p. 149.

DISIMILĂRII, pe care K. Brugmann o explică prin *horror aequi*; ea rezultă din tendința pe care o au două sunete asemenea din același cuvânt de a se deosebi. Unii admit împărțirea în *disimilare progresivă*, când acțiunea ei se îndreptează dela silaba precedentă către cea următoare și *disimilare regresivă*, când se îndreptează dela silaba următoare către cea precedentă; iar alți învățați propun împărțirea în *disimilare vocalică și consonantică*. Noi procedăm după această din urmă. I. — *Vocalică:* gr. *onema* „nume" din *onoma*; lat. *seror* „soră" din *soror;* fr. *pèlerin* „pelerin" din *peregrinum*, v. fr. *fenir* „a termina", *serur*, prov. *seror*, din *finire*, *soror;* sp. *hermoso* „frumos", *arbol*

„arbore“ din lat. *formosus, arborem;* port. *arvol* „arborem, rom. *vecin* din lat. *vicinum,* etc. II. — *Consonantică:* gr. *erpida* „speranță„ din *elpida,* lat. *meridies* „miază-zi“ *flagrare* „a arde, a flăcăra“ din **medi dies, fragrare;* v. fr. *velin* „venin“ din lat. pop. **veninu,* lângă **venimen:* fr. venineux; it. *mercoledi* „miercuri“ din **mercoredi* (cf. fr. mercredi); span. *marmol* „marmură“ din *marmor,* germ. *martel* „martir“ din *martirium,* etc

Tot disimilării se datoresc: 1, *dispariţiunea de consoane:* gr. *sratos* „armată“ din *stratos;* lat *mamor* din *marmor;* fr. *abre* „arbore“ din *arbre;* span *cribo* port. *crivo* „ciur“ din cribro: lat. cribrum; rom. *propietar* din *proprietar;* germ *kugel* „glob“ din *klugel, krugel;* etc. şi 2, *disimilaţia silabică* «haplologia»: gr. *trapeza* „masă“ din *tetrapeza;* lat. *nutrix* „nutritoare, doică“ din **nutritrix;* fr. *contrôle* „control“ din *contre rôle;* it. *domattina* din *domanimattina;* germ. *jetzeit* „acum“ din *jetztzeit;* engl *England, Febry* din *Englaland, February,* etc.

Dacă comparăm acum toate exemplele date şi dacă vom lua în considerare şi alte multe încă, vom vedea că din două sunete identice din interiorul unui cuvânt, cel din silaba accentuată rămâne de obiceiu, pe când cel din cea neaccentuată se schimbă într'un sunet vecin cu dânsul; de ex., lat *dīvinu(m)* s'a schimbat în **devinu,* cf. v. fr. *devin.*

In general, şi la disimilare ca şi la metateză momentul hotărîtor este uşurarea articulării, este schimbarea şi chiar eliminarea unei grupe de sunete care produce greutate la pronunţare; prin urmare, şi ivirea acestui fenomen este ceva individual şi sporadic. De aceea, existenţa laolaltă a formelor disimilate şi nedisimilate nu trebue să ne mire. Disimilarea sunetelor poate avea loc în diferite feluri şi rezultatele pot fi chiar la unul şi acelaşi cuvânt, protrivit vorbitorului, deosebite; dovadă: *cribum* şi *cibrum* şi unul şi altul sunt forme disimilate din *cribrum.*

Legi nu s'au putut stabili încă; cu toate acestea, s'au putut clasa unele feñomene rău cunoscute înainte de publicarea lucrării învăţatului francez Grammont, întitulată „La dissimilation consonantique“, în care s'au stabilit vreo douăzeci legi care ar cârmui, după acesta, disimilarea în toate limbile; aceasta, după opiniunea noastră, este o greşală căci fenomenele disimilării nu sunt universale ca unele care sunt produsul organelor vocale variabile. De altfel, şi Thomas în lucrarea sa: „Essai de philologie française“ a putut să stabilească legi numai în ceea ce priveşte domeniul limbii franceze şi celei provensale, contrare celor ale lui Grammont. Legi se vor putea stabili numai atunci când se vor strânge şi se vor analiza cu cea mai mare atenţiune fenomenele disimilării în deosebitele epoce ale fie cărei limbi, întru cât două fenomene în două epoce diferite nu pot fi supuse aceleeaşi legi; din contră, în aceeaşi epocă şi în aceeaşi limbă disimilarea în cazuri identice se face identic; de ex., *courant d'air* şi *corridor* (să se pronunţe *curandér, coridor*)

dau şi unul şi altul: *kulander* şi *kolidor*, pe când într'o epocă mai veche *rederze*, *redorta* devin *redeze*, *redota*. (Dauzat). Grammont însă a putut să cuprindă toate fenomenele disimilării într'o singură lege: fonemul cel mai forte disimilează pe cel mai slab; când fonemele sunt de aceeaşi forţă ele se păstrează amândouă.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. I, 2² pp. 851–863; Kurze vgl. Gramm. pp. 239–245; Das wesen d. lautlich. Dissimil. (Abh. Sächs. Ges., phil.-hist. kl. XXVII (1909) nº V). — *W. Meyer-Lübke*, Gramm. d. langues romanes, trad. fr. de Rabiet. I, p. 593 sq. — *E. Wechssler*, op. cit. p. 155 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *H. Pernot*, op. cit. p. 239 sq. 443 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo; *Walde*, Dissim. asp. en latin (IF. XIX., p. 111). — *A. Carnoy*, op. cit. p. 100 sqq. — *E. Bourciez*, Phonét. franç. p. 112–114; Elém. de linguist. rom., p. 169 sqq. — *R. Loewe*, KZ. XL., p. 294. — *P. Kretschmer*, Glotta, I, p. 43 sq.; Sprache (Einleit. in die Altertumswiss. herausgg. v. *A. Gercke u. E. Norden*, p. 200). — *V. Porzezinski-Boehme*, op. cit. p. 148. — *Candrea-Ov.-Densusianu*, Dicţ. et. al limb. rom. (El. lat.) p. 61 (passim). — *M. Niedermann*, Et. sur la dissimil. conson. en latin (MB. XII [1908] p. 265 sqq.). — *Schwytzer*, IF. XIV, p. 24 sq.

DIFERENŢIERII, care rezultă din tendinţa pe care o au cele două foneme ce sunt în contact de a se diferenţia, de a se deosebi aşa de mult (în loc de a căuta să se potrivească în aşa fel încât să se identifice complet, sau să caute să se apere reciproc) prin introducerea unui fonem între dânsele în cât să împiedice orice acţiune reciprocă; de ex., în grupa *kt* în loc să se potrivească complet *k* cu *t* şi să devină *tt*: *atto* din lat. *actus*, din contră, el se schimbă în unele limbi ca iraniana, celtica, în spiranta *ch* pentru a deveni *-cht-*; de asemenea, diftongul *ei* se schimbă în *oi* (trecând în pronunţare prin *oi*, *oè*, *wa*) şi în loc de *lei* (din *lēge* trecând **leye*, *ley*, *lei*, *loi*, *loè*, *lwa*) se va zice *lwa*, scris *loi*. Cu acest fenomen s'a ocupat de aproape linguistul *A. Meillet* (MSM. XII, 1901, p. 14 sqq).

ASIMILĂRII, pe care K. Brugmann o explică prin *amor aequi*; ea rezultă din tendinţa ce o au două foneme neasemenea din acelaşi cuvânt de a'şi împrumuta reciproc, în total sau în parte, caracterele. Ea poate fi deci totală sau parţială şi consonantică sau vocalică: I. — Consonantică: gr. *etta* „şapte" *treim meres* „timp de trei zile" din *hepta*, *treis meres*; lat. *settembris* „septembre" din Septembris; it. *sette* „şapte" *um poco* „puţin" din lat. *septe(m)*, *un poco*; fr. *ym ptit*, din *une petite*; germ. *umbilich*, *meim papa* din *unbilich*, *meim papa*; engl. *bai(e)mbai* din *by and by*, etc. II. — *Vocalică*: gr. *hekoton* „una sută", *manasteri* „manăstire", pentru *hekaton*, *monasteri*; lat. *Sabastianus*, *oppodum* „cetate" din *Sebastianus*, *oppidum*; fr. *camarade* din *camerade*; it *danaro* „dinar", *appipito* etc. din *denaro*, cf. lat. denarius, *appetito*; span. *antrar*, *salvaje*, din lat. *intrare*, *silvaticu*; rom. *sănătate*, *perete* din lat. *sanitate(m)*, cf. it. *sanità*, span. *sanidad*, *părete*, etc.

Din aceste diferite exemple se poate vedea cum vocalele şi consoanele se asimilează unele cu altele; consoanele mai ales se potrivesc între dânsele sau prin unele din elementele lor: prin *sonoritate* (de ex., *segmentum* din **secmentum*, răd. *sec-*, *nupsi* din **nubsi*, răd. *nub-*), prin *articulare* (de ex., *penna* din **petna*, răd. *pĕt-*), sau prin toate elementele lor deodată (de ex., gr. *pramma* „lucru" din **prakma*, lat. *summus* din **submos*, it. *atto* din *actum*), etc.

Vocalele care sunt supuse asimilării sunt, în general, cele neaccentuate. Nu de mult Rudnicki a căutat să stabilească unele legi (două zeci la număr) pentru asimilare, precum a făcut învăţatul frances Grammont pentru disimilare; legile formulate de Rudnicki însă nu sunt nici exacte şi nici riguroase ca acelea a lui Grammont; mai mult încă unele exemple contrazic de multe ori unele legi. Legea întâia, bunăoară, sună astfel: „un fonem accentuat asimilează pe unul neaccentuat", etc.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. I, n² p. 834 sqq.; Kurze vgl. Gramm., p. 215 sqq.; Gr. Gr.,³ p. 69 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *F. Sommer*, op. cit. p. 125 sqq. — *H. Hirt*, Hb. d. griech. Laut- u. Formenlehre, p. 114 sqq. — *F. Stolz* — *J. H. Schmalz*, lat. Gramm. (Hb. d. Klass. Altertumswiss. hgg. v. Ir. Müller, p. 270 sq.). — *E. Wechssler*, opera cit., p. 140 sqq. 158 sq., şi întreaga bibliografie de acolo. — *Jespersen—Davidsen*, Lehrb. d. Phonet., p. 164 sqq. — *H. Pernot*, op. cit., p. 236 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *E. Bourciez*, Phonét. franc., passim; Eléments de linguist. romane, p. 170. — *A. Carnoy*, op. cit., p. 196 sqq. — *M. Niedermann*, op. cit, p. 102 sqq. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. în die Altertumswiss. hgg. v. Gercke u. Norden, p. 199 sq.). — *V. Porzezinski-Boehme*, op. cit., p. 143.

EPENTEZEI care rezultă din tendinţa pe care o are un sunet, de obiceiu vibranta *n* şi *r*, de a produce un diftong în *i* (sau în *u*) în silaba precedentă, sunet, ce a fost muiat mai întâiu de o vocală următoare, de obiceiu, de *i*, care şi el de cele mai multe ori cade; de ex., cuvintele greceşti: *kteinō*, şi *moira* care vin din **kteni̯o* şi **mor-i̯a*, trecând, mai întâiu, prin **kteñ-i̯ō* **mo-r̃i̯a* şi apoi, prin **kte^iñ-i̯ō*, **mo^ir̃-i̯a* şi *kteinō*, *moira*.

Epenteza este restrânsă în limbile i.-e. după fiecare limbă în parte şi după timp. Aşa, bunăoară, din domeniul limbii iraniene numai în limba Avestei este dovedită epenteza lui *i* şi *u* regulat înaintea vibrantelor *n* şi *r*; de ex., *na^iryasča*, *a^iryo*, etc.; în limba armeană găsim de asemenea, exemple de epenteza lui *-i*; de ex., *lain* <**plan-i̯o* prin *plaiñ-i̯o* (cf. lat. planus); în limba celtică epenteza este aşişderea deasă: de ex., *beir* «a purta» din **bere*, *aile* «altul». cf., lat. *alius*, arm *ail*,; din contră în limbile germanice acest fenomen nu este dovedit prin exemple sigure; şi anume: pentru epenteza lui *-i* exemplele sunt foarte

rari, iar cât privește epenteza lui *-u*, ea este contestată. În limba greacă epenteza este panhelenică în grupele *αυι̯, ονι̯, αρι̯, ορι̯, αϝι̯, οϝι̯*: φαίνω, ναίω, μοῖρα, εὑρεῖα, etc. din **φαν-ι̯ω, *ναϝ-ι̯ω*, prin **ναh-ι̯ω, *εὑρέϝι̯α* etc.; și, după toate probabilitățile, ea pare să fi avut loc în epoca protogreacă și în grupele: *ασι̯, εσι̯, οσι̯, υσι̯* (cf. K. Brugmann, Kurze vgl. Gramm., p. 225). Epenteza lui *-u* însă nu este sigură nici în această limbă. Nici în limba latină literară nu se văd urme de epenteza lui *-i*. Cu toate acestea, se prea poate să fi existat și în această formă a limbii latine exemple de acest fenomen; de ex., numele proprii de felul celor ce urmează: *Attius* lângă *Aetius* din *Aitius*, *Amilius* lângă *Aemilius* din *Aimilius*; pe inscript. din Praeneste: *Painiscos* (pentru Παινίσκος), *Craislios* (pentru *Crassilios*) CIL.XIV nn. 4098, 3110; din inscripțiunile posterioare *Flaivae*, *Flaiva*; *Silia Ilaira* (cf. fr. St. Hilaire); *Urbaini* (cf. fr. Urbain) etc., ar putea constitui o dovadă de existența în această limbă a fenomenului ce ne preocupă. N'ar trebui deci să vedem în aceste 'gentilicia', cari au ca vocală radicală *a* și altele paralele *ae* (=*ai*) o simplă întâmplare; ci, poate, formele cu vocala radicală *ae* sunt eșite din cele cu *a* prin epenteza unui *i*, de ex., *A*ⁱ*milius*, *A*ⁱ*tius*, etc.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. I, II², p. 833 sq.; Kurze vgl. Gramm; p. 223 sq.—*G. Meyer*, Gr. Gr.³ p. 172 sqq. și bogata literatură de acolo. —*Bartholomae*, Grdr. d. ir. philol. I, p. 176.—*Fr. Kluge*, Vorgesch. d. altgerm. Dial. (Grdr. d. germ Phil. I² p. 411 sq.).—*E. Wechssler*, op. cit. p. 145 sqq și bogata bibliografie de acolo. — *Suchier*, Altfranz. Gramm. pp. 31. 34.—*Danielsson*, IF. XIV (1903) p. 381 sqq. — *F. Solmsen*, KZ. 29 (1905) p. 108¹; *A. Zimmermann*, Zur *i* epenth. im Latein. (BB. XXVII p 331sqq.).

DESVOLTĂRII DE SILABĂ (*anaptyxis*) care rezultă din tendința ce o are o silabă cu accentul principal sau secundar de a se descompune în două silabe nouă, căci gruparea veche produce, cine știe din ce cauză, greutate vorbitorului. Silaba nouă desvoltată este sau cu accentul secundar, sau fără accent: fr. *hànáp* din vgs. *hnapp*, gr. βόλιτα din βόλτα; iar vocala acestei silabe este adeseori aceeași fie cu aceea a silabei cu accentul principal, fie cu aceea a silabei vecine: gr. βάραγγος (Hipponax, citat de ME. p. 188,6) din βράγγος, sp. *taragona* din *draconem*, etc; alte ori însă este o vocală cu totul alta: *techinam* (Plaut. Bacch. 392) din *technam*=τέχνην.

Urme de ale acestui fenomen, reprezentat mai bine în limba populară, decât în cea literară și mai mult în elementele împrumutate, găsim în toate limbile *i.-e.* în interiorul, la începutul și în unele limbi, la sfârșitul unui cuvânt: I. În interiorul unui cuvânt: gr. *Salamōna* din *Salmōna*, *Heremēs* din *Hermēs* (inscript.), *asteron* „astru" din *astron* (papir.), *drachumē* „drahmă" din *drachmē*, etc. lat. *periculum* (Plaut., Capt. 91,740), *extempulo* (Plaut., Rud. 86), *drachumam* (Plaut., Pseud. 85,93), *Guminasium*

(Varro şi Catullus), *musimo* (Lucil; Sat. VI, 15; Cato, Orat. 18); *dulicia*, *liberitas*, *arimorum* (în lat. poster.) *Celementinus*, *Daphini* (pe inscripţ. din Sicilia), *calamida*, *ciribrum* (Schuchardt, Vocal. II, 400), etc. pentru *periclum* (Plaut., Bacch. 963), *extemplo* (ibid 977), *Alcmena*, *drachmam*, *gimnasium*, *musmo* din grec. μύσμων, *dulcia*, *libertas*, *armorum*, *Clementinus*, *Daphni chlamida*, *cribrum*, etc.; formele dialectale: *arageţud* 'argento', *sakarater* 'sacratus' (în limba oscă), *sacaracirix* 'sacratrices' (în dial. pelignic), etc.; *ouvérier*, *peupelier*, etc.. precum si unele împrumuturi din alte limbi, ca: *harousse*, *canif*, *caleçon*, etc., din visl. *hross*, vgs. *ros* „cal", oland. *Knijf*, ital. *calzone*, etc. *sopperire*, lângă *sopplire*, etc., precum şi unele forme împrumutate: *asima* (din **asma* = *asthma*, gr. ἄσθμα), *birichino* (din prov. *bricon*, cf. G. Paris, R.IX p. 626), *pittoco* (din gr, πτωχός?) etc.; span. *coronica*, *gurupa*, *taragona*, etc., pentru: *cronica*, *gruppa*, *draconem*, etc.; portugh. *erimida*, *expectara* (pe o inscripţiune luzitanică din sec. VII ori VIII), *firivolo*, etc., în loc de: *ermida*, *spectra*, *frivolo*, etc; rom. trans. *hirean*, *hurubă*, *hiribă*, etc., mold. *vătăman* «sătean fruntaş», (dobrog. *ataman* «vătaf de pescari»), pentru: *hrean*, *hrubă*, *hrib*, rusescul *hatman*, etc.; vgs. *burug* (din prg. **borg*), ngs. *burg*, *bifelahan*, *moragan*, etc. din *befehlen*, *morgen*, etc.

II. — La începutul unui cuvânt desvoltarea de silabă '*prosthesis*' la gramaticii greci) este pricinuită de greutatea cu care se pronunţau grupele de consoane: *sc*, *sp*, *st*. Acest fenomen se sue, în domeniul limbii greceşti, până la epoca limbii ἡ κοινή; iar în acela al limbii latine până la latina vorbită în epoca imperială; de ex., ἱστήλη, ἱστρατιώτης (din anul 225 d. Hr), ἱστεφανίων, etc. Pe inscripţiunile latine din epoca imperială găsim exemple încă de pe la sfârşitul sec. II d. Hr.; de ex, *iscelesta*, *ispose*, *espiritum* (pe cele din Italia); '*ispiritum*, *iscolasticu*, *expectara*, *istephani*, *ispe*, cf. şi cuvântul grec împrumutat: ἰσπής = spes (pe cele din Spania), *ismaragdus*, *ispeluncola*, etc., (pe cele din Galia).

Limbile romanice aşişderea au exemple de anaptyxis; de ex., vfr. *escu*, *escrit*, *espee*, etc. şi în cuvintele împrumutate; vfr. *esperon*, *isnel*, *eslider*, etc. din: lat. *scutu*, *scriptu*, *spatha*, (gr. σπάθη), etc., din vgs. *sporo* (prg. **sporone*), *snel*, anglo-sax. *slidan*, etc. gascon. *arram*, *arriu* din lat. *ramum*, *rivum*, etc.; ital. *istudio*, *iscuola*, etc.; v.span. *esporon* (din vgs. *sporo* < prg. **sporone*), span. *espada*, etc., portugh. *esporão* (cf. vgs. *sporo*), *arrebol* (din lat. *ruborem*); arom.: *arăzbună*, *armasiră*, etc. Fenomenul acesta a avut loc la început numai după o finală consonantică; de aceea, formele duble: *cum ispatha* dar *illa spatha*, *une spede* (Cantil. de St. Eulalie, sec. X) dar *en estant* (La belle Doette, sec. XIII), *con istudio* dar *lo studio*, etc.; iar mai târziu el a început să aibă loc şi acolo, unde preceda o finală vocalică, până când, în sfârşit, în unele limbi romanice tendinţa de a fi exprimată a biruit.

III. — La sfârșitul cuvintelor de asemenea, întâlnim desvoltare de silabă; de ex., ital. *speme* (*spene*) = lat. *spem;* portugh. *vili, suli* = *vil, sul,* etc.; fr. *cueillir(e) la lavande, Ulme* (=*Ulm*), *cheque, brique* = engl. *check. brick, halte,* = german. *halt,* etc.

Probabil că și aici motivele etnologice sunt acelea cari au dat naștere acestui fenomen (cf. Wechssler, op. cit. p. 153 sq.). Este vorba deci de mijlocul de a și apropria cineva o articulare neobișnuită; sunt limbi, de pildă, care sunt bogate în consoane; și pentru ca unele grupe de sunete (de ex., grec. δν, κν, μν, ψν, χν; lat. *cn, pr, sm;* germ. *hn, kn;* etc.), care produc greutate unui străin, să poată să fie mai cu înlesnire pronunțate, se simte nevoia de a fi introduse unele vocale (de ex., *Ariadine, lucinus* = Ἀριάδνη, λύχνος etc., fr. *hanap, canif* = vgs. *hnapp,* oland. *Knijf;* ital. *biasimo,* cf. fr. *blasme, blâme;* basc. *apirilla* = *aprilem,* etc.) Armenii au înlăturat greutatea pronunțării lui *r* inițial din cuvintele iraniene împrumutate prin mijlocul *prosthesei*: *eram, eramac,* „turmă" din iran. *ram, ramac;* Germanii, așișderea, nu pot să pronunțe unele cuvinte rusești și poloneze fără să introducă astfel de silabe; același lucru s'a întâmplat și cu vechii locuitori ai Peninsulei Iberice, la cari, de oarece unele serii de sunete ale limbii latine erau greu de pronunțat s'a simțit nevoia să aibă loc desvoltări de noi silabe; de ex., Bascii pronunță: *guiristinoa, Khurutzea, porogonza,* etc. pentru: *christianum, crucem, probantia,* etc. (cf. Diez la Carnoy, op. cit. p. 108).

Cf. *K. Brugmann,* Kurze vgl. Gramm., p. 221; Grdr. I. 2², p. 819 sqq.—*G. Meyer,* Gr. Gr.³, p. 165 sq.—*W. M. Lindsay—H. Nohl,* Die latein. Spr. p. 167 sqq.—*F. Sommer,* op. cit. p. 154 sq.—*P. Giles—J. Hertel* Vgl. Gramm. d. Kl. Spr. pp. 149, 154, 162¹—*A. Thumb,* Die griech. Spr. p. 144 sq —*E. Schweizer,* Gramm. d. pergam. Inschr. p. 102².—*A Philippide,* op. cit. p. 33.—*E. Wechssler,* Giebt es Lautgesetze, p. 153 sqq. și întreaga bibliografie de acolo. — *G. Hatzidakis,* Neugriech. Miscellen (KZ. 38, p. 105 sqq).—*K. Dieterich,* Neugriech. u. Romanisches (KZ. 39, 121).— *Kn Nyrop,* op. cit., p. 369 sq.— *J. Pirson,* La langue d. inscript. lat. d. la Gaule, p. 59 sq. *A. Carnoy,* Le latin d'Espagne, p. 107 sq —*H. Pernot,* op. cit. p. 131 sq.— *F. Piquet,* op. cit. p. 38.—*E. Bourciez,* Phonét. française, p. 172; Elém. de linguistique rom., pp. 47.338.— *Holthausen,* Altsächs. Elementarbuch, p. 51 sq—*J. Vendryès,* L'intens. init, pp. 215—224 și bogata bibliografie de acolo. *Schuchardt,* Voc., II, passim (mai ales pp. 397 și 400 sqq.) — *Seelmann,* Die Ausspr. d. Latein., p. 251. — *Planta,* Gr. d. Osch. Umbr. I p. 251.

X.

VOCALISMUL

Generalităţi.

Nu toate vocalele limbilor i.-e. se întâlnesc în aceeaşi măsură. Vocalele *e* şi *o*, bunăoară, sunt cele care se întâlnesc foarte des; ele s'au păstrat aproape în toate limbile europeene (afară de cea albaneză, germanică şi baltică, unde i.-e. *o* s'a schimbat în *a*), precum şi în cea armeană şi cea toharică din cele asiatice; iar din grupa ariană (indiana, iraniana şi estiraniana sau nordariana) ele au dispărut şi au fost înlocuite prin *a*. De ex., formelor: gr. γένος, lat. *genus* corespunde forma ind. veche *janas;* arm. *berem*, gr. φέρω lat. *fero*, v.irl. *berim*, v.sl. *berą*: v.ind. *bhárāmi*; gr. τό δε, lat. *(is-)tod)* v.bulg. *to*, got. *þa-ta*, daz: v.ind. *tád;* gr. ἐστί, lat. *est*, toh. *-šeš* corespunde forma ind. veche *ásti*.

Cu toate acestea, şi limbile ariene trebue să fi avut într'o epocă mult mai veche vocalele *e* şi *o*, cum se dovedeşte din desvoltarea variată a explosivelor velare după locul ce 'l ocupau la început înainte de *e* sau de *o*. Inainte de *e* aceste consoane se schimbau în palatale, iar înainte de *o* ele se păstrau. De ex. v.ind. *cakára* (<*kekora) şi v.ind. *jaghána* (<*gheghona) cu o îndoită reprezentare a explosivelor velare i.-e., anume: *c* şi *j* înainte de primitivul *e* şi *k* şi *g* înainte de primitivul *o*.

Mai rară de cât *e* şi *o* a fost în limba i.-e. primitivă vocala *a*, care în unele limbi a coincis cu *o* sau cu reprezentantul ei. De ex., i.-e. *aĝō* = v.ind. *ájā-mi*, arm. *ac em*, gr. ἄγω, lat. *ago*, v. sl. *ake*, etc.

Aceste trei vocale *e*, *o*, *a* apar şi ca lungi *ē*, *ō*, *ā*; şi adeseori alternând cu cele scurte; de ex., πώς (πού): πέτα, πόδα; *pēs*: *ped-is*; *tĕgo*: *tōga*: *tēgulum* etc. Vocala radicală *e* relativ *o* putea chiar din cauza atoniei să cadă; de ex., v. ind. upa-*bd*-as „ropot", gr. ἐπί-βδ-αι „sărbătoare secundară" în cari *bd* este rămăşiţa răd. **ped-* (deci > *b* în legătură cu *d*).

Vocalele *ē*, *ō*, *ā* ale unui radical din cauza atoniei puteau să dea naştere unei vocale slabe, comparabilă cu hebr. 'Schwa' de un timbru nedeterminat, reprezentat prin *ə*. In cele mai multe limbi i.-e. el este reprezentat prin *a*, afară de limbile ariene, în care este reprezentat prin *i*; de ex., **pətēr*: v. ind. *pitā*, gr. πατήρ, lat. *pater*, v. irl. *athir*, got. *fadar*, etc.

Pe de altă parte, vocalele *i* şi *u* puteau să apară: fie formând silabe independente scurte şi lungi; fie formând elementul al doilea al unui diftong, întâiul fiind una din vocalele *ē*, *ō*, *ā*; fie ca consoană la începutul unei silabe, între vocale şi după consoană înainte de vocală şi scriindu-se de cele mai multe ori: *j*, *w*.

In limba greacă şi cea latină clasică domnea *cantitatea*: vocalele erau lungi sau scurte; în epoca imperială însă, în secolele II şi III d. Hr., a avut loc o mare schimbare în pronunţarea vocalelor, care în cursul acelor secole au pierdut puţin câte puţin deosebirile cantitative şi au început să se deosebească numai prin timbru. Silabele nu se mai socoteau lungi sau scurte după cantitate, ci după accent; vocalele scurte, în general, s'au deschis, iar cele lungi s'au închis; de ex., gr. ξένους, ὄρ̄, πρόσωπον, etc. se pronunţau: xēnŭs, ōră, prōsŏpŏn; lat. *simul*> *semul*, *habēbat*> *habibat*, etc. (vezi pag. 259).

1.—*Vocalele* limbilor vechi clasice ca şi cele din limbile moderne, au deosebite timbre; de aci şi felul variat cum au fost tratate ele în diferitele dialecte greceşti, italice şi germanice. De ex., protogr. *e* era foarte deschis în dialectul elic (ẹ); de aceea, şi ortografii ca: εὐσαβέοι = εὐσεβοῖ; deschis (ᵉ) era şi în dialectul eolic şi o parte din doric, de vreme ce ε + ε = η (ę̄); din potrivă, în dialectele ion.-atic, nordvest. grec, beotic şi cealaltă parte din doric era închis (ẹ); de aci ortografii ca: beot. ϝέτια (= ἔτεα), tesal. Κλιόμαχος (= Κλεόμαχος), atic. εἰάν (= ἐάν), βασιλεία (= βασιλέα), θῆς (= θείς) din *θενς şi τρῆς (= τρεῖς) din *τρεῖες, etc. Protoital. *ĕ* era aşişderea în limba latină deschis (ᵉ); cel lung însă, *ē*, avea un timbru mai închis (ę̄). Protogrecul *ā* avea un timbru deschis la Ionieni; de aceea, el a trecut la ei în *ā̄* şi era mai deschis de cât protogr. *ē* (= η). [Chiar în inscripţiile ionice aceste două vocale erau ortografiate deosebit *ā̄* prin H, şi *ē* prin E]. Vocala latină *ĭ* avea un timbru mai deschis de cât *ī*, apropiindu-se mai mult de acela al lui *ĕ*, cum se vede din ortografiile inscripţiunilor ca: tempestatebus, trebibos = tribubus, merentessemo, caressemo, Corentho, etc., precum şi din ortografiile greceşti: Τεβέριος, κομέτιον, etc. Protogr. *ŏ* avea o pronunţare închisă în cea mai mare parte a domeniului limbii greceşti (ọ), reprezentat prin *u* (ou) la lungiri compensatoare şi la contracţiuni în dialectele ion.-atic, nordvest. grec şi o parte din doric (Doris mitior), de ex., τῷς (= (τούς) din* τονς αἰδῷς (= αἰδοῦς) din αἰδόος. Chiar tendinţa lui *o* de a trece în *u* (scris υ, ου) în dialectele lesbic, cipric, arcadic şi pamfilic se explică numai prin timbrul închis al acestei vocale: arc. ἄλλυ, cipr. γένοιτυ, lesb. ὄνυμα pamf. Διόνους etc.; din contră, în celelalte dialecte dorice (Doris severior) *o* se pronunţa deschis (ǫ); de aceea, rezultatul contracţiunii al lui *o*+*o* şi al lungirii compensatoare -o+νs era ω: δάμω (= δαμοǫ), ἵππως (ἵππῳνς). Protogrecul *v* (= *u*), al cărui timbru vechiu era păstrat în unele, dialecte, unde era reprezentat prin ου, o (de ex., beot. γλουκού = γλυκύ, lacon. ζούγωνερ = ζυγωνες, cipric μοχοῖ =

μυχοί), își schimbase acest timbru (*u*) în dialectele ion.-atic încă din epoca preistorică într'unul mai ascuțit *ü*; iar *ü* a trecut în întreg domeniul limbii grecești în *i*, în tot cazul înainte de sec. IX după Hristos; lat. *-u* era un sunet deschis, tinzând către timbrul *o*; de aceea, ortografii ca: *sortus* pentru **surtus*; *ū* însă avea un timbru mai închis.

Din vocalele i.-e. primitive unele, anume: i.-e. *ă* și *ŏ*; *ā* și *ō* s'au fuzionat complet în limba protogermanică; și această fuziune a avut loc foarte de timpuriu, întru cât deosebitele limbi germanice se potrivesc din punctul acesta de vedere; de ex., vocalelor i.-e. *ă*, *ŏ* corespunde în prg. vocala *a*; și vocalelor i.-e. *ā* și *ō* corespunde în prg. vocala *ō*; de ex., i. e. **săld* „sare": prg. **sălt*, gr. (σ)αλς, lat. *sal*; i. e. **aĝrós* „agru": prg. **akrás*, cf. gr. ἀγρός, lat. ager; i-e. **bhā(u)ĝos* „fag": prg. **bōkás*, cf gr. φᾱγός, lat. fāgus. i.-e. **pōd-s* „picior": prg. **fōt-s*, got. *fōtus*, cf. gr. πώς, lat. pēs.

2. — *Diftongii ai, ei* au devenit atât în limba greacă cât și în cea latină, simple vocale, al căror timbru era tot una cu acela al lui *e* deschis (*ę*) și *i*, după ce au trecut (nu în aceeași epocă în deosebitele dialecte grecești) întâiul, prin formele *ae* (=*aę*) *aei*; iar celalalt prin *ę̄*; *oi* așișderea s'a schimbat într'o vocală al cărei timbru în limba greacă era tot una cu acela al lui *ü* și mai târziu, cu acela al lui *ĭ*, după ce a trecut (nu în aceeași epocă în diferitele dialecte grecești) prin *oe*, *oę* apoi, *ui*, *ü*; iar în limba latină era egal cu acela al lui *ū*, după ce a trecut prin formele: *oe*, *oę̄*. Diftongul *ou* (*ov*) a devenit, de asemenea, în limba greacă și cea latină *o*, simplă vocală, al cărui timbru era tot una cu acela al lui *ū*, după ce a trecut, în diferite epoce în deosebitele dialecte, prin forma *ǭ*; în fine *eu* și *ou* s'au schimbat amândouă într'o simplă vocală lungă, având timbrul vocalei *ū*, după ce au trecut prin forma (*ǭ*).

Iar toate celelalte vocale i.-e., afară de câteva schimbări parțiale au rămas neschimbate. Pe de altă parte, vocalele protogermanice au suferit în desvoltarea lor în diferitele dialecte germanice mai multe schimbări, datorite unor legi noi secundare cunoscute sub numele de:

Ridicare de accent (Tonerhöhung), căreia se datorește trecerea lui *ĕ* în *ĭ*;

Frângere (Brechung), căreia se datorește trecerea lui *ĭ* în *e*, (got. *ai* înainte de *h r*) și a lui *ŭ* în *ŏ* (got. *aú* înainte de *h*, *r*), care s'a întins mult mai mult de cât cealaltă.

Limba gotică a menținut, în general, vocalele pregermanice, afară de *e*, *i* și *u* (aceste două din urmă numai în unele cazuri, când sunt urmate de *h* și *r*) care sunt reprezentate prin *i*, *ai* (=*ę*), *aú*(=*ǫ*); din potrivă, cea germană-de-sus menține vocalele care suferă schimbare în cea gotică. Dar și în germana-de-sus au avut loc alte schimbări: aceea a pregermanicului $\bar{e}_1$ în *ā*; cele provenite prin *monoftonghizarea* diftongilor, prg. *ai* și *au* în *ē* și *ō* și a got. *iu* (din prg. *eu*) în *ū* în limba ger-

mană-de-sus veche, precum şi ale diftongilor v. gs. *ie, uo üe* (din prg. $\bar{e}_2$, $\bar{o}$(=i.-e. ā şi *ō*) în *ī, ū, ǖ* în germana-de-sus medie şi prin *diftonghizarea* prg. *ō* şi *ē* în *uo* şi *ie* în limba germană-de-sus veche şi ale mgs. *i*, (din i.-e. *ī*), ū (din i.-e. *ū*), *ǖ* (din i.-e. ĕu) în *ei, au, eu* (*ău*); în sfârşit, cele datorite fenomenului numit *metafonie* (Umlaut) care este foarte veche şi generală.

Vocalele şi *diftongii* greco italico-germanici reprezintă de multe ori aceleaşi foneme primitive indoeuropeene :

Corespondenţe Protogr. *ă, ĕ, ĭ, ŏ, ŭ*; Ital. *ă, ĕ, ĭ, ŏ, ŭ*; Protogerman. *ă, ĕ, ĭ, ă, ŭ* reprezintă i.-e. *ă, ə, ĕ, ĭ, ŏ* şi *ŭ*.

Gr. ἄξων 'osie de trăsură', ἄροτρον 'plug', etc; πατήρ 'tată' φέρω 'port', δέκα 'zece', etc.; ἠθεος 'flăcău, tânăr', ἰρ-ήν 'tânăr', etc.; χόρτος 'grădină', πόσις 'bărbat', ζυγόν 'jug', δύο 'doi', etc. — Lat. *axis, aro* 'ar', etc; *pater*, etc.; *fero, decem*, etc..; *viduus* (Plaut) 'văduv, neînsurat', *vir* 'bărbat', etc; *hortus, potis* 'capabil de' etc.; *jugum, duo*, etc. — Got. *ahsa, arja*, etc.; protogerm. **japér* : **jader*, got. *fadar*, v. gs. *fater*, etc.; vgs. *bëran, zëhan*, etc.; got. *widuwo, wair*, 'bărbat', vgs. *werâlt* 'Menschenalter', lat. *saeculum*, etc.; protogerm. **gardas*, got. *gards*, v. gs. *gart* 'grădină', got. *brūp-faps* 'mire', etc.; got. *juk, tw'ai*, etc

Protogr. *ā, ē, ī, ō, ū*; Ital. *ā, ē, ī, ō, ū*; Protogerman. $\bar{o}$[1], *ē, ī, ō, ū* reprezintă fonemele i.-e. *ā, ē, ī, ō* şi *ū*.

Gr. φρᾰτωρ 'frator', φᾱγός 'fag', etc.; μήν (din *μην-ς) 'lună', ἐδ-η-δ-ώς 'cel care a mâncat', etc.; ἰτέα 'salcie', ἰός 'otravă', ῥῖγος 'frig', etc.; πώς 'picior', γνωτός, π. ώ, εἰδώς 'cel care ştie', etc,; μῦς 'şoarece', σ ς 'scroafă', etc. — Lat. *frāter* 'frate', *fāgus*, etc. *mēnsis, ēdi*, etc.; *vītis, vīrus, frīgus*, etc.; *gnōtus, flōs* 'floare', *prō*, etc.; *mūs, sūs*, etc. — Protogerm. **bōrōper-*, got. *brōpar*, v. gs. *bruoder*, protogerm. **bōkā-s*, got. *bōk*, v. gs. *buohha* 'Buche', etc.; got. *mēnōps* 'lună', v. gs. *mānōd*., got. *ēt-um*, 'mâncăm', etc.; v. gs. *wīda* 'Weide' „salcie", protogerm. **swīnam* 'porc' v.gs. *swīn*, n. gs. „Schwein", cf. i.-e. **suīno-s* 'de porc', etc.; protogerm. **fōt-s*, got. *fōtus*, v.gs. *fuoz*, got. *weit-wōds* 'martor' got. *blōma*, v. gs. *bluoma*, etc., v.gs. *mūs*, n. gs. *Maus*, v. gs. *sū*, ngs. *Sau*, etc.

Gr. *ai, ei, oi, au, eu, ou*; Ital. *ai, ei, oi, au, (eu>) ou*; Protogerm. *ai, ī* (<**-ii* din **ei*), *ai* (<**oi*) *au, eu, au*, (<**-ou*) reprezintă diftongii indoeuropeeni *ai̯, ei̯, oi̯, au̯, eu̯, ou̯*; precum vedem chiar în limba protogermanică se confundaseră cei doi diftongi *oi̯* şi *ou̯* în *ai* şi *au*.

Gr. αἴθος 'foc, flacără', πείθω 'i nduplec, sfătuesc' στείχω 'umblu, merg'; (ϝ)οἶδα 'ştiu'; αὐξάνω 'măresc, adaog', ζεῦγμα 'nod, legătură', γεύω 'gust', σπουδή 'grabă, silinţă, râvnă', etc. — V. lat.

---

1 In timpul lui Caesar nu se schimbase încă ā în ō, căci Germanii pronunţau încă *ā* în cuvântul scris de istoricul roman „bācenis s.inţ. silva„ B. G. VI, 10, 5, cf. lat. fāginus.

Gnaivod (=Gnaeo), *aidilis* 'edil', etc.; v. lat. *deivos*, *regei*, *feido*, osc. *feihúss* 'muros', cf. gr. τεῖχος etc.; v. lat. *oino* (=unum), cf. pelign. *coisatens* 'curaverunt', etc.; lat. *aut* 'dar', *augēre* 'a mări a adăoga', etc.; lat. prelit. *iouxmenta*, etc.; lat. prelit. *louquiod*, osc. *castrous* 'capitis' etc. — Germ. got. *aiws* 'timp, eternitate', *sáir* 'durere', *snáiws* 'zăpadă', etc.; protogerm. **sīzō*, got *steigan*, etc; protogerm. **ainás*, got. *áins*, cf. gr. οἶνός, lat. *unus*, protog. **wáit-e*, got. *wáit*, 'el știe', cf. gr. (ϝ)οἶδε, *baráis* cf. gr. φέροις, etc.; protog. adv. **auk*, got. *áukan* 'a mări', protog. **háubiþ*, got. *háubiþ* 'cap', etc.; protog. inf. **keus-ana-m*, got. *kiusan*, anglo-sax. *cēosan*, protog. **ðeupaz:* **ðeopaz*, got. *diups* 'adânc', etc.; protog. **raudas*, got. *ráups* 'roș', protog. **ðaubas*, got. *dáufs* 'imbecil' etc.

Diftongii i.-e. cu întâiul element lung, *āi̯*, *ēi̯*, *ōi̯*, *āu̯*, *ēu̯*, *ōu̯*, s'au păstrat mai rar în limbile i.-e. separate, anume: mai mult la sfârșitul de cât în interiorul unui cuvânt; în adevăr, prin scurtarea întâiului lor element, au coincis, în anumite condițiuni și într'o măsură mai largă pentru unele limbi i.-e. și mai puțin întinsă pentru altele, cu ceilalți diftongi cu elementul lor întâiu scurt, trecând apoi prin aceleași modificări, cum vom vedea, ca și aceștia; să se compare, bunăoară, gr. χώρᾱι, ἵππωι, etc. reprezentând i.-e. **akuāi ekuōi*, față de lat. prelit. *Toitesiāi*, lat. inscr. *Loucināi*. osc. *deivāi* 'deae,' got, *gibāi*, lat. pren. *Numasiōi* 'Numerio' osc. *Abellanui* 'Abellano' și față de gr. ἵπποις din **ἵπποις: i.-e. **ekuōis*, osc, *feihuis* 'muris' *eizois* 'eis,' precum și gr. νᾶυς, νῆυσί, v. ind. *nāu-h*, ᾱὖτη din **hāutē*, cf. zend. *hāu* 'aceasta,' lesb. ἄυως 'aurora' din **āusos*, lat. *aurōra* din **āusōsa* etc. față de gr. νεῦρον, 'nerv, ἔζευξα am 'înjugat,' δοῦλος 'sclav, servitor' etc. din **snēuron* **εζηυξα* **δωυλος* etc.

Toate aceste vocale și diftongi scurți și lungi sunt primitivi. Sunt însă și alte vocale și diftongi cari și-au luat naștere, mai târziu, în epoca de desvoltare a fiecărei limbi i.-e. separate, fie prin scurtarea vocalelor lungi ale diftongilor, fie prin inovațiuni analogice, fie prin metafonie, mai ales în limba germană-de-sus și în cea germană-de-jos, fie prin schimbarea cantității, fie prin căderea lui *i̯*, *s*, *u̯*, fie prin contracțiuni.

In amândouă limbile contracțiunile au loc în urma căderii unor foneme, de ex, în limba greacă a lui *i̯*, *u̯*, și *h*. Când au căzut în limba greacă *i̯* și *s* și dacă au dispărut în același timp, nu știm. Probabil că au căzut chiar în perioada protogreacă. Și dacă ar fi să judecăm după unele date din poemele homerice, *i̯* pare să fi dispărut înaintea lui *s*. Cu mult mai târziu au loc contracțiuni din cauza căderii lui *u̯* (*ϝ*), care a dăinuit până târziu în unele dialecte. In limbile italice *i̯* intervocalic a căzut de timpuriu, chiar în epoca protoitalică; *u̯* intervocalic în schimb se menține în limba latină; sunt însă și cazuri în cari *u̯* dispare mai curând sau mai târziu după poziținea pe care o ocupă în cuvânt și după sunetele înconjurătoare. Vom avea deci contracțiuni din limba indoeuropeană primitivă, din cea protogreacă și cea protoitalică precum și din cele istorice:

I. e + e o + e o + a o + u a + a; de ex., i-e. **ēsm̥* 'eram,' gr. hom. ἦα, din **e + ēsm̥*; *nēsti* 'non est,' lit. nésti, v. sl. nèstŭ, din **ne-esti*; **ōmēd* 'care mănâncă alimente crude,' gr. ὠμηστες, din **omo + ēd-*; **stṛto + ag-* 'general,' dor. στρατᾱγος; **ekuo + ag-* 'vizitiu, skr. aśvājа, **u̯lu̯kuōi* 'lupului'

gr. lykō̆, din u̯lquo-ai. *Sou- 'acesta,' gr. houtos, din *so + u, etc. *eĕ̆u̯āi 'epei', din eĕ̆u̯a-ai, chōrāi. etc.

II. Din contracțiunile produse în epocele protohelenică și protoitalică prin căderea fonemelor: i̯, s, h, (când au dispărut și dacă au dispărut în același timp nu știm) citām: e[i̯]e, a[i̯]o, e[i̯]o, i[i̯]ā, e[s]e, a[s]o, e[s]o, o[s]o); de ex., gr. treîs din tre[i̯]es, skr. trayas, vsl. trije, orō din *ora[i̯]o, ōnoumai din *one[i̯]omai, etc., genous din* *gene[s]os, heipomēn din *e-he-poman = *e[s]-poman, tōu din *ta-(s)om, etc. Lat. tres din *treies, planto din *plantaio etc. S intervocalic în această limbă se schimbă în-r-; de ex., curo din *koisaio, istarum din *istāsōn, etc. în l. oscă s'a păstrat gradul mediu: egmazum „rerum".

III. Contracțiunile din cauza căderii lui u̯ se produc mult mai târziu: acest fonem a dăinuit până târziu în unele dialecte grecești și în limba latină. Apoi, mai sunt cazuri de contracțiuni produse, sau prin influința analogiei, sau prin fuziunea cuvintelor unui grup, sau prin căderea altor consoane; de ex., e[u̯]ē, a[u̯]e, e[u̯]e, a[u̯]a, i[u̯]i, a[u̯]o: gr. ionnē din *ne[u̯]ē (at. *nea*) „nouă", adj. gr. ākōn din *a-[u̯]ekōn, basilēs din *basilē[u̯]es, ets.; histāsi, din *histaasi etc.

Lat. lātrina din lavatrina, ditior din divitior, suēram din sueveram, nonus din *nouonos din *uouenos, sōl din *sauol, din *sauel, etc. nīl din nihil; cōgo din *coago, cōpia din *co-opia, prōles din pro-oles, dēsse din *de-esse, etc.

Cronologia legilor contracțiunii în limbile greco-italice formează încă o parte obscură. S'a putut ajunge la stabilirea epocei unor cazuri de contracțiune în l. latină, de ex., contracțiunea lui $o+a > ō$ (cf. cōgo din *co-ago) este anterioară celei lui $o+i > oe$ (cf. coepere din *co-ipere din *co apere: *apio, căci întâia a avut loc într'o epocă anterioară schimbării lui $a > i$ din cauza accentului de intensitate inițial, pe când a doua a avut loc posterior, de vremece *a* din co-apere s'a schimbat în *i* (co-ipere) din cauza aceluiași accent.

Din exemplele date mai sus vedem, apoi, că atât vocalele cât și diftongii corespund între cele trei limbi pedeoparte și între acestea și cea indoeuropeană pe de alta; și dacă ar fi fost să se petreacă lucrurile așa, atunci de bună seamă originea, înrudirea și corespondențele între aceste limbi precum și între toate limbile i.-e., s'ar fi putut observa foarte ușor. Dar sunt altele, numeroase chiar, care nu corespund; ceea ce ne arată că în scurgerea veacurilor sunetele din cari se compun cuvintele limbilor au trecut în evoluțiunea lor, din cauza diferitelor influințe, prin variate schimbări mai mari sau mai mici, după sunetele înconjurătoare, după cum se găseau în silabele cu accentul principal sau în cele neaccentuate, după cum erau în silabele deschise (urmate de o consoană) sau închise (urmate de două consoane ori de una dublă); de ex., $a > ĭ$ în cele deschise, ca *fácio*: *arti-ficis*, *capio*: *accipio*, etc. $a > e$ în cele închise de ex., *facio*: *arti-fex*, *capio*: *acceptus*, etc. Vom vedea, de pildă, cum vocalele dobândesc sub acțiunea unor consoane, un timbru uneori mai închis alte ori mai deschis; iar uneori nici slăbirea unor vocale nu are loc; de ex., gr. elic *patara* 'tatăl' lângă gr. atic *patera*, germ. bav. *Willehalm*, lângă *Wilhelm*; lat. *cineris* din **ciniris*, lat. *oliva* față de gr. *elaí(v)a* 'măslina', lat. *cónfero*, la *fero*, fără slăbirea vocalei *e* din cauza lui *r*.

Schimbările. Să urmărim acum deosebitele modificări la care au fost supuse vocalele şi diftongii în evoluţiunea lor, grupându-le după influinţa fie a sunetelor înconjurătoare, fie a analogiei, asimilării, disimilării, etc., fie a accentului, mai ales, în limba latină.

Unele regule ale schimbării vocalelor însă nu sunt încă definitiv stabilite. Unii învăţaţi dau unele regule alţii altele; de pildă, K. Brugmann vede în cuvintele *simplex* şi *simplus* de la răd-**sem* influinţa lui *s* precedent; F. Sommer din contră, vede influinţa analogică a lui *singulus*. Acelaşi învăţat vede în *o* al silabei *vo-* din *vomo* pentru **vemo*, cf. gr. ἐμέω, lit. *vemiù*, o asimilare a vocalei *e* cu *o* al silabei următoare; din potrivă, după alţi învăţaţi aici ar fi jucat un rol atât consoana precedentă cât şi asimilarea, şi analogia, etc.

Influinţa sunetelor înconjurătoare. I. Schimbarea lui ε în α în dialectul elic şi cel locric, de ex., el. φάρην, locr. πατάρα; faţă de at. φέρειν, πατέρα, etc.; a lui ᾱ în ŏ şi a lui ι în ε în dialectul lesbic., cel beotic şi cel tesalic, de ex., lesb. στρότος, tes. κρεννέμεν, beot. στροτός, etc. faţă de at. στρατός, κρίνειν, etc., precum şi a protoion.-at, η în ᾱ, de ex., ion. χώρη, πρήσσω, faţă de at. χώρα, πράττω., etc. se datoresc toate influinţei lui *r*.

II. Schimbarea lui *ă* în *ĕ*, de ex., lat. cl. *Aleria, camera*, lat. pop. *incomperabilis, citera*, etc. faţă de gr. Αλαλία, καμάρα, lat. cl. *incomparabilis, cithara*, se datoreşte tot influinţei lui *r*. — Pe de altă parte, vocalele *ĕ* şi *ŏ* îşi schimbau timbrul, când într'unul mai închis (*ĭ*, *ŭ*) şi consoanele care au această proprietate sunt: *n* gutural (*ṿ*) + consoană, *l* + consoană, *r* + consoana *c*; *m*, şi grupele *-mb-*, *-mbr-*; de ex., *quinque*: gr. πέντε, *dignus* din **degnos*, pronunţă *dennos* din **decnos* la decet, *stircus* (în Luceria), *commircium* (la Velliu Longu), cf. osc. *amiricatud* (= lat. *mercator*), sabin. *hiretum* (= *decretum*), umbr. *vasirclom* (=vacuum locum) etc. lângă *stercus, commercium*, umbr. *vaserkelom*, etc. (forme, din care vedem că era o tendinţă generală a dialectelor de a da lui *e* un timbru închis înaintea lui *r*, şi care, apoi, s'au întins în tot imperiul); *uncus, unguis, sulcus, vulnus, multa, umerus, imbris, imbrex, umbo* etc. faţă de gr. ὄγκος, ὄνυξ, ὁλκός, v. lat. *volnus, molta*, gr. ὦμος, ὀμφαλός etc.; când într'unul mai deschis (*ĕ*, *ŏ*) şi consoanele cu această proprietate sunt: *su̯*+ consoană; *que̯-* înainte de *c*, *qu*, *m*; *u̯-*, formând începutul silabei imediat următoare, *u̯* + *r*, *s*, *t*; de ex., *oliva* din **elaiva*: gr. ἐλαία, *volvo* din **uelve*; *novos* din **neuos*: ct. νεϝος, *soror* din **sue̯sor-*: cf. got. *swistar*, *colo* din **que̯lo*: cf. gr. πέλομαι, *coquo* din **que̯quo* din **pe̯quo*: cf. gr. πέσσω, etc.; *versus, vester, veto, vertex*, etc. din formele latine vechi *vorsus, voster, voto, vortex*, etc. Şi lat. *ē* şi *ō* se schimbă în *ī* şi *ū* când sunt urmate de un *n* gutural (*ṿ*), de un *l* + i, întâiul, şi de un *r* (mai rar), al doilea; de ex., *sīnciput* din **semciput*

din **sēmi-caput*, etc. *fīlius* din protoit. **fēlios*, cf. umbr. ac. pl. *feliuf* „lactantes", etc. *nūncūpo* din **non-cupo* din **nōmi-cap-*, la *nōmen*, *fūr*, cf. gr. φώρ *cūr* lângă v. lat. *quōr*, etc. De asemenea, și *ī* și *ū* se modifică în *ĕ* și *ŏ* când sunt urmate de un *r* isterogen, adică provenit din *z* (și aceasta din *s*), prin rotacism; de ex., *cineris*, *Falerii* din **cinisis*, **Falisii*, etc., *forem* din **fusem* cf. osc. *fusid*, etc.; iar când *u* este precedat de *l* și urmat de o labială se schimbă în *ü*, un fonem intermediar între *i* și *u;* de ex., *lümpa*, *lüber*, *clüpeus*, etc. între ortografiile *limpa* și *lumpa* *liber* și *luber*, *clipeus* și *clupeus*, etc. In sfârșit, diftongul *oi* în silabă inițială accentuată, când este precedat de semivocala *u̯* și de *l* se schimbă în *ī;* de ex., *vīcus*, *vīdi clīvos*, etc. din **veĭcos* din **voicos:* gr. ϝοῖκος, din **veidi* din **voidi:* cf. gr. ϝοῖδα, din **kleivos* din **kloiu̯os*, etc.; iar în silabă neaccentuată și urmată de un *r* se schimbă în *ē;* de ex., *pōmērium* din **pos* (din *post*) + **meiriom*, din **pos*+**moiriom*. Tot influinței lui *l* urmat de o labială se datorește și schimbarea lui *ou* în *ī*, de ex., *līber* *līberta* din **louber:* cf. falisc. *loferta*, etc.

III. Protogerm. *ĕ* neaccentuat se schimbă în limba gotică în *a*, când este urmat de un *r*; în limba germană-de-sus însă el rămâne neschimbat; de ex; got. *fadar* (din protogerm. **faþer*: **faðer*. cf. lat. *pater*) v.gs. *fater* (Vater).

Protogerm. *e* se schimbă în got *i* și acesta în *ĕ* (ortografiat *ai*) înainte de *h*, *r* (în celelalte dialecte germanice însă el rămâne neschimbat); de ex., got *itan*, dar *bairan* pentru *bẹran*), vgs. *ëzzan*, *bëran*, mgs. *ëzzen* *bern*: protogerm **eto*, **bero*, cf. gr. ἔδω, φέρω, etc.

Protogerm. *ĕ* se schimbă, chiar din epoca protogermanică, în unele cazuri, în *i*, când era urmat imediat de o grupă de consoane (ori nazală + nazală, ori nazală + consoană) sau de o silabă care conținea un *i* sau *i̯;* de ex., got. *bindan*, v.s. *bintan*, mgs. *binden;* protogerm, **þindanam*, cf. gr. πενθερός, got. *midjis* v. gs. *mitti*, mgs. *mitte*, protogerm. **miđ-ja-z*, cf. lat. *medius*, etc.

Protogerm. *u* se schimbă în limba gotică în *o* (ortografiat *aú*) înainte de *h* și *r* (în toate celelalte cazuri el rămâne neschimbat); de ex., got *daúr*, vgs. mgs. *tor:* protogerman. **đuram*, cf. gr. θύρα, lat.. *foris*, etc. (însă, got. *hunds*, v.gs., *hunt:* protogerm. **hunđaz*, cf. gr. κυνός).

Protogerm. *ŭ* se schimbă, chiar în limba protogermanică și în dialectele germanice în *o* (afară de limba gotică în care el se păstrează), dacă silaba următoare conține un *a* sau *o* și dacă el nu era despărțit de aceste foneme prin *i̯* sau nazală+consoană; de ex., v.gs., *joh*, m.gs. *joch*, etc.: protogerm. **jŏkam* din **jukam*, cf. gr. ζυγόν, lat *jugum*, got. *juk*.

Influința asimilării, disimilării și analogiei.

Avem și schimbări datorite analogiei, asimilării și disimilării:

I. Gr. *ă* neîntonat se schimbă în *ĕ* când este urmat de un *e*; de ex., ἐγχέλυος din *ἀγχέλυος, cf., lat. *anguilla*, etc.

Gr. *ā* neîntonat se schimbă în *o* când este urmat de υ sau ϝ, de ex., ὀρθός din *ἀρθϝος, cf. lat. *arduus*, etc.

Gr. *e* neîntonat se schimbă în *o* când este urmat de *o* și când între cei doi *o* se găsește un *l* sau o labială, de ex., Ἄπολλον, Ὀρχομενός, ὄροβος, (<*ἔροβος), etc. lângă Ἀπέλλων, Ἐρχομενός și față de lat ervum.

Gr. *e* neîntonat se schimbă în *a* când este urmat de υ; de ex., γοργύρα, Κορκύρα etc., dar γέργυρα, Κέρκυρα, etc.

Gr. *e* neîntonat se schimbă în *a* când este urmat de *a* (se asimilează); de ex., gr. com. λακάνη, at. Σάραπις, etc., lângă at. λεκάνη, Σέραπις, etc.

Gr. *ĭ* și υ se schimbă în υ și ι, când sunt urmați: întâiul de un υ, celalalt de un ι, de ex.. ῥμυσυς, din ῥμισυς și βιβλίον din βυβλίον, etc.

Gr. *η* se schimbă în α când este urmat de un *η*, de ex., at. ἀήρ din *ἠήρ: cf. genit. ἠέρος, etc.

II. B) Lat. *ĕ* se schimbă în *i*, *a*, *a* când este urmat de un *ĭ*, *ī*, *a*, *o*, de ex., *milium* din **meliom:* cf. gr. μελίνη, *similis* din *semilis*, cf. lat. arh. *semol*, etc, lat. pop. *Sabastianus* lângă *Sebastianus*, etc., *homo*, *vomo* pentru lat. arh. *hemo* **vemo*, etc.

Lat. *i* se schimbă în *a*, *e*, *u*, când este urmat sau precedat de un *a*, *e*, *u*; ex, *alacer*, *calamitas* etc. pentru **alicer*, **calimitas*, etc., *elementum*, *segetis*, etc., pentru **elimentum*, **segitis*, etc., *lupus*, etc., pentru **lipus*, etc.

Lat. *o* și *u* se schimbă întâiul în *u* și al doilea în *o* în vecinătatea lui *u* și *o*; de ex., *rutundus*, *Furtunato*, etc. lângă *rotundus*, *Fortunatus*, etc., *consobrinus*, etc., lângă *consubrinus*.

Lat. *o* se schimbă în *e* în vecinătatea lui *o*, de ex., *seror*, *seroribus*, *Sefronius*, etc., lângă *soror*, *sororibus*, *Sofronius*, etc.

Lat. *e* pentru *i*, *a*, *o*, de ex., *integer*, *jovencus*, *medicus*, pentru **intiger*, **jovincus*, **midicus*, etc., după analogia lui *integri*, *juventus*, *mederi*, etc. *fetigare* pentru *fatigare* după *fessus*; *gelu*, *scelus*, etc., pentru **golu*, *scolus* etc., după *gelidus* și *sceleris*, etc.

Lat. *o* pentru *e*, de ex., *corporis*, *temporis*, *vomere*, etc., pentru **corperis*, **temperis*, cf. adv. *temperi*, **vemere*, etc., după analogia lui **corpos*, **tempos*, nomin. vechi, *vomo*, etc.

Lat. *a* pentru *o*, de ex. *caveo*, *cavos*, *faveo*, etc. pentru, **coveo* pentru **covos:* cf. gr. κο(ϝ)οι, *foveo:* cf. lat, arh. FOVE, etc. după analogia lui *caverna* etc.

Influința accentului. Accentul latin a avut o influință precumpănitoare asupra calității vocalei scurte din silabele unui cuvânt. El a dat naștere unui vocalism deosebit de cel grecesc și indian vechiu. In limba greacă timbrul vocalei atât în silaba tonică cât și în cea atonă rămâne neschimbat. In cea latină, din contră, chiar silaba accentuată, pronunțată cu mai multă intensitate, a fost uneori scurtată, iar consoana următoare a fost adeseori îndoită. Acest fenomen are mai ales loc când silaba accentuată a unui cuvânt este urmată de un cuvânt accentuat slab (enclitic). de ex, *Juppiter, hŏdie* etc. pentru **Jŭpater, *hŏdie*, etc. Dar mai ales asupra silabelor care îi urmează imediat a fost mult mai mare influința accentului ale cărui cele două efecte sunt; a) *slăbirea vocalei*, și b) *căderea vocalei* (sincopa). In unele cazuri ea se și scurtează atunci când se găsește în silaba finală a unui cuvânt iambic; de ex., *bĕnĕ, malĕ*, lângă *rēctē, vērē* etc. Să nu se uite însă că efectele legilor accentului asupra vocalelor sunt turburate de multe ori de cei doi mari factori: analogia și asimilarea.

1. — Influința accentului intensiv inițial. — In silabele deschise: *e* urmat de *c, d, g, t, n* se schimbă în *i*: *colligo* (<**conlego* la *lego*), *praesideo* (<**praésedeo* la *sedeo*), etc.; *e* urmat de *b, f, m, p* se schimbă în *i* sau *u*: lat arh. *mancupis*, lat. clas. *mancipis*, etc.; *a* urmat de *c, d, g, n, t* se schimbă în *i* (după ce a trecut mai întâiu prin *e*.): *perficio* (<**pérfacio* prin **pérfecio*; *Massilia* (<**Mássalia*: gr.Μασσαλία) etc.; *a* urmat de *b, f, m, p* se schimbă în *i* sau *u*: *récipero*, lângă *recupero* la *capio*, etc.; *o*, urmat de *c, d, g, n t* se schimbă în *i*: *ilico* (<**en-st locod* la *locus*), *indigena* (<**éndogena*), etc.; *o* urmat de *b, f, m, p* se schimbă în *i* sau *u*: *aurifex* lângă *aurifex* (<** aurŏfax*), *magnificus* lângă *magnificus* (<**mágnofacos*), etc.; *i* urmat de *c, d, g, n, t* rămâne de obiceiu neschimbat: *ād-ītus* ca *itus*, etc.; *ŭ* urmat de *c, d, g, n, t* se schimbă în *i*: *capitis* la *caput, inclitus*, (<**énclutus* la *cluo*), etc.

Trecerea de la *u* la *i* se explică ușor: *u* > *ü* > *i*: *énklutos*: *énklütos* > *enclitos*. Acest *ü* s'a desvoltat când către *i*, când către *u*, după cum era și vocala silabei precedente: *i e, a* sau *o, u* (cf. *minimus*, dar *optumus*, etc). După Quintilian (Inst, I. 4, 8). *ü* era intermediar între u și i: «medius quidam u et i litterae sonus.» El trebue să fi avut valoarea unui ü sau ö, de aci ezitarea ortografică între *u* (ortografia mai veche) și *i*, cf. *manufestus*: *manifestus*. Conflictul însă s'a terminat, în general, în favoarea vocalei palatele *i*.

In silabele închise: *ă* se schimbă in *e*: *talentum* (<**tálantom*: gr. τάλαντον), *ineptus* (<**énaptos*, la *aptus*), etc.

Acestui *e* din *a* îi dau apoi sunetele învecinate diferite timbre, și se stabilesc cu modul acesta și deosebite legi noi: *o* se schimbă în *u*: *onustus* (<**ónostos*, la *onos*: *onus*), *venustus*

(< **vénostos*, lat. arh. *venos*), etc. *e*, *i*, *u* rămân neschimbate : *infirmus*: *firmus*, *efundo*: *fundo* etc.

Aşadar, în regulă generală, în silabele închise se găseşte *e*, în cele deschise *i* (cf. *affectus*, *afficio* etc.); înainte de consoana *r* în silabele deschise stă *e*, iar înaintea lui *l*, găsim *u* (cf. *peperi*, *Siculus*, etc.); în sfârşit, înainte de labialele *p*, *b*, *f*, *m*, întâlnim în silabele deschise *i* în alternare cu *u*.

Diftongii.— In silabele neaccentuate: *ai* se schimbă în *i*, prin gradele intermediare *ei*, *ē*: *oliva* (prin *óleiva*: *olēva*) din **élaiva*: gr. ἐλαι(ϝ)α; *incīdo* (prin **éncēido*, cf. ortografia INCEIDERETIS *incēdo*) din **ěnca.do*, etc.; *ei* se schimbă în *i* trecând prin aceleaşi grade: *edīco* (prin **edeico*: gr. δείκνυμι, *edēco*), *diffīdo* (prin **diffeido*, cf. ortografia D[IFF]EIDENS, se schimbă *diffēdo*) din **disfeido*, cf. gr. πείθω din *φείθω, etc.; *oi* > *ī*: *anquīna* (< **ánqoina*: gr. ἀγκοίνη) etc.; *au*, *ou* (= *eu*, căci acest diftong s'a confundat cu *ou*) se schimbă în *ū*: *excūso* (< **éxcauso*: *causa*), *ābdūcit* (<**ábdoucit*: *douco* <**deucō*), etc.

2. — *Influinţa accentului istoric.* — Ea este cu mult mai neînsemnată, şi se poate deduce din:

a) Schimbările, slabirea şi căderea unor vocale; de ex., *ā* în poziţiune pretonică se schimbă în *ē*: *jejūnus*, *jēnuārius* lângă *jājūnus*, *jānuārius*, etc.; [Formele cu *ā* au rămas în pronunţarea clasică, iar cele cu *ē* erau întrebuinţate în popor.] *ŏv* în poziţiune pretonică se schimbă în *ăv*: *făvissa* (<**fŏvissa*, la *fovea*, *lăvāre* <**lŏvāre*, cf. gr. λοέω=λοϝέω), *căvēre* (< **cŏvēre*, cf. gr. κοέω = κοϝέω), *ăvillus* lângă *ŏvis*, etc.; *u* pretonic din diftongul *au* cade mai târziu: *Agustus* (cf. span. *agosto*), *agurium*, *arora*, *Arunci*, *asculto*, *atumnus* (cf. port. *atuno*), forme populare care vin din *Augústus*, *augúrium*, *auróra*, *Aurúnci*, *auscúlto*, *autúmnus* etc. [Căderea lui *u* din aceste forme se datoreşte, de asemenea, accentului istoric latin, iar nu vecinătăţii lui *u*, cum cred unii linguişti, căci sunt şi alte forme în care observăm dispariţiunea acestui *u*, deşi în vecinătatea lor nu mai există alt *u*; de ex., *Larentinus* lângă *Laurentinus*, *Fastina*, etc.; nici intensităţii iniţiale nu se datoreşte, căci dacă aceste cuvinte ar fi avut accentul intensiv iniţial, atunci *u* n'ar fi putut să dispară]

b) şi din simplificarea geminatelor *rr*, *mm*, *nn*, când se găsesc înaintea accentului istoric latin şi după o vocală scurtă; de ex., *fărīna* (<**fărrina*), *mămīla* (<**mămmīlla*, cf. *mamma* din **madma*), etc. [Altfel explică această simplificare AMeillet, BSLP. XIX, 2, p. 185, care vede un joc al ritmului: o simplificare înaintea unei vocale lungi].

Pe lângă aceste influinţe însă mai sunt şi altele mai restrânse, dintre care unele sunt încă nelămurite, iar altele sunt cuprinse în gramaticele speciale greco-latine.

Cf. *K. Brugmann*, Kurze vgl. Gramm., passim (mai ales pp. 209, 210, 213—217). — *F. Sommer*, op. cit. pp.

71–93; 108–125 IF. XI. p. 327. — *H. Hirt*, IF. XII, p. 24. — *Thurneysen*, KZ. XXVI I, p. 155.—*M. Niedermann*, Pré is de phonét. hist. du latin, pp. 13, 14, 35–42.—*Fr. Stolz*, Gesch. d. lat. Sprache (Sammlung Göschen) pp. 71–75, 83–92. — *Stolz-Schmalz*, Latein. Gramm⁴. p 45 și întreaga literatură de acolo. — *Stolz*, IF. XIII p. 111 sq. — *V. Henry*, Bull. Soc. Linguist. VII, p. VIII. — *Skutsch*, BB. XXIII, p. 100 sqq. — *J. Pirson*, op. cit., pp. 1–47. — *A. Carnoy*, op. cit., pp. 17–95. — *J. Vendryes*, Intens. Init. p. 62. — *S. Feist*, op. cit. p. 43–46. — *P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss. hgg. v. *A. Gercke* u. *Ed. Norden*, I p. 181 sqq.). — *Solmsen*, Studien zur Lat. Lautgesch. (1894). — *Osthoff*, Transactions Am. Phil. Ass. 21 p. 50 sqq.— *A. Walde*, Italische Sprachen, (Gesch. d. idg. Sprachwiss. II, 1 pp. 162–176).

Sandhi.

VOCALELE ȘI DIFTONGII [1] *în pauză* rămân neschimbați. Se zic în pauză atunci când nu urmează nici un alt cuvânt; de ex. gr. *chōra*, *hippe*, *anti*, *ithi*, etc. *sophiai*, *anthrōpoi*, *dōrou*, etc.; lat. *terra*, *eque*, *ante*, *ubi*, etc. *terrae*, *lupi*, *Numasioi*, etc.

Vocalele scurte: a, o, e (și *i*) atât în limba greacă cât și în cea latină se elidează încă din epocele protogreacă și protoitalică, când se găsesc înainte de vocalele: *ta d'alla (de)*, *ep'autoû (epi)*, *ephat'autos (ephato)*, *ouk'egô (ouki)*, precum și la *-a[i]*, *o[i]*: hom. *boúlom'egô* din *bouloma[i] egô*, *hòs m'ethelen* din *hòs mo[i] ethelen*, etc., at. inscript. *kà en* din *ka[i] en*, etc; eliziunea mai are loc și după căderea lui *ϝ* și *h*. *Amphanax* din **Amphi-(w)anax*, *mêd'heis* din *mêdè heîs*, etc.; lat. *ab eo* din **ap(o)-eo*, *ambigo* din **amb*(i)-: *nūllus* din *nĕ-ullus* < *ne* + *ūllus* din **ne-oinolos*, *antea* din **ante ea*, *circĭbo* din *circu*[*m*] *ĭbo*, *intr-ĭbo* din **intro-ĭbo*, *summopere* <*summo opere*. Așa se explică și căderea lui *ĕ* din *viděn*, *scin* pentru *videsne*, *scisne*, etc.

Cruza așișderea are loc (în acest caz amândouă vocalele se contractează): at. *hānēr*, dor. *hônēr* din *hò anēr*, *kēpi* din *ka*[*i*]*epi*

---

1 Intr'o vorbire corectă și în scriere cuvintele pronunțate sunt separate cu îngrijire; din potrivă, în vorbirea de toate zilele ele sunt așifel legate între dânsele, în cât consoana finală a cuvântului se asimilează cu cea inițială a celui următor; iar vocalele cad, sau se contractează, ca în mijlocul unui cuvânt; de ex: *tòn lógon*, *háma me eide*, etc. *in balneum*, *in mare*, *in uita*, *etiam nunc*, etc. sunt pronunțate: *tol logon*, *ama mese*,.. (în dialecte) *im balneum*, *im mare*, (mss. lui Vergiliu), *im uita* (palimpsestul lui Plaut) *etian nunc* (mss. lui Vergiliu), etc. Și din cauza acestei asimilări se întâmplă ca unele cuvinte să fie despărțite în mod greșit între dânsele, eșind cuvinte nouă; în limba neogreacă aceasta se întâmplă mai ales la acuzativ; din formele: *ston oikokyrēn*, *stēn Hydra*, *stòn ômo*, etc. au eșit *noikokyrēn*, *Nydra*, *nômo*. etc. Aici trebue să fie raportate și formele ca: *skóne* pentru *konis*: lat. cinis, *sgaiman* (*gaiman*) pentru *haiman*, etc.; la care au jucat un rol articolele hotărît și nehotărît *tês*, *tous*, *hènas*, *henòs* și pronumele *tis*; și chiar dispariținea lui *s* tot aceeași explicare are: *pithamê*, *phallô*. etc. pentru *spithamê*, *sphallô*, etc.

Același lucru deci trebue să se fi întâmplat și în limba greacă veche: din *tas tegas*: cf. lat. *tego*, a eșit forma *stegas*, etc. Iată ceea ce înțeleg linquiștii prin *Sandhi* sau 'eufonie exterioară' (cf. pag. 237.)

tàndròs din *toû andros* etc., lat. *dēinde* din *de-inde*, *neuter* din *ne-uter*, etc.

Sunt însă şi cazuri în cari vocala scurtă este păstrată: gr. *pro*, *to*, lat. *atque*, *neque* (acestea nu stau niciodată în pauză).

Vocalele lungi înaintea vocalelor se scurtează: hom. *hautĕ-i* (pentru *hautē-i*), cret. *mĕ endikon* (< *mē éndicon*, *mĕ-echēi*), etc.; lat. *sub Iliŏ alto* (la Vergiliu), *quĭ amant*, etc. — Chiar şi diftongii se scurtează înainte de vocală: *insulāe Ionio*, etc. Şi sub influinţa legii, 'scurtării iambilor' se scurtează vocalele în pauză; în adevăr, poezia veche socotea, când era vorba despre o finală absolută, orice vocală lungă ca scurtă în disilabele de forma: ⏑ —, adică ⏑ — devenia ⏑ ⏑; de ex. *ămā*, *pŭtā*, *dŭō*, cf. gr. δύω, *lĕgō*, (pentru **legō*, cf. gr. λέγω), etc. se schimbau în *ămă*, *pŭtă dŭŏ*, *lĕgŏ*, etc. [Aceasta era, de sigur, şi pronunţarea generală din acea epocă.] Din contră, în latina clasică această regulă metrică a fost restrânsă numai la câteva cuvinte, ca: *bĕnĕ*, (pentru **benēd*) *mālĕ cĭtŏ*, *mŏdŏ*, *pŭtă*, etc.

Diftongii lungi înaintea unui început consonantic se scurtează, de ex., *Thebāi-genēs* din *Thebāigenēs*, *mesāi-polios* din *mesāi-polios*.

Să se observe că particularităţile metrice ale lui Homer şi ale altor poeţi greci, imitatorii acestuia, se bazează în mare parte pe schimbarea componentului al doilea al unui diftong într'o semivocală, iar elementul întâiu este tratat ca o vocală scurtă; de ex., *kaì hypeirochon*=*kă jypeirochon*, *emmenai allŏn* = *emmenă jallŏn*, hom. *moi ennepe* = *mŏ jennepe*, (cf. *meu argurotox'*) = *mĕ u̯argurotox'*, ca şi hom. *hoios* = *hŏ jos*.

XI

CONSONANTISMUL

Generalităţi. Am arătat că ceea ce caracterizează consoana este închiderea gurii, care poate să fie ori completă dar momentană, sau necompletă, adică: începând cu deschiderea cea mai mică a gurii, cum se observă la producerea *licidelor l'* (palatal), *l* (gutural), r (lingual) şi r (uvular), trecând, apoi, printr'o închidere necompletă, cum se observă la producerea *fricativelor* (*spirantelor*): *f, v; þ, đ; s, z; š, ž; χ, γ; χ', γ'* şi sfârşind printr'o închidere completă dar momentană a gurii, cum se vede la producerea *mutelor*, anume: 'labiale' (*p, b, m*); 'dintale' (*t, d, n*) şi 'guturale' (*k, g, ŋ*), la care, se observă în unele limbi două articulări: una 'palatală' (*k̂, ĝ*), şi alta velară ne- sau labializată (*k* [*q*], *g* [*ą*], şi *ku̯* [*qu̯*], *gu̯* [*ąu̯*], iar la altele nu.

Nazalele *m n, ŋ* sunt propriu vorbind: mute sonore nazalizate.

Sistemul consonantic. — El se compune în limba greacă veche, în cea latină şi în cea germanică din:

1. Mute sau (*ocluse*), anume: labiale (*p, b, m*) dintale (*t, d, n*) guturale (pal. *k̂, ĝ*, n') (velare [*k, g, ŋ* (*q, ą*)] (labio-velare *ku̯, gu̯* [qu̯, ąu̯]); 2. *Nazale* (v. mute); 3. *Licide* (*l, l', ł; r, ṙ*); şi 4. *Fricative* (*f, v*, labio-dint., (*þ, đ*, interdint.), (*s, z, š, ž* dintale), (*χ, γ* velare), *χ', γ'* palatale). Putem adăoga la această clasificare şi alte foneme de un caracter complex sau special: 5. *Aspirate* (*ph, th, k̂h, kh, bh, dh, ĝh. gh*) şi 6. cele *africate* (*ts, dz, pf.*).

Din sistemul consonantic grecesc lipseşte seria aspiratelor medii (*bh, ĝh, dh, gh, gu̯h*) care au devenit aspirate tenue chiar din epoca protogreacă: φ, θ, χ; dar nici în limba greacă aceste aspirate n'au fost păstrate până în cele din urmă, căci şi ele au devenit spirante: *f, þ, χ*.

Din sistemul consonantic latin lipsesc cele două serii de aspirate, întru cât, după schimbarea aspiratelor medii în aspirate tenue au devenit amândouă seriile de aspirate, chiar în epoca protoitalică, spirante **f, *þ, *h, *hu̯*. De aceea, în limba latină,

în epoca republicii, aspiratele greceşti erau redate prin consoanele: *p, t, c*, de ex., *purpura* = gr. πορφύρα, *tus*=gr. θυός etc.) şi numai cu începerea sec. I în. de Hr. pătrunde în cercul literaţilor moda să se scrie şi să se pronunţe aspiratele în cuvintele greceşti şi în parte şi în cele latine (de ex., *Grachus, Pulcher, lachrima, sepulchrum*, etc); de această modă însă au rămas străine inscripţiile din epoca imperială (de ex., *Cornitus, Atenais, calare* = χαλᾶν) şi textele latine din Evul Mediu.

Limba germanică, din potrivă, ne arată că toate seriile de explosive au suferit schimbări, cunoscute sub numele de «întâia şi a doua substituire consonantică».

Iar grupa de limbi balto-slave menţine, în general, surdele indoeuropeene, dar a pierdut aspiraţia *h* din aspiratele surde şi sonore indoeuropeene şi s'au confundat în modul acesta cu celelalte două serii (de ex., v. sl. *mętą* «a confunda» : skr. *mántha·ti* «mişcă»; v. sl. *dęti*, lit. *dėti:* skr. *dhā-* «a pune»).

Pe de altă parte, cele trei serii de guturale (admise de Ascoli, H. Osthoff, A. Bezzenberger, dar combătute de Chr. Bartholomae şi A. Meillet): palatale (*k̂, ĝ, k̂h, ĝh*), velare pure (*k, g, kh, gh*) şi labiovelare (*ku̯, gu̯, ku̯h, gu̯h*) n'au fost menţinute neschimbate în nici o limbă din familia indoeuropeană; aşa, de pildă, seria întâia care apare în limbile *centum* (greaca, italica, celtica, germanica, makedonica şi veneta) ca explosive (gr. κ, γ, χ; lat. *c, g, h. g;* celt. *c, g, ġ*; germ. *h, g, k*,), şi în cele *satem* (indiana, iraniana, armeana, albaneza, balto-slava, traca şi frigiana) ca spirante (skr. *ç* (*ś*) *j, h;* iran. *s* (*š*), *j, h;* arm. *s, c, j, z;* alb. *ϑ, ð, d, z ;* lit. *sz, s, ž;* vsl. *s, z, ž*,) şi seria a doua s'au confundat în grupa de limbi *centum* (cele din seria *k* cu cele din seria *k̂*), rămânând a treia distinctă, cea labiovelară; pe când, din potrivă, în grupa de limbi *satem* s'au confundat seriile a doua şi a treia (cele din seria *ku̯* cu cele din seria *k*), rămânând întâia distinctă, cea palatală. Seria labiovelară arată în limba greacă o desvoltare variată potrivit caracterului sunetului următor: înainte de vocale velare şi de consoane ele se schimbă în β, π, φ; iar înaintea vocalelor palatale (*e, i*) ele se palatalizează şi trec în δ, θ, τ; acest proces al palatalizării însă n'a avut acelaşi rezultat fonetic în toate dialectele greceşti, în cari mai sunt de explicat unele fenomene în desvoltarea acestor consoane; de ex., în reprezentarea consoanelor δ, θ, τ prin δ, π, φ, în dialectul nordacheic şi în limba poemelor homerice, de ex., eol. şi hom. πίσυρες, eol. πέμπε, beot. πέτταρες, tes. βέλλομαι, beot. Φετταλός faţă de at. τέσσαρες, πέντε, locr. δείλομαι şi at. Θεττᾰλός etc., unii învăţaţi văd o analogie, iar alţii o particularitate a dialectului acheic; iar pentru acele cazuri în cari apare în dialectul eolic, în contra regulei, o dintală, de pildă, ἀδελφεός τε τίς τιμή şi în cari unii linguişti văd împrumuturi din dialectele celelalte, nu s'au găsit încă explicări statisfăcătoare.

Şi acţiunea vocalelor deci asupra consoanelor este importantă.

Vocalele deschise *palatalizează* consoanele (de ex., gr. at. σύ, lat. pop. *amicitzia*, etc. față de dor. τύ și lat. clas. *amicitia*, etc.); iar cele inchise le *labializează* (de ex., gr. πότερος din * *quoteros* etc.). Și cum, apoi, grupelor de sunete κτ, φθ, χθ, ξ din cuvintele ἄξων, κτίσις, φθίσις χθών, corespunde în limba indiană grupa de sunete *kṣ* din cuvintele *ákṣas*, *kṣiṣtis kṣiṣtis*, *kṣam*, PKretschmer a emis părerea că ar fi existat în limba indoeuropeană primitivă o a doua serie de dintale reprezentate de Brugmann (în Kurze vergleichende Grammatik §. 301) prin *ṗ*, *ṗh*, *đh*.

Oclusivele sonore b, d, g au rămas neschimbate în limba greacă până în epoca istorică; dar și ele au devenit spirante: *b̥*, *đ*, *z*, în deosebitele dialecte, în diferite epoce, înainte de Hr.; iar în aticul urban la începutul erei creștine, de ex., elic. ϝειζώς, ζε (= att. εἰδώς, δέ) sec. V în. de Hr., pamfil. δι'ὀλίων (= *ŏlijōn*), beot. ἰών, = at. ἐγών, at. vulgar ὀλίον cum pronunța și demagogul Hyperbolos care era luat în bătae de joc de către comicul Platon [în Fragm. Com. Attic.], Σερβίου, CIA III. 869 1, an. 12 în. de Hr., de unde rezultă că lat. *v* nu este reprezentat în transcrierea greacă prin *ov* ca mai înainte, ci prin β, care începuse să aibă o valoare spirantică). In limba latină *b* și *g* au trecut la o valoare spirantică, între vocale întâiu și la începutul unui cuvânt pe urmă, în epoca imperială (de ex., *libertavus*, *vene*, **cavallu*, **mais*, **maistru*, *Austo* [sec. II d. Hr.] din *libertabus*, *bene*, *caballu*, *magis*, *magistrum*, *Agusto*, etc.) Iar în limba germanică *b, d, g* s'au schimbat în *p*, *t*, *k* după 'întâia substituire consonantică' (de ex., got. *tunpus*, *kalds*,, vgs. *zan|d*), *kalt*, lat. *dentis*, *gelu*, etc.) cari, la rândul lor, au trecut în africate și spirante după 'a doua substituire consonantică' (de ex., germ. *p*, *t*, *k* inițiale devin *pf*, *z*, *k*; mediale sau finale după vocală: *f*, *v*, *sz*, *ss*, *h*, *ch*; mediale sau finale după consoană: *pf*, *f*, *z*, *k*). In sfârșit, în limba slavă, ele au rămas, în genere, neschimbate.

Oclusivele surde p, t, k au rămas, în general, neschimbate până în epoca istorică. In limba latină palatalizarea lui *c* înainte de *e* și *i* și asibilația lui *t* înainte de *i* încep din epoca imperială și se generalizează în sec. V d. Hr., către sfârșit (cf. pronunțarea lui *c* și a lui *t* în epoca clasică în cuvintele: *Caesar Cicero*, *sacer*, *amicitia*, cari sunau *Kaesar*, *Kikero*, *saker*, *amikitia* [cum sună azi încă în Sardinia: *kervu*, *kelu* = *cervum*, *caelum* și pe țărmurile Dalmației (la Veglia): *kaina* = *caena*]; iar în epoca postclasică se auzeau: *Tśesar*, *Tśitśero*, *satśer*, *amitśitsia*).

Cf. *KBrugmann*, Abrégé de gramm. comp. (trad. franc.) pp. 163 sqq. 169 sq. 174 sqq. 216. — *Brugmann-Thumb*, Griech. Gramm.[4] p. 136 sqq. — *AThumb*, Die griechische Sprache (în Gesch. der idg. Sprachwiss. hgg. von *WStreitberg* [Strassburg 1916] p. 51 sq. 56. — *AWalde*, Italische Sprachen, ibid. p. 179 sqq. — *PKretschmer*, KZ. XXXI p. 428 sqq. — *AMeillet*, MSL. XI p. 315. — *HPedersen*, KZ. XXXVI p. 104 sqq.

Licidele şi nazalele. — Şi ele au fost păstrate, în general, în limbile din familia indoeuropeană; numai grupa de limbi indo-iraniană a confundat cele două licide deşi în câteva exemple şi limba sanscrită a menţinut licida *l*; nu s'a putut însă reuşi până acum să se stabilească până la ce punct această păstrare a lui *l* şi schimbarea lui în *r* se datoreşte diferitelor poziţii pe care le ocupă în cuvânt şi până la ce punct împrumuturilor din limbile care menţin sau schimbă pe *l*. Cu toate acestea, în desvoltarea specială a fiecării limbi indoeuropeene atât licidele *l* şi *r*, cât şi nazalele *m*, *n*, au trecut, după locul ce-l ocupă în cuvânt şi după natura sunetului cu care vin în contact, prin diferite schimbări, au suferit reduceri, asimilări, disimilări, vocalizări şi, în unele cazuri, au dispărut chiar; de ex., grec. gortin. ἑνς din *ἑμς, = εἷς: lat. *sem-el, tom bōmón* = τόν βωμόν, lesb. ἀπέλλω din *Fέλνω, gr. gortin. ἀδευπιαί „surori", gr. cret. αὐκά = att. ἀλκή, Ἀθήναζε din *Ἀθᾱνανz-δε, cf. οἶκόν-δε, etc. lat *princeps* din *prim[o]caps*, *leptis* pentru *neptis*, *collis* din **col-ni-s*, *co*ⁿ*sol*, *me*ⁿ*sibus* = *consol*, *mensibus* (cf. formele înscripţionare: *cosol*, *mesibus*), *caucoulatori* = *calculatori*, cf. şi fr. *aube*, *coup* (cu *l* vocalizat şi schimbat mai întâiu în *ł* velar) din **ałba* şi **cołpu* = *alba*, *cŏl(ă)pu*, gr. κόλαφος.

Cf. *KBrugmann*, Abrégé de gramm. comp. (trad. franç) p. 114 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *Stolz Schmalz*, Latein. Gramm⁴. pp. 94 sqq. 100 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *AMeillet*, introd. à l'étude compar. des langues indoeuropéennes² p. 79.— *A Thumb*, Die griech. Sprache (în Geschichte d. idg. Sprachwiss. [Strassburg, 1916] II, I p, 49).— *A Walde*, Italische Sprachen (ibid. p. 162 sqq.).

Fricativele. — Din fricativele indoeuropeene *s*, *š*, *z*, *ž*, dintre cari cele trei din urmă sunt de origine secundară, limbile greacă, latină, oscă, umbrică, germanică şi slavă au menţinut numai pe *s* şi *z*. Din acestea, *s*, (*š*) era siflantă surdă în gr. ἑσπέρα, lat. *vesper*, got. *aúhsa* 'bou'; iar *z* era o siflantă sonoră; cf. gr. πρέσβυς, μίσγω (=πρέzβυς, μίzγω), în osc. *egmazu n* 'rerum', got. *bairaza*: skr. *bhára-se* 'ferris', etc. Pe de altă parte, prin ζ erau reprezentate în limba greacă mai multe foneme; de ex, în gr. lesb. ὔσδος = att. ὀζός, beot. δοκιμάδδω = att. δοκιμάζω, el avea valoarea lui *zd*; în att. πελαζγικόν, ψήφιζμα, aceea a lui *z*; în grec. elic ζέ, Fειζώς aceea a spirantei *đ*; în sfârşit, în gr. cret. Ττῆνα, Τῆνα = att. Ζῆνα, λογίττομαι, el avea valoarea unei spirante surde *ts*. Incercarea lui FSommer de a explica origina lui ζ din i.-e. *i̯* în anumite condiţiuni, iar nu din i.-e. *j*, de ex., gr. ζυγόν din i.-e. *i̯ugó-m*, iar nu din i.-e. **jugó-m* n'a reuşit să obţină aprobarea linguiştilor, cu toate că şi KBrugmann este dispus să vadă în fonemul ζ o variantă a lui *i̯* datorită foneticei sintactice.

Cf. *KBrugmann* Abrégé de gramm. comp., pp. 202 217. — *Fr. Stolz-Schmalz*, Latein. Gramm.⁴ p. 121 şi

întreaga bibliografie de acolo. — *F. Sommer*, Griech. Lautstudien (Strassburg, 1905) p. 137 sqq. — *A. Thumb*, Die griech. Sprache (în Gesch. d. idg. Sprachwiss. II, I p. 55).

Corespondenţe.

Consoanele limbilor din grupa indoeuropeană au aceeaşi origine. Aşa se explică faptul că ele corespund între dânsele în aceste limbi. Numai limba germanică se deosebeşte de toate celelalte prin schimbările la care au fost supuse consoanele ei.

1. *Oclusivele.* — 1. *Labialele:* Gr. π, β, φ, lat. *p, b, f, b;* Germ. *p, b, f;* i.-e. **p*, **b*, **bh*; gr. πατήρ, βάκτρον, φράτωρ; lat. *pater, baculum, frater;* got. *fadar, paida, bropar* : i.-e. **patēr*, **baktlom*, **bhrātōr*. In limba latină -f-<**bh* se schimbă în *-b-*; umbr. *alfus* (cf. gr. ἀλφός): lat. *albus*, osc. *amfr-* (în *amfret* „ambiunt") din **amfer*, analogic după *super*, din **amf(i)*: cf. gr. ἀμφί: lat. *amb* (i)- In cuvintele latine însă unde avem *-f-* el este de origine dialectală (anume: umbro sabelică, de ex., *būfo*, glosa *crefrat, scrōfa, scrōfula, tōfus*, etc. lângă *būbo, cribrat;* în *scrofa* şi *scrofula* ne-am fi aşteptat la lat. *-mp-* iar nu *b-*, cf. AWalde, Lat. et. Wört[2]. p. 690.

Această particularitate dialectală a trecut şi în limbile romanice, de ex., fr. *siffler* din dial. *sifilare*, cl. *sibilare*, ital. *bufalo*, fr. *boufle* din dial. *bufălu*, cl. *bubalum* it. *bifolco* din umbro-samn. *bufulcus*.

2. *Dintalele:* gr. τ, δ, θ,; lat. *t, d, f,-d-,-b-*, germ. *þ* (*đ*), *t*, *đ*, *d*(*t*); i-e. **t*, **d*, **dh:* gr. τρεῖς, δέκα, ἔθηκα, θυμός; οὔθαρ, αἴθω; lat. *trēs, decem, feci*[1], *fumus; uber, aedes*; germ. *þreis*, (drei) *taihun, (zehn)*, protog. **đukter* got. *daúhtar*, (Tochter), *mid-jis* Mitte); *i.-e. treies, *dekṃ, *dhughater; *mēdh-yos.*

Pentru foneticul *d-*, păstrat uneori în latina arhaică: *dacruma, dingua, *devir *dumpa* (cf. gr. δάκρυ, got. *tagr, tuggo*, v. gs. *zunga;* gr. δαήρ, etc.), schimbat în latina clasică în *-l*, de ex. *lacryma, lingua, levir, limpa*, etc. s'au emis două păreri: unii văd în acest fenomen influinţa etimologiei populare; alţii o particularitate dialectală (poate sabinică); în adevăr, la începutul republicei, familia Claudia a trecut cu întreaga ei clientelă la Roma. Appius Claudius s'a stabilit de timpuriu în Roma.

Un *-f-* pentru *-b-* (<i.-e. **dh*) este de origine dialectală: *rufus* pentru **rubus*, lângă *ruber*, *vafer* lângă *vabrum*, etc.

3. *Guturalele.* — a) *Palatalele:* ϰ, γ, χ; lat. *c, g, h-, -h-, g-*: protogerm *h, k, g;* i.-e .**k̂*, **ĝ*, **ĝh*, gr. ἑ-κατόν, γένος, χόρτος, ὄχος.

---

1. Înţelesul prim cf. „a pune" Verg. Georg. IV 273.
Est etiam flos in pratis cui nomen amello
Fecere agricolae.

ἄγχω; lat. [illegible]*us*, *hortus*, *veho*, *ango*; germ. *hundert*, got. *kuni* „rasă" [illegible]*ds*, *gawigan* „a pune în mișcare" *angust* (*Angst*): „frică". i.-e. *kṃtom*, **ĝenos*, **u̯eĝh-* a ^*ĝh-*.

b). *Velarele*: gr. κ, γ, χ; lat. *c*, *g*, *h*,- *-g-*; protogerm. *h*, *g*, *k*, *g*; i. e. **k*, **g*, **gh*: gr. καρπός, κώπη, (σ)τέγω, ὁμίχλη „ceață"; lat. *arpo*, *capio*, *tego*, *hostis*, *longus* <*dlonghos); got. *aukar* „auch", *haft*, *decken*, *gasts*; i.-e. **steg*, **teg-*, **ghostis*.

c) *Labiovelarele*; gr. π, τ; β, δ; φ, θ; lat. *qu* (*c*), *gv*, *v*, *f-*, (*g*)*v-*, *v-*, *b-*; protog. *hw*, *kw*, *w*(*g*); i.-e. **ku̯*, **gu̯*, **gu̯h*: gr. λείπω, τις. βαίνω, δέλφαξ[5] νίφα, θερμός, νεφροί; lat. *linquo*, *quis*, (*g*)*venio*, *volva*, *vulva*, *nivem*, *formus*, *nebrundines*, *ninguit* (*nivit*); got. *leihwan*, *hwa*, *qiman*, „kommen" *kalbo*, „*kalb*", *snaiws*, „Schnee", *warmjan* "warm"; i.-e. **gu̯mi̯ō* **sne ighg*, **-her-*, etc.

Fonemului latin deci *qu* din formele: *quis*, *linquo*, etc. corespund în limba greacă când τ (înainte de voc. deschisă): τις, când π (înainte de voc. închisă): λείπω.

Radicalul pronominal *quo-* (gr. πο-) aci pierde fonemul inițial *qu*: în *uter* (≠πό-ερος, κότερος) *ubi*, *'unde'* lângă *ne-cuter* (= *neuter*) *ne-cubi*, *ali-cunde*, aci sunetul *u* înainte de *u*: *cuius*, *locutus* *secutus*, față de *quis*, *loqui*, *sequi*.

Pe de altă parte, i.-e. *gu̯* pierde aci guturala *g*, de unde lat. *v*, osco-umbr. *b*, gr. β: *venio*, *ben-* βαίνω, (însă got *kwima*=komme, cu caracterul gutural păstrat în limbile germanice), aci semivocala *u* înainte de consoane: *agnos* pentru **agu̯nos*, de unde și gr. **ἀϝνός*: ἀμνός.

Să se observe, apoi, că în toate formele în care se văd sunete nefonetice, trebue să le explicăm prin împrumuturi dialectale; de ex., *bos* pentru foneticul **vos* din umbr. *bue* = *bowe*; *bubinare*, *bufo*, *bura*, *brutus*, *bitumen* etc. *popina* pentru foneticul *coquina*, *lupus* pentru foneticul **luquos*, etc. sunt împrumutate toate din dialectele osc și umbric, *Epŏna* din limba celtică, *poena* din gr. ποινή, „pedeapsă" (forma latină este *multa* „amendă") etc.

In unele cazuri formele secundare cu *f-* alternează cu altele cu *h-* (<**ĝh*, *gh*); de ex., fariolus, faedus, fircus, folus, fordeum, fostis, fuma, etc., cf. Festus: «faedum antiqui dicebant pro haedo, fostem pro hōste». Fuma „terra" se rapoartă la humus.

In altele avem forme cu *h* lângă cele cu *f-* (<**bh*, **dh*, **ĝu̯h*), fonetic; de ex., haba, hebris, hordus, etc. lângă: faba, febris, fordus (< *foridus la fero).

Ce explicare au dat învățații? Unii văd în aceste forme influințe dialectale; dealtfel, și tradițiunea ni le dă ca atari; așa, bunăoară, avem: falisc. fasena: lat. harena, falisc. fodie: lat. hodie, etc. prenest.: Felena, Fercles, Foratia: lat. Helena, Hercules, Horatia, etc.

Punctul de plecare al acestei alternări între *h* și *f* trebue căutat în limba etruscă, care a avut o influință mare asupra limbii din Falerii și Praeneste.

II. *Licidele*: gr. λ, ρ; lat. *l*, *r*; germ. *l*, *r*; i.-e. **l*, **r*; gr. ἀλτός

[cf. ἀλφούς: λευκούς, Hesych.] λείπω „las", [redacted]φερω, etc.; lat. *albus*, umbr. *alfer*, pel. *Alafis*, *linquo*, *pater*, osc. *patir*, *fero*; [Şi cuvintele Ἄλπεις, *Alpes*, *Albion* „ţara albă" = Britania, sunt raportate de unii învăţaţi tot aici; alţii însă, ţinând seamă de numele italic *Alba* „oraş aşezat pe înălţime", de *Alburnus*, un munte al Lucaniei, de *Alba* „ţară aşezată pe înălţime"=Scoţia, îl pun în legătură cu λόφος şi îl rapoartă la o răd. **alobh* .] v.gs. *albiz*, got. *leihwa*, *fadar*, *baira*, n.gs. *Vater*, (*ge*)*bäre*.

III. *Nazalele*: gr. μ, ν; lat. *m*, *n*; germ. *m*, *n*; i.-e. **m*, **n*: gr. μήτηρ, φέρομεν, νέος, ἐντί, etc.; lat. *mater*, *ferimus*, *novus*, *sunt*; v.gs. *muoter*, got. *bairam*; vgs. *bër-a-m*(*es*) n.gs. (*ge*)*bär-en*, *neu*, *sind*.

Licidele şi nazalele *l*, *r*, *m*, *n* rămân, în genere, în limbile clasice şi în cea germană, neschimbate, afară de unele schimbări provenite din cauza asimilării, disimilării şi vocalizării lui *l*; de ex., **ster-la* > *stella*, cf. gem. *stern*, *calculus* > *cauculus*, **olena* > germ. *Elle*, cf. lat. *ulna*. *Marmel*, cf. lat. *marmor*, *autre* < *alter*, *aube* < *alba* gr. cret. αὐκά ἀλκά.

Sonantele: i.-e. *l̥*, *r̥*, *m̥*, *n̥*, *i̯*, *u̯*: gr. αλ (λα) αρ (ρα); α (αν); λω, ρω; lat. *ol* (*ul*), *or* (*ur*); *em* (*im*), *en* (*in*); *lā*, *rā*; germ. *al*, (*ul*), *ar* (*ur*), *um*, *un*; *ūl*, *ūr* > *ul ur*; de ex., gr. τάλας, καρδία, δέκα, ὄνομα, τετρώκοντα; lat *tollo*, *cor*(*d*), *decem*, *nomen*, *quadrāginta*; got. *wulfs*, v.gs *wolf*: i.-e. **u̯ q̑u̯o-s*, *taihun* (**tehn̥* > *tehm̥*), vgs. *mord* (răd.i.-e.*m.) .

Sonante histerogene. — Şi in limba italică s'au născut sonante. Aşa, bunăoară, în unele cazuri **vocale**le scurte cad; atunci licidele *l* şi *r* precedente devin sonante (silabice). De ex., lat. prelit. *sakros* (inscript. din For. Rom.) a devenit mai întâiu *sakr*(*o*)*s*: **sakrs*, apoi, **sakr̥s*, pe urmă **sacers*, de unde *sacerr* cf. terruncius <ters) şi *sacer*.

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. cp. (trad. franç.) pp. 126 .sqq. 156—202. — *Stolz-Schmalz*, Latein. Gramm⁴. pp. 97 sqq. 103 sqq., 105—121. — *A. Meillet*. Introd. à l'ét. comp. des langues indoeurop². pp. 57—66; 70. sqq. — *J. Vendryes*, Recherches sur l'hist. et les effets de l'intens. init. en latin, p. 254 sqq. — *Sommer*, Handb. p. 55 sq. — *Bechtel*, Hauptprobleme, p. 196. — *A. Walde*, Italische Sprachen (Gesch. d. idg. Sprachwissenschaft II, 1 p. 163 sqq., pp. 179—185).— *H. Hirt*, IF. XXI p. 107

IV. *Fricativele.* — Dintre limbile indoeuropeene cea care a păstrat mai bine pe *s* primitiv indoeuropean este limba slavă; în al doilea rând vine cea germanică; apoi cea latină şi după ele cea greacă.

S iniţial. — *Inainte de vocală şi semivocală*: a) In limba greacă: el dispare şi este înlocuit printr'un *h*, adică prin spiritul aspru (῾); b) In cea latină, cea germanică şi cea slavă el este păstrat. De ex., ἑπτά (=hεπτά), ἕρπω (=hέρπω), ἱδρώς (=hιδρώς

pentru *σϝιδρώς; lat. *septem*, *serpo*, *sudor*: got. *sibun*, n. gs. *Schweiss*, etc.; slav. *sedmi*, etc.

s + *consoană*: In limba greacă şi cea latină el este tartat în mod diferit, după cum este şi consoana care se uneşte cu *s*: dacă este o explosivă surdă (*sp*, *sc*, *st*) el se păstrează; dacă, din contră, este o altă consoană (*sm-*, *sn-*, *sl-*, *sr-*, etc.), el dispare; de ex., gr. στῆναι, σκάπτω, etc.; lat. *stare*, *scabo*, etc.; gr.) νιφάς (pentru* σνιφάς), ῥῖγος (pentru *σρῖγος), lat. *frigus* (prin **prisgus*, lat. *nix* (pentru **snix*), *nubo* (pentru **snubo*), *lis* (pentru *sli* din; *stlis*, cf. decemviri stlitibus iudicandis).

In limba germanică însă şi în cea slavă el este menţinut în amândouă cazurile (numai că în cea germanică el trece în *sch* chiar din perioada limbii germane-de-sus medii); de ex., germ. *stehen*, *schaben*; slav. *stanu*, *skobli*; germ. *Schnee*, *Streit*; slav. *snegu*, *snubiti* „a iubi, a lua în căsătorie".

S medial. — *Intervocalic.* In limba greacă, el dispare, afară de dialectul eretric, în care *s* se schimbă în *r*; iar acolo unde întâlnim un *s* între vocale, el nu este fonetic ci analogic. In cea latină, el se schimbă întâiu în *z*, grad menţinut în limba oscă; apoi, către anul 330 în. de Hr., în *r*, constituind fenomenul numit *rotacism*; iar unde găsim un *s* intervocalic el poate să fie sau fonetic şi este anterior legii rotacismului, sau nefonetic şi se explică sau prin reducerea celor doi *ss*, sau prin analogie, sau prin împrumutări din alte limbi, sau prin disimilare. In cea germanică, el trece, poate chiar din perioada limbii germane-de-sus vechi, în spirantă sonoră *z*. De ex., γένους (pentru γενεhος din *γενεσος), ξέω (pentru *ξεσω), eretr. παιριν (pentru παισίν); dar ἐτίμησα, στήσω, etc. sunt formate după ἔδειξα, δείξω; lat. *generis* (pentru **genesis* prin *genezis*, cf. osc. *egmazum* 'rerum'; dar şi *Numasioi*, *iasias*, sab. *ausom*, pelign. *coisatens*; şi *causa* (pentru *caussa*, Mon. Ancyr. VII, 1), *casa* (după *casalis* pentru *cassalis*), *asinus* (imprumut dintr'un dialect asiatic), *basium*, *miser*, *caesaries* (împrumuturi celtice; cele din urmă două cuvinte pot proveni şi prin disimilare din **mirer*, **caerarier*. cf. p. 205) germ. *gesehen*, *Gesicht*, etc.

s + *consoană*: In limba greacă şi cea latină el este tratat în mod diferit, după cum este şi consoana care se uneşte cu *s*: dacă este o explosivă surdă (*-sp-*, *sc-*,*-st-*) el se menţine; dimpotrivă, dacă este o altă consoană (*-sm-*,*-sn-*,*-sl-*, *sr-*,*-rs-*,*-ls-*,*-sd-* etc.), el dispare cu sau fără lungirea vocalei precedente, iar uneori chiar se asimilează cu consoana vecină; de ex., ion.-att. μηνός, lesb. μῆννος: lat *mēnsis*, ion.-att. φαεινός, dor. φαηνός, lesb. φάεννος din *φαϝεσνος, gr.-att. ἐσπάρθαι, ἐκτείνω din *ἐσπαρσθαι, *ἐκστεινω, gr. θαυμαστός, διδάσκω, ἐσπέρα, etc. lat. *terreo* cf. umbr. *tursitu*, gr. ἕτερσεν, *primus*, cf. pelign. *prismu*, *dīvello* din **disvello*, etc. In limba germanică, din cauză că urmează imediat silabei intonate, el devine *z* şi apoi se schimbă în *r*; iar în cea slavă el se schimbă în *ch* după *i*, *u*, *r*, *k*; de ex., got.

blindaizôs, v.gs. *blintera*, etc., dar got. *áusō*, cf. lat. *auris*; slav. *jestu, trichu*, cf. gr. τρισί, etc.

s final. — In general, el este păstrat; în limba latină era pronunţat adeseori slab; iar în cea slavă, când era în pauză cădea regulat (vezi pag. 237), de ex., gr. λύκος, lat. *lupus*, got. *wulfs*, slav. *vluku*, gr. χόρτος, lat. *hortus*; got. *sunus*, slav. *synu*, etc.

z. — In limba greacă, el sau a fost păstrat numai înaintea unei consoane sonore (reprezentată, însă în dialectul atic tot prin σ: πρέσβυς = πρέ͡ζβυς, cret. πρειγυς = πρει͡ζγυς, etc.), pe când înaintea unei sonore aspirate indoeuropeene, devenită surdă în greceşte, se schimbă în surdă (*zbh, zdh, zgh* > *sph, sth, skh*: ἐρέβεσφι din **erebes-phi* din **erebez-bhi* etc.), sau cade când se găseşte între consoane (ἐγ Διός, βδέω din **ἐγz Δι͡ϝος*, **βzδέω*, cf. cech. *bzditi*, m. russ. *bzdity* 'pedere', etc.). In cea latină, sau devine surdă, chiar din protoitalică, înaintea unei sonore aspirate care ea însăşi devine în acelaşi timp surdă aspirată (*aestus* din **aidzdhu-*, adică **aidsthu-*), sau este reprezentată prin *r* (*mergo, mergus* din **mezg-*), sau cade din grupa *zd* după vocală şi explosivă (*nīdus, pēdo, īdem, trāduco, sēdĕcim*, etc. din **ni-zd-os*, **pezdo*, **izdem*, **tranzduco*, **segz-decim*, etc.). In cea germanică, sonora z se prezintă numai în legătură cu media şi media aspirată următoare; ea se păstrează însă numai când este urmată de media aspirată (got. *mizdō*, cf. gr. μισθός, 'salar', got. *razda* 'limbă', *azgō* 'cenuşă'); iar când îi urmează o medie, atunci ea devine, ca şi media însăşi surdă (got. *asts*, v.gs. *ast* 'ramură', cf. gr. ὄζος din **ozdos*, v.gs. *nëst.* cf. lat *nīdus* din **ni-zd-os*, etc.). In slavă veche, *z* este menţinut numai înaintea mediilor *d* şi *g* (v.sl. *mizda* 'salar', *mozgŭ* 'creer', *mĕzga* 'sevă' din **moiĝzgh*, adică **moiĝs-qh*).

Cf. *KBrugmann*, Abrégé, pp. 202—216. — *AMeillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues indoeurop.[2] pp. 66—69. — *Stolz u. Schmalz*, Latein. Gramm.[4], pp. 122—126 şi întreaga bibliografie de acolo. — *Wilmanns*, Deutsche Gramm. I[2], pp. 124—134. — *Leskien*, Gramm. der altbulg. Sprachen. p. 28 sqq. — *AWalde*, Etym. Wört[2]. p. 84. — *Ernout*, Elém. dial. lat., p. 132, p. 197.

Semivocalele: i̯ şi *u̯*. Aceste semivocale au în deosebitele limbi indoeuropeene diferite valori, după cum se găsesc: la începutul unui cuvânt (antevocalic şi ante sau postconsonantic) ori în interiorul unui cuvânt (intervocalic sau postconsonantic).

i̯ indoeuropean primitiv: *La începutul unui cuvânt*: în limba greacă, este reprezentat prin ᾽; de ex., ἦπαρ (din *hēpar), ὅς „care" (din **hos*: i.-e. **i̯o-s*). In cea latină este menţinut; de ex., *jecur, juvenis*, umbr. *iouies 'juvenibus'* etc. In cea germană este păstrat; got. *jah* (raportat la radicalul pronominal *i̯o-*), *juggs*, v.gs. *iung* 'tânăr', etc. In cea slavă veche, de asemenea, nu dispare; de ex., *junu* 'tânăr', *jego* 'eius', etc. [Din limba greacă deducem

că în celelalte trei limbi indoeuropeene s'au contopit două sunete primitive deosebite: *i̯* consonantic şi spiranta indoeuropeană primitivă *j*, reprezentat în limba greacă prin *z*; de ex., gr. ζυγόν: lat. *jugum*, got. *juk*, v. sl. *igo* din **jĭgo* din **jugo*.].

In interiorul unui cuvânt: a) când este *intervocalic*: în limba greacă şi cea latină, el dispare de timpuriu; de ex. gr. τρεῖς, τιμῶ (τιμάω), etc. din **τρεῐ̯ες, **τιμαῐ̯ω*, etc. lat. *tres*, *sto* etc. din **treı̯es*, **stao*, cf. umbr. *stahu*, din **staı̯ō*, etc. Din cea germană modernă, *i̯* (care se prezintă adeseori în dialectele germanice ca *j* sau *g*), de asemenea, dispare; de ex., ngs. *dreier*, dar got. *prijē*, v.gs. *drī(j)o*, m.gs. *drī(g)er*, cf. lat. *trēs*: i.-e. **treı̯es*, etc. In slava veche, el este menţinut; de ex., *voji* 'războinic', *pija* 'beau', *gostije* (nom. pl.) 'oaspeţii' ,etc. b) când este *postconsonantic*: în limba greacă, este păstrat şi tratat în diferite chipuri; de ex., μέσ(σ)ος, lesb. φθέρρω 'stric', ion.-at. φθείρω, arcad. φθήρω, ἄλλος, ἀγγέλλω, ἁρπάζω, μιγάζω 'amestec', ἀλήθεια, gr. hom. ναίω 'locuesc', etc. provin din **μεθῐ̯ος*, **φθερῐ̯ω*, **ἀλῐ̯ος*, **ἀγγελῐ̯ω*, **ἁρπαγῐ̯ω*, **μιγαδῐ̯ω*, **ἀλαθεσῐ̯α*, **νασῐ̯ω*, etc. In cea latină, din contră, sau se vocalizează, când este înainte de vocală scurtă, de ex., *medius* din **medhı̯os*, sau rămâne nesilabic, când precede o vocală lungă, asimilând în acest caz şi consoanele care preced: *d*, *g*; de ex., *ajo*(=*aı̯i̯o*), *major*, *pejor*, etc. din **agı̯ō*, cf. *ad-agium*, **mag-ı̯os*, cf. *mag-nu-s*, **ped-ı̯os*, cf. skr. *pad jatē*, etc. In cea germanică, şi anume în unele dialecte ale ei, el rămâne; de ex., got. *hafja*, cf. lat. *capio*, got. *waúrkja* 'lucrez', *midja-*, cf. gr. μέσ(σ)ος, lat. *medius*, etc.; iar în altele el dispare; astfel, în v.gs. el nu se întâlneşte din sec. IX d. Hr.; de ex. v.gs. *hefjiu*, *wurkiu*, etc. In slava veche, *i̯* palatalizează consoana precedentă şi, apoi, se contopeşte cu dânsa (adică *l'*, *n'* (de citit ca ital. *gl*, *gn*) *r'*; *č'*, *ž'* *š'* (să se noteze: *ě*, *ž*, *š*); *št'*, (să se noteze: *šť*, *žd*); *s'*, etc. din *li̯*, *ni̯*, *ri̯*; *ki̯*, *gi̯*, *chi̯*; *ti̯*, *di̯*; *si̯*, etc.); de ex., *sten'etu* din **steni̯e-tu*, *postel'a* din **postel-i̯a*, *pĭr'a* din **pĭr-i̯a*, *plačĭ* din **plakĭ̯ĭ*, *lŭža* din **lugi̯a*, *mešta* 'arunc', *mežda* 'frontieră', šiti din **si̯yti*, etc.

u̯ indoeuropean primitiv: Din limbile indoeuropeene, cea greacă a terminat prin a pierde cu desăvârşire acest fonem; pe când cea latină şi cea germanică l'au menţinut în genere. *La începutul unui cuvânt.* In limba greacă: el dispare regulat în dialectul atic (de ex., οἶδα, ὄχος, ἔργον, etc.), în celelalte dialecte greceşti însă el se menţine (de ex., hom. ϝοῖδα, ϝόχος, delph. ϝάργον, cypr. ϝοῖκος, tes. ϝεκέδαμος, etc.). In cea latină, germanică (afară de cazul când precede *l*, *r*, unde dispare) şi slava veche (unde cade când este înaintea lui *l*, *r*) *u̯* se păstrează şi este reprezentat prin *v*, *w* şi *v*; de ex., lat. *vīdeo*, got. *wait*, v.sl. *vědě*, lat. *vehere*, got. *wigan*, cf. ngs. *Weg*, v.sl. *vezy* 'vehens', faţă de gr. ὄχος pentru **ϝόχος*, etc. In cele două din urmă limbi *u̯* este menţinut şi după o consoană iniţială: got. *swiahra*, *swaihro*, v.sl. *svekry*, *svekrŭ* faţă de gr. ἑκυρός, ἑκυρά, lat. *socer* socrus: i.-e. **sue̯krū*.

In interiorul unui cuvânt: când este *intervocalic*: în dialectele greceşti (afară de cel atic în care *u̯* intervocalic dispare de ex., νέος, αἰών, etc.) în limba latină (afară de cazul când nu se păstrează, căci se găseşte între două vocale identice, de ex., *ditiae, sīs, lābrum* pentru *divitiae, si vis, lavabrum*), în cea germanică (afară de n.gs. în care aşişderea dispare, de ex., *neu* 'nou', etc.) şi în slava veche el este menţinut; de ex., νέϝος, cypr. Σαϝοκλέϝης, kriss. αἰϝεί, corcyr. στονόϝεσαν, etc.; lat. *novos, ovis*, cf. skr. *aví-s*, att. ὄις 'oaie', *aevum*, etc.; got. *aiws*, v.gs. *niuwi*, m.gs. *niuwe*, 'nou', got. *awepi* 'turmă de oi', got. *widuwo*, v.gs. *wituwa* 'văduvă', etc. v. sl. *ovĭca* 'oaie', *vĭdova* 'văduvă', *novŭ, synovŭ* 'a fiilor', cf. gr. πήχεων 'a braţelor' din *παχεϝων, etc.

Când este *postconsonantic*: în limba greacă, în general, cade; aşa, bunăoară, în dialectul atic cade fără compensare (de ex., ξένος, ὄρος, καλός, ἴσος, ὁδός, etc.), în cel ionic dispare cu lungire compensatoare (de ex., ξεῖνος, οὖρος, κᾶλός, ἶσος, οὐδός, etc.) în cel nordacheic are loc asimilarea (de ex., lesb. ξέννος, ὄρρος, καλλός, ἴσσος, etc.), iar în cel sudacheic şi doric el este, în genere, menţinut (de ex., cipr. ἄλϝον, arc. κόρϝα, corcir. Ξένϝων, πρόξενϝος, gort. ϝίσϝος, etc.). In cea latină, el apare când în funcţiune consonantică, când în funcţiune vocalică; une ori nu se poate deduce adevărata sa valoare; iar alte ori cade pur şi simplu în epoce diferite (înainte de *o, u* mai târziu de cât înainte de consoane); de ex., *equos* analogie pentru **ecos* din **ekuos*, apoi *ecus* în limba scrisă *equus* tot analogic *pallidus*, cf. lit. *palvas, tollo* din **toluō*, **ap(p)erio* din **ap-u̯erīō, lumbus* din *protoit. **lonpuos* din **londhuos*, etc., *parum*, menţinut ca adverb în *parumper*, din neutrul *parvum*: *parvom*, dar restabilit în formele cazuale: *parva, parvi, parvo* prin analogie; *deus, deum* din *deivos, deivom* (forma nouă *divus, divum*) prin **deios, deiom*, şi *dēus, dēum*. In dialectele germanice, se menţine după *l* şi *r* în got., v.gs. şi m.gs.; de ex., got. *fidwor*, etc. dar cade, afară de limba gotică, după orice altă consoană; de ex., got. *saihwan*, dar v.gs. *sëhan*, m.gs. *sëhen*, n.gs. *sehen*.

Cf. *KBrugmann*, Abrégé, pp. 94—114. — *FSommer*, Handb. der lat. Laut- und Formenlehre[3], p. 174 sqq.—*Stolz u. Schmalz*, Lat. Gramm.[4], pp. 48—51 şi întreaga bibliografie de acolo. — *AMeillet*, Introd. à l'étude comp. des langues indoeurop.[2], p. 80 sqq. — *FPiquet*, Phonétique Allemande, pp. 192—197.— *A Walde*, Italische Sprachen, (Gesch. d. idg. Sprachwiss. II, I, p. 180 sqq. — *W. Wilmans*, Deutsche Grammatik, I[2], pp. 143—159 şi întreaga bibliografie de acolo.

Sandhi

Cele mai multe *consoane*, în general, cad la sfârşitul unui cuvânt, menţinându-se numai câteva. Astfel; *-d, -t, -k, -g, -kt*, au căzut în limba greacă: *ti, allo* (lat. *quid*, aliud), *kêr* din *kērd*: *kardia* „inimă", *gynai*, cf. *gynaikós; ana*, cf. *anaktos, gala*, cf. *gàlaktos, ethēke* (lat. arh. *feked*; *-d*, în limba latină s'a păstrat până în epoca istorică şi

după vocală lungă şi după vocală scurtă; şi formele ablativale în *-d* l-au păstrat; de ex., ablat: *iouestod* (=*iusto*), înscript. din For, sec. VI în. de Hr., *ciod*, ibid.; *med, ted* (=*me, te*) inscripţ. Duenos, sec. IV în. de Hr., *loucarid* (='luco') *ioudicatod* (Ephem. epigr. II, 205 sqq., CIL IX, 782), etc., dar şi la verbe: *estod, licetod* (Eph. epigr. l. cit.), etc.; *-d* a rămas după vocală scurtă: *ăd, aliŭd, illŭd, sĕd*, etc.; dar a căzut după vocală lungă chiar dela începutul sec. II în. de Hr.: *praedā* din arhaicul *praidād, aerī* lângă *aerĕ* din mai vechiul *airīd, magistratu* din vechiul *magistratud*, etc. Cf. şi *Troiād* (Neviu, Bell. Pun. 7M.); apoi, *datō, suntō* din *datōd, suntōd* (forme epigrafice).

Protoit.*-t* s'a schimbat în *-d*: *Fhe*: *Fha*: *ked* (=*fecit*,) inscripţ. Manios, sec. VI în. de Hr., *feced, sied*, etc, inscripţ. Duenos;

Explosivele cad uneori în limba latină după *r, c, s* când sunt în pauză; de ex; *jecur*: skr. *jekrt, lac* din *lact*: gen. *lactis, cor* din *cord*: gen. *cordis*: gr. *kardia*, etc.

-m final. Valoarea lui fonetică o deducem din cele patru feluri de izvoare: 1, din mărturiile gramaticilor (şi Quintilian) reiese că *-m* înaintea iniţialelor vocalice era puţin sau mai de loc pronunţat; 2 din ortografia inscripţiunilor se vede că în cele arhaice el era adeseori omis, de ex., *oino(m), dvonoro(m)*: *viro(m)*, că această omisiune continuă în timpurile următoare şi devine obişnuită în inscripţiunile plebeene, pe când, din potrivă, ortografia inscripţiunilor oficiale, dela jumătatea secolului II în. de Hr. începând, menţine aproape regulat pe *-m* final; şi că *-m* final este redat, excepţional şi prin *-n* în inscripţiunile populare, de ex., *salvon* din *salvom, tan* (în *tan mulieribus* [sec. I-iu]) din *tam, mimoran* din *memoriam, cipun* din *cipum, cun* (*conjuge*) din *cum* (*conjuge*), etc., cf. Diehl, De *m* finali, p. 302 sqq.; [Se prea poate ca mai întâiu, *m* final să fi devenit *-n* înainte de dintală.] şi se scria *-n* în loc de *-m*, pentru că, în adevăr, se pronunţa *n*, pentrucă în monosilabe, de obiceiu, apărea *-n* în loc de *-m* şi pentrucă în această poziţiune *-m* n'a căzut, ci s'a schimbat în *-n*; de altfel, cum s'ar explica şi păstrarea lui *-n* în limbile romanice? 3, din metrica latină care, ne arată că *-m* + *vocală iniţială* n'avea valoarea unei consoane; pecând *-m*+*consoană iniţială* făcea ca vocala precedentă să fie lungă prin poziţiune; de ex.,

Unĭus ob nox[am] et furias Ajacis Oĭlei
(Verg., Eneid. I, 41)
Ipsa Jovis rapidum jaculat[a] e nubibus ignem
(ibid. vs. 42.)

4, din limbile romanice care n'au nici o urmă de *m* final, afară numai de un număr oarecare de cuvinte monosilabice terminate în *-n*, ceeace probează că *-m* s'a schimbat în *-n*; de ex., span. *quien*, rom. *cine*, v. sard. *chen* din lat. *quem*, fr. *rien* din lat. *rem*, fr. *mien*, v. fr. *tuen, suen* = **tŏm, *sŏm*, accentuate din lat. *meum, tuum, suum*, ital. *con*, v. sard. *cun* din lat. *cum*, etc.

Toate aceste mărturii ar putea fi împăcate numai dacă am

admite că chiar în perioada preliterară *m* final era redus la o simplă rezonanţă nazală a vocalei precedente, adică: *oinō* (o), *duonorō*, *uirō*, etc. Dar pentrucă alfabetul latin şi acela al celorlalte limbi italice nu avea un semn special pentru a reprezenta vocalele nazale *ā*, *ē*, *ī*, *ō*, *ū*, ortografiile ca: *uiro*, *equum*, *salvon* ar reprezenta trei deosebite faze în încercările făcute pentru a exprima în scriere acest fenomen; şi numai aşa s'ar explica şi motivul pentru care Vel. Longus a numit sunetul acesta: «nedefinit» iar Quintilian «paene cuiusdam novae litterae sonus». Vocalele nazale *ā*, *ē* fiind totdeauna lungi înaintea unei consoane era natural ca versul virgilian (ecloga I, 20) să fie scandat.

Urbē quā dicunt Romā, Meliboee, putavi

Cu această pronunţare cu totul redusă *m* final a trecut şi în interiorul frazelor; de ex: în cele mai vechi inscripţiuni *-m-* a fost adeseori omis atât înainte de vocală cât şi înainte de consoană: *circuitus* din *circumitus*, *datuiri* din *datum-iri*; de aceea şi tratarea sa de către poeţi: *férru*[*m*] *acuant* (⏑ ⏑ ⏑ ⏑).

Cf. *MNiedermann*, op. cit., p. 72 sqq. — *FSommer*, op. cit. p. 322 sq.; *Diehl*, De m finali epigraphica, passim (mai ales p. 302 sqq.) *A. Carnoy*, op. cit. pp. 199-214; *J. Pirson*, op. cit. p. 99 sq.; *Fr. Stolz*, Gesch. d. latein. Spr., pp. 86, 92.

-n ephelkystikon. Ca consoană mobilă în limba greacă apare ν. Acesta nu era panhelenic (afară de poeţi la cari serveà ca un mijloc trebuincios); el era Ionico-atic, şi avea ca punct de plecare formele care apăreau cu şi fără *n*; de ex., φι: φιν din **bhi*: **bhin*, *the*: *then*, etc. Nu era la locul său 'ν efelcistic' la a III ps. sg. şi plurală, la dat. pl. şi la numeralul εἴκοσι.

In protogreacă nazala *n* înainte de s+consoană cădea; înainte de s+vocală însă se menţinea. Acest raport este păstrat foarte bine la Homer şi în unele dialecte greceşti vechi; de ex., hom. *es Chrysēn* dar *eis Haïdao*, etc., cret. *tos maiturans* dar *tans haploons*, etc.

s final. — In limba greacă, *-s* provine în unele cuvinte dintr'o dintală finală; de ex., *polláki* dar *pollákis* cf. skr. *parucid*, *houtō* dar *houtōs* (în care trebue să vedem ablativul în-*ōd*); iar *s* între explosive cade: *ek Dios*, dar *ex hoû*.

Alternarea lui *-s* (de ex., *tês pólēos*, *ek tês gês* etc.) cu *-z* (de ex., *Athēnaze* din *Athēnāz-de* etc.) exista încă din epoca protogreacă şi indoeuropeană; dar, de obiceiu, *-s* era întrebuinţat în pauză. In unele dialecte greceşti însă avem în loc de *-s* şi *-z*: *-h*, *-r*, de ex., *Diohiketa* din *Dios hiketa*, *tìr tá* din *tis tá* etc. precum şi asimilaţia lui *-s* cu consoanele iniţiale următoare, de ex., *tath thugatēras* din *thas thugatēras*, *toîd de* din *toiz de*, *toùn nomous* din *tous nomous*, *til lêi* din *tis lêi*, etc.

In limba latină, în textele arhaice şi vulgare tradiţiunea este ca *s* final să cadă; această tendinţă însă a fost oprită pentru

un moment prin reacţiunea limbii literare (mai ales în epoca ciceroniană); cu toate acestea, ea tot n'a putut fi încătuşată, căci formele fără *-s* le întâlnim şi în textele vulgare din epoca imperiului. Dar să continuăm cu lămurirea acestei chestiuni delicate:

In limba latină a fost generalizată mai cu seamă siflanta surdă (*s*), dar cu o pronunţare foarte slabă. Acest *-s* însă, care era păstrat în inscripţiunile cele mai vechi latine, când se găsea după o vocală scurtă (de ex., *sakros*, inscripţ. din Forul roman, sec. VI în. de Hr., *Manios*, inscripţ. lui Manios, din aceeaşi epocă aproape, *deiuos, malos*, inscripţ. Duenos, sec. IV în. de Hr., etc., a început să nu mai fie scris în textele vechi latine de mai târziu (de ex., *Cornelio Scipio* aidiles...., pe unul din epitafiile Scipionilor) şi el, probabil, se pronunţa, când se găsea înaintea unei consoane, aşa de slab, încât el n'avea nici o influinţă asupra cantităţii vocalei precedente în poezia dactilică până în epoca ciceroniană; de aceea găsim sfârşituri de hexametre ca: *omnibu*ˢ *princeps, plenus fidei*, etc.

Poeţii epocei republicane n'au ţinut seamă de *s* final din punctul de vedere prosodic; aşa, bunăoară, ei scriu:

Enniu:.... genetrix patriˢ nostri;....., bonus Ancusˢ reliquit;
....Joviˢ Neptunus.....;
Luciliu: Aeserninuˢ fuit...:
Catul:..... tú dabiˢ súppliciúm.

Dacă, din potrivă, cuvântul următor începea cu o vocală, adică *s* final se găsea înaintea unei vocale iniţiale, atunci el se unea, ca şi în limba franceză modernă, cu vocala următoare şi scăpa, cu modul acesta, de cădere, de ex., *magis elegans*, etc. Dar puţin câte puţin analogia a uniformizat tratarea lui s final, restabilindu-l pretutindeni: Ceeace a avut loc în cursul atâtor secole (neglijarea şi omiterea lui *-s*) nu s'a putut împiedica de cât încetul cu încetul, şi în cele din urmă nu cu totul, de către creatorii limbii latine literare. Astfel, la Lucreţiu, cazurile în cari *-s* face poziţiune cu consoana iniţială următoare sunt cu mult mai numeroase de cât acelea în cari el este neglijat; mai mult încă, la Catul, găsim un singur caz, cel amintit, în care *s* final +cons. iniţială următoare este neglijat. Prin urmare, mulţumită limbii literare s'a ajuns treptat la menţinerea acestui fonem: Cicero însuşi (Orator, 48,161) socoteşte omiterea lui *-s* din cuvintele: *omnibu*ˢ *princeps* «jam subrusticum»

De aceea, ori de câte ori va fi vorba să se arate motivul pentru care *-s* final a continuat să dăinuească în limba romanică, dreptate vor avea, după noi, nu aceia cari îl vor atribui influinţei limbilor celtice şi germanice, la care era aceeaşi tendinţă de a neglija s final, ci aceia care vor vedea în această întărire a lui *-s* o influinţă a limbii literare.

Erau şi cazuri însă în limba latină veche, în cari *s* final nu era neglijat, ci făcea totdeauna poziţiune cu consoana iniţială următoare, şi anume de tipul lui *ēs* (*ades, prodes*), *milĕs, ŏs*,

exŏs, etc, în cari este vorba despre o literă care, dupăce a fost asimilată cu cea vecină, a dispărut; de ex., *ĕs* din *ess*: hom. ἔσσι din **es-si*, *milēs* din *miless* din **milets*: gen. *milit-is*, *ōs* din **oss* din **osts* sau **osth-s*: gen. *ossis*, etc.

Dar, dacă ortografia nu ne-a lăsat nici o urmă de această consoană îndoită (Leo vede urmele ortografiei *ess* în *s*[*s*] pe care o întâlnim la Plaut, Rud. vs. 240, unde citim: *Mihi s*[*s*] *aémula* şi unde mss. au lecţia: *ess*), în schimb, ea se poate recunoaşte mulţumită metricei, care ne prezintă un număr de exemple; în adevăr, silabele finale terminate altă dată cu un îndoit *-ss*. sunt:

La Plaut lungi: *ēs*, *milēs*, etc. (cf. *milēs impransus*.... Aul. 528), dar sub influinţa unei 'brevis brevians' ele pot să fie scurtate, de ex., *potĕs*, Stich. 325. La Enniu, Luciliu, Terentiu, Lucretiu (epoca postplautinică) sunt scurte: *adĕs*, *prodĕs*, etc la Terentiu: prodĕs; la Luciliu: *milĕs*; la Enniu (Annal. 277), Luciliu (XI,8), Lucretiu (III, 721): *exŏs*.

Această contradicţiune în aparenţă îşi are explicarea în faptul că îndoitul *-ss* se simplifica, de obiceiu, la sfârşitul frazei şi înaintea unei iniţiale consonantice; dar el rămânea neatins înaintea unui început vocalic; de ex., *miles*, soldat: *miles pransus*, dar *miless impransus*, etc. Şi mai târziu analogia a generalizat întâia din cele două procederi, adică simplificarea lui *-ss*, şi de aci au rezultat, apoi, scanziunile: *ĕs*, *milĕs*, etc.

Cf. *KBrugmann*, Grdr. I, II[2] pp; 90 sqq. 909 sqq. Kurze vgl. Gr. pp. 267-275.—*FSommer*, op. cit. pp. 302-325.—*Fr*, *Stolz*, Hist. Gramm. I, p. 34 sqq.; Geschichte d. lat. spr; p. 92.—*HHirt*, Hb. d. gr. Laut- u. Formenlehre. pp. 174-178. *MNiedermann*, op. cit. pp. 72-78.—*ACarnoy*, op. cit. pp 179-214. — *JPirson*, op. cit. op. 99-104. — *AMeillet*, Les Dial. i.-e., p. 43,61.—*Fr. Skutsch*. Eléments d'étymol. latine (Bulletin du Musée Belge, XV, [1911] nn 6-7 p. 238).

Grupe consonantice

Când se întâlnesc două sau mai multe consoane, ele sau se menţin (mai mult grupele de două, decât cele de trei ori de patru consoane care se reduc de obiceiu, mai ales în limba latină, unde rămâne o singură literă chiar), sau suferă diferite schimbări din cauza greutăţii pronunţării unor consoane din acele grupe de consoane.

Menţinerea lor:

CL, CR, CT, DR, LP, MP, PR, PT, RP, RT. SC, SP, ST, SCL, SPL, SPR, STL, STR:

Gr. Klytós „vestit", krainō »săvârşesc", akros „cel din vârf",
oktō „opt", drys „stejar, etc.
elpō „nădăjduesc", pempō „trimit", kapros, „porc", ptelea „ulm", herpō „mă târăsc", etc.
hortos „grădină", skidnamai „risipesc", baskō „pizmuesc", speirō „semăn", etc.
hespera „seară", esti „este", etc.

sklēros „tare, aspru", stratos „oaste", etc.

Lat. Inclutus „renumit", creare „a crea", acre „ascuțit, subtil", octō „opt", etc.

Drusus, culpa „vină", tempus „timp", caprum „țap", etc. ruptus „rupt, sfărămat", serpo „mă tărăsc", hortus „grădină", scindo „taiu, despic", etc.

vescor „mă hrănesc", sperno „disprețuesc", vesper „seară", sterno „a așterne", est, etc.

splendeo „strălucesc", splēn „splină", spretum „disprețuit", stratus „așternut", struere „a îngrămădi, a construi, a strânge", etc.

Osc. pestlum „templum", etc.

In limba latină grupele de trei și patru consoane se reduc, în general, uneori până la o singură consoană, *ilīco* „pe loc", *līs* „proces", *latus* „întins", *fulmen* „trăsnetul" < **instloco* cf. *stlocus*, **stlis* > *slis* C. I. L. I, 15817, **stlatos*, *fulgmen*.

Schimbarea lor. — Această schimbare are loc din cauza greutății pronunțării unora din grupele de consoane, care se înlătură prin mijlocul unor fenomene deja studiate. Așa, de ex.,

1, *deosebirile* dintre consoane sunt potrivite, asimilate în total sau în parte:

Gr. *omma* „ochiu", din **opma*, *onnitha* din *ornitha* „pasăre", *otti* „că" din **sŭod-ti* (cf. got. *swa* 'astfel');

Lat. *Summus* „cel mai sus", din *sup-mos, *sella* „scaun", din *sedla, *isse* (lat. pop.) din ipse „însumi", etc.

Germ. Ummez (v.gs.) 'exces' din *unmez, frammort (v gs.) 'înainte' din *framwort.

Sl. Os(s)a 'vespe' cf. lit. vapsà, etc.

2, asemănările dintre consoane sunt sau disimilate de cele mai multe ori:

Gr. Kephalargia din kephalalgia, „durere de cap", etc.

Lat. Aleria = gr. Alalia, meridies din *medi-dies la medius, etc.

Sau una din consoane cade:

Gr. fatria, din fratria, orthogoē 'care plânge dimineața' din orthrogoē, etc.

Lat. mamor din marmor, propietas din proprietas, etc.

Fr. abre din arbre, etc.

3, uneori se intercalează între consoanele care se pronunță greu un sunet:

Gr. andros „a bărbatului", din *anros, cf, umbr. nerus, etc.

Lat. Alcumena, drachuma, mina, din formele grecești: Alkmēnē, drachmē, mna, etc.

sau una din consoanele grupei își schimbă locul, adică se metatezează:

Gr. Phyrnichos, Aphorditē, din Phrynichos, din Aphroditē, etc.

Lat. Vepsa 'vespe' din *vespa (cf. v.gs. vefsa), etc.

Sau, în sfârșit, se schimbă amândouă elementele grupei de consoane:

Lat. Passus, sessus din *pat^{s}tos, din *pat-tos şi din *sed-tos; iar cei doi -ss- se simplifică apoi după o vocală lungă, un diftong sau o consoană: occīsus, laesus din *occīdtus, *laed-tus.

Cercetările mai noi asupra grupelor consonantice atât de la începutul cât şi din mijlocul cuvintelor au dat putinţa linguiştilor să formuleze în privinţa unor grupe de consoane alte regule mai exacte, de ex.,

In grupa primitivă *s*+*t* din formele: *census versus*, etc., nu trebue să vedem o schimbare fonetică în ss, ci o schimbare analogică după formele cu foneticul *st.* (cf. osc. *keenzstur*, faţă de forma latină modificată *censor*;

Formele latine ca: *scāla, fīnis, prēlum septēni*, etc., nu derivă, cum susţin unii linguişti, din **scandla*, **fidnis*, **premlom*, **septemni*, etc. ci din **scandsla*, **prem-slom*, etc.

Grupele consonantice: Gut. + Naz., care au dat linguiştilor mult de lucru, adică forme ca: *agmen, examen, stimulus, flama luna*, etc. nu derivă, cum s'a susţinut, din **agimen.*, **exagmen*, **stig molos*, **louc-na*, **flag-ma*, etc., ci din **agmen* (cu *gm* neschimbat), **exagsmen* sau *exaxmen*, **sti-mo-los*, (cu sufixii *mo-* şi *lo-*), **flad-ma*, cf. got. *blot-an*, **louc-s-na*, cf. praenest. *losna* etc.

Cf. *KBrugmann*, Abrégé, pp. 183, 233, 236 sqq. — *FSommer*, Handb. der lat. Laut- und Formenlehre, pp. 166—274. — *MNiedermann*. op. cit. pp. 63—601. — *Stolz* und *Schmalz*, Latein. Gramm.^{4}, pp. 128—150.—*A Walde*, Italische Sprachen (in Gesch. der idg. Sprachwiss., II, I pp. 185—188. — *J.Pirson*, op. cit. pp. 92—97. — *ACarnoy*, op. cit., pp. 158—167. — *Leskien*, Grammatik der altbulg. Sprache, pp. 37, 41.

XII

PRINCIPII DE MORFOLOGIE

Frază, morfem, semantem.

Elementul fundamental al graiului este „fraza". Prin fraze am dobândit graiul nostru, prin fraze vorbim şi tot prin fraze gândim. Fraza se schimbă în chip variat. Ea admite toate gradele de la articulările cele mai nedesăvârşite prin care copilul exprimă o trebuinţă până la periodul amplu şi armonios construit. Multe şi variate definiţiuni s'au dat frazei; şi, cu toate acestea, până azi nu există pentru ea o definiţiune care să fi obţinut aprobarea tutulor linguiştilor (vezi p. 334).

Ori ce frază cuprinde două feluri de elemente deosebite: pedeoparte, expresiunea unui număr oarecare de *noţiuni* reprezentând *idei*, iar pe de alta, arătarea unor oarecari *raporturi* dintre aceste idei; elementele linguistice cari exprimă ideile reprezentaţiunilor se numesc *semanteme*, pe când cele cari exprimă raporturile dintre idei sunt cunoscute sub numele de *morfeme;* de obiceiu, morfemele sunt nişte elemente fonetice (un sunet, o silabă sau chiar mai multe silabe) cari arată în frază raporturile gramaticale cari leagă ideile între dânsele. In grupele de cuvinte ca *a scrie, pentru a scrie, de scris, de la scriitor, tu ai scris*, etc.: analiza recunoaşte în acestea, fără greutate, întâiu, un element permanent, silaba *scri*, care leagă toate aceste cuvinte de ideea de „a scrie" şi care reprezintă semantemul; dar mai observăm la ele şi un număr oarecare de elemente fonetice cari servesc să indice că este vorba despre un nume sau despre un verb, sau care arată categoria gramaticală căreia aparţin cuvintele, precum şi raportul ce le uneşte cu celelalte cuvinte ale frazei; aceste elemente reprezintă morfemele. Unele însă nu sunt independente şi trebue să se analizeze cuvântul ca să se găsească: ele se numesc *sufixe şi terminări* (Vendryes).

In limbile indoeuropeene şi în cele semitice amândouă aceste elemente: semantemele şi morfemele sunt astfel combinate în cât orice cuvânt cuprinde şi expresiunea valoarei sale semantice şi aceea a rolului său morfologic.

Din cele două categorii de morfeme: unele se exprimă prin mijlocul elementelor fonetice introduse în frază şi legate cu semantemele; altele stau în natura sau dispoziţiunea elemen-

telor fonetice ale semantemului. Amândouă aceste feluri de morteme *afixarea* şi *alternarea* se văd combinate, dar într'un chip deosebit, atât în limbile indoeuropeene cât şi în cele semitice.

Silabă, cuvânt.

Elementele constitutive ale frazei sunt «cuvintele». Cuvântul poate fi compus dintr'o silabă sau dintr'o reuniune de mai multe silabe. Este greu să dăm o definiţiune silabei, precum greu este şi să arătăm punctul precis, unde încep şi unde se sfârşesc silabele. Cea mai simplă definiţiune a silabei este: o serie de consoane şi de vocale care alternează (Vendryes).

Din punctul de vedere fonetic, silaba are o existenţă prin ea însăşi, este o realitate; pe când cuvântul poate fi mai de grabă o realitate morfologică. Şi dacă putem determina mai lesne unde începe şi unde se sfârşeşte un *cuvânt morfologic* indoeuropean; în schimb nu este aşa de uşor să se arate totdeauna limita exactă a unui *cuvânt fonetic;* în grupa *andra moi* „pe bărbatul îmi" sunt două cuvinte independente cu însemnarea lor proprie, dar din punctul de vedere fonetic ele formează un singur cuvânt. Cu toate acestea, să nu se piardă din vedere că cuvântul indoeuropean poate fi limitat precis şi din punctul de vedere fonetic: „el se sfârşeşte printr'un fonem ce are o pronunţare particulară în această poziţiune, şi cuprinde o silabă care are tonul sau care este susceptibilă de a'l avea" (Meillet). In limbile indoeuropeene separate, în forma lor cea mai veche, ca limba indiană veche, greaca veche, etc. cuvântul are o autonomie completă, poate să arate prin el însuşi înţelesul său şi rolul său în cuvântare şi nu primeşte nici o strămutare a elementelor sale compunătoare şi nici o intercalare de alte elemente străine, de ex., gr. *gégraphe* şi rom. *el a scris*: întâiul rămâne acelaşi în oricare propoziţiune ar fi şi nu admite nici intervertire nici înserare de elemente străine; pe când celalalt primeşte şi intercalarea de elemente diferite: *el abia eri a scris* şi intervertirea ordinei cuvintelor, *a scris el eri?*

O definiţiune generală a cuvântului care să se poată aplica la toate limbile nu există, afară, poate, de cea propusă de A. Meillet şi care sună astfel: „un cuvânt rezultă din unirea unui înţeles dat cu o totalitate de sunete dată susceptibilă de o întrebuinţare gramaticală dată".

Radical, rădăcină, sufix, terminare, prefix, infix.

Cuvântul indoeuropean uneşte sub o unitate de formă, fără să se cunoască chipul cum s'a format unitatea cuvântului, o bază, numită „rădăcină", arătând sensul general al cuvântului, „sufixul" („formans", după Brugmann) ce-i precizează valoarea, şi „terminarea" care arată (împreună cu *apofonia* şi locul *tonului*, vezi p. 246 şi 247) rolul în frază. Nici unul din aceste trei elemente nu există izolat şi în afară de unitatea cuvântului. In cuvântul grec *eluse* „a deslegat" semantemul este reprezentat prin rădăcina *-lu-* care exprimă ideea de

„a deslega"; celelalte elemente ale cuvântului ne arată că această idee se raportă la trecut şi are un subiect la singular; şi nici un element al său nici rădăcina *-lu-* care exprimă ideea de „a deslega", nici sufixul *-s-*, nici terminarea *-e* şi nici augmentul *e-* nu există în afară de unitatea *eluse*. Ceea ce face unitatea cuvântului şi coeziunea sa, cu toată complexitatea elementelor sale constitutive, este ordinea fixă, neschimbătoare a fie cărui element (rădăcina la începutul, sufixul la mijlocul şi terminarea la sfârşitul cuvântului); ele se susţin unele cu altele dând spiritului impresiunea unei reprezentări unice.

Terminarea (cazuală şi personală), cu alte cuvinte caracteristica flexională, sau elementul variabil de la sfârşitul cuvântului, deosebeşte formele unei paradigme nominale sau verbale; în formele greceşti şi latineşti: *ho toû patr-os oiko-s* „casa tatălui", *hoi tôn pater-ôn oiko-i* „casele părinţilor", *ton pater-a eido-n* „am văzut pe tatăl", *tôi patr-i deikn-ūmi* „arăt tatălui", etc., *patr-is domu-s*, *patr-um dom ūs*, *patr-em vid-ī*, etc. terminările cazuale *-s*, *-os*, *-is*, *-a*, *-em*, *-oi*, *-ûs*, *-ôn*, etc. şi cele personale *-n*, *-mi*, *-ī*, etc. arată rolul ce-l joacă fie care din aceste cuvinte în legătură cu celelalte.

Radicalul, sau tema flexiunii, se dobândeşte prin eliminarea terminării; radicalul este, într'un mod general, elementul comun scos din compararea unei serii de cuvinte înrudite, flexibile sau nu, care cuprinde ideea comună tutulor acestor cuvinte; astfel, în limba română, în seria *dar*, *darnic*, *dărnicie*, *dăruială*, *dăruiesc*, se observă un radical *dar*. Adeseori se disting, în aceeaşi familie de cuvinte, radicale de mai multe grade: elementul *deiknū-*, dedus din *deiknū-mi*, este un radical de gradul întâiu; el însă se poate reduce, căci dacă îl comparăm cu alte serii de cuvinte (de ex., *deiknû-mi*, *deiktos*, *deiksis*, *deigma*, *deiktēs*, *deiktērion*, *dikē* pe de o parte şi *deiknūmi*, *zeugnūmi*, *ornūmi*, etc. pe de alta) separarea *deik-n-ū* se prezintă de la sine. Cu modul acesta *deik* (cu formele sale apofonice *deik-*, *deig-*, *dik-*) este un radical de gradul al doilea ce nu se mai poate reduce, căci nu mai e cu putinţă desfacerea mai departe în elementele sale prin comparare cu formele înrudite. Acest element ireductibil şi comun tutulor cuvintelor unei aceleeaşi familii: *deik-*, *deig-*. *dik-* care reprezintă ideea de „a arăta" este ceea ce noi numim „rădăcină".

Rădăcina indoeuropeană care are o importanţă morfologică aşa de mare, n'are o existenţă independentă; prin învoială gramaticii indieni descompuneau cuvintele şi deduceau rădăcinile din care derivau formele prin mijlocul sufixelor. Nu trebue deci nici odată să socotim rădăcina ca un element primitiv din care îşi trag originea cuvintele prin compunere şi derivare. Ea este un element corespunzător terminării şi sufixului.

Sufixul de asemenea n'are o existenţă independentă. El este elementul ce se adaogă la rădăcină pentru a forma cu

dânsa radicalul, de ex., *zeugma*, *zeugmation* etc. din **zeugmat*, **zeug-mat-iyo-* (dar sunt şi teme cu sufixul zero: **rēg-*, **leuk-*, etc. lat. *rex*, *lux*, etc. gr. ϰῆρ, lat *cor*, gr. θήρ etc). Sufixul are în unele cazuri un înţeles concret, o valoare semantică, cf. *sōtĕr* „mântuitorul" în care *-tēr* arată autorul acţiunii; în alte cazuri, o funcţiune pur gramaticală ca în *deik-nū-mi*, în care *-nū-* arată ideea de prezinte. Sufixul poate fi comparat cu terminarea, dar între aceste două elemente morfologice există şi o deosebire, întru cât sufixul arată categoria generală căreia aparţine cuvântul (nume de agent, de acţiune, de instrument, de loc, de timp augmentativ, diminutiv, arătând posibilitatea, necesitatea, etc.) **-et-* [**-ed-*[, **-to-* [**-do-*], **-ta* , **-ko-*, **tero-*, **-toro-*, **-tro-*, **ter-* [**-tel-*], **-tro-* [**-tlo-*], **-dhro-* [**-dhlo-*], **-tei-*, **teu-*, **-u̯ent-* pe când terminarea arată numai rolul cuvintelor în frază.

Cât priveşte apoi *prefixul*, ce precede radicalul ori rădăcina (de ex., *eu-dokimeō* „am o bună reputaţie" *re-commencer* „a reîncepe), şi serveşte să modifice uneori înţelesul rădăcinii, este de observat că el se deosebeşte de sufix prin aceea că este mai bine delimitat ca unul care se desprinde mai lesne de totalitatea cuvântului. In acest caz cuvântul care rămâne după eliminarea prefixului este bine constituit (de ex., *re-commencer*: *commencer*, etc.); pe când cuvântul rămas după eliminarea sufixului este un ce necomplet (de ex., gr. *zeugma*; *zeug-*).

Iar *infixul* este elementul i. e. *-n* , *ne-*, etc. ce se intercalează la tema prezintelui (de ex., lat. *ju-n-go*, *li-n-quo* faţă de formele *jugum* şi *(re)liqui*, etc.).

Cf. *A. Meillet*, Introd. à l'étude de gramm comp.², p. 119 sqq. — *F. de Saussure*, Cours de linguistique génér. p. 259 sqq. — *J. Ventryes*, Le langage, p. 94, 96, — *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. comp. des langues indo-europ., p. 297 sqq.

Afară de aceste elemente limba indoeuropeană mai avea la îndemână o altă categorie de elemente morfologice: *locul tonului* şi *apofonia* (*ablaut-ul*, *alternarea vocalică*).

Locul tonului. Tonul contribue în unele limbi să definească valoarea morfologică a cuvintelor. In limba greacă veche şi în cea indiană veche tonul este un element caracteristic al cuvântului cu aceeaşi calitate ca şi sufixul şi terminarea. Fiecare cuvânt putea să aibă o silabă întonată şi, cum locul tonului nu era fixat de nici o regulă fonetică, el varia după cuvinte şi forme gramaticale şi prin urmare, constituea un mijloc de a caracteriza fie care cuvânt şi fiecare formă. Unele formaţiuni identice bunăoară din orice alt punct de vedere se deosebesc adesea numai prin «ton»; acesta distinge *tómos* „tăiere" de *tomós* „cel care taie"; tot el ne arată deosebirea în compusele greceşti cu înţelesul activ sau

pasiv, de pildă, *mētroktónos* „cel care omoară pe mama sa", dar *mētróktonos* „cel omorît de mama sa", etc; în aceste exemple locul tonului variază după înțeles; în alte cazuri variază tonul după forma gramaticală; astfel, nominativul singular *poimén* „păstorul" se opune la nominativul plural *poiménes* „păstorii"; iar în alte cazuri locul tonului este un semn de deosebire între unele părți de cuvânt și între unele cazuri, de ex., între substantiv și adjectiv: i.-e. **mr̥to-m* „mors" și i.-e. **-mr̥tó-m* „mortuom"; între nominativ și vocativ: skr. *dyaús* forma nominativului care prin suirea tonului s'a transformat într'un vocativ: *dîyaus* „o, cerule!" etc. Prin urmare, orice cuvânt indoeuropean poate fi definit numai când se cunoaște locul tonului în fiecare formă flexionară. Sunt însă și cazuri când cuvintele sunt lipsite de ton, de ex., particula skr. *ca*, gr. *te*, lat. *que* și unele cazuri ale verbului ajutător: skr. *asti*, gr. *esti*, etc.

Din punctul de vedere morfologic «atonia» joacă un rol important în special în apofonie. Valoarea sa este mai ales o valoare de opoziție (cf. A. Meillet, Et. comp. d. langues i.-e. p. 125 sq.; J. Vendryes, Le langage, p. 90 sq.; K. Brugmann, Abrégé de gr. comp.; p. 310).

Apofonia.

Un alt element morfologic esențial este și «apofonia sau alternarea vocalică». Valoarea morfologică a fie cărui cuvânt în limba indoeuropeană se caracteriza mai mult sau mai puțin complet prin timbrul vocalei radicale. Alternarea joacă același rol ca și un element flexionar ce ar fi fost adăogat la cuvânt. Fenomenul acesta este indoeuropean. Alternarea vocalică consistă în deosebirea calitativă (lat. *tegere: toga*) și cantitativă (gr. *patêr*: *patéres*) a vocalei fie a radicalului fie a rădăcinei fie a sufixului care se găsea în cuvintele ce aparțineau aceleeași familii. Avem o diferență de cantitate când o vocală lungă se scurtează sau una scurtă dispare de ex., gr. *patêr* „tatăl": *patéres* „părinții": lat *es-t* „este": *s-unt* „sunt" etc. avem o diferență de calitate când vocalele *e*: *o*, *ē*: *ō* se schimbă între dânsele de ex., gr. *kléptō* „fur": *kéklopha* „am furat" gr. *hi-ē-mi* (din **si-sē-mi*) „trimit": *aph-e-ô-ka* (din **-se-sô-ka*) și în cazul acesta este în joc accentul muzical: *e* stă sub accentul de înălțime principal, *o* sub cel secundar.

In unele limbi indoeuropeene, și în acest caz locul accentului intensiv este hotărîtor, apofonia a dispărut aproape cu totul; în altele, din potrivă, ea există pe o scară întinsă, cum este în limba greacă. Cu toate acestea, și în această limbă numai seria *e: o* este bine reprezentată. In limba latină efectele apofoniei sunt adeseori ascunse din cauza schimbărilor posterioare ale vocalelor și diftongilor; de ex., diftongii *i.-e. oi̯, eu, ou̯* s'au schimbat în limba latină în *ū*: *unus* (< **oi̯nos*, cf. lat. vechiu OINO, CIL. I, 182), *ūro* (< **eusō*), *lucus* (< **loucos*, cf. LOUCOM), etc. schimbări care se explică nu de puține ori prin tendința ace-

stei limbi de a simplifică, de a uniformiză formele care se deosebesc, de ex., lângă *legunt:* gr. λέγουσι are *legimus, legite:* gr. λέγομεν, λέγετε. Nici în limbile germanice efectele *ablautului* nu sunt de cele mai multe ori vădite, pentrucă au avut loc schimbări în vocalismul lor chiar din epoca protogermanică; de ex., diftongii *i.-e. ei̯, oi̯* şi *ai̯* s'au schimbat chiar în limba protogermană în *i* şi *ai*: prg. **stiʒo*: gr. στείχω, prg. **waite*: gr. οἶδε, prg. **aiw* (cf. got. *aiws*): gr. αἰ(ϝ)ών, etc.

Apofonia vocalică joacă un mare rol în conjugarea verbelor germanice şi numai prin mijlocul ei putem să înţelegem mecanismul lor. Ea s'a păstrat şi în limbile romanice, mai ales în radicalul verbelor, unde învingeà radicalul accentuat, iar uneori, în unele limbi, şi cel neaccentuat. Dar şi aici tot acţiunea analogiei este aceea care a început să restrângă din ce în ce fenomenul acesta. Dăm şi câtevà exemple de alternări vocalice: germ.: *geben: gab: gegeben; steigen: stieg: gestigen; bieten: bot: geboten; werfen: warf: geworfen;* român.: *mort: moartă: murim; joc: joacă: jucăm; laud: lăudăm; fac: făcut,* etc.; franc.: *meurs: mourons: meurt: haleine: halener; ciel: celeste; oeuvre: ouvrage; sain: santé,* etc.; span.: *tentàr: tienta; contàr: cuenta;* etc., ital.: *vuole: volere; tiene: tenere;* etc.

Când în aceeaşi rădăcină vocala scurtă *ĕ*, care alternează cu *ŏ*, poate să se lungească, să se reducă sau să şi dispară, atunci rădăcina ni se prezintă sub patru aspecte diferite, sau grade, numite: *normal, flexionar, lungit* şi *redus.* De ex., răd. i.-e **bher-* prezintă gradul normal *(N)* în cuvintele: prg. **berō* gr. φέρω, lat. *fero*; răd i.-e. **bhor* prezintă gradul flexionar *(F)* în cuvântul grec: φορέω; răd. *i.-e.* **bhr-* prezintă gradul redus *(R)* sau zero *(Z)* în cuvintele greceşti: φαρέτρα, (δι)φρος; şi răd. i.-e. **bhēr-* prezintă gradul lungit *(L)* în cuvântul gotic: *bērum.*

Această vocală scurtă *ĕ* însă poate să se unească şi cu sonantele, care, după căderea lui *ĕ*, se schimbă ele însele în vocale, spre a se puteà pronunţà silaba; vom aveà deci: *ĕi̯, ĕu̯, ĕm, ĕn, ĕl, ĕr, (N); ŏi̯, ŏu̯, ŏm, ŏn, ŏl, ŏr (F);* şi *ĭ, u̯, m̥, n̥, l̥, r̥ (R).*

Dar pe lângă alternarea *ĕ: ŏ* fie singure aceste vocale, fie unite cu sonantele, mai avem şi alternările vocalice: *ē: ō; ā: ō;* şi *ō: ō;* constituind toate ceeace linguiştii numesc *serii apofonice.*

Să urmărim acum aplicaţiunile apofoniei în limba greacă şi cea latină:

	N.	*F.*	*R(Z)*	*L.*
	e	*o*	*ə*	*ô*
I. 1. gr.	*peda*	*poda*	*epi-bd-ā*	
	echō (p. **sechō*)	*ocheus*	*scheîn*	
	pet-esthai	*pot-eîsthai*	*pt-estai*	*pōt-aomai*
lat.	*sedeō*	*sŏlium*	*sīdo* (p. **si-sd-o*)	
	decet	*doceō*	*disc-o* (p.**di-dcsco*)	

	tego	*toga*	
germ.	*geben*	*gab*	*ge-geben*
	sehen	*sah*	*ge sehen*
	ei	*oi*	*i*
2. gr.	*leipō*	*leloipa*	*lipeîn*
	peithō	*pepoitha*	*epepithmen*
	weidomai	*woîda*	*wideîn*
lat.	*feido*	*foidere (foedere)*	*fides*
got	*dreiban*	*dráif*	*dribans*
ngs	*treiben*	*trieb (p.*treib)*	*trieben*
		weiss (cf. Fοῖδε)	*wissen (cf. Fἶμεν)*
	eu	*ou*	*u*
3. gr.	*pheugō*	*pephouge (pepheuge)*	*phygeîn*
	eleusomai	*eilēloutha*	*ēlython*
		lat. *fūgit* (p. *fougit* >)	*fŭgiō*
got.	*biuda*	*bauþ*	*budans*
ngs.	*bieten*	*bot*	*geboten*
	em	*om*	*m*
4. gr.	*heîs* (p. **hems*)	*homoû*	*mia* (p. **smia*)
	temno	*tomê*	*tomênai*
lat.	*sem-per*		*sim-plex*
got.	*niman*	*nam*	*nimans*
n.gs.	*nehmen*	*nahm*	*ge-nommen*
	en	*on*	*n*
5. gr.	*egeneto*	*ge-gon-a*	*gi-gn-omai*
	phrenós	*eu-phronos*	*phr-a si*
	menos	*me-mon-a*	*automatos*
lat.	*genus*		*gi-gn-o*
	Menerva	*moneo*	*commentum*
	el	*ol*	*l*
6. gr.	*Telamōn*	*tolma*	*te-tla-men*
	kleptō	*klopê*	*klapênai*
lat.	*ex-cello*	*collis* (p.**colnis*)	
	pello (p. **pelno*)	*pepuli*	*pulsus*
got.	*hilpan*	*halp*	*hulp-an-s*
n.gs.	*helfen*	*half*	*ge-holfen*
	er	*or*	*r* *ôr ēr*
7. gr.	*pherō*	*phoreō*	*(di)phros* *phôr*
	derkomai	*dédorka*	*drakeîn* *eupatōr,*
	patera	*eupatora*	*patrasi,* *patēr*
lat.	*terra*	*ex-torris*	
	precor	*prŏcus*	*posco* (p. **pṛk-sko* >)
got.	*wairþan*	*warþ*	*waurþ-an-s*
n.gs.	*werden*	*ward*	*ge-worden*
	ē	*ō*	*a*
II. gr.	*hi-ê-mi*	*(aph-)e-ô-ka*	*he-tós*
	ti-thé-mi	*thō-mós*	*the-tos* (p.-**thatós*)
	rhêgma	*rhôgmos*	*rṇagê*

lat. *sē-men*		*satus*
fē-ci		*facio*
got. *lêtan*	*lai-lôt*	*lats*
ā	*ō*	*a*
III. gr. *fâmi*	*fônê*	*fămen*
lat. *fāma*		*fāteri*
got. *slahan*	*slôh*	*slăh-an-s*
ō		*a*
IV. gr. *dôron*		*do-tos* (p.**dă-tos*)
lat. *dônum*		*dătus*

Să se observe că silaba normală conține în limbile clasice vechi, greaca și latina, vocala *ă* sau *ō*; aceste două vocale s'au confundat în limba protogermanică în *ô*. Apoi în dialectele germanice gradul normal s'a asimilat cu gradul redus și avem cu modul acesta *ă*: *ō*: *ă*: got. *slahan* „a lovi, a omorî“: *slōh* „el a omorât“; *slăhans* „omorît“; n.gs. *schlagen*: (er) *schlug* (sluch): *(ge-)schlagen*.

Aceste alternări vocalice sunt moștenite din limba indoeuropeană primitivă și sunt rezultatul nu al unei singure, ci al mai multor legi fonetice care au fost în vigoare în deosebitele perioade ale acestei limbi; sunt însă și alte alternări de vocale, care și-au luat naștere în domeniul fiecărei limbi indo-europeene în parte, după modelul alternărilor vocalice indo-europeene.; de ex., ἵκέτευσα: ἱκετεύω, ὄμνυμι: ὄμνυμεν, μείζων: μέγιστα, etc.

Alternările consonantice sunt fără valoare morfologică; dar sunt unele variațiuni de formă a consoanelor care apar la rădăcini, sufixe si terminări, de ex., *S* inițial plus consoană alternează adesea cu o consoană: *sp*: *p*, *st*: *t*, *sk*: *k*, *sm*: *m*, *sw*: *w*, etc.: lat. *scortum* „piele“, v. sl. *skora* „piele“, v. gs, *skeran* „a tunde“: gr. *keirô* „tund“, lat. *corium* „piele, coajă“, v. sl. *kora* „coaja“, etc.

Întâlnim însă, une ori și unele anomalii în sistemul apofoniei indoeuropeene; găsim, bunăoară, ici colo silabe reduse și totuși accentuate: **sém*-s: gr. ἑν-ς (εἷ-ς) dar **sm*: gr. ἅ(παξ) odată, ἅμα „tot odată“; silabe atone și totuși normale: τελαμών „fâșie, curea, cordon“: τόλ-μα „curaj, îndrăzneală“, τέ-τλα-μεν „suferim“. Această coincidență parțială a reducerii și atoniei silabei o socotește A. Meillet (Du genre animé en vieux slave, p. 178) ca o simplă coincidență întâmplătoare.

Ceea ce complică, apoi, chestiunea apofoniei e nu de puține ori, și încrucișarea celor două influințe, aceea a accentului de înălțime și aceea a accentului de intensitate. De asemenea, și factorul *analogia* adeseori turbură acțiunea ambelor feluri de alternări vocalice (calitativă și cantitativă); așa, de pildă, în grecește trebuea să sune gradul redus *δτός: i-e. **də-tosô* dar avem δο-τος cu *o* analogic după vocală radicală ω, *o* mai des întrebuințată.

Cf. *K. Brugmann, Grdr.* I² pp. 482–505; Gr. Gr. ³ p. 90–95 şi bogata bibliografie de acolo; *Kurze vgl. Gr.*, p. 138–250 şi bibliografia de acolo — *F. Sommer Hb. d. lat. Laut u. Formenlehre*, pp. 57–71. *H. Hirt, Hb. d. gr. Laut- u. Formenlehre*, pp. 78–107; *Der idg. Ablaut* (passim). — *G. Hatzidakis, Cursuri Academice*, pp. 247–283.—*F. N. Finck, Aufgabe u. Glieder. d. sprachwis.*, p. 29 sqq. — *H. Reichelt, Der sekundäre Ablaut* (KZ. XXXIX pp. 1–80).—*A. Meillet, Ét. cp. des langues indoeuropéenes* pp. 126–146.—*V. Henry, Gr. cp. de l'angl. et de l'allem.*, pp. 82–90.—*F. Piquet op. cit.* pp. 116 — 128— *J. Vendryes*, Intens. init. en latin, p. 286 sqq; Le langage, pag. 89 sqq. — *S. Feist*, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen, p. 56 sqq.

Tonul.

Un alt morfem de o mare însemnătate care contribue în unele limbi să definească valoarea morfologică a cuvintelor este «accentul». Prin accent trebue să înţelegem aici *accentul muzical*, sau *cromatic*, sau *de înălţime*, sau *tonul*, care constă dintr'o alternare de note joase şi ascuţite; el depinde de numărul vibraţiunilor care se produc în laringe. Deosebirea dintre *ton*, nume rezervat *înălţimii* sau *acuităţii* şi *accent*, nume rezervat numai *intensităţii*, se poate vedea din următoarele cuvinte şi propoziţiuni pronunţate întâiu afirmativ, de ex., rom, *aşa*, *ţi-e sete*, germ. *so*, *sie kommen*, etc., apoi întrebător, de ex., rom. *aşá-à ?*, *sé-ète ţie ?*, germ. *só-ò ?*, *kó-òmmen sie ?* etc.

Pentru perioada *limbii indoeuropeene primitive* se poate admite cu siguranţă *tonul* care era *liber*; se conchide aceasta din concordanţa limbii indiene vechi şi celei greceşti vechi care cunosc *tonul* ce stă pe aceeaşi silabă la cuvinte înrudite sau forme flexionare corespunzătoare, de ex., v.ind. *pat* gen., *padás*; gr. πώς (πούς), gen. ποδός, etc., precum şi din exemplele din limba lituanică *galvá* „cap“ (pentru **galvó*), gen. *galvõs* (cf. gr. *timḗ*, gen. *timês* „onoare“), din cea prusiană, din cea rusească şi din cea sârbească care au păstrat până azi *tonul*.

In aceste limbi *tonul* putea să stea pe ori care silabă a cuvântului ca în limba indiană veche, ca în cea lituanică şi ca în cea rusească din zilele noastre; de ex., v. ind. *bháramānas* „purtând în interesul său“, rus. *dĕ̀laemŭ* „făcut“. El avea o îndoită calitate putând fi: un accent ascuţit (´) şi un accent circumflex (˜), a căror existenţă se dovedeşte prin concordanţa limbilor indiană veche, greacă veche, lituanica; să se compare de pildă, gr. *theâ* „zeiţă“, gen. *theâs*: lit. *mergà* „fetiţa“ gen. *mergõs*, gr. gen. pl. *kynôn* „a câinilor“: lit. *szunù*; gr. *phrátores, phéronta*: v. ind. *bhrátaras, bháranti*; vocat. v. ind. *dúhitar* „fiică“: gr. *thúgater*, m. rus. *séstro*, etc. Dacă, pe de altă parte, a existat în cuvintele lungi indoeuropeene şi un accent secundar, nu ştim, căci nici un fapt sigur nu ne dovedeşte aceasta. De asemenea nu este sigur nici dacă limba indoeuropeană primitivă, într'o epocă mult depărtată de noi, a avut un *accent*

de intensitate, cum presupun K. Brugmann (Kurze vergl. Gramm. p. 53), Fr. Stolz (Gesch. der latein. Sprache, p. 143) şi alţi linguişti, întemeindu-se pe alternările vocalice în radicalele sistemului nominal şi verbal, unde *accentul* sau *intensitatea* silabei ultime produce slăbirea vocalei radicale, de ex., *vēda : vĭdmás*, gr. *(w)oida : (w)ĭdmen*, got *wáit : witum*, etc., care ar fi cedat apoi locul, chiar în perioada indoeuropeană primitivă, tonului, care n'a avut nici o influinţă asupra vocalelor limbilor vechi indoeuropeene şi mai ales asupra vocalelor limbii indiene vechi, greceşti vechi, protoitalice, protoslave, protobaltice, protogermanice, etc., asemănătoare influenţii *accentului* asupra vocalelor dialectelor neolatine, celtice, germanice, etc.

Prin urmare, limba indiană veche, greaca veche în primele ei timpuri, protoitalica (şi limba latină în întâia ei epocă), protogermanica, etc., aveau *tonul* liber. Acesta, mai târziu, se limitează în limba greacă şi în cea latină prin «legea celor trei silabe».

I. **Limba greacă,** de pildă, a menţinut tonul indo-european în multe categorii de cuvinte pe silabele pe care fusese moştenit (cf. J. Vendryes, Traité d'accentuation grecque, p. 149 sqq); dar sunt şi alte cuvinte în care el a fost schimbat, fie prin aşa numita *regulă a celor trei silabe*, după care tonul a fost coborît dela întâia silabă a cuvântului, indiferent de numărul silabelor, cu una sau mai multe silabe mai jos, limitându-se, cu modul acesta, numai la cele trei silabe din urmă ale unui cuvânt; de ex., *φέρομενοιο, v. ind. *bháramānasya*, în φερομένοιο, *γένετειρας, ind. *jánatryās* în γενετείρας, *άνεπιθετοισι, ind. *ánapihitēsu*, în ἀνεπιθέτοισι, etc.; fie prin alte *regule tonice*, după care el s'a suit cu o silabă, sau cu o moră de la una la cealaltă ale unei silabe lungi; de ex., ἀγκύλος pentru *ἀγκυλός (cf. ind. *aṅkurás*), etc., θῆμα (=θέὲμα: ⏑⏑ ⏑) din *θήμα (=θὲέμα: ⏑⏑ ⏑); fie, în sfârşit, prin puterea factorului principal numit *analogie;* de ex., ὠτός, ὠτί pentru *ὦτος, *ὦτι din οὔατος. οὔατι, după ποδός, ποδί, etc.

Limitarea tonului la cele trei din urmă silabe ale unui cuvânt prin *„regula celor trei silabe"* a pătruns de timpuriu (cu mult înainte de epoca homerică) în limba greacă şi este o inovaţiune curat helenică. Această limitare, comună tutulor dialectelor, se aplică cu o exactitate perfectă în limba greacă oricare ar fi lungimea cuvintelor.

Ea este însă încă nelămurită. Explicările date de către gramaticii din antichitate nu sunt mulţumitoare; iar cea dată în timpurile noastre stă în aceea că cuvintele greceşti de o lungime oarecare ar fi desvoltat pe lângă tonul principal şi unul secundar, al cărui loc ar fi fost determinat şi deci şi mişcarea sa limitată de întâiul; pe urmă, cu timpul acest *accent secundar* ar fi devenit, *accent principal*, de ex., *φέρομενοισι : φέρομὲνοισι: φὲρομένοισι, φερομένοισι, etc. Această explicare însă a dat naştere la discuţiuni: unii o combat şi susţin că regula limi-

tării în limba greacă este cu totul mecanică (ea are loc numai atunci când trebue să se producă o deplasare de ton absolut trebuincioasă); alții, din potrivă, nu văd nici un motiv ca să nu o admită, căci dacă și în limba germanică și în cea latină s'au desvoltat accente secundare (cf. *tempestatibus : tempestàtibus : tèmpestátibus: tempestátibus*, germ. *úntergèbener*, engl. *chàractèristical*, etc.), atunci de ce n'ar fi fost posibil să se desvolte și în limba greacă pe cuvintele de mai multe silabe un ton secundar?

Cu timpul însă, așa susțin cei mai mulți linguiști, (K. Brugmann, A. Thumb, P. Kretschmer și alții), tonul s'a schimbat, către începutul erei creștine, menținându-și locul, într'un accent de intensitate. Alții, din potrivă, neadmițând părerea celor cari atribue tonului grec un element de intensitate (Ed. Hermann), văd pur și simplu o înlocuire a *ritmului cantitativ* prin *cel de intensitate sau accentual*, prin mijlocul căruia s'ar explica modificările de timbru atestate în papirus-uri, precum și căderea vocalelor în limba greacă modernă (A. Meillet), în care accentul se pune de obiceiu pe aceeași silabă, ca și în cea veche; iar cele câteva schimbări ale lui, fonetice sau analogice, n'au atins „legea limitării accentului". Fonetica experimentală ne duce acum la concluziuni cu totul deosebite de cele de până acum. Experiențele repetate asupra naturii accentului neo-grec au condus pe *H. Pernot* la constatarea că elementele constitutive ale acestui accent sunt: în întâiul rând *lungimea*, apoi, *înălțimea* și, în al treilea rând, într'o măsură mult mai mică, *intensitatea*, ale cărei efecte în evoluțiunea vocalismului neo-grec sunt neînsemnate.

Cf. *K. Brugmann, Grdr. I, 2*[2], p. 946 sqq; *Kurze vgl. Grammat.*, p. 52 sqq.; *Griech. Gramm.*[3], p. 150 sqq. și întreaga literatură de acolo. — *H. Hirt. Hb. d. griech Laut- u. Formenlehre*, p. 49 sqq. 181 sqq. și întreaga literatură de acolo; *Über die griech. Betonung.* (IF. VI, p. 344 sqq.; VII, p 111 sqq: VIII, p. 267 sqq.; IX, p. 284 sqq.; X, p. 20 sqq.; *Zur Entstehung d. griech. Betonung* (IF. XVI, p. 71 sqq.; *Der Indogermanische Akzent. Ein Handbuch* (1895), passim.— *P. Giles-J.Hertel, Vgl. Gramm. d. Klass. Spr.* p. 70 sqq.; — *V. Henry. Gramm. cp. du grec et du latin*[5], p. 98 sqq.; *Gramm. cp. de l'anglais et de l'allem.*[2], p. 130 sqq.— *F. Sommer, Hb. der latein. Laut- u. Formenlehre*, p. 94 sqq. — *E. Wechssler, Giebt es Lautgesetze.* p. 122 sqq. și bogata literat. de acolo, — *H. Pernot, Etud. de linguist. néohellénique*, p. 50 sqq. — *J. Vendryes, L'intensité init. du latin.* p. 9 sqq. și întreaga literatură de acolo— *A. Meillet, Et. cp. des langues indo-europ.*, p. 109 sqq.; *Questions d'Accentuation.* (M.S.L. VIII p. 238 sqq.); *D'un effet de l'accent d'ntensité* (M.S.L. XI p. 165 sqq.).—*R. Gauthiot, M. S. L.*, XI 196 sqq.—*H. Pedersen, Zur Akzentlehre* (KZ. XXXIX, 1906, p. 232 sqq. *E. Hermann, Zur griech. Betonung* (K.Z. XL p. 126 sqq.)—*A. Dauzat, Essai de méthodolog. linguist.*, p. 61 sqq.—*G. Hatzidakis, Cursuri academice.* p. 485 sqq.—*F. N. Finck, Uber das Verhältn.*

d. baltisch-slavisch Nominalakz. z. idg., p. 3, 28, 29 sqq *S. Feist, Op. cit. pp. 50-53.*

In privința studiilor importante referitoare la natura accentului grec, la tradițiunea accentului homeric, la schimbarea cantității care a început în regiunea barbarilor grecizanți din Asia-Mică încă din sec. III în. de Hr. la accentuarea verbelor, la căderea unei vocale neîntonate și separate de alta, asemenea ei printr'o lichidă (de ex., σκόρ(ο)δον) și la ipoteza asupra formelor apocopate, cf. *J. Wackernagel* Beiträge zur Lehre vom griech. Akzent (Programm Bassel, 1893); Akzentstudien 1—3 (Nachrichten der Gött. Ges. d. Wiss, 1909—1914); Rhein. Mus. 51, p. 304 sq. — *H. Ehrlich*, Untersuchungen über die Natur der griechischen Betonung. Berlin 1912. — *P. Kretschmer*, KZ. 30, p. 594 sqq.; Wf. KlPh. (1899) p. 5 sqq. — *A. Bezzenberger*, Die Entstehung d. griech. Verbalbetonung (BB. 30 pp. 167 sqq. 174 sqq). *J. Schmidt*, KZ. 38 p. 5 sqq.— Cercetări minuțioase în domeniul accentului s'au făcut și de către *Wheeler, Bloomfield, Schwyzer, L. Schroeder, R. Meister, K. Dieterich, Hirt* (Handb. der griech. Laut- und Formenlehre p. 276 sqq.—*Pedersen*, Zur Akzentlehre (KZ. XXXIX (1906) p. 340 sqq. — *J. Vendryes*, Traité d'accentuation grecque, passim (în special p. 53 sqq.).—*Bally* Accent grec, accent védique, accent indoeuropéen (Mél. Saussure pp. 3-29).—*E. Hermann*, Zur griech. Betonung (KZ. XL (1907) p. 126 sqq.). Cf. și *Brugmann-Thumb* Griech. Gramm. pp. 141, 147, 176 sqq. 183 sqq. și bogata bibliografie de acolo; Abrégé de gramm. comp., p. 61 sqq. *A. Meillet*, De l'accentuation des préverbes (IF. XXI p. 339 sqq.); Aperçu d'une histoire de la langue grecque p. 296 sqq. 358.—*G. Hatzidakis*, Einleit. în die neugriech. Gramm. p. 418 sqq.; Cursuri academice, p. 485 sqq.—*S. Feist*, op. cit. p. 50 sqq.—*V. Henry*, Gramm. comp. du grec et du latin[5] p. 100 sqq. *Giles-Hertel*, Vergleich. Gramm. der Klass. Sprachen, p. 172 sqq.—*F. Solmsen*, B. ph. Woch. (1903) p. 1004. *G. Pernot* Etude de linguist. neo-hellénique, p. 61 sqq.—*A. Thumb*, Die griech. Sprache (5 Geschichte der idg. Sprachwiss. hgg. von Streitberg, II, 1 [1916] pp. 56—61).

II. Tonul primitiv indoeuropean l-a moștenit și limba **proto-italică**, și îl avea, probabil, și *limba latină* (cum se vede din mărturiile gramaticilor din perioada următoare) în momentul când ea s'a despărțit de celelalte limbi italice. Nu se știe însă dacă el continua să fie *liber* ca în limba indoeuropeană primitivă și cum l-au menținut și limba indiană veche și cele balto-slave (lituanica, rusească și sârbească), sau era *fix*, adică limitat la cele trei silabe: ultimă, penultimă, antepenultimă.

Asupra caracterului accentului latin învățații nu sunt de acord. Așà, bunăoară, *G. Curtius* (KZ. VI, p. 24; IX, p. 321 sqq.; Stud. IV, p. 223 sqq.). *E. Seelmann* (Wes. u. Grundsätze d. lat. Accent, passim: Die Aussprache d. Latein., p. 30 sqq.), *Schöll* (Acta soc. phil. Lips, t. VI), *Erdenberger* (De voc. in alt. cp. voc. latin. parte atten., 1883), *A. Philippide* (op. cit., p. 33) și alții s'au pronunțat pentru caracterul *expiratoric;* la aceasta

însă s'a putut adăogà şi o înălţime sau acuitate, subordonată în tot cazul intensităţii. Din potrivă, *H. Weil* şi *L. Benloew* (Théor. génér. de l'accentuat. lat., p. 105 sqq.), *W. Corssen* (Aussprache, Vocalism. u. Betonung d. lat. Spr., II, p. 892; Krit. Nachträg., p. 568 sqq.; Beiträge z. it. Sprachkunde, p. 449 sqq.); *Scherer* ap. *Philippidem* (loco citato), *L. Havet*, (MSL. VI, p. 11 sqq.), *H. Pedersen* (KZ. XXXVIII, p. 37 sqq.), sunt pentru caracterul muzical al acestui accent. In sfârşit, alţi linguişti, şi anume: *Dietrich* (KZ. I. p. 543 sqq.), *Langen* (Philol. XXXI, p. 101), *J. Vendryes* (Intens. init., p. 35[1]), *M. Niedermann* (Phonét. hist. lat., p. 12) *Elise Richter* (Der innere Zusammenhang in der Entwickl. der rom Sprachen) Zf. R. Ph. XXVII), p. 83 sqq.), caută să combine amândouă aceste opiniuni, pronunţându-se pentru caracterul totodată muzical şi expiratoric al accentului latin.

Intensitatea iniţială din limba latină preistorică, din cea germanică şi din cea celtică este o inovaţiune a acestor limbi, în care ea a dat naştere multor schimbări de tot felul.

Vocalismul *limbii latine preistorice* a fost supus prin acţiunea acestei intensităţi la mari şi numeroase schimbări. Cum era această accentuare veche latină nu se ştie clar şi precis. Se poate deduce însă din efectele ei; de ex., forma *iuxtā* n'ar fi putut să derive din **jūgistā* (răd. **jugs-***jux-*), căci vocala accentuată *-í-* nu puteà să cadă, ci, după toate probabilităţile, din **iúgistā*, cu accentul intensiv protosilabic, de unde, apoi, prin sincoparea vocalei *i* s'a ajuns la **jūgstā*: *iuxtā*. Tot aşà şi **Mássălia*, **quinquedecim*, **sémis-tertius*, etc., au devenit: *Massilia, quindecim, sestertius*, etc. Prin urmare, acest accent se puneà pe silaba iniţială a unui cuvânt, erà foarte intensiv şi se sueà, după opiniunea celor mai mulţi linguişti, până la epoca preistorică. Această părere însă este combătută de alţi învăţaţi cari se întemeiază pe cele mai vechi documente latine cari nu cunosc accentul protosilabic. In adevăr, din Cipul din Forul Roman şi din Fibula din Praeneste, raportate până la sec. VII sau VIII în. de Hr., se vede că în timpul acesta nu erà cunoscută *intensitatea iniţială*, de vreme ce cuvintele: *iouestod, ſheſhaked, Numasioi*, etc., din aceste inscripţiuni, nu cunosc efectele acesteia; căci nu numai *e* din *iouestod*, ar fi căzut, ci şi timbrul vocalei *a* din *ſhe ſhaked* şi *Numasioi* s'ar fi schimbat: am fi avut cu alte cuvinte: **ioustod*, *ſheſheked* şi *Numesioi*, (cf *cecidi* din **cécedi* din **cécădi*, *Massilia* din **Másselia* din **Mássalia*: gr. Μασσαλία, ceea ce ar fi fost în conformitate cu regula că *a* din silaba deschisă se schimba întâiu în *e* şi apoi în *i*). Cele mai vechi documente latine deci nu cunosc accentul intensiv protosilabic. Şi atunci se naşte întrebarea: când se iveşte şi când dispare în domeniul limbii latine acest accent comun tutulor dialectelor italice? A apărut, a continuat cu acţiunea sa şi a dispărut înainte de aceste documente, sau

după ele? Iată ceea ce nu ştim sigur. *Dietrich*, *H. Hirt* şi *P. Kretschmer* văd în acest accent o influinţă etruscă; anume din timpul când Etruscii locueau dincolo de Alpi, unde odinioară ar fi avut locuinţele şi Italioţii. *A. Meillet* (Introd. à l'étude comp. des langues indo-europ., p. 117) îl explică ca o inovaţiune latină; *J. Vendryes* (op. cit., p. 100) îl atribue influinţei unei alte limbi neindo-europeene. *Thurneysen* vede în intensitatea iniţială o inovaţiune a grupei de limbi italo-germano-celtică. *Ceci* (Storia del latino, p. 38 sq.) crede că accentul protosilabic este rezultatul unei revoluţiuni mari sociale, căci precum la Ionieni schimbarea fonemului lor primitiv α în η (cf. ion.- att. μήτηρ, dar dor. μάτηρ, lat. *māter*, v. ir. *māthir*, let. *māte*, vbg. *mati*, skr. *mātár-*) se întemeiază pe o influinţă carică, tot astfel şi la Italioţi schimbarea accentului lor muzical în expiratoric s'ar datorì unei populaţiuni la care există un accent de intensitate protosilabic şi cu care ei au venit în contact de timpuriu. Acest popor n'a fost altul, poate, decât Etruscii, căci ei aveau un asemenea accent, cum se constată din cuvintele greceşti găsite pe inscripţiunile etrusce: *Apl* = Apollōn, *Axle* = Achil(l)eus, *Atlnte* = Atalanta, etc. Aceştia au exercitat o dominaţiune întinsă în Roma îndată după epoca căreia aparţin cele mai vechi documente latine; şi în sfârşit, ei au avut prin cultura lor, care trebue să fi fost însemnată, în primele timpuri ale Romei, o influinţă foarte mare, de vreme ce însuşi *Titu Liviu* recunoaşte această cultură pentru o epocă ceva mai târzie (jumătatea sec. IV în. de Hr.) când se exprimă astfel: „vulgo tum romanos pueros sicut nunc graecis ita etruscis litteris eruditi solitos" (IX, 36,3). Cu toate acestea, este greu să admitem că influinţa etruscă, ori cât de mare ar fi fost ea, a putut să schimbe aşa de radical sistemul de accentuare latin. Probabil, că exista pe lângă *ton* şi un element intensiv iniţial, a cărui înrîurire în epoca aceea a fost destul de mare.

Din cercetările făcute ar rezultà, după unii învăţaţi, că *accentul intensiv* continua să existe pe la anul 350 în. de Hr.; dar nu este sigur. Iar urme de ale acestui sistem vechiu de accentuare ar exista la Plaut şi la Terentiu (cf. *F. Sommer*, Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre, p. 97 sqq.), la cari întâlnim: *făcĭlĭus*, *căpĭtĭbus*, *cĕcĭdĕro*, *ărĭŏlus*. *fĭdĭcĭnam*, *fămĭlĭae*, *mălĭtĭam*, *mĭsĕrĭae*, *mŭlĭĕrem*, *rĕfĭcĕrent*, *sĕquĭmĭni*, *trĭmŏdium*, *vĕtĕribus*, *vŏlŭĕrat* etc., forme însă în cari *Meillet* (Bulletin de la Société de linguistique, XIX, 2, p. 185 sq.) vede un ritm al lor propriu şi le compară cu cele homeriçe: *ónoma*, *órea* etc. în cari erà tendinţa de a se lungì întâia din cele trei scurte, adică: *ōnoma*, *ōrea* etc. scrise *ounoma*, *ourea* etc. [In general, în 700 cazuri la Plaut şi 200 la Terentiu accentul este pe întâia silabă *(făcĭlĭŭs)* şi numai în 50 cazuri, la Plaut şi 22 la Terentiu accentul este pe a doua silabă *(făcĭlĭŭs)*; şi de cele mai multe ori cuvintele de tipul lui *făcĭlĭŭs* au la Plaut *ictus* al versului pe iniţiala cuvântului, coincizând cu modul acesta cu accentul gra-

matical. Şi dacă în cuvintele acestea n'a pătruns nici sincopa nici absorpţiunea cauza este că, în epoca lui Plaut şi Terentiu, când *intensitatea iniţială*, ca element înrîuritor încetase, deşi erau încă urme numeroase de influinţa ei în pronunţare şi unele reminiscenţe în versificaţie, nu dispăruse încă sentimentul că cele două dintâi scurte ale unui cuvânt erau în mod firesc împerechiate şi că formau deci măsura unei aceleeaşi lungi, adică o jumătate de picior *făcĭ-lius*. In tot cazul, forme ca: *căptĭbus* (capítibus) Ennius Ann. 490, *fáclia* (facília) Carm. lat. epigr. 248, 4, *súrpite* (surrípite) Horat. Sat. II, 3, 283, *strigĭlibus* (strigílibus) Iuv. Sat. III, 263, etc. tot ca un rezultat al legilor vechiului sistem de accentuare trebue să fie socotite.

Cf. *J. Vendryes, Recherches sur l'hist. et les effets de l'intens. init. en latin* (1902), passim, şi bibliografia bogată de acolo.—*F. Sommer, op. cit.*, p. 94 sqq.—*E. Bourciez, Élém. de linguistique romane*, pp. 3, 36.—*P. Kretschmer, Sprache* (Einleitung in die Altertumswiss., hgg. von A. Gercke u. Ed. Norden, I, p. 181).— *M. Niedermann, Phonét. hist. du latin.*, p. 12 sqq. — *H. Pedersen, Zur Akzentlehre*, (KZ. XXXIX, p. 232 sqq. — *A. Meillet, De l'accentuation des préverbes* (IF. XXI, p. 339 sqq.). *Bulletin de la Société de linguistique*, XIX, 2, p. 183 sq. — *F. Solmsen, Archiv f. lat. Lexicogr. XIII*, p. 137 sqq. — *F. Skutsch, Der lateinische Akzent* (Glotta, IV, pp. 187—200). — *Stolz — Schmalz, Lat. Gramm.* 4, p. 164 sqq. — *A. Walde, Italische Sprachen* (Geschichte der idg. Sprachwiss, hgg. von Streitberg, II, I pp. 152, 157 şi întreaga bibliografie de acolo.

Legea trisilabismului.

Este neîndoios, apoi, că perioada istorică începe cu un alt accent, zis *istoric*, care, era limitat prin *legea celor trei silabe* şi bazat pe principiul cantităţii penultimei. In **limba latină** această accentuare izbea penultima lungă a fiecărui cuvânt, *(pepĕrci)*, se suea pe antepenultima lungă sau scurtă când penultima erà scurtă, *(pŏpŭlŭs, pŏnĕrĕ)* şi se cobora pe ultima unui cuvânt polisilab (căci monosilabele cari nu erau enclitice sau proclitice primeau totdeauna, potrivit cantităţii vocalei, accentul circumflex sau ascuţit: *môs, ôs*, etc., *cór, dát*, etc.), ori de câte ori vocala silabei ultime dispărea *(addūc[e], tantō-n[e], illīc[el. nostrās*, etc.).

Şi asupra acestei accentuări au avut şi au loc încă multe discuţiuni:

In privinţa originii sale învăţaţii nu sunt de acord. *Dietrich, Corssen, Lindsay* şi alţii opinează că el şi-ar fi luat naştere din accentul intensiv al iniţialei în modul următor: la acest accent s'a adăogat în cuvintele cu mai mult de trei silabe un accent secundar, ce, cu timpul, a întrecut în forţă pe întâiul şi apoi l-a şi înlăturat, de ex., *témpestatibus: témpestàtibus: tèmpestàtibus: tempestátibus*; *P. Kretschmer, F. Solmsen* şi *S. Feist* cred că această schimbare de accent în limba latină ar fi avut loc sub influinţa limbii greceşti; *J. Vendryes*, la rândul său, a căutat să pună

capăt discuțiunilor dintre învățați, emițând părerea că accentul acesta latin, care a domnit dela începutul epocei istorice până în sec. IV d. Hr., ar fi o continuare directă a tonului indo-european și că n'ar fi avut nici o influință asupra constituirii și desvoltării foneticei latine. Precum vedem părerile emise asupra deslegării acestei chestiuni sunt multe; dar ea așteaptă încă soluțiunea ei definitivă. Cu toate acestea, dacă în limba germană s'au desvoltat unele accente secundare, atunci de ce nu s'ar admite că asemenea accente s'au putut desvoltà și în limba latină? Este adevărat că cea mai mare parte din cuvintele latinești sunt de două sau de trei silabe, dar nu trebue să uităm că ele se exprimau nu ca niște cuvinte izolate, ci legate unele de altele, ca și encliticele și procliticele; de ex., noi pronunțăm azi *inter magna*, pe când Latinii, din contră, citeau *intermagna*, ca și *néscio* pentru *ne scio*. Există deci o serie de cuvinte în limba latină, în cari lângă accentul de pe întâia silabă se desvoltà un accent secundar, ce cu timpul devenea principal; și astfel dela *témpestátibus* se ajungea la *tempestátibus*.

Nici în ceea ce privește caracterul său, dacă este adică *muzical* sau *expiratoric*, linguiștii nu sunt înțeleși.

Școala franceză, bunăoară, se exprimă pentru caracterul muzical al accentului penultimei latin; din potrivă, cea germană neținând seamă de mărturiile gramaticilor și scriitorilor anteriori latini, cari au fundat gramatica latină și ne-au vorbit despre caracterul sonor și muzical al accentului lor, susține că limba latină a continuat să aibă totdeauna accentul expiratoric și că gramaticii latini au învățat doctrina lor gramaticală dela Greci, vorbindu-ne de prosodie, de accentul ascuțit, grav și circumflex, cu toate că în realitate în limba latină nici nu se poate vorbì de un accent circumflex.

Dar este posibil oare, să admită gramaticii latini doctrina greacă fără să înțeleagă deosebirea ce-ar există între aceste două limbi? Și este cu atât mai de neînchipuit aceasta, zice Vendryes cu cât nu este vorba numai despre mărturiile lui Varro, unul dintre cei mai învățați și mai inteligenți oameni din epoca sa, precum și ale lui Nigidius Figulus, contimporanul lui Varro, ci și despre acelea ale lui Cicero, un scriitor așà de minuțios, care n'ar fi putut niciodată să fie sclavul teoriilor grecești și să expună o doctrină care ar fi fost așà de contrarie cu natura graiului său. Pe urmă, cum e cu putință să admită cinevà că în limba latină n'a existat accent circumflex când îl au limbile romanice care au pierdut simțul cantității; în adevăr, n'avem de cât să comparăm cuvântul italienesc *tiene* din lat. *tenet*, spre a vedeà că el are nu numai o vocală prelungită, ci și un adevărat accent circumflex; iar dacă câțiva gramatici latini posteriori, din sec. IV și V d. Hr., au simțit caracterul intensiv al accentului latin, fără însă să-și fi putut dà bine seama de dânsul, expunând tot prin vechea terminologie greacă noul caracter intensiv al accentului, aceasta

nu dovedeşte nici o contrazicere cu mărturiile gramaticilor vechi latini despre caracterul muzical al accentului latin, căci într'un interval de şapte secole aproape, caracterul accentului a putut, firește, să se schimbe.

Sunt fapte deci de unde se poate deduce că din sec. III în. de Hr. şi până la veacul V d. Hr. la Roma a fost *tonul*.

Accentul intensiv produce căderea silabelor neaccentuate. Dar din acest punct de vedere de la Plaut până la sec. IV d. Hr. limba latină rămâne aproape cum era: *agito* se zice tot *agito* până la sec. IV d. Hr. La Roma în timpul lui Cato şi Cicero nu numai că veneau Grecii, ci erau şi şcoale greceşti; deci în tot veacul I d. Hr. limba κοινή avea încă *tonul*. Urme că limba greacă s'ar fi pronunţat la Roma cu expiraţiune nu sunt; iar dacă pronunţarea ar fi fost deosebită am fi avut oare care note.

Deosebire deci nu există. Din contră, în sec. III şi IV d. Hr. inscripţiunile încep să ne arate sincope; începe o nouă civilizaţie, începe un nou accent; şi începe, pentrucă se pierde simţul cantităţii. Accentul în limba romanică este de intensitate. Şi deşi s'a pierdut simţul cantităţii, se menţine totuşi timbrul vocalei, de ex., *bĕne = bène. vēro — véro*, etc. In ultimul timp s'a căutat să se stabilească o legătură între cele două şcoale, susţinându-se că massa poporului roman a păstrat totdeauna accentul latin expiratoric, iar pătura cultă, din contră, a mers aşa de departe în imitarea dascălilor greci, cari au fost pedagogii lor, încât în accentuare ea a evitat *intensitatea* accentului, aşa de puţin simţită în limba greacă şi a preferat *acuitatea* lui care nu lipsea cu totul nici din limbile cu accentul expiratoric. De aceea, nu fără dreptate, unii linguişti susţin că alăturea de *ton* exista în limba latină şi *accentul intensiv*, fără însă a putea determina exact pentru latinitatea istorică raporturile dintre *acuitate* sau *înălţime* şi *intensitate*.

In cursul istoriei limbii latine însă, într'o epocă pe care nu o putem determina, *tonul* latin, care, după opiniunea celor mai mulţi linguişti, era moştenit din perioada indo-europeană, a încetat să mai joace rolul precumpănitor; deosebirile de cantitate între vocale au început să dispară; vocalele *ē* şi *ĭ*, *ō* şi *ŭ* s'au confundat; acum au început deosebirile de timbru: vocalele scurte s'au deschis, iar cele lungi s'au închis, cum se vede din formele *semul, habibat*, etc. din *simul, habēbat*, etc. In acest moment accentul a început să iea un caracter *intensiv*. Această evoluţiune, s'a terminat, după toate probabilităţile, în sec. IV d. Hr.

Limba romanică, în fond, continuă accentuarea latină şi, în general, se accentuează cuvintele ca şi în limba latină, cu toate că au loc şi unele deviaţiuni dintre care o parte încă din antichitate. Cuvintele latine de tipul, *filĭolum, mulĭerem*, etc. se transformă în cea romanică în *muliérem, filiólum, pariétem*, etc. cf. it. *mogliére*, rom. *muiére*, it. *figliólo* etc. Dar această pronunţare este deja comună în primele timpuri ale imperiului şi se

găseşte în inscripţiunile din I şi II secol. In aceste cazuri avem o vocală accentuată înaintea unei alte vocale; cea accentuată devine semivocală şi accentul trece natural pe vocala următoare; astfel fenomenul nu este numai de accent, ci şi de hiat. Alte deviaţiuni ar putea să fie urmele accentuării arhaice, de oarece limba romanică nu continuă forma pură a limbii latine din oraşul Roma.

Formele persoanei III plurale se pronunţau: *dixĕrunt*, *fecĕrunt*, *voluĕrunt*, etc., de unde şi v. fr. *distrent*, *fistrent*, *voldrent* (cânt. Sf. Eulalii), it. *dissero*, *fécero*, etc, rom. *ziseră*, *culeseră*, etc., pronunţare ce o găsim şi la unele forme, la scriitorii latini ca Plaut: *fecĕrunt*, Terenţiu: *emĕrunt*, Lucreţiu: *institĕrunt*, Virgiliu: *stetĕrunt*, *tulĕrunt*, Horaţiu: *annuĕrunt*, *dedĕrunt* etc. la cari au pătruns din latina populară şi o găsim şi în inscripţiunile (cf. *dedrot* CIL. I, 173) faţă de formele clasice: *dixērunt*, *fecērunt*, etc. In poezia latină clasică se pronunţa *intĕgrum*, *cathĕdra*, *tenĕbras*, *tonĭtru*, etc.; aceste forme se transformă în latina populară şi în limba romanică în *intégru*, *cathédra*, *tenébras*, *tonitru*, etc., de unde şi it. *intiéro*, fr. *entiér*, v. fr. *tenoire*, etc.

In limbile romanice, care menţin în general accentuarea latină observăm un accent de intensitate pe penultima, la care se adaogă şi un accent secundar care izbea începutul unui cuvânt.

Existenţa *intensităţii silabei iniţiale* a fost scoasă la iveală în limba română de către A. Philippide (op. cit. p. 45 sq.); iar în limbile romanice celelalte, afară de cea spaniolă, de către F. Bourciez.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. I.² p. I. II.², p. 971. *Abrégé*, *p.* 65. *W. M. Lindsay*, *Die Latein. Sprache*, p. 188 sqq. (trad. de *H. Nohl*). — *F. Sommer*, *Handbuch der latein Laut- u. Formenlehre*, p. 94, 108 sq. — *W. Meyer-Lübke*, *Gramm. des langues rom.*, p. 522 sqq. (trad. de *E. Rabiet*).—*E. Bourciez*, *Élém. de linguist. rom.* p. 36 sqq.—*J. Vendryes*, *Recherches sur l'hist. et les effets de l'intens. initen latin*, p. 100, 39 şi passim.—*Fr. Stolz*, *Gesch. der lat. Sprache*, p. 125 sq.—*Fr. Skutsch*, *Der lateinische Akzent* (Glotta, IV, p. 187 sqq.)—*A. Philippide*, *op. cit.*, pp. 28—44. *A. Meillet*, *Bulletin de la société de linguistique*, XIX, 2, p. 185 sq. —*A. Walde*, *Italische Sprachen (Geschichte der idg. Sprachwissenschaft hgg. von Streitberg*, II, 1 p. 154 sqq.).— *Abbot*, Class. Philol., II p. 44 sqq.— *Immisch*, Neue Jahrbücher (1912) I, p. 31 sq. *E. Bickel*, *Metrik* (Einleit. in die Altertumswiss. hgg. von Gercke und Norden I. p. 248 sqq. — *Ahlberg*, *Studia de accentu latino*, 1905. sqq. — *J. Schrijnen*, Handleid. bij de Stad. d. vergel. idg. Taalwetenschap, Leiden 1917. — *Iud*, *Aus romanischen Sprachen und Litteratur* (Festschrift für H. Morf, pp 233—270).

Intensitatea din limba germanică, o inovaţiune în această limbă, apare chiar din perioada protogermanică şi elimină puţin câte puţin tonul, devenind cu modul acesta precumpănitoare. Ea izbeşte, ca şi cea din limba latină, cu putere silaba iniţială, mai

ales în cuvintele compuse şi în cele formate dintr'un prefix şi verb, numai când ele constitue două elemente deosebite şi păstrează fiecare element înţelesul său propriu. In aceste două categorii de cuvinte ea stă pe silaba începătoare a întâiului termen, iar silaba iniţiala a termenului al doilea îşi menţine accentul sub forma de accent secundar; de ex., v. gs. *brúti-gòme*, ngs. *bräuti-gam*, n.gs. *Sónnen-finsternis*, etc. precum şi *ein-sètzen* dar *be-kómmen*. Puterea intensităţii iniţiale germanice, ca şi a celei din limba latină, era foarte mare, producând nenumărate schimbări, slăbiri şi dispariţiuni de vocale, de ex., v. sax. *máhtigro* din **máhtigiro* de la *mahtig: mächtig*, n. gs. *Samstag* din v. gs. *sámbaz-tac* = **sambata-*, cf. got. *sabbato-dags*, etc.

Cf. *V. Henry, Précis de grammaire comparée de l'anglais et de l'allemand*[2], p. 132 sqq.—*K. Brugmann, Grundriss* I, 1[2], p. 980 sqq.; *Abrégé* de gr. cp. d. l. i.-e. p. 67 sqq. *A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européenes*[2], p. 117.

Efectele intensităţii iniţiale. — Influinţei accentului intensiv iniţial ce izbeşte cu putere silaba începătoare a fiecărui cuvânt, se datoresc schimbările vocalice din interiorul cuvintelor italice, celtice, germanice, de ex., lat. *dexter*, umbr. *destre* din **déxi-tero-s*, cf. gr. *dexiteros*, v. irl. *berid* 'fertis' din protocelt. **bérete*, germ. *Herr* din *hēriro*, engl. *lady* din a.-sax. *hlāfdige*, etc. ce se observă în fenomenele numite *sincopă* şi *absorpţiune* precum şi în diferitele *schimbări* de vocale din interiorul cuvintelor. Că şi în limba indoeuropeană primitivă silaba începătoare a unui cuvânt eră prevăzută cu o intensitate, nu se admite, în general pentrucă unele limbi indoeuropeene n'au nicio urmă de această intensitate, şi pentrucă, dacă limba indo-europeană primitivă în adevăr ar fi avut-o, atunci cum s'ar explică faptul că numai trei din toate limbile indoeuropeene şi anume: italica, celtica şi germanica au putut-o păstrà? Această intensitate a iniţialei şi raporturile linguistice ce le prezintă cele trei limbi amintite nu numai că nu ne fac să credem că au format o unitate aparte şi că intensitatea iniţialei ar fi o inovaţiune a acestei grupe de limbi; ci, din contră, să vedem o desvoltare identică şi paralelă a lor, dar, în acelaşi timp, independentă şi să admitem că tus-treile au suferit, în mod izolat, aceleaşi influinţe fără să fi format vreodată o unitate dialectală. (J. Vendryes, Recherches sur l'intensité init. en latin, p. 47).

Dacă, pe de altă parte, *intensitatea iniţialei* producătoarea atâtor slăbiri şi căderi de vocale din silabele interioare, n'a putut să-şi arate acţiunea cu aceeaşi regularitate la care ne aşteptam, cauza este că nu de puţine ori au intervenit *analogia* şi *asimilarea*. In tot cazul accentul de intensitate al iniţialei (protosilabic) a avut o influinţă numai asupra vocalelor scurte

neaccentuate din interiorul cuvintelor; vocalele lungi din natură în regulă generală nu cad; iar cele lungi prin poziţiune cad în anumite cazuri şi atunci căderea lor depinde de anumite condiţii.

Sincopa şi absorpţiunea. Prin sincopă înţelegem căderea vocalelor scurte între explosive; iar prin *absorpţiune* (sampra-sārana), înţelegem dispariţiunea vocalelor scurte după şi înaintea sonantelor. Aceste două fenomene au jucat un mare rol în vocalismul latin; cronologia lor nu se poate fixa uşor faţă de aceea a *apofoniei;* dar ea este uşor de stabilit faţă de aceea a *rotacismului;* în adevăr, dispariţiunea vocalelor din interiorul cuvintelor este anterioară rotacismului; aşa, bunăoară, cele două verbe; *pōnō* din **posnō* din **pŏsĭnō*, şi *sūmō* din **susmō* din **susĭmō*: **susĕmō*, care sunt de o mare importanţă, ne dau putinţa să cunoaştem că atunci când a început fenomenul sincopei, *-s-* nu se rotacizase încă, căci altfel s'ar fi zis *pornō*, *surmo*. Acţiunea rotacismului a început în sec. IV în. de Hr.; şi Cicero însuşi ne spune că acela care a putut să scrie întâiu Papirius în loc de Papisius este consulul din anul 350 în. de Hr. (cf. *J. Vendryes*, L'intens. init., p. 178 sqq.)

Deosebirea dintre *absorpţiune* şi *sincopă* este reală; şi ca să ne dăm bine seamă de această deosebire să luăm câte un exemplu de fiecare fenomen: în cuvântul **sákrodots*, de pildă, vocala *-o-* din silaba imediat următoare celei cu accentul intensiv, trebuind să dispară, se ajungea atunci la forma **sákrdots;* dar pentrucă în limba latină *r* tindeà să se schimbe în *r̥*, ori decâte ori împrejurările permiteau aceasta, şi anume: când sonanta erà cuprinsă între două explosive în interiorul cuvântului, este natural să admitem că vocala *-o-* nu dispăreà cu totul: ea pierdeà numai articularea ei, iar nu şi sunetul, ce subsistă în vibraţiunile vocalice ale lui *r;* cu alte cuvinte, ea erà absorbită de sonanta *r*, aşa că cuvântul **sácrdots* se schimbà întâiu în **sákrdots* şi apoi, în *sacerdos*. Din potrivă, cuvântul *déksiteros* (gr. δεξιτερός), a cărui vocală *-i-* a silabei imediat următoare celei cu accentul de intensitate, trebuind să dispară, se schimba în **déksteros;* în cazul acesta avem în adevăr căderea unei vocale scurte, căci între imploziunea consoanei *x* (=*ks*) şi exploziunea lui t, gura este închisă şi coardele vocalice nu vibrează; şi dacă din punctul de vedere al duratei totale a grupului poate să nu fie vreo schimbare, însă o vocală mai puţin tot este. *(J. Vendryes).*

Dăm câteva exemple sigure de **Sincope** şi **absorpţiuni** din cari unele sunt chiar protoitalice.

Sincope: Anculus din protoit. **ankŭolos*, sau **ámfikuolos:* gr. ἀμφίπολος; *amputo* din **amfiputaĭo*; *audio* din **áŭ(i)zdio* (gr. α(ϝ)-ισ-θ-αν-ο-μαι); *aetas* din **aévotats;* *compostae* din *cómpositae* (Luc. fr. 84) *dexter* din **déks(i)teros*, cf. gr. δεξιτερός; *forceps* din **(fórm(o)ceps;* *frigdaria* din **frigidaria* (Luc. fr. 317) *pono*

din **pós(i)no; quindecim* din **quinqu(e)decem; sumo* din **súp·s(e)mo, etc.*

*Absorpţiuni: Balneum din *bálineum*, gr. βαλανεῖον, *culminis* din *columinis; dámnum* din **dâpe-no*, gr. δαπάνη, *hornus* din **hórinus*, cf. gr. θερινός, *hortari* din **horitari* (cf. *horitur, horitatur*, Enn. Annal. 350, 409), *iurgare* din **iurigare* (cf. *iúrigandum*, Plaut. Merc. 119), *lamna* pentru *lamina* (cf. Horat. Od. II, 11, 2) *nuncupare* din **nuncupus* din **nomi-capus; nucleus* din **nuculeus* (Plaut., Capt. 655), *nocturnus* din **nocterinus*, gr. νυκτερινός, *purgare* din *purigare* (Plaut. *expurigo* Capt. 620, *perpurigo* Plaut. Mil. 774), *prandium* din **pram-ediom, prînceps* din **primo-caps, palma* din **pálama*, gr. παλάμη, *Pollux din Póludeuces*, gr. Πολυδεύκης, *sestertius* din **semis-tertius, surpuit* (Plaut, Capt. 760) din *surrupuit; sinciput* din **sémicaput; ulna* din **ólena*, gr. ὠλένη, vgs., *elina; undecim* din **úno-decem; vernus* din **uerino-*, gr. ἐαρινός; *vindemia* din **vinodemia*, etc.; apoi *calfacio, olfacio, calfactus, olfactus, arfacio*, etc. pentru *calefacio, *olefacio, arefacio* (cf. *olfeceris* Plaut., Menaechm. 163, *olfactare*, ibid. 167, *arfacio* Cato, R.R. 69; 125; 157, 12) etc.; tot aici se raportă şi exemplele cari urmează: *agellus* pentru **agerlos*: din **agṛlos *agrolos; hibernus* pentru **himṛinos* din **himerinos* (cf. gr. χειμερινός), *malo* pentru **mávolo*: **magsvōlŏ* din **mágisvolo; altĕr* pentru **altĕrŏs* din **álitĕrŏs*;, lângă *aliter*, căci la acest din urmă cuvânt *-i-* se menţine din cauză că el se găseşte înaintea unei more, pe când *-i* din **áliteros* este urmat de două more şi de aceea cade. Când deci a apărut în limba latină sincopa, *aliter* era deja trisilab pe când *aliteros* era tetrasilab. Este de observat, apoi, că la unele forme compuse cu *rego* vocala *e* cade, iar la altele nu cade şi se transformă în *i*,; de ex., *corrigo*, dar *surgo*, etc.; aceasta însemnează că pe când la verbele *corrigo*, etc., raportul dintre verbul simplu şi compus erà încă simţit şi, prin urmare, sunt încă verbe transitive; din potrivă, la verbele *surgo* etc., din *surrigo*, din **sus-rego* conştiinţa poporului a pierdut sensul raportului şi sunt verbe netransitive.

Nici dialectele italice celelalte nu erau lipsite de *sincope*; de ex., osc. *Pupdiis* din **Púpidiis, mi(n)streis* din **ministreis, actud, factud* din **ágĕtōd, *facĕtōd* etc.; umbr. *Pupřike* din **Púpeřiko-, mersto* din *meřesto* (lat. *modestus*), *distu* din **deikĕtōd*, etc.

Toate aceste cazuri de *sincopă* şi *absorpţiune* din limba latină, precum şi altele, nu se datoresc numai acţiunii *intensităţii iniţialei*, ci şi aceleia a *accentului istoric* latin, desvoltat pe silaba penultimă şi antepenultimă, anume: cele din latina arhaică, în genere, se explică prin influinţa accentului intensiv iniţial; pe când cele din latina populară sunt rezultatul acţiunii accentului penultimei; prin urmare, între formele sincopate din aceste două forme ale limbii latine, este o deosebire, care, cu toate acestea, cu greu se poate urmări în desvoltarea istorică a acestei limbi.

In latina arhaică *sincopa* şi *absorpţiunea* erau frecvente; vocala scurtă căderà numai în silabele care precedau sau urmau accentului. Formele sincopate, pe care le întâlnim la unii scriitori clasici, de ex., *coplata* (Lucr. VI, 1088), *aspris* (Verg. Eneida II, 379), *compostus* (Verg. ibid, I, 240), *caldior* (Horat., Sat. I, III 53), *lamna* (Horat., Od. II, II, 2), *repostum* (Epod. IX, 1), *soldum* (Sat. II, V 65), *surpite* (ibid. 283), etc. sunt, probabil, de origine populară; şi pe inscripţiunile din epoca imperiului sunt numeroase sincope (unele din ele existau şi în latina arhaică, ca *domnus, domna, domnolus*, etc.); de ex., *masclus, paterclos, vinclis, Felicla, vitlus, Catlinus, vetranus, vetranorum, tumlo, Decmus, Decnus, Sevrus, vercundae, prepostus, postus* (cf. it., port. *posto*) ce a servit ca model la crearea numeroaselor participii în *-stus* în limbile romanice, etc.; dar mai cu seamă în limba latină vulgară din Gallia se vede o preferinţă pentru sincopă, ceea ce s'ar explică prin faptul că accentul protosilabic celtic avea o intensitate mult mai mare decât cel latin.

Regulele după care au avut loc aceste fenomene nu sunt încă clare. Cunoaştem totuşi unele regule sigure, observate în vecinătatea mai apropiată sau mai depărtată a vocalei sincopate, care ne arată: 1, că numai vocala scurtă a silabei a doua, adică cea care urmează îndată după silaba cu accentul de intensitate al iniţialei este cea mai expusă căderii, căci era mai slab pronunţată; cu condiţiune însă ca durata silabei sau a silabelor următoare până la sfârşitul cuvântului să fie egală cel puţin cu două more, de ex., *alter* din **álitĕrŏs*, dar *aliquis, reliquus*, căci după silaba *-li-* urmează o singură moră; 2, că atunci când această vocală se găsea, din punctul de vedere al intensităţii iniţialei şi al cantităţii, între două timpuri forte, ea căderà de obiceiu (s'ar putea zice deci, că sincopa şi absorpţiunea au drept cauză conflictul dintre intensitatea iniţialei şi cantitate), de ex., *frīgdāria* din **frīgĭdāria*, *ardor* din **ārĭdōs*, *supra* din **sūpĕrā*, etc.; şi silaba lungă a finalei a favorizat sincopa, de ex., *valdē, infrā, extrā* etc., faţă de *validus, inferus, exterus* etc. umbr. *deitu* (din **deikētōd*), dar *muieto* (din **mugetōm*); 3, că, din potrivă, această vocală nu căderà, dacă erà lungă ori din natură ori prin poziţiune; de ex., *sinister* din **sĕnisteros, corolla* din *córōnŏla* (cf. şi celt. *cárāmmi* din **cárāmeci*); în acest din urmă caz însă dispăreà vocala silabei a treia; de ex., *venēficus, corolla* din **vénēn(o)facos, *cŏrōn(a)la*, etc. 4, că trebue să se ţină seamă şi de natura sunetelor înconjurătoare, căci şi lichida (*l,r*), sau nazala (*m,n*), sau consoana care precede sau urmează au putut prea bine să aibă o influinţă asupra căderii vocalei; de ex., *adultus, hortor, nuncupo, orno, prūdens*, etc. din **adolitos *horitor, *nōmocapō, *ordino, *providens*, etc.

In limba latină apar laolaltă forme nesincopate şi sincopate ale uneia şi aceleeaşi forme; de pildă *aridus: ardus, columen: culmen, positus: poslus, solidus: soldus, tegumen: tegmen, vali-*

dus: valde, calidus: caldus etc. Însuşi Augustus, ne spune Quintilian (Instit. orat. I, 6, 19), a imputat unui nepot al său, într'o scrisoare, că ziceà *calidus* în loc de *caldus*; iar scriitorul Quintilian prefera lui *caldus* forma *calidus*, şi aceasta „non quia *caldum* non sit latinum, sed quia sit otiosum".

Aceste *dublete* se pot explicà: prin *legea celor două more*, prin contrastul dintr'o pronunţare mai repede pentru unele cazuri, ori mai înceată pentru altele (se ziceà, bunăoară, *calidus* în limbagiul oratoric şi erà o *lentoformă* şi *caldus* într'o conversaţie familiară şi erà o *allegroformă*) şi prin influinţa *analogiei*, care şi în domeniul acestor două fenomene a jucat un rol destul de mare.

Cf. *J. Vendryes, op. cit.*, passim (mai ales pp. 181—253 şi bogata bibliografie de acolo.—*K. Brugmann, Grdr.* I, 2 pp. 214 sqq., 233 sqq. şi 248 sqq.; *Kurze vgl. Gramm.* pp. 250—253.—*F. Sommer, op. cit.*, pp. 146—150; *Lindsay-Nohl, Latein. Sprache*, pp. 195—212.—*Giuseppe Ciardi-Dupré*, BB. XVI (1901) p. 188 sqq.—*J. Pirson, op. cit.*, pp. 48—58.—*A. Carnoy, op. cit.*, p. 114. *Fr. Stolz -J. H. Schmalz, Latein. Gramm.* (Handb. d. Klass. Altertums-Wissenschaft, hgg. v. Iv. Müller p. 321 sq. — *Juret, Dominance et résistence dans la phonétique latine.* (1913. — *Planta. op, cit.* I p. 214.—*Osthoff* Afl L. IV p. 464. — *Walde, Italische Sprachen*(Gesch. d. idg. Sprachwiss. hgg. von Streitberg, II, 1 p. 176 sqq.)

Limbile indoeuropeene au două flexiuni: aceea a numelor şi aceea a verbelor.

Flexiunea. Intre cele două flexiuni, cea nominală şi cea verbală, există în limbile indoeuropeene o deosebire fundamentală. In limbile semitice însă şi mai ales în cele finezo-ugriene, în care există mai multe puncte comune între nume şi verb, deosebirea între aceste două părţi de cuvânt este mai mică. lar în unele limbi, ca cea engleză, bunăoară, în care această deosebire nu apare totdeauna în cuvinte luate izolat, ea se vede imediat atunci când aceste cuvinte sunt întrebuinţate într'o frază.

Morfologia indoeuropeană prezintă pentru amândouă aceste flexiuni serii deosebite de sufixe şi de terminări. Acestea din urmă n'au nimic comun între nume şi verb mai ales la plural. Putem spune deci că ele constitue oarecum două sisteme morfologice paralele şi independente unul de altul (Vendryes, Le langage, p. 139 sqq).

Amândouă aceste flexiuni exprimă diferite *categorii gramaticale*, prin care înţelegem: noţiunile ce se exprimă prin mijlocul morfemelor. Astfel, *genul, numărul, cazul, persoana, aspectul, timpul, vocea, modul*, etc., sunt categorii gramaticale în diferite limbi în care morfeme speciale servesc să exprime aceste noţiuni. Clasificarea categoriilor gramaticale este o lucrare de morfologie

generală care rămâne încă să se facă. Noi vom vorbi la locul lor numai despre unele categorii dintre cele mai generale.

Cf. *Vendryes*, Le langage p. 94 sqq. 203,408, — *A. Meillet*, Introd. à l'ét. cp. des langues indoeurop., p. 159 sqq. — *V. Göbel*, Die grammatischen Kategorien (Neue Jahrb. für das Klasische Altertums, V p. 189 sqq.).— *J. van Ginneken*, Principes de linguistique psychologique (trad. din limba olandeză) p. 65 sqq.

XIII.

FLEXIUNEA NOMINALĂ

Limbile indoeuropeene au trei feluri de nume deosebite şi ca înţeles şi ca formă: I. Substantive şi adjective; II. Demonstrative, întrebătoare, relative, nedefinite, etc. III. Pronume personale.

I. — SUBSTANTIVE ŞI ADJECTIVE

Adjectivele n'au o flexiune deosebită de aceea a substantivelor. Intre un substantiv şi un adjectiv nu este e deosebire mare, de vreme ce un substantiv poate deveni un adjectiv, şi un adjectiv poate deveni un substantiv; aşa, de ex., *uber* „fecund" nu este altceva de cât substantivul *uber* „sân, mamelă" adjectivizat cf. *ager uber* « ţărână care este mamelă", cu alte cuvinte „care produce mult, care hrăneşte", la plural *agri uberes* după *arva ubera*, în loc de *agri ubera* „bogăţiile unei ţarine". Pe de altă parte, de îndată ce un adjectiv din nedeterminat devine determinat, el se substantivizează; de pildă, lângă adjectivul *stravós* „saşiu" mai era un dublet cu aceeaşi însemnare, format cu sufixul *-ōn-*: *stravōn*, de unde numele propriu *Stravōn* „şaşiul"; tot aşa lângă lat. *rūf-u-s* „roşu", mai era un dublet *rūf-ō* cu aceeaşi însemnare. de unde numele propriu *Rūfō* (gen. *Rufonis*) „roşul" cf. fr. le Roux, v. Vendryes, Le langage, p. 155 sq.; Bogrea în DR. II p. 766 sq.

Substantivul şi adjectivul par să fi avut în limba indoeuropeană o origine comună, având în multe cazuri şi o formă identică. In limba greacă şi în cea latină nimic nu ne arată, bunăoară, că cuvintele gr. *lukos* şi lat. *lupos* ar fi substantive şi *néos* sau *novos* ar fi adjective; flexiunea este aceeaşi. Ele se deosesc numai în întrebuinţare. Sunt însă şi întrebuinţări pentru care substantivul şi adjectivul sunt de o potrivă proprii; şi, întru cât ele îşi schimbă rolurile în toate limbile şi întru cât, din punctul de vedere gramatical, nu există între dânsele o limită determinată, le putem uni într'o singură categorie: aceea a numelor.

Formarea radicalelor

Numărul tipurilor de formaţiuni nominale este mare. Dăm ca exemple tipurile principale următoare:

Radicale cu sufixul zero (tip atematic) şi cu alternare vocalică: gr. dor. *pōs*, at. *poús* din *i.-e* **pōd-s*; lat. *pēs*, din *pēd-s*; v.gs. *fuoz* şi n.gs. *fuss* etc.: i-e. **pĕd* (răd. flexionară **pŏd*).

Radicale cu sufixul -o-,-a-,-i-,-u- (tip tematic): gr. *lúkos*, *plēgḗ* „plagă", *zugón* „jug" *néos*, *néa* „tânăr, tânără", *er-i-s* „ceartă", etc.; lat. *lup-o-s*, *plag-a jug-o-m*, *nov-o-s*, *nov-a*, *ov-i-s* „oaie" etc; got. *dags*, v.gs. *tac*, ngs. *tag* din protogerm. **daz-a-s*, i.-e. **dhogh-ó-s*, got. *juk*, v.gs. *joch* din protogerm. **juk-a-m* : i.-e. **iug-o-m.*, v. sax. *bit i*, n gs. *biss* „muşcătură" din protogerm. **bit-i-z:* i.-e. **bhid-i-s*, *etc.*

Radicale cu sufixul -ĕs- (-ŏs-,-əs-) cu alternare vocalică; gr. *génos*, gen.-*génous* din **gén-es-os*, skr. *janas*, gen. *ján-as-as*, lat. *genus*, gen. *generis* din **gen-es is*, gr. *erebos*, got. *rig-is*, gen. *rig-iz-is* „întunecime" gr. hom. *ēōs*, at. *heōs* (din *āusōs), lat. *aurōra*, acuz. sing. *aiô*, din **ai(w)-os-a*, loc. *ai(w)es* şi *ai(w)ei* din **ai(w)-eh-i* : **ai(w)-es-i;* *géras* „bătrâneţe", *kréas* „carne", ete.

*Radicale cu sufixul *yes (*-iyes,-is-,-yos-,-stho-)* la comparative şi superlative: skr. *vás-yas-* „mai bun", *svad-iyas-* „mai dulce, mai plăcut;" gr. *hēdiō* din *hed-io(s)-a*, *pleîstos* din **ple-is-to-s*, etc.; *-iōr* în comparativele latine *suau-ior-*, *sen-ior* poate să reprezinte şi pe **-yos-* şi pe **-iyos-*; got. *háuh-iz-a*, v.gs. *hoh-ir-o*, n.gs. *hőh-er* „mai înalt," got. *hauh-ist-s*, germ. *hőh-est*, *hőch-st;* got. *sut-iz-an* „mai dulce", unde pe lângă sufixul **-is-* mai observăm şi cel secundar **-en-*, etc.

*Radicale cu sufixul *-eu-*, la cari vocalismul radicalului este de obiceiu zero: gr. *bar-ú-s* „greu", *gén-u-s* (fem.) „falcă" *meth-u* „miere": lat. *socr-u-s* „soacră", skr. *gur-ú-h*, got. *hard-u-s* n.gs. *hart* „dur": gr. κρατ-ύ-ς „forte", etc.

*Radicale cu sufixul *-yo-(*-iyo-)*: skr. *svápn-(i)ya-m*, gr. (*en-*) *ypn-io-n*, lat. *somn-iu-m* „vis", skr. *mádh-ya-s*, gr. *més(s)os* din **medh-yo-s*, lat. *med-iu-s*, got. *mid-ji-s*, gr. *hág-io-s* „sfânt", *téleios* (din **teles-yo-s*) „desăvârşit", etc. *patrius.*

*Radicale cu sufixul *-ĕn-(*-ŏn-* flexionar şi *-*n-*-*n-* redus) şi *-*yen-* (*-*yon-* flexionar şi *-*in* redus): gr. *ar-n-a* „miel", *ars-ena* „bărbătesc", *aēd-on-a* „privighetoare", *phág-ōn-os* „mâncăcios", *peuth-ēn-os* „iscoditor", *ouran-iōn akt-în-os*, tot aici se rapoartă, după toate probabilităţile, şi comparativele *hēd-iōn*, *hēd-ion-os* etc. Opoziţiunea între aticul *hēdiō* (acuz. sing.) şi *hēdious* (nom. pl.) cu sufixul **īyos-* şi între celelalte cazuri gen. sing. *hēdionos*, *hēdióni*, etc. cu suf. **-yen-* (**-iyen-*), după unii, şi **-is-on-*, după alţii, reprezintă vechea stare indoeuropeană; lat. *hom-ō*, gen. *hom-in-is*, *serm-ō*, gen. *serm-ōn-is;* got. *guma*, „om" gen. *gum-in-s*, got. *tugg-ō* „limbă" gen. *tugg-ōn-s*, *hana* „cocoş", gen. *han-in*-s, căruia în latineşte i-ar fi corespuns **canō*,

**can-ōn-is*; got. *arb-ja* (*-jă* din *-yō* din *-yŏn-*) „moştenitor", gen. *arb-jin-s*; *arb-jō* fem. „moştenitoare" gen. *arb-jōn-s*, etc.

*Radicale cu sufixul *-no-*(*-nu-,-ni-,-eno-* sau *-ono-*): gr. *algei-nó-s* din **alges-nós*) „dureros",*luch-no-s* (din **luks-no-s*) *stug-no-s*, *hup-no-s* „somn" (din **súp-no-*), gr. dor. *selánā*, lesb. *selánna*, at. *selēnē* din **selas-nā* „lună", *(w)órg-ano-n*, *hēd-onē* „plăcere", etc.; lat. *aē-nu-s* (din **ayes-no-s*), *ebur-nu-s*, *luna* (la Prenest se auzea *losna*) din **louks-na-* „lună", *ple-nu-s*, *soṃ-nu-s*, etc.; got. *fulls* (din **ful-na-z: ful-ná-s*) „plin", *fulg-in-s* „ascuns", *bit-an-s* (participiu) „despicat", *it-an* (infinitivul) „a mânca" cu *-an-* din **-ono-*, etc.

*Radicale formate cu sufixul *-mo-*: gr. *ther-mó-s* „cald", *básі-mo-s* „pe unde se poate trece", etc.; lat. *for-mu-s*, *cul-mu-s* „paiu", etc.; germ. *war-m*, *hal-m*, etc.

*Radicale cu suflixul *-mĕn-* (flex.**-mŏn-*,red.**-mn-*,**-mn̥-*): gr. *poi-mēn* gen. *poi-men-os* „păstor", *dai-mōn*, gen. *dai-mon-os* „divinitate", *óno-ma* (din *óno-mn̥*) „nume", *dó-men-ai* (dativul în funcţiune de infinitiv), *dó-men* (locativul în funcţiune de infinitiv) „a da", etc.; lat. *no-men*, gen. *no-mĭn-is* (pentru **no-mĕn-is*), *ser-mō*, gen. *ser-mōn-is* „cuvântare", *lū-men* (din *lūc-s-men*, gen. *lu-min-is*, *ter-men* lângă *termō*, gen. *ter-min-is* lângă *ter-mōn-is*, etc. *legi-min-ī* (=gr. *le-ge-men-ai*), *sequi-min-ī* (dativul în funcţiune de persoana a doua plurală a imperativului medio-pasiv); got. *na-mō* (neutru), v.gs. *na-mo*, n. gs. *na-me* (masc), gen. *na-men-s*, etc. Sufixul dublu **mn̥+to* se găseşte în lat. *cogno-men-tu-m*, v. gs. *(h)liu-munt*, n. gs. *leu mund* „renume" (din *i.-e. *kleu-mn̥-to-*), etc.

Radicale cu sufixele: -r*, ** (t)er-*, ** (t)r-* (t)r̥-*): gr. *anēr* „bărbat": i. e. ** (ə)n-er-*, *a-ēr* „aer", *daēr* „cumnat", *ag-ēnōr* „viteaz, mândru", gen. *an-ér-os*, *da-ér-os*, *ag-ēn-or-os*, *aith-ér-os*, dar *au-r-a* (din ** au* (*s*)*-r-a*) „adiere de vânt", *aith-r-ē* „senin, cerul curat", etc.; *pa-ter* „tată", *phrá-tēr* „frate", *phra-tōr* „membru al unei fratrii", etc. gen. *pa-tér-os phrá-ter-os*, *phrá-tor-os*, etc. *pa-tr-ós*, *pa tra-si* (din *pa-tr-si*), etc. *gene-tēr*, *gené-tōr*, *ak-tōr* „şef, conducător", *mēs-tōr* „sfătuitor", *gené-teira* (din gene-ter-ya), etc. gen. *gene-tēr-os*, *gené-toros*, *ak-toros*, *acuz. mēs-tōr-a* la Homer, etc.; lat. *lev-ir* (pentru ** lēv-er*), osc. *n·er·um* „virorum", umbr. *n·erf* „proceres, principes", *sor·or* (din ** swes-ōr*) *cf.* gr. *éor*, pl. *eores* „rude" (cf. Walde, lat. Wört. p. 727), gen. *lēv-ir-i*, *sor ōr is*, etc., *pa-ter*, *fra-ter*, etc. *vic-tōr*, *geni-tor*, osc. *embra tur* 'imperator', umbr. *uh-tur* 'auctor', dat osc. *pa-terei* 'patri', gen. lat. geni-tōr-is, umbr. *fra-tr-om* 'fratrum', *uh tr-etie* 'auctoritate', lat. *gene-tr-i-x-* etc.: *got. swis-tar* pentru ** swis-ar*, anglo-sax. *tācor*, v.gs. *zeihhur*, got, *fa-dar* (cf. gr. *pa-ter-a)* după *bro-þar* (cf. gr. *phra-tor-a)*. v. gs. *fa-ter*, *bruo-der-* etc. got. *fa-dr-s* (cf. gr. *pa-tr-ós)*, *fa-dr-ein*, etc.

*Radicale cu sufixele: *-ro-*,**-ru-*,**-lo-*,**-la-*: gr, *ag-rós* „ţarina" *hō-ro-s* „an", *phobe-ró-s* „de temut". etc. *dak-ru* „lacrimă" *stū-*

lo-s „coloană", *kepha-lē* „cap" lângă *keb-lē* (cf. got. *gib la)*; *ompha-ló-s* „buric", etc.; lat. *rub-ra, temp-lu-m, umbi-l-(icus), agel-lu-s, porcu-lu-s* „purcel", *sella* (din **sed-la*) etc.; got. *bait-r-s*, v.gs. *bitt-ar* (din **bhid-ro-s), nabolo* „buric", *farhe-l-i* „purcel", got. *gib-la*, v.gs. *gebal* „cap", etc.

*Radicale cu sufixele: *(t)ero-,*-(t)era:* gr. *hyp-ero s*, „pisălog", *en-ero-i* „cei din interiorul pământului", *hyp-erā* „funia" *pro-tero-s* „cel mai dinainte", *po-tero s* „care din doi", *hēmé-tero-s* „al nostru", *gluku-tero-s* „mai dulce", etc.; lat. *superus. sup(e)rā, inferus, inferi* (cf. gr. *en-ero-i*), *u-ter, nos-ter*, etc.; got. *uf-arō* „pe deasupra", v.gs. *sid ero* 'der spätere', *ni-daro* 'der niedere', *hin-taro* 'der hintere', ngs. *je-der*, etc.

*Radicale cu sufixele: *-tro -trà-(*-tlo-),*-dhro-.*-dhlo-:* gr. *lek-tro-n* „pat", *nip-tro-n* „apă de spălat", etc.; exemple cu sufixul *-tlo-* nu se găsesc în limba greacă; *reī-thro-n* „apă curgătoare, râu", *epi-ba-thrā* „scară", etc. *es-thlo-s* „bun, viteaz, virtuos", *gene-thlē, gene-thlo-n* „origine, neam", etc.; lat *ros tru-m* „cioc, bot, pinten", protoit.* *sta-flo:* lat. *sta-bulu-m* „locuință, staul", *cri-bru-m* „ciur", *terre-brā* „burghiu", *pa-bulu-m* (din **pa dhlo m)* „nutreț, hrană", etc.; vgs. *fuo-tar*, germ. *fut-ter* (din* protogerm. **fō-tra-m*) „nutreț, hrană", got. *ne-pla*, vgs. *na-dal*, n.gs. *na-del* (din protogerm. *nē-plō' „ac", etc.

*Radicale cu sufixele: *-to-(*-ta-)'*-ti-,* tu-:* gr. *lep-tó-s* „lăsat", lat. *lic-tu-s, rec-tu-s*, etc., got. *raih-t-s*, germ. *ge-đach-t, ge-brach-t*, etc.; gr. *pha-ti-s* "vorbire, proorocire", lat *ves-ti-s* „haină"; got. *ga-qum-þ-s* „reuniune", n.gs. *sich-t, mach-t, fluch-t*, etc.; lat. *gus-tu-s*; got. *kus-tu-s, flō-du-s* (din protogerm. **flō-đu-s*: gr. *plō-to-s*) „navigabil", vgs. *fluo-t*, ngs. *flu t*, etc.

*Radicale cu sufixele: *-t-,*-nt-,*-went-:* gr. *nyk-t-ós* (gen.), lat. *noc-ti-s*, got. *nah-t-s*, ngs. *nacht*, etc.; gr. genit. *od-ont-os*, lat. *d-ent-is*, protogerm. **ta-nþ-s* (got. *tunþus*), etc. gr. *charieis* (din **chariwent-*), etc.

Radicale cu sufixele: **-d-,*-k,-*-g-,*q-,*-ko-,*-s-ko-:* gr. *erid-, meirak-, harpag-*, etc.; lat. *herēd-, vertek-*, etc. gr. *phusi-kos, paidi-skos*, lat. *uni-cu-s;* got. *þiudi-sk-s* „păgân".

Cf. K. Brugman, Grdr. II, 1² pp. 120-582 și bogata bibliografie de acolo; Abrégé de grammaire comp.¹ pp. 329-372. *A. Meillet*, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européenes², pp. 221-254. — *V. Henry*, Précis de grammaire comparée du grec et du latin, Paris, 1918; Precis de gram. comp. de l'anglais et de l'allemand,² pp. 145-158.

Nume compuse

Se poate forma printr'o reunire de două teme sau radicale nominale o *temă compusă*. Și din cei doi termeni ai numelui compus numai al doilea, care este un substantiv sau adjectiv, este supus flexiunii; întâiul, prin urmare, rămâne invariabil. Astfel, un nume compus indoeuropean este o grupă de doi termeni, dintre cari

numai al doilea este variabil. Compusele pot fi *regulate*, când întâiul termen are forma radicalului sau temei, de ex., gr. *dēmogerōn* (dēmos şi gerōn) „cel mai bătrân al norodului", cari sunt şi cele mai vechi; şi *neregulate*, când el are o formă flexionară; de ex., *Dioskouroi* (Dios, genit. şi kouroi) „cei doi Dioscuri", adică Castor şi Polux.

Însemnătatea cea mare a compunerii în limba indoeuropeană rezultă din faptul că numele proprii de oameni erau de obiceiu compuse, de ex: gr. *Hippo-medōn*, skr. *Aśva-medhah* „care a sacrificat un cal" gal. *Epo-pennus* „cap de cal", v. pers. *Aspa-čanah-* „iubitor de cai", etc. Iar în întrebuinţarea familiară aceşti compuşi erau însoţiţi şi de forme scurtate (hypocoristice), de ex., gr. *Tēlys*, *Haimōn*, etc. pentru *Tēly-kratēs*, *Eu-aimōn* etc.

Cf. *Brugmann*, Abrégé pp. 314-329. *Fick-Bechtel*, Die griechischen Personennamen[2] 1894. *Zimmermann*, Zur entsteckung bezw. Entwickelung der altröm. Personennamen (Gymnas-Progmm. Breslau 1901-1902. *A. Meillet*, Introd. à l'et. comp. des langues indo-europ.[2] pp. 254-257. *Osthoff*, Das Verbum in der Nominalcomposition, Iena 1877. *F. Meunier*, Les composés syntactiques, Paris, 1872. *Vendryes*, Le langage, p. 157. *V. Henry*, Gramm. comp. de l'Anglais et de l'allemand[2] pp. 205-217.

Categoria genului

Din epoca cea mai veche categoria genului, aşa cum se vede în limbile indoeuropeene, se prezintă astfel că un substantiv apare totdeauna însoţit de un gen care îl caracterizează şi care adeseori este singura caracteristică pe care o are. Pe lângă *genul natural* avem şi *cel gramatical*. Cu originea genului gramatical în limba indoeuropeană s'au ocupat mai mulţi linguişti fără să fi ajuns la un rezultat satisfăcător; de altfel, chestiunea aceasta trece peste cuprinsul gramaticei comparate indoeuropeene: ea este o chestiune de linguistică generală ca una care priveşte şi alte grupe de limbi. Acest gen posedă pe lângă cel masculin şi cel feminin şi unul neutru ce se observă la substantive, adjective şi numerale, de ex., gr. dor. *pṓs*, lat. *pēs* «picior», *bonus* «bun», gr. *ho* «acesta», got. *ains* «un»; gr. *glôtta* «limbă», lat. *bona* «bună», got. *aina* «una», gr. *hê* «aceasta»; skr. *yugám* «jug», lat. *rubrum* «roşiu», skr. *tád*, gr. *tó(d)* «acest», lat. *unum* «un», etc.

Observăm, pe de altă parte, că pentru *genul natural* nu există o expresiune morfologică; nici un cuvânt indoeuropean nu arată deosebirea dintre genul masculin şi cel feminin prin forma sa exterioară: *musa* şi *poeta*, *laurus* şi *populus*, *soror* şi *dolor*, de pildă, au în limba latină aceeaşi flexiune, întâiul cuvânt din fiecare grupă fiind de genul feminin, iar celălalt de genul masculin.

Dacă în mai multe limbi indoeuropeene însă s'a ajuns ca genul masculin şi cel feminin să fie repartizate între anumite

sufixe, de ex., în limba gotică cuvintele de tipul latin *musa* sunt toate feminine, iar cele de tipul latin *populus* sunt toate masculine, aceasta însemnează că avem a face cu inovaţiuni. Neutrul este un gen aparte şi exprimă uneori noţiunea de colectiv: i.-e. **jugā*, gr. *zygă*, lat. *jugă*, era la început un colectiv şi însemna «totalitatea jugurilor»; el se opune celorlalte două genuri prin aceea că are o întindere limitată şi o formă proprie numai la un singur caz, arătând prin aceasta că joacă un rol complementar şi că este o categorie pe cale de a dispărea. In limba latină, bunăoară, el tinde să dispară. Chiar în epoca lui Plaut domnea o mare nesiguranţă în întrebuinţarea neutrului. La acest poet găsim nominative: *caseum*, Captivi 851, *nāsum*, Menaechmi 168, lângă *caseus*, Poenulus 390 etc., şi invers: *dorsus*, Mil. glor. 397, *collus* Capt. 357, lângă *collum*,—Curcul. 693, 707, Pers. 626, etc.; la Petroniu întâlnim: *fatus*, *vinus*; în inscripţiuni citim: *brachius*, *metallus*, *munimentus*, *horreus*, *mancipius*, etc. pentru *brachium*, *metallum*, *munimentum*, *horreum*, *mancipium*, etc. Şi precum substantivele neutre singulare deveneau masculine, tot astfel şi neutrele plurale au dat naştere tot femininilor singulare; de ex., *retiam* (Itala), *castram*, CIL. VIII, 9725 presupun nominativele singulare: *retia*, *castrâ* (cf. castra haec vestra est, la Accius). Neutrul a sfârşit treptat prin a dispărea cu totul; numai aşa se explică şi lipsa acestui gen din limba franceză.

In decursul veacurilor are loc, apoi, în categoria genului în diferitele limbi indoeuropeene: cea greacă, cea latină, cele romanice, cele germanice, etc. şi unele schimbări. Aşa, bunăoară, în limba greacă radicalele în *-o* din masculine au devenit feminine; aceeaşi schimbare are loc şi în cea latină; de ex., *hē nêsos* «insula», *hē Korinthos* (polis), *haec Corinthus* (urbs); radicalele în *ā*, în limba greacă, cea italică şi în grupa balto-slavă din feminine au devenit în unele cazuri masculine: protogr. **tan neuanian* «tinereţe» a devenit masculin *ton neanian* de îndată ce a început să însemneze «tânăr», cf. lat. *scriba*, v. sl. *sluga* «servitor», *vojevoda* «voevod», lit. *gyrà* «fanfaron». In limba latină numele de arbori au devenit din feminine, chiar din epoca imperială, masculine: *inter duos arbores* (CIL. XIII 1780). In limba franceză, multe cuvinte cu terminarea feminină, devenite azi, în limba franceză corectă, masculine, de ex., *l'exercice*, etc. s'au păstrat ca feminine şi în zilele noastre în limba franceză populară; cuvintele *prophète* şi *pape* au fost întrebuinţate în Evul mediu ca feminine din cauza terminării lor, iar cuvintele *l'ordonnance*, *la sentinelle* sunt întrebuinţate azi chiar ca feminine cu toate că arată persoane de genul masculin.

In limba germană, cuvântul *flut* «potop, flux» care trebuia să fie masculin, ca unul care avea radicalul în *-tu-* (cf. got. *flō-du-s*, prg. **flō-đú-s*: i.-e. **plō-tu-s*) a devenit feminin, împreună cu alte multe, după femininele regulate în *-ti-*, de ex.,

bucht «golf, sân» (cf. skr, *gati-s* «mers», gr. *pha-ti-s* «cuvânt», lat. *ves-ti-s* «haină)».

Aceasta ne arată până la ce punct *genul natural* se deosebeşte de *cel gramatical* şi cât de puţin potrivit este acesta din urmă să exprime genul natural. Pentru femininul cuvintelor franceze: *professeur, médecin*, etc. care n'au genul feminin, căci nu se zice nici *professeuse*, nici *médicine*, se simte nevoia să se zică în limba franceză corectă: *la femme professeur, la femme médecin.*

Genul era în limba indoeuropeană primitivă o chestiune de *acord.* Ceea ce a făcut ca *pater* să fie masculin este faptul că s'a zis: *pater bonus;* iar ceea ce a făcut ca *mater* să fie feminin este faptul că s'a zis: *mater bona;* în greceşte avem: *ho patér agathos* şi *hē mētēr agathē.* Articolul *ho* şi *hē* şi adjectivele *bonus, bona* şi *agathos agathē* care se rapoartă la substantive au formă deosebită după gen. In istoria genului acest fapt are o consecinţă însemnată. Genul a urmat schimbările la care a fost supus acordul: acolo unde, de pildă, acordul nu s'a mai făcut, sau s'a făcut necomplet genul dispare sau se reduce mult. Atât în limba greacă veche cât şi în cea franceză articolul şi adjectivul păstrează genul.

Cf. *A. Meillet,* Le genre grammatical etc. (Linguistique historique et linguistique générale, 1921, pp. 199—210), La catégorie du genre etc. (Ibid. p. 211 sqq.). — *J. Vendryes,* Le langage, etc., p. 108 sqq. — *K. Brugmann.* Abrégé de grammaire comparée des langues i.-e., trad. franc. p. 373 sqq. — *V. Henry,* Précis de grammaire comparée de l'anglais et de l'allemand[2], p. 240 sqq.

Categoria numărului

Dacă trecem acum la categoria numărului vom vedea că în unele limbi indoeuropeene separate au fost menţinute câteşi treile numere: *singularul, pluralul* şi *dualul.* Din acestea dualul nici în limba indoeuropeană primitivă, probabil, nu era încă bine de tot desvoltat, de vreme ce el avea numai trei cazuri Dualul era, drept vorbind, un colectiv singular, arătând obiecte ce formează în mod natural sau artificial o pereche, precum şi părţi de ale corpului; de ex.; vind. *ákšī*, gr. ὄσσε, v. sl. *oči* 'cei doi ochi', etc. Declinarea indoeuropeană primitivă însă n'avea un mijloc simplu, unic şi comod ca să deosebească pluralul de singular şi dualul de plural: aceeaşi formă servea totodată pentru două şi chiar pentru trei numere deosebite; de ex. terminarea **-bhi*, gr. -φι(ν) era comună singularului, pluralului şi chiar dualului; **-oi* comună şi nominativului singular şi celui plural masculin la radicalele pronominale în *-o*, de ex.: lat. *quī* lat. arh. *qoi* (în inscripţiunea Duenos) care este, probabil, în loc de *quoi*, cum se citeşte în inscripţiunea din Forul Roman.

Limba greacă, ca şi cea indiană, a păstrat cele trei numere:

singuralul, pluralul şi dualul; limba latină însă şi cea germanică au pierdut dualul; ale cărui singure urme sunt: lat. *duo*, *ambō* şi *vī-gintī*,; apoi formele duale: *M. C. Pomplio, Aidicio, Cestio, Vomanio,* cari apar unite fiecare cu câte două pronume; germ. got. *ahtau,* v.gs, *ahto,* v. isl. *tottogo* ‹douăzeci› = **tō-tugu*; alte urme de dual în aceste două limbi sunt puţin sigure. Limba persană veche şi cea zendă îl întrebuinţau regulat. In *pehlvi* nu există urme de întrebuinţarea acestui caz; nici în cea armeană. In unele dialecte slave cel slovenic şi cel sorabic, el exista încă; în dialectele baltice: cea lituaniană şi cea letică el este pe cale să dispară. Iar din dialectele celtice, numai cel irlandez, sub forma sa cea mai veche, menţine dualul în declinarea nominală.

Dar şi în limba greacă dualul era, în epoca istorică, puţin întrebuinţat; şi dacă am considera poeziile homerice, în care, între altele, pluralul χεῖρες este cu mult mai frecvent de cât dualul χεῖρε, am putea zice că acest număr era pe punctul de a dispărea chiar la Homer. Din inscripţiunile dialectelor greceşti din Asia-Mică, de pildă, din dialectul lui Herodot şi mai ales din cel lesbic se vede că dualul ar fi dispărut de timpuriu, mai înainte chiar de cât din dialectele Greciei Continentale, dintre cari cele ce l-au pierdut mai curând sunt cele dorice; dialectul însă care l-a păstrat cu destulă statornicie este cel atic; în inscripţiunile atice dualul se întrebuinţează regulat până la anul 408 în. de Hr.; iar între anii 367—329 în. de Hr. formele dualului în ε ι,-α,-ω,-ε,-οιν dispar succesiv. La scriitorii atici, de la Eschil până la Euripide, întrebuinţarea dualului merge crescând; la Antifon şi Tucidide el ocupă un loc restrâns. la Lisia un loc mai mare, dar la Demostene şi mai mare; la Platon şi la Xenophon dualul decade. In Septantă şi în Noul Testament, de asemenea, nu se întâlneşte dualul, afară de δύο, nedeclinabil şi de δυσί (terminare locativală plurală) la Luca XVI, 13. Către anul 300 în. de Hr. el dispare din întreaga Grecie din limba vorbită; el reapare însă în limba greacă a aticizanţilor (Dionisiu din Halicarnas, Dion din Prusa, Aristide, Lucian); iar din limba greacă modernă el a dispărut cu desăvârşire.

La eliminarea dualului s'au urmat în diferitele limbi indoeupeene mai multe procederi: sau a fost eliminat dualul mai întâiu de la nume, ca în limbile germanice, sau de la pronume personal şi de la verb, ca în limba celtică, sau de la pronume personal, întâiu, de la nume, apoi, şi, mai ales, de la pluralul numelor cari arată: părechi (mâini, ochi, etc.) şi de la nume şi verb, la urmă de tot, ca în cea greacă. Această eliminare a dualului din cele mai multe limbi indoeuropeene coincide, după A. Meillet, cu progresele civilizaţiei.

Toate dialectele indoeuropeene moderne, afară de unele despre cari a şi fost vorba, au eliminat dualul. Se vede că nu

s'a mai simțit nevoia în aceste limbi de a se opune *dualitatea pluralității*.

Cu toate acestea, în categoria numărului sunt alte deosebiri pe care noi azi nu le putem exprima, dar ele merită să fie exprimate și să aibă o formă gramaticală; de ex., *aspectul colectiv* și *cel singulativ*. In multe limbi indoeuropeene nu este cu putință să se opună aceste două noțiuni. Dialectele celtice și-au creat un aspect singulativ.

Cf. *J. Vendryes*, Le langage p. 114 sqq.—*KBrugmann*, Abrégé de gramm. comp. (trad. franç). p. 438 sqq. — *Stolz-Schmalz*, Latein. Gramm.[4], p. 172 sq. — *AMeillet*, Introduction à l'étude comp. des langues indoeurop.[2], p. 249 sqq. — *ACuny*, Le nombre duel en grec, (Psris 1906). *H. Pedersen*, Vgl, Gramm. d. kelt. Spr., II p. 58. — *A. Zimmermann*, Noch ein Fall eines Duals in latein. Inschriften (IF. XXX [1912] p. 219 sqq.)—*Robertson*, Gramm. du grec. du Nouveau Testament (trad. franç.), p. 44 sq.

Categoria cazului. Ca și celelalte categorii gramaticale cu care ne-am ocupat, și categoria cazului și-a luat naștere în epoca comunității indoeuropeene.

Punctul ei de plecare, după B. Delbrück, nu sunt substantivele izolate, ci acele propozițiuni care conțin afară de un verb unul sau mai multe substantive. Să luăm, de pildă, propozițiunea: „Pescarii scot cu undița pește din mare".

In această propozițiune avem 4 substantive care stau față de verb în diferite raporturi: 'pescarii', este substantivul care face acțiunea, 'undița' este instrumentul, mijlocul cu care se face acțiunea și 'apa' arată locul unde se împlinește acțiunea.

Din întâiul substantiv a eșit 'nominativul', din al doilea 'instrumentalul', din al treilea 'acusativul' și din al patrulea 'ablativul' în limba indoeuropeană primitivă.

In propoziținea:

„Vânătorul merge cu câinii în pădure" raportul este altul, dar cazurile sunt aceleeași în limba i.-e. primitivă. Aici 'câinii' nu sunt instrumentul, ci 'sociativul, însoțitorul', 'pădurea' arată locul scopului atins; și cu toate acestea, în limba primitivă 'câinii ca și undița' sunt în cazul instrumental iar pădurea ca și peștele în acuzativ.

Cele opt cazuri (nom., voc., acus., genit., dat., abl., loc. și instrum., păstrate în limbile indo-iraniană, reduse în cele balto-slave numai la *șeapte*, în cele italice numai la *șase*, în cele grecești și cea gotică numai la *cinci*, iar în cele moderne la două=nominativul și genitivul sau nominativul și acuzativul, prezentau următoarele terminări și forme în limba primitivă, bunăoară, pentru radicalele în *-o* atât la singular cât și la plural nom. *-os* și *-ōs*; acuz. *-om* și *-ons* genit. *-osjo* și *-ōm*; dat. *-ōi*, dat. abl. *-bh-* *-m-*; loc. *-ei*, *-oi* și *-oisu*; instrum. *-ō*, *-ē*, *-ōm-* *-bh* *-nu* și *-ois* *-bh-* *-m-*; abl. *-ōd*, *-ēd-* celelalte radicale se deosebesc prin

faptul că la sing. n'avem o formă proprie pentru ablativ care era identic cu genitivul.

Contopirea cazurilor. — Tendința a fost în limbile i.-e. de a se reduce cazurile, de a se contopi. În chestia reducerii sau fuzionării cazurilor s'au emis două păreri:

1. Că limbile i.-e. au avut altădată o declinare mai bogată, care, mai târziu, a fost redusă, căci unele limbi au pierdut un caz, altele două, altele trei, etc.

2. Că, a început, cazurile au fost mai puțin numeroase și s'au desvoltat după separarea diferitelor limbi i.-e. [De ex., în limba v. gs. s'a desvoltat un instrumental, ce nu exista nici în limba gotică și nici chiar în cea proto-germanică: v. gs. *wolfu tagu*, corespunzând formelor lituanice: *vilkù*, *gerù*, etc.].

În general, se admite întâia părere.

Cele opt cazuri n'au fost reduse prin dispariția completă a unuia sau a altuia din cazurile vechi, ci prin fuziunea mai multor cazuri într'unul, constituind ceea ce lingviștii numesc: «*sincretism*». [De ex., în limba greacă, în cazul *dativ* s'au fuzionat cazurile: dativ, instrumental și locativ; în cazul *genitiv* s'au fuzionat: genitivul și ablativul; în cea latină, în cazul *ablativ* s'au fuzionat: ablativul, locativul, intrumentalul, etc.].

Această transformare însă nu s'a făcut deodată: a trebuit, firește, să fie o perioadă de luptă între tendința de a *simplifica* și cea de a *păstra* deosebirile vechi. În această perioadă de luptă, de ezitare, intervine întrebuințarea prepozițiunilor 'auxiliarii cazurilor' pentru mai multă claritate; de ex., gr. *patrós*, în care s'au fuzionat gen. și abl., însemnează: 'a tatălui' și 'de la tatăl', pentru însemnarea din urmă adăogăm prepoziția: '*apo*' „de la".

Formarea cazurilor.—Categoria cazurilor în limbile indoeuropeene separate nu s'a desvoltat de o potrivă la toate cuvintele flexionare. Ea este mai bogată la cele două genuri, masculinul și femininul, decât la cel neutru; ea este mai desvoltată la numărul singular decât la celelalte două: pluralul și dualul. Variațiunea cea mai mare însă o întâlnim la singular, la radicalele masculine în *-o*; la celelalte radicale, genitivul și ablativul se formau cu același sufix; la plural, dativul și ablativul, nominativul și vocativul aveau la toate radicalele aceeași formă. Dualul era și mai puțin desvoltat: genitivul și locativul, dativul, ablativul și instrumentalul aveau aceeași formațiune. La neutru însă lipsea chiar deosebirea dintre nominativ și acuzativ.

Cazurile se formează prin mijlocul 'terminărilor cazuale' care se adaogă la vocalele sau consoanele în care se termină radicalele. Acestea sunt sau *vocalice*, și anume: I, radicale în *-o*; II, radicale în *-ā,-(i)ĭĕ*; III, cele în *-i-ī(iī)*; IV, cele în *-u,-ū(uū)*; și V, radicale în diftong; sau *consonantice*, și anume: VI, radicale în *-l,-n,-r*; VII, cele în *-s* (neutre); și VIII, cele terminate în explosivă. Uneori se contractă 'terminarea cazuală' cu vocala

finală a radicalului, dând naştere la 'desinenţa flexiunii'; de ex., i.-e.-*ōs*, din protoindoeuropeanul, *-*o-es*: i-e. **u̯lqu̯ōs* din **u̯ quo-es*.

Nominativul. *Nominativul* singular, dual şi plural. El se formează : Cel masculin şi feminin, la singular, sau cu terminarea cazuală *-s*, sau fără terminare şi, uneori, cu lungirea vocalei finale; la dual, cu terminările cazuale *-*ô*, *-*aí*, *-*i*, *-*u*, *-*e*; la plural cu terminarea *-*es* care, după ce se contractează la radicalele în *-o*, *-â*, *-e* cu aceste vocale, dă naştere terminărilor flexionare: *-*ôs*, *-*âs*, *-*ês*. Cel neutru, la singular, sau cu terminarea cazuală *-*m* (gr.-*n*) ce se adaogă la radicalele în *-o*, sau fără terminare cazuală; la dual, cu terminările *-*oi*, *-*î*; la plural, cu terminările cazuale *-â*,-î*,-û*,-ə*, sau fără terminare cazuală şi cu lungirea silabei finale. Dăm câteva exemple:

Singular : gr. *lukos* „lup", *zugón* „jug", *theá* „zeiţă", *neaniās* „tânăr" (devenit masculin din femininul *neaniā* „tinerime" primind *-s* dela masculinele în-*os*), *ois* „oae", *pechus* „cot", *dakru* „lacrimă" *basileus* „ rege", *poimēn* „păstor", *onoma*, „nume", *aethēr* „aer", *génos* „neam", *elpis* „speranţa", etc.; lat, *lupus*, *jugum*, *dea*, *ovis*, *mare*, *manus* "mână", *cornu* „corn", *materiēs* (formă analogică pentru **materiē*, forma fonetică), *homo*, *nomen*, *aether*, *genus*, *lapis*, „piatră", etc.; got. *wulfs* (din **wulfas*), *juk* (din **juka*), *giba* „dar", vgs. *gëba*, *gasts* (din **gastis*, cf. lat. *hostis*) oaspe", v.gs. *gast*, *sunus* „fiu", v.gs. *sunu*, got. *hana* (din **-en*). v.gs. *hano* „cocoş", *tuggô*, v gs *zunga* (din. *-ōn) „limbă", *brōþar* v.gs. *bruoder* „frater", got. *reiks*, „domnitor", *baúrgs* „oraş".

Dual : gr. *lukō*, *zugō*, *theā* (formă analogică după cea în *-ō* pentru **theai*, *pêchee*, *basilee*, *poimene*, *(genee) genei*; lat. *Pompliō*; v.sl. *nošti* „(două) nopţi, *syny* (doi) fii"; lit. *nakti* „(două) nopţi", *sūnu* (din *sūnū*).

Plural : lukoi (formă analogică pentru cea fonetică **lukōs*) *zugă* (cu-*ă* din *-ā*; altfel Meillet care crede că-*ă* ar reprezenta i-e. *ə*), *oiēs*, *pēcheis*, *dakrua*, *basileîs* sau *basilês*, *poimenes*, *onomata* (pentru aşteptatul **onomna*), *aetheres*, *genē*, *elpides*, etc.; lat. *lupī* (formă analogică în locul celei fonetice **lupōs*, cf. osc. *Nuvlánus* „Nolani"), *jugă*, *deae* (în locul formei fonetice **deās*, cf. osc. *scriftas* „scriptae", umbr. *urtas* 'ortae'), *ovēs*, sau *ovīs*, *manūs* (în *ovīs* şi *manūs* Brugmann vede forme ale acuzativului plural), *cornua*, *materiēs*, *hominēs*, *nomina*, *aetherēs*, *genera*, *lapidēs*, etc.; got. *wulfōs*, *juka*, *gibōs*, *gasteis* (din **gastijis*), *sunjus* (din **suniwis*), *hanans*, *tuggōns* v.gs. *zungun*, (*brōþrus*), *reiks*, *baúrgs*, etc.

Să se observe 1, că la nomin. masculin şi feminin plural întâlnim în limba latină pretutindeni *-ēs*, de ex. *hominēs*, *patrēs pedēs*, *suēs*, etc.; pe când în grupa de limbi osco-umbriană protoital *-es* se găseşte sub forma de *-s* (vocala *e* cade în silaba

formală): lat. osc. *humuns* 'homines'; 2, că la nominativul neutru plural în locul terminărilor cazuale **-ī*, **-ū* apare *ā* în limba greacă, cea italică și cea germanică; iar în locul lui **-e* apare *a* al radicalelor în *-o* în limba latină, cea germanică și slava veche, în sfârșit, 3, că formațiunea fără terminare cazuală și cu lungirea silabei finale s'a păstrat numai la grupa de limbi ariană.

Vocativul. *Vocativul* singular, dual și plural. El se formează: Cel masculin și feminin, la singular, fără terminare cazuală, iar cele cu terminarea *-s* sunt nominative în funcțiune de vocativ; la plural și dual, el este asemenea cu nominativul. De ex.:

Singular: gr. *luke*, *zugōn*, *theă* „o, zeiță" *numphă* „o, nimfă!" *neaniā* „o, tinere!", *pēchu*, *dakru*, *basileu*, *poimēn*, *zeu Pater*, *genos*, *aether*, *elpi*, etc.; lat. *lupe*, *jugum*, *deă*, umbr. *Jovia Tursa*, *Jupiter* pentru **Jeu pater* din **diẹu pəter*; got. *wulf*, (din **wulfe*, *gast*, *sunu*, etc,; v.sl. *vlŭcè*, *nošti*, *synu*, etc.

In general, în limbile indoeuropeene separate, afară de unele radicale care au o formă specială pentru vocativul singular, forma nominativului este aceea care intră în funcțiune de vocativ.

Acusativul *Acusativul* singular, dual și plural. El se formează: la *masculin și feminin*, la singular, sau cu terminarea cazuală **-m* după vocală și **m̥* după o consoană, sau fără terminare; la dual, cu terminările **-ō*, **-ai*, **-ī*, **-u*, **e*; la plural, cu terminarea **-ns* la radicalele terminate în vocală și **-n̥s* la cele terminate în consoană; la *neutru*, la singular, sau cu terminarea **-m* sau **-m̥* după consoană, sau fără terminare; la dual, cu terminarea **-oi* și **-ĭ*; la plural, cu terminările cazuale **-ā*, **-ī*, **-ū*, **-ə* sau fără terminare cazuală. De ex.,

Singular: gr. *lukon*, *zugón*, *thean*, *neaniān*, *oin*, *pēchun*, *dakru*, *basileā* (din **basilēă*, cf. cypr. βασιλη͜Fă, *poimen-ă*, *onoma*, *aither ă*, *genos*, *elpid-ă*, etc.; lat. *lupum* (din **lupom*), *jugum* (din **jugom*), *deam*, *ovem*, *mare*, *manum*, *cornu*, *materiem*, *hominem*, *nomen*, *aethĕra*, *genus*, *lapidem*, etc.; got. *wulf* (din **wulfa-n*, **-a-m*), *juk* (din **juka-n* cu pierderea nazalei), *giba* (din **gebōn*: i.-e. *-an*, cu pierderea nazalei și schimbarea pregerm. *ô* în got, v.gs. *a*) *gĕba*, got. *gast* (din **gasti-n* din **gastim*, cf. lat. **hostim*: *hostem*), *sunu* (din **sunun*: **-um*), *faihu* „avere, turmă" *filu* „mult". In limba gotică la radicalele terminate în *-n*, această nazală care dispare la nominativ *(hana* din **hanên*, *tuggô* din **tuggôn*), cf. lat. *hŏmô[n]*, persistă la toate celelalte cazuri; deci și la acuzat. sing. Și cum terminarea cazuală a acuzatului *-m* lipsește în această limbă la toate radicalele consonantice avem ca forme acuzativale:

Dualul: *lukō*, *zugō*, *neaniâ*, *pēchee*, *dakrue*, *basilee*, *poimene*, *(genee) genei*, *onomate* (din-*mənt-e*, cf. lat. *cognômentum*), *elpide* etc.; lat. *Pompliô* etc; lituan. *nakti* „două nopți" *sunu* „(doi)

fii"; got. *ahtau* „opt", v.gs. *ahte*, got. (tva) *þûsundja* „două mii", v. sued. *tinghu*, v.isl. *tottogo*, *tuttugu* „două zeci" din **totuzu*.

Plūral: gr. *lukous=lukons*, cf. cret, *lukons*, v. prus. *deiwans*, *virans* „pe zei" „pe bărbaţi" *zugă* (*-ă* din-*ā*, vezi pag. 279), *theās=*theăns* (cf. cret. *tăns timăns*) *ois* (din **oụins*, cf. cret. *polins*), *pecheis*, *dakrua*, *basileâs*, *poimenas* (din **poimenǝms*), *onomata*, *elpidas*, etc.; lat. *lupōs* (din **lupons*, cf. got. *wulfans*, v. prus. *deiwans*) osc: *feihúss* 'murōs', umbr. *vitluf* 'vitulos'. *jugă* (din **jugā*, cf. got. *juka* din **jukō*), *deās* (din *deăns), *ovīs* (cf. umbr. *avif* 'aves') lângă *oves* cu *-ēs* (din **-ens*) de la radicalele terminate în consoană: *hominēs*, *lapidēs*, etc. *nomina*, etc.; got. *wulfans*, v.gs, *wolfa*, *juka* (din **jukō*), *gibōs*, *gastins*, *sununs*, *brōþruns*, *fōtuns*, *tunþuns*. La unele radicale consonantice masculine, nominativul funcţionează ca acuzativ: *hunans*, *tuggōns*, *reiks*, *nakts*, *baurgs*, v.gs. *hanon*, *zungun*, *burg*, etc.

Genitivul.

Genitivul singular, dual şi plural. Se formează: la singular, cu ajutorul terminărilor cauzale: **-sio̯*, (**-so*) ce apar numai la radicalele în -o şi în grupele de limbi: greacă, germanică; **-ī*, tot la radicalele în -o şi numai la grupa de limbi italo-celtică; apoi, **-os*,**-es*, şi cu funcţiune ablativală, **-s*) identic cu -s de la *ek-s*, etc., la celelalte radicale; grupa de limbi balto-slavă a pierdut forma veche a genitivului, întrebuinţând forma ablativului ca genitiv şi ablativ *la dual*, cu ajutorul terminărilor **-ous*, sau **-eus* (*-oi-in* ce se întâlneşte numai în limba greacă, este o formaţiune nouă); *la plural*, cu ajutorul terminărilor **-ôm* şi **-asôm* terminarea din urmă se întâlneşte numai în limba greacă şi cea italică şi este o formă analogică după genitivul pronuminal). Exemple:

Singular: gr. hom. *lukoio* (din **lukosio*, cf. v. ind. *vṛkásya*), gr. at. *lukou* (din **luko-so?*, cf. v. sl. *ce-so*, got. *þis* din **þe-so*., gr. dor. *lukō*, *zugou;* lat *lupī*, *jugī*, gal. *Segomari;* got. *wulfis* (din **wulfe-sō?*): **wulfo-so?*, *jukis* (din **jugeso?*. v. gs. *wulfes*, *jukes*, n. gs. *wolf(e)s*, *joches*.—gr. *theâs* (din **thea-es*, *ncaniou* (după *lukou*); lat. *deās*, *familiās*, osc. *eituās* 'pecuniae', umbr. *toutās* 'civitatis', pel. *Uraniās*, marr. *Joviās* 'Junonis'. Formaţiune nouă: *viae* (din **viā-ī*, (*-āī* păstrat la poeţi lângă *viae*), cu ajutorul terminării **-ī* de la gen. masc.,; got. *gibōs*, v. gs. *gëba* etc.—gr. *oios* (din **oụi-os*), *pecheōs* (cu *-eōs* transportat de la *póleōs* din *pólēos* prin schimbare de cantitate) lângă *pêcheos* (din *pêcheụ-os *póleos* (din **poleị̆-os*), *poimen-os*, *aither-os*, (*génes-os*, *gènehos: gene-os*) *genous*, *elpia-os*, etc.; lat. *ovis* (terminarea *-is* din *-es* cf. v. lat. *Apolones*, *salut-es*, *Vener-es*, etc., transportată de la radicalele consonantice; forma veche însă a genitivului radicalelor în *-i* era **-ei-s*, **-oi-s*; iar -eis a fost transportat, apoi, în grupa osco-umbriană şi asupra radicalelor consonantice, contrar deci de ceea ce s'a întâmplat în limba latină) *manûs* (din *manous, cf. osc. *castrous*, got. *kust-áus*), dar şi *-os*: v. lat. *senatuos*, fal. *zenatuo*[s] (din **-ụ̆-os*), *homin-is*

(pentru *homĕn-ĕs), *nomin-is* (pentru *nōmĕn-ĕs*), dar și *-us* din *-os*: v. lat. *nōmin-us* (din *nōmen-os) *gener-is*, *lapid-is*, etc.; got. *gastis* (din *gasti-so?) *anstáis* (din **anstois*), sunáus (din **sunous*), *hanin-s*, *gumin-s* „a omului", *tuggōns*, *nahts*, etc. corespunzând formelor genitivale latine; *hominis Junōnis*, (pentru *Junōnĕs*) *noctis* (pentru **noctĕs*), etc.

Dual: terminarea cauzală indoeuropeană, **-ous* sau *-eus* este reprezentată numai în limba indiană veche prin *-os* și în cea slavă veche prin *-u*: v. ind. *vṛkay-os*, *ásvayos*, *ávyos*, *sûnvós*, *mātrós*, *mánasos*, etc. v. sl. *vlŭku*, *raku*, *noštiju*, *synovu.*, *kamenu*, *slovesu*, etc. In limba greacă **-ous* sau **-eus* e înlocuit prin οιιν -οιν (din *oi-+in*, *-oi-* de natură pronuminală, *-in* identic cu *-in* din *nôin* și *ammin* [Brugmann-Thumb] sau din **-oisin* [H. Hirt] sau din *-oiwi* [Cuny] și prin analogie după -οιν avem -αιν; gr. hom. *lykoiin*, *podoîn* "(a celor două) picioare", gr. at. *lykoin*, *theain*, *podoîn*, etc.

Plural: gr. *lykōn*, *zygôn*, *theāōn: theôn* (din **-theāsōn*, formă analogică după gen. pl. al pron. *tāson: tāhōn: tôn*), *oiôn*, *pēcheōn*, *dakryōn poimenōn*, *onomatōn geneōn*, *elpid-ōn*, etc.; v. lat. *deūm Romanōm*, osc. *zicolōm* 'dierum'; *lup-ōrum*, *jug-ōrum* sunt forme analogice după cele în -ârum: *deārum*, osc. *egmazum* 'rerum' (din protoit. **-āzōm*), *ovium* (din **ovii̯-ōm*), *manuum*, *hominum*, *patrum*, *generum*, *lapidum*, etc.; pot. *wulfē* (din *wulfēm* cu *ē* pentru *ō*, o inovațiune gotică), v.gs. *volfō* (din **wolfōn*, *wolfōm*) got. *jukē* (din *jukēm*) v.gs. *juko*, dot. *gibō* (din **gibōm*), *gastē*, *suniwē*, *gumanē* «a oamenilor» *namnē* „a numelor", *brōprē*, *baurgē*, (toate cu *ē* analogic după *wulfē*), *tuggōnō* (cu *ō* analogic după gibō), v.gs. *zungōnō*, etc.

Dativul. *Dativul* (singular, dual și plural). La formarea acestui caz ne servim, la singular, de terminarea cazuală **-ai* care se contractă cu finalele de radicale *-ā*,*-ē*,*-ō* în *-âi*,*-ôi*,*-êi*; la dual, de terminările cazuale care încep cu: **-bh-*,**-m-*; și la plural tot așa: **-bh* ,**-m*, din care întâia este reprezentată în limba indiană veche prin *-bhyas*, în cea latină prin *-bos*,*-bus*, în cea oscă prin *-fs*,*-ss* (din **bhos*), în cea umbriană prin *-ss*,*-s*, în cea galică prin -βo (-βos) și în cea greacă prin *-phi*; cealaltă în limba lituanică prin *-m(u)s*, iar în cea slavă veche prin *-mŭ*. Exemple:

Singular: gr. *lykōi*, *zygôi*, *theâi*, *neaniāi;* lat. prelit. *Numasioi*, fal. *Titoi*, *Zextoi*, osc. *Abellanui* 'Abellano', lat. cl. *lupō*, *jugō*, *Menervai*, *Louciuai*, osc. *deivăi*, 'divae', lat. *deae*, etc; got. *wulfă* (din **wulfê* ca și *hwamma* din **hwammê*, dedus din *hwammēh*, dat. pron. nedefinit *hwazuh* „fiecare"; alții linguiști îl compară cu adverbele latine: *facillumē* din v. lat. *facillumēd*, ca și *lupō* din v. lat. **lupōd*), v. gs. *wolfe*, *tage*, *juka* (cu -a din *-ē*, *-ēd*), ngs. *Wolf(e)*, *tag(e)*, *joch(e)*, got. *gibai* (din *gibāi* care este identic cu gr. *theai* din *theâi* și care se întemeiază pe *-āi*). Precum vedem terminarea cazuală indoeuropeană primi-

tivă *-ai* care s'a păstrat numai la radicalele în *-a* şi *-o* în limba greacă, a dispărut din această limbă chiar în perioada protogreacă; ea s'a menţinut numai la infinitivele *domenai*, *doûnai* „a da o singură dată", *deixai* „a arăta", şi la adverbele *hamai* „pe pământ". Astfel, la radicalele greceşti în *-i,-u*, şi în consoană dativul a fost înlocuit prin locativul în *-i*: *poimen-î*, *elpid-ĭ*, *oi-ĭ*, etc. In limba latină vechiul dativ al radicalelor terminate în *-i,-u*, în diftong şi în consoană care se rapoartă la cel indoeuropean în *-ăi*, precum şi vechiul locativ singular al radicalelor în *-i* care se termină în *ē-(i)* au coincis în *-ei,(-e),-i*, de ex., lat. *ovī*, *manuī*, *hominī*, *nominī*, *matrī*, *generī*, *lapidī*, al căror *-ī* se rapoartă la lat. primitiv *-ei*, reprezentând i.-e. *-ăi*; tot aici aparţin şi formele imperativale: *sequiminī*, *agiminī*, etc. infinitivale: *darī*, etc. şi adverb.: *humī*, etc.; got. *gasta* (*-a* pentru *-i*, căci masculinele cu radicalul în *-i*, încă din timpurile cele mai vechi, îşi formau dativul după analogia celor în *-o/a wulfa*) n. gs. *gast*, dar got. *an-stái* (din **anstaĭi* cf. gr. **poleĭi*), n. gs. *anst*, got. *sunáu* (din **sunaui*, cf. gr. *pēcheui*). n.gs. sohn(e), got. *gumin*, *namin*, *bropr*, *tuggōn*, *naht*, etc. (din **gumini*, **namini*, **brōpri*, **tuggōni*, **nahti*, etc. cf. gr. *poimeni*, *nykti*, etc. şi formele ablativale latine: *homine*, *fratre*, etc. iar nu cele dativale: *hominī*, *frātrī*, etc. căci finala *-ī* reprezintă *-ei*).

Dual: (dativul - ablativ - instrumental): v. ind. *vṛka-bhyām*. *ásva-bhyam*, *sûnú-bhyam*, *mâtṛ-bhyam*, etc. v. sl. *vlŭkoma*, *rąkama noštima*. *synuma*, *materima*, *slovesima*, etc. lit. *vilkam*, etc.; lat. *duōbus*. In limba greacă avem aceiaşi terminare cazuală ca şi la genitiv, ablativ, instrumental şi locativ *-oin*, mai vechi *-oiin*: *lykoin*, *poimenoin*. etc.

Plural: (dativul-ablativ) v. ind. *vṛkē-bhyas;* v. sl. *vlĭkomŭ*, *rąkamŭ*, *noštĭmŭ*, *synomŭ*, (pentru *synŭmŭ*, după analogia lui *vlŭkomŭ*), *kamenimŭ*, *slovesimŭ*, *mysimŭ* 'muribus'; lat. *deābus*, *filiābus*, (spre a se evita ambiguitatea faţă de masculinele *deis*, *filiis*), *ovibus*, osc. *sacriss* 'hostiis', *manubus*, *(manibus)*, *hominibus*, *generibus*, *lapidibus*, etc.; gal. ναυμασικα-bo 'namausicabus', ματρεβο 'matribus'; în aceste două dative: *matrebo namausicabo* H. d'Arbois de Jubainville (Elem. de la gramm. celtique, p. 173 sqq.) nu vede cuvinte celtice. Got. *wulfam*, *jukam*, *gibôm*, *gastim*, *sunum*, *gumam*, *tuggōm*, *brōprum*, *nahtam*, etc. Terminarea cazuală în limba germanică pare să fi fost *-mas* sau *-mis*, de unde *-mz* şi, prin căderea primitivului *-z*, *-m;* pe de altă parte, la radicalele consonantice ca brôprum, etc., se adaogă între rădăcină şi terminare vocala de legătură *-u-*; iar la radicalele cu caracterul nazal, *-n-* caracterul se asimilă întâiu cu *m* în *-mm* şi, apoi, se simplifică în *-m*; aşa dar *hanam* din **hanan-mas* si *tuggōm* din *tungōn-mas*. In limba greacă, pe de o parte, *oi-si*, *pēche-si*, *basileū-si*, *poimesi*, *onomă-si*, *elpi-si;* apoi *lykoisi* (hom., ion., atica veche), cf. v. ind. *vṛkêšu*, v. sl. *vlŭcĕchŭ* 'in lupis', v. at. *tamiāsi*, *Athēnēsi* cf. v. ind. *ásvâsu* 'in equabus',

v. sl. *rąkachŭ* 'în manibus'. Formele în *-āisi* şi *-aisi* erau forme noi analogice după *-oisi*; pe de alta, *lukois* (din **lukōis*), *theais* (*-ais* după *-ois*), etc.

Astfel că formele care sunt arătate în gramatica greacă drept *dative plurale* erau parte locativale, parte instrumentale. Terminarea cazuală indoeuropeană primitivă a dativului-ablativ plural (skr. *-bhyas*, lat. *-bus*, etc.) a dispărut chiar în limba protogreacă şi a fost înlocuită prin cea locativală: *-si* şi cea instrumentală: *-ois* (din **-ōis*). Şi limba latină prezintă terminarea *-ois* pe care o schimbă în *-īs* (păstrată însă în dialectul osc.: *nesimois* 'proximis') la radicalele în *-o* şi în multe din cele în *-ā*.

Ablativul. *Ablativul* singular, dual şi plural. El are o formă proprie deosebită de aceea a genitivului, numai la radicalele în *-o*; la celelalte radicale formaţiunile genitivale în *-*es,-*os,-*s* s'au substituit ablativului. Avem formaţiuni cu **-ōd,-ēd* (după alţii **-ōt, *-ēt*; totuşi să se compară K. Brugmann, Grdr. II, 1² p. 164). Exemple:

Singular: skr. *vṛkâd* „lupō", *yugād* „jugō"; în limba greacă s'a păstrat numai **-ōd* (*-ōt*) şi il întâlnim numai la adverbe: *woikō* 'domo', *tēnō* „de acolo", gr. locr. *hopō* 'unde', etc.; lat. *Gnaivōd* (lat. clas. *Gnaeō*), *meritō* (lat. clas. *meritō*); osc. *sakaraklúd* 'sacello'; umbr. *pihaclu* 'piaculo'; în limba germanică, de asemenea, se găseşte numai la adverbele: *hwaprō* „de unde" *paprō*, «de aceea», etc. Unii văd în got. *wulfa juka*, v. gs. *wolfu*, forme ablativale (Brugmann) şi ar putea fi comparate cu lat. *lupō, fugō*. Este mai bine, credem, să vedem în aceste forme un instrumental cu *a* scurtat din *ē*, identic cu *-ē* din pronumele got., cazul instrumental, *þē, hwē*, comparabile cu formele adverbiale *facillumē, bĕnĕ* din cele latine vechi, *facillumēd, *bĕnēd*; lit. *vilko*, v. sl. *vlŭka*, forme ablativale cari se întrebuinţează şi ca genitive. Din formaţiunile cu *-ēd* avem numai adverbe: v. lat. *facillumēd*, lat. clas. *facilimē*, fal. *rectēd* 'rectē' etc. O inovaţiune panitalică era şi întinderea lui **-ōd* asupra celorlalte radicale vocalice (în *-ā,-ī,-ē,-u*) la care funcţiona forma genitivală în **-es,*-os,*-s* şi ca ablativ; astfel, apar formaţiuni în *-ād,-ēd,-īd,-ūd:* v. lat. *sententiād*, lat. cl. *sententiā*, v. lat. *magistratūd*, lat. clas. *magistratū* etc.

Dual: vezi dativul-ablativul-instrumentalul, pag. 283.

Plural: vezi dativul-ablativul, pag. 283.

Locativul. *Locativul* singular, dual şi plural. El prezintă la singular două formaţiuni: cu terminarea cazuală **i*, care se contractă cu finalele radicalelor *-e,-o,-ā,-ē-* în, *e, oi, âi, êi*, şi fără terminare, dar cu lungirea, în unele cuvinte, a silabei finale. La dual, cu terminarea **eus* sau **ous*. La plural, cu terminarea cazuală **su*, reprezentată în limba indiană veche prin *su*, în cea greacă prin *si*, în slava veche prin *chu*: Exemple.

Singular: gr. *oikoi* „domî", gr. dor. *tei-de* „de aici" ; *theâi, adv. ai*: *Thebai-genēs, Olympiai*, „în Olympia" ; *oiĭ*, gr. hom. *polēi*, at. *polē, pēchei, dakrui, basilē(w)i, poimeni, genei, elpidi*, etc. lat. *bellī, domī*, adv. *hūc* (cu foneticul-oi), *hei-ce ;* hīc (cu foneticul ei), osc. *comenei* 'în comitio', v. lat. *Romai* (lat. clas. *Romae*), osc. *viai*, 'în via', umbr. *tote* 'in civitate', *sue, homine*, care servește de locativ, instrumental și ablativ, *nomine, matre, genere, lapide*, etc.; got. *pei* «că», v. isl. *dege* (cu foneticul *ei*), poate și v. gs. *wolfe*, v. isl. *ulfe* să fi fost în același timp și locative în **oi* (cf. dat. *wolfe. ūlfe*), căci dat. germanic este o formațiune istorică forte complexă, este produsul a două cazuri indoeuropeene: dativul și locativul și uneori și instrumentalul; got. *gibai, gumin* «(în) om» care poate fi, de asemenea, un dativ vechiu cu terminarea **ī* și un instrumental vechiu cu terminarea **e* și care servește și de ablativ, *hanin* (din **en-ī*), *mann* (din **mann-ī*), *tuggōn*, v.gs. *hanin*, (*en*), *man, zungun*, n.gs. *hahn(en), mann(e), zunge*, got. *baúrg*, got. v.gs. *naht*, etc.; v. sl. *vlucě* (din **-oi*), *rącě, kameni, materi, slovesi, mladęti*, etc.

Din cele fără terminare cazuală dăm: gr. *ai(w)en* «totdeauna», *domen, idmen*, dar și *domen, aies* (acuz *aiô* din *aiwo(s)a* etc.; osc. *Fuutrei* 'genètrici', adv. *noctū* (protoit. **ou* din i-e. **eu, *-ēu*), *penes* „la", etc.; got. *anstat* (din protogerm. **-ei*), v.gs. *ensti*, got. *sunau*, (din protogerm. **-eu ; *-ēu*), v.gs. *suniu*, etc.; v. sl. *pąti, nošti* (-*i* din **ei* din **ēi* și *ē*) ,*synu*, (din **ou*=**eu*: **ēu*) ; *kamene, slovese*, etc.

Dual: skr. *vṛkayos ásvayos, ávyos, sunvos, matros,, jănasos*, etc. Gr. *lukoin, poimenoin*, etc. (vezi pag. 282); v. sl. *vlŭku, rąku, noštijiu, synovu, kamenu, slovesu*, etc.

Pluralul: gr. *lukoisi, tamiasi*, adv. *thurasi*, [at. *numphaisi* era o formațiune nouă], *oisi, pēchesi* (din **pēchusi*), *basileūsi, poimesi, onomasi, mētrasi, genesi, elpisi*, etc.; [Lat. *lupis*, v. lat. *oloes, priuicloes* ap. Festum, osc. *nesimois* 'proximis', *zicolois* 'diebus', pelign. empratois, 'imperatis', dar și osc. *feihúis* 'muris', etc., cu terminarea cazuală *-ois* care se întemeiază pe cea a instrumentalului **-ōis*, prin scurtarea diftongului lung, sau pe a locativului **-ōi̯si* (mai bine de cât **-oi̯su*) prin căderea vocalei finale; nu este exclus ca amândouă aceste terminări cazuale să fi coincis.] v. sl *vlŭčechŭ, rąkachŭ, noštichŭ, synuchŭ, poljachŭ*. Formele: *kamenichŭ, materichŭ, slovesichŭ desętichŭ* sunt analogice după radicale în *-i*; lit. *vilkŭsu, rānkosu*, etc.

Instrumentalul. *Instrumentalul* (singular, dual, plural). Acest caz cuprinde, la singular, formațiuni cu terminări cazuale: **-bhi* și **-mi* și **-ō,-ē *-ā* ; la dual, cu cele: **-bh-* și **-m-* ; la plural, cu terminările: **bhis *-m-* și **-ōis*. Exemple:

Singular: skr, *vṛkâ* (în câteva cuvinte arhaice); lit. *vilkù* (din *vilkōm) ;* got. *wulfa* (poate din *wulfē*), v. gs. *wolfu*, ad-; verb got. *galeiko*, v. gs. *gilihhō* „de asemenea", gall. *Alisanu;*

lat. *quō* «unde», *sacrō sanctus*, umbr. *ulo*, *ulu* *'illuc'*; gr. *ponō-ponēros* „foarte rău", *pō-pote* „nici odată", *epischerō* «unul după altul», etc.; gr. *hamartē* „simultan", gr. lacon. *pē-poca* „încă" gr. gort. *ē*, „unde" *opē* „în care loc" gr. kret., herakl., cypr., at. *ē* „dacă", tarent. *aiē* «totdeauna"; got. *hwē*, „cu ce" *þē*; gr. dor. *kruphā* (ion. at. *kruphē*) „în ascuns", gr. lesb. *oppā*, *lathrā* (*lathrē*) «în ascuns», etc. v. sl. *rąką*, lit. *rankà* (din protobalto-slavul **ronkām*), v. sl. *zemlja*, lit. *zemė* (din protoslavo-balt. **zemiēm*). Formele latine: *hominĕ*, *matrĕ*, *generĕ*, etc. servesc și de instrumental, de locativ și ablativ.

Formațiunea cu *-phi* apare numai la Homer și la imitatorii săi, de obiceiu, ca instrum., locat. și ablat. atât la singular cât și la plural, și foarte rar ca genit. și dativ; de ex., *geneēphin* (instrum, sing.) „în vârstă", *ochesphin* (instrum. plural) „cu carele lor", *klisiēphi* (locat. sing.) „în, lângă cort", *par'ochesphin* (locat. plural) „lângă care", *ex Ereuesphin* (ablat. sing.) „din locuința morților, din întunerec", *apo nauphi* (abl. plural) „de la nави, corăbii", *phrētrēphin* (dat. sing.) „fratriei", etc. Cauza dispariției acestei formațiuni, afară de poemele homerice și de cele ale imitatorilor lui Homer, unde s'a păstrat, este confuziunea numerilor și formațiunea în *-phi(n)* nu se potrivea cu tipul declinării regulate care deosebea singularul de plural Ea apare și în limba armeană, de ex., *marb* (din **majarb* din **mātr-bhi*) „mamă". Formațiunea cu *-mi* apare în grupa de limbi balto-slave; și întâlnim unele exemple și în grupa germanică: v. sl. *vlŭkomi* (vlŭkumi), *synomi* (pentru *synumi) etc., lit. *naktimi*, *sunumi*, etc. v.-sax. *miolkum*, v. gs. *zihoubitun* „în frunțea".

Dual: Limba greacă are la dual numai o singură formă *-oi-in* (vezi pag. 282.) pentru instrumental, genit., ablat., dat. și locativ. In privința limbilor indiană veche și balto-slave, v. pag. 282.

Plural: v. ind. *vṛkēbhis*, *ásvābhis*, *ávibhis*, *sūnubhis*, *mātṛbhis*, etc. dar și *vṛkāïs*; gr. *lukois* (din **lukōis*), *theais* (după analogia lui *-ois*), etc., v. lat. *oloes*, osc. *nesimois* 'proximis', lat. *lupīs*, *aquīs*, osc. *kerssnais* 'cenis'. Got *wultam*, v. gs. *wolfum*, got. *gibōm*, v. gs. *gebōm*, got. *gastim*, v. gs. *gestim*, got. *sunum*, v. gs. *fridun*, got. *qinōm*, v. gs. *quenōm* (din **on-miz*) 'mulieribus', got. *brōþrum*, etc Lit. *vilkaîs*, *rąkomis*, *naktimis*, *sunumis*, *materimis*, etc. *v.* slav. *rąkami*, *nostĭmi*, *synŭmi*, *materimi*, etc.

II. PRONUME DEMONSTRATIVE, INTREBĂTOARE, RELATIVE

Intre cele două categorii de nume, adică: *demonstrative*, *interogative*, *nedefinite*, *relative* precum și *personale*, pe de o parte, și între acestea și cele mai multe substantive și adjective, pe de alta, există nu numai deosebiri mari, dar și asemănări și treceri de la unele la altele.

Cele demonstrative, nedefinite, relative, etc, sunt când adjective, când pronume. Pe când cele personale au o flexiune

deosebită nu numai de aceea a substantivelor şi adjectivelor, ci şi de aceea a demonstrativelor. nedefinitelor, etc.

I. *Radicalele pronum. demonstrative:* 1, nom. sing. masc. şi fem, **so-* **sa-* 'acesta'; **to-* la toate celelalte cazuri (de ex.. gr. *ho, hē, to, hoi, hai, toi, tai,* v. lat. *sapsa=sa-psa* 'ipsa', *topper* din **tod-per, sum,* 'eum', *sos* 'eos', got. *so, sa, þata,* v, sl. *tu* 'eum', *tŭ* 'eam'); 2, nom. sing. masc. şi femin. **si̯o-, *si̯a, *ti̯o* la celelalte cazuri (de ex., v. gs. *siu,* skr. *syá, syā, tyád* 'acela'); 3, gen.-dat. **soi* 'ejus, ei'; 4, **si* 'ea'; 5, **-o,*-ā* masc. şi femin. în 'acesta, el'; 6. **i-s* 'el',**ī-* femin. (de ex., lat. *is, id, is-te, ille,* din **is-le, ipse* din *is-pse, idem* din *isdem,* got. *is,* etc.); 7, **ho-* 'acesta' (de ex., *hic* din **ho-ce, hoc(c)* din **hod-ce*; 8, **ol-* : (cf. lat. arh. *ollus* din **ol-nŏs* sau *ol-sŏ-s* lat. cl. *ille),* etc.

II. *Radicalele pronum. relative: *i̯o- i̯a, *i̯o-d* (de ex., gr. *hos, hē, ho,* frig. *ios*(?), v. sl. *i-že, ja-že, je-že*).

III. *Radicalele pronumelor, întrebătoare şi nedefinite*: **qu̯o-, qu̯e-* **qu̯a-* (de ex., gr. hom. teo, at. *tou,* la. *qui, quae* (din **qu̯a-i*) *quod* (din **qu̯o-d*), *quā, quō;* got. *hwas hwōhwa* 'wer', 'was', *v. gs. hwaz* 'was', v. sl. *kŭto* 'qui?'); **qu̯i-* (de ex., gr. *-tis, ti* (din **ti-d)* lat. quis, *quid,* osc. *pis,* etc.)

Formele pronumelor demonstrative, relative, întrebătoare şi nedefinite sunt, precum vedem, în parte identice cu cele ale substantivelor şi adjectivelor în *-e/o-*, pentru masculin şi neutru, şi în *-ā-* pentru feminin, în parte deosebite.

Articolul.

O inovaţie atât în limba greacă cât şi în cele germanice şi romanice este şi întrebuinţarea pronumelui demonstrativ ca 'articol hotărât'. Pronumele acesta indoeuropean **so-,*sa-,*tod*: gr. *ho, hē, to,* got. *sa, so, þat-a* a menţinut ce e drept vechea sa însemnare : 'acesta, acela', de ex., gr. hom. *tēn d'egō* ou lusō 'nu voiu să o liberez', gr. elic. *a wratra tois waleiois* 'această lege (este în vigoare) pentru Elieni', got. *Helian vopeiþ sa* 'pe Ilie îl strigă acesta', etc., dar nu este mai puţin adevărat că el a pierdut treptat din valoarea sa de pronume şi apare chiar la Homer cu valoare de articol şi de relativ. Prin urmare la Homer vedem originea articolului şi evoluţia sa, de ex., *houneca ton Chrusēn ētīmasen ārētêra* „căci a cutezat să înfrunte pe Hrise preotul". Această întreită întrebuinţare a lui *ho, hē, to* ca demonstrativ, relativ şi articol se observă în dialectul ionic şi la Herodot. In dialectul atic şi în limba comună *ho, hē, to* apare, de obiceiu, ca articol şi numai foarte rar cu valoarea de pronume demonstrativ; de pildă, *hē tōn Athēnaiōn polis,* „oraşul Atenienilor", adică oraşul acesta şi nu altele. [Înţelesul demonstrativ şi relativ în aceste dialecte este exprimat prin alte cuvinte].

In limba greacă modernă însă pe lângă întrebuinţarea sa ca articol, *ho, he, to* continuă să aibă valoarea şi de demonstrativ: *to kai to* „aceasta şi aceea". In schimb atât limba greacă veche cât şi cea modernă n'au desvoltat ca limbile germanice şi

romanice pe lângă articolul hotărât (de ex., germ. *der, die, das*, fr. *le, la, les*) şi cel nehotărât (de ex., germ. *ein*, fr. *un*, engl. *one*, scot. *ane*) cari nu sunt altceva de cât numeralul cardinal *unu* adaptat la această întrebuinţare ; cu toate acestea, din când în când se întrebuinţează şi în limba greacă cu această valoare: *heis, tis ;* de ex., gr. mod. *henas anthrōpos = anthrōpos tis.*

Cf. *KBrugmann*, Grdr. II, I²pp. 310, 315 sqq. 353 sqq. Abrégé de grammaire comp. (trad. franç) pp. 422 sqq., 425 sqq. — *Stolz-Schmalz*, Latein. Gramm ⁴, p. 215 sqq., 218 sqq. — *AMeillet*, Introduction à l'étude compar. des langues indoeuropeennes, p. 292 sqq., — *AWalde*, Italische Sprachen (Gesch. der idg. Sprachwiss., II, 1 p. 204 sqq. — *Robertson* Gramm. du grac du nouveau Testament (trad. franç.) p. 101 sq.

III. PRONUMELE PERSONALE ŞI POSESIVE

Ele arată formaţiuni particulare. La singular, apar rădăcini cu totul altele de cât la plural şi la dual, de ex: nom. sing. pers. I şi II gr. *egō*, lat *ego*, got *ik*, v. sl. *azu* ; gr. *tu*(su), lat *tu*. got *þu*, v. gs. *du*, v. sl *ty* etc., faţăde plural: gr. *(am)mes*, got, *weis*, v. gs, *wir* ; gr. *ummes*, got. *jus* şi de dual: gr. *nōi*, *nō*, dot. *wi-t*, v. sl, *vě* ; gr. *sphōi*, *sphō*, got. *ju-t*; acuz. sg. pers. I, II şi III: *emé* (*me*), *sé* (*se*) *wé* (*he*), lat. *mē*, *tē*, *sē;* got. *mi-k*, v. gs. *mi-h*, got. *þu-k*, v. gs. *dih*, got. *si-k*, v. sl. *mę*, *tę*, *sę*, faţă de pluralul: gr. hom. *hēmeas*, at. *hēmâs*, *humeaş*, *humâs*, *spheas*, *sphâs* şi de dualul : *nō*, *nôi*, *sphō sphôi*, etc.) la nominative iarăşi altele de cât la cazurile celelalte (de ex., nom. sg. pron. pers. I şi II: gr *egō*, *su*, lat. *ego*, *tu*, got. *ik*, *þu*, v. sl. *azu*, *ty*, pluralul: *hēmeis*, *humeis*, lat, [*nos*], [*vos*], got. *weis*, *jūs*, v. gs. *wir*, *ir*, v.sl *my*, [*vy*] faţă de genit. sing. *emoû* (mou), *soû*, lat. *mei*, *tui*, got. *meina*, *þeina*, v.sl *mene*, *tebe*. Din contră, terminările cazuale sunt în parte, chiar din perioada indoeuropeană, altele de cât cele de la substantive (de ex., termin. cazuală **d* nomin. şi acuz. sing. neutru al pronumelor lat. *istu-d*, *illu-d*, *aliu-d*, *quo-d*, gr. *to*(*d*), *allo*(*d*), got. *þata*, v.gs. *daz* faţă de *jugom;* terminarea **oi* de la pronume, transportată de aci şi la substantive: nom, pl: gr. *toi*, *hoi*, lat. *is-ti*, *hi*, *qui*, din *istoi*, **hei*, **quoi*, faţă de osc. *Nuvlanus*); în unele cazuri apar, de asemenea, din epoca indoeuropeană, între radical şi terminare cazuală oarecari elemente de formaţie : *-sm-*, *-şi-*, *-s* , proprii lor, fără însă să se ştie încă cum au pătruns ele în aceste forme (de ex., locat. v. ind. *ta-sm-in*, gr. cret *otīmi* „căruia cu *timi*, probabil, din **ti-smi*, dat v.ind. *tà-sy-ai*, got*þi-z-ai*, lângă acuz. sg. v.ind. *ta-m* got. *þō*; în sfârşit se adăogau la pronume într'o măsură cu mult mai mare de cât la substantive anumite elemente ce întunecă caracterul primitiv al cutărei sau cutărei forme cazu-

ale, luând naştere cu modul acesta o formă lărgită (de ex., i.-e. **t-om:* gr. *to-n*, i.-e. **id:* lat. *id:* i.-e. **ue:* nom. dual got. *wit*, nom. pl. v.gs. *wir*, lărgindu-se cu anumite elemente, au dat: *ton-ō(m)*, *id-ō(m)*, **we-i*, de unde avem: got. *þan-a*, *it-a*, skr. *vay-ám*, got. *weis* (din **wei-s*) etc.

Ca radicale primitive ale acestor pronume putem presupune, după rezultatul cercetărilor actuale, cele următoare:

I. *Radicale ale pronumelor personale*: 1, pers. I sing. nom. **eĝh-*, *eĝ-*, pentru cazurile oblice: **me- (*eme-);* plur. nom. **u̯ĕ-*, *u̯ŏ-*, pentru cazurile oblice: **nĕs-*ns̥* şi **n̥sme-*; dual: **n̥e-*, **n-*. (de ex, gr. *egō*, lat. *ego*, got. *ik*, v. sl. *azŭ*; gr. *eme*, *me*, lat. *me*, got. *mi-k*, v. sl. *mę*, got. *weis*, v. sl. *vě*, lat. *nos*, got. *uns*, v. sl. *nasŭ*, gr. lesb. *amme*, gr. *nôi*, *nō*, got. *ug-k*, v. sl. *na*), 2, pers. II sing. nom. **teu̯e- *tūe- *te-*; plural nom: **iu-*, pentru cazurile oblice: **u̯es-*, **usme-?* dual: *u̯e-* (de ex., gr. *toi*, lat. *tuos*, *tu*, *te*, got. *þeina*, *þu*, v.gs. *di-h*, *dū*, v. sl. *ti*, *ty*; got. *jūs*, lat. *vōs*, v. sl: *vasŭ*, gr. *umme at. humâs*, gr. *sphō* (v. sl. *va*).

II. *Radicalele pronumelor reflexive*: **seu̯e-*, **su̯e-*, **se-* (de ex., *hee*, *heos*, gr. hom. *wé*, *wós*, *he*, *hoi*, lat. *souos*, *se sibi*, got. *swes*, v. sl. *svojĭ*, *sebe*).

Cf. *K.Brugmann*, Grdr. loc. cit.; Abrégé de gramm. comp., loc. cit. — *Brugmann-Thumb*, Griech. Gramm.[4] (Hb. der klass. Altertums-Wissenschaft, hgg. v. Iwan von Müller, München 1912). — *J. Wendryes*, Le langage, pp. 104, 137. — *A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues i.-e., p. 300 sqq. — *Stolz-Schmaltz*, Latein. Gramm.[4], p. 345 sqq. — *Lindsay*, Die latein. Sprache (trad. germ. pe Nohl) p. 482 sqq. — *Streitberg*, Vrgerm. Gramm., p. 261 sqq. — *Fr.Kluge*, Die elemente des gotischen, p. 70 sqq., p. 65 sqq. — *A. Walde*, Italische Sprachen (Geschichte der idg. Sprachwiss., II, 1, p. 204 sqq.

XIV.

FLEXIUNEA VERBALĂ

Intre *verb* şi *nume* se constată în limbile indoeuropeene o deosebire fundamentală. Morfologia acestor limbi prezintă pentru aceste două părţi de cuvânt serii de sufixe şi de terminări neasemenea; ceva mai mult, terminările pluralului n'au nimic comun la nume şi la verb. Sunt, putem zice, două sisteme morfologice paralele şi independente unul de celălalt.

Limbile care au schimbat mai puţin aspectul general al morfologiei indoeuropeene sunt indiana veche, limba avestică şi cea greacă veche; numai din formaţiunile complicate cuprinse în textele vechi ale acestor limbi, texte cari au păstrat trăsăturile esenţiale ale flexiunii verbale indoeuropeene, iar nu din conjugarea latină, cea germanică, etc., care au suferit multe schimbări şi pierderi, putem să ne dăm bine seama de această flexiune.

In flexiunea verbală observăm următoarele elemente:

Terminări personale, alternări vocalice, sufixi modali, locul tonului, augmentul şi reduplicarea.

1. Terminările personale, a căror origine nu e încă limpede, deşi s'au emis multe păreri. Se credea la început că ele se înrudesc cu pronumele, cel puţin în parte; de ex., **-m-i* (ps. 1 sg. pl.) şi **-t* (ps. 3 sg. şi pl.) cu **-me-* (radic. pronominal al cazurilor oblice de la pronum. pers.) şi **-t-* (iniţiala radicalului pronominal demonstrativ **-to-*, **ta-*); dar această părere că formele verbale şi-au luat naştere prin contopirea radicalelor verbale cu pronumele personale (de ex., pers. I sing. a prezintelui indicativului **eimi* provine din radicalul **ei* şi din **-mi*, reprezentantantul radicalului pronumelui personal **me-*, adică *ei+mi*) a fost înlăturată în urma studiilor lui *Hirt* (IF. XVII p. 36 sqq.; Handb. der griech. Laut- und Formenlehre, p. 354 sq.) care a emis părerea, admisă şi de *A. Walde* KJfRPh. VIII, 1 p. 11 şi de *Uhlenbeck* (KZ.XL, p. 121 sqq.) că formele verbului indoeuropean sunt de origine nominală (cf. *tremonti*=tremunt din carmen Saliare). *PKretschmer* (Einleit. in die Altertumswiss. 1, p. 206) vede chiar o potrivire între terminările personale indoeuropeene şi cele fineze care au legătură şi cu pronumele personale fineze: cf. terminările

personale fineze: Sing. pers. I-n din *-m*, lappon. *-m*, pers. II *-t*: pluralul pers. I *-nime*, pers. II *-tte* cu pronumele personale; *minä* 'eu', *sinä* 'tu', *me* 'noi', *te* 'voi'.

Ele sunt:

A) Pentru forma activă: Sing. pers. I: TP[1] **-mi* și **-ō*; TS.[2] **-m*, **-m̥*; pers. II: TP. **-si*; TS. **-s*; pers. III: TP. **-ti*; TS. **-t*. Dual pers. I: TP. **-u̯*; TS. **-u̯*; pers. II: TP. **-t(h)es* sau **t(h)os* TS. **-tom* și **-ta*; pers III: TP. **-tes*; TS. **-tam*. *Plural*, pers. I: TP. **-m-*; TS. **-m-*; pers. II: TP. **-tha*; TS. (**-ta*) **-te*; pers. III: TP. **-enti*,**-nti*.**-n̥ti*; TS. **ent*,**-nt*,**-n̥t*.

Să dăm câteva exemple:

La activ: Singular. Pers. I: gr. *pherō* „port„, cu *-ō* care reprezintă caracterul radicalului, *-ō-*, plus o terminare încă" neclară, poate *-a*: *didō-mi* „dau" ; lat. *ferō* „port", *sum* „sunt (din *s-o-m pentru *es-mi) ; got. *baira* „port" (pentru prg- **bero*) *im* „sunt" (din *im-mi pentru *es-mi); slav. *jes-mi* „sunt", gr. *ephero-n* „purtam" (pentru *epherom), slav. *padŭ* „cădeam" (pentru *podo-m); la perfect **a: oida* „știu", skr. *ved-a*, got. *wáit*. Pers. II: gr. *phereis* „porți" (pentru *phere-(s)i, pherei+s), gr. hom. *es-si* „ești", lat. *legis* „citești" (pentru *legesi sau *leges, cf. gr. cipriotic pheres), *es-s* „ești", got *bairis* „porți" (pentru *bairizi, *bhere-si), gr. *epheres* „purtai", *eiĕ-s* „ai fi" ; lat. *sie-s* „să fii" ; got, *witei-s* „să știi" ; v.sl. *pade* „ai căzut" (din *pōde-s); la perfect **-tha*: gr. *ois-tha* „știi", got. *wáist*, etc.; Pers. III: gr. *pherei* „el poartă" (pentru *pheresi formă analogică), *eiĕ(t)* „ar fi", *es-ti* „este" ; lat. *legit* (pentru *legeti) „citește", *siĕ-t*, *sīt* „să fie" ; got. *bairiþ* „poartă" (pentru* bairidi, *bhereti) ; got. *is-t* „este" ; v.sl. *jes-tŭ* „este", *beretŭ* ; gr. *ephere* „purta" (pentru *epheret); la perfect *-e : gr. *oid-e* „știe", got. *wáit*, etc.

Dual. Pers. I: gr. *pheromen* „noi doi purtăm", *es-men* „noi doi suntem", *epheromen* „noi doi purtam"; got. *bairos* „noi doi purtăm" (pentru **bairows*, **bairowes*); v.s.l. *jes-ve*, *bere-we* „noi doi purtăm". Pers. II: *phere-ton*, *ephere-ton* „voi doi purtați" ; got. *bairats* (-ts din *-þs); sl. *bereta*, *jes-ta*, etc.. Pers. III: gr. *phereton* „ei doi poartă", *epheretēn* „ei doi purtau" : sl. *berete*, *jes-te*, etc.

Plural. Pers. I: gr. dor. *pheromes* „noi purtăm", gr. hom. *pheromen*; *eimes* „suntem", *epheromen* „purtam" : lat. *legimus* „citim", *sumus* „suntem" ; got. *baira-m* ; slav. *beremu*, *jesmu*, etc. ; la perfect : gr. *wid-men* «noi știm» ; got. *wit-un*, etc. Pers. II: gr. *pherete* «purtați», *este* „sunteți", *epherete* «purtați ; lat. *legitis* «citiți» (pentru *legetes), *simus* «să fim» ; got. *bairi-þ* ; v.slav. *berete*, *jeste*. Pers. III: gr. dor. *pheronti*, *enti* «sunt» (pentru *h-enti), gr. at. *pherousi* „ei poartă", *eisi*, *epheron* „ei

[1] Prin TP. înțelegem terminări principale; [2] Prin TS înțelegem terminări secundare.

purtau" (pentru *ephero-nt]; lat. *ferunt* (pentru *feronti), umbr. *s-ent* (pentru *s-enti), lat. *sunt* (pentru *sonti); got. *bairand, sind*, v.gs. *sint*; v.sl. *berąti* (pentru *bheronti), sl. rus. *stąi* „sunt"; la perfect: gr. *wisāsi*, gr. hom. *lelonchăsi;* got. *witu-n* „ei ştiu", etc.

La mediu: Singular. Pers. I: gr. *pheromai* „port în interesul meu", *epheromēn* „purtam pentru mine"; v. prus. *as-mai* „sunt", etc. Pers. II: gr. *pherēi* „tu porţi pentru tine" (pentru *phereai, *pheresai), **ephere(s)o: ephereo: epherou* „tu purtai pentru tine", *edothēs;* deci trei terminări: *-sai, *-sa, *-thēs; got. *bairaza* „tu eşti purtat"; sl. *dasi* (pentru *dasai) „tu dai". Pers. III: gr. *pheretai* „el poartă pentru dânsul", *edoto, pheroito;* got. *baira-da*, etc., lat. *sequi-tu-r* „el urmează", etc.

Dualul. Pers. II: gr. *pheresthon* „ei doi poartă în interesul lor", *epheresthon* „ei doi purtau pentru dânşii". Pers. III: gr. *pheresthon, epherestēn.*

Pluralul. Pers. I: gr. *pherometha* „noi purtăm pentru noi înşine"; Pers. II: *pheresthe*, lat. *legiminī*, a cărui identitate cu gr. *legomenoi* mulţi o admit; alţii din contră, cred că această formă corespunde celei greceşti: *legemenai.* Pers. III: *pherontai* „ei urmează", cf. gr. hom. *hepo-nto:* got. *baira-nda* „ei poartă în interesul lor", *bairáidau, bairáizău, bairáindău,* „el să poarte în interesul său" „tu să porţi în interesul tău", „ei să poarte în interesul lor"; acest *-au* al formelor medio-pasive gotice nu este încă explicat (cf. Wilmanns, op. cit. pag. 9 [1]).

T. P. apar, chiar din perioada indoeuropeană, la prezintele indicativului, la viitorul în *-*sio-*, la perfectul indicat, mediu şi la unele injunctive; TS se întâlnesc la timpurile augmentate ale indicativului şi la unele injunctive.

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. comp., p. 622 sqq.—*A. Meillet*, Introd. à l'étude comp. des langues indoeurop., p. 194 sqq.—*Stolz u Schmalz*, Latein. Gramm.; p. 247 sqq.—*R. Thurneysen*, Handb. des altirischen, I p. 337 sqq.—*W. Wilmanns*, Deutsche Gramm., p. 5 sqq.—*A. Leskien*, Gramm. der altbulgar. (altkirchenslav.) p. 190 sqq.—*A. Walde*, Italische Sprachen, (Gesch. d. idg. Sprachwiss. hgg. *W. Streitberg* II, 1, p 207, 233[1], *A. Thumb*, Die griech. Sprache, ibid. p. 77 sqq.

2. *Alternările vocalice.* — La radicalele verbale indoeuropeene mai observăm diferite caracteristice alternând; de ex., la timpurile cu *vocală tematică*: gr. *pher-e-te* „purtaţi", *pher-e-ton* „voi doi purtaţi", *epher-e* „purta", *ephere-te* „purtaţi", etc.; lat. *fer-(i)-tis, fer-(i)-s, fer-(i)-t,* „purtaţi, porţi, poartă" (pentru *fer-e-tes, *fer-e-si, fer-e-ti); got. *bair-i-s, bair-i-þ* „tu porţi, el poartă" (pentru pregerm. *ber-e-si *ber-ĕ-þi), etc., v. sl. *ber-e-tu, ber-e-te, ber-e-ta*, etc., dar gr. *phero-men* „purtăm", gr. dor. *pher-o-nti* (at. pherousi), *epher-o-n* „purtau", *epher-o-nto* „purtau

pentru dânşii sau erau purtaţi", lat. *fero, ferunt* (pentru *fer-o-nti) got. *baira* (pentru pregerm. **ber-o*), *bair-a-m* (pentru pregerm. **berames'* i. e. **bher-o mes*), *bair-a-nd* „poartă" (pentru pregerm. **ber-a-nti*, i.-e. **bher-o-nti*), etc., apoi, la verbele atematice: gr. *ei-mi* «merg», *tithē-s* „tu pui", *didō-si* „el dă", etc.; dar gr. *ĭ-men* „mergem", *ti-thĕ-te* «puneţi», *didŏte* „daţi", etc.; precum şi la timpul prezinte şi cel perfect: gr. *woîda* „eu ştiu", *pempō* «trimit», *leipō* „las, părăsesc", lat. *făcio* „fac", *sĕdeo* „şed", *fŭgio* „fug", etc.; got. *wáit* „ştiu", *leihva* «las», *hlifa* «fur», etc.; dar gr. *widmen* «noi ştim», *pepompha* „trimisei", *leloipa* „părăsii, lăsai", etc.; lat *fēci* «făcui», *sēdi* «şezui», *fūgī* «fugii», etc., got. *witum* «ştim», *láihw, hlaf*, etc.

Aceste raporturi însă de alternări vocalice au fost turburate uneori de influinţe analogice.

4. *Locul tonului.* — Ori ce formă verbală putea să fie întonată sau atonă, după poziţiunea pe care o avea în propoziţiune, poziţiune ce putea să fie sau *enclitică*, adică neîntonată, de ex., skr. *pitā deyāt* „tatăl dă", gr. *sè gár phē targēlios* (un vers din Anakreon citat de Bekker, Anecdota II, 543, 10), unde forma *phē* (pers. III sing.) „el zice", apocopată din *phēsi*, este enclitică, sau *ortotonică*, adică întonată, de ex., skr. *deyāt pitā* „să dea tatăl", gr. *doiē patēr*, şi după rolul ce-l juca în propoziţiune, anume: când era la începutul propoziţiunii sau în propoziţiunile subordonate ea era ortotonică, de ex., skr. *yád dvādaśa nāvo bhárante* „când sunt duse cele douăsprezece corăbii"; iar când se afla în propoziţiunea principală ea era enclitică, de ex., skr. *dvādaśa nāvo bharante*. In limba greacă şi într'un caz şi într'altul corespunde; *dōdeca nées phérontai*. De unde deducem, că pe când limba greacă a generalizat formele enclitice în flexiunea verbală şi a pierdut cele ortotonice, din contră, cea sanscrită distinge formele enclitice de cele ortotonice şi întrebuinţează una sau cealaltă după condiţiunile sintactice. La timpurile cu vocală tematică tonul stă pe una din silabele radicalului; de ex., skr. *bhára-ti* „el poartă", *bhára-nti* „ei poartă", etc., gr. *phérei phéro-nti*, lat. *féri-mus, fĕr(ĭ)tis*, got. *bairam, bairiþ, bairada*, v. sl. *bĕreti, berątĭ*, etc.: la cele însă fără vocală tematică tonul stă sau pe radical sau pe terminarea personală, de ex., skr. *e-mi* „merg", *véda* „ştiu", *ei-mi* „merg, voiu merge", dar *ĭ-más* mergem", *vid-má* „ştim", etc.

In flexiunea greacă, la formele personale ale verbului tonul se sue atât cât permite regula limitării tonului, de ex., *harpázomai* „răpesc pentru mine, sau sunt răpit", infinitivele însă şi participiile au putut, atât cât le-a îngăduit regula limitării, să păstreze tonul acolo unde se găsea la început; de ex., skr. *tudánt* «lovind», gr. *lipónt* «părăsind», skr. *vidvān, vidvát*, gr. *weidŏs, weidós*, etc. (cf. *J. Vendryes*, Traité d'accent grecque, pp. 111—145 şi passim).

5. *Augmentul.* — El constă dintr'un element **e-*: skr. *a-*,

arm. *e-*, gr. *e-*, frig. *e-* ce apărea încă din perioada indoeuropeană înaintea formei verbale, adică înaintea rădăcinei, anume: la imperfectul, aoristul şi maimultcaperfectul indicativului; de ex., i.-e. **e-liquet*: skr. *a-ricat*, arm. *e-likh*, gr. *e-lipe*, frig. *e-daes*. Augmentul era un adverb de timp şi arăta timpul trecut întocmai cum *s* al formei *paideusō* «voiu instrui» arată viitorul. Din celelalte limbi indoeuropeene: cea germanică (unii văd un rest, singurul de altfel, al unui timp augmentat în forma verbală gotică *iddja*, «mergeam, am mers», aoristul verbului got. *gaggan*, ngs. *gehen*«a merge»), cea lituanică, cea slavă, etc. el lipseşte. Dispariţiunea lui din aceste limbi, dacă, în adevăr, l-au avut vreodată, trebue să fi avut loc chiar din perioada indoeuropeană; şi a dispărut, probabil, fie că nu se simţea trebuinţa să se exprime prin augment timpul trecut; fie că formele neaugmentate au împiedicat ca cele augmentate să se desvolte, făcându-le chiar să dispară cu desăvârşire (cf. *dixe: edeixe)*, fie că, în sfârşit, formele neaugmentate au dobândit prin influinţa formelor augmentate înţelesul de trecut.

Dar se prea poate iarăşi ca augmentul să nu fi fost panindoeuropean, ci numai o particularitate, de altfel foarte veche, a grupei de limbi 'estindoeuropeene'. In limba homerică şi în cea vedică întrebuinţarea lui era facultativă; găsim, de ex., forme de felul celor ce urmează:

Πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν
Πολλῶν δ'ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω[1]

în cari forma augmentată *e-persen* „dărămase" se găseşte lângă cele neaugmentate *iden* (din **ewid-en*) „văzu", cf. lat. *video* *planchthē* „rătăci". Această întrebuinţare facultativă a augmentului ar sta în legătură, după A. Meillet (Introduction à l'étude compar. des langues indoeurop., p. 211; Les dialectes indoeurop., p. 96), S. Feist (op. cit. p. 457 sq.) şi J. Wackernagel, Wortumfang und Wortform. (Nachricht. Gött. Akad., 1906) cu întinderea cuvântului, cum se vede din limba vedică şi din cea homerică; se zice regulat *esche* „avu" şi niciodată *sche*.

Este drept că întâlnim în textele homerice forma augmentată *eschon* „avui" simplă şi compusă cu o prepoziţiune de 26 ori şi niciodată **schon; egnōn* „cunoscu", simplu şi compus de 39 ori şi niciodată *gnōn;* din potrivă *ephugon* „fugii" simplu şi compus se găseşte de 6 ori, iar *phugon* de 22 ori; *e-pheron* „purtam" de 7 ori, iar *pheron* de 72 ori. Dar atunci cum se face că *ebēn* „mersei" simplu şi compus se găseşte de 74 ori lângă *bēn* de 144 ori? Nu cumva această întrebuinţare faculta-

[1] El rătăci, după ce dărămase cetatea sfântă a Troei.
Şi văzu oraşele multor popoare şi le cunoscu dispoziţiile.

tivă a augmentului, întrucât avem *ephugon* lângă *phugon*, *ebēn* lângă *bēn*, provine de acolo că el nu era încă fixat în perioada veche a acestei limbi şi că numai după aceea s'a statornicit întrebuinţarea sa? Un fenomen analog îl întâlnim şi în limbile germanice, unde, ştiut este că prefixul *ge-* (got. *ga-*) nu se adăuga, la început, la participiul trecut; aşa, bunăoară, în limba gotică, participiul trecut al verbului *lis-an* suna *lis-an-s*, pe când acela al verbului compus gotic *ga-lis-an* era *ga-lis-an-s* (n.gs. *ge-les-en*).

Mai târziu însă a început să se întrebuinţeze în limba germanică occidentală acest prefix şi la participiul trecut al unui verb simplu, de ex., *ge-les-en*, *ge-zimmer-t*, participiile verbelor *lesen*, *zimmern* pentru infinitivele fonetice **gelesen*, **gezimmern* (cf. got. *ga-lis-an*, *ga-timr-jan*) care au dispărut de îndată ce *gelesen*, *gezimmert* au început să fie socotite ca participii regulate. Şi au existat, firesc, şi în limbile germanice cândva cazuri în cari acest prefix se întrebuinţa sau nu, până când, în fine, el care era frecvent dar nu obligator în limba anglo-saxonă şi constant în germana modernă, a început să se întindă în această din urmă limbă asupra tutulor verbelor, afară de cele cu un prefix inseparabil, şi să devină semnul caracteristic al participiului trecut.

Cf. *K.Brugmann*, Grdr. II, III² p. 10 şi bogata bibliografie de acolo; Abrégé de gramm. comp. (trad franc.) p. 513 sq.—*A.Meillet*, Les dialectes indoeuropéens p. 96 sqq.; Introduction à l'étude comparat. des langues indoeurop., p. 210 sq.—

6. **Reduplicarea.** — O întâlnim în limba indiană veche, în greaca veche, în cea latină, în cea gotică şi în cea tocharică la prezinte (de ex., γί-γνομαι, lat. *gi-gno*, etc.), la aorist (de ex., τε-ταγών, lat. *te-tigit*, toh. B. *pepakšu* „fiert, copt" etc.) şi mai ales la perfect unde este constantă (de ex., gr. γέ-γονα, lat. *fhefhaked*, osc. *fefacid*, etc.) Din celelalte limbi indoeuropeene sau lipseşte cu totul sau au rămas urme izolate. Dar şi la perfect găsim forme nereduplicate, deşi mai rar, de ex., gr. *woida* lat. *vidī*, got. *wait*, v.sl. *vědě*, skr. *veda*: i-e. **woida*; lat. *liquī*, *fugī* (pentru *loiquai*, **fougai*), etc., care, după toate probabilităţile, sunt de origine indoeuropeană, indiferent dacă ele au avut altă dată reduplicarea şi au pierdut-o chiar în perioada preindoeuropeană, sau n'au avut niciodată. Azi se crede, în general, că au existat în unele limbi indoeuropeene şi perfecte nereduplicate; de ex., lat. *frēgimus*, *sēdimus* (care nu trebue să fie socotit ca reprezentantul unei forme reduplicate, **sesd-ɔmé*, cf. v.ind. *sēdimá*, ci al unei rădăcini **sēd* pe lângă **se-sd-* şi, prin urmare, de origine indoeuropeană), *ēdimus*. *clēpimus*: got, *brēkum* „frânserăm", *sētum* „şezurăm", *ētum* „mâncarăm", *hlēfum* „furarăm", etc. Este posibil ca şi la întrebuinţarea şi omiterea

augmentului, să fi existat şi la întrebuinţarea şi omiterea reduplicării deosebiri dialectice primitive pe care nu le putem determina.

Reduplicarea greacă şi latină a ajuns să fie o simplă repetare a consoanei (sau a sonantei) cu care începe rădăcina verbală, urmată însă şi de o vocală: *ĭ* (pentru prezinte) sau *ĕ* (pentru perfect şi aorist), cu toate că sunt şi cazuri în unele limbi indoeuropeene, în care vocala primitivă a reduplicării se asimilează cu aceea a silabei rădăcinei (de ex., lat. *bi-bi*, *mo-mordi*, *pu-pugi*, *cucurrī*, *tutudī*, v. ind. *tutōda* etc., fără forme corespunzătoare în limba gotică şi cea greacă, etc. pentru **be-bi*, *me-mordi*, *pe-pugi*, etc. de la *bibo*, *mordeo*, *pungo*, etc.), iar la altele apare una şi aceeaşi vocală a reduplicării la toate timpurile cu reduplicare (de ex., got. *gai-grōt* „el plânse", *ƒai-flōk* „el se jeli", *sai-zlēp* „eu dormii", etc.); pe când cea indoeuropeană era întrebuinţată sau să întărească sensul, sau să arate repetarea ori durata acţiunii, sau să se exprime o acţiune de tot isprăvită; cu această din urmă valoare apare perfectul reduplicat în limba greacă veche.

Cf. *L.Brugmann*, Grdr. II, III², p. 20 şi bogata literatură de acolo; Abrégé de gramm. comp., p. 509 sqq. *Stolz u. Schmalz*, Latein. Gramm⁴, 272 sqq. *A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues i-e., p. 151 sqq; Les dial. indoeuropeen., p. 102 sqq. — *W. Wilmanns*, Deutsche Gramm. III, I² p. 21 sqq.—*S. Feist*, op. cit. p. 456.—*A. Walde*, Ital. Sprach. Gesch. d. idg. Sprachwiss II, I, p. 218 sq.—*Fr. Kluge*, Elemente des gotischen, 1911, p. 78 sqq.

Categoria diatezei.

Din epoca indoeuropeană chiar erau verbe care se conjugau numai la activ şi verbe cari se conjugau numai la mediu. Pentru forma pasivă nu exista în limba indoeuropeană primitivă şi în cele separate, la inceput, o formă specială. Toate formele verbale propriu zise cu fucţiunea de pasiv sunt sau active sau forme mediale.

Formele mediale aveau, în parte, chiar din epoca această şi însemnarea pasivă. Aceasta se vede şi din următoarele forme homerice: τελέεσθαι, φιλήσεαι şi βλῆτο care însemnează: 'va fi împlinită', 'vei fi bine primit', 'a fost nimerit, atins'.

Această întrebuinţare a formelor mediale cu însemnarea pasivă a încetat de timpuriu în deosebitele limbi indoeuropeene. Aşa, de pildă, în limba greacă, categoria aoristelor pasive în- *ēn* (de ex., *emigēn*, *esapēn* etc. de origine activă, create după aoristele intransitive ca *edamēn* etc.) şi în *-thēn* (de ex., *ektathēn* etc., al căror punct de plecare este pers II a aorist. mediu şi terminarea ei personală **-thēs*; skr. *-thās*, gr. *-thēs*, de ex., *edothēs* lângă care apoi, s'au creat, după modelul *emanēn*, *emanēs* celelalte persoane *edothēn*, *edothē* etc.) au luat din ce în ce mai mult rolul pasivului. In limbile italice în locul mediului, ca o

diateză specială, de la care ne-au rămas câteve urme: *iungor*, *feror*, s'au desvoltat forme pasive, a căror caracteristică specială este elementul *-r: capior*, *capiar*, *capiebar*, *caperer*, etc. umbr. *emantur*, *ferar* 'feratur', osc. *loufir* 'libet', *sacrafir*, etc.

Cf. *K.Brugmann*, Grdr. II, III², pp. 678–711; Abrégé, pp. 633–638.

Pentru explicarea medio-pasivului italo-celtic în *-r* se admitea până acum să plecăm de la terminarea secundară medială indoeuropeană a pers. III pl. **-ro*, căreia răspunde cea în **-nto*; şi din combinarea lor (**-nto*+**-ro*) avem **-ntro*, căreia răspunde pers. III sing. **-tro*: **-tr(o)*, de unde au rezultat, apoi, terminările personale: *-ter*, *-nter*, cf. osc. *sakara-ter* 'sacratur', marruc. *feren-ter* 'feruntur'; iar punctul de plecare al terminării latine *-ntur* este persoana III plur. a perfectului activ al grupei de limbi italo-celtice, care provine din combinarea terminării secundare **-nt* cu aceea a perfectului *-r*, trecând prin protoitalicul **-ntor*; de aci, apoi, s'a întins şi la alte persoane, având valoare unei terminări mediale sub influinţa lui **-ntro*; de ex., *sequebantur*, *sequuntur*, umbr. *emantur*. In legătură cu această persoană s'a creat pers. III sing. *-tur*, de ex. *sequebatur*, etc.

Morfemele in *-r* apar ca terminare personală atât la activ cât şi la mediu sau pasiv în grupa de limbi indoiraniană, în cea armeană (terminările în *-r* de la pers. II şi III sing. Brugmann le socoteşte ca inovaţiuni ale acestei limbi), în cea toharică, în cea italică şi în cea celtică; în aceste două din urmă limbi terminările în *-r* s'au întins foarte mult şi inovaţiunile care au avut loc în domeniul lor se pot raporta până la perioada de comunitate italo-celtică.

Exacta desvoltare şi întindere ale acestor morfeme în *r* încă nu este destul de clară; dar după o probabilitate oarecare, au existat laolaltă în perioada indoeuropeană primitivă două formaţii în *-r*, care la început pare să fi fost din punctul de vedere etimologic aceleaşi şi dintre care şi una şi alta s'a întins amestecându-se cu alte forme verbale: 1, una funcţionează ca pers. III plurală a perfectului activ; 2, cealaltă, un fel de formă impersonală cu o însemnare subjunctivală sau imperativală (volitivă), care a fost privită ca pasiv, în acelaşi mod, ca şi lat. *veniatur* „să vie cineva", *cantetur* „să se cânte, cineva să cânte". Este posibil deci ca *pasivul în r* să fi fost la început un *impersonal volitiv* (cu un înţeles subjunctival), o formaţiune a unui infinitiv (de scop) întrebuinţat ca imperativ cf. K. Brugmann, Grdr. II, III², p. 666. Părerea lui H. Pedersen (KZ. XL., p. 164 sqq., Vergl. Kelt. Gramm. II p. 396 sqq) că sistemul terminărilor în *-r* al deponentului şi pasivului italo-celtic se bazează pe un amestec al terminărilor indoeuropeene în *-r*, cu acele

terminări al căror *-r* s'a născut, sub anumite condiţiuni fonetice, dintr'un pronume reflexiv **se*, întrebuinţat ca enclitic (de ex., a treia pers. sing. a pasivului în limba irică *berer* ar veni din **bered se*) este combătută de către Sommer, Lat. L. und Fl.[2], p. 491 sqq. şi K. Brugmann, Grdr. II, III[2] p. 660[1].

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. II, III[2], pp. 657—666 şi întreaga bibliografie de acolo; — Abrégé (trad. fr.) p. 631 sqq. — *Windisch*, Ueber die Verbalformen mit dem Charakter *r* im Ar., ital., kelt., (Abh. der sächs. G. D. W. X. p. 447 sqq. — *Dottin*, Les désinences verb. en R en sanscrit, en italique et en celtique. Rennes, 1896. — *H. Zimmer*. Üb. das italo-keltische Passivum und Deponens (KZ. XXX, p. 224 sqq.). — *Thurneysen*, Zum Deponens u. Passivum mit *-r* ([im .kelt.], KZ. XXXVII, p. 92 sqq.). — *F. Sommer*, Lat. Laut- u. Formenlehr.[2], p. 491 sqq. — *Iohansson*, BB. XVIII p. 49. — *H. Hirt*, IF. XVII, p. 69.

Când au început să dispară aceste forme în *-r* în latina populară nu se ştie încă exact. Se ştie numai că ele se socoteau ca învechite chiar în epoca imperiului şi că se menţineau cele compuse: *amatus eram*, *amatus fui*, etc.

In dialectele germanice, afară de gotica care a păstrat unele rămăşiţe sporadice, de ex., got *nimada* (cf. gr. *nem-e-tai*) «el este prins», *nimaza* (gr. **nem-e-sai*) «tu eşti prins», *háitada* «mă numesc», etc.) şi în limbile slave nu întâlnim nici o urmă de forme medii cu însemnarea pasivă. In cea slavă medio-pasivul este înlocuit prin reflexiv sau printr'o formă perifrastică.

Din amestecul elementului *-r* şi al formelor medii indoeuropeene vechi a eşit o formaţiune cunoscută în gramatică sub numele de *flexiune deponenţială* proprie numai limbilor italice şi celei celtice; de ex., *loquitur*, *loquebatur*, *loquetur*, *loquatur*, *loqueretur*, etc., v. irl. *labrur*, vorbesc', *labrar* să vorbesc', *labrafar*, 'voi vorbi.

Deponentul este pe cale de a dispărea de timpuriu din aceste limbi: In limba irlandeză veche activul şi deponentul au coincis totdeauna la imperfectul indicativului, la preteritul subjunctivului şi al viitorului, la pers. II plur. a tuturor timpurilor şi modurilor şi la III pers. sing. a imperativului; iar la unele verbe flexiunea deponenţială a fost restrânsă chiar de la început. In limba latină deponentul începe să dispară chiar din primele texte; aşa, bunăoară, la scriitorii arhaici întâlnim forme active în locul celor deponente la unele verbe, de ex., *horto*, *partio*, *sortio*, etc. la Plautus; *nasco* la Cato, etc.; iar dacă este păstrat şi în parte reîntrodus, aceasta se datoreşte sforţării gramaticilor şi literaţilor. Această întrebuinţare a formelor deponente ca active, un rest al epocei arhaice, este menţinută şi în limba populară şi este transmisă şi limbilor romanice, care nu cunosc formele deponente.

Cf. *H. Pedersen*, Vergl. Gramm, der Keltisch. Sprachen, II, 2 pp. 383—408. — *R. Thurneysen*, Handbuch des Altirischen, I pp. 309, 341 sqq. — *A. Meillet*, Dial. indoeurop, p. 35 sqq.

Categoria aspectului și a timpului

Deosebirea timpurilor care este atât de importantă în limbile indoeuropeene moderne: limba franceză, cea germană, cea română, etc., este străină altor limbi indoeuropeene în care joacă un rol mare *aspectul*. Sunt limbi, bunăoară, care nu cunosc deosebirea între *prezinte*, *trecut* și *viitor*.

In limba indoeuropeană primitivă precum și în limbile derivate dintr'însa: cea indiană veche, cea greacă veche și cea slavă vedem că se exprimă mai mult *aspectul* de cât *timpul*. Pe când verbul limbii latine și al celor romanice și germanice scoate la iveală noțiunea abstractă a timpului, verbul limbii indiene vechi, al celei grecești vechi și al celei slave prezintă noțiunea mai concretă a felului cum se săvârșește acțiunea. Să nu se uite însă că și limbile moderne au puținţa să exprime aspectul când se simte nevoia; numai că aspectul în aceste limbi nu este o categorie gramaticală regulată (cf. Vendryes, *Le* langage, p. 129 sqq).

Ceea ce era important să exprime ele într'o acțiune nu era să arate în ce moment s'a împlinit acțiunea (prezinte, trecut și viitor), ci dacă ea era săvârșită odată cu începerea ei, de ex., *găsesc* (aspectul *punctual* sau *momentan*), dacă ea era privită în continuarea ei, în cursul ei, de ex., *mă urc*, adică sunt ocupat cu acțiunea urcării (aspectul *imperfectiv*, *durativ* sau *cursiv*, sau numai într'un punct al desvoltării ei ori inițial ori final, de ex., gr. *ornumi* «pun în mișcare», rom. *m'am suit* (aspectul *perfectiv* sau *terminativ*), dacă acțiunea avea loc o singură dată sau se repeta, de ex., *umblu*, adică pun de mai multe ori piciorul unul înaintea altuia (aspectul *iterativ*) și dacă ea avea un termin și un rezultat, de ex. gr. *dedaēca* „am învățat" și prin urmare știu acum, gr. *kekorēmai* „m'am săturat" și acum sunt sătul (aspectul *perfectic*).

Ceea ce este principal de reținut, este, în primul rând, acțiunea punctuală și cea durativă, precum și deosebirea dintre ele; acțiunea punctuală se arată mai ales prin *aorist*, față de care prezintele este de cele mai multe ori *cursiv*; iar, în al doilea rând, că nu fie care rădăcină verbală exprimă în același timp diferitele acțiuni, pentru că înțelesul multor rădăcini era atât de limitat încât el excludea sau una sau cealaltă calitate a acțiunii, unul sau celălalt fel de acțiune; așa, de pildă, ideea rădăcinei verbului grec *horaō* „a privi, cu grije, cu atenție" nu îngăduea formarea unui aorist, iar aceea a verbului grec *ēnegkon* „a ajunge, a atinge" formarea unui prezinte (durativ); de aci trebuința de a se combina un sistem verbal din diferite rădăcini cu însemnări înrudite: gr. *horaō eidon*, *pherō ēnegkon*.

In limba greacă veche deosebirea dintre un prezinte, un aorist şi un perfect stă în *aspectul* verbului. Astfel, ea distinge trei aspecte: cel *imperfectiv* sau *durativ* (corespunzând aproape aspectului imperfectiv slav) reprezentat fie prin prezinte, de ex., *graphei*, „este ocupat să scrie, este pe punctul de a scrie", fie prin imperfect *egraphe* »era ocupat să scrie, era pe punctul de a scrie»; cel *momentan* sau *punctual* (corespunzând în parte aspectului perfectiv slav) reprezentat prin aorist, de ex., *egrapsen* «scrise», care exprimă un fapt ce a avut loc într'un moment dat; cel *perfectic* (corespunzând în parte aspectului perfectiv slav), reprezentat fie prin perfect, de ex., *gēgraphe(n)* „el a sfârşit de a scrie, de scris" (adică „el n'a scris în cutare sau cutare moment", ci „acum el a sfârşit de scris"), fie (de multe ori acţiuni trecute ale căror rezultate dăinuesc încă în momentul vorbirii, se povestesc la prezinte) prin maimultcaperfect, de ex., *egegraphei* (sau -ē) „el sfârşise de a scrie, de scris" pentru a exprima o acţiune săvârşită chiar în trecut.

In limba latină, în care opoziţiunea dintre o formă verbală care exprimă acţiunea în cursul ei, în desvoltarea ei, aspectul imperfectiv, durativ, zis *infectum*, şi alta care arată acţiunea terminată, aspectul perfectiv, zis *perfectum* se păstrează, nu mai întâlnim decât două aspecte lămurite şi peste fiecare din aceste două noţiuni de aspecte se suprapune expresiunea limpede a celor trei timpuri prezinte, trecut şi viitor, de ex. *scribit* „el este ocupat să scrie", *scribebat* „era ocupat să scrie", *scribet* „el va fi ocupat să scrie" (infectum); *scripsit* „el a terminat de a scrie" (în momentul când se vorbeşte); şi să nu se uite că prin această formă verbală se poate exprima şi o acţiune trecută: *scripsit* „el scrise" (într'un moment oare care al trecutului) şi insista asupra faptului că cineva a sfârşit de a scrie: *scripsit* «el a scris» (şi nu va mai scrie); *scripserat* «el sfârşise de a scrie», *scripserit* «el va fi sfârşit de scris». Limba latină reprezintă deci tranziţia de la limba indoeuropeană primitivă, în care domneşte *aspectul* ce a pierdut puţin câte puţin din importanţa sa, la cele romanice (româna, franceza, italiana, etc.) în care domneşte *timpul*, cu alte cuvinte în care valoarea temporală a fost păstrată în detrimentul valoarei aspectului care a fost părăsită.

Limba slavă, la rândul ei, deosebeşte regulat două aspecte ale verbului: cel *perfectiv*, când acţiunea este considerată pur şi simplu, de ex., v. sl. *umrĕti* «a muri», *pasti* «a cădea»; şi cel *imperfectiv*, care arată desvoltarea acţiunii, când adică acţiunea este considerată în desvoltarea ei, în cursul ei, de ex., v. sl. *umirati* »este pe punctul de a muri», *padati* „este pe punctul de a cădea". Opoziţiunea dintre aceste două aspecte care se observă în limbile slave şi care s'a păstrat mai ales în limba rusească, cea cehă şi cea polonă, constitue o greutate nu tocmai mică pentru un român, un frances, etc. care învaţă aceste limbi slave.

Dar categoria aspectului își pierde în cursul istoriei limbilor indoeuropeene din importanța ei pe care o câștigă în schimb aceea a timpului. Radicalele prezintelui indoeuropean, bunăoară, care au încă valoare de aspect în limba veche indiană (sanscrită) și mai ales în limba greacă și chiar în cea latină, își pierd puțin câte puțin aproape pretutindeni această valoare. Așa, de pildă, față de radicalul prezintelui indoeuropean care exprima numai aspectul, cele ale prezintelui slav, lituanian, germanic, irlandez exprima numai timpul. Și cum trebuința de a se insista asupra duratei unei acțiuni care este în curs persistă, se întrebuințează în diferitele limbi indoeuropeene deosebite procedări gramaticale; limba slavă, de ex., a desvoltat imperfective cari exprim durata, cea engleză a creat forma sa compusă: *I am reading* „eu sunt pe punctul de a citi" etc. Pe urmă, și formele zise ale 'perfectului' au început să se uzeze; ele sfârșesc prin a avea valoarea unui trecut și se simte nevoia, prin urmare, atunci să se creeze alte mijloace nouă pentru a se exprima perfectul. De ex., chiar în limba latină clasică formele *dixi*, *feci*, etc., pe lângă că serveau să arate o lucrare săvârșită, mai erau întrebuințate și ca timp istoric pentru a arăta că cutare sau cutare acțiune a avut loc în trecut. Dar ele începuseră să-și piardă din valoarea lor perfectică, anume în limbile romanice, unde au dat naștere numai la trecute. Iar pentru exprimarea perfectului s'au întrebuințat procedări nouă, aceea de a se întrebuința verbul *habeo* cu un participiu care arată acțiunea împlinită: *habeo illud factum* „țin acest lucru făcut, am făcut acest lucru", de aci apoi: „am făcut" (cf. *Meillet*, Linguist. histor. et linguist. gen. p. 188 sqq) Limbile germanice au întrebuințat aceeași procedare: *ich habe gemacht*=j'ai fait, pe când în cele slave ea a fost altfel: noul perfect se formează prin mijlocul unui nume de agent însoțit la nevoe de verbul „a fi", de ex., *reklŭ jesmi* „am zis (eu sunt vorbitor)"; astfel, în multe limbi slave, mai ales în limba rusească și în cea polonă, perfectul vechiu a devenit un trecut, eliminând pe vechiul trecut simplu. Prin urmare tendința este să creeze o nouă formă de trecut care adesea a înlocuit cu totul cea veche.

Cf. *Brugmann und B. Delbrück*, Grdr. II, III², p. 68. — *Herbig*, I. F. VI p. 570 sqq. — *D. Barbelenet*, De l'aspect verbal en latin, Paris, 1913. — *M. Barone*. Sull'origine del genere grammaticale nell'Indoeuropeo, Roma, 1900. — *A. Mazon*, Emploi des aspects du verbe russe, Paris, 1914. — *M. Bréal*, MSL. VI, XI p, 271. — *A. Meillet*, Linguist histor. et linguist. gener., p. 183 sqq. — *J. Vendryes*, Le langage, p. 116 sqq.

Categoria timpului, la rândul ei lasă și ea de dorit. Timpul are trei momente principale: prezintele, trecutul și viitorul. Ei bine, din aceste trei momente, adeseori numai două pot fi exprimate prin forme gramaticale proprii: prezintele, și tre-

cutul; viitorul de multe ori n'are expresiune proprie. Limba pregermanică, de pildă, n'are formă proprie pentru *viitor*, şi, prin urmare, nici un dialect germanic nu prezintă nici o urmă de acest timp; toate aceste dialecte îl înlocuesc prin timpul prezinte. Germanii, în vorbirea de toate zilele, zic: *„ich schreibe"* pentru: *„ich werde schreiben"*, cum se întâlneşte în gramatici şi se aude la străinii cari învaţă limba germană. Aceeaşi tendinţă se observă şi în limba gelică din Scoţia, în cea rusească, în cea franceză, în cea română, etc. Pentru exprimarea *trecutului* în limba germanică nu există de cât o singură formă; în adevăr, din deosebitele timpuri trecute vechi, imperfect, aorist şi perfect, aşa cum ni se prezintă în limba greacă veche, limba germanică a păstrat numai unul, în care s'au fuzionat *imperfectul* şi *trecutul istoric*, de ex., *ich kam*, indiferent „eu veneam" sau „venii" şi această formă tinde în unele părţi ale Germaniei să înlocuească trecutul de tip: *ich bin gekommen*, care la rândul său, în alte părţi ale acestei ţări rezumează într'însul întreaga expresiune a trecutului. Şi limbile romanice au înlocuit viitorul latin prin forme noi; de ex., fr. *j'aimerai* „voiu iubi" n'are nimic a face cu lat. *amabo;* el s'a format, chiar în epoca desvoltării limbii romanice, din *amare habeo*, viitor care era în germene în propoziţiuni ca: *habeo ad te scribere* (Cic.), *venire habet* (Augustin) şi însemna la început „j'ai à aimer". Azi limba franceză tinde să-l înlocuească prin forme expresive: *je vais aimer, je veux aimer, je dois aimer.*

Sunt limbi în care există mai multe nuanţe de trecut şi fie care îşi are semnul special; sunt altele în care observăm numai opoziţiunea între prezinte şi trecut, de ex., limba germanică veche şi slava veche. Limba franceză, de pildă, are o varietate de timpuri trecute: unul arată simultaneitatea în trecut: *je faisais cela autrefois;* altul arată numai acţiunea trecută: *j'ai fait cela;* altul arată că acţiunea este împlinită: *je fis cela;* un altul arată anterioritatea în trecut: *j'avais fait cela auparavant;* un altul, în sfârşit, exprimă o acţiune care a avut loc înaintea unei alte trecute: *je sortis, quand j'eus fait tout cela.*

Categoria expresivă şi concretă a aspectului a dat, ca una care şi-a pierdut caracterul ei expresiv şi concret, din cauza uzării, un mijloc de a se exprima categoria abstractă a timpului.

FORMAREA ŞI CLASIFICAREA TIMPURILOR.

Sistemul prezinte-aorist

In privinţa *clasificării formelor temporale* încă nu s'a spus ultimul cuvânt, deşi s'au emis diferite păreri: unii învăţaţi admit o clasificare, alţii alta. Se disting, în general, două grupe; aceea a *prezintelui-aorist*, sau a *prezintelui* în sensul larg al cuvântului (prezinte, aorist şi imperfect) şi aceea a *perfectului.*

In ceea ce priveşte istoria constituirii *formelor temporale* observăm că deosebirea dintre prezinte, imperfect şi aorist stă nu în formaţiunea lor, ci în însemnarea lor; să se compare, bună oară, imperf. *ephēn* „eu ziceam“ şi aorist, *estēn* „mă aşezai“, cari au aceeaşi formaţie, dar felul de acţiune este diferit. Formaţiunile verbale ale acestui sistem sunt variate.

I. Prezintele. — 1. *Formaţiuni cu radicale atematice cu sau fără reduplicare* Vom avea: gr. *ei-mi* «sunt», *di-dō-mi* „dau“, etc.; lat. *es, est,* (pentru *es-si, *es-ti), *damus,* etc., vgs. *bi-bē-t* „se teme“, cf. skr. *bi-bhē-ti,* got. *im* (pentru *im-mi), *ist, sind,* etc.; sl. *daste, jesmĭ, jestŭ,* etc.

2. *Formaţiuni cu radicale tematice* (sufixul *-e-, -o-*) *cu sau fără reduplicare.* Rădăcinile se deosebesc prin vocalism: unele apar în gradul normal şi lungit, altele în gradul redus; de ex., gr. *pher-ō* „port“, *pher-e-te* «purtaţi», *gi-gno-mai* «mă nasc, devin», *tēk-ō* «topesc, mistuesc», *plēss-ō* «lovesc, izbesc», etc.; lat. *fer-ō* „port“, *fer(-i-)tis* „purtaţi“ (pentru *fer-e-tes), *gi-gn-ō* „nasc“ *sĭd-ō* (pentru **si-zd-o* **si-sd-o*) „mă aşez“, *dūc-ō* „pentru **douco*, **deuco*), *ūro* „ard, consum“, (pentru **euso*), etc.; got. *bair-a* (pentru **bher-ō*) „port“, *bair-i þ* (pentru pregerm. **ber-e-pi*), *beid-a, teih-a, tiuha,* cf. lat. *fīd-ō, dīc-ō, dūc-ō,* etc. v. sl. *ber-ą, ber-ĕ-tu,* etc. Un reflex al aoristului simplu (tipul gr. *elipoũ, lipeîn*) nu întâlnim în limba slavă veche; din punctul de vedere al formării, acest aorist este identic cu imperfectul grec neaugmentat, cf. hom. *pheron, phere;* avem, de ex., în slava veche *pekŭ* (ps. I sg.) cf. gr. *epesson,* v. sl. *peče* (pentru **peč-e-s*, **peč-e-t*), cf. gr. *epess-e-s, epes-se* (pers II şi III sg.) v. sl. *peką* (pentru **pekont*) „coceam“, cf. lat. *coquo* (pentru **pequo*).

3. *Formaţiuni cu infixarea şi sufixarea nazalei «n»:* de ex., gr. *ma-n-than-ō* „învăţ“, *lu-n-ch-an-ō* „iau prin sorţi sau din întâmplare, dobândesc“, etc. *dak-nō* „muşc“, *kam-nō* „muncesc“, *tem-nō* „taiu“, *pi-nō* „beau“, *kri-nō* „disting, judec“, lat. *li-n-quō* „părăsesc“, *vi-n-co* „înving“, *ta-n-gō* „atıng“, *fra-n-gō* „frâng“, etc., *cer-nō* „văd“, *si-nō* „las, dau voe“, *sper-nō* „disprețuesc“, etc., got. *sta-n-da* „stau“ şi *fraih-na* „întreb“, sunt cazurile rari care corespund formelor latine din această categorie, căci cazurile cele mai numeroase sunt în această limbă germanică nenazalizate; de ex., *leihwa, veiha, brika,* etc., lit. *li-m pu* „mă unesc cu“, v. sl. *gręda* „viu“.

4. *Formaţiuni cu sufixii: *-jo-* (*-je-*), *-ejo-* care, ca şi cele precedente, sunt numeroase şi se prezintă sub două aspecte deosebite, întru cât silaba radicală ni se prezintă ori la gradul slab (cele mai multe cazuri), ori la cel normal. Aici aparţin verbele aşa zise *denominative* derivate din radicale nominale, anume: în *-ş;* gr. at. *telō* (pentru **teles-jo*) „sfârşesc“, etc., în *-n, -r:* gr. *onomainō* „numesc“, lat. *fulgurio* „fulger“, got. *namnjá* „numesc“, etc., în explosive: gr. *harpazō* (pentru *harpagjō*) „răpesc“, *elpizō* „sper“, (pentru **elpidjō*), etc., lat.

custodio „păzesc" (pentru **custōd-jo*), got. *weitwōdja* „depun mărturie", *lauhatja* „luminez, lucesc"; în vocale: *a, e, i, o, u:* gr. *timaō* „onorez" (pentru **tima-jō*), lat. *albeo* „sunt alb" (pentru **albē-jō*), got. *dailja* „eu împart", v. sl. *vonjają* „eu miros", etc., precum și verbele așa numite *deverbative* derivate din verbe anume intensive: gr. *pamphainō* „strălucesc" (pentru *pamphan-jō), etc., *iterative:* gr. *poteomai* „zbor de jur împrejur", lângă *petomai* „zbor", got. *wagja* „agit ici colo" lângă *ga-viga* „pun în mișcare", v. sl *vožą* „transport ici colo" lângă *vezą* 'veho' „a purta, a căra", etc. *cauzative*: gr. *phobeō* „fac să fugă", lângă *phebomai* „eu fug", lat. *doceo* „eu fac să învețe", got. *satja* eu fac să șează, așez", cf. *sita* „mă așez", v. sl. *poją* „eu fac să bea" cf. v. sl. *piją* „eu beau", etc.

5. *Formațiuni cu sufixii *-tŏ-, *-dhŏ-, *dŏ-:* gr. *pectō* „pieptăn"; lat. *plec-tō* „eu împletesc", v. gs. *flihtu*, același înțeles, got. *falþa*, v. gs. *fih-tu* „eu îndoesc", etc.; gr. *nē-thō* „eu torc", *phthinuthō* „eu nimicesc", lat. *gaudeo* „mă bucur" (pentru *gāui-deo* din **gāuedheio*), etc.; gr. *eldomai* „doresc", lat. *tun-do, sallo* „sărez" (pentru **sal-dō*); got. *sal-ta*, același înțeles, etc.

6. *Formațiuni cu sufixul *-skŏ-, cu sau fără reduplicare*: gr. *ba-skō* „eu merg", *di-da-skō* „învăț" (pentru *di-dak skō); lat. *cre-scō* „cresc", *di-scō* „învăț" (pentru *di-dc-sco); [Sensul inchoativ al verbelor latine în *-sko-* ce s'a întins așa de mult provine de la verbe ca *cresco, adolesco*, a căror însăși rădăcina avea această însemnare.] v. gs. *mi sk(i)u* „eu amestec" (din **mik-skŏ*), etc.

7. *Formațiuni cu sufixul *-ē- *-ā-*; lat. *vidē-re, rubē-re, plē-re* (cf. aor. hom. netemat. *plēto*), *jac-ē-s* „tu ești culcat, (tu ești aruncat la pământ), față de *jac-ĭ-s* „tu arunci", *tac-ē-re*; v. gs. *dag-ē-n hab-ē-m* „eu țin" o formațiune care presupune forma i.-e. **kap-ē*, aceeași rădăcină care a dat latinul *cap-iō*, v. sl. *vidě-ti* „a vedea", *rŭdě-tisę* „a deveni roș". Pentru **-ā-* exemple mai clare le găsim în limbile slave, unde mai ales *-ā-* dă iterative cu vocala lungă: v. sl. *mětati* „a arunca", lit. *mētā-t* „a arunca", lat. *cel-ā-re*, față de (*oc*)-*culō* (din **kelō*) și v. gs. *helan* „a ascunde".

8. *Formațiuni cu sufixii *-s-, *-so;* gr. *aexō, auxō* „adaog" (pentru **aweq-sō*) lat. *vīso, vīsso* „a vizita" (pentru **wèid-sō*), *quaeso, quaesso* „a'și procura, a cere" (pentru **quais-so*), *gero* (pentru **ge-so*), got. *fra-liusa*, v. gs. *fir-liusu* „pierd", got. *uf-blesa*, v. gs. *blasu* „suflu", etc.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. II 11^2 pp. 86-390 și bogata bibliografie de acolo pp. 43-47; Abrégé de gramm. comp. (trad. fr.) pp. 523-563. — *A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues i.-e., pp. 167-188.

II. **Imperfectul.** — In grupa de limbi indo-iraniană și în cea greacă, imperfectul indoeuropean a fost păstrat. Limba latină, cea germanică și cea slavă nu l-au menținut ca o categorie de

sine stătătoare; două din ele, cea latină și cea slavă, au desvoltat în epoca de separație imperfecte noui; iar în limba germanică rolul important îl joacă perfectul.

Prin imperfect, care raporta acțiunea prezintelui în trecut, se exprima o acțiune în desvoltarea ei (aspectul imperfectiv, cursiv); iar uneori prin acest timp se exprima și acțiunea punctuală (aspectul punctual), devenind în acest caz echivalentul aoristului.

In limba greacă, avem: *e-pher-o-n* „purtau", v.ind. *a-bharam*, *e-leip-e-s* „lăsai", *e-boul-e to* „el voia", *e-gignōsk-o-n* „învățam să cunosc, știam", *e-tithē-n* „puneam", etc.

In limba latină, are loc o inovațiune preitalică, aceea: 1, a *imperfectului indicativului* care este o formațiune compusă, a cărei parte finală *-bam* reprezintă preital. **-fām* (pentru i.-e. **-bhūām)*: lat. *amā-bam*, *delē-bam*, *legē-bam*, *audiē-bam*, v.lat. *scī-bam*, *finī-bam* etc., osc. *fu-fans* 'erant', căruia ar fi corespuns lat. **fu-bant*; 2, a *imperfectului subjunctivului*, a cărui origine nu este încă clară, cu toate explicările date (cf. *A. Walde*, Ital. Sprachen în Gesch. der idg. Sprachwiss., p. 216): lat. *essem*, *forem*, *vellem*, *amārem deberem*, *legerem*, *finirem*, etc., osc. *fusid* 'foret', *esset*, peligh. *upsasetur* 'operaretur, fleret'. După Thurneysen (BB. VIII p. 275 sq) aceste forme ar fi ale unui subjunctiv în *-ē* al unui aorist sigmatic (adică format cu *-s-*); după H. Hirt (I.F.XXXV, p. 140), combătut de Brugmann (Grdr. II, 111^2 p. 563 și 887) ele ar fi formele unui optativ format cu sufixul *-iiē-* al unui aorist sigmatic, astfel că *amarem* ar fi pentru **amaseiēm*, reprezentat și în limba greacă prin așa numitul optativ eolic: *deixeia;* și aceea a lui Brugmann (I. F. XXX p. 388 sqq.; Grdr. II, 111^2, p. 507, 887,) care pleacă dela expresiuni latine arhaice ca *turbāre it*, *ĭit vidēre* (Plaut) *ibant viere* (Enniu), întrebuințate în limba de toate zilele față de *turbatum it* și după care în terminările *-em*, *-ēs*, (pentru **eiem*, **eis*) etc. ale lui *turbār-em*, *turbār-es*, etc. se ascunde un verb ajutător (indicat. prez. al lui *ire)* unit cu infinitivul format cu -s-, adică **amāzi* (=lat. *amāre)*+*ēm*, **dăzi* (=lat. *dăre)*+*ēm*, de la care vocala finală a infinitivului *i* a căzut de timpuriu.

Și în limba slavă s'a desvoltat un imperfect nou. Că radicalul latin *vehē-* ce precede *-bam* este identic cu cel slav în *-ē* al imperfectului *vezĕ-* ce precede la rândul său, *-achu* (pentru **jachu:* i-e **esom*, cu *-ch-* pentru foneticul *-s-*): *vezĕ-achu: vehēbam* a fost de mult arătat de către J. Schmidt (la Mahlow, Die langen Vocale p. 47). Acest imperfect *vezĕ-achŭ*, *vidĕ-achu*, *dĕlaachu* „lucram", înlocuește imperfectul indoeuropean dispărut, care ar fi sunat în această limbă: **vezu*, **veze.... vezą*, cf. gr. *epheron*, *epheres... epheron(t)*, v.ind. *avaham*, *avahas.... avahan.*

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. II, 111^2 p. 505 sqq. și bogata bibliografie de acolo. *F. Sommer*, Lat. L. u. Fl.^{2} p. 521 sq.; Krit. Erl. p. 140 sqq. — *Vondrák*, Das slav. Imperf.

und sein Verhältnis zum lit. Prät. (BB XXIX p. 295 sqq). *Jagić*, Nochmals das slav. Imperf. (Al. sl. Ph. XXVIII, p. 27 sqq).—*Baudiš*, Das slav. Imperf. IF. XXIII p. 135 sqq).

III. — **Aoristul.** Acest timp nu s'a păstrat în toate limbile indoeuropeene separate. Limba greacă a menţinut cele două tipuri de aorist, cel *forte* (tematic) şi cel slab *(sigmatic)*, de origine indoeuropeană şi a creat un altul, cel în *-thēn*, în perioada ei de desvoltare. Aceste trei tipuri aoristice, deşi de origine şi de formaţie deosebite, totuşi ele prezintă acelaşi aspect, cel *punctual* sau *perfectiv*, fără idee de continuitate, pe care l-a păstrat până în perioada neogreacă.

In limba latină aoristul s'a fuzionat cu perfectul indoeuropean, pentru că el a devenit, de timpuriu, pe pământul italic, un timp istoric. Numai resturi de ale acestui timp avem în limba aceasta. In limba germanică, timpul aoristului a dispărut fără să lase urme. In privinţa formelor v.gs. *wissum* (pers. I pl., cf. gr. *esmen*) *wissun* (pers. III plur., gr. *ēsan*), v.isl. *visso* „ei ştiau" şi v.gs. *scrirun* „ei strigară", urme nesigure ale aoristului sigmatic, vezi Collitz, Schwach. Prät. 204. Aoristul sigmatic apare şi în limba slavă. Am văzut (pag. 305) că un reflex al aoristului simplu (tipul: *elipon*, *lipeîn*, etc. din limba greacă) nu întâlnim în limba slavă veche; din punctul de vedere al formaţiunii, acest aorist este identic cu imperfectul grec neaugmentat, cf. hom. *pheron*, *phere*; avem, de pildă, în slava veche: *pekŭ* (ps. I sing.), *peče* (pentru **peč e-s* **peč-e-t* pers. II şi III sing.), *pekǫ* (ps. III pl. pentru *peko-nt*, cf. gr. *epesson*, *epesses*, *epesse*... *epesson(t)*. S'a desvoltat însă în această limbă un nou aorist de tipul *dělachu* „am făcut" cu *-ch-* după *a*, ca şi *-s-* intervocalic din aoristul grec *etimēsa*, nefonetic; acest *-chŭ* alterna la început cu *-su* de ex., *vĕsŭ* pentru **vēdsu)* *pĕsŭ* (pentru **pēnsu*) până când, în sfârşit, chiar în perioada protoslavă, *-chu* s'a întins prin analogie asupra tuturor radicalelor terminate în vocală; iar la radicalele terminate în consoană se adaogă între acestea şi *-chu* vocala *-o-*: *ved-o-chŭ*, *dvig-o-chŭ*, etc. Dăm câteva exemple:

In limba greacă: 1, *aoriste radicalice fără sufix: e-bēn* „umblai", *(ap)e drān* „fugii", *e-gnōn* «recunoscui», *e-stēn* «mă aşezai", *e-themen* «noi puserăm»; *şi cele cu sufix (-o-, -ē-) şi cu sau fără reduplicare: e-lipon* «lăsai», *e-schon* «avusei, *erruēn* cursei», *echarēn* «mă bucurai», etc., *e-ke-klēto* «el îndemna», *ēg-agon* «condusei», *te-tagōn* «apucând», *pe-palōn* «balansând», *pe-pagoiēn* «a fixa»; 2, *aoriste sigmatice: e-deixa* «arătai», *e-grapsa* «scrisei» *epersa* «dărîmai», etc.; la *e-meina* «rămăsei», *e-phēna* «arătai», *e-kathēra* «curăţai», avem lungire compensatoare după căderea lui *s*. Formaţiunea aoristului în *-sa-*: *etimēsa*, *elusa*, etc. cu *-s-* intervocalic nefonetic sunt aoriste create după analogia lui *e-deik-sa* = *edeixa*); Flexiunea indoeuropeană primitivă a fost: **-s-ṃ*, **-s-s*, **-s-t*; **-s-men*, **-s-te*, ***-s-ṇt*. Vocala

tematică lipsea în genere, deşi existau şi forme verbale ale aoristului cu această vocală. Numai pers. 1 sing. este moştenită din limba indoeuropeană primitivă: *e-deiksa* (din **e-deiks-m*); celelalte s'au creat prin analogie)vezi, K. Brugmann, Grdr. II, 11^2 p. 424; H. Hirt, Gr. L. u. Fl. p. 395). Vocalismul radical al lui *e-leipsa*, *e deiksa*, trebue să fie pus, în legătură cu formele indiene şi slave cu radicale lungite: v.ind. *arāik* (**a-rāik-š*), v.sl. *vĕsŭ* (pentru **wĕdsu*). 3. *aoriste pasive în -thēn*; tipul acesta este o inovaţiune greacă, şi are ca punct de plecare persoana a doua a aoristului mediu şi terminarea ei personală *-thēs* (vezi pag. 289): *hēirethēn* «fusei ales», *esbesthēn* «fusei stins». *hēurethēn* «fusei găsit», etc.

In limba latină avem numai resturi de ale aoristului: 1, *aoriste cu sufix şi cu sau fără reduplicare: inquit* (pentru **en-sq-u-e-t*) *inquam* (pentru **en-squ-ā-m*) apoi, *tagam, attigam, tagit, tulam, attulam*; *fēc-it, jēc-it* (cf. gr. *e-thēk-e, hēk-e*); *te-tigit, pe-pulit, pe-pigit*; 2. *aoriste sigmatice*: a) formaţiuni cu *-s-: dēmpsi, prompsi*, opt. *empsim* (la emo „cumpăr"), *contempsi* „disprețuii", *mansi* „rămăsei", *dixi, dixo, dixim:* gr. *e-deixa*; *ninxit:* gr. *e-neipse* „ninse"; *junxi:* gr. *e-zeuxa*; *mulsi:* gr. *amelxai* „a mulge"; *clepsi:* gr. *eklepsa* „furai", *plexi:* gr. *eplexa* «impletii», *axim, adaxim*, etc.: *axete* «a conduce», etc.; b) formaţiuni cu *-is-* (pentru i.-e. *-is-*), de unde, înainte de vocală, *-er-: vid-isti, vid-istis, vid-erunt, vid-ĕro, vid-ĕrim, vid-ĕram* (mai mult ca perfect) formă analogică după *vid-ero* (raportul: eram: ero, -bam: -bo), *vid-isse* şi *vid-issem* după *esse* şi *essem*. Terminările *-isti, -istis* etc. apoi au fost transportate la toate tipurile de perfecte la: *dedisti, tutudisti, servisti, amavisit, genuisti* şi chiar *dixisti* (vezi p. 313).

In limba slavă comună erau două tipuri de trecute: unul simplu, *aoristul*, de ex., *nĕsŭ* „purtai"; altul compus, de ex: *neslŭ jesmĭ* „am purtat"; din amândouă aceste trecute s'au păstrat urme în dialectele slave principale. Şi deşi în limba protoslavă aoristul era mult mai mult întrebuinţat de cât forma compusă, totuşi el începuse încă foarte de timpuriu să dispară. Din limba rusească veche şi din cea polonă el a fost scos din uz de mult; în alte limbi slave, din contră, el s'a menţinut mai mult timp. Aşa, bunăoară, în limba sârbească aoristul s'a păstrat timp mai îndelungat şi îl întâlnim încă şi în limba literară; dar el pierde acum din teren mult în unele dialecte populare: astfel din două grupe mari de dialecte el a şi dispărut, iar dintr'o a treia este pe cale să dispară; iar în limba slavonă aoristul există ca resturi în cele mai vechi monumente slavone cunoscute cu începere din sec. XV d. Hr., dar a dispărut în urmă cu totul.

Două sunt motivele dispariţiunii formelor simple ale trecutului, după A. Meillet (Linguist. histor. et linguist générale, p. 154 sqq.), unul, acela al creării formei compuse a trecutului care este general, de ex., gr. mod. *echō demeno* „deslegai", şi

edesa „deslegai", slav. *neslŭ jesnŭ* „purtai" şi *nĕsŭ* „purtai", fr. *j'ai aimé* «iubii» şi *j'aimai* «iubii», germ. *ich habe geliebt* «iubii» şi *ich liebte* «iubii, sau iubeam», etc. altul, acela al generalizării acestei forme în dauna celei simple, care are loc numai într'o parte din domeniul indoeuropean. Din aceste două tipuri de trecut, unul simplu şi altul compus, cari se pot păstra laolaltă cu nuanţa lor de însemnare, cel simplu se găseşte, din punctul de vedere morfologic, în inferioritate faţă de cel compus care are una şi aceeaşi structură pentru toate verbele. Dar nici de nuanţa de însemnare care ni se prezintă între slav. *neslŭ jesnŭ* «am purtat» şi *nesŭ* «purtai» şi între franc. *j'ai aimé* şi *j'aimai* şi germ. *ich habe geliebt* şi *ich liebte*, nu se ţine adeseori seamă, şi se ajunge cu modul acesta să nu se mai facă deosebire de însemnare între forma simplă şi cea compusă. Şi cum limbile în cazul acesta nu păstrează două forme exact sinonime, forma grea este aceea care dispare în folosul celei comode.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr, II, III², pp. 86–427 şi bogata bibliografie de la pp. 42- 47; 391–392. *A. Meillet*, Sur l'aoriste sigmatique (Mélanges F. de Saussure, p. 81 sqq.—*Reichelt*, Der sigmatische Aorist BB. XXVII, p. 88 sqq.—*H. Hirt*, Gr. L. u.. Fl. pp. 392-401.—*Vondrák*, Vgl. slav. Gramm. II, p. 154.

IV. **Viitorul.**—Limba primitivă indoeuropeană pentru a exprima viitorul întrebuinţa morfemul *-s-jo*; care, cu însemnarea de viitor, este o desvoltare ulterioară a radicalelor în *-s* prin mijlocul şufixului *-jo-*. Dar radicalele în *-s* aveau şi fără sufixul *-jo-* o însemnare *volitivă*, în special aceea de viitor; de pildă, lat. *viso*, got. *gaveiso* însemnează „doresc să văd, să vizitez" aşa că *-i̯o-* prin el însuşi nu avea nici o valoare, fie ca fel de acţiune fie ca timp. Viitorul indo-iranian şi cel lituanian în *-s-i̯o-* moştenit din limba indoeuropeană, prezintă în aceste limbi şi aspectul *durativ* şi cel *punctual*, pe cari le prezintă şi cel grec, de ex., *esomai* „voiu deveni şi voiu fi" *axō* «voiu aduce şi voiu conduce» precum şi cel latin, de ex., *ero* „voiu fi" (durativ), *faxo* şi *fecero* «voiu împlini» (punctual). In limba germanică şi cea slavă, viitorul indoeuropean în *-si̯o-* s'a pierdut; şi în locul lui ca viitor se întrebuinţează prezintele cu însemnarea punctuală sau perfectivă, de ex., got. *giba* «voiu da», *wairþa* „voiu fi", v.sl. *padą* „voiu cădea", *damĭ* „voiu da".

Şi în limba greacă sunt unele forme ale prezintelui cu însemnarea punctuală care se întrebuinţează ca viitoare; de pildă, *neomai* „mă voiu întoarce (acasă), voiu sosi", *eimi* „voiu merge".

Din categoriile *viitorului grec* unele sunt moştenite din limba indoeuropeană primitivă, altele sunt creaţiuni nouă. *Indoeuropean* este, bunăoară, 1, *viitorul sigmatic*, care poate fi socotit după elementele sale morfologice ca un subjunctiv al aoristului sig-

matic, reprezentat în limba greacă prin forme ca *leipsō* „voesc să las, sau voiu lăsa", *deiksō* „voesc să arăt sau voiu arăta", *pheuxomai* „voesc să fug, voiu fugi" cu o valoare *deziderativă*; el pare a fi un amestec de forme în **-sio-* și de forme subjunctivale în *-sō*: întâiu, pentru că coincidau foneticește (de ex., *deiksō* ar putea să provină și din **deiksiō* și din **deiksō*), al doilea, pentru că era potrivire de însemnare; prin urmare, originea viitorului sigmatic grec trebue să o vedem în subjunctivul aorist în formațiile *deziderative* indoeuropeene și în cele indoeuropeene în **-sio-*; 2, *viitorul cu -s- disvărut*, ce se întâlnește adesea la radicalele terminate în nazală și licidă *(-r, -l, -m, -n)*, de ex., *balō* „voiu arunca" (pentru **balesō*), *phanō* „voiu arăta" (pentru **phanesō*, etc. formațiune urmată și de radicalele disilabice terminate în *-a,-o* sau *-e: kalō* „voiu chiema" (pentru **kale-so*), *kremō* „voiu atârna" (pentru *krema-sō), etc. Tipul *stēsō* „voiu așeza" *timēsō* „voiu onora" este analogic după *deixō*, *leipsō* (căci *-s-* intervocalic cade în limba greacă); iar tipul *deixeō* pentru *deixō*, *dōseō* pentru *dōsō* sau este format după analogia lui *teneō* (Brugmann), sau este o contaminare a celor două tipuri: *deixō* și *teneō* (Osthoff), sau la formarea lui a servit ca model *esseîtai* „vei fi", formă epică pentru *e(s)setai = estai* (Wackernagel); altfel OHoffmann care vede în acest tip o moștenire din limba indoeuropeană primitivă și îl compară cu cel lituanian *dûsiu* (pentru *dûseiō). In sfârșit, tipurile *hestēxō* și *lēphthēsomai* sunt creațiuni curat helenice.

Limba neogreacă a înlocuit vechiul viitor printr'o construcțiune analitică care se rapoartă la *thelō hina* „voesc ca", redus la *thelō na*, apoi *the na*, care apare chiar în secolul XIII d. Hr., și pe urmă *tha*, de ex., *th'agapô* „voiu iubi", *tha chanō* voiu pierde".

Dacă trecem acum la limba *protoitalică* și la cea *latină* vom vedea că apare ca viitor al indicativului un subjunctiv vechiu al unui aorist sigmatic. Dispariținea formației cu ajutorul sufixului **-sio-* este preistorică. Pe întreg domeniul linguistic apar deci pentru această formațiune forme subjunctivale cu valoarea de indicativ viitor, adică *subjunctive* 1- *cu vocală scurtă*, în **-so: ero, dixo, faxo;* altele în **-isō*: *videro, dedero, amavero, dixero*; 2, cu sufixul *-ē-*: *agēs, agēt, agēmus, agētis, agent, capiet, finiet* și poate, **monēt* (pentru **moneēt*), iar persoana I, în limba latină veche era *agē* (pentru **agō*, cf. subj. grec *agō*) în locul căreia a pătruns în epoca clasică *agam*, care, din punctul de vedere semantic, aparține și indicativului viitor și subjunctivului prezinte.

Special latino-falisc, dar poate de origine preitalică, era și formația în *-fō* (lat. *-bo*) din **-fuo*: i.-e. **-bhuō*; de ex., lat. *amabo, monebo*, fal. *pipafo carefo*. Părerea lui Pedersen care îl pune în legătură cu viitorul irlandez în *-b, -f-* de ex., irl. *lēiciub* a fost combătută de Thurneysen și Vendryes.

In limbile romanice sunt construcțiuni analitice care servesc la formarea viitorului, din care întâlnim urme la Cicero, Seneca, etc.; *cantare habeo, volo cantare, debeo cantare, habeo ad cantare, venio ad cantare.* Aceste construcțiuni sunt separate ca spațiu și ca timp în diferitele regiuni, unde a pătruns limba latină; așa, bunăoară, în Peninsula Balcanică, a fost preferată, sub influința construcțiunii grecești bizantine, *thélō grapsein, volo scribere*, în Italia: *habeo scribere*, în Orient și în Sardinia *habeo ad cantare*, în Dacia: *volo scribere*, în Reția **venio ad facere* înlocuit, apoi, prin *venio facere*, în Peninsula Iberică: *habeo facere.* De aci apoi s'au desvoltat în limba română: *voi face*, în cea franceză: *je ferai*, sau *je veux faire, je vais faire, je dois faire*, când este vorba despre dorință, trebuință, intenție.

Și limba germanică, chiar din epoca ei comună, a pierdut viitorul indoeuropean. In limba gotică se întrebuințează prezintele pentru viitor, iar în cazurile în cari se simte nevoia de precizare, el se exprimă prin verbul ajutător *skal* sau *haba* + infinitiv. Și azi chiar în limba n. gs. se întrebuințează prezintele pentru viitor (vezi pag. 303): *Morgen fahre ich ab* = fr. *je pars demain* „eu plec mâine". Se exprimă prin viitor mai multe nuanțe: cea mai obișnuită este aceea a *simplei intenții*: *ich will gehen*, prin urmare: *voiu merge*; apoi, nuanța *de obligație, de trebuință*: *ich soll das machen* „eu trebue să fac acest lucru" și prin urmare: *eu voiu face aceasta.* Viitorul obișnuit al limbii germane se exprimă prin substituirea verbului *werden* celui auxiliar *sein*, de ex., *sie werden essen.*

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. II, III² pp. 790-792; 530 sq. și bogata bibliografie de acolo. — *A. Meillet*, Linguistique hist. et linguist. generale, p. 144 sqq. — *V. Henry*, Gramm. cp. de l'anglais et de l'allemand², p. 394, sqq. — *V. Magnien*, Le futur grec, Paris 1913. — *Ribezzo*, I diverbativi sigmatici e la formazione del futuro indoeuropeo, Napoli, 1907. - *Vendryes*, Le langage, p. 179 sq. — *H. Hirt*, Hb. p. 401 sqq. — *N. Bănescu*, Die Entwickl. d. griech. Futurums (1915) passim.

Sistemul Perfectului

Caracterele prin cari se deosebește *perfectul* indoeuropean de celelalte timpuri sunt: reduplicarea: **le-loique* (vezi pag. 296); terminările: **-a* (pers. I sing.), **-tha* (pers. II sing.), **-e* (pers. III sing.); de ex, i.-e. **woida*: v. ind. *veda*, gr. *(w)oida* „știu", etc., i.-e. **woitstha:* v. ind. *vettha, gr. (w)oistha*, etc, i.-e. **woide*: v. ind. *veda*, gr. *(w)oide*, etc.; vocala *o* la indicativul singular: i.-e. **woida* dar **widm-*: v. ind. *vidmá*, gr. *(w)idmen* „noi știm"; și sufixul **wes- *wet-* cu ajutorul căruia se formează participiul: i.-e. **weit-vōs*: gr. *weidōs*, got. *weit-ōþws* „martor", etc., i.-e. **wid-wes-ja*: gr. *ideia: iduia*, etc.

Perfectul indo-iranian și cel grec s'a menținut la început fără schimbări esențiale; astfel că ele nu prezintă nici o particu-

laritate demnă de amintit față de cel indoeuropean: gr. *lé-loipe* „el a lăsat", *(w)oide* „el știe", v. ind. *ri-réca*, *veda:* i.-e. **le-loiqŭe*, **woide*, etc. Mai ales în limba greacă el s'a desvoltat foarte mult: aproape toate verbele au primit un perfect de tipul *le-luka* „eu am deslegat" (o creațiune pur greacă, vezi pag. 315), care se întâlnește și la Homer, numai la verbele cu radical vocalic, și care, mai târziu, a fost eliminat din toate dialectele moderne helenice. Perfectul neogrec, pregătit încă din perioada helenistică prin propoziții ca cea din Diodor 20, 11, 65:... eiches gegrammenēn (sc. tēn historian) „scriseseși istoria", este perifrastic, compus din participiu+verbul echō: *tūs echō idōmenūs* „i-am văzut".

Perfectul latin și cel germanic, din contră, sunt constituite dintr'un amestec de forme vechi ale perfectului și ale aoristului indoeuropeene. Această fuziune a putut să se facă, întru cât perfectul latin și cel germanic, pe lângă valoarea moștenită din limba indoeuropeană primitivă de perfect al rezultatului actual al unei acțiuni împlinite (de ex., *vīdī* „am văzut și știu acum"), au primit, în perioadele preitalică și pregermanică și pe aceea de perfect istoric (al povestirii). Deosebitele formațiunii care s'au fuzionat în perfectul latin și care au aceeași valoare temporală sunt:

1). Perfecte indoeuropeene vechi cu reduplicare; de ex., v. lat. *tu-tūdī* (din **tu-toud-*: v. ind. *tu-tód-a*), *dedī*, *meminī*, *cecidī*, etc.

2). Perfecte indoeuropeene fără reduplicare: a) de tipul cu gradul lungit: de ex., *vēnī*, *sēdī*, (din protoit. **sēdai* sau **sezdai*), *frēgī*, *lēgī*, *ēdī*, etc.; b) de tipul perfectului grec *woida*: lat. *vīdī* (pentru **voidai*), *līquī* (pentru **loiquai*), *vīcī* (p. **voicai*), *fūgī* (pentru **fougai*), *rūpī* (din **roupai*?), etc.

3). Aoriste tematice fără reduplicare; de ex, *inquit* (<**en-sqŭ-e-t*), *fidit*, *scidit;* apoi *fēcit*, *jēcit*, corespunzând aoristelor grecești: *e-thēk-e hēk-e*, etc.

4). Aoriste tematice cu reduplicare: de ex., *pe-pul-i-t*, *te-tig-i-t*, cf. gr. *pepalŏn*, *tetagŏn*; tot aici, poate, și *spopondi*, *totondi*, *momordi*, (cf. HHirt JF. 17, p. 279; Handbuch d. gr. Laut- und Formenlehre, p. 372;

5). Aoriste sigmatice; de ex., *dixī*, *junxī*, etc. corespunzând aoristelor sigmatice grecești: *e-deixa*, *e-zeuxa*, etc.;

6). Aoriste formate cu ajutorul sufixului *-is-*; de ex., *vid-ero*, *vid-eram*, *vid-erim*, *vid-issem*, *vid-isse*, precum și terminările *-isti,-istis*, și *-ĕrunt*. (Formele *videro*, *videram*, etc. pot fi socotite însă și ca un aorist cu baza disilabică terminată în *-i* și format cu sufixul *-s-*, precum rezultă din compararea lui *vidi-s* cu v. sl. *vidi-ši*, *-ti*, cf. AWalde, Italische Sprachen, în Gesch. der idg. Sprachwiss. p. 217).

Flexiunea aoristului și perfectulut fuzionate.—Aceste variate și deosebite formațiuni ale perfectului și aoristului s'au contopit

în terminările perfectului, constituind o singură flexiune, în modul următor:

Persoana întâia singulară în *-ī* reprezintă terminarea personală medială a perfectului *-*ai*, asa că *dīxī* este o transformare a unei forme **deiksm* sau **deiks-o-m* după terminarea *-*ai* a perfectului; pers. a treia sing. terminată în *-ed, -it* provine din lărgirea terminării primitive a perfectului **-e* (cf. gr. *ge-gon-e*: i.-e, **woid-e*) prin terminarea personală a pers. III sing. a aoristului **-d*, înlocuită mai târziu prin cea primară **-t* (cf. pren. *fhefhaked*, lat. *fecēd*); în ceea ce privește însă forma veche **deikst* a aoristului sigmatic nu putem spune sigur dacă ea s'a schimbat în **deikset* după analogia lui *inquit* (<**en-squ-e-t*), sau **deikset* este continuatorul unei forme secundare tematice primitive. Veche este, de asemenea, fuziunea perfectului și aoristului și la persoana întâia plurală, unde după formele perfectelor **dəde-mos, *stəte-mos* s'a lărgit și forma aoristului **deiks-mos* în **deiksə-mos*; prin urmare, este neîndoios că numai coincinderea formelor **dedai, *dedet, *dedəmos* și **deiksai, *deikset, *deiksəmos* cu **woidai, *woidet, *-dəmos* (forma această din urmă cu un *ə* nefonetic, cf. gr. *widmen*, skr. *widmá*) a condiționat și transportarea, la persoanele II sing., II și III plurală, a terminărilor *-isti, -istis, -erunt* ale perfectului *vīdī* la paradigma *dedī, dīxī, scidī*, spre a avea: *ded-isti, dix-isti, scid-isti*, etc., luând locul cu modul acesta altor forme indoeuropeene (cf. A Walde, Ital. Sprachen etc, p. 222 sq).

Formarea timpurilor trecutului la diferitele moduri. Și precum formele diferitelor categorii de perfecte ca *ded-isti, ded-istis, ded-erunt, dix-isti, dix-istis, dix-erunt, scid-isti, scid-istis, scid-erunt*, etc. s'au format prin transportarea terminărilor *-isti, -istis, -erunt* de la paradigma *vīd-isti, vid-istis*, etc., unde ele s'au desvoltat, tot astfel au luat naștere și deosebitele forme modale: *vid-eram, vid-ero, vid-erim* prin transportarea lui *-eram, -ero, -erim*, socotiți ca sufixi formativi (dar fără să fie identificați cu *ero, eram* ale verbului auxiliar), de la radicalul *vīdis-* atât la formele aoristului sigmatic ca *dix-eram, dix-ero, dix-erim*, cât și la cele ale perfectului *tutud-eram, tutud-ero*i, *tutud-erim*. Ca *dixo, dixim* subjunctivul și optativul aoristului sigmatic **deiks-*, avem *videro, viderim* ale aoristului în *-is- vīdis-*, și după acesta, apoi, *dedero, dederim, dixero, dixerim*. Raportul lui **esō* (*ero*) către imperfectul **esām* (*eram*) din i.-e. **esm*, modificat după **fuām, bam*, a condiționat mai cu seamă formația nouă a 'mai mult ca perfectului latin'. Forma **weidisō*, un subjunctiv al aoristului sigmatic, era la început un viitor al perfectului 'eu voiu vedea', devenit, apoi, după fuziunea aoristului și perfectului, viitorul unei acțiuni atinse 'eu voiu cunoaște un lucru în urma unei vederi trecute'='eu voiu fi văzut'. La acest viitor al perfectului s'a creat după modelul *ero, eram* un trecut al perfectului, adică 'mai mult ca perfectul': **weidis-ām* (*vīderam*).

„eu eram unul care a văzut“ ; iar după raportul lui *eso (ero): esīm (eram) către essem: esse, către *weidisō: *weidisam s'a creat şi un 'mai mult ca perfect' al subjunctivului *weidis-sem (vīdissem) şi un perfect al infinitivului *weidis-se (vīdisse), precum şi corespondenţii lor la toate celelalte perfecte (cf. Walde, loc. cit.).

In *limba protogermanică*, pe de altă parte, perfectele de diferite tipuri s'au grupat în două clase.

Una formată din formele aşa zise «*praeterito-praesentia*» cu înţelesul unui prezinte şi cu forma unui perfect, ca formele latine *meminī, novī* (pentru *gnōvī) *odī*. Astfel, got. *wáit* [1]) „eu ştiu“ (panindoeuropean): plural *witum* „noi ştim“ ; *kann* „eu ştiu“: plural *kunn-um* „noi ştim“ ; got. *þarf* „am trebuinţă de“ : plural *þaúrb-um* „avem trebuinţă de“ ; got. *man* „eu sunt de părere“: plural *mun-um* „noi opinăm“ ; got. *skal* „eu trebuesc“: plural *skul-um* „noi trebuim“ ; got. *mag* „eu pot“: plural *mag-um* „noi putem“; got. *ga-mōt* „eu găsesc ocaziune“: plural *mōt-um* „noi găsim ocaziune“ etc. (dintre cari unele cu alternare vocalică: *wait: witum*, etc. altele fără: *mag: mag-um*, etc.) sunt identice cu gr. *oida: idmen memona*, (numai la singular) „am de gând“, cu lat. *meminī* „imi aduc aminte“; *novī* „ştiu“.

Alta constituită din formele perfectului cu înţelesul perfectic, de ex., got. *sat* „sezui“: *setum* (cf. lat. *sēdī: sēdĭmus*), *hlaf* am „furat“: *hlēfum* (cf. lat. *clēpsi: clepsĭmus*), *qam* „am venit“ *qēmum* (cf. lat. *vēnī: vēnĭmus*), *ēt* „am mâncat„: *ētum* (cf lat. *ēdi: edĭmus*), *brak* „am frânt“ : *brēkum* (cf. lat) *frēgī: frēgĭmus*), etc. got. *staistald* „am posedat“ : *staistaldum* ; *haihald* „am păstorit“ : *haihaldum* ; *lailōt* „am lăsat“ : *lailōtum* ; *haiháit* „am chemat, am numit“ : *haiháitum* ; etc. (cf. Fr. Kluge, Die elemente des Gotischen, p. 78 sqq.).

Perfecte de tipul celor latine *dīxī, dūxī*, sau *sprēvī* şi de tipul celor greceşti *leluka, pephuca*, nu există în limba gotică.

Formaţiuni vechi de perfecte. Ele sunt: 1, sau cu alternări vocalice şi fără reduplicare ; de ex., gr. *oida* : *idmen* (în limba greacă avem urme prea puţine de teme la perfect cu alternare vocalică) ; limba latină n'are nici o urmă de alternare vocalică la temă în interiorul perfectului (cf. perf. lat. al verbelor: *sēdī*: *sēdimus*, *vēnī*: *vēnimus*, etc., dar *veni*: *venĭmus*, *egī: egĭmus*, etc.); în limba gotică observăm un grad mai slab de apofonie (alternare) la plural şi dual de cât la singular, de ex., *wáit*: *witum*, *báit: bitum* „am muşcat“, *band: bundum* „am legat“, *halp: hulpum* „am ajutat“, etc., dar *nam*: *nēmum*, *qam: qēmum* (pentru *nĕ-nm-um, *qĕ-qm-um), unde avem lungire compensatoare la plural, *fōr: fōrum*, cu gradul lungit la plural căci la singular este gradul *ō* şi alternarea a încetat ; 2, sau cu alter-

[1]) In limba germană modernă aceste verbe sună : *wissen, können, durfen* şi *dürfen, meinen, sollen, mögen, müssen.*

nări vocalice şi cu reduplicare; de ex., gr. *pepoitha: pepĭthmen*, lat. *dedī: dedĭmus, memĭnī: memĭnĭmus*, dar got. *lailōt: lailōtum, haihald: hailhaldum*, căci la toate perfectele reduplicate gotice alternarea a dispărut în favoarea formelor singularului.

Formaţiuni nouă de perfecte. — Au avut loc însă în sistemul perfectului şi unele *formaţiuni nouă*. De ex., în limba greacă, tipul *perfectului înka: leluka* „am deslegat", care are ca punct de plecare perfectele: *de-dōk-a* „am dat" (răd. *dōk*, cf. cipric. *dōkoi*, v.ind. *dāš*), *e-thēk-a* „am pus" (răd. *thēk-*, cf. lat. *fēc-ī* cu înţelesul „a pune", cum îl întâlnim în Georgicele lui Virgiliu (IV, 273), căci odată ce *de dōk a* a fost socotit ca *de-dō-ka* s'au format după acest perfect şi alte categorii de perfecte ca cele cu radicale terminate în vocală, lichidă, nazală, dintală: *te-timē-ka, epseuka* «am mînţit» *nenemēka* «am distribuit»; tipul *perfectului în -pha, -cha* «aspirat»: *de-didacha* „am învăţat", *pe-pompha* „am trimis", al cărui punct de plecare pare să fi fost perfectele cu caracter primitiv aspirat: *gegrapha* „am scris" care se întâlneşte şi la Homer, anume: la formele în *-atai, -ato: tetraphatai*, etc., dar mai ales el este frecvent în dialectul atic, unde întâlnim şi forme active: *keklopha* „am furat", *enēnocha* „am adus". In limba latină, tipul *perfectului în -vi şi -ui*, este o creaţiune curat latină, întru cât în nici o altă limbă indoeuropeană, nici chiar în grupa oseo-umbrică, nu se găsesc urme de această formaţiune; reprezentanţi, ei mai vechi sunt: *sē-vī, nō-vī*, etc. şi *metui, monui*, etc. şi la formarea ei au contribuit mai mulţi factori. Toate părerile emise în privinţa originii acestui perfect sunt nesigure.

Formaţiuni perifrastice. — Perfectul însă se poate exprima şi în mod analitic în toate limbile indoeuropeene; aceste perifraze importante se pot urmări în unele limbi până în perioada lor comună. Dăm câteva forme ca exemplificare: gr. atic *lelumenos ō* „să fiu deslegat" sau „să fi sfârşit de a deslega pentru mine" (subj. perf. mediopasiv), *lelumenos eiēn* „de aşi fi deslegat", sau „de aşi fi putut sfârşi să desleg pentru mine", (optat. perf. medio-pasiv), *lelumenoi eisi* «ei sunt deslegaţi» (pers. III pl. a perf. medio pasiv), etc.: pe urmă, forme compuse dintr'un participiu şi verbul *echō* „am": *stesas echō* (Sofocle) „am pus" *erastheis echō* (Platon) „am iubit", precum şi perfectul neogrec *echō demeno* «am legat», (cf. lat. *cognitum habeo*, v.gs. *ginomanan habēm*), pregătit încă din epoca helenistică. In limba latină avem: *captus est* «el (cineva) a fost prins» şi mai ales sub forma impersonală *captum est* «el (ceva) a fost prins»; iar mai târziu, către sfârşitul imperiului, şi începutul formării limbilor romanice, apare un nou tip activ de o structură cu totul deosebită: *habeo captum* «eu am prins», *habeo factum* «eu am făcut», *habebat factum* „el făcuse" grupări de cuvinte foarte aproape de *feci* şi *fecerat*, etc.; germ. got. *gamelip ist* „este scris" v.gs. *ginoman ist* „este prins", etc.; slav. *prišĭlu jesmi* „eu am venit", etc.

Evoluțiunea, după A. Meillet, are loc în chipul următor: 'perfectul tinde să se exprime prin forme compuse de caracter nominal; acestea, în întrebuințarea lor curentă, tind să-și piardă valoarea lor de perfect și devin simple trecute; în același timp ele își pierd caracterul lor nominal și apar ca forme verbale. Și cum erau, în genere, mai regulate de cât formele vechi ale trecutului simplu, ele tind să înlocuească pe acestea.

Cf. *K. Brugmann*, Grdr. II, II² pp. 427–496 și bogata bibliografie de acolo; Abrégé de grammaire comp. des langues i.-e., pp. 573–580. *A. Walde*, Italische Sprachen [Gesch. der idg. Sprachwiss. p. 217 sq. 222 sq.].— *J. Wackernagel*, Studien zum griech. Perfecktum Gött. 1904.—*H. Osthoff*, Zur Gesch. des Perfeckts im Idg. mit besonderer Rücksicht auf Griech. u Latein., Strassb. 1784. — *Ernault*, Du parfait en grec et en latin, Paris, 1866. — *H.Hirt*, Zum latein. Perfectum (IF.XVII p. 278 sqq.) — *H.Collitz*, Das Schwache Präteritum, p. 1 sqq. (Gött. 1912). — *Kluge*, Die elemente des gotischen, pp. 77-86. — *A.Meillet*, Linguist. historique et linguist. génér. pp. 141. 144; 149-156; Dialects indoeuropéens, pp. 102-108.

Categoria modului.

Categoria formelor verbale numite *forme personale* ale verbului, sau *moduri* prin cari subiectul arată atitudinea sa în raport cu judecata exprimată prin verb a fost și ea supusă unor schimbări.

INDICATIV, SUBJUNCTIV, OPTATIV, IMPERATIV.

Limba primitivă indoeuropeană avea un *indicativ* prin mijlocul căruia se enunța 'judecata', un *subjunctiv* prin care se exprima 'voința' și un *optativ* prin care se arăta 'posibilitatea' sau 'dorința'. Această deosebire între cele trei moduri se mai observă numai în cele două limbi, cele mai vechi și ca dată și ca forme, din familia indoeuropeană, cea indoiraniană și cea greacă; căci, chiar de la început, limba tinde să opună numai două moduri: unul, indicativul, enunțând judecata ca un fapt, altul, subjunctivul, exprimând judecata cu oarecare considerațiune subiectivă: 'voință, dorință, posibilitate'. Astfel, mai târziu, pretutindeni a rămas numai un singur mod cu valoare subjunctivală. Iar în alte limbi, vorbite de populațiuni relativ înapoiate, la care subordonarea nu s'a desvoltat mult, s'a pierdut chiar opoziționea dintre indicativ și subjunctiv.

Limbi ca cea latină, cea germanică cea irlandeză și cea slavă prezintă un singur mod deosebit de indicativ. Căci, de mult, în aceste limbi nu se mai simțea deosebirea dintre subjunctiv și optativ; deaceea s'au și contopit într'un singur mod sincretistic. In limba germanică nu s'a păstrat subjunctivul ca mod special; funcțiunile acestuia au trecut asupra optativului. O formă subjunctivală cu vocala scurtă ar fi, după J. Schmidt

(KZ.XIX, p. 290), got. *ōgs* (din **oziz*: i.-e. **agh-e-s*). Această fuziune provine de acolo că rolul acestor două moduri se asemăna; şi momentul critic al contopirii lor a fost mai cu seamă atunci, când ele s'au întrebuinţat laolaltă în prescripţiuni şi exhortări. Nici imperativul n'a scăpat de fuziune în limba germanică şi în cea slavă, în care modul acesta a fost înlocuit prin optativ; o urmă nesigură a imperativului vechiu ar fi: v.sl. *moži* din **móžĭ*. Dar nici limba greacă şi nici cea sanscrită şi nici cea iraniană n'au menţinut până în cele din urmă deosebirea dintre subjunctiv şi optativ. In sanscrita posterioară, întâiul mod a fost substituit de celălalt, afară de câteva întrebuinţări speciale; iar în cea helenistică optativul, găsindu-se de timpuriu în luptă cu subjunctivul, şi pierzând puţin câte puţin din teren, având în special în stilul literar un loc fix după timpurile trecute ale indicativului a ajuns, în sfârşit, să dispară cu totul din limba greacă modernă. Pe de altă parte, formele speciale pe care K. Brugmann le-a cuprins sub numele de «*injunctiv*», iar Delbrück sub acela de «*subjunctiv fals*», nu constitue un mod, ci sunt forme cu terminări personale secundare neprevăzute cu augmentul, jucând rolul unui fel de subjunctiv în grupa de limbi indo-iraniană; întrebuinţarea injunctivului în limba indoeuropeană primitivă nu este nicăeri dovedită.

I. Cu formarea timpurilor indicativului ne-am ocupat, vezi pag. 303—316.

II. Sunt două tipuri de *subjunctive* în limba greacă şi cea latină: 1) *Tipul ĕ/ŏ:* de ex., gr. hom. *iomen, phthietai,* lângă *imen, phthito,* at. *edomai* „voiu mânca", *piomai* „voiu bea", (au înţelesul de viitor); în formele lat. *er-i-s, er-i t* (**eso*), e subjunctivul vechiu întrebuinţat ca viitor. Gr. hom. *teisomen, teis-e-te,* cret. *deixei* (vechi conjunctive ale aoristului sigmatic). Gr. hom. *weidomen, weidete, pepoith-o-men;* got. *ōgs* (<**ozi-z* <i.-e. **agh-e-s*), o formă veche a subjunctivului.

2) Tipul *ē* (*ō*) şi *ā*: de ex., gr. *pher-ō-men, pher-ē-te, tim-ō-men, timāte* (pentru *tima-ō-men, tima-ē-te*). Forme vechi ale subjunctivului sunt şi mess. *tithēnti, graphēnti,* cret. *dunāmai,* arcad. *histā-toi* etc. Lat. *fer-ē-s* (vechiu subjunctiv cu vocala *-ē-*); tot aici şi subjunctivul verbelor cu radicalul în *-ā-*: *plant-ē-s* (<**plantā[i]ēs*), precum şi forme de ale viitorului ca: *leg-ē-s, faci-ē-s, audi-ē-s,* etc. şi de ale subjunctivului cu *-ā-*: *leg-ā-s, sist-ā-s, stern-ā-s: doce-ā-s* (pentru *doce[i]ā-s*), *audi-a-s* (*pentru *audi[i]ā-s*); v. slav. *berą;* (<**berā-m*); v. irl. *dober, bera* (<**berā-m*).

Din limba germanică şi cea slavă subjunctivul a dispărut de timpuriu, chiar din perioada preistorică, lăsând numai urme izolate. Cf. v. gs. *tuom,* got. *ōgs* (<**āgh-e-s*), poate şi got. *bairau* (v. Wilmanns, Deutsche Gramm; III, 1 p. 11[2]). V. sl. *bą* (<**bhuānt*), *bądą;* gr. *estōsan* 'sunto'.

III. Formele indoeuropeene ale *optativului* cu sufixii lor *-iē-* (*-iiē-*)/*-ī-*, sunt bine păstrate în limba greacă şi în cea latină.

Tipul -iē- (-iiē-)/-ī-: de ex., în formele atematice: gr. *eiēs, eiē* (<**es-iē-s *es-iē-t*): *eîmen* (<**es-ī-men*), *dido-iē-n*: *dido-î-men thε-iē-n*: *thε-î-men*, etc. In limbn lainǎ, *s-iē-s*: *s-ī-mus, velim, malim* (<**vel-iē-m, *mal-iē-m*), *stēs* (<**stā-iē-s*: gr. *sta-iē-s, duim, faxim* (<**fax-iē-m*), *dixint* (<**dix-iē-nt*), poate aci şi *dēs* (<**dəiē-s*, cf. gr. *dido-iē-s*). In limba germanică, s'a generalizat sufixul *-ī-*; celalalt *-iē-* s'a păstrat numai în unele cazuri; de ex., got. *wileis*, cf. lat. *velīs*, *wileiþ* cf. lat. *velītis*, *wili*, *witi*, v.gs. *sīs*, *sī*, *wizzis*, *wizzi*, etc.

2) *Tipul -ī-*. La formele tematice, sufixul *-ī-*, unindu-se cu *-o-* dă: *-oi-*: de ex., gr. *pher-oi-s*, *paideu-oi*, *lip-oi*, etc.; got. *bairáis*: gr. *pherois*, got. *bairái*; gr. *pheroi*, i.-e. **bheroit*; got. *bairáima*, *bairáiþ*, cf. gr. *pheroite*, etc.; v. sl. *beri*, *berě-te*, *vedi*, *nesi* (<**nesois*, **nesoit*), *znaji* dar *znajite* (*e*>*i* după *j*).

O formaţiune curat helenică este şi aceea a «*optativului eolic*» *túpseia, -eias, -eie, -eimen, -eite, -eian*, căruia i-au servit ca model: întâiu, optativul prezinte **tupoia* (cf. ark. *exelaunoia*), *túpois*,..... *túpoia(n)*, de unde **túpsaia*,..... **-saian*, şi prin disimilare **-seia*,.... **-seian*, lângă care, prin asimilare şi alte influinţe analogice **-seis*, **-sei*, **seimen*, **-seite*, din care ps. 2 şi 3 sing. prin faptul că erau echivoce, n'au putut să se menţină; al doilea, după *étupsas, étupse* lângă *étupsa, étupsan* au pătruns *tupseias, tupseie*, lângă *tupseia, tupseian* (cf. *R.Günther*, IF. XXXIII, p. 407 sqq; *K.Brugmann*, Grdr. II, III² p. 562 sq.; *Brugmann-Thumb*, Gr. Gr.⁴, p. 368 sq. Altfel, *H.Hirt*, IF. XXXV, p. 137 sqq.).

IV. *Imperativul* era un mod amestecat chiar în limba indo-europeană primitivă, după cum a arătat R. Thurneysen (la Thumb op. cit. p. 76 sq.); el a dispărut din limba slavă veche, în care s'a păstrat, poate, numai forma *možĭ* (<**može*); iar funcţiunea sa a trecut în această limbă la optativul prezinte, ale cărui persoana I sing. şi III plurală lipsesc şi se înlocuesc prin persoanele corespunzătoare ale indicativului cu particula *da* (de ex., *da vedą* 'ducam, ut ducam' *da vedątu* 'ducant, ut ducant'). El se formează la pers. II sing.: 1) sau prin terminarea zero: de ex., gr. *ex-ei, stornū*; lat. *ex-ī, plantā, vidē, cape* (<**capī*). gr. *phere, age*, lat. *age*, got. *bair, nim* (pentru **bairĕ, *nimĕ*) etc. [Acest *ĕ* este cel care alternează cu *ŏ* la radicalul prezintelui cf. gr. *pher-ŏ-men*: *pher-ĕ-te* etc.]; 2) sau prin terminarea **-dhi*; de ex., gr. *ithi* 'mergi', *gnōthi* 'cunoaşte'. La pers. III sing: prin terminarea **-tōd*; de ex., gr. *dó-tō, phere-tō* (pentru **pheretōd*); lat. *da-tō, vehi-tō*, (pentru lat. arhaie *vehitōd*) *mementō*. Terminarea *-dau* din limba gotică (deşi nu este clară încă) se bazează, poate, tot pe terminarea indoeuropeană **-tōd*. La pers. III plural: prin mijlocul lui *-nt-* în legătură cu celelalte forme ale pluralului; de ex., gr. *pherontō*, lat. *ferunto*, got. *bairandau*, etc. Pentru formele dialectale însă ale pers. III plurale: gr. *kalenton, pheronton*, etc. şi pentru terminarea aoristului activ şi mediu de la *deîxon, deîxai* se aşteaptă

încă explicarea dorită. (Vezi totuşi *K. Brugmann*, Grdr. II, III², p. 581).

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. comp., pp. 584 593. — *A. Meillet*, Introd. à l'ét. de gramm. comp. des langues i.-e., pp. 192 194. — *Stolz und Schmalz*, Latein. Gramm.⁴ pp. 290 293. — *A. Thumb*, Die griech. Sprache (Geschich. der indogerm. Sprachwiss II, 1. p. 75 sqq). — *A. Walde*, Italische Sprachen, ibid. p. 210 sqq. şi întreaga bibliografie de acolo. — *F. Sommer*, Handb. d. latein. Laut. und Formenlehre³, p. 562 sqq. 578, 583.

INFINITIV, PARTICIPIU, SUPIN.

Din cealaltă categorie de forme verbale, cunoscută sub numele de *forme nominale ale verbului*, menţionăm cele ale *infinitivului*, ale *participiului* şi ale *supinului*:

Formele infinitivului în limba indoeuropeană primitivă par a fi fost de tot reduse. [Meillet merge prea departe când opinează că în această limbă n'ar fi existat de loc infinitive.] Aceste forme se deosebesc de la o limbă indoeuropeană la alta. Pentru explicarea unora dintre ele învăţaţii au căzut de acord; altele însă aşteaptă încă să fie explicate. In general, formele infinitivului sunt, din punctul de vedere al originii şi al formării lor, cazuri de ale singularului (dativul, ori locativul, ori chiar acuzativul) ale unor 'nomina actionis', cu condiţiune să exprime scopul sau ţinta.

I. Tipul infinitivelor dorice şi arcadice în *en* şi *ēn* (ειν, -ην) ca *echen*, *echēn* (=-ειν), *pherēn* (= η) şi *domen*, *domēn* (=-ειν), *domēn* (= -η) sunt formaţiuni nouă, care se rapoartă la un **phereen* şi la unul şi mai vechiu **pheresen* (locativul fără terminări al unui nume verbal) cu contragerea lui *-ee-* în *e* (cum are loc adesea în insulele dorice din Marea Egee) pentru *ē* (ει, η), cf. *R. Günther* IF. XXXII, p. 372 sqq. II. Tipurile *idmen*, *idmenai* sunt cazuri ale unor nume verbale, şi anume: întâiul un locativ, celălalt un dativ. Originea tipurilor *doûnai*, probabil la rad. *dōu̯-lărgită din **dō-* (cf. cipr. *dowenai*, skr. dāvánē), *eîpai*, *enegkai* nu este încă sigură; iar infinitivele *eînai gnōnai* par a fi eşit, după Brugmann (Abrégé, p. 372) din *es-mnai, *gnō-mnai, (alţii din *es-nai?). In limba latină avem: I. Tipul în *re* (*dă-re*, *plēre*, *agere*, *fŏre*) al verbelor active latine, format cu sufixul **-si*, (= **-s-i*) terminarea locativului unui radical în -s. II. Tipul în *-isse* (*vidisse*, *tutudisse*, etc.) este o inovaţiune (v. pag. 314). III. Tipul în *-rī* de la conjug. I II şi IV (*amar-ī*, *mone-rī*, *audi-rī*), format cu sufixul *-sī* (<**s-ai*) şi cu valoarea de infinitiv pasiv şi deponential, este de origine dativală. IV. Şi geneza tipului în *-ī* de la conjug. III (*leg-ī*, *ag-ī*, *dic-ī*, *sequ-ī*) pentru aşteptatul **legerī*, ca infinitiv pasiv, pe lângă *vīvere*, ca infinitiv activ, este dativală. Formele *agī*, *legī* erau primitive şi prin faptul că erau mai scurte, ele au făcut concurenţă celor mai lungi şi

prin acestea mai incomode, până când aceste din urmă au dispărut cu desăvârșire. V. Tipul în *-ier* (*agier, laudarier, amarier*) al infinitivului pasiv cu toate explicările date până acum nu este încă clar. VI. Nici în privința tipului în *-turum* (*daturum esse*) nu s'a dat până acum o explicare definitivă. Totuși vezi Brugmann, Grdr. II, II.[2], p. 507 sq ; H. Hirt, IF. XXXII, p. 217; Stolz, Latein. Gramm. [4], p. 297 sq. Știm însă că latina arhaică avea un infinitiv viitor nedeclinabil în *turum* (provenit de la radicale în *-tu*: *statūrum*: *statura* la *status*), de ex., *Credo inimicos meos dicturum* (C. Gracchus) la care s'a adăogat mai întâiu *esse*, de ex., *dixerunt omnia processurum esse* și prin analogia lui *hoc processurum (esse)* cu *hoc factum (esse)*, a devenit, apoi, declinabil *hanc rem processuram (esse)*

In limba germanică avem: tipul în *-an* (*a* este pentru i.-e. *-ŏ-*, caracterul radicalului prezintelui, iar *n=n(ı)*? cf. gr. *-nai* este adevărata terminare a infinitivului), de ex., got. *baíran, bid-j-an, sit-an, lig-an, wit-an*, v.gs. *ga-n, habē n*, etc. și la infin. conjugării slabe în *ō-n* (prin contracțiune din *-ōja-n)* de ex., *salbō n* „a mirosi", etc. Iar Infinitivul în *-ti* din limba slavă este cazul dativ sau locativ al unui substantiv abstract feminin în *-tis*; de ex., *da-ti* 'dare', *zna-ti, ves-ti, vozi-ti* 'vehere'. Acestui infinitiv corespund în celelalte limbi indoeuropeene subst. feminine cu sufixul *-ti-*, de ex. skr. *pitiš* 'acțiunea de a bea', gr. *phatis* 'povestire', lat. *mors*, got. *sauhts* 'boală', etc.

Cf. *Brugmann*, Abrégé de gramm. comp., p. 371. sqq. —*A. Meillet*, Introd. à l'ét. comparat. des langues indoeurop., p. 248 sq. — *Stolz und Schmalz*, Latein. Gramm., p. 295 sqq. și întreaga bibliografie de acolo. — *Sommer*, Hb. d. lat. Laut- u. Formenlehre[3] p. 629 sqq. — *Leskien*, op. cit. p. 211 sq. — *W. Wilmanns*, Deutsche Gramm. III, I, p. 7 sq. — *A. Thumb*, Griech. Sprache (în Gesch. d. idg. Sprachwiss. II, I p. 77 sq. — *A. Walde*, Italische Sprachen, ibid. p. 209 sq.—*R. Gunther*, IF. 32, p. 372 sqq.

Formele participiale. — I. *La activ*: 1. prezinte și aorist: **-ent, *-ont, *-nt.* a) La radicalele atematice cu și fără reduplicare și la aoriste sigmatice; de ex., *ōn* (pentru *hōn*), lat. *sōns*, *(prae)-sens*, v. sl. *s-y* (<**s-ons* <**so-onts*), gr. *titheis, lexas* (pentru **tithe-nt-s, lexa-nt-s)* etc. La radicale tematice unde se prezintă două formațiuni, după cum *e/o* sunt socotite ca vocale tematice sau ca vocale de sufixe, adică **bhere/o-nt* sau **bhere/ont;* de ex., gr. *pherōn*, lat. *ferēns, vehēns* (<**-ents*); got. *baira-nd-s, giba-nd-s*, f. *frijō-nd ī*; v. sl. *bery, vezy* (<**vedo-ns* (<**vedo-nts*), f. *vezą̀šti, vedšąti* (pentru **vezontī*, etc.), n. *vedy vezy* (pentru **vedą* <**vedo-nt*, etc.). 2) Perfect: **-wet-, *-wes-*; de ex., gr. *weidōs*, gen. *-otos*, f. *wid-uia* (pentru **-usja*); got. *weit-wōps*, la *wait* f., got. *bērus jo-s;* v. sl. *vedu* (<**vedus*), *veduši* (pentru *vedusi* (fem.)). In limba latină nu există exemple sigure de această formațiune. Singura formă corespunzătoare

din limba oscă este *sipus* (<**sēpuōs* sau *sēpwos*). II. *La mediu* (pasiv) : 1) prezinte, aorist şi perfect: **-meno-*, **-mno-*, formaţiunile variază după diferitele limbi; de ex., gr. *pherómenos, tithémenos, pephugménos,* etc. In limba latină sunt urme izolate: *femina Vertu-mnu-s, alu-mnu-s* (= *-m[e]nos*), (cf. gr. *ho trepómenos, ho trephómenos*) etc. V.sl. *vezo-mu, vedo-mu,* etc. (cu *-mo-* poate din *-mno-*) Aici şi v. prus. *po-klausī -mana-s* „ascultat, împlinit". III. *La pasiv*: perfectul: **-to-*. Formaţiunea primitivă a acestui participiu a dispărut din limba latină de timpuriu şi a fost înlocuită prin adjectivul verbal format prin mijlocul sufixului **-to-*: lat. *-tu-* (*vestitus, amatus,* etc.). In limba germanică participiul pasiv se termină la verbele slabe în *-da-* (*-ta-,-þa-*), de ex., got. *salbō-þs,* etc. cf. lat. *amātus*; iar la verbele tari în *ans,* de ex., *baúr-ans, gib-ans,* etc. In limba slavă întâlnim la acest timp trei formaţiuni: cu suf. **-to-* (slav. *-tu-*), **-no-* (slav. *-nu-*) şi **-eno* (slav. *-enu-*); de ex. *dątu pętu, klętu*; *danu, vedĕnu*; *grebenu, nesenu, dvignov-enu, *chvalj-enu* : *chval'-enu,* etc.

In privinţa 'participiului necessitatis', de ex., *oriundus, laudandus* nu s'a spus încă ultimul cuvânt.

Să se compare totuşi, în privinţa originei acestui participiu, F. Sommer (Kritische Erläuterungen, p. 181 sqq.) care discută părerile emise, anume : aceea a lui Ehrlich (KZ. XLII p. 311 sqq.) după care *ferendus, ferundus* ar veni de la pârticipiu prezinte (ceea ce ar explica şi înţelesul activ) + sufixul *-ido-*, adică **ferentidos, *ferontidos*; aceea a lui Niedermann (Mél. Meillet, p. 104 sqq) după care tipul întreg al gerundivului şi gerunziului are ca punct de plecare forme ca *moribundus* eşit din contaminarea lui *moriundus* şi lui **morbendus,* şi care, plecând atât de la **bhu-ŏnd* (la răd. **bhu* : lat. *fū*, gr. φυ-) ce cu sufixul *-o-* şi cu terminarea *-s* ne dă **bhuondos,* de unde lat. *-bundus* (cf. *mori-bundus, rīdi-bundus*), cât şi de la sufixul **-(o)ndo* , ce intră în compunerea formelor verbale latine: *agundus* (pentru **agondos*), *faciundus* (pentru **faciondos*) şi la cele analoage: *amandus* (pentru **amā-ndos*) etc. Altfel Brugmann (Gradr. II 1[2] p. 152) după care *-ndo* al gerundivului şi al gerunziului vine din **-tno-* când se găseşte după vocale; de ex., *dando-* (pentru **da-to-s-*), *im-plendo-* (pentru **ple-tno-*), etc.

K. Brugmann, Abrégé de gramm. comp., p. 333 sqq, p. 336 sq. — *A. Meillet,* Introduction à l'étude comparat. des langues indoeurop., p. 246 sq. — *Stolz und Schmalz,* Latein. Gramm.[4], p. 298 sqq. — *Vondrak,* Vgl. slav. Gramm. II, p. 165 sqq. — *Leskien,* op. cit. p. 204 sqq. — *W. Wilmanns,* op. cit. p. 13 sqq. — *Sommer,* Handb. der lat. Laut- und Formenlehre,[3] p. 635 sqq.

Formaţiunile supinului. — Cel *latin* prezintă o formaţiune în *-tum* şi alta în *-tū*: întâia, este acuzativul, cealaltă, locativul sing. ale unei teme în **-t-ēu* sau **-t-ōu* sau dativul unui radical în

-tŭ; de ex., *specta-tum* „să privească", *memoratu* „de a'şi aduce aminte", etc. Supinului latin în *-tum* corespund în limba germanică substantive în *-tu*: *kustus* 'dovadă', *daupus* 'moarte', *lustus* „plăcere" etc. Cel *slav* în *-tu* este şi el acuzativul unui radical în *-tu*; de ex., *zeš-tu*, *dĕtu*, cf. lat. *datum*, lit. *dĩtu* (din **dĩtu-n*) *etc.*

Cf. *Stolz und Schmalz*, Lateinische Gramm.[4] p 298,[3] 466 sq. — *Leskien*, Gramm. der altbulgar. (altkirchenslav.) Sprache, p. 212. — *Sjöstrand*, De vi et usu supini secundi Latinorum, Lund, 1891. — *Sommer*, Handb. der lat. Lant- u. Formenlehre,[3] p. 634 sq.

XV.

SINTAXA.

Gramaticii comparatişti şi-au consacrat, chiar dela începutul studiilor linguistice, întreaga lor activitate foneticei şi morfologiei limbilor indoeuropeene, lăsând cu totul filologilor grija de a se ocupa cu studiul sintaxei; de aceea, mult timp, gramatica comparată n'a avut nici o influinţă rodnică asupra sintaxei. Numai de vreo cinci decenii linguiştii au început să întrebuinţeze în domeniul sintaxei metoda comparată istorică. Dar ceeace a dat mai cu seamă impulsiune studiului comparat al sintaxei este compararea sintaxei limbii indiene vechi cu cea grecească, între care s'a găsit că este o mare asemănare. Limba vorbită n'a fost neglijată nici în sintaxă; căci, ori găsim în ea factori ce nu sunt arătaţi în cea scrisă, de pildă, accentul frazei, ori, invers, nu întâlnim în ea (sau în tot cazul le întâlnim într'o măsură foarte mică) acele fenomene ce sunt desvoltate în proza literară, de ex., subordonarea, de care limba vorbită se serveşte foarte puţin, iar cea scrisă, din contră, aşa de mult, încât s'au născut perioade artistic compuse şi adeseori complicate.

Linguiştii deci trebue să aibă neapărat în vedere toate formele limbii; pentru ei, bunăoară, inscripţiunile dialectelor greceşti şi italice sunt de mare importanţă, dacă voesc să facă cercetări în domeniul sintaxei acestor limbi; şi acest studiu duce, apoi, la acela al sintaxei comparate a limbii greceşti şi latine, sau a altor limbi înrudite.

Perspective noui s'au deschis în sintaxă şi cu introducerea *metodei psihologice* în locul celei *logice* care a domnit în gramatică din evul mediu şi de care, cu toate acestea, pentrucă a domnit aşa de mult, este greu să se scape cineva cu totul. Linguiştii au început să vadă deci şi în sintaxă: 1, *influinţa analogiei*, de ex., gr. hom. *elaphroteroi ē aphneioteroi* „(ar fi preferit) să fie mai iuţi la picioare decât bogaţi în aur" (pentru *elaphroteroi ē aphneioi*), lat. *audactior quam paratior* „mai îndrăzneţ decât pregătit" (pentru *audactior quam paratus*), etc; 2, *influinţa asimilării*, de ex., *polin hōs Mukēnas eudaimona* „oraş fericit cum sunt Micene" (pentru *hōs Mukēnai* s.-inţ-*eisin*), lat. plautin. *istum, quem quaeris ego sum* „acela pe care îl cauţi eu sunt" (pentru *iste, quem...*) etc.; 3, influinţei contaminării, de ex., gr.

kaka erdō tina „fac rău cuiva“ (pentru *kaka erdō tini* + *blaptō tina*), lat. poster. *senexter* „stânga (pentru *sinister* + *dexter*), etc. Asemenea construcțiuni, provenite prin contaminare, existau și în limba indoeuropeană primitivă.

Cf. P. *Kretschmer*, Einleit. in die Altertumswiss. hgg, von Gercke und Norden, I pp. 222—225.—*K. Brugmann*, Abrégé dc gramm. comp. des langues indoeuropéennes (trad. franç.) pp. 736—744. — *WStreitberg*, Geschichte der idg. Sprachwissenschaft, II, 1 p. 80 — *H. Ziemer*, Junggrammatische Streifzüge in das Gebiet der Syntax (Colberg 1882) passim.—*Azelius*, De assimilatione syntactica apud Sophoclem (Dissert. Upsala 1897)—*Liljeblad*, De assim. syntact. ap. Thucydidem, 1 (Dissert. Upsala 1900).—*Radina*, Die Analogie auf dem Gebiet der Kasusrektion bei der vier griech. Dramatikern (Dissert. Erlangen 1905).—*Middleton*, An Essay on Analogy in Syntax (London 1892). — *Stolz-Schmalz*, Lat. Gr.[5], 357 sq. 456.

Din compararea limbilor indoeuropeene separate rezultă că ele au menținut multe regule și multe construcțiuni din limba indoeuropeană primitivă; așa, bunăoară:

Acordul.

1. — Regulele referitoare la acordul dintre substantiv și predicatul său, ori apoziția sa, ori pronumele său, ori adjectivul ce-i ține locul, în gen, număr, caz și persoană; dar acest acord n'avea încă regule hotărîte în limba indoeuropeană primitivă; de aceea, nu de puține ori vedem fluctuări și excepțiuni, de pildă: *Acordul unui subiect plural neutru cu un verb la singular; sárvā tā te ápi devéṣv astu* „toate acestea ale tale să fie dela zei“, gr. *theoi men ēsan, thnēta de genē ouk ēn* „zei erau, dar generații de muritori nu erau“. Această neregularitate de acord se explică prin faptul că pluralul neutrului era, la început, un colectiv abstract format ca un feminin singular în- *ā*, bunăoară **i̯ugā* 'iuga' „totalitatea jugurilor“. El era mai bine păstrat în limba greacă. Nici în această limbă însă nu se găsește în aceeași măsură la toți scriitorii din diferitele epoce: la Homer, după un subiect neutru la plural, verbul este de cele mai multe ori la singular decât la plural, adică de 386 ori față de 120 ori; în dialectul atic verbul este la singular la Platon și la poeții tragici; dar nu de puține ori este și la plural, mai ales la Tucidide, Xenofon și Aristotel.

Acordul unui subiect plural masculin sau feminin cu un verb la singular: gr. herod. *Esti de metaxu tês te palaiês polios kai tou nēoû hepta stadioi* „sunt șapte stadii între cetatea veche și templu“ etc.; *Acordul unui subiect singular (cu înțelesul însă de plural) cu un verb la plural:* gr. hom. *hōs phásan hē plēthús* „așa grăi mulțimea“, lat. *cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent*, got. *sētun biina mana ei* „mulțimea sta împrejurul lui“, etc.; aceste două din urmă excepțiuni s'ar explica prin analogia, sau prin extensiunea nelogică a celei dintâiu.

Cf. *K. Brugmann*, Kurze vgl. Gramm. p. 643 sq.—*E Audouin*, De la declinaison dans les langues indoeuropéennes pp, 4, 60, 144.—*O. Riemann-H. Goelzer* Gramm. comp. (Syntaxe) p. 17. *J. Schmidt*, Die Pluralbild. der idg. Neutra, p. 4.

Întrebuinţările cazurilor.

2. — Multe din întrebuinţările cazurilor, dintre cari: *Nominativul* exprimă ideea nominală care constitue centrul acţiunii, de ex., gr. *ho patēr agathós esti* lat. *pater est bonus*, etc.; *Vocativul* arată persoana căreia îi se adresează cineva, de ex., ind. *vāyav Indraçca* „o! Vayu şi Indra", gr. hom. *Zeû Páter*, vsl. *prěmilostive gospodi*, etc.; *Acuzativul* este cazul ale cărui deosebitele întrebuinţări ca *acuzativ al direcţiei*, al *obiectului* din care s'au desvoltat *acuz. exclamaţiei* şi acela al *întinderii* (v. Sommer, Vgl. Syntax., p. 14 sqq.) se reduc toate la aceea a complementului unui verb; de ex., gr. *ho patēr phileî ton huión*, lat. *pater amat filium*, gr *polemon polemeîn*, lat. *pugnam pugnare*, gr. *ebasileuse pente etē*, lat. *quinqne annos regnavit*; gr. *diephtharmenos tēn psuchēn*, lat. *nudus bracchia*, gr. hom. *nûn d'eîmi Phthiēn de*, lat. *Asiam venire*, gr. hom. *hēna mēna menōn* Iliada II 292. lat. *quindecim pedes latus* etc.;

Genitivul, fie cel *adnominal*, fie cel *adverbal*, fie cel *pe lângă particule*, este cazul complementului unui substantiv, adjectiv, pronume, verb, adverb, prepoziţiune, interjecţiune, de ex., gr. *tēn toû Láchētos tôn neôn archēn*, „comanda lui Laches asupra năvilor", lat. *Ciceronis domus*, vsl. *domŭ Petrovŭ*, gr. *thaumastos tês sophias*, lat. *sanus mentis*, gr. *enthumoû tôn euergesiôn* lat. *memento beneficiorum*, gr. *hoi stratiôtai ephagon tôn kēriōn*, lat. *omnium Gallorum, fortissimi sunt Belgae*, etc. gr. *neōs Theoû hieros*, lat. *templum dei sacrum*, germ. *heiliger Tempel des Gottes* (dislocat în **Tempel, heilig des Gottes*); gr. *dexiâs*, germ. *rechter Hand*; gr. *erchesthai pedioio*, germ. *uber ebnes Land hingehen*; gr. *hopou gês* lat. *ubi terrarum*, germ. *wohin des Wegs?* gr. *eis emautoû* (*oikian*), lat. *ad Castoris* (*aedes*), *zu Müllers*, gr. *pheû toû andros* „vai de bărbatul";

Dativul, care arată *cui*, sau *la ce* este hotărât ori menit un lucru, se întrebuinţează ca complement indirect al unui verb, al unui adjectiv sau al unui adverb. Din aceste întrebuinţări citǎm: 1, *dativul posesiv* cu verbul „a fi": gr. hom. *oûtis emoi g'ónoma* „Nimeni este numele meu", gr. *ennea tôi kúnes êsan* „el avea nouă câini" lat.. *Gaius mihi est nomen* „G. este numele meu", *tres ei sunt filiae*, „el are trei fiice"; germ. *mir ist not*; 2, *îndoitul dativ: res est mihi saluti, amori* „lucrul e pentru mine salutar, un obiect de iubire", etc. *do (tribuo) alieni rem crimini* „acuz pe cineva de un lucru", etc. 3, *dativul liber*, prin care înţelegem pe acela al *interesului* cu următoarele subîmpărţiri: a) *dat. simpatetic*: gr. *diephthartó te tôi Kroisōi hē elpis*

„speranța pentru Cresus s'a distrus", lat. *versatur mihi ante oculos*, etc.; b) *dativus commodi et incommodi: mi quidem esurio, non tibi*, gr. *toùs Thrâikas toùs tôi Dēmosthénei husterēsantas* „Tracii cari au ajuns mai târziu pentru D.", germ. *er lebt nur seiner Familie*; c) *dativul etic*: gr. *kai moi mē thorubēsēte* „să nu'mi faceți nici un zgomot", lat. *quid mihi Celsus agit?* d) *dativul relațiunii* pentru a arăta persoana în raport cu care o afirmare este adevărată (se traduce prin: în ochii cuiva, pentru cineva): gr. *theoîs alitēmenós esti*, lat. *suum cuique pulchrum est*, germ. *mir ist er tot*; e) *dativul autorului*: gr. *emoi poiēteon* = *mihi faciendum*, gr. *panta hēmin pepoiētai*, lat. *mihi auditum*. 4, *Dativul direcției, destinației* întrebuințat în locul acuzativului cu *in* sau *ad* spre a arăta destinația precum și termenul la care tinde mișcarea: lat. *it clamor caelo, frumentum militibus aducere*. 5, *Dativul scopului*, întins în limba latină: *auxilio subsidio, dono mittere, dare, venire alicui* „trimit, un dar cuiva, viu în ajutorul cuiva", dau un dar cuiva, etc. de ex., *Pausanias venit Atticis auxilio* „Pausania a venit în ajutorul Aticilor". Aici și infinitivul scopului, moștenit din limba indoeuropeană: gr. *dōsō opuiemenai* „voiu da în căsătorie", etc.

Instrumentalul (păstrat ca formă specială în limbile ariene și balto-slave) fie cel *propriu zis*, fie *cel sociativ* (*comitativ*) arată: 1, întâiul, *mijlocul* ori *instrumentul* cu ajutorul căruia se face acțiunea, *întinderea* (în spațiu, în timp), *cauza, măsura, raportul* de ex., gr. hom. *Hosson egō dunamai chersin te rosin te kai sthenei* (Iliada, XX 360), lat. *si summo Jovi argento sacrificassem*. Plaut. Most. 42; gr. *eporeueto têi hodôi*, lat. *Aurelia via proficisci*, gr. (*xun*) *chronōi* «cu timpul» *horis quinque* „în timpul celor cinci ceasuri"; lat. *limōi thaneîn* «a muri de foame», germ. *hungirurirsterban* (același înțeles); gr. *pollōi meizōn*, lat. *multo maior*, germ. *diu mēr* „cu atât mai mult"; gr. herod. *plēthei polloi* „în mare cantitate, gr. *ischuein tōi sōmati* „viguros la corp", lat. *aegrotare animo* „bolnav la suflet", *natione Gallus* „Gal de naționalitate"; 2, al doilea, *însoțirea modul* și *calitatea* ce durează de ex., ved. *devó devebhir ā gamat* «zeul să vie cu zeii», gr. *toîs agathoîs summisge, kakâsi de mē poth, homartei*, Theogn. 1163, lat. *Ipse uno graditur comitatu Achate*, Virg. Aen. I, 312, *dikēi*, lat. *jure, māzen* „ca măsură"; lat *vir summo ingenio* „un om cu mult spirit" etc.

Ablativul (păstrat ca formă specială în limbile ariene și italice) exprimă punctul de plecare al unei acțiuni, *originea, separarea* și *distanța* de ex., *ex illo loco, Roma venit*, gr. *gēs hopoias êlthon* „din ce țară am venit" lat. *nobili genere natus, milibus passuum sex castra posuit* „a așezat tabăra sa la șase mii pași".

Loctivul (păstrat ca formă specială în limbile arice și balto-slave, osco umbrica) arată locul unde se face acțiunea, de ex., *sindhau* «în, sau lângă fluviu» *devéșu* «la sau printre zei», gr. *woikoi* lat. *Romae*, gr. *pediōi pese*, germ. *Sie fiel zu Boden* etc.

Din cercetările făcute, se vede că între întrebuinţările cazurilor pare să fi existat numeroase confuziuni în limba indoeuropeană primitivă, căci erau cazuri, a căror sintaxă prezenta unele puncte de contact cu aceea a unuia sau a mai multor altor cazuri. Aşa, bunăoară, nominativul se întrebuinţa uneori în locul vocativului şi invers; alteori era echivalenţă de întrebuinţări în unele cazuri, între ablativ şi genitiv (de ex., genitivul şi ablativul de origină, de materie, de cauză, de lipsă, genitivul şi ablativul partitiv., genitivul şi ablativul pe lângă verbele ce însemnează: 'a primi', 'a auzi', etc.; alteori, în unele întrebuinţări, ablativul era în concurenţă cu locativul pe lângă verbele ce însemnează: 'a bea', 'a primi', etc., cu instrumentalul, de ex., ablativul şi instrumentalul de cauză, de mod, de materie, de separare; uneori există punct de contact între sintaxa dativului de scop cu aceea a acuzativului şi locativului de scop.

Această schimbare a cazurilor din limba indoeuropeană primitivă a fost însă redusă oarecum în limbile indoeuropeene derivate dintr'însa, şi anume: ceva mai puţin în sintaxa limbii indiene vechi şi ceva mai mult in aceea a limbii greceşti, în care nu mai întâlnim urme de unele concurenţe: de ex., între acuzativ complement direct şi locativ, între acuzativul şi instrumentalul de întindere în spaţiu, etc., dar, mai cu seamă, după epoca homerică libertatea concurenţei între unele cazuri se restrânge şi mai mult. In schimb însă, se produc confuziuni nouă în limba greacă: chiar înainte de separarea dialectelor greceşti nu numai genitivul şi ablativul formau un singur caz, ci şi între dativ, locativ şi instrumental fuziunea a fost completă.

Totuşi, există în unele adverbe forme de ablativ deosebite de genitiv şi cu înţeles de ablativ, de ex., delf. *woikō* „domo", forme de locativ deosebite de dativ şi cu înţeles de locativ, de ex., *oikoi* „domi" *pedoi*, *Isthmoî*, etc. şi forme de instrumental cu un înţeles corespunzător vechiului instrumental, de ex., *lathrē*, at. *kruphē*, etc.

In limbile italice s'au păstrat, ce e drept, multe echivalenţe de întrebuinţare din limba indoeuropeană primitivă: dar, în genere, observăm că, sau unele din echivalenţele de întrebuinţare care par să fi existat în limba această între unele cazuri, s'au menţinut parţial (de ex., sintaxa dativului în limba oscă se deosebeşte mult de aceea a locativului), iar cele mai multe au dispărut fără să fi lăsat urme; sau aceste limbi au întins şi au generalizat echivalenţele care erau parţiale în limba indoeuropeană primitivă între sintaxa unor cazuri şi aceea a altora, ori au stabilit deosebiri complete între alte cazuri, de ex., între genitiv şi ablativ (deşi între sintaxa lor s'au păstrat câteva echivalenţe vechi), ori au fuzionat cazuri, formându-se din două numai unul, chiar din epoca italică, şi din punctul de vedere sintactic şi din acela al formei, de ex., ablativul cu instrumentul. [Uneori confuzia între două cazuri nu s'a generalizat din cauza

limbii literare, care a oprit limba în desvoltarea ei normală, ícum, de altfel, a menținut și pe *s* final ce era pe punctul să dispară; iar din unele concurențe între două cazuri în unele ntrebuințări unul ese victorios în detrimentul celuilalt; de ex., acuzativul asupra genitivului].

Cf. EAudouin, op. cit., passim (în special p. 246 sqq. 342 sqq. — *ORiemann — HGoelzer*, op, cit., passim. — *F. Sommer*, Vergl. Syntax, p. 14 sqq.

Diatezele

Diatezele sau *genera verbi* prin care înțelegem un fel de aspect al acțiunii verbale în raporturile ei cu subiectul, după cum acțiunea este considerată ca săvârșită de dânsul, suferită de dânsul, sau făcută în interesul său, cu participarea sa, de ex., gr., λούω „eu spăl", λούομαι „eu sunt spălat (de altul)", și λούομαι „eu mă spăl" (vezi pag. 297).

Din versurile homerice:

Dōsō d'hepta gunaîkas amumona erga iduias
Lesbidas, has, hote Lesbon euktimenēn hélen autos.
Exelomēn.

Se vede clar deosebirea dintre cele două diateze: cea activă și cea medie; în adevăr, când Agamemnon zice că Ahile *a cucerit* Lesbos întrebuințează activul *helen*, căci nu l'a cucerit pentru dânsul; când însă șeful armatei acheiene spune *am ales* se servește de mediul *exelomēn*, căci alegerea a făcut-o în interesul său.

Cea ce caracteriza limba indoeuropeană primitivă era opoziținea dintre *activ* și *mediu*. Nu exista în această limbă nici *pasiv* adevărat nici *reflexiv* adevărat; verbul reflexiv a început de timpuriu să fie exprimat prin pronumele reflexiv. In limba greacă deosebirea dintre cele trei diateze *activă*, *medie* și *pasivă* nu este tocmai clară. Ceeace constitue mai mult pasivul este regimul prepozițional, iar nu forma verbală, de ex, *hupo toû Miltiadou dameis* „stăpânit de Miltiade" este socotit ca un pasiv; iar *hupo toû Miltiadou pesōn* „căzut sub loviturile lui Miltiade" este socotit ca un activ numai printr'o convențiune gramaticală: în ambele aceste exemple se exprimă aceeași idee; și, poate, la început, unul nu era mai mult pasiv de cât celălalt (cf. Vendryes, Le langage, p. 121 sq). In limba greacă și cea latină sunt unele pasive ca gr. φεύγω „sunt acuzat", πίπτω „ sunt gonit", lat. *veneo* „sunt vândut", *pereo* „sunt pierdut", etc. cari au forma activă. In cele mai multe limbi indoeuropeene separate și deosebirea dintre activ și pasiv este iluzorie.

Adevăratul rol al pasivului este să exprime acțiunea acolo unde nu este vorba despre cel ce o săvârșește. In limba la-

tină avem *currit* „el aleargă", când ne gândim la cineva care aleargă; şi *curritur* „se aleargă" echivalentul lui *currunt* „ei aleargă" cu un subiect nedeterminat, nedefinit, ceea ce este tot una cu „se aleargă". Ceea ce dă pasivului o însemnătate este faptul că în loc să prezinte acţiunea ca un rezultat al intervenirii unui săvârşitor, din contră el o prezintă ca rezultând prin ea însăşi, fără să se introducă vreo noţiune străină, specială. Şi dacă lângă un pasiv se exprimă şi cel ce săvârşeşte acţiunea, atunci acesta trebue să fie socotit ca un punct de plecare al acţiunii, iar nu ca un săvârşitor al ei; de ex., *occiditur a Miltiade* „el este omorît de către Miltiade „însemnează propriu zis „el este omorît" şi punctul de plecare al acestei acţiuni este Miltiade; şi în limba greacă, cea slavă, etc. sunt expresiuni analoage care arată aceasta în chip tot aşa de clar. *Pasivul* poate să nu existe de cât sub forma impersonală: *curritur* „se aleargă", *dicitur* „se zice", *itur* „se merge", *luditur* „se joacă", *pugnatur* „se luptă", *vivitur* „se trăeşte", etc. cu înţelesul de: „cineva aleargă", cineva zice, cineva merge", etc. Şi în limba greacă, în care acest pasiv impersonal este aproape neîntrebuinţat, găsim unele perfecte întrebuinţate astfel, de ex., παρεσκεύασται „preparativele sunt făcute", βεβοήθηται „s'a dat ajutor", etc.

Din acest *pasiv impersonal*, apoi, ca *invidetur mihi* „sunt invidiat", *bene vivitur* „se trăeşte bine", *vitam vivitur* „îşi trăeşte viaţa sa" etc. a eşit *pasivul personal*, ce'l preferă latinul: *invideor* „sunt invidiat", *vita vivitur* „viaţa e trăită", etc. In limba română se întrebuinţează mai puţin pasivul de cât în limba latină; de aceea, multe construcţiuni pasive latine trebue să se traducă prin activ în limba română, în care forma reflexivă serveşte şi pentru pasiv.

Pasivul exprimă adesea o acţiune săvârşită, complet terminată; iată de ce în limba latină (şi în cele romanice) trecutul se exprimă prin mijlocul verbului „a fi"; de ex., lat. *bis post Numae regnum Janus clausus est* „de două ori din timpul domniei lui Numa templul lui Ianus a fost închis (=s'a închis), sau este închis".

De multe ori subiectul nu face el însuşi acţiunea, ci o execută prin mijlocul altuia, de ex., *ton huion edidaxato* „a pus să înveţe pe fiul său", *ta basileia katekause* „a pus să ardă palatul" şi avem în acest caz aşa numită „întrebuinţare cauzativă" a activului şi a mediului.

Cf. *A. Meillet*, Linguist. hist. et linguist. génér., p. 195 sqq. *J. Vendryes*, Le langage, p. 121 sqq.—*Uhlenbeck*. IF. XII, p. 170. tom. *Schuchardt*, IF. XVIII pp. 528—531; S. Ber. d k. Ak. Wien. 123 (1895) pp. 1-91—*A. Philippide*, Istoria limbii române, p. 187 sq.—*Finck*,, KZ. LI. pp. 209—232; Die Haupttypen des Sprachbaus, Leipzig, 1910 p. 133.

Verbe transitive și intransitive.

Acțiunea exprimată prin verb este prezentată ca un act al subiectului; de ex., *Ahile învinge, Hector omoară*, etc.; iată ce exprimă diateza activă în înțelesul larg al cuvântului. Actul însă poate să fie exprimat de verb sau complet, sau raportat numai la un obiect ce se poate exprima separat: de ex. *Ahile învinge pe Hector, Hector omoară pe Patroklu.* Verbele cari au un obiect se zic *transitive;* acelea însă cari n'au nici un obiect se zic intransitive.

Unele verbe sunt de obiceiu intransitive: gr. γίγνομαι „devin", ἔρχομαι „vin", etc. *curro* „alerg", *dormio* „dorm", *eo* „merg", *venio* „vin", etc.; altele sunt intransitive numai la unele timpuri: ἀπώλεσα „am distrus" (trans.), dar ἀπόλωλα „sunt pierdut" (intrans.), ἤγειρα „am deșteptat" (trans.), dar ἐγρήγορα „m'am deșteptat" (intrans.) iar la unele verbe transitive distingem două întrebuințări: una transitivă și alta intransitivă; dar numai la unele din compusele lor; de ex., φέρω „port" (trans.) dar διαφέρω „mă deosebesc", lat. *fero* „port, aduc" (trans.), dar *„differo"* „mă disting" (intrans.), δίδωμι „dau" (trans)., dar ἐνδίδωμι „cedez" (intrans.); în sfârșit, un număr de verbe active se întrebuințează ca transitive sau intransitive: gr. ἐκλείπω „părăsec, las" (trans.) ἐξέλιπε „a dispărut" (intrans.), gr. ἔχω „am, țin" (trans), dar ἔχω κακῶς „îmi merge rău" (intrans.), etc. lit. *lëkù* „las" (trans), *isz lëkù* „rămân" (intrans.), lat. *vorte id* „întoarce aceasta" (trans.), dar *vorte hac* „întoarce-te de partea aceasta" (intrans.).

In cursul desvoltării limbilor indoeuropeene separate însă au loc schimbări: verbele transitive devin intransitive, și invers; iar în două limbi înrudite se poate exprima o idee într'una printr'un verb transitiv, în cealaltă printr'unul intransitiv, de ex., rom. *ajut pe mama*, ger. *ich helfe der Mutter*, etc.

Cf. *Meillet*, Sur les caractères du verbe (Linguist. histor. et linguist. génér., p. 194 sqq. *J. Vendryes*, Le langage, p. 125 sqq. *Ernout*, MSLP. XV, p. 325.

Intrebuințarea timpurilor.

La exprimarea *timpului* trebue să distingem trei momente principale: *prezintele, trecutul,* cari pot fi exprimate prin forme gramaticale proprii, și *viitorul,* ce adesea n'are expresiune proprie. Din limbile indoeuropeene separate, cele germanice au un prezinte și un trecut distincte, clare; cele romanice au menținut prezintele și trecutul latine. Atât unele cât și celelalte exprimă viitorul prin forme nouă. Și sunt motive cari ne fac să credem că și limba indoeuropeană primitivă n'a avut un viitor adevărat.

Prezintele și *imperfectul* pe lângă că arată: întâiul, o acțiune considerată în desvoltarea ei, în durata ei, de ex., γράφω, *scribo* „scriu (actio continua), o acțiune care se repetă, *ploîon es Dêlon Athênaîoi pempousin* „Atenienii trimit în fiecare an o navă în

Delos", rom. *trec în fiecare zi pe acolo* (actio iterativa), de aci și întrebuințarea sa în sentințe și maxime generale: *ho anthrōpos thnētos esti, homo mortalis est* „omul este muritor", și o acțiune pentru împlinirea căreia se face o încercare oare care, se pune o silință oarecare: *peithō tina* „caut să sfătuesc pe cineva" (actio instans, de conatu), mai exprimă apoi o acțiune trecută: *Dareiou kai Parusatidos gignontai paides duo* „Dariu și Parisatis avură doi copii", rom. *el mă chiamă atunci la școală*, etc. și una viitoare: lat. plaut. *peristis nisi iam hunc abducitis*, gr. *en miâi machêi tēnde tēn chōran prosktâsthe* „într'o singură bătălie câștigați această regiune"; al doilea, o acțiune care era în curs să se facă, sau care dura, de ex, ἔγραφον, *scribebam* „eu scriam" *Architektōn Amuntēs epeskeuazen* „Arhitectul Amintes era ocupat cu restaurarea" (actio continua), o acțiune care se repetă: *treceam mereu pe acolo*, gr. *Lichas taîs gummopaidiais tous epidemountas en Spartēi xenous edeipnize* „Lichas chiema la masă pe străinii veniți la Sparta pentru gimnopedii" (actio iterativa) și o acțiune pentru împlinirea căreia se făcea o încercare oare care, se punea o silință oare care: gr. ἔπειθον „căutam să conving", gr. *Philippos Halonēson edidou* „Filip oferea Halonesul"; lat. *quo ibas?* „unde voeai să mergi" (actio instans, de conatu), mai era întrebuințat în povestiri și descrieri de preferință a evenimentelor trecute (în această din urmă a sa întrebuințare era mult restrâns de aorist).

Pe de altă parte, prin cele două timpuri cari arată *trecutul*, anume prin:

Aoristul, se exprimă o acțiune împlinită într'o epocă nedeterminată, acțiune arătată sau cu ideea unei oare care durate: ἐβασίλευσε, *regnavit*, „el domni" (pentru a zice că un rege domni un oare care timp), sau cu ideea accesorie de început: ἐβασίλευσε, regnavit „el deveni rege" (pentru a zice că într'un moment oarecare cineva primi domnia). Iar din cauza neprecizării timpului trecut când s'a împlinit acțiunea, acest timp se întrebuințează, de obiceiu, și pentru povestirea evenimentelor trecute precum și pentru exprimarea unor noțiuni generale, unui fapt de experiență: este vorba despre „aoristul gnomic"; *oudeis eploutēse tacheōs dikaios ōn* „nimeni nu s'a îmbogățit repede, dacă este drept". Iar prin:

Perfectul se exprimă o stare prezentă, rezultată dintr'o acțiune anterioară, de ex., gr. *ōikodomēka oikon* „am zidit o casă", în care acțiunea construirii este arătată ca anterioară momentului când se vorbește, dar rezultatul acelei acțiuni este că edificiul există azi; din contră, *ōikodomēsa oikon* „zidii o casă" (aoristul) arată că acțiunea construirii s'a făcut într'un moment oare care din trecut și rezultatul acțiunii este că edificiul nu mai există azi; se mai arată ideea de permanență, precum și

o acțiune deplin săvârșită: gr. *hosakis kechorēgēke nenikkēe* „ori de câte ori a fost coreg, el a obținut premiul".

Să se observe că pentru cele două înțelesuri ale perfectului latin: acțiunea aoristică (momentană, punctuală) și cea finită (actio perfecta) limba română a diferențiat formele, anume: ea întrebuințează pentru aorist forma latină și pentru perfect pe cea compusă cu habeo: lat. *ego habeo dictum* „eu am zis" și ale cărei începuturi le întâlnim chiar în latina arhaică. Compară exemplul acesta din limba română: *Bine ați venit, boieri, zice acesta, silindu-se a vorbi.*

Viitorul, la rândul său, formându-se dela radicalul verbal pur, exprimă o acțiune viitoare fără nici o idee de durată: γράψω, *scribam* „voiu scrie" (adică ideea pur și simplu) și, uneori, o idee de început: gr. ἄρξω „voiu domni" (pentru a zice că într'un moment oare care în viitor eu voiu primi domnia.

In general, limbile clasice se caracterizează, în primul rând, prin aceea că numai indicativul arată amândouă *status* deodată: *status actionis* (gradul desvoltării acțiunii) și *status temporis* (timpul acțiunii). Toate timpurile celorlalte moduri, afară de unele cazuri particulare, nu exprimă o *idee de timp*, ci arată că acțiunea exprimată prin verb a ajuns la cutare sau cutare punct al desvoltării ei; prin urmare, numai timpurile indicativului și participiului exprimă ideea de timp; celelalte moduri nu o exprimă de loc, afară de optativul și infinitivul cari o exprimă numai în stilul indirect; de ex. λυέτω „să deslege el" (este ocupat cu acțiunea deslegării (actio continua), λυσάτω „să deslege" (acțiune momentană); τεθνάναι „a fi mort" (adică a fi în starea unui mort); *eipen hoti apothanoi ho Periklês*, sau *apothaneîn ton Periklea* „a zis că Pericle a murit" (discurs indirect) pentru *eipen. apethanen ho Periklês* „el a zis: Pericle a murit" (discurs direct).

Cf. *J.Vendryes*, Le langage, p. 118 sqq. — *K.Brugmann*, Abrégé (trad. franc.), p. 593 sqq. — *A.Philippide*, Istoria limbii române, p. 194 sqq. — *F. Sommer*.

Intrebuințarea modurilor în propoziținile principale.

Dintre deosebitele moduri indo-europeene, acela care servește pentru exprimarea «siguranței, realității» este *indicativul;* pentru «nesiguranță și dorință» *subjunctivul* (în unele limbi servesc două moduri deosebite: subjunctivul pentru nesiguranță și *optativul* pentru dorință), pentru «voință» modul *imperativ* și cel subjunctiv.

Câte odată se întrebuințează *indicativul* și pentru a exprima *o obligațiune* (cu verbele: gr. ἔδει, προσῆκεν, ἐχρῆν, ἐξῆν, etc., lat. *debet, licet, oportet, decet, convenit opus est, aequum est, bene est, utile est*, etc. în limba română ne servim în acest caz de optativ sau indicativ) de ex., *edei toûto gignesthai* „aceasta trebuea, ar fi trebuit, să se facă" lat. *oboedire debes* „trebue, ar

trebui să asculţi)", *un ordin, o îndoială: eipōmen ē sigōmen? ē ti drasomen* „să vorbim sau să tăcem? sau ce să facem?", apoi, *o dorinţă şi o condiţiune,* care pot să fie socotite şi ca nerealizabile cu imperfectul, aoristul şi, mai rar, cu mai mult ca perfectul indicativului: *modul ireal: ei ekeleues, epoioun an* „dacă tu ai porunci, eu aşi face-o [dar tu nu poruncesti, deci nu o fac] *praesens modi irrealis; hoc si accepissem, dedissem* „dacă aşi fi primit aceasta, aşi fi dat [dar n'am primit] *praeteritum modi irrealis; eithe ezē* „o dacă ar fi trăit încă").

Pentru *nesiguranţă* servea *subjunctivul,* care exprimă: în limba greacă *îndemnarea, ezitarea, porunca, oprirea,* la Homer şi *eventualitatea* (gr. *iōmen* „să mergem", *eipōmen ē sigōmen* „trebue să vorbesc sau să tac", *mē omoseis* „să nu juri", etc.), în cea latină: *îndemnarea, nedumerirea, posibilitatea* şi *concesia (quid facerem?* „ce era să fac?", *parēres* „să fi ascultat", *dicat* sau *dixerit aliquis* „ar zice, sau ar putea zice cineva", *quis crederet Graecos Xerxem victuros esse*" cine ar fi putut să creadă că Grecii vor învinge pe Xerxe?„ *Oderint, dum metuant* „admit să urască, numai să se teamă") precum şi *voinţa* (alăturea de imperativ) şi *dorinţa.* In limba română, pentru exprimarea dorinţei avem un mod aparte, iar pentru voinţă serveşte subjunctivul; posibilitatea însă şi concesia se redau cu mare greutate prin acest mod; aşa că de multe ori suntem nevoiţi să întrebuinţăm modul indicativ, sau cuvinte ca „pot" „admit" şi altele de felul acesta la indicativ, de ex., *roges me, qualem deorum naturam esse dicam;...* „să admit că mă întrebi ce natură socotesc eu că aibzeii...", sau: „să mă întrebi, de pildă,...".

Pentru *o dorinţă* realizabilă se întrebuinţează în limba greacă, *optativul* (fără ἄν, singur sau precedat de εἴθε, εἰ γάρ căruia corespunde în limba latină subjunctivul singur sau precedat de *ut, utinam* (gr. *ô paî, genoio patros eutuchesteros* „o fiul meu! de ai ajunge într'o zi mai fericit de cât tatăl tău!" gr. *eithe zōiēs* „o de ai trăi"; lat. *vivas* sau *utinam vivas* „o de ai trăi" care mai exprimă [însoţit fiind în limba greacă, de particula ἄν] *posibilitatea, condiţiunea, îndoiala,* şi o *afirmare* mai puţin hotărîtă de ex. gr. *eudaimōn an eiēn* „aşi fi fericit", *hoc sine ulla dubitatione confirmem* „aşi confirma aceasta fără nici o îndoială") Pentru a se exprima: *o poruncă, o oprire, o voinţă,* se întrebuinţează: *imperativul* (de ex., gr. *houtōs echetō hōs su legeis* „fie aşa cum zici tu", *mi fili pare bonis* „fiule, ascultă de cei buni"; dar şi cu subjunctivul îl traducem în limba română: *hinc abi* „să pleci de aici", *ne parueris malis* „nu asculta sau să nu asculţi de cei răi", *paretote bonis non malis* „ascultă de cei buni nu de cei răi", etc.; imperativul în *-to* se întrebuinţează în maxime generale şi mai ales în textele de legi. Imperativul este înlocuit, în dialectul poemelor homerice şi uneori în dialectul atic, prin infinitivul (prezinte sau aorist), exprimând o *rugăciune* sau o *comandă* (de ex., gr. hom. *eipemenai*

moi, Trôes „voi spuneţi-mi...“; să se compare şi expresiunile franceze: *Disposer les troupes sur trois lignes*, etc. In sfârşit: In povestiri, şi în descrierea simţimintelor sufleteşti, dar numai în limba latină şi în cea lituanică (căci în celelalte limbi indoeuropeene nu există o asemenea construcţiune), se întrebuinţează *infinitivul*, zis „al povestirii„ (istoric), care înlocueşte imperfectul indicativului şi se traduce în limba română, franceză printr'un imperfect; *Tunc omnes laeti, laudare, plaudere, clamare* „atunci toţi veseli, lăudau, aplaudau, strigau“. Se mai întrebuinţează infinitivul şi în exclamări: *Te fugere tam turpiter!* „e bine să fugi într'un chip aşa de ruşinos!“

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé (trad. franc.), p...—*Riemann-Lejay*, Syntaxe latine[3] pp. 246—268.—*Riemann-Goelzer* Gramm. comp. du grec et du latin. Syntaxe, pp. 296—340, *A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. des langues indoeurop. p.... *A. Philippide*, Istoria limbii române, p. 188 sqq. —*F. Sommer*, Vergleich-Syntax, passim.

PROPOZIŢIUNEA

Definiţiunea propoziţiunii

Multe şi variate definiţiuni s'au dat din vechime şi până în timpurile noastre *propoziţiinii* (lat. sententia „gândire. opiniune exprimată“), anume: aceea a lui Dionisiu Trax (cf. edit. G Uhlig, p. 22,5) şi a lui Priscian, a cărui definiţiune este: «oratio est ordinatio dictionum congrua sententiam perfectam demonstrans», şi a fost menţinută până târziu de tot, când a fost părăsită, din cauza propoziţiunilor formate dintr'un singur cuvânt şi înlocuită prin altele, ca aceea a lui H. Paul (Prinzip[3] p. 110), a lui B. Delbrück (Grundfr. p. 136), a lui Sutterlin (Das Wesen der sprachl. Gebilde [1902] p. 144 sq), a lui Dittrich (Wundt's Philos. Stud. XIX, p. 93 sq [Zfroman-Philol. XXVII, p. 202), a lui Meillet (Introd. à l'étude comp. des langues indoeurop.[2], p. 320), etc. Cu toate acestea, până azi, nu există o definiţiune a propoziţiunii care să fi obţinut aprobarea tutulor linguiştilor. ŞI Wundt (Völkerpsychol. I, 2, p. 240), a căutat să dea o definiţiune propoziţiunii; când zicem «*Dumnezeu*», după acest învăţat nu avem o propoziţiune; din potrivă, când zicem «*Dumnezeu există*» avem. In acest din urmă caz este vorba despre o reprezentare complexă şi mintea noastră prinde această idee complexă o descompune în elementele ei constitutive şi afirmă sau neagă un raport ce există între ele; de ex., avem în mintea noastră ideea de *arbore verde* şi distingem această idee complexă în cele două elemente ale ei: *arbore* şi *verde* şi apoi stabilim între ele un raport, ceea ce din punctul de vedere psihologic este adevărat.

Alţii socotesc să este necesar pentru propoziţiunea indoeuropeană să existe o formă finită a verbului şi definesc propozi-

ţiunea ca o grupă de cuvinte din care face parte o formă finită a verbului. Aceasta este caracteristica propoziţiunii indoeuropeene: predicatul este exprimat printr'o formă verbală; putem spune deci că propoziţiunea indoeuropeană era o propoziţiune verbală.

Sunt însă şi propoziţiuni nominale, compuse din două nume puse unul lângă altul cu valoarea unul de subiect, iar celălalt de predicat; de ex., *omnia praeclara rara.*

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de grammaire comp. d. langues p. 659 sqq.—*P. Kretschmer*, Sprache (Einleit. in die Altertumswiss. hgg. von Gercke und Norden, I p. 224 sqq.—*J. Vendryes*, Le langage, p. 82 sqq.

Propoziţiunea simplă.

3. — *Construcţiunea propoziţiunilor.* Propoziţiunea se compune de regulă în limbile i.-e. separate şi în limba i.-e. primitivă din subiect şi predicat. Erau însă şi propoziţiuni formate dintr'un singur cuvânt care, sau se raportau la altele compuse din mai mulţi membri şi numite reduse, ori concentrate, în felul lui: „da", „nu", „bine", sau nu se refereau, cum sunt de pildă, vocativele: Aule, Ἀχιλλεῦ etc., imperativele: gr. φέρε lat. fer: i.-e **bhere*, etc., verbele impersonale: lat. *itur'* (ce păstrează încă valoarea impersonală) şi interjecţiunile. [In această categorie intră şi verbele impersonale ce arată fenomene naturale însoţite aci de subiect aci nu, şi fără să se ştie care tip anume era mai vechiu, de ex.) v. ind. *váršati*, gr. ὕει lat. *pluit*, got. *rigneiþ*, vbg. *dъždĭtĭ* «plouă», lângă v. ind. *vātō vāti* «vântul bate», etc.

Predicatul nu era reprezentat în limba indoeuropeană primitivă numai printr'o formă verbală; ci şi printr'una nominală, cum se vede din însemnatele rămăşiţe de propoziţiuni nominale, compuse din două substantive alăturate, din cari unul joacă rolul de subiect, iar celălalt de predicat, cf. exemplul deja citat: *omnia praeclara rara.* Dar şi copula aci era exprimată şi reprezentată prin verbul i.-e. **es-mi* «sunt» şi, poate, prin formele lui * *bheu-* «a deveni, a creşte» şi altele, în felul celui v. ind. *tvám hi ratnadhā ási* «căci tu eşti generos» şi celui: gr. *polu pherteros ēen* «era cu mult mai brav», etc., aci nu era: *hōs gar ameinon* «căci aşa (era) mai bine» gr. hom. *kreissōn gar basileus* „căci regele (este) mai puternic"; v. ind. *tvám várunas* „tu (eşti) Varunas"; v. pers. *manā pitā Vištāspa* „tatăl meu (este) Vištaspa". De altfel, chiar azi lipseşte copula în limbile balto-slave, de ex., lit. *dẽvas malonus* «Dumnezeu (este) milostiv». Tipul normal al propoziţiunii nominale în limba indoeuropeană este fără copulă. Cele mai multe limbi cunosc propoziţiunea nominală curată, fără copulă: limbile semitice, finezo-ugriene, (cf. ung. *az ég kék* „cerul (este) albastru"), limbile din familia bantu.

Copula a început să se introducă în propoziţiunea nominală când s'a simţit nevoia să se exprime *modul* sau *timpul*. (cf. gri hom. *heîs de tîs archos anēr boulēphoros estō* „unul să fie ma. marele şi dătătorul de sfaturi", unde s'a introdus copula căci este nevoie să se exprime modul; precum şi homer. *to detoi xeinēion estai*. Acesta va fi darul tău de ospitalitate", copula s'a introdus spre a exprima timpul.

In limba latină însă propoziţiunea nominală pură este excepţională; tipul normal este cu copula, de ex., *Deus bonus est*. Aşa este şi în limba română şi în cea franceză, etc. [Verbul **es-mi* avea la început un sens concret şi însemna: 'a exista', de ex., *Deus est* «Dumnezeu există»; înţelesul «a fi» nu era încă cunoscut. Trecerea acestui verb în funcţiunea de copulă se explică prin faptul că, insistându-se asupra numelui predicativ, ideea cuprinsă în verb, nu mai avea importanţă şi a dispărut; iar verbul a ajuns să exprime, cu modul acesta, numai un raport.]

Propoziţiunea indoeuropeană este foarte variată: fie care nume din propoziţiunea nominală sau verbală, poate, ca şi verbul, să fie lămurit de diferite determinări: de un nume în genitiv, de un adjectiv, de un demonstrativ, de un numeral; adjectivele, de asemenea, pot fi determinate; apoi, fie care din elementele propoziţiunii poate fi multiplu: pot să fie două sau mai multe subiecte, două sau mai multe complemente de diferite feluri, două sau mai multe adjective; pot, în sfârşit, să se unească două elemente cari joacă acelaşi rol prin particule atone, având înţelesul: «şi, sau, cum, etc.».

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de grammaire comp. d. langues i.-e., p; 662 sqq. *J. Vendryes*, Le langage, p. 144 sqq.— *Meillet*, MSL. XIV, p. 1 sqq. *Gauthiot*, M. S. L. XV, p. 225. — *S. Szimonyei*, Die ungarische Sprache, p. 403.— *J. et E. Marouzeau*, Mélanges Sylvain Levi, p. 151.

Propoziţiunea compusă.

Pe lângă propoziţiunile simple sunt şi altele compuse, anume: cele *coordonate* şi cele *subordonate*.

I. *Propoziţiunile coordonate* sunt: 1, cele orânduite una lângă alta fără nici o legătură între dânsele (asundeta) şi, de cele mai multe ori, în ordine cronologică în felul lui:

Este frumos voiu eşi

Să se compare, bunoară, următoarele versuri homerice:

Manti kakôn, oupō pote moi to krēguon eipes
Aiei toi ta kak' esti phila phresi manteuesthai

„Calhas, tu cobe, în veci nu mi-ai spus ceva plăcut, răul ţi-a fost tot deauna plăcut să prezici". Dar sunt şi cazuri în

cari legătura cu o propoziţiune precedentă şi prepararea unei propoziţiuni următoare se poate arăta şi prin demonstrativul **to-*; de ex., gr. hom. *hênia de sphin sunchuto*: *toîs men Automedōn heureto tekmōr* «hăţurile s'au încurcat, la aceasta Automedon a găsit un mijloc», got. *sa ist sunus meins sa liuba þamma hausjaiþ* «acesta este fiul meu cel iubit pe acesta trebue să-l ascultaţi» şi, *alla to thaumazō, idon enthade Mentora* «mă mir de aceasta, am văzut acolo pe Mentor». Şi nu trebue să scăpăm din vedere că în exemple de felul acestor două din urmă trebue să vedem originea atât a propoziţiunilor relative, cât şi a celor subordonate introduse prin 'că'. Firește că după ce a avut loc o mică schimbare s'a ajuns la: «acesta este fiul meu cel iubit pe *care* trebue să'l ascultaţi» şi «mă mir *că* am văzut acolo pe Mentor».

2 sau legate între dânsele prin unele particule simple: *şi, însă* (v. ind. *vā, ati, ca*; gr. *kai, de, ē, (v)e*, lat. *et, que, ve*; got. *iþ*, i.-e. **ŭe, *eti, *qŭe*), ori duble: *şi—şi* (v. ind. *ca—ca*; gr. *kai—kai, te-te*, lat. *et-et, que-que*; i.-e. **qŭe-*qŭe*) întrebuinţate în amândouă coordonatele, în felul lui:

Este frumos, deci voiu eşi.

Cf., gr. hom. *duseto t'ēelios skioōnto te pâsai aguiai* (Od. II 388)" lat. *mihi benest et tibi malest* (Plaut, Most. 52); *illa tamen se non habitu mutatve loco, peccatve superne* (Horatius), etc.:

II. *Propoziţiunile subordonate.* — Este neîndoios că forma propoziţiunii secundare derivă din aceea a propoziţiunii principale; rămâne însă să vedem dacă această evoluţiune a început chiar din epoca indoeuropeană primitivă sau nu, întrucât părerile emise de către linguişti în această chestiune se deosebesc. K. Brugmann, bunăoară, crede că desvoltarea aceasta a început, după toate probabilităţile, din epoca comunităţii indoeuropeene, la care face să se sue apariţia propoziţiunilor relative şi conjunctive. Sunt alţii cari au tăgăduit existenţa hypotaxei pentru perioada indoeuropeană primitivă. Existenţa propoziţiunii secundare nu se poate tăgădui. Pronumele relativ latin *quis*, gr. *hos*, v. ind. *jas* arată că exista ceva în acest sens şi că propoziţiunea relativă şi-a luat naştere în perioada indoeuropeană comună. După E. Hermann propoziţiunea secundară era foarte puţin desvoltată în această perioadă; el pune desvoltarea completă a propoziţiunii secundare greceşti în epoca prehelenică, de vreme ce evoluţiunea parataxei în hypotaxă se poate urmări chiar în poemele homerice, de ex., în propoziţiunile condiţionale şi în cele temporale introduse cu *prin*, cf. hom. *ei moi ti pithoio! to ken polu kerdion eiē* „Vorba-mi ascultă ce-ţi spun, doar e mult mai cu cale (adică: dacă tu mă asculţi, o să fie mult mai bine) (Il. VII 28). *Alla su men mē pō katadūseto môlon Arēos· prin g'eme deûr' elthoûsan en ophthalmoîsin idēai.* „Nu

te amesteca în lucrările lui Marte: mai'nainte vezi-mă (doresc să mă vezi) aici înaintea ochilor tăi (adică: nu te amesteca.... înainte de a mă fi văzut) (Il XVIII, 134. *Oude min anstēseis' prin kai kakon allo pathēistha* „Tu nu-i vei mai reda vieața: mai înainte tu trebue să mai suferi o altă nenorocire (adică înainte de a fi suferit o altă nenorocire). Iliada XXIV, vs. 551. — Că parataxa homerică însă trebue socotită, în general, ca o frază mai veche a construcțiunii propoziționii grecești, aceasta nu este de admis.

Firește, e nevoie să se mai facă cercetări comparative și asupra raportului între parataxă și hypotaxă în textele din epoca posterioară, scrise într'o limbă care se apropie mai mult de cea cotidiană, și anume: în inscripțiuni, în papirus-uri și în literatura veche bisericească și populară, în cari vorbirea paratactică apare mai pronunțată, precum rezultă din studiile făcute în această direcțiune de către învățați. Numai propozițiunile nominale trebue să fie considerate în fiecare limbă indoeuropeană separată ca foarte vechi și mai ales legătura unui predicat nominal cu subiectul său fără copulă.

In adevăr, s'a observat că acolo unde cele mai multe limbi indoeuropeene moderne au propoziționi secundare, în limba indoeuropeană primitivă par să fi fost diferite forme nominale, așa cel puțin se vede din cele două limbi clasice vechi: indiana și greaca. Aceste forme nominale pot fi: 1, sau un participiu care are aceleași complemente (ca și formele personale ale radicalului verbal căruia aparține) și care joacă în textele cele mai vechi ale celor două limbi indiană și greacă un rol destul de mare și de variat, și anume: aci raportându-se la subiect, sau la complementul unui verb, sau la complementul unui nume, aci formând al doilea element al unei propoziționi nominale combinată cu una verbală, aci întrebuințându se în povestirea unei acțiuni, aci arătând unele contraste, etc. (de ex., skr. *tám devá bibhyato nópāyan* «zeii n'au venit la dânsul, căci se temeau», gr. *ho adikos logos nosôn* („pentru că este bolnav") *en hautôi pharmakōn deîtai sophón;* 2, sau unele *nume primare* vechi frecvente în grupa de limbi indo-iraniană cu o valoare complet verbală, cărora în celelalte limbi indoeuropeene corespunde infinitivul, însă mai puțin liber și cu un caracter mai mult sau mai puțin verbal; de ex., v. ind. *pītáye* „acțiunea de a bea" din propoziționea: *ā tvā gīrbhir mahām huvé.... indra sómasya pītáye*, ce se traduce în limba română printr'o propozițione subordonată sau printr'un infinitiv: „prin imnurile mele, pe tine care ești mare, te chiem, o Indra, ca să bei (spre a bea) *soma*"; 3, sau un *compus* în care intră chiar aceste nume primare vechi în compunere; de ex., compusele grecești: *hēduepēs dēmoboros*, etc. ce se traduc pe lângă „cu farmec în graiu" și „mâncător de norod" și prin propoziționi relative: „care vorbește frumos" și „care prăpădește pe al său norod"

(cf. A. Meillet, introd. à l'ét. comp. d. langues indo-européen. pp. 336—342).

Caracteristicile unei propoziţiuni subordonate par să fi fost: 1, *pentru perioada lingvistică indoeuropeană*, două: a) *pronumele relativ* (v. ind. *yá-s*, gr. *hos*, i.-e. **i̯o s*), de ex., gr. hom. *entha de Sisuphos eske, ho kerdistos geneʼandrôn* „acolo trăi Sisif cel cel mai viclean dintre oameni (care fu cel mai...)„ şi *conjuncţiunile formate cu radicalul relativului* **i̯o-* (v. ind. *ya-d*, gr. *hó, hoti, hote*,: i.-e. **i̯o-d*, ce a fost înlocuit în limbile italice prin *kuod* devenit **kuom* cu înţelesul temporal şi prin **kuid*, de unde formele latine: *quod, quom* [*cum*], *quid;* precum şi gr. *hōs, hēos, heōs, heiōs*, etc.), de ex., gr. hom. *olophuromenēn, ho moi aietos ektane chênas* „când mă tângueam că vulturul omorîse gâştele mele", *ouk alegō, heiōs moi echephrōn Pēnelopeia zōei*" n'am nici o grije cât timp trăeşte pentru mine Penelope înţeleapta", etc.

b) *Locul ocupat de propoziţiunea subordonată*, care, de obiceiu, urmează celei independente, de ex., gr. hom. *auton dʼou sapha oida, pothen genos euchetai einai* „pe el nu'l cunosc bine şi din ce neam se trage"; lat. plaut. *dic sodes mihi, quid hic est locutus tecum* „spune-mi, te rog, ce a vorbit acesta cu tine"

2, *pentru perioada de desvoltare a limbilor indoeuropeene separate:* a) *Substituirea de persoană* (care lipsea din limba vedică) era, la început, independente de caracteristica subordonării prin mijlocul unei conjuncţiuni. Modul cel mai vechiu de a reda cuvintele altuia lângă reproducerea directă, era aceea că povestitorul reproducea astfel cuvintele altuia, ca şi cum ideile, observările, chestiunile, etc. proveneau de la acelaşi personagiu; de ex., Paris, se exprimă, înainte de a merge Idaios la Greci, astfel (Iliada VII 563): *Ktḗmata dʼ. . . panta ethelō domenai* „averile toate . . . bucuros *le-aşi da*"; iar Idaios reproduce aceste cuvinte Grecilor ca propria sa observare, adică: *Ktēmata men . . , pantʼ ethelei domenai* „avuţia întreagă . . . bucuros *vʼor da-o*". Precum vedem Idaios îşi însuseşte până la un punct impresiunile, ideile lui Paris şi de aceea el întrebuinţează persoana a treia. Această substituire s'a păstrat şi când cuvintele reproduse depindeau de o propoziţiune principală cu un verb „a zice, a pretinde"; pe urmă şi cu un verb care exprimă „teama", „deliberarea"; de pildă, gr. *peinô* (pers. I) „mi e foame" devine în propoziţiune subordonată: *eipen hoti peinêi* (pers. III) „el zice că-i era foame"; etc.; lat. *esurio* „mi e foame" devine la rândul ei în propoziţiune subordonată: *dixit se esurire* „zice că-i era foame", *ti apokrithô* „ce (trebue) să răspund" devine în prop. subordonată: *Ou gar ēidei ti apokrithêi* „nu ştia ce (trebuea) să răspundă)" etc. Cu timpul această substituire începe să se întrebuinţeze din ce în ce mai mult şi devine un semn caracteristic al subordonării. b) *Substituirea de mod* care, de asemenea, trebue să fi provenit din faptul că povestitorul şi a însuşit

punctul de vedere al subiectului acțiunii povestite; de ex., gr. *epaptene' pêi phugō* „se întreba cu grije: unde *să fug*?“ (unde ar putea să fugă?“ care devine aci *epaptēne pêi phugêi* „unde are *să fugă*„?, (subjunctivul) aci, ceeace este de preferat: *epaptēne pēi phugoi* „...unde putea să fugă“ (optativul). De aci întrebuințarea optativului pentru a exprima trecutul lângă și în locul subjunctivului De această întrebuințare se leagă, apoi, și aceea a optativului pentru indicativ, vezi pag. 343; c) *Inlocuirea pronumelui relativ prin alte radicale pronominale.*

Propoziținile subordonate, la rândul lor, sau: 1, nu prezintă nici un semn gramatical, având numai o dependență logică cu cele principale, de ex., gr. herodot. *ēōs te dē diephaine kai egenonto epì tôi akrōtēriōi toû oureos* (pentru: *hóte egénonto...)* „se lumina de ziuă, când ajunseră pe un vârf al muntelui“, *all'horâis, ô Sōkrates, dikaia dokeî legein Prōtagoras* (pentru: *hoti dikaia...*) „dar vezi o Sokrate, că Protagora pare că spune lucruri drepte“ (Platon în Protagora), etc.; lat. *sane ego displiceam: sunt alii legati* (aici este vorba despre o concesie) „să zicem că vă displac, sunt alți delegați“ (Tacit, Hist. IV, 58), *dedisses huic animo par corpus: fecisset* (este vorba despre o condiție) „dacă ai fi dat acestuia un corp asemenea curajului, ar fi făcut“ (Plin. Ep. I, 12, 8); *venisti paulo ante in senatum: quis te ex tanta frequentia salutavit* (unde este vorba despre un raport de timp) „când ai venit cu puțin înainte în senat, cine dintr'o mulțime așa de mare te-a salutat“ (Cic. Cat. I, 16), etc., sau 2, sunt legate în așa chip între dânsele prin pronumele *relativ*, prin *cel demonstrativ, întrebător* și *nedefinit*, precum și prin *conjuncțiunile completive, finale, cauzale, temporale, condiționale, concesive, consecutive* și *comparative*, în cât această legătură de dependență este și mai strânsă, în felul lui:

Pentru că este frumos voiu eși.

Să dăm câteva exemple din limba greacă și din cea latină: 1. Din cea greacă: *Toîsi d'epeith' hērōs Aiguptios ērch' agoreuein, hos dē gērai kuphos eēn kai muria ēidei* „pe urmă începu să vorbească eroul Egiptiu; el se încovoiase din cauza bătrâneții și cunoștea nenumărate lucruri“ (Hom., Odisea,). *Oida gar, hotti kakoi men apoichontai polemoio* „știu doar că numai mișeii stau departe de luptă“ (Hom., Il, XI, 408). *Punthanetai* (prez. istoric) *ho Sulosôn, hōs hē basilēiē perielēluthoi es toûton ton andra* „aflând Siloson că acela a devenit rege“ (Herod. III 140). *Boulomai se legein* „voesc să vorbești“. *Phrassometh' ē ke neōmeth' eph' hēmeter' ē ke menōmen* „ne vom gândi dacă ne ducem acasă ori mai stăm aicea“ (Hom., Iliad. IX, 619). *Kai epitēdes se ouk ēgeiron, hin' hōs hēdista diagēis* „într'adins nu te-am deșteptat, ca să te folosești de aceste clipe bune“ (Plat., Crit. p. 43). *Hepesthe, hopoi an tis hēgêtai* „ur-

maţi-le unde vă vor conduce" (Tucid. II, 11). *Mē me kteîn' epei oukh' homogastrios Hectoros eimi* „nu mă ucide că nu sunt frate de-o mamă cu Hector" (Hom. Iliad. XXI, 95). *Ouk alegō heiōs moi Pēnolopeia zōei* „n'am nici o grije cât timp trăeşte pentru mine Penelope" (Homer). *Ei de ke mē dōōsin, egō de ken* (în dialectul atic corespunde *an) autos helōmai* „dacă ei nu'mi dau, eu însumi voiu lua" (Hom., Iliad. I 137). *Epeidē doîen phialēn hoi oinochooi* „ori de câte ori paharnicii prezentaseră cupa". *K'ei mē pepoitha, toûrgon est'ergasteon* „Chiar fără să cred în ele eu tot voiu executa planul meu" (Eschil, Choeph. 296). *Elpida de dē tina echomen, hōste mē thanêin* „avem în adevăr oare care speranţă, că nu vom fi omoriţi" (Eurip., Or. 52). *Kai chalepōteroi esontai, osōi neōteroi eisi* „vor fi cu atât mai supărători, cu cât sunt mai tineri" (Platon, Apol. 39 D). *Adikeîte polemou archontes* „greşiţi că începeţi (începând) războiul".

2. Din cea latină: *Quis volet magistratus facere, faciat* (Festus). *Et quid non multi poterant iuvenes, hic semper solus agebat* (Carm. ep. 520,7). *Sumne ego stultus qui rem curo publicam?* Plaut. (Pers. 75). *Sed ego sum insipientior qui* (=cum ego) *rebus curem publicis* (Plaut., Trin. 1057).[1] *Multum ei detraxit quod alienae civitatis erat* (=acest fapt că el era dintr'un oraş străin.....). *Vereor ne solicitudines tuas augeam* „mă tem că îţi voiu mări grijile". *Accidit ut bellum indiceretur* „s'a întâmplat că războiul a fost declarat". *A te quaero utrum profectus sit an domi manserit. Ut gratias ago dedicavi* (CIL. VI, 269 d.). *Socrates accusatus est quod iuvenes corrumperet* (subjunct., căci este vorba despre părerea acuzatorilor). *Donec eris felix multos numerabis amicos* (Ovidiu). *Di me perdant, si ego tui quicqum abstuli* (Plaut., Aul. 645). *Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam* (Vergiliu). *Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? Itane me dii ament, ut ego nunc laetor* (Terent. Heautontim. IV, 3, 8).

Din exemplele citate mai sus se vede că pron. relativ şi toate conjuncţiunile prin cari se leagă de propoziţia principală diferitele categorii de propoziţii subordonate, anume: cele *completive* (care joacă rolul de subiect şi de complement direct sau indirect), cele *circumstanţiale* (care joacă rolul de complement circumstanţial) şi cele *relative* (care corespund complementelor numelor şi sunt introduse printr'un pronume relativ) sunt urmate: 1, în limba greacă, de *indicativ*, de *subjunctiv* (urmat uneori, de particula *an)* (mai rar ca în latina), *optativul potenţial, iterativ* şi *oblic* sau al discursului indirect, de *infinitiv* şi *participiu;* în cea latină, de *indicativ* (rarisim?) care arată un fapt real şi sigur, de *subjunctiv* care este mult mai des ca în limba greacă,

[1] In aceste din urmă două exemple vedem la Plaut transiţia dela indicativ la subjunctiv în propoziţiile relative care înlocuesc cele consecutive şi cauzale.

și nu este limbă indoeuropeană în care indicativul să fi fost înlocuit prin subjunctiv în propozițiile subordonate, într'o măsură așa de întinsă ca în cea latină, care exprimă un fapt a cărui realitate absolută scriitorul nu o garantează, sau o idee emisă de alt cineva în privința căreia scriitorul nu voește să'și iea nici o răspundere, sau o idee nedeterminată, o idee generală, de un *participiu* (mai rar ca în cea grecă) și de *optativul oblic* sau *al discursului indirect;* și mai observăm că, în limba greacă, în propozițiunile subordonate al căror verb trebue să fie la indicativ sau la subjunctiv, dacă verbul propoziționii principale este la *prezinte* ori la *viitor*, el este și la *optativ*, fiindcă verbul propoziționii principale este la *trecut*, jucând rolul ce'l joacă și formele verbale trecute ale subjunctivului latin; iar în limba latină, în propozițiunile subordonate al căror verb trebue să fie la subjunctiv, el este la o formă sau a *subjunctivului prezinte*, fiindcă verbul propoziționii principale este la prezinte ori la *viitor*, sau a *subjunctivului trecut*, fiindcă verbul propoziționii principale este la un timp trecut.

Avem, prin urmare, ceea ce se numește *concordanța modurilor* pentru limba greacă, și *concordanța timpurilor* pentru limba latină; dar pe când optativul în grecește nu este, în general, obligator; din contră, subjunctivul, în latinește este obligator. In adevăr, scriitorii buni latini aplică cu rigurozitate, chiar în cazuri în cari logica îngădue să fie neglijată, regula concordanței timpurilor. Sunt, ce e dreptul, și excepțiuni (vezi Riemann-Goelzer, op. cit. pp. 731—734), dar ele sunt rare și datorite totdeauna unor motive de *sens* sau de *stil*.

Inovațiuni. Tot din compararea limbilor indoeuropeene rezultă că în aceste limbi au avut loc și unele inovațiuni dintre care cităm: optativul oblic sau al discursului îndirect (potențial), optativul iterativ, indicativul ireal, substituirea de persoană (stilul indirect), substituirea de mod și de timp (concordanța modurilor și a timpurilor), acuzativul cu infinitivul și genitivul și ablativul absolute:

1. — *Optativul oblic (potențial).* — Schimbarea de mod apare în limba greacă, în cea italică și în cea germanică. Și este vorba despre desvoltarea optativului potențial, care, cu cât s'a desvoltat mai mult în propozițiunile secundare cu atât el a devenit caracteristica subordonării.

Intrebuințarea acestui mod, ca reprezentant al indicativului și al subjunctivului din discursul direct, este preferat în limba *greacă*, când propozițiunea principală cuprinde un timp trecut de ex., gr. hom. *epaptēne de hekastos hopēi phugoi aipun olethron* „fie care se întreba încotro putea să scape de moartea cea groaznică" (discurs direct: *epaptēnen: hopēi phugō*, ce poate deveni în stilul indirect: *epaptēnen, hopēi phugēi* „se întreba

unde are să fugă" sau ceea ce este de preferat: *epaptēnen. hopēi phugoi* „se întreba unde el putea să fugă [să scape de..]), El a eşit din propoziţiuni ca: *ton ktamenai memaōs, hos tis toû g' antios elthoi* „gata să omoare pe ori cine putea să i se împotrivească" apoi cu un colorit subiectiv: „oricine, bunăoară, i s'ar fi împotrivit"), unde optativul la început era potenţial (prezentând acţiunea ca posibilă) şi numai prin influinţa propoziţiunii principale a primit un colorit subiectiv (discurs indirect) şi a pierdut înţelesul propriu, care distingea în propoziţiunile principale pe optativul potenţial de indicativ, adică înţelesul nesiguranţei. A avut loc deci o deplasare de înţeles, născându-se o nouă funcţiune a acestui mod care convenea numai propoziţiunilor subordonate. Domeniul principal al optativului indirect erau în primul rând: 1, propoziţiunile care exprimă o dorinţă şi care au subjunctivul după un verb principal care nu este la timpul trecut; 2, întrebările deliberative introduse cu *ei*, „dacă"; 3, propoziţiunile relative introduse cu *hote, hoppote* „când, ori de câte ori". Iar la Homer, unde propoziţiunile enunţătoare cu optativul oblic încă nu'şi fac apariţia, întâlnim acest mod numai în propoziţiunile întrebătoare şi relative. Şi numai după epoca homerică optativul oblic a primit o amplă desvoltare şi a fost transportat ca o categorie gramaticală constituită şi ca semn al subiectivităţii, la propoziţiunile subordonate enunţătoare şi cauzale.

Desvoltarea optativului potenţial ca reprezentant al subjunctivului şi al indicativului din discursul direct, nu se poate urmări aşa de bine în limba *italică*, ca în cea greacă, pentru că în perioada preitalică subjunctivul şi optativul erau deja fuzionate, sincretizate şi pentru că chiar din această perioadă optativul potenţial era şi reprezentantul indicativului din discursul direct. Lat. *orabat, quod hic esset scriptum, ut fieret (scriptum esset* este subjunctivul discursului indirect ca reprezentant al optativului indirect); *imperativ, ut ea fierent, quae opus essent (essent*=erant din discursul direct este subjunctivul discursului indirect: „care după dânsul erau trebuincioase în momentul când ordinul era dat"; *quae opus essent* deci fac parte din ideea subiectului verbului *imperavit).*

In latina arhaică acest subjunctiv în funcţiune de *optativ indirect (oblic)* nu este aşa de mult desvoltat: este încă indicativul întrebuinţat în multe locuri; de ex., *specta, quam arte dormiunt* (Plaut, Mostel. 1172); chiar în latina clasică, în toate operele scrise într'o limbă care se apropie de cea populară întâlnim şi *indicativul;* de ex., *vides propinquitas quid habet* (Cic. AH. XIII, 18), *quantum fuit carus declaravit supremus dies* (în inscripţiuni); dar, mai cu seamă, în limba latină posterioară indicativul rămâne aproape neschimbat în propoziţiunile subordonate subjunctivale.

2, *Optativul iterativ.* — Şi aici avem a face cu o desvoltare

analoagă aceleia a optativului oblic. Întâlnim optativul iterativ, ca reprezentant al subjunctivului, în propoziţiunile secundare care aparţineau timpului trecut şi serveau să exprime o acţiune repetată; de ex., *agorêi de he pauroi Achaiôn nikōn, hoppote koûroi erisseian* „puţini dintre Achei îl birueau în arta vorbei, în cazul când tinerii voeau să se iea la întrecere", adică „..ori de câte ori se luau la întrecere"; *hoi Chaldaîoi misthoû estrateuonto hoppote tis autôn deoito* „Haldeii erau plătiţi, ori de câte cine va avea nevoe de serviciile lor", dar: *.....strateuontai hopotan tis autôn deētai* „....sunt plătiţi când cineva are nevoe de serviciile lor" (subjunctivul: *deētai*). Ideea de *repetare* nu era în optativul însuşi, ci era dată de propoziţiunea principală care conţinea un timp trecut cu însemnarea *iterativă*. Acest optativ iterativ şi-a luat naştere din propoziţiuni ca *alla kai allous paueskon mnēstêras, hotis toiaûta ge rhezoi* „ci opream pe ceilalţi pretendenţi, când ei voeau să facă (vreo nedreptate)".

3. *Atracţiunea modală.* — Dacă propoziţiunea principală arată un lucru ca o simplă concepţie a spiritului, ca posibil, sau ca imposibil de realizat, în acest caz propoziţiunile secundare care aparţin aceluiaşi cerc de idei, iau parte la aceeaşi întrebuinţare de moduri pe care o observăm la propoziţiunea principală; anume: Optativul după un optativ care exprimă o dorinţă sau o posibilitate; indicativul unui timp trecut după un trecut al irealităţii sau al presupunerii nerealizabile; de ex., gr. *elegen hōti agathous echoi philous hoi heautôi boēthoîen* „el zicea că avea buni prieteni cari îi veneau în ajutor" (dar în greceşte se poate întrebuinţa şi imperfectul: *hoi heautôi eboēthoun)*; gr. homer. (Il. XIII 344) *mala ken thrasukardios eiē hos tote gēthēseien idōn ponon oud'akachoito* „ai fi fost doar cu firea împietrită, dacă ai fi stat fără milă cumva să priveşti acest zbucium". *Hōs m'ophel' ...oichesthai propherousa kakē anemoio thuella ....entha me kûm' apoerse* „bine ar fi fost dacă.... m'ar fi luat să mă zboare un vifor năpraznic.... unde valul m'ar fi înghiţit".

Aplicarea regulei, numite atracţia modală, este aşa de generală în limba latină, încât întâlnim subjunctivul chiar în cazul în care ne-am fi aşteptat la indicativ:

Quibus de rebus et alias saepe nobis multa.... disputata sunt et quondam in Hortensii villa quae est ad Baulos, cum eo Catulus et Lucullus, nosque ipsi postridie venissemus quam apud Catulum fuissemus (Cicero). Ne-am fi aşteptat la indicativul *fueramus* în loc de *fuissemus* pentru că propoziţiunea serveşte să arate un fapt care în adevăr a avut loc.

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé (trad. franc.), pp. 686 sq., 692 sqq. 710 sqq., *A. Meillet*, Introd. à l'ét. compar. des langues i.-e., p. 335 sqq.—MSL. XVI, p. 1 sqq —*E. Hermann*, XXXII, p. 481 sqq.; Griech. Forschungen, p. 1 sqq.— *Stolz u. Schmaltz*, Latein. Gramm.[4], pp. 476 sq. 522 sq.—*W.*

Wilmanns, Deutsche Gramm, III, I,[2] p. 237 sqq. — *Urtel*, Über dem homer. Gebrauch des Optativs d. abhäng. Rede (Programm Weimar 1884). — *O. Riemann*, Syntaxe latine[4], p. 399. — *Antoine*, Mél. Boissier, p. 27 sqq. — *A. Thumb*, Die griech. Sprache (Gesch. der idg. Sprachwiss. II, 1. p. 86 sqq.). — *Pfister*, Wfkl. Phil. (1911) p. 809 sqq. — *Radermacher*, Wien. Stud. XXXI, p. 5 sqq., sp. 8. qq.

4. Procedarea însă referitoare la originea *Acuzativului cu infinitivul* și a *participiilor absolute* a fost mai complicată. Ele au provenit prin deplasări în construcțiunea sintactică.

Acusativul cu infinitivul.

Intâia construcțiune «Acuzativul cu Infinitivul», care și-a luat naștere în cazuri în cari acuzativul formează obiectul verbului transitiv, de care depinde și infinitivul, (de ex., gr. hom. *Thōrêxai he keleue karêi komoōntas Achaious pansudiêi* „poruncește lui să înarmeze pe Acheii cei pletoși cât mai de grabă; lat. *unum hunc plurimae consentiunt gentes populi primarium fuisse virum* „cea mai mare parte din națiuni sunt de aceiași părere că acesta a fost întâiul cetățean al patriei sale" în cari acuzativele *he* și *unum hunc virum* sunt obiectele directe ale verbelor *keleue* și *consentiunt*, de cari depind și infinitivele *thōrēxai* și *fuisse)*, se găsește : în limba sanscrită, cea greacă, cele italice și, în parte, în cele germanice, mai ales la Notker, la care se vede și influința latină (de ex., got. *wântun sih geist gisēhan* „existimabant se spiritum videre", Notker, Ps. II. 28, 30: *Ër sih saget kot sin* „se deum esse dixit") și cele slave, în care ea trebue atribuită înfluinței greco-latine (de ex., v. sl. *kogo mę nepĭštujątŭ narodi byti* „cine zice mulțimea că sunt eu"? Luc. 9, 18). Dar ceeace este curios e că întâlnim construcțiunea aceasta și în cazuri unde ori acuzativul ori infinitivul nu depinde de verbul transitiv, de ex., *Credunt Pythagorae auditorem fuisse Numam* „se crede că Numa a audiat pe Pytagora" și în acest caz acuzativul se ia ca subiect al infinitivului, iar acesta ca verb finit, raportându-se la dânsul.

Această deplasare în construcțiunea propozițiunilor își are explicarea în faptul că *acuzativul cu infinitivul*, din punctul de vedere istoric, înlocuește o propoziție paratactică, al cărei subiect și verb corespund : întâiul, acuzativului iar celălalt, infinitivului, de ex., *Caesar dixit Gallos in Italiam transisse* „Cezar a zis că Galii au trecut în Italia" se bazează pe o altă construcțiune mai veche paratactică : *Caesar dixit: Galli in Italiam transierunt.* Ceeace a servit ca model acestei substituiri a construcțiunii paratactice prin cea hypotactică sunt, pe de o parte, verbele „a simți și a declara" urmate de un îndoit acuzativ, de ex., *Athenienses victorem Miltiadem declarant*, iar, pe de alta, construcțiuni ca: *veto te exire* „te opresc de a eși".

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. comp. (trad. franç.) p. 638 sq. — *Stolz u. Schmalz*, Lateinische Grammatik, p. 426 sqq.. — *P. Kretschmer*, Sprache (in Einleitung in die Altertumswiss.[3] hgg. von Gercke und Norden, I. p. 514). — *W. Wilmanns*, Deutsche Grammatik, III, 1[2] p. 240 sqq. *Vondrak*, Altkirchenslawische Grammatik, p. 315.

Participii absolute.

Şi cealaltă construcţiune care se găseşte în limba greacă veche, cea latină, cea germanică, etc. sub denumirile de „Genitivul absolut, Ablativul absolut, dativul absolut" etc. a luat naştere în cazuri, în cari genitivul şi ablativul aparţineau dela început ca genitiv sau ca genitiv ablativ, în limba greacă, ca ablativ-instrumental şi uneori ca ablativ locativ, în limba latină, verbului principal; de ex., gr. hom. (Il. VIII 118) *toû d'ithus memaôtos akontise Tudeos huios* „asupra lui care se repezea în faţă a tras cu arcul fiul lui Tydeus"; lat. *Sole oriente aves eantant* „pasările cântă la răsăritul soarelui".

După ce însă genitivul şi ablativul au început să fie socotite ca formând cu participiul un fel de subordonată (de timp, de mod, de cauză, de condiţiune, etc.), atunci ele s'au deslipit de legătura aceea care le unea cu verbul de care depindeau şi au fost socotite ca subiecte ale participiului; de ex., *toû d'ithus memaôtos akontise Tudeos huios* care la început însemna „asupra lui care se repezea în faţă a tras cu arcul fiul lui Tydeus" a primit în urmă înţelesul: „când acesta se repezea în faţă a tras cu arcul asupra lui fiul lui Tydeus"; iar *Sole oriente aves cantant* trece la însemnarea: „(în momentul) când soarele răsare pasările cântă".

Şi numai atunci construcţiunea genitivul absolut ori ablativul absolut a fost constituită, când ea a început să se întrebuinţeze şi acolo unde nici nu era cerută şi nici nu era unită cu verbul principal; de ex,, gr. hom (Il. I 88): *ou tis emeu zôntos kai epi chthoni derkomenoio soi koilêis para nêusi bareias cheîras epoisei sumpantôn Danaôn* „nimeni n'are să te atingă.... atâta timp cât eu voiu fi in vieaţă..."

In modul acesta s'au desvoltat: genitivul şi locativul absolut în limba sanscrită (de ex., *teṣām hottiṣṭhatām, uvāca* „când s'au ridicat ei, el a grăit". *sám asmiñ jāyamāna āsata* „când s'a născut el, ei erau aşezaţi lângă", dativul absolut în limba gotică (de ex., *sitandin þan imma ana stauostola insandida du imma qens is*, cf. gr. *„kathēmenu de autoû epi toû bēmatos apesteilen pros auton hē gunē autoû* = pe când el şedea pe tribună soţia lui a trimis la dânsul) şi în limbile balto-slave (de ex., v. sl., *i vŭsĭdĭši dŭšteri jeje... reče cěsarji*, cf. gr. *kai eiselthousēs tês thugatros autês... eipen ho basileus*=şi după ce a intrat fiica ei... a zis regele).

Cf. *K. Brugmann*, Abrégé de gramm. comp. (trad. franç.) p. 644 sq. — *Stolz und Schmalz*, Lateinische Grammatik, p. 388 sq.

Ordine cuvintelor în frază

Ceeace constituea caracteristica limbii indo-europeene primitive era *ordinea cuvintelor relativ liberă, aşezarea encliticelor după întâiul cuvânt şi alternarea formelor întonate şi neîntonate.* Dintre limbile indoeuropeene vechi separate cea indiană veche, cea greacă şi cea latină etc., care în lunga lor perioadă de întrebuinţare a limbii scrise, au putut să desvolte şi anumite regule stilistice, au păstrat multe din trăsăturile caracteristice ale limbii indoeuropeene primitive în construcţia generală a propoziţiunilor. Să luăm, de pildă, pentru ordinea cuvintelor propoziţia *Romul a fundat Roma*, care se poate exprima în limba latină: fie prin *Romulus Romam condidit*, fie prin *Romam condidit Romulus*, fie, în sfârşit, prin *condidit Romam Romulus*, şi înţelesul general nu suferă nimic, căci Romul va arăta totdeauna subiectul acţiunii, condidit acţiunea împlinită şi Roma sçopul acestei acţiuni. Iar dintre limbile indoeuropeene moderne numai cele balto-slave se apropie mai mult de această caracteristică a limbii indoeuropeene primitive; din contră, cele romanice şi cele germane prin ordinea fixă a cuvintelor, au fost mult mai puţin păstrătoare în această privinţă. De ex., în aceeaşi propoziţiune, în limba franceză care este analitică, *Romulus fonda Rome* ne este cu neputinţă să schimbăm ordinea fără să se schimbe înţelesul sau fără să facem chiar o propoziţiune neînţeleasă; iar în limba germană, în propoziţiunea principală verbul ocupă totdeauna al doilea loc pe când subiectul şi obiectul (sau atributul) se pot pune la început sau la sfârşit: *der Vater ist gut* sau *gut ist der Vater*, într'o propoziţiune subordonată însă verbul se pune totdeauna la sfârşit după subiect şi obiecte: (man weiss dass) *der Vater gut ist.* Ordinea aşezării cuvintelor este de o însemnătate mare în limbile clasice vechi, căci ea exprimă chipul particular, unic, prin care scriitorul a văzut, a simţit, a înţeles lucrurile într'un moment dat, într'o împrejurare determinată.

Exemplul luat din Horaţiu (Od. II, 16. vv. 27—30.

..... Nihil est ab omni
Parte beatum
Abstulit clarum cita mors Achillem
Longa Tithonum minuit senectus

ne arată că în traducerea pe care o facem în limba română suntem nevoiţi să păstrăm *ordinea cuvintelor*, chiar în detrimentul raporturilor sintactice, dacă voim să redăm exacta gândire a poetului.

In adevăr, dacă schimbăm ordinea cuvintelor şi avem în vedere raporturile sintactice, adică facem ceeace se numeşte construcţia frazei, avem traducerea următoare:

„Nu există fericire completă (perfectă). O moarte înainte de

vreme a răpit pe Achile cel vestit ; o bătrânețe lungă a consumat pe Tithon". Traducerea este fără îndoială fidelă, dar ea nu exprimă gândirea exactă a poetului. Dacă însă păstrăm, și trebue să păstrăm, ordinea cuvintelor, fără să ținem seama de raporturile sintactice în limba latină, atunci avem traducerea această : „Nu există fericire completă. In plină strălucire (clarum) o moarte înainte de vreme a răpit pe Achile ; în mijlocul (în sânul) unei vieți eterne (longa) bătrânețea a consumat pe Tithon." Iată gândirea exactă a lui Horațiu.

Rolul așezării cuvintelor la cei vechi era mai ales acela de a atrage atențiunea asupra cuvintelor ce trebuia să fie scoase la iveală ; de aceea, ele erau așezate la începutul sau la sfârșitul propoziției ; de ex., lat. *vicit ergo Hannibalem non populus romanus, sed senatus Carthaginiensis*, l-a învins deci pe Anibal (cel neînvins pân'atunci), nu poporul roman, ci senatul Cartaginean" ; gr. hom. *êlthon egō pausousa to son menos* „venii să-ți alin supărarea" ; *to de kai tetelesmenon estai* „și acest lucru trebue să fie împlinit", etc., astfel *vicit, carthaginiensis, êlthon, to,* sunt la începutul ori la sfârșitul propozițiunilor, pentrucă asupra acestor cuvinte se insistă în special.

Din compararea limbilor indoeuropeene separate se pot deduce unele principii pentru ordinea cuvintelor indoeuropeană ;

In povestiri, bunăoară, verbul se pune de preferință la începutul propoziției sau frazei și este totdeauna întonat, de ex. v. ind. *asty uttarasyâṃ diśi devâtnâ Himâlayo nâma nagâdhirâjaḥ*, „se găsește la nord regele munților, Himalaia cu numele, el însuși de natură divină" ; gr. hom. *esti polis Ephurē muchôi Argeos hippobotoio* „este o cetate Efira în fundul țării prin Argos, păscutul de cai" ; lat. *est in Carpathio Neptuni gurgite vates* „este în marea carpatiană proorocul lui Neptun".

In propozițiunile declarative și în cele întrebătoare, din contră, verbul se pune de preferință la sfârșit ; de ex., *aliter alia aetas tractanda est* „toate vârstele trebue să fie tratate într'un chip deosebit " ; gr. *ho chronos pheugei* „timpul trece (fuge)" ; gr. *erōtô tis êlthe,* lat. *quaero quis venerit* „întreb cine a venit".

Cuvintele cari se determină unele pe altele sunt de obiceiu apropiate, astfel, când mai multe cuvinte formează o grupă, cuvântul ce determină se pune înaintea celui determinat : gr. *agathos patēr* „bunul tată", lat *decem discipuli* „zece elevi". Pe de altă parte, complementele (substantivele, adjectivele verbelor) precedă cuvintele pe cari le determină ; așa că verbul spre a fi precedat de toate aceste complemente, este aruncat tocmai la sfârșit: lat. *Athenienses, propter Pisistrati tyrannidem, omnium civium suorum potentiam extimescebant* „Atenienii se temeau mult de puterea tutulor cetățenilor lor, din cauza tiraniei lui Pisistrat".

Adjectivul atributiv precede de cele mai multe ori, pe când apoziția substantivală în regulă generală stă în cel de al doilea

loc: v. ind. *dyāúš pitā*, gr. *Zeûs patēr, Jū-piter*, dar germ. *Vater Zeus* „tată Zeus".

Particulele neîntonate, pronumele nehotărîte, neîntonate sau întonate şi pronumele personale enclitice stau îndată după întâiul cuvânt al propoziţiunii: gr. hom. *ándra moi ennepe, Moûsa,...* „cântă-mi, Muză, pe eroul...", *ei de kai mē dōēisin,...* „dacă el nu vrea s'o dee..."; *outi katakteinei* se abţine, fireşte, să-l facă să piară,"; lat. *si quibus eiectus silvis...* nu cumva a fost aruncat în vre-o pădure deasă...", *me quoque* „eu însu-mi", *ne qua scire dolos* „să nu afle într'un chip oare care viclenia".

Prepoziţiunile sunt adesea prepuse sau postpuse substantivului sau adjectivului; în acest din urmă caz ele sunt întonate sau enclitice: gr. *philōn ápo* „departe de prieteni", *Likiēnde* „în Licia"; lat. *nobiscum* „cu noi" *Hispania tenus*, „până în Spania", etc.

Studii noi de abia de câtăva vreme au început să se facă în acest domeniu; şi metoda de cercetări abia a început să se precizeze: trebue să se deosebească, mai întâiu, diferitele tipuri de propoziţiuni şi în fiecare din ele să se determine unele grupe a căror ordine a cuvintelor este esenţială.

Intr'o propoziţiune nominală, bunăoară, chestia această se reduce numai la subiect şi la predicat; şi dacă verbul este exprimat el face parte din predicat şi locul verbului în raport cu predicatul este un ce secundar. Ordinea normală a cuvintelor este în limba greacă şi cea latină: *Ho patēr agathós esti, Pater bonus est* sau *agathos éstin ho patér, bonus est pater*, după cum se insistă mai mult sau asupra ideei de tată, sau asupra celei de bunătate.

Intr'o propoziţiune verbală grupele esenţiale sunt: *subiectul, verbul, complementele* (directe sau indirecte) putând însă şi fie care grupă să cuprindă unul sau mai multe cuvinte după cum subiectul este însoţit de epitete sau de raporturi variate şi verbul de adverbe mai mult sau mai puţin numeroase. Şi este vorba să stabilim, mai întâiu, dacă subiectul precede verbul, ori verbul precede subiectul şi, apoi, cum se orânduesc complementele în această ordine a cuvintelor.

Ei bine, în fiecare limbă această ordine şi locul respectiv al subiectului şi al verbului, afară de ordinea cuvintelor de o valoare morfologică (vezi pag. 246) s'au stabilit, fireşte, după ce a trecut un timp destul de îndelungat, şi ea se prezintă şi în limbile vechi clasice ceva mai fixată, decât cum se pare la întâia vedere cf. gr. *edoxe têi boulêi* „a găsit cu cale adunarea" *Purrhos epoiēse Athēnaios* „Piros a făcut-o Atenianul", gr. inscr. (sec. VI în. de Hr) *Nikandrē m'anethēken hekēbolôi iocheairēi* „Nicandra m'a consacrat meşterei săgetătoare".

Regulele date sunt câteva din principalele regule care privesc ordinea cuvintelor în propoziţiune. Dar scriitorii clasici le ne-

glijează nu de puține ori fie pentru a produce un oare care efect, fie pentru varietate și armonie, fie din cauza metricei.

Cf. *A. Meillet*, Introd. à l'ét. comp. d. langues i-e., pp. 330-335. — *H. Weil*, De l'ordre des mots dans les langues anciennes [3], Paris, 1879, passim, în special p. 20 sqq. — *S. Feist*, Kultur... der Indogerm., p. 60 sq. — *J. Vendryes*, Le langage, pp. 93 132, 167 sqq. — *L. Havet*, Mélanges Nicole, pp. 225-232. — *Marouzeau*, La phrase à verbe être en latin, Paris, 1910; Rev. de philol. XI (1906), p. 309 sqq. — *Kieckers*, Die Stellung des verbs im Griechisch. und in d. verwandten Sprachen, Strassburg (1911) p. 64 sqq.; IF. XXX p. 145 și XXXII p. 7.

XVI.

SEMANTICA

Semantica

Studiul desvoltării înţelesului cuvintelor, numit *semantică* sau *semasiologie* constitue întru câtva o disciplină aparte; şi numai în ultimele decenii când învăţaţii au început să se ocupe de aproape de principiile ei, a luat o desvoltare mare. Astfel, azi, acţiunea cauzelor sociale în inovaţiile aduse înţelesului cuvintelor este, în chipul cel mai sigur, recunoscută şi exact determinată. Un lucru însă să nu uităm că nu este bine să considerăm toate schimbările de înţeles în globo, adică în masă. Mult timp, zice Meillet, învăţaţii s'au mărginit să clasifice schimbările de înţeles nu numai din punctul de privire logic, ci şi să le prezinte ca un rezultat al diferitelor metafore: să ne gândim la opera filologului francez A. Darmesteter *(La vie des mots)* şi la clasificarea propusă de dânsul care este destul de artificială, deosebind fenomene diferite în aparenţă, dar cari, în ultimă analiză, se rapoartă la aceleaşi procederi. Cel care a scos la iveală realităţile psihice şi sociale cari se ascund sub aceste abstracţiuni este M. Bréal (*Essai de semantique*[3] p. 279 sqq), dar observaţiile sale, deşi sunt expuse cu atâta fineţă, nu duc la nici un sistem. Iar acela care arată prin ce joc complex de asociaţii şi de percepţii cuvintele îşi schimbă înţelesurile, substituind pentru totdeauna punctelor de privire logice examenul amănunţit al realităţii psihice şi făcând cu neputinţă să se mai vorbească despre metaforele limbagiului în chip vag, este Wundt (Die Sprache). Dar şi acest învăţat admite că nu asociaţia, elementul de bază al actelor psihice care intervine în schimbările de înţeles, este cauza eficientă care le determină. Motivul pentru care nu s'a putut ajunge până acum la nici o teorie completă, cu toate studiile făcute asupra desvoltării sensului cuvintelor, este că s'a voit să se ghicească faptele şi nu s'a înţeles să se urmeze istoria cuvintelor şi să se scoată din această istorie principii fixe. Şi se ştie că nicăeri nu se pot hotărî *a priori* condiţiunile de producere ale fenomenelor mai puţin ca în semantică; şi dacă, adeseori, nu este cu putinţă să determinăm condiţiunile unei schimbări de înţeles particular, cauzele generale însă ale acestor schimbări ne sunt cunoscute pentru ansamblu şi se pot clasa în chip si-

stematic faptele observate şi explicările sigure date, spre a deduce că *sub numele de schimbări de înţeles, sunt reunite faptele de naturi distincte, cari depind de fapte cu totul deosebite unele de altele şi al căror studiu n'ar putea să formeze un capitol unic în linguistică.*

Iar constituirea unei semantice generale numai atunci ar putea să aibă loc, după Vendryes, când, centralizând faptele scoase din fiecare limbă asupra schimbării sensurilor, vom putea să stabilim câte-va principii, nu din punctul de vedere numai logic, cum s'a procedat până acum, ci din punctul de privire psihologic. Istoricul evoluţiunii semantice a cuvintelor se vede în chip luminos în articolul lui Meillet «*Comment les mots changent de sens*», reprodus în opera acestuia *Linguistique historique et linguistique générale*, pp. 230—271, şi în lucrarea lui Vendryes *Le langage*, pp. 225—248.

Cf. *W. Wundt*, Völkerpyschologie, Bd. I, Die Sprache, Strassburg 1911—1912.—*H. Paul*, Prinzipien der Sprachgeschichte[5], p, 74 sqq. In privinţa termenilor *semantică*, *semasiologie şi senatologie* vezi *Bogrea*, Studii de semantică (Dacoromania, III [1923] p. 424 sq).

H. Paul explică această disciplină prin expresiunile: *însemnare uzuală* (generală) şi *însemnare ocazională:*

Pentru toţi indivizii cari vorbesc aceiaşi limbă fiecare cuvânt, abstracţie făcând de etimologia sa, reprezintă o idee al cărei sens este bine determinat. Acest sens, firește, devine mai mult sau mai puţin întins după experienţa fie căruia; în general însă, sensul, ideea se adaptează cuvântului prin care este exprimat.

De ex., cuvântul cal nu reprezintă acelaşi lucru pentru naturalist, ţăran şi orăşean; dar, în regula generală, sensul acestui cuvânt este acelaşi pentru câteşi trele aceste persoane. *Acesta este sensul uzual, general.*

Când însă gimnasticul vorbeşte despre calul de lemn şi soldatul vorbeşte despre berbece (aries), primul înţelege prin acel cuvânt „un aparat de gimnastică" iar al doilea înţelege prin acel cuvânt „maşina de război". Şi unul şi celălalt dau acestor cuvinte un sens special, altul de cât cel uzual, şi cer auditorului să iea aceste cuvinte cu acelaşi înţeles. *Acesta este sensul ocazional.*

Pe întrebuinţarea ocazională se bazează întreaga evoluţiune a sensului cuvintelor într'o limbă. In adevăr, se întâmplă ca sensul nou şi ocazional să devină de o întrebuinţare generală şi prin aceasta un cuvânt să primească mai multe sensuri între cari trebue să fie o legătură internă; de ex., *res* „realitate" (în opoziţie cu verba, opinio, cogitatio) cu un sens mai general, apoi „avere, proprietate, patrimoniu", pe urmă, cu o însemnare mai specială: „interes, folos"; şi în sfârşit, afacere, proces".

Şi studiul schimbărilor de sens este tot atât de important şi instructiv ca şi acela al schimbărilor sunetelor.

Un fenomen însă demn de observat deosebeşte primele schimbări de celelalte. Când pronunţarea unui cuvânt evoluează, forma sa nouă sfârşeşte prin a înlătura pe cea anterioară. Două pronunţări diferite ale aceluiaşi cuvânt nu pot, în general, să existe în acelaşi timp în mijlocul unei aceleeaşi comunităţi.

Lucrurile nu se petrec tot aşa în domeniul „însemnărilor". Se întâmplă şi aici ca un cuvânt să dobândească un sens nou în detrimentul celui anterior şi să-l peardă pe acesta; dar cuvintele de felul acesta sunt rarisime; din potrivă, cele mai multe păstrează însemnările vechi pe lângă cele noi, întru cât mai multe însemnări se pot grupa pe lângă întâia, cea veche, şi să existe la o laltă un timp oare care, de cele mai multe ori destul de mare.

Să ne gândim la însemnările numeroase ale cuvântului *fides* (încredere — credit — protecţie): „probitate" (când este vorba de negustor), „dreptate" (când este vorba de judecător), „veracitate" (când este vorba de istoric), „lealitate" (când este vorba de un om), „credinţă" (când este vorba de religie), etc.

Mulţimea acestor însemnări «polisemia» poate une ori să producă oare care confuziune; dar, de obiceiu, auditorul sau cititorul înţelege cuvântul cum trebue, fie din cauza contextului, fie pentru că este în curent cu situaţia, cu subiectul la care se face aluziune.

Toate schimbările de formă sau de întrebuinţare prin care trec cuvintele contribuesc indirect la schimbarea sensului. Atâta timp cât un cuvânt rămâne strâns unit de o grupă hotărită de formaţiuni, el este menţinut prin valoarea generală a tipului şi însemnarea sa păstrează prin urmare oarecare fixitate; dar de îndată ce grupa aceasta se desface, deosebitele elemente ce o compun, ne mai fiind susţinute unele prin altele, sunt expuse să sufere acţiunea unor influinţe deosebite cari tind să schimbe sensul. De ex. cuvântul *captivus* «prisonier» era strâns unit, asociat cu *capere* „a lua, a apuca, a prinde", *captus* „luat"; şi însemnarea de „captiv" nu putea să scape din vedere; dar *capere* în parte a dispărut şi în parte a subsistat cu însemnări particulare; şi formele care exprimă ideea de „a lua, a apuca" în limbile romanice sunt cele ale verbului *prehendere;* astfel, că cuvântul *captivus* a rămas izolat şi a luat însemnarea de „rău, nenorocit", cf. it. cattivo, fr. chetif (provincialul *cheti* însemnează în cea mai mare parte a Franţei „rău". De asemenea, adj. latin „vivus" ce este în limba latină nedespărţit de verbul *vivere* „a trăi", de substantiv. *vita* „viaţa" etc. şi, prin urmare n'ar putea în nici un chip să-şi piardă însemnarea de „viu". Dar din momentul în care pronunţarea a separat adj. „vif" în limba franceză, de verbul „vivre" şi comunitatea radicală cu cuvântul „viu", nu mai este pricepută în această limbă, a început să învingă o nuanţă de sens care exista şi în limba latină: aceea de «viu, animat, însufleţit.»

Iar cuvântul german *Schlecht* cu însemnarea de „simplu, neted“ a avut ca dublet, sub influința lui *schlichten* «a netezi, a împăca, a descurca», *schlicht*, acesta asociat cu *schlichten* a păstrat însemnarea veche; iar *schlecht* devenit un adjectiv izolat, a fost supus unor schimbări în ceeace privește sensul: *ein schlechter mann* „un simplu om din clasa de jos“ în opoziținne cu oamenii dintr'un rang mai înalt. In societatea aristocratică, ca aceea din sec. XVIII, în care rangurile erau bine fixate acela care era un *schlechter mann* era puțin considerat, un om fără valoare; astfel, a sfârșit cuvântul *schlecht* prin a însemna pur și simplu „rău.“

Schimbări de sens

Deosebitele schimbări de sens se pot raporta la trei tipuri principale diferite, constituind trei feluri de acțiuni deosebite; și în câte și treile aceste cazuri rezultatul este o schimbare de sens. Avem o *restrângere de sens*, când se trece dela un înțeles general la unul particular, când un termen general se aplică unei grupe particulare ce reprezintă în cel mai înalt grad speța în ochii vorbitorului care nu exprimă termenul exact și precis, ci o aproximație generală; de ex., când un fermier, un păstor sau un vizitiu vorbesc despre animalele lor, întâiul se gândește la *vacile sale*, căci acestea sunt pentru dânsul animalele sale prin excelență; al doilea înțelege *berbecii și oile sale;* iar al treilea, *caii săi*. O *extensiune de sens*, când se trece dela un înțeles particular la unul general, sau când aplicăm speței în genere numele unui gen particular; de ex., în dialectele germanice vecine cu cele slave sudice, unde numele de *trandafir*, (cf. sloven. *roza*, croat. *rozica*) arată acela al floarei în general, cuvântul *Rose* „trandafir“ a luat o extensiune așa de mare în cât a înlocuit cu desăvârșire vorba *Blume*; se aude: *Die Wiese ist voll Rosen* pentru: «livada este plină de flori». *O deplasare de sens*, când amândouă sensurile sunt echivalente sau indiferente din punctul de vedere al extensiunii și se trece dela unul la altul, în puterea vecinătății (astfel avem trecere dela cuprinzător la cuprins, dela cauză la efect, dela semn la lucrul semnificat, etc. sau invers). Nu este îndoială că restrângerea și extensiunea rezultă de cele mai multe ori dintr'o deplasare de sens care comportă diferite modalități cărora linguiștii le dau nume technice (*metaforă*, care aplică numele unui obiect altui obiect, mulțămită unui caracter comun; *sinecdochă*, care ia unul pentru altul doi termeni de o întindere neegală, de ex., partea pentru totul, sau totul pentru parte; *metonimie* care substitue una alteia două noțiuni alăturate printr'un raport constant, de ex., cauză pentru efect, cuprinzător pentru cuprins; *catachreză* prin care se întrebuințează un termen impropriu din cauză că lipsește din limbă termenul propriu, de ex., *foaie* propriu, de plantă, apoi „foae de hârtie“, etc.).

Să vedem acum în ce condițiuni s'au produs variațiunile de sens prin acțiunea acestor trei tipuri principale:

1. Lat. *tempestas* „timp frumos, sau vreme rea" şi-a restrâns înţelesul, menţinând numai pe al doilea, cel „de vreme rea", cf. ital. *tempesta*, fr. *tempête*; lat. *aestimare* «a taxa (a face preţul) a stima» şi-a restrâns sensul, păstrând numai pe al doilea cel de a «stima». In limba latină cotidiană şi cea populară, precum şi în cele romanice a luat locul primului sens al lui aestimare verbul *facere* cu o mulţime de însemnări ca şi franc. *faire* germ. *machen*; cuvântul francez *image* (din **image[ne]* = *imagine*) însemna la început nu „imagine, chip, asemănare", ci «statuele, icoanele sfinţilor»; iar franc. *monde* (din lat. *mundus*, gr. κόσμος) care a păstrat înţelesul de „univers" a primit, la începutul sec. XVIII, însemnarea de «reunire de persoane»; român, *poamă* are însemnarea de *fruct* şi, prin restrângerea înţelesului, în Moldova, însemnează „struguri". *Humus* «pământ» (din **homos*, răd. i.-e. **ĝhzem-*; aci se rapoartă şi cuvintele: lat. *humi* «la pământ», gr. χαμαί «la pământ», lit. *jeme* «pământ», skr. *gam* „pământ), şi-a restrâns sensul în limba românească la un anume fel de pământ: *humă* adică «pământul moale de lipit». Prin cuvântul românesc *lingoare* înţelegem în general «boală», iar prin limitarea sensului el a ajuns să arate „febra tifoidă". «Cuvântul rom. *greaţă* are la început (în vechile tipărituri) înţelesul de «greutate»; mai târziu, a început să însemneze numai „desgust, scârbă, neplăcere", prin restrângerea vechiului sens de „greutate a stomacului", adică aceea de „aplecare" cf. *îmi vine greaţă dela stomach*. Gr. ὄρνις însemnează „pasăre", în general, în poezie (cf. Il. XXIII- 857: ὄρνις = porumbel, Il. XII 201: ὄρνις = vultur, chiar azi în dialectul aromân *orñiu* are însemnare de „vultur"); iar în proză este vorba mai ales de «pasările domestice; mai târziu, a luat însemnarea de „găină"; cu acest înţeles îl găsim cuvântul acesta şi la evanghelistul Luca XIII, 34, unde citim: ὃν τρόπον ὄρνις.... „precum o găină strânge sub aripele ei puişorii ei", şi în limba greacă modernă *găina* se zice ὄρνιθα. Cuvântul grec ἐπίσκοπος „supraveghetor" şi-a restrâns înţelesul şi a primit în urmă însemnarea de «episcop", supraveghetorul unei diocese, franc. *évêque* (din *evesque[ve]*, din **ebescobe*, din *episcopu*).

2. Lat. *hostis* (din **ghostis*) însemna la început „străin" (cf. Cicero, De off. I, 12: apud maiores nostros hostis is dicebatur quem nunc peregrinum dicimus), apoi, ideea de străin a condus la două sensuri deosebite: acela de „oaspe" cum îl întâlnim la Virgiliu (En. IV, 424) şi acela de „duşman". Această din urmă însemnare a prevalat şi mai ales aceea de «duşmanul armat sau duşmanul statului», pe urmă cu un înţeles generalizat: «puterea înarmată, sau oamenii înarmaţi» (fie duşmani, fie prieteni) adică «oaste, oştire» în limba română, «hoste» în cea portugheză, «hueste» în cea spaniolă, «oste» în cea italiană, «ost» în cea provensală şi în franceza veche. Acest sens s'ar fi desvoltat din locuţiunea *ire in hostem* «a merge împotriva duşma-

nului, cu alte cuvinte a merge la oaste. Lat. *casa* (din **catia*: este poate o formă dialectală italică cu ţi schimbat în s; etimologia dată de Curtius şi Vaničck: din **catsa* sau *catta* nu este de admis) avea însemnarea la început de „colibă, bordeiu" (cf. Isidor: casa est agreste habitaculum), apoi, a primit, în evul mediu, înţelesul de *domus, aedes* „casă". Lat. *satio* (acuzativul *satione[m]*, de aici francezul *saison)* însemna la început „sămănătură" (la Cicero), apoi „epoca semănăturilor"; în sfârşit, a luat însemnarea generală de „anotimp".

Lat. *passer* (*passar* în lat. pop.) însemna la început «vrabie"; apoi «pasăre» în general, luând locul lui *avis* (v. Bogrea, DR. II, 768 sq.) Fr. *vil(l)e* (din villa care s'ar raporta la **vĭcsla*, deci în legătură cu vīcus) arăta mai întâiu „o casă dela ţară", apoi „o grupare de locuinţe la poalele castelului feodal", pe urmă, prin extensiune „oraşul", luând cu modul acesta locul, sau făcând concurenţă cuvântului *cité*. Rom. *pământ* (lat. pavimentum „pardoseală") însemnează „teren, sol", apoi, a luat însemnarea generală de «pământ, lume». Rom. *jupân* se zicea la început boerilor, apoi boerănaşilor, pe urmă şi negustorilor (azi însă sfera cuvântului este de tot micşorată, v. Philippide.)

Creştin (din lat. pop. *christĭanu*, de unde fr. *chrétien*, v. fr. *crestiien*, prov. *crestiano*, reto-rom. *carstiaun*, lad. *crastiaun*, tosc. *cristiano)* însemna la început «cel care este botezat şi crede în Hristos, cel care ţine şi profesează religia creştină». Acest cuvânt a dobândit în limba română un înţeles mult mai larg. Astfel, întâlnim cuvântul *creştina* cu însemnarea de «nevastă» chiar în sec. XVI d. Hr.; iar în popor cuvintele *creştin*, *creştină* au în genere sensul de „om, femeie"; această generalizare a cuvântului *creştin* se vede şi în alte limbi romanice, bunăoară, în cea provensală, în cea franceză, în care ele apar cu sensul de «om, femeie»; iar în dialectul toscan şi în cel sicilian au înţelesul de „bărbat, nevastă"; mai mult încă ţăranul român înţelege prin *creştin* pe «Român». Verbul *spargere* care avea la început însemnarea de «a semăna, a împrăştia (a risipi), a presăra şi-a lărgit în limba românească sensul primind şi pe acela de «rupere, dărâmare (sfărâmare), stricare» (v. Şăineanu).

Aşa dar un cuvânt îşi restrânge însemnarea sa, când el trece dela un cerc întins la unul mai restrâns; iar atunci când trece dela un cerc restrâns la unul mai întins el şi-o lărgeşte.

3. In domeniul numelor de plante sau de animale, în numele părţilor corpului, în numele de boale, de culori, etc. sunt, zice J. Vendryes (Le langage pag. 248 sqq.) deplasările de sens mai cu seamă frecvente. Astfel, în numele de plante vedem cum: acelaşi cuvânt i.-e. **perquus* sau **perqus* a dat în limba latină cuvântul *quercus* «stejar», iar în cea v. gs. *forha* «brad, molid», anglo sax. *furh*, n. gs. *Föhre* «pin, brad»; însemnarea mai veche însă cea de «stejar» este păstrată în forma mai veche ngs. *Ferch* «quercus» un hapax legomenon, adică atestat

numai o singură dată. Indoeuropeanul **bhāugos (*bhāgos)* «fag» a dat în limba greacă *phēgos*, dor. phāgos un fel de «stejar», în cea latină *fāgus* «fag» şi în cea germanică *buche*, v.gs. *buohha*, v. isl. *bōk* «fag». Pe de altă parte, i.-e. **dhanvo-* «stejar» a dat în limba v. gs. *tánna* care însemnează şi «brad» şi «stejar», cf. cuvântul francez împrumutat *tan* „făină din scoarţa stejarului" şi cel bretonic, tot un împrumut, *tann* cu înţelesul de «stejar» sau «făină din scoarţa ştejarului». Înţelesul vechiu al lui *tanna* poate a fost numai acela de „arbore" sau şi acela de «lemn», sau «pădure» (cu acest din urmă sens îl găsim în medio germanul-de-sus *tan)*; cuvântul francez *hêtre* «fag» trece şi la însemnarea de «stejar» ca şi cel german *heister* „vlăstar de fag, sau de stejar", deci cu amândouă înţelesurile; în aceste cazuri avem numai o simplă deplasare de sens; spiritul nu este fixat, el este lipsit de preciziune şi aplică unei speţe de arbore numele unei speţe vecine.

De asemenea, la numele părţilor corpului observăm aceeaşi deplasare de înţeles; multe din aceste nume fluctuează în deosebitele limbi şi trece uşor de la un organ sau de la un membru la altul. Aşa bunăoară: cuvântul i.-e. **qoḱ-s* a dat în limba latină: *coxa* cu înţelesul de «coapsă, şold», luând locul cuvântului *femur* «coapsă, şold», în cea irlandeză *coss* cu însemnarea de «picior» (cf. v. breton. 'Αργεντόκοξος pe care A. Walde îl traduce în dicţionarul său latin prin „Weissfuss", iar în cea germană: v. gs. *hahsa*, n. gs. *Hächse* arată partea intermediară, adică „rotula sau nuca genunchiului"; pe de altă parte, forma i.-e. **mṇtom* sau **mentom* a dat în limba latină *mentum* ce însemnează „bărbie"; în cea cimrică *mant* cu înţelesul de „falcă" şi în cea germană *Mund* „gură"; iar formele: rom. *bucă* (român. *gură* vine din *gŭla*), it. *bocca*, prov., cat., span. *boca*, franc. *bouche* derivă toate din cuvântul latin *bucca* „obraz" care reprezintă răd. i.-e. **buq-* şi care a înlocuit forma latină clasică *os* „gură".

Frecvente sunt deplasările de sens şi la cuvintele prin cari se arată operaţiunile simţurilor; aceste deplasări sunt înlesnite prin *corespondenţele* pe care le stabileşte spiritul între aceste operaţiuni. Astfel, cuvintele ce însemnează: „a atinge, a auzi, a simţi, a gusta", se întrebuinţează unele în locul altora: gr. αἰσθάνομαι: şi αἴσθομαι (cf. lat. *audio*) însemnează: „a percepe prin simţuri", „a simţi", anume: prin acela al *mirosului* (cf. Xenofon, Memor. 3, 11, 8), prin acela al *văzului* (cf. Sofocle, Filoct. 75) şi, mai ales, prin acela al *auzului* (cf. Tucid. 6, 17), precum şi a „percepe prin inteligenţă", anume: „a înţelege, a băga de seamă, a afla" aplicându-se totodată, prin urmare, şi inteligenţei şi auzului şi mirosului şi văzului. Adjectivele gotice: *baups* „surd, mut", *daufs* „surd", şi *dumbs* „mut, prost" se aplică numelor de infirmităţi şi de defecte; anume: surzeniei, muţeniei şi prostiei; din acestea în limba germană s'au păstrat: v. gs.

tumb „mut, prost, nebun“ și ngs. *taub* „surd“ și *dumm* „prost, nerod“. Inrudit cu got. *daufs* este și gr. τυφλός care însemnează „orb“ și care poate să mai aibă și înțelesul de „surd“ și de „nebun“ (cf. Edip R. v. 37). Lat. *orbus* însemna „a fi lipsit de un lucru“ apoi «lipsit de părinți» (cf. gr. *orpho-* în glosa lui Hesichiu: orphobotai. epitropoi orphanōn „Orfobotai, îngrijitorii orfanilor“); de la acest înțeles a trecut, pe urmă, la acela de „lipsă în general“ de aceea mai însemnează și «părinți cari n'au copii». Iar în unele limbi romanice, între care este și cea românească, *orbus* a înlocuit pe lat. *caecus* pentru că poporul a identificat pe «cel lipsit de părinți“ cu „cel lipsit de vedere“ (caecus). Exemplele de felul acesta se pot îmmulți.

Unii învățați, plecând de la existența legilor fonetice, s'au încercat să formuleze și în semantică asemenea legi generale după care evoluează sensul cuvintelor. In numărul acestora figurează numele lui M. Breal, Thumb, Marbe și alții. Dar chiar după Bréal nu poate fi vorba despre legi în sensul strict al cuvântului. Cei mai mulți filologi însă sunt hotărît în potriva posibilității „legilor semantice“ (A. Thomas, Meillet, J. Vendryes, Schuchardt, etc.). Și noi credem că deocamdată nu poate fi vorba despre legi semantice. Drept este că s'a putut vorbi pân'acum de oare cari *factori* pe cari i-au întrodus Bréal, Darmesteter, Nyrop și alții în evoluția semantică, anume: *voința* («omul când vorbește, zice Bréal, urmărește un scop; să fie înțeles; pentru aceasta el îndepărtează și chiar modifică graiul său, ca să-l perfecționeze“ ; această opinie este hazardată), *utilitatea* („ori ce limbă, zice același învățat, este în progres constant; cuvintele sau formele care pier, dispar, pentru că ele sunt inutile; formele sau cuvintele nouă sunt motivate de o utilitate“; faptele însă sunt contra acestei păreri), *reparațiunea* (când se procedează la o reparație de sens între cuvintele derivate, cele străine sau de origine savantă care pătrund în limbă și se găsesc în concurență cu alte cuvinte al căror înțeles este foarte vecin și une ori sunt chiar sinonime perfecte, de ex., cuvinte ca *sire* și *seigneur*, *chef* și *cap*, *magistral* și *mistral* etc.) *radiațiunea*, *înlănțuirea* și *contagiunea* [când schimbările de sens, zice Nyrop, se datoresc contagiunii, de ex., fr. *rien* (din lat. *rem*) însemna „ceva“, iar înțelesul negativ l'a obținut prin influința unor negațiuni cu care era unit de obiceiu; aceeași soartă au avut-o și *pas* (lat. *passus* «pas“), *personne* (lat. *persona* „persoană“), *aucun* care la început însemna «cineva», *point* (lat. punctum), etc.; toate cu un sens negativ]. Dar numai când se vor strânge la olaltă faptele scoase din fiecare limbă asupra schimbării sensurilor se vor putea stabili câteva principii nu din punctul de vedere strict logic, cum s'a făcut până acum, ci din punctul de privire psihologic. In cazul acesta trebue să plecăm nu de la cuvinte, ci de la ideile pe care le exprimă. Insemnarea cuvintelor atârnă de lumea ideilor și a sim-

ţurilor; între idei şi simţiminte nu există despărţire absolută în sensul acesta că se stabilesc neîncetat asociaţiuni ale unora cu celelalte. Astfel:

Adeseori *energia, ironia, gluma* ne fac să întrebuinţăm în locul expresiunilor proprii şi uzuale, sau unele mai exagerate, sau altele cari au avantajul să facă pe auditor să surâdă ori să producă un efect comic; de ex., lat. *maiestas tua* = tu; rom. *grozav, înfricoşat, neîndurat, cumplit* de ex., *cumplit de bine, cumplit de bună,* unde *cumplit* este echivalent cu *tare, grozav,* şi arată un grad ce ar putea fi notat cu mai multă preciziune prin *foarte, destul* etc. Tot aici şi expresiunea *întuneric beznă,* mai energică decât *tare întuneric. Mania* însemna la început „nebunie, furie" cu acelaşi înţeles ca şi franc. *manie,* care în sec. XVII avea încă însemnarea aceasta, apoi „patimă, gust excesiv". Cu timpul însă energia exprimată prin asemenea cuvinte, cari sunt atâtea imagini exagerate, începe să se slăbească în aşa fel, încât aceste expresiuni au pierdut întreaga lor forţă veche. Cuvântul francez *gêne* din *gehine* ce l'au pus învăţaţii în legătură cu *gehenna,* gr. *geenna* care avea însemnarea de «tortură» apoi infern, torturele infernului» însemnează astăzi «cea mai mică neplăcere sau supărare», iar altă dată avea sensul de «mărturisire», apoi «torture» pentru a se dobândi o mărturisire o confesiune». (cf. Croisades, III, 4: il le mistrent a *gehine* [à la question, torture] si leur connut la verité). Rom. mold. *şugubăţ* însemna la început «ucigaş, criminal», iar azi este vorba, când întrebuinţăm acest cuvânt, despre un «glumeţ cam răutăcios». Rom. *zglobiu* însemna şi el odinioară «rău», iar astăzi el are înţelesul de «zburdalnic, nebunatic». Rom. *aghiasmă* (aiasmă) însemnează «apă sfinţită»; în stil comic se aplică şi la «vin», sau «rachiu». *Botez* însemnează ironic «udătură (băutură)». Pe de altă parte *galetas* (v. franc. *galatas,* numele unui apartament la Templieri derivat din *Galathas,* numele unui turn din *Galata,* (o suburbie din Constantinopol) a început mai târziu să exprime în glumă, în ironie, etajul superior al clădirilor mari, apoi o «locuinţă sub acoperiş, o odaie în pod» şi în sfârşit, o locuinţă păcătoasă (a unui sărac) o cocioabă». Franc. *hâbler* (din span. *hablar:* lat. *fabulari* „a vorbi") are însemnarea de „a tăia la palavre". Cuvintele străine mai ales servesc adeseori să exprime asemenea simţiminte.

Alte ori, se introduce în aceste expresiuni, care sunt întrebuinţate în locul cuvintelor proprii, *o nuanţă de desmierdare, de gingăşie de linguşire;* şi se ştie că acelea care exprimă de obiceiu astfel de cuvinte sunt *diminutivele* cari au înlocuit în limbile romanice mai ales multe cuvinte latine. In genere poporul a preferat şi preferă diminutivele. Astfel, lat. *auris* a fost înlocuit prin *auricula,* de unde rom. *ureche,* franc. *oreille,* ital. *oreechio,* span. *orejà,* port. *orelha,* etc. care însemna la început «ureche mică» (urechiuşă); apoi în locul lui *agnus, vitulus,* etc.

au pătruns *agnellus*, *vitellus*, etc., de unde: rom. *miel*, franc. *agneau* ital. *agnello*, catal. *anyell*, etc. care avea la început însemnarea de „miel mic» (mielușel) și rom. *viței*, ital. *vitello*, prov. *vedel*, etc. Substituirea diminutivelor în locul altor cuvinte latine se explică prin aceea că ele exprimau interesul ce'l purta țăranul acestor animale producătoare. In unele cazuri însă s'a mers și mai departe căci s'a înlocuit termenul propriu printr'un altul mai vag și nu de puține ori printr'un diminutiv desmierdător, mângâietor ; de ex., cuvântul *moartea* a fost înlocuit în limba greacă prin *apallagê*, în cea latină prin *obitus*, *excessus*; lat. *meretrix* „curtezană" prin *amica;* animalul *mustela*, căruia închipuirea populară îi atribue puteri tainice are în diferitele limbi un nume desmierdător: rom. *nevăstuică* (petite femme), franc. *belette* (=frumușica), portug *dominja* (=domnița), span. *comadreja* =cumătrița), ital. *donnola* (=domnița), neogr. νυμφίτζα (=logodnică, noră), germ. *jüngferchen* (= coconiță), sau *Schönthierlein* (= frumușelul animal), în Bavaria, sau *Mühmlein* = mătușica), în alte localități, dan. *kjönne* (= frumoasa), etc., exemplu de creări prin imitare ori, mai bine, de împrumuturi prin traduceri (Vendryes, Le langage p. 241). In privința denumirilor aghiuță, scaraoschi, spurcatul, bestrega, etc. date diavolului cf. Bogrea, DR. p. 454, 815.

In toate aceste exemple trebue să vedem *eufemisme*, cazuri adică în cari se ascunde sub un înțeles vag sau binevoitor impresiunea tristă, neplăcută care rezultă din unele obiecte sau unele idei.

Nu de puține ori un cuvânt pătrunde în sfera unei legende care, răspândindu-se odată su dânsul, îl ajută să se mențină. Vocabularul atunci înfățișează un fapt de folklor și numai prin studiul folklorului se poate stabili ordinea sau filiera pe care au urmat-o cuvintele.

In alte cazuri aceeași locuțiune abstractă se întinde asupra regiunilor vecine printr'un fel de transmisiune. Vendryes dă ca exemplu verbul *a cădea* cu ideea și de a plăcea «atât în limba germanică (*gefallen: es gefällt mir* «îmi place»), cât și în cea irlandeză (*dofuit lemm* «îmi place», lit. «îmi cade»). In acest caz nu este vorba de o legătură istorică între aceste două locuțiuni, ci despre două metafore identice create în mod spontan de fiecare limbă.

Sunt apoi idei care se asociază între dânsele cum este, de pildă, ideea de durere care se asociază cu cea de mărime. Raportul de sens între germ. *sehr* «foarte» (cf. v. gs. *sēr*[*o*], mgs, *sēre* »dureros, greu», iar astăzi în unele regiuni din Germania Sudică: «rănit, mâhnit», la rădăcina * *sai* «a durea»), lat. *saevus* «furios, crud, înfricoșat», dar și cu înțelesul de «mare» ([cf. Vendryes la Walde, Wört. ² p. 670], raportat de învățați tot la răd. * *sai*), și gr. δεινῶς, αἰνῶς «cumplit, înfricoșat», iar prin extensiune și cu sensul de «mare» (cf. Homer, Iliada III 158.

VII 346. Od. I 208) nu se explică printr'un fapt istoric, ci este vorba în cazul de față despre aceeași desvoltare semantică independentă.

Dela ideea de *milă*, de *simpatie*, de *sinceritate*, de *adevăr*, de *bunătate*, se poate trece ușor, în cursul timpului, în cele diametral opuse de *compătimire*, de *răutate*, de *prostie*, de *neștiință* și chiar de *stupiditate*; de ex., gr. εὐήθης însemna la început «simplu, nevinovat, fără răutate», apoi a luat sensul de «prost neghiob», Rom. *simplu*, gr. ἁπλοῦς lat., *simplex* prin cari se caracterizau la început oamenii cu un caracter model, leal, franc, a ajuns să însemneze din partea unei culturi rafinate «o mărginire intelectuală»: în limba română «un om simplu», în cea franceză «simple», în sea germană «einfach», în cea greacă (epoca clasică și modernă) «prost», în cea latină «stultus», etc. Germ. *schlecht* însemna odinioară «bun, drept, simplu» (cf. locuțiunea *schlecht und recht)*, pe urmă «neghiob, nefolositor» și în fine, «rău». Adjectivul gotic *bleips* însemnează «prietenos familiar, milostiv» și îi corespunde anglo-sax. *blíte* «îndurător blând, voios, liniștit», v. gs. *blīdi* «prietenos, voios». Precum vedem ideea fundamentală este aceea: «a milei, a compătimirii» care moleșește inima. Adjectivul englez *silly* (v. engl. *sælig*, germ. *selig* «fericit, ferice)», german. mod. *albern* (m. gs. *alvaere* v. gs. *alawāri* «bun, prietenos»), gall. *gwirion*, însemnau la început: întâiul, «inofensiv, liniștit, fericit», al doilea «fericit, cuvios, prietenos», al treilea «sincer, inofensiv»; astăzi, câte și treile aceste adjective au însemnarea de «prost» sau «nerod».

Cuvintele franceze *benêt (*din *bene[d]ictu[m]* prin *beneit)*, *crétin* (cf. tessin. *kristian*, wallis. *kretē*, it. *cretino)*sunt forme colaterale la *bénì* și *chrétien*. Aici avem a face cu o metaforă întemeiată, după Șăineanu (op. cit., p. 225) pe pilda evanghelică ce sună: că «cei săraci cu duhul vor moșteni împărăția cerurilor», că ei sunt deci binecuvântați de Dumnezeu; cu modul acesta *benedictus* deveni echivalent cu *stultus* (sl. *blázen*, rom. prost), v. și Bogrea, DR. III p. 458.

Toate aceste schimbări de sens, întreaga această degradare la care au fost supuse atâtea cuvinte se datorește, zice Vendryes, disprețului ce l'au diferitele clase sociale unele contra altora, precum și neînțelegerilor și urii pe care le-au unii contra altora. Și în limbă deci se păstrează bine toate aceste urme de neînțelegeri. Cuvintele franceze: *brigand*, *assasin*, etc. arătau la început unele trupe armate și își datoresc sensul peiorativ actual asprimii moravurilor militare; *cuistre*, din lat. *coquaster* și acesta din *coquus*, (altă dată «cuisinier»), *goujat* „mojic, bădăran" (odinioară „valet"), disprețului superiorului pentru servitorul său; *bouquin*, «carte veche fără valoare» (împrumutat din limba flamandă: *boecken* «carte»), *rosse* «mârțoagă, gloabă» (împrumutat din limba germană: Ross «cal»), ironiei batjocoritoare pentru ceeace este străin, etc.; rom. *aghiasmă*

«vin sau rachiu împrum. din limba greacă ἁγίασμα «apă sfinţită»), *mişel* (din lat. *misellus*, diminutivul lui miser) însemna altă dată «sărac, sărman», astăzi are înţelesul de «ticălos, fricos, rău, blestemat», *nemernic* avea odinioară însemnarea de «străin, pribeag» astăzi are aceea de «vagabond, om de nimic», *mârşav* (din v. sl. *mrŭšavŭ* = *macer* «slab») însemna altă dată «slab (de constituţie)», astăzi are însemnarea de «murdar, păcătos». Exemplele de felul acesta se pot înmulţi, vezi Vendryes, Le langage, p. 245 sqq.

Este interesant de amintit că în desvoltările de sens se oglindeşte organizarea socială, organizarea familială. Astfel, ideea de «înăuntru» şi de «afară» se exprimă în cele mai multe limbi indoeuropeene prin contrastul între *casă* şi *câmp*. «Afară» este ceeace se petrece dincolo de poartă; de ex., în limba latină avem: *foras* şi *foris*, în cea greacă: θύραζε, θύρασι, θύρηφι în această limbă mai avem opoziţiunea între θυραῖος şi οἰκεῖος spre a arăta ceea ce este străin în familie şi ceea ce ţine de dânsa, lucrurile din afară şi cele din casă; în cea armeană: *durs*, în cea persană: *dar;* în cea irlandeză: *immag* (cf. foras «afară»), *immaig* (cf. foris «afară»), lângă *mag* «câmp»; în cea lituanică: *laukan*, *lauke*, lângă *laukas* «câmp». Prin aceste expresiuni deci se stabilea opoziţiunea între curtea familială şi tot ceeace era în afară, mai ales la câmp (la ţară).

Incă o observare înainte de a sfârşi, anume: aceea că multe din aceste schimbări de sens au loc la început în clase izolate de indivizi cari au aceeaşi meserie, sau, în genere, au aceleaşi obiceiuri. Marinarii, soldaţii, medicii, studenţii, etc., adică fiecare grupă socială are un vocabular particular în care cuvintele, deşi comune tutulor, primesc o însemnare specială. Cuvintele, bunăoară, *acţiune*, *instrucţiune*, *arestare*, *rezervă*, au, în tribunale, o însemnare necunoscută în altă parte, precum şi între oamenii dela instituţiile, de operaţiuni financiare, cuvintele: *corbeille* («spaţiul rezervat agenţilor de schimb» la bursa din Paris), *coulises* («speculanţii de la bursă»), *parquet* («incinta unde se adună agenţii de schimb la bursă»), etc. Din acest cerc restrâns unde s'au născut aceste inovări de sens se răspândesc, apoi, adesea, peste tot, în popor şi intră în domeniul limbii. Medicilor şi doctorilor bunăoară, se datoreşte întrebuinţarea cuvântului *ordonanţă* cu înţelesul de «leac, doctorie prescrisă»; pe când într'un mediu militar acelaşi cuvânt are o altă însemnare cea de: «ordonanţă» (= servitor): *a porunci ordonanţei sale*. Poporul, cu toate acestea cunoaşte amândouă aceste înţelesuri; el le înţelege şi le întrebuinţează la ocazie (cf. A. Grégoire, op. cit. p. 86).

Astfel, marea mulţime şi felurimea grupărilor sociale contribue intr'o largă măsură să mărească numărul schimbărilor de sens.

In desvoltarea, în evoluţia acestor fenomene semantice, *factorul social* joacă un rol dintre cele mai însemnate.

Cf. *H. Paul*, Prinzipien der Sprachgesch.[5] (1920) p. 74 sqq și bogata și noua bibliografie de acolo. — Kr. *Nyrop*, Das Leben der Wörter (trad. din limba daneză de Vogt) Leipzig 1903. — *B. Delbrück*, Einleit. in das Studium der idg. Sprachen[6], (1919) p. 191 sqq ; Grundfragen der Sprachforschung, p. 154 sqq. — *Erik Wellander*, Studium zum Bedeutungswandel im Deutschen, I. Upsala, 1917. — *P. Kretschmer*, Die Sprache (Einleit. in die Altertumwiss, hgg. von Gercke u. Norden, I (1912), p. 502 sqq. — *K. O. Erdmann*, Die Bedeutung des Wortes,[2] Leipzig 1910. — *P. Persson*, Beiträge zur idg. Wortforschung, Upsala u. Leipzig 1912, vol. II, p. 968 sqq. — *Jaberg*, Zfr. Philol. XXV p. 561 sqq. — *E. Herzog*, Streitfragen der roman Philologie, I. — *Günther Saalfeld*, Natur und Muttersprache. (Mélanges Godefroid Kurth, Liège, Paris 1908 — *Fr. Harder*, Werden und Wandern unsere Wörter, Berlin 1911 — *Hilmer*, *Schallnachahmung*, Wortschöpfung und Bedeutungswechsel, Halle a. S. 1914. — *R. Kleinpaul*, Stromgebiet der Sprache, — *A. Darmesteter*, La vie des mots[7], Paris, 1887. A se vedea și recensia la această lucrare a lui G. Paris în Mélanges Linguistiques, publ. de Mario Rocques, II pp. 281—314. — *M. Bréal*, Essai de semantique[3] (1904) passim ; L'histoire des mots (Mél. linguistiques II pp. 305—339). — *A. Meillet*, Linguistique historique et linguistique générale (1921) p. 230 sqq. ; Le caractère concret du mot (Journal de psychologie morale et pathologique XX [1923] p. 246 sqq.). — *J. Vendryes*, Le langage (1921) p. 225 sqq. și bogata și noua literatură de acolo. — *E. Littré*, Comment les mots changent de sens, Paris 1888. A. Grégoire, Petit traité de linguistique, Paris. Liège 1915, p. 78 sqq. — *L. Săineanu*, Op. cit. (1887), passim și întreaga bibliografie de acolo pp. 5-7. — *V. Bogrea*, Studii de semantică (Dacoromania publ. de S. Pușcariu III, 1923, (pp. 406—460) unde găsim, la partea II și un studiu important de *sinonimică*, intitulat «Probe de sinonimică românească». — *G. Pascu*, Études de Sémasiologie roumaine, I, Les noms du Diable (Archivum Romanicum, V, 1921, (pp. 244—251). *S. Pușcariu*, Din perspectiva Dicționarului, anume : Despre legile fonologice (DR. II [1922] pp, 19-84). —

XVII.

VOCABULARUL.

Intre sistemul fonetic şi cel morfologic pe de o parte şi între vocabular, prin care înţelegem totalitatea cuvintelor unei limbi socotite după valoarea lor semantică, pe de alta, există o deosebire. Căci, pe când primele două rămân neschimbate, odată ce au fost fixate, vocabularul, din potrivă, nu se poate fixa niciodată, întru cât el depinde de împrejurări. El se schimbă mereu: se transformă, se reînnoeşte. Sunt cuvinte ce dispar, altele ce se nasc şi altele care pătrund din alte limbi. Cuvintele noi însă nu înlătură totdeauna pe cele vechi.

Factorul ce dă naştere cauzelor care au o influinţă asupra cuvintelor este viaţa; ea este deci aceea care înlesneşte schimbările vocabularului. Relaţiunile sociale, profesiunile, meseriile, etc. contribue şi ele la schimbarea vocabularului, făcând sau să cadă în neîntrebuinţare cuvintele vechi, sau să creeze alte cuvinte nouă, sau să-şi schimbe înţelesul. Şi Horaţiu, poetul roman, ne vorbeşte despre această schimbare continuă a soartei cuvintelor:

> Cum codrii îşi schimbă frunza, la-al anilor declin,
> Pierzând pe cea dintâia: pier vorbele bătrâne,
> Iar care nasc, ca junii înflor şi strălucesc.
> . . . . . .
> A limbii strălucire şi farmec n'o să pieară?
> Renaşte-or multe vorbe, ce-acuma nu mai sunt,
> Şi vor pieri de care acuma sunt în vază,
> Cum va dispune uzul, ce singur are dreptul
> A judeca de limbă şi-a-i pune legi şi reguli.[1]
>
> Horaţiu Ep. ad Pison. vv. 60-72.

Dacă comparăm acelaşi vocabular, la epoce destul de depărtate unele de altele, în desvoltarea unei limbi, suntem izbiţi de deosebirea pe care ne-o prezintă soarta cuvintelor. Vocabularele sunt supuse, precum am zis, unor schimbări şi reînnoiri (de ex., numele calului: lat. *equus*, gr. ἵππος, skr. *aśvas*, got. *aihva*, celt. irl. *ech*, s'a reînnoit în toate limbile moderne, cf. gr. mod. ἄλογον, rom. *cal*, fr. *cheval* din *caballus* care a înlocuit

[1] Traducere de A. Densusianu.

la rândul său, lat. *equus*, sl. *lošadi* sau *konĭ*, arm. *arivar*, lit. *arklys* sau *žirgas* etc.; în privința cauzei reînnoirii, vezi J. Vendryes, Le Langage. p. 262 sq.); și cauzele acestor modificări și inovațiuni, care scapă uneori cercetărilor, sunt complexe, numeroase și variate. S'ar putea însă studia sub *aspectul individual*, din punctul de vedere psihologic al vorbitorului, și sub *cel social*, prin întrebuințarea limbii de către mediile sociale.

Un cuvânt prin care nu se mai poate exprima sensul ce-l avea înainte este scos din întrebuințare din cauza slăbirii sale, uzării sale. Motivele acestei uzări pot fi: fie de ordin fonetic: când cuvântul este scurtat din cauza schimbărilor fonetice prin care a trecut (de ex., lat *os*, v. fr. *ive* „iapă" pentru *equa*, etc. au fost înlocuite prin : lat. pop. *bucca* „obraz", de unde it. *bocca*, fr. *bouche*, etc. și *gŭla* „gâtlegiu", de unde rom. *gură*, etc. și prin fr. *jument* din lat. pop. *jumentum*, etc.), sau când, din cauza unor modificări fonetice, el ajunge să fie asemănător altuia; și confuzia care ar rezulta de aci se evită prin înlocuirea unuia din cele două omonime — tot așa și cu *sinonimele*[1]), — de ex., din cele două omonime: fr. *chartre* din *carc(e)re(m)* „închisoare" și *chartre* din *chartulam* „hârtii, acte" unul a fost înlocuit prin *charte* din *charta*; din cele două sinonime latine *plorare* (sau *plangere*) și *flere* (sau *lugere*) s'a menținut în unele limbi romanice *plorare* în altele *plangere*; fie de ordin semantic: când cuvântul se uzează atât în sensul cât și în forma sa, din cauza desei sale întrebuințări (de ex., gr. mod. ψωμί, κρασί, νερό, συκώτι, πηγάδι, σκυλλί, ἀφτί, etc. fr. *parole*, it. *parola*, span. și port. *palabra*, *palavra*, etc. au înlocuit gr. clas. ἄρτος, οἶνος, ὕδωρ, ἦπαρ, φρέαρ, οὖς, κύων, lat. *parabola* și acesta, la rândul său, lat. cl. *verbum*), sau când pentru a dobândi o deosebire mai mare, în cazul unei împerecheri de nume, este înlocuit prin altul din cauza sentimentului unei opoziții a genurilor (de ex., opoziționea dintre fr. *monsieur* și *madame*, germ. *Herr* și *Frau*, engl. *gentleman* și *lady*, dar în rom. *domn* și *doamnă*, sau *cheval* și *jument*, *Pferd* și *Stute*, *horse* și *mare*, etc.).

In aceste cazuri, ca să se evite dispariționea de cuvinte, sau se lungesc cuvintele prin adăogare de sufixe ori prefixe (de ex., lat. *auricula*, *genuculum*, *soliculus*, etc., în locul formelor latine mai scurte: *auris*, *genu*, *sol*, etc.) și prin procedarea de a le uni între dânsele (de ex., fr. *la vile d'Eu*, *Bourg-en-Bresse*, germ. *Frankfurt-am-Main*, *Frankfurt-an-der Oder*, etc.), sau prin reînnoire (de ex., numele calului a fost reînnoit în toate limbile indoeuropeene moderne: gr. mod. ἄλογον, rom. *cal*, fr. *cheval* din *caballus* în locul lat. *equus*, sl. *konĭ*, lit. *arklys* sau *žirgas*, arm. *arivar*, celt. *marc*, germ. *Pferd* din m. lat. *paraveredus*, etc. față de formele mai vechi: gr. ἵππος, lat. *equus*,

[1] Cf. Bogrea, Studii de semantică. II. Probe de sinonimică românească (DR. III pp. 441 . 460).

got. *aihva*, celt. ir. *ech.*, gal. *epo-*, skr. *aśvas*, av. *aspō*, v. pers. *aspa-*, tohar. A *yuk*, etc.).

Alte ori, în locul cuvintelor de cari sunt legate anumite superstiţiuni, fie la o grupă de oameni, ori là anumite persoane, fie într'o anumită epocă, ori în anumite ocaziuni, se întrebuinţează *eufemisme* sau *perifraze* şi *metafore*.

Aceste «*interdicţiuni de vocabular*» par a fi de dată veche la populaţiunile de limbă indoeuropeană (de ex., numele *ursului* ne dă în această privinţă un exemplu bun: v. ind. *ṛkša-ḥ*, av. *aršō*, gr. ἄρκτος: ἄρκος, lat. *ursus*, aib. *ari*, arm. *arj*, gal. *arth*, irl. *art*; ei bine, el lipseşte din limba slavă, cea baltică şi cea germanică complet şi este înlocuit în aceste limbi prin perifraze şi calificative; v. sl. *medvědĭ*, sărb. *medvjed*, slov. *médved*, rus. *medvêd'*, n. pol. *medz'-viedz'*, n. ceh. *nedvěd* şi femininul *medvědica* pe întregul domeniu slav; lituan. *lokys*, let. *lācis*; v. prus. *clokis* [voc.]; v. gs. *bero*, v. eng. *bera*. Să se observe că în romanul lui Renart, ursul se numeşte *Brun*, în limba germană *Braun*, şi în cea engleză *Bruin*; aceste denumiri ne âmintesc pe cele ale populaţiunilor de la nordul Europei, care evită să cheme ursul pe numele său şi îl denumesc: «slava pădurii», «bătrânul», «părosul», «mâncătorul de furnici albe», etc. şi avem a face în acest caz, ca şi în altele de felul acesta, cu obiceiul cunoscut sub numele de *Ta bou* care schimbă continuu limbile şi numele locuitorilor insulelor Oceanului Pacific. (cf. A. Meillet, Linguist. hist. et linguist. gén. pp. 281—291).

O parte din reînnoirile vocabularului se datoresc acţiunii mediului social, anume: felului de activitate al vorbitorilor, progreselor realizate în industria omenească, marei mulţimi de funcţiuni, societăţii aristocrate, influinţei reciproce a graiurilor, precum şi prestigiului. Iar printre procedările prin care sa face reînnoirea vocabularului numărăm: *derivarea* (de ex., gr. φιλοτησία derivat din φιλότης şi acesta din φίλος „amic"; lat. *fidelitas* derivat din *fidelis* şi acesta din *fides*; fr. *loyauté* derivat din *loyal* şi acesta din *loi*, etc.) şi *compunerea* (de ex., gr. ξανθοκόμης „cu părul blond", din ξανθός şi κόμη, lat. *fœdifrăgus* din *fœdus* şi *frango* „cel ce calcă alianţa", fr. *lundi* din *lunae, dies* „ziua lunei, luni" [compuşi asintactici], gr. πάν-σοφος din πᾶν şi σοφός „prea înţelept"; lat. *respublica* din *res* şi *publica* „statul"; fr. *contrevent* din *contre*, *vent* [compuşi sintactici]; gr. μυροπισσοκηρος din μύρον, πίσσα şi κηρός, lat. *su-ove-taurilia* din *sus*, *ove* şi *taurus* „sacrificiu dintr'un porc, dintr'o oaie şi dintr'un taur"; fr. *sauve-qui-peut*, *lèse-majesté*, etc. [compuşi juxtapuşi] şi lat. *biclinium* din lat. *bis* şi gr. κλίνη, fr. *monocle* din gr. μόνος şi lat. *oculus*, etc. [compuşi hibrizi]) şi când aceste mijloace nu ajung, atunci se recurge la *împrumuturi*.

Cf. *J. Vendryes*, Le Langage, pp. 249 sqq., 205 sqq şi bogata literatură de acolo. — *A. Meillet*, Quelques hypoth. sur les interdictions de vocabulaire (Linguist.

hist. et linguist. générale pp. 281—291 şi întreaga literatură de acolo —*Frazer*, The Golden Bough, II, Tabou and the Perils of the Soul, p. 318 sqq. (Rameau d'or, trad. franc. I. p. 331 sqq). — *Sayce*, Princ. de philol. comp.², p. 70, 268. — *Bogrea*, Sinonimica română, DR. III, p 441 sqq.

Să nu se uite, apoi, precum spune prea bine A. Meillet, că pentru gramaticul comparatist de astăzi, vocabularul indoeuropean este numai un mic nucleu de termeni generali de mare însemnătate, firește, pentru concluziile ce se pot trage în domeniul foneticei şi acela al morfologiei; dar el e cu totul impropriu să ne dea o idee de ceea ce a fost în realitate vocabularul unui dialect indoeuropean. Intre vocabularele fie cărei limbi Indoeuropeene separate a fost o deosebire mare; şi numai o mică parte din cuvintele acestor limbi ne arată o etimologie indoeuropeană. Şi din momentul în care între porioada limbii indoeuropeene primitive şi aceea în care s'au compus cele mai vechi texte ale fiecărei limbi indoeuropeene separate s'au scurs atâtea veacuri, când au putut pătrunde, de bună seamă, în fie care din aceste limbi, numeroase împrumuturi din limbi care au dispărut şi de care n'avem nici o idee astăzi, credem că opera etimologiştilor, cari socotesc că toate cuvintele limbilor atestate ce nu sunt împrumutate din limbi cunoscute, sunt de origine indoeuropeană şi cari caută cu ori ce preţ să le dea o etimologie indoeuropeană, n'are o bază reală.

Prin urmare, fiecare limbă indoeuropeană separată a moştenit un vocabular foarte restrâns din limba indoeuropeană primitivă. Cu timpul însă vocabularul unor populaţiuni de limbă indoeuropeană se îmbogăţeşte cu elemente străine pe lângă perderile pe care le suferă şi schimbările de pronunţare şi de gramatică prin care trece. In genere, vocabularul unei limbi depinde de influinţele de civilizaţie şi de cultură la care este supusă. O populaţiune, bunăoară, care are o civilizaţie şi o cultură puternică şi originală, care are un sentiment profund de valoarea ei, şi care se bucură de o neatârnare politică, nu împrumută cuvinte străine; din potrivă, populaţia aceea care trece sub o dominaţie străină, împrumută din limba celor ce o stăpânesc, sub raportul politic şi cultural, o mare parte din vocabularul ei, chiar dacă ea îşi păstrează limba ei proprie; ea împrumută cuvinte în măsura în care suferă înfluinţe străine, politică sau culturală. Astfel, limba persană, deşi a păstrat până azi caracteristicile principale de pronunţare şi de gramatică persane, a primit totuşi numeroase cuvinte arabe cari au luat locul celor persane; limba germanică a primit, când influinţa culturală celtică era mare, numeroase elemente celtice, apoi, când a trecut sub influinţa culturală romană, a primit cuvinte latine. Limba engleză a adăogat, în urma cuceririi franco-normande, numeroase cuvinte franceze la vechiul vocabular germanic şi, în parte, l-a şi înlocuit

printr'unul francez, în aşa fel că astăzi vocabularul englez este jumătate francez, jumătate germanic. Dar vocabularul limbii franceze nu s'a reînnoit şi el oare? Chiar vocabularul latin, temelia celui francez, suferise tot felul de influinţe, primind, mai întâiu, cuvinte grecesti (lat. *pœna, amurca, anquīna*, apoi, unele feniciene (*mappa, matta*), altele din limbile mediteraneene, sau din cele italice necunoscute, mai târziu, cuvinte galice (*bulga, carrus*, etc.). La aceste influinţe se adaogă altele nouă care ajută la formarea vocabularului limbii franceze, anume: cuvinte locale galice (*alouete, banne, arpent*), apoi, cuvinte germanice (*fief, héraut, garant, guerre*, etc.), cuvinte arabe (*amiral, alchimie, chiffre*, etc.), în fine cuvinte italiene *imbroglio, lazzi, macaroni*. etc.), spaniole (*albinos, eldorado, merinos*), engleze (*clown, club, jockey, lunch, meeting, punch, speech*, etc.), slave (*czar, cosaque, knout*, etc.), turceşti (*bey, cadi, divan, firman, minaret, sultan, vizir*, etc.), indo-chineze (*bambou, nabab, paria, pagode*, etc.), americane (*acajou, cacao, quinquina, tapioca*, etc.).

Astfel, din cele 27.000 cuvinte aproape, cât cuprinde dicţionarul Academiei franceze, numai 4300 sunt de origină primitivă şi populară; 900 aparţin limbilor străine moderne; 100 au o origine istorică; 100 sunt de o origine îndoelnică şi 21.000 sunt de care ţiune artificială şi savantă.

Să trecem acum la principalele elemente ale vocabularului indoeuropean primitiv. Se poate admite caracterul indoeuropean al unui cuvânt, în genere, când el se dovedeşte în trei limbi neînvecinate din această familie; potrivirile a două cuvinte din două limbi deosebite trebue să fie socotite, afară de unele cazuri speciale mai mult sau mai puţin suspecte, căci această concordanţă de sens a lor poate să se datorească unei potriviri întâmplătoare. Aşa, bunăoară cuvântul engl. *bad* „rău" n'are nici o înrudire, chiar de departe, cu cel persan *bad* ce înseamnează tot „rău"; dar, dacă *bad* s'ar fi găsit într'o a treia limbă indoeuropeană separată cu aceeaşi însemnare, atunci nu mai puteà fi vorba de o întâmplare.

Meillet a adunat în lucrarea sa „Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes" elementele prineipale ale vocabularului indoeuropean, şi le a grupat după categorii, adică: *rădăcini* care arată acţiuni tehnice, cu o însemnare uneori destul de vagă, anume: 1, cele care exprimă ideea de „a fabrica" „a ţese", „a împleti", „a toarce", „a coase", „a construi„, „a lucra pământul", „a conduce carul", „a vâsli", „a făuri", etc.; apoi, categoriile celelalte de cuvinte care ne dau noţiuni mai precise şi care, dacă sunt întrebuinţate cu oarecare cumpătare, ele ne pot da oarecare lămuriri asupra stării sociale şi asupra civilizaţiunii populaţiunilor de limbă indoeuropeană. Este vorba de categoriile: 2, a cuvintelor de „rudenie"; 3, a celor ce exprimă ideea de „casă" de „sat"; 4, a celor cari exprimă nume de „animale", de „plante"; 5, nume de „metale";

6, nume de „unelte, de scule şi de arme"; 7, nume ce se raportă la „îmbrăcăminte", „hrană", „comerţ", şi „comunicaţie"; 8, nume care arată „părţile corpului"; 9, nume referitoare la „obiceiuri", „naştere", „nuntă", „moarte"; 10, nume cu privire: la „împărţirea timpului"; 11, nume ce privesc „religiunea, cultul"; în sfârşit, 12, nume ce arată „sistemul numeral" şi al „măsurei".

Iar în opera sa „Les dialects indo-européens" acelaşi învăţat constată (pag. 17—23) oare care comunitate de vocabular între limbile de la nord şi de la vest (slava, baltica, germanica, celtica şi italica), comunitate ce pare a proveni dintr'o desvoltare de civilizaţie comună. Multe din aceste elemente sunt termeni de agricultură, nume de păsări şi de insecte, de arbori şi de plante, cuvinte tehnice, cuvinte referitoare la relaţiunile sociale precum şi alte diferite cuvinte (de ex., existenţa rădăcinei i.-e. *sē- [*-sēi*] „a semăna" este sigură numai în grupa nord-vestică: sl. *sejǫ* lit. *sėju*, got. *saian*, v. gs. *sāen*, v. irl. *sīl*, gal. *hād*, lat. *sero* din **si-sō*; lit. *žmū*, got. *guma*, lat. *homo*, osco-umbr. *humuns*, *homonus*, răd. **hemŏn-* alternând cu **hemŏn-* „om", etc.); ele lipsesc dincelelalte limbi: indo-iraniană, armeană, greacă în care găsim bunăoară, pentru *om* cuvinte formate de la altă rădăcină (de ex., skr. *martyah*, av. *marəta*, v. pers. *martiya*, arm. *mard*, gr. hom. βροτός din μερτός [la Hesichiu] etc.) şi stabileşte două grupe (ibid. pag. 120—130) de coincidenţă de vocabular: 1, indo-iraniană şi balto-slavă şi 2, italico-celtico-germanică. Limba greacă, la rândul ei, ocupă o situaţiune intermediară între limba italică deoparte, şi limbile orientale: armeana şi indo-iraniana, în special iraniana, de alta. De ex., skr. *kṛṣṇáḥ* „negru", v. sl. *črŭnŭ*, v. prus. *kirsnan* „negru" faţă de alte cuvinte din celelalte limbi indoeuropeene: lat. *niger* „negru", gr. κνέφας; poate şi germ. *nīpan* are oare care legătură depărtată cu *niger*; precum şi lat. *piscis*, v. irl. *iasc*, got. *fisks*, v. gs. *fisc*, faţă de o grupă din regiunea centrală: gr. ἰχθύς, arm. *jukn*, lit. *žuvis*. Sunt şi cuvinte cari au dispărut din unele limbi indoeuropeene şi au fost înlocuite prin altele (de ex. faţă de skr. *duhitā*, av. *dugədā*, n. pers. *duχtar*, arm. *dustr*, v. sl. *dušti*, lit. *dukté*, gr. θυγάτηρ, got. *dauhtar* „fiică") lat. prezintă: *filia* din protoital. **fēliā* şi cea irlandeză veche *ingen*, oham. *inigena* în legătură cu lat. *gigno*.

Studiul vocabularului a trecut în ultimele două decenii printr'o transformare profundă. Se făcuseră înainte studii în domeniul lexical numai în legătură cu limba scrisă, singura care a fost cercetată; în ultimul timp însă s'a accentuat că toate creările linguistice prezintă acelaşi folos pentru linguist.

Cuvinte dialectale, însemnări populare şi familiare nu mai pot fi trecute astăzi cu vederea, dacă voim să ne facem o idee clară, completă şi exactă de natura limbilor. Prin opera sa originală „Traité de stylistique française", Bally a adus în do-

meniul vocabularului un serviciu real; el a scos la iveală rolul important şi constant ce l'au jucat în semantică *afectivitatea, simţimintele.* Factorul acesta nou nu fusese luat în considerare până acum câtva timp, după justa sa valoare; introducerea sa în însemnarea cuvintelor şi a valorilor afective pe care le dobândesc zilnic cuvintele, fără ca dicţionarele însă să le fi deosebit, are ca rezultat reînnoirea studiului vocabularului. Numai în aceste condiţiuni dicţionarele ne vor da o idee completă şi perfectă de realitate.

Cf. *J. Vendryes,* Le langage, p. 166, p. 204 sqq. şi întreaga literatură de acolo. Sur quelques difficultés de l'étymologie des noms propres (Mél. litterair. publ. par la Fac. des lettres de Clermont-Ferrand, 1910, pp. 329—327.—*A. Ernout,* Les éléments dialectaux du vocabulaire latin (Collect. lingu. publ. par la Soc. de linguist. de Paris, III) Paris, 1906. — *Marouzeau,* Sur la qualité des mots (Rev. de phil. [1923] p. 65 sqq.); Synonymes latins (în vol. publ. cu ocazia cincantenarului «Şcoalei practice de Inalte Studii" din Paris). — *A. Grégoire,* Op. cit. p. 132 sq. — *A. Meillet,* Génit. accusatif, p. 94 sqq. — *K. O. Erdmann,* Die Bedeutung des Wortes[2], Leipzig 1910.— *J. v. Rozwadowski,* Wortbildung und Wortbedeutung, Heidelberg 1904. — *P. Kretschmer,* Einleitung in die Altertumswiss[2], p. 507 sqq. şi întreaga literatură de acolo. — *Nyrop,* Das Leben der Wörter (trad. din limba daneză de Vogt) p. 222 sqq. — *M. Müller,* Nouv. leç. sur la science du langage (trad. de Harris şi Perrot) I p. 301 sqq. II p. 91 sqq. — *Meyer,* IF. XII p. 256 — *S. Feist,* Kultur,... der Idg., passim — *A. Walde,* Lat. etym. Wört,[2], passim.— *Solmsen,* Beiträge zur griech. Wortforschung, Strassburg. 1909.— *R. Thurneysen,* Die Etymologie, Frieburg i.-B. 1904. — *Meyer,* Sur la valeur symbolique des mots (I. F. XII. p. 256). —*G. Henderson,* Survivals in belief among the Celts, Glasgow, 1911. *P. D. Bernier,* Notions d'étymol. classique, (Paris 1885) pp. 105 sqq. 122 sqq.

XVIII.

ETIMOLOGIA

Bopp, creatorul gramaticei comparate a limbilor indoeuropeene, a neglijat, cum am arătat (vezi pag. 2), să se ocupe, între altele, şi cu studiul *cercetărilor etimologice*. Cu acest studiu s'au ocupat A. F. Pott, Th. Benfey şi G. Curtius, ale căror opere sistematice sunt fundamentale pentru *etimologia* indoeuropeană. Astfel, în istoria linguisticei indoeuropeene, cercetările etimologice au precedat pe cele fonetice; natural ar fi fost ca ele să se întemeieze pe fonetică, întâiu, şi pe semantică, apoi, cum de altfel s'a procedat şi cu studiul matematicelor, unde problemele se bazează pe teoreme; dar nu trebue să ne mirăm, căci înainte de a se stabili întâiele legi fonetice, a fost neapărată nevoe, firește, să se cunoască etimologia unui număr oare care de cuvinte. Fonetica şi morfologia s'au constituit numai cu ajutorul etimologiilor. Astăzi însă, printr'o procedere inversă, fonetica şi semantica sunt ştiintele pe care se întemeiază cercetările etimologice nesigure şi necunoscute.

Etimologia (din ἔτυμος „adevărat" λόγος „însemnare", de unde etimologia care este după Varro „raţiunea şi isvorul cuvintelor": *Cur et unde sint verba, Graeci vocant* ἐτυμολογίαν', şi numită de către Romani: *originatio verborum, veriloquium*, cf. Cic. Top. 8.35) are ca obiect studiul vocabularului, acela de a cerceta cu deamănuntul şi a găsi adevărata, propria şi vechea însemnare a fiecărui cuvânt[1]. Etimologia modernă acelaşi lucru îşi propune încă; numai că obiectul acesta: aflarea însemnării primitive a tutulor cuvintelor nu se poate atinge, întru cât noi nu putem să ne suim până la originea limbii şi a omenirii. Noi trecem mai vârtos pe seama etimologiei tot ceea ce, din punctul de privire al unui cuvânt dat, ese la lumină din preistoria sa. Aşa bunăoară, etimologul romanist vede originea cuvântului francez *socque* „pantofi de lemn" în cel latin *soccus*, de a cărui origine

[1] In vechime, în evul mediu şi în timpul renaşterii, când nu erau regule precise de comparare, etimologiile erau ridicole şi ciudate. Menţionăm, exempli gratia, una din antichitate: *cura* din 'quod cor urat' (Varro); din evul mediu: *cadaver* din' 'caro data vermibus'; *fenestra* din: 'quasi ferens nos extra'; şi din epoca Renaşterii: *pulcher* din gr. πολύχειρ „cu multe mâini".

nici nu se interesează; cel latin iarăşi vede originea cuvântului lat. *soccus*, în cel grec *sukkhos* din **sokkhos*; iar etimologul grec, la rândul său, caută să explice etimologia lui *sukkhos*, prin compararea formelor din celelalte limbi înrudite: av. *haxa* frig. *sukkhos* glosat de Hesichiu : σύκχοι· ὑποδήματα φρύγια.

Cf. P. *Kretschmer*, Einleit. in die Altertumswiss. I², p. 509. — *J. Vendryes*, Le langage, p. 206 sq. — *A. Dauzat*, Essai de méthodologie linguistique, p. 151 sqq. — *A. Walde*, Lat. etym. Wört² p. 719.

In domeniul cercetărilor etimologice trebue să ne conducem de trei criterii principale: cel fonetic, cel lexical şi cel semantic. Este bine ca toate aceste criterii să se potrivească în totul, să concorde în chestiuni de etimologie; dar sunt şi cazuri când o etimologie poate să lase de dorit din punctul de privire al unuia sau al altuia din aceste trei criterii. Se întâmplă, de pildă, ca o etimologie să nu lase nimic de dorit sub raportul fonetic şi semantic; şi, cu toate acestea, din punctul de vedere al criteriului lexical să prezinte greutăţi. Cine ar zice, bunăoară, că cuvântul latin *discipulus* „discipol, elev" nu derivă din verbul latin *disco* „învăţ de la altul"; şi, la prima vedere, etimologia această nu prezintă nici o îndoială; dar dacă este examinată de aproape se vede că ea lasă de dorit din cauza sufixului *-pulus* ce se raportă la *pleo*; de aceea, se admite astăzi că el vine dintr'un verb pierdut **dis-cipio* ce'l găsim în dicţionarul lui Walde, pag. 234 sq., cu însemnarea de „nehme geistig auf". Pe de altă parte, nu trebue să uităm că orice etimologie este lipsită de valoare, dacă ea nu este în conformitate cu legile fonetice; aşa că, din punctul acesta de vedere, avem astăzi o bază pozitivă. Sunt, de ex., egalităţi etimologice care sunt convingătoare şi, totuşi, ele sunt contrarii legilor fonetice. Nimeni nu se îndoeşte acum că cuvintele latine *lupus*, *bŏs* corespund formelor greceşti *lukos* şi *boûs* şi v. ind. *gaus* şi, cu toate acestea, ele sunt contrarii legilor fonetice latine, după care ne-am fi aşteptat la formele = **luquos* (i.-e. **luqŭos*), **vos*. Iar al treilea criteriu, semantica, care a fost în trecut, adeseori neglijată şi căreia, în timpurile noastre, îi se dă o însemnătate mai mare, trebue să intervină atunci când este vorba despre o ipoteză care urmează să fie verificată. Etimologiile care presupun schimbări de sens neverosimile valorează tot atât cât şi cele ce nu pot fi susţinute din motive fonetice. „Este prudent, zice Ant. Thomas, să o păstrăm, ca să ne vină în ajutor la momentul oportun, când fonetica a şi câştigat poziţiunile însemnate de pe câmpul de bătae şi când se vede că victoria se şi arată". Cu cât, în general, intră mai puţin în joc semantica, cu atât o etimologie este mai sigură. Şi când două din cele trei criterii etimologice concordă, a treia poate fi oare cum neglijată; de ex., între gr. *nephos* „nor" şi vsl. *nebo* (pentru **nebŭ*: **nebhos*, gen. *nebes-e*, gr. **nephes-os*: *nephe-os*, v.

ind. *nabhas-as*) „cer" (cf. şi v. ind. *nábhaḥ* „nor, cer") cu toată deosebirea de înţeles, este o perfectă concordanţă sub raportul fonemelor şi al formaţiunilor tematice.

La stabilirea originii şi filiaţiunii cuvintelor a căror istorie nu o cunoaştem, trebue să întrebuinţăm oare care norme, o metodă. Această metodă variază, după cum cuvântul se găseşte într'o singură limbă, sau, sub forme corespunzătoare, în diferite limbi înrudite. Cu aceste două cazuri se ocupă de aproape A. Dauzat (Essai de méthodologie linguistique, pp. 154—161).

Un lucru să nu se uite însă că, înainte de a se începe cu cercetarea, trebue să se vadă, întâiu, dacă cuvântul este de o formaţiune savantă, dacă este vorba de un împrumut străin, de influinţe analogice, de formaţiuni de dată mai mult sau mai puţin recentă; şi numai după aceea să se înceapă cu analiza minuţioasă a elementelor fonetice cari constituesc cuvântul. Se va întâmpina o greutate, de sigur, şi la determinarea prototipului latin, de exemplu, sau grec, etc. pentru că dacă un fonem latin, într'o poziţiune dată, se schimbă neapărat în cutare fonem în limba, bunăoară, română, sau franceză, italiană, etc.; în schimb un sunet român, într'o poziţiune dată, poate să provină, din deosebite foneme latine şi să corespundă prin urmare mai multor foneme. Une ori se găseşte mai uşor forma primitivă de unde derivă cuvântul, formă care satisface condiţiile fonetice şi al cărei sens este identic cu acela al cuvântului românesc ori francez, etc.; iar când sensul nu este identic, atunci semantica ne arată filiaţiunea sensurilor şi acceptiunile intermediare. Alte ori, pentru un cuvânt, trebue să o alegi, dintre mai multe combinări fonetice deopotrivă posibile. O atenţiune deosebită este dator să dea etimologistul şi cuvintelor formate cu ajutorul unui sufix, când cuvântul primitiv este singur în limba din care au derivat acele cuvinte; numai fonetica poate să ne arate de multe ori vechimea sufixului şi epoca formării cuvântului lăsând, totuşi, nu de puţine ori şi un tărâm vast pentru hipoteză. In unele cazuri de etimologii joacă un rol important şi experienţa care şi decide, precum şi onomastica şi toponimia care cuprind numeroase urme vechi din limbile ce se vorbeau în acele regiuni şi sunt de cel mai mare folos din punctul de vedere fonetic.

Etimologia deci care stabileşte forma cea mai veche a fie cărui cuvânt, arătându-ne de unde vine, când şi cum s'a format şi prin ce schimbări de sens şi de întrebuinţare a trecut, este o ştiinţă istorică. Rolul ei este acela de a aduna cel mai mare număr de fapte semantice similare, spre a se scoate, apoi, din acest studiu legi generale, după care evoluează sensul cuvintelor; de aceea, etimologia cuvintelor izolate nu prezintă în sine nici o însemnătate, din momentul în care nu rezultă de aci un principiu general care să se aplice şi la alte fapte. Există totuşi şi în domeniul cercetărilor etimologice o critică severă care poate să

distingă ceea ce este sigur şi probabil de ceea ce este nesigur şi neprobabil.

Cf. *J. Vendryes*, Le langage, p. 228 sqq. — *P. Kretschmer*, Einleit. in die Altertumswiss. I² p. 510 sqq. — *A. Thomas*, Mél. d'étym. française, passim (în special p. II, p. 15); Essais de philol. française, p 382 sqq.; La science étymol. et la langue française (Rev. des deux Mondes, 1-er dec. 1902, p. 565 şi passim). — *A. Dauzat*, op. cit. pp. 151—161. — *M. Roques*, Sur la méthode étymologique (Journal des Savants, 1905, p, 419 sqq. — *Bally*, Précis de stylistique, Genève 1005. — *R. Thurneysen*, Die Etymologie, Frieburg i B., 1904. — *G. von d. Gabelentz*, Die Sprachwissenschaft, p. 188 sqq. *M. Müller*, La science du langage (trad.franc. de Harris şi Perrot), p. 301 sqq. — *L. Şăineanu*, Incercare asupra Semasiologiei limbii române, p. 10 sqq. — *H.Jarnik*, Románské étymologie (Casopis pro moderni filologii a literatury, IX 1922—1923, p. 56—59. — *J.Gilliéron*, Les étymologies des étymologistes et celles du peuple, Paris, 1922. — *A.Meillet*, Notes d'étymol. grecque, Paris, 1896. — *H.Osthoff*, Etymologische Parerga, I, Leipzig, 1912. — *Persson*, Studia etymologica, Upsaliae, 1886. — *Danielsson*, Grammatische u. etymologische Studien, 1, Upsala, 1887. — *Wharton*, Some Greek Etymologies (în Transact. of the Phil. Soc., London).

Citäm şi unele dicţionare etimologice;

C.C.Uhlenbeck, Etym. Wb. d. altind Sprache, Amsterdam, 1898/99; Etym. Wb. d. got. Sprache, Amsterdam, 1896. — *E.Boisacq*, Dictionn. étym. de la langue grecque, Heidelberg, 1907 sqq. — *G.Meyer*, Etym. Wb. d. alb. Sprache, Strassburg, 1891. — *A.Walde*, Lat. etym. Wb², Heidelverg, 1910. — *Fr.Kluge*, Etym. Wb. der deutsch. Sprache⁹, Berlin u. Leipzig, 1921. — *S.Feist*, Etym. Wb. der got. Sprache², Halle a. S. 1920-1923. — *E.Berneker*, Slav. etym. Wb. 2. Bdd, Heidelberg, 1908—1913. — *Walther* u. *Wartburg*, Französ. étymol. Wb., Bonn u. Leipzig, 1922. — *S.Puşcariu*, Etym. Wb. dér rumän. Sprache, Heidelberg, 1905 şi Czernowitz. — *Candrea* şi *Densusianu*, Dict. etym. al limbii rom. Elementele latine. Bucureşti, 1907. — *W.Meyer-Lübke*, Roman. etym. Wb., Heidelberg, 1811. — *R. Trautmann*, Baltisch-slavisches Wb, Götingen 1923. — *Ghr. Bartholomae*, Altiran. Wörterbuch, 1904 — *A. Fick*, Vergleich. Wb. der indogerm. Sprachen, I-III, Göttingen 1890—1908.

INDICE

I. CUVINTE

Numerile arată paginele).

INDIANA VECHE.
ákšas 229.
ákšī 275.
ámbu 47.
aricat 34.
áviš 237.
áśmā 29.
asmi 49.
áśvas 27,166.
iširás 35.
uttaras
upabdas 213.
kištis 229.
kistis 229.
kṛsnáh 370
kšam 229.
gurus 270.
gharmás.
cakara 213.
carúš 27.
jaghána 213.
jánas 270.
janita 270
jan 135.
tad 32,34,213
tutude 34.
tráyas.
dámas 27.
dadâti 33.
dáša 32.
duhitā́ 33,147,202.
dyâúš 202, 249.
dyâúš pitā́ 29.
nanā́ 167.
nabhas 197.
nā́ma.
nara 122.
nā́uš 217.
páñca.
paukti-131.
paraśúš 30.
pā́t 253.
parucid 239.
pitā́ 32,41,125,141.
piparmi.
pippalî.
bharami 32, 34, 191, 197, 213, 252.
bhrā́tā 253.
madhu 29.
madhyas 270.
martyah 370.
mā́tā 32, 258.
yakṛt 238.
yugám 29, 166, 273.
rā́jâ 41.
rasa-h 123.
lōhas 30.
vāti 335
vātō 335
vasu 128.
vasyas 270.
vḗda 254, 296.
śatám 37.
śarád 150.
śiras 46.
śrávas 128.
śvā 150.
sūnúš 147

snāyatē 135.
svapniyam 270.
svadiyas 270.

IRANIANĂ.

Persana veche.

ariya 39.
aspa 122.
pitā 32.
puθra-44.
napas (Νάπας) 122.
martiya 370.
spaka (σπάκα) med.
spara 122.

Persana nouă.

din 45.
garm 153.
kanab 28.
neft 122.
sabah 122
sipar 122.
šuma 173.

Avestica (Zenda).

anarja 122.
airyō 39.
aspō 122.
enairja 122.
garəmō- 153.
gənâ 147.
xšma 173.
dasa 32.
dugeda 33.
duγđar 33, 147.
pitar 32, 183.
puθro 44.
bagō 54, 123.
bâzu 122.
napta-122.
marəta-370.
mātar 32.
mađumant 29.
viđavâ 14.
vîsaiti 44.
satəm 37, 54.
sarəd-150.
sarō 46.
spâ 122.
spađa 44.
spəntō 54, 123.
sravō 54, 123.
zānu 125.
hunuš 147.

Iraniana orientală.

anamkṣtiha 42.
avamāta 42.
bahsa 43.
balysanu 42.
*b*ăysam 43.
*b*aysā 43.
baysamn 43.

Sogdica.

'axšavânâ 41.
čtβār 41.

Oseta.

Arwidor 43.
Asiakam 43.
äfcäg 43.
äfsad 44.
ändon 45.
ärxi 45.
äwzîst 45.
bärz 44.
cirg 122.
din 42, 43.
don 43.
dor 43.
fändag 43..
fidä 44.
iurt 44.
γardon 43.
γog 44.
insäi 44.
insaj 44.
kom 43.
limän 44.
mulg 45.
ors 43.
ors fändag 43.
osä 44.
san 43.
saudon 43.
saukam 43.
ssäj 44.
sturdor 43.
suγdäg 44

us 44.
vosă 44.
yu.
zin äfcäg 43.

ARMEANĂ.

acem 213.
ail 208.
amp 47.
Arikh 39.
bereal 107.
berem 32, 34, 213.
beriwr 63.
dustr 33, 147.
elikh 34.
hair 32.
hur 107.
ǰerm 153.
ǰukn 370.
kanaph 28.
kin 147.
krunk 107.
lain 28.
mair 32.
mard 370.
sa 173.
sar 46.
šun 150.
tasn 32.
tiv 47.

BALTO-SLAVĂ.

Lituanica.

akmů̃ (akmnō) 29.
asz 135.
augu 49.
ausis 49.
bėržas 129.
briedis 132.
buris 112.
dagas.
dẽszimt 32.
dovyti 150.
dubus 191.
duktė́ 33, 147.
eimi 49.
esmi 49.
galvà 253.
giñti 104
gyrà 274.
jungas 29.
kirnis 104.
lėvas 28.
lokys 371.
medùs 29.
mergà 253.
motė̃ 32, 125.
naktis 131, 136.
paĩvas 237.
pipiras 29.
rankà 166.
sagis 85.
sė́ju 370.
sunùs 147.
szanti 123.
sziñtas 37.
szunū̃ 253.
szveñtas 123.
upe 131.
vemiù 219.
vilkas 104.
žándas 125.

Leta.

lohps 104.
mā̃te 39, 258.

Prusiana veche.

ape 131.
braydis 132.
genna 147.
gorme 153.
keuto 28.
kirsnan 370.

Slava veche.

berą 32, 213.
bogŭ 54, 123.
bredą 132.
bukŭ 61.
bzdity 235.
cěsarŭ 54.
črŭnŭ 370.
daviti 150.
deseti 32.
domŭ 27.
dŭster 33.
dŭšti 33, 147.

gospodĭ.
gostĭ 236.
gradŭ 54.
igo 29, 236.
jego 235.
jestŭ 235.
junu 235.
kameni 29.
kamy 29.
katŭlŭ 54.
kólokol 52.
konoplja 28.
kŭnęgŭ 54.
livŭ 28.
lŭža 236.
mati 32, 251.
medu 29.
medvědĭ 371.
mězga 235.
mizda 235.
mlěko 54, 61.
mõstą 236.
mozgŭ 235.
nebo 274.
nestŭ 308, 309.
novŭ 237.
oči 275.
ostrovŭ 112.
ovĭca 237.
padati 301.
pasti 301.
piją 236.
plačĭ 236.
pipru 29.
plŭkŭ 54, 61
rąka 166.
ruda 30.
sestro 253.
sčją 370.
skora 252.
skotŭ 61.
slovo 54, 123
sluga 274.
snegŭ 234.
snubiti 234.
stanŭ 234
svekrŭ 236.
svekry 236.
svętŭ 54, 123.
sŭto 37, 123.
synŭ 147, 235.
synovŭ 285.
trichŭ 235.
umirati 301.
umreti 301.
vědě 236, 296.
vidova 14, 237.
vlŭkŭ 104, 235.
voda 167.
žena 147.

Ruseasca.

brjuki 54.
bukŭ 61.
čara 27ą
gorodŭ 54.
kora 252.
sobaka 122, 123.

LIMBILE GERMANICE.

Gotica.

ahsa 216.
ahtau 275.
ahtu 79.
ains 217, 237, 250.
akrs 112.
aljis 107.
andbahts 61, 76.
angust 232.
arbi 61, 271.
arjà 216.
aukan 217.
ausō 235.
azgō 235.
baíran 217.
bauþs 357
baúrgs 84, 279
bitaus 271
blōma 216.
blōtan 243
bōk 216.
brōþar 216, 231, 271, 279.
brūþ-faþs 215.
dags 270.
daufs 217.
daúhtar 104.
dauþus 222.

daúr 220.
diups 191, 217.
eisarn 61.
ētum 216.
fadar 39, 61, 183, 213, 220, 231, 233.
faihu 280.
fidwōr 237.
fisks 61, 370.
flōdus 272, 274.
fōtus 215, 216.
fulgins 271.
fulls 271.
gards 54, 216, 232.
gasts 232, 279.
gaweiso 309.
gawigan 232.
giba 166, 279.
gibla 272.
guma 270, 370.
haft 232.
hana 270 279.,
hardus 270.
haubiþ 217.
haúrn 191.
himma 173.
hunds 220.
ik 191.
itan 220.
juggs 235.
juk 29, 166, 220, 270.
kaisar 54.
kalbo 232.
kalds 229.
katils 54.
kiusan 217.
kustus 322.
kum 232.
leihwan 232, 233.
lēkeis 61.
lētan 252.
lustus 322.
mēnoþs 216.
midjis 220, 231, 270.
mikils 63.
miluks 54, 61.
mizdō 235.
namō 167, 271.
nēpla 272.
pagkjan.
paida 231.
qiman 232.
qinō 147.
rauþs 217.
reiks 61. 279.
riqis 270.
sabbato-dags 263.
saian 370.
salt 107.
sibun 234.
skatts 61.
slahan 252.
snaiws 217, 232.
steigan 217.
sunus 147, 235, 299.
sut-iz-an 270.
swaíhra 236.
swaīhrō 236.
swistar 219, 271.
taíhun 39, 191. 231, 233.
tunþus 229.
tuggo 191, 199, 270 279.
tuzwērjan 60.
twai 216.
þata 213.
þaúrp 197.
þreis 231.
þuk 173.
þusundi 281.
waír 216.
wait 217. 236, 254, 296.
warnjan 232.
watō 167.
weit-wōds 216.
wērs 60.
widuwō 14, 216, 237.
wulfs 60, 215, 279.

Nordica.

brok (v. isl.) 76.
hann (v. isl.) 173.
hross (v. isl.) 210.
rauđe (v. isl.) 30.
sax (v. isl.) 29.
tottogo (tuttugu) v. isl. 281.
Tȳr (v. isl.) 60.

Anglo-saxona.

beef 17.
biti (v. sax.) 270.
brick 211.
cēosan 217.
cheek 211.
ehu (v. sax.) 27.
eoh 27.
hlâfdige (v. sax.) 263.
hwer 27.
mahtigro (v. sax.) 263.
meteseax 29.
mutton 17.
ox 17.
sister 58.
tinghu 281
town 61.
tùn 61.

Germana-de-sus veche.

ahto 275.
albiz 233.
balēs 81.
bëran 216.
beru (m. js.) 220.
bifelahan 210.
blintera 235.
bluoma 216.
briaf 81.
bruoder 271.
brutigome 263.
buohha 216.
burg, burug 210.
diota 62.
dintisc 62.
diutsch (m. js.) 62.
elina 265.
ëzzan (m. js.) 220.
farheli 272.
fater 183, 216, 220, 271.
fiht 305.
fisk 370.
flihtu 305.
flint 84.
folc 54.
forha 356.
fuoȝ 216, 270.
gēr 76.
hahso 357.
hamar 29.
hanaf 28.
hano 279.
(h)liumunt 271.
huot 28.
joh 220, 270.
joch (m. js.) 220.
kalt 229.
krìda 81.
quena 147.
leumunt 271.
lewo 28.
mānōd 216.
metu 29.
mezzisahs 29.
mitti 220, mitte (m. js.) 220.
moragan 210.
muoter 39.
mūra 81.
mūs 216.
nefa 191.
niuwo (m. js.) 237.
pfeit 197.
pfilari 81.
pflum 81.
predigon 81.
prestar 81.
sāen 370.
sëhen (m. js.) 237.
sambaz-tac 269.
skeran 252.
skiutan 123.
spiagal 81.
sporō 210.
strom 112.
sū 216.
swin 216.
tac 270.
tanna 357.
tor (m. js..) 220.
wâr 60.
wefsa 205.
weralt 216.
wīda 216.

zĕhan 216.
zeihhur 271.
Ziagal 81.
zins 81.
ziu 60.
zunga 231.

ITALO-CELTICĂ.

Celtica.

abann 131.
aile (v. irl.).
amaeth (cimr.) 76.
ambactus (gal.) 61.
athir (v. irl.) 32, 213.
beir 218.
benn (cimr.) 76.
benna (gal.) 133.
berim 32, 34, 213, 263.
bethe 76.
bith 112.
bitu-112.
braca (gal.) 76, 85.
bri 164.
-briga (celt.) 64.
briva 64.
caban 76.
caech (v. irl.) 61.
capall 76.
cárâmmi 266.
carbat (irl.) 76.
carnon (gal.) 63.
carpat 76.
carr 76.
carrus 76.
catu-61.
cenn 199.
cerc (v. irl.) 199.
cēt 36, 112.
-cintu 112.
cōic 62, 199, 200.
dec (bret.) 39.
dilem 62.
drong 76.
dūnum 61, 64.
duros 64.
ech (v. irl.) 27, 63, 107.
epo-(gal.) 27.
Epona 63.
fâs 61.
fir 60.
gainithir 107.
gaisos (gal.) 76, 85.
goe 61.
gorm 153.
hâd 370.
iarn (v. irl.) 61.
iasc 61, 370.
isarno-(gal·) 61.
ingen (v. irl.) 33.
labrur 60, 63, 299.
laigen 185.
lanon 65.
lïaig (v. irl.) 61.
loch 61.
maqi 62,
mathir 32, 258.
mĭd 29.
nanto 63, 64.
nessaf (cimr) 62.
nessam 62.
orbe 61.
orpe 61.
ouxisame 62.
palas (corn. 152.)
palu (cimr.) 152.
paraveredus (gal.)
pemp (bret.) 62.
pimp (corn.) 62.
reda (gal.)
rîgs 61.
sīl 370.
tāl 64.
tarb 64.
tarvos (celt.) 64.
trinanto (gal.) 63.

ITALICĂ.

Latina.

abducit 223.
abyssus, 75.
acipenser 85.

adagium 236.
adaxim 308.
aditus 222.
aeburnus 233.
aedes 231·
aēnus 271.
Aerelius, 198.
aereus 198.
aere 238.
Aesculapius 75.
aetas 264.
aevum 237
afficio 223.
ager 215, 265.
agmen 243.
agnos 232.
ago 213.
Agrigentum 74.
agurium 223.
Agustus 223, 229
Agustarum 223.
aidilis 217
ajo 236.
airīd 238.
alacer 221.
alauda 46.
alba 183, Alba 233.
Aleria 74.
alius 107, 208.
Alpes 233.
alter 233.
alumnus 203, 321.
amâ, amă 224.
ambactus 76.
ambigo 224.
ambo 231, 275.
Amilius 209.
amnis 131.
amputo 264.
amurea 74, 368.
anchora 192.
anculus 264.
ango 232.
anguilla 221.
annuĕrunt 262.
Austo 229.
anquina 221, 368.
antea 224.
aprilem 211.
arbores 274.
ardus 78.
arduus 221.
arefacio, arfacio 265.
arepennis 76.
Ariadine 211.
aridus 78.
arimorum, armorum 210, 211.
ariolus 258.
aro 216.
arora 223.
arpendia 76.
arrabo 77.
Arruns 157.
Arruntanus 157.
Arunci 223.
arvina 85.
asculto 223.
asinus 234.
aspris 266.
astutiis 71.
Athenais 228.
atrium 73.
atumnus 223.
Attius 209.
audio 264, 357.
audibo 77.
augeo 49, 217.
augurium 223.
aura 271.
auris 49, 235, 359.
aurifex,-rufex 222.
aurora 217, 270.
Aurunci 223.
ausculto 223.
aut 217.
autumnus 223.
avillus 78, 223.
axis 216.
axim 308.

baccar,-aris 85.
baculum 231.
balineum,-lneum 74.
balsamum 77.
balt(h)eum,-eus 73, 265.
baltius 73.

baptisma 75.
barathrum 75.
baris 77.
basio 234.
basium 234.
benna 76.
betulla 76.
bibo 71.
bison 85.
bissus 77.
bitumen 232.
blasphemus 75.
bombyx 77.
bos 77, 231, 232, 198.
braca 76.
bracchium,-ius 274.
brevis 81.
brenda, brunda 132.
brutus 232.
bubalu 230.
bubinare 232.
bubino 77.
bufalu 230.
bufo 77, 231, 232.
bulga 76.
bura 232.
burgus 84.
butyrum 75.
byssus 77.

caballus 76, 229.
cabanna 76.
cadaver 373.
cadus 77.
caecus 358.
caelum,-us 229.
caena 229.
caenobiam 75.
caerefolium.
caesaries 234.
caesar 229.
calamida 210.
calamitas 221.
calamus 75.
calare 228.
calceus 85.
calculus, cauculus 233.
caldior 78, 265.
caldus 78.
calefacere,-lfacere 25.
calidus 78.
camara,-era 219.
camēlus 28, 77.
campus 851
canis 77, 150.
cannabis 88.
cantalon 76.
cantena,-una 76.
capanna 76.
capìo,-or 353.
captivus 353.
capitibus, captibus 259.
capo 85.
caput,-itis 222.
Carbantorate. 76.
caressemo 214.
carpentum 76.
carpo 232.
carrus, 76.
caseus 77, 274.
casnar 77.
castra 274.
catina 74.
cato 157.
catus 269.
casa 234.
casalis 234.
causa 234.
cavere 78, 223.
caverna 78, 221.
cavus 78, 221.
Celementinus 210.
censor 243.
census 81, 243.
centum 36, 107, 232.
cerasia 197.
cervisia 76.
cervum 37, 229.
Cethegus 73.
chlamida 210.
chorda 75.
chorona 73.
christianum 211.
Cicero 229.
ciconia 73.
cinis 225,-eris 220.

cipum,-n 238.
circibo 224.
circuitus 239.
ciribrum 210.
cisium 76.
cithara, citera 219.
Clementinus 210.
clepo 308.
clipeus, clupeus, clypeus, 220.
clivos 210.
cluo 222.
Cocles 157.
coenobium 75.
cognomentum 271.
colaphus 75.
collīgo 222.
collis 230, 251.
collum,-us 274.
colo 219.
colpu, col(a)pu, 230.
columen 78.
combennōnes 76.
Κομέτιον 214.
commercium,-mircium 219.
compostus 264, 265.
consobrinus 221.
consol 230.
copia 89.
coplata 265.
coquina 77.
coquo 219.
corium 252.
cor,-dis 232, 238, 248.
Corentho,-rintho, 214.
cornu 191, 219.
coronica 210.
corolla 266.
corona 73.
Cotta 157.
covinnus 76.
Craislios 209.
Crassilios 209.
crefrat 231.
crescentsianus.
creta, 81.
cribrat 231.
cribrum, cribum 210, 272.
cronica 210.
crucem 211.
cubitus 85.
cucinus 75.
cucullus 76.
culmen 78, 265.
culmus 271.
cummi 77.
cup(p)a 74.
cur 220.
curulis.
cutis 28.

dacruma 231.
Daedalus 75.
daemon 75.
dalivom 74.
damnum 265.
Daphnim 210.
datuiri 239.
Dcumius 73.
decem 32, 191, 197, 216, 231, 233.
Decmus 266.
dedro,-t,-nt 262.
defrutum 126.
deicerent 70.
deivos 217.
dentis 229.
deus,-um 237.
dexiteros, dexter 263.
diaconus 75.
diaeta 75.
dicere 68, 70.
dies 47, 202.
Dies-pater, 29, 73.
Diesptr 73.
diffido 223.
dignus 219.
dingua 191, 231.
dìsco 250, 305.
dispennite 70.
distennite 70.
ditiae 237.
divitiae 237.
divus,-m, 237.
dixim 308.
dixo 308, 310.
doceo 305.
dogma 75.

domnus 266.
domus 247.
donum 252.
dorsum,-us 274.
douco 223.
draco 75, 209, 210.
dracuma 75.
drachumam 209.
drapeta 75.
drungus 76.
dubenus 76.
dubius 76.
dulicia,-lcia 210.
duō, duŏ 216, 224, 275.
dvonoro 238.
dvonus 238.

ebenus 77.
eburnos 271.
ēdō 216.
edico 223.
effaxim 318.
effundo 223.
ego 135, 191.
eleemosyna 75.
elementum 221.
epitaphium 75.
Epona 232.
equa 166.
equus 27, 63, 89, 369.
eremus 75.
eriens 79.
ervum 221.
espiritum 210.
examen 243.
excello 251.
expectara 210.
extemplo,-pulo 209, 210.
extorvis 251.

faba 332.
faclia 259.
facio 252.
faedus 232.
fagus 216.
Falerii 71, 220
Falisci 71.
fama 252.
farina 223.
fariolus 232.
fasena 232.
Fastina 223.
favere 78, 221.
favissa 223.
faxim 318.
faxint 318.
faxit 318.
faxo 310.
faxseis 318.
feced 238.
feci 252.
feido 217.
fedus=haedus 232.
feked 237.
femena, femina 203, 321.
fenestra 205.
fero 32, 34, 213, 216, 232.
fetigare 221.
fidelis 14.
fides 14, 251.
fidelitas 14.
filia 33, 133.
filiolum,-us 261.
filius 147, 220.
fircus 232.
firmus 223.
flagrare 206.
Flaiva, Flaivae 209.
flamma 33, 243.
flere 370.
flōs 216.
foedifragus 14.
foidere 251.
folus 232.
forceps 264.
fordeum 232.
forem 220.
foris 220.
Formiae 153.
formus 153, 232, 271.
fostis 232.
Fotunate 221.
fovere, FOVE 221.
fraglare, fragrare 206.

frangere 14, 304.
frater 211, 231.
frigdaria, 264, 266.
frigidum 203.
frigus 216, 234.
Fugià 135.
fugio,-it 251.
fumus 231.
fundo 223.
fur 220.
Furtunato 221.

gaesum 76, 85.
gaza 77.
gelidus 221.
gelu 69, 85, 229.
genus 190, 213, 270, 279.
Germanus 62.
gigno 251.
gnōtus 216.
Gracchus 192.
gravis 203.
groma 73.
gruma 73.
gruppa 210.
grus 107.
guminasium, gymnasium 75, 209, 210.
gurupa 210.

haba 232.
habebat, -bibat 214, 261.
harena 232.
hebris 232.
Helena 232.
hemo 221.
Hercules 232.
herna 77.
hibernus 265.
hilarus 75.
hircus 232.
hirpus 77.
histrio 73.
hodie 222.
holus 232.
homo 270, 279.
hordus 232.
hornus 265.
hortari 265, 266, 299.
hortus 216.
hostis 355.
humerus 79.
humus 355.

iasias 234.
ibis 77.
idolum 75.
idus 73.
ilico, illico 222.
imbrex 219.
imbris 219.
imfirmus 223.
inceideretis 223.
incido 223.
inclitus 222.
incomperabilis 219.
indigena 222.
ineptus 222.
inquit 312.
integer 70, 221.
iscelesta 210.
iscolasticus 210.
ismaragdus 210.
ispe 210.
ispeculator 210.
ispeluncola 210.
ispiritum 210.
isox 85.
ispose 210.
Istephani 210.
(is)tod, (is)tud 34, 37, 190, 213.

jajunus,-jejun-, 223.
Januarius, Jenuarius 223.
jecur 235, 238.
joudicatod 238.
jouestod 72, 238, 257.
jouxmenta, 72, 217.
jovencus 221.
jugum 193, 216 248, 270, 279.
jumentum 72.
jungo 248.
Jupiter, Juppiter 28, 222.
jurgare 265.
justo 78.
juvenis 235.
juventus 221.

juxta 257.

Καικελιός, Καικιλιος 80.
Καρδαντοριγον 76.
Καρροδοννον 76.
κήνσον 80.
κόζους 70.
κομέτιον 214.
κυρεινος, κυρινος 80.
Κωσουλε 80.

labrum, lavabrum 237.
lac 238.
lac(h)rima, -cruma,- cryma. 228, 231.
lacus 61.
laesus 243.
lamna 265, 266.
lampas 75.
lama 233.
Larentius,-tinus, Laurentinus 223.
lavare 78, 223.
ledanum 77.
lego 224.
leo 28.
lepus 197.
lerigio 205.
leptis 230.
levenna 73.
levir 199, 271.
liber 220.
liberitas 210.
liberta,-tas 71, 220.
libertavus,-tabus 229.
libra 69, 85, lipra 69.
licetod 238.
limpa 220, 231.
lingua 199.
linquo 232.
liqui 232, 233, 312.
locus 222.
loebertatem.
longus 232.
loqui 232.
loucinăi 217.
loucarid 238.
loucom 249.
louquiod 217.
luber 220.

Luceres 73, 161.
lucinus 211.
Lucius 63.
lucus 249.
lumbus 237.
lumen 271.
lumpa 220.
luna 71, 243, 271.
lupus 77, 221, 224, 269, 270, 279.
lux 248.
lympa 220.

machaera 75.
machina 74.
magistratu,-tud 238.
magnificus,-gnufucus 222.
magnus 236.
maistri 791.
male 222, 225.
malos 240.
mamilla 223.
mamma 223.
mamor 206.
manceps 222.
Mancipium,-s 274.
mancipis,-upis 222.
Manios 72, 240.
mantissa 73.
Mantus 157.
Mantua 157.
manifestus,-nufestus 222.
manus 279.
mannus 76, 129, 135.
mappa 77, 368.
marmor 233.
Massilia 222, 257.
mater 32, 71, 89, 233.
materia,-es 279.
matta 77, 368.
maximus,-xumuš 62.
medicus 221.
mederi 221.
medius 220, 236, 270.
meddix 70.
mel 197.
melodia 75.
memini 312.
memoriam 238.

memordi, 297.
Menerva 199.
mensibus 230.
mensis 234.
Menzana 76, 129.
merentessimo 214.
mergo 235.
meridies 206.
meritō(d).
mettalum 75, 274.
milium 221.
mimoran 238.
mina, mna 75, 77.
minimus 222.
miser 234.
monebo 70.
mortuus 236.
mufrius 77.
mufro 77.
mulierem 261.
multa 219, 232.
murus 81.
mus 197, 216.
musimo, musmo 210
mutuom 69.

nanus 75.
narcisus 75.
nasum,-s 274.
nasco,-r 107, 299.
natio 89.
nebrundines 77, 230.
nebula 197.
necuter 232.
necubi 232.
nefrones 77.
nepos 191.
Neptusnu 122.
nescio, ne scio 260.
neuter 224.
nidus 14.
nihil, nil 218,
ninguit 232.
nitrum 77.
nivem 232.
nivit 232.
nix 234.
nocte 136.
nocturnus 265.
nomen 220, 271, 279.
nominus (gen.) 282.
novos, novus, 219, 269, 270.
nubo 232.
nucleus 265.
nullus 224.
Numasioi 224, 217, 257.
Numerio 71.
nuncupare 265.
nuncupo 220, 266.
nutrix 206.

occisus 243.
octo 79.
Ofil(l)ius 157.
OINO 238, 249, 217.
oinos 34.
olfacio 265.
oliva 223.
onacer 75.
onus 222.
onustus 222.
operandam 70.
oppodum 207.
optimus,-tomus, 133, 222.
ŏs, ōs 240, 241.
ουετερανος 80.
ουετρανος 80.
ovis 78, 223, 237, 270, 279.

paelex 178.
paena 369.
pakari 78.
pallidus 237.
palma 265.
panthera 77.
papyrus 77.
paraverēdus 193.
pardalis 77.
paresanga 77.
parum 237.
parumper 237.
parvom,-vum 237.
passer 356.
passus 243.
patana 69.

pater 32, 183, 191,2 13, 216, 220, 231, 233, 279.
patrius 270.
pedo 235.
peior 203.
pello 251.
penates 133.
penna 208.
penus 133.
pepuli 251.
peperci 259.
peperi 223.
percolopare 75.
periclum 210,-riculum 209.
persona 73.
pes 213, 215, 265, 273, 279.
petra 75.
phalanga 75.
pilarius 81.
piper 29.
piscis 61, 370.
plaga 270.
planus 65.
plenus 271.
pluit 336.
pluma 81.
poblicus, poplicus, puplicus 198.
poena 369.
Pollux,-lucis 202, 265.
pōmērium 220.
pono 264.
popina 77, 198.
poploe 60, 65.
populi 65.
populus 65.
Porcobera, Procobera 153.
porcus 25, 69, 85.
posco 251.
positus, postus 78.
potis 216.
praedā 238.
praedicare 81
praesideo 222.
prandium 265.
precor 251.
prehendo 353.
prelum 243.
presbyter 75, 81.
primi 65.
primus 65, 234.
princeps 230, 265.
prō 216.
probe(d), 35, 68.
procus 251.
Ptromio 73.
pulcher 73.
pulsus 251.
pumilio 75.
purgare, purigare 265.
purpura 228.
putā, pută, 224, 225.

quadraginta 233.
que 338.
quid 237.
quindecim 257, 265.
quinque, 62, 203, 219.
quis 70, 73, 173, 338.
quisquiliae 199.
quisquis 199.
quō 268.
quor 220.
quoteros 229.

Ramnes 73, 161.
recei 72.
recipero, recupero 222.
reda 76.
repostum 265.
res 352.
rex 60.
rofu 77.
Roma 161.
rosa 74.
ruber 77, 231, 272, 273.
ruburem 210.
rufus 77, 231.
rutundus 221.

Sabastianus, Seb-221, 267.
sacer 77, 233.
sacerdos 264.
saeculum 216.
sagum 85.
sakros,-od 72, 233.

sal 107.
salvom, salvon 238, 239.
sapientia 75.
sapsa 287.
sarcophagus 75.
sarracum, serracum 84.
sattius 157.
satrapes 77.
saxum 75.
scabo 234.
scala 243.
scelus 221.
scin 224.
scisne 224.
scortum 252.
scriptae 70.
scriptu 210, -m 70.
scutu 210.
scrofa 77, 231.
scrofula 231.
secutus 232.
sedeo, sedi 14, 222. 250.
sedecim 235.
Sefronius 221.
segetis, segitis 221.
segmentum 208.
sella 272.
semel,-ol,-ul 214, 221, 261.
semen 252.
semilis 221.
semper 251.
Senati, senatuos, sinatus 281.
sententiād 284.
Sentius 157.
Sentorius 157.
sephulcrum, sepulc(h)rum 73
septem 234.
septeni 243.
sequi 232.
sequor 197.
sermo 270, 271.
sero 197, 370.
seror 205, 221.
serpō 197, 234.
sesanum 77.
sessus 243.
sestertius 257, 265.
settembris 207.
sibi (sibei) 289.
Siculus 223.
sido 14, 250.
sied 238.
sibilare 231.
sifilare 231.
similis 220.
simul 214.
simplex 198, 219, 257, 361.
simplus 219.
sinciput 219, 265.
singulus 219, 198.
sinister 266.
soccus 374.
socer 236.
socrus 236, 270.
Sofronius 221.
sol 198.
soldus, solidus 78, 265.
solium 14, 250.
somnium 270.
somnus 271.
soror 219, 271.
sortus 215.
spargo 386.
spatha 210.
speculum 81.
spes 210.
sporta 73.
stabulum 272.
stella 233.
stemma 75.
stimulus 243.
stercus 219.
stircus 219.
stlis 234.
stlocus 234.
stomachus 75.
striglibus 259.
suavis 237.
Subura 157.
sulcus 219.
sumo 264, 265.
summopere 224.
surgo 265.
surpite 259, 265, 266.
sus 216 279.

talentum 74, 222.
Tarcontius 157, 159.
Tarentum 74.
Tarna 157.
Tarquenna 157.
Tarquinius 157.
taurus 64, 178.
Τεθερτος 214.
techina, techna 75, 209
Tecumessa 75.
ted 238.
tegmen 78.
tego 213, 225, 232.
tegulum 81, 215.
tegumen 78.
teibi, tibi 35, 68.
temperi 221.
tempestatebus 214, 255, 259, 260.
temporis 221, 201.
termen 271.
terra 224, 251.
terreo, 234.
terruncius 233.
tetigi 296.
thalamus 75.
thensaurus 75.
Tiberius 133.
Tiberis 157.
Tities 161.
Tito 71.
tofus 77, 231.
Toitesiâi 217.
toga 213.
tollo 233, 237.
topper 287.
trabea 85.
trebibos 214.
tremonti 291.
tres 89, 191, 231, 236.
tribubus 214.
triump(h)us 73.
Troiad 238.
tropaeum, tropheum 75.
trutina 74.
tulerunt 262.
Tullus 157.
turba 70.
tus 228.
uber 231, 269.
ûdō 85.
ulna 265.
umbilicus 272.
umbo 219.
umerus 219.
uncus 219.
undecim 265.
unguen, unguis 219.
Urbaini=Urbaini.
uro 249.
uxor 71.

vabrum 213.
vafer 77, 231.
valde 78, 266.
validus 78, 266.
vehere 236.
venenum 89.
venio 330.
Venos, Venus 223.
venustus 222.
verbum 352.
vernus 265.
versus 78, 219.
verto 78, 191.
vespa 205.
vesper 230.
vester, voster 78, 219.
vetlus, veto 219.
Vettius 157.
vhe-vha-ked 238, 257, 296.
vicia 85.
vici 70.
vicus 220.
viden 224.
videsne 224.
vidi, 220, 296
viduus 14, 216.
viginti 275.
vinclum, vinculum 266.
vindemia 265.
vinum 73.
vir,-o 78, 216.
virus 216.
vitis 216.
vitrum 85.
volva, vulva 232.

volvo 219.
volnus, vulnus 219.
vomo 221, 219.
vorro 78.
vorsus 78
vortex 78.
vorto 78.
voto 78.
voutod 72.
voveo 78.

a) *Lanuvinicul.*

nebrundines 71.

b) *Prenestinicul.*

conea 73.
Decmius 73.
Diesptr 73.
Felena 232.
Fercles 232.
Foratia 71, 232.
lōsna 71.
Mircurios.
nefrones 71.
Numasioi 71.
Ptronio 73.

Faliscul

aastutieis 71.
carefo 70, 71.
cra, 71.
fasena 232.
foied 71, 232.
loferta 71, 220.
mate 71.
pipafo 70, 71.
Titoi 71.
vino 71.
Zextoi, 71.

Osca.

Abellanúi 282.
actud 265.
ais 71.
aisusis 156.
amfret 231.
amiricatud 219.
amprufid 35, 68.
aragetud 210.
castrous 217, 281.
keenzstur 243.
kiipiis 133.
deicum,-kum 68, 70.
deivai 60, 217, 282.
deivast 70.
ekas 17.
egmazum 230, 234, 292.
eituas 281.
embratur 271.
ezum 70.
factud 265.
fefacid 296.
feihúss 112, 217.
fusid 220.
her 91.
humuns 370.
loufir 298.
medíkeís 70.
meddiss 70.
minstreis 265.
ner- 71.
nerum 271.
nessimas 62.
nessimois 284.
Uhtavis 70.
upsannam 70.
patir 233, paterei 271.
pis 70.
pui 63.
pomtis 62.
Pupdiis 265.
sakarater 210, 298.
sakrafir 298.
sakrannas 70.
scriftas 70, 279.
senateis 70.
statif 70.
tfei 35, 68.
thesavrei 70.
viai 285.
zicolom 282.

Marsicul, marucinicul, pelignicul, sabinicul, volscicul.

Pacuies (mars.) 133.
aisos (maruc.) 156.
Iouias (maruc.) 281.

ferenter (maruc.) 298.
Alafis (pel.) 233.
coisatens (pel.) 217, 234.
prismu (pel.) 234.
Rufries (pel.) 133.
sacaracirix. (pel.) 210.
Uranias (pel.) 281.
ausum,-om (sab.) 234.
fedus (sab.) 232.
fircus (sab.) 232.
hiretum (sab.) 219.
hirpus (sab.) 77.
lupus (sab.) 77.
nerio (sab.),-ius 122.
Trabean 85.

Umbrica.

alfer 233.
alfu 231.
antakres 70.
avef, avif,-veif 70.
benurent 70.
bum 77.
deitu 68, 266.
destre 263.
emantur 298.
erom 70.
esono- 156.
feliul 220.
fertu 197.
her- 71.
homonus 370.
Ikuvinus 70.
iouies 235.
mersto 265.
muieto 266.
ner- 71.
nerf 271.
nesimei 62.
pir, pure 107.
pisi 70, 73.
porca 85.
prufe 35, 68.
prupehast 70.
pufe 63.
pumpe 62.
Pupřike, 265.
pur-71.
pure, v. pir.
rehte 70.
screhto 70.
stahu 236.
tefe 35, 68.
tote 285.
tutas 70, 281.
uhtur 271.
uhtretie 271.
urtas 279.
vasirslom-219.
vitlaf 70.

Siculică.

γέλα 69.
γελανδρόν 69.
λίτρα 69.
μοῖτον 69.
πατάνα 69
πόρκος 69.

ROMANICE.

Română.

arazbună (arom.) 210.
ataman (dobrog.) 210.
barză 129.
cerb 37.
Dunărea 123.
fac, făcut 250.
hirean (transilv.) 210.
hiribă 210.
hrean 210.
hrib 210.
hrubă 210.
hurubă 210.
joacă 250.
joc 250.
jucăm 250.
laud 250.
lăudăm 250
madzăre (arom.)
măndzu (arom.) 129, 133.
mânz 129, 133.
mazăre 129.
miljoc 205.

moartă 250.
mort 250.
muiere 261.
murim 250
perete 207.
pieatră 75.
propietar 206.
rile 205
sănătate 207.
vătăman (mold.) 210.
vecin 206.
viezure 129.

Italiană.

appipito 207.
asima 210.
biasimo 211.
bifolco 231.
birichino 210.
bufalo 231.
calzone 210.
cantina 76.
cervo 37.
danaro 207.
dissero 262.
domattina 206.
ermo 75.
fecero 262.
figliolo 261.
grolia 205.
intiero 262.
iscuola 210.
istudio 210.
mercoledi 206.
mogliere 261.
pietra 75.
pitoco 210.
sanita 207.
sette 207.
sopperire 210.
sopplire 210.
speme (spene) 211.
tiene 260.
vuole 250.
zia, zio 75.

Provansală.

bricon 210.
seror 205.
sià 75.
tià 75.

Franceză.

abre 206.
Aps, 151, 154.
arcevesque 194.
arpent 76.
Auch 163.
aube 230.
assoudre 194.
Aups 151.
batesme 194.
berbis (v. fr.), brebis 205.
Beziers 163.
blasme (v. fr.), blâme 211.
boufle 231.
caleçon 210.
camarade 207.
canif 210, 211.
cantine 76.
car, canter (pic., norm.) 195.
céleste 250.
cerdagne 163.
cerf 37.
cerise 197.
cheoite (v. fr.) 199.
cheque 211.
chuëte, chute 198.
ciel 250.
cirurgien 199.
contrôle 206.
coup 75, 230.
devin (v. fr.) 206.
dix 197.
donnola 360.
eslider (v. fr.) 210.
escrit (v. fr.) 210.
escu (v. fr.) 210.
espee (v. fr.) 210.
esperon (v. fr.) 210.
fenir 205.

fragile, frèle 198.
fromage 205.
Genève 154.
halener, haleine 250.
halte 210.
hànáp 209, 211.
harousse 210.
isnel 210.
lavande 210.
lierre 199.
lièvre 197.
Lion 155.
loi, loyal, loyauté 14.
maille 198.
mel 197.
meurs, meurt, mourons 250.
nàïf 198.
nain 75.
Noël 202.
oeuvre, ouvrage 250.
oscur (v. fr.) 199.
ostiner (v. fr.) 199.
ouverier 210.
pape 274.
peupelier 210.
prophète 274
pierre 75.
recommencer 248.
redeze 207.
redota 207.
Rhône, Ron 154.
rien 238.
rouer 198.
sain, santé 250.
serur 205.
siffler 231.
velin (v. fr.) 206.

Catalană.

vostre 79.
voto 79.

Spaniolă.

agosto 223.
albahaca 205.
antrar 207.
arbol 205.
ciervo 37.
comadreja 360.
contar 250.
coronica 210.
cribo 206.
cuenta 250.
cueva 78.
espada 210.
esperon 210.
gurupa 210.
hermoso 205.
marmol 206.
obìspo 205.
salvaje 207.
sanìdad 207.
taragona 209, 210.
tià, tio 75.
tentar 250.
tienta 250.

Portugheză.

aldigor 205.
arrebol 210.
arvol 206.
atuno 223.
cervo 37.
covo 78.
crivo 206.
dominja 360.
erimida, ermida 210.
esmola 205.
espectara 210.
esporão 210.
firivolo, frivolo 210.
festa 205.
Spectra 210.
suli, sul 211.
vili, vil 211.

Sardă.

kelu 229.
kervu 229.

Dalmată.

kaina 229.
plakar 229.

GREACĂ

ἀγένωρ (agenōr) 271.
ἅγιος (hagios) 270.
ἀγρός 215, 271.
ἄγχω (anchō) 232, 191.
ἀδελφεός (adelpheos) 228.
ἀδευπιαί (adeupiai) 230.
ἀηδόνα (aēdona) 270.
ἀήρ (aēr) 221, 271.
Ἀθήναζε (Athēnaze) 239.
αἰ (hai) 191.
αἰδώς (aidōs) 89, 214.
αἰεί, αἰϝεί (ai(w)ei) 237.
αἰθήρ (aithēr) 271, 279.
αἴθος (aithos) 216.
αἴθω (aithō) 231.
αἰσθάνομαι (aisthanomai) 197, 264.
αἰών (aiōn) 250, 237, 270.
ἄκτωρ (aktōr) 271.
ἀλγεινός (algeinos) 271.
ἀλκά (alka) 183.
ἄλλο (allu) 214.
ἅλς (hals) 215.
ἄλφος (alphos) 231, 233.
ἅμα (hama) 198, 252.
ἄμμες (ammes) 92 198.
ἀμνός, ἀϝνός (amnos, abnos) 232.
ἀμόργη (amorgē) 74.
ἀμφίπολος (amphipolos) 264.
ἄναξ (anax) 237.
ἀνήρ (anēr) 274.
ἄξων (axōn) 216, (Subst.) 229.
ἅπαξ (hapax) 252.
ἁπλοῦς (haplous) 361.
ἀρβίνη (arbinē) 85.
ἀργεννός (argennos) 198.
ἄρνα (arna) 270.
ἄροτρον (arothron) 29, 216.
ἁρπάζω (harpazō) 236.
ἅρπαξ (harpax) (272).
ἄρσηνα (arsēna) 276.
ἀσάμινθος (asaminthos) 84.
ἄσθμα (asthma) 210.
Ἀσκληπιός (acklēpios) 215.
ἄστερον (asteron) 209.
ἄστρον (astron) 209.
αὐκά (aukà) 183, 229.
αὐξάνω (auxanō) 216.
αὐτός (autos) 217.
αὖως (auōs) 217.
ἀφέωκα (apheōka) 249.

βαίνω (bainō) 232.
βαλανεῖον (balaneîon) 74, 265.
βαίτη (baitē) 197.
βάραγχος (baranchos) 209.
βαρύς (barus) 270.
βασιλεῖα (basileia) 214.
βασιλεύς (basileus) 279.
βάσιμος (basimos) 271.
βάσκω (baskō) 305.
βδέω (bdeō) 235.
βέλλομαι (bellomai) 228.
βιβλίον (biblion) 221.
βόλιτα (bolita) 209.
βόλτα (bolta) 209.
βράγχος (branchos) 209.
βροτός (brotos) 370.
βυβλίον (bublion) 221.
βωμός (bōmos) 85.
γάλα (gala) 237.
γέλα (gela) 85.
γένοιτυ (genoitu) 214.
γένος (génos) 279
γένυς (genus) 213, 232, 234, 270.
γέρας (geras) 270.
γεργύρα (gergura) 221.
γεύω (geuō) 216.
γίγνομαι (gignomai) 14, 296, 330.
γλουκού (gloukou) 214.
γλυκύς (glukos) 214, 272.
γνώμη, -a (gnōmē) 73.
γνωτός (gnōtos) 216.
γοργύρα (gorgura) 221.
γράφω (graphō) 246, 330.
γυνή (gunē) 147, 237.
δαήρ (daēr) 231, 199, 271.
δαίμων (daimōn) 271.
δάκνω (daknō) 304.
δάκρυ (dakru) 79, 231, 279, 271.
δᾶμος, δῆμος, (dâmos, dêmos) 214.
δαπάνη (dapanē) 265.
δείκνυμι (deiknumi) 234, 246, 223, 247, 248.

δεικνύω (deiknuō) 234.
δείλομαι (deilomai) 228.
δεῖξον (deixon) 234.
δείξω (deixō) 234, 305.
δέκα (déka), 216, 233.
δέλφαξ (delphax) 232.
δεξιτερός (dexiteros) 263, 264.
διδάσκω (didaskō) 234, 305.
δίδωμι (didōmi) 33.
Δι̯Fί (diwi) 202.
Δι̯Fός (diwos) 202.
Διοχικέτα (Diohiketa) 239.
Διόνους (dionous) 214.
δίφρος (diphros) 250.
δοκιμάδδω = -ζω (dokimaddo,-zō) 230.
δόμος (domos) 27.
δοτός (dotos) 252.
δοῦναι (doûnai) 89.
δοῦλος (doûlos) 217.
δραχμή (drachmē) 75, 209.
δύο (duo) 216.
δῶρον (dôron) 252.
ἐαρινός (earinos) 265.
ἔγχελυς (enchelus) 221.
ἐγών (egōn) 229.
ἔδειξα (edeixa) 234.
ἐδηδώς (edēdōs) 216.
ἔδω (ēdō) 220.
ἔθηκα (ethēka) 231, 237.
εἶδον (eidon) 300.
εἰδώς (eidōs) 216.
εἴκοσι (eikosi) 89.
εἷς (heîs) 230.
ἑκατόν (hekaton) 36, 107, 232.
ἑκοτον (hekoton) 207.
ἑκυρός (hekuros) 237.
ἑλαί̯Fα (helaiwa) 219, 223.
ἔλδομαι (eldomai) 305.
ἐλευθέρονς (eleutherons) 89.
ἐλπίζω (elpizo) 305.
ἐλπίς (elpis) 279.
ἐμέο (emeo) 89.
ἐμέω (emeō) 219.
ἕνς (hens) 230.
ἔνεροι (eneroi) 272.
ἐνύπνιον (enupnion) 270.
ἔορ (eor) 271.
ἐπίβδαι (epibdai) 213.
ἕπομαι (hepomai) 197.
ἑπτά (hepta) 234,
ἔργον (ergon) 14, 235.
ἐρέβεσφι (erebesphi) 235.
ἔρεβος (erebos) 270.
Ἑρεμῆς (Heremês) 209, 198.
ἔρις (eris) 270, 272.
ἕρπω (herpo) 234, 197.
ἔρχομαι (erchomai) 330.
ἑσπέρα (hespéra) 230.
ἑττά (hetta) 207.
εὐρύς (eurus) 209.
εὐσαβέοι (eusabeoi) 214.
ἔχω (echō) 250.
Fάργον (wargon) 236.
Fειζώς (weizos) 229, 230.
Fεκέδαμος (wekedamos) 236.
Fέτος (wetos) 214.
Fίκατι (wikati) 89,
FίσFος (wiswos) 217.
Foῖδα (woida) 216, 217, 220, 236.
Foῖκος (Woikos) 236.
Fόχος (Wochos) 236.
ζεῦγμα (zeugma) 216.
ζεύγνυμι (zeugnumi) 247, 248.
Ζεύς (Zeus) 202.
Ζήν (zēn) 202.
ζυγόν (zugon) 214, 216, 220, 230, 236, 195, 29, 219, 279.
ἡδονή (hēdonē) 270.
ἠίθεος (ēitheos) 14, 216.
ἡμέτερος (hēmeteros) 272.
ἥμισυς (hēmisus) 221.
ἥμυσυς (hēmusus) 221.
ἦπαρ (hêpar) 235
ἠώς (ēōs) 84, 270.
θάλαμος (thalamos) 84.
θαυμαστός (thaumastos) 234.
θεά (thea) 166, 252, 279.
θερμός (thermos) 232, 271.
Θετταλός (Thettalos) 228.
θήρ (thēr) 248.
θυγάτηρ (thugater) 33, 147, 202.
θυμός (thumos) 231.
θύος (thuos) 228.
θύρα (thura) 220.
ἱαρός (hiaros) 35.

ἱερός (hieros) 35.
ἱκέτευσα (hiketeusa) 252.
ἵκκος (ikkos) 84, 89.
ἰός (ios) 216.
ἵππος (hippos) 27, 84, 89, 214.
ἰρήν (irēn) 216.
ἷσος (hisos) 237.
ἰτέα (itea) 216.
ἰχθύς (ichthus) 370.
ἰών (iōn) 229.
καδρία (kadria) 205.
κακοῦργος (kakoûrgos) 14.
καλός (kalos) 237.
κάμνω (kamnō) 304.
κάνναβις (kannabis) 28.
κάπρος (kapros) 232.
καρδία (kardia) 205, 232, 237.
κέβλη (keblē) 212.
κείρω (keirō) 252.
κεφαλή (kephalē) 272.
κῆρ (kêr) 248, 237.
κλέπτω (kleptō) 249.
κνέφας)knephas) 370.
κόλαφος (kolaphos) 230.
κότερος (koteros) 232.
κρατύς (kratús) 270.
κρέας (kreas) 270.
κρέννεμεν (krennemen) 219.
κρίνω (krinō) 219, 304,
κρυφῆ (kruphē) 327,
κτείνω (kteino) 208.
κτίσις (ktisis) 229.
κύκνος (kuknos) 74.
κυνός (kunos) 220.
κυπάρισσος (kuparissos) 85.
κώνωψ (kōnōps) 85.
κώπη (kopē) 232.
λαγχάνω (lanchanō) 304.
λάθρη (lathrē) 327.
λακάνη (lakanē) 221.
λαός (laos) 198.
λέγω (legō) 250.
λείπω (leipō) 24, 232, 233, 202.
λεκάνη (lekanē) 221.
λέκτρον (lektron) 272.
λέσχη (leschē) 85.
λέων (leōn) 28.
λοέω (loeō) 223.
λοχαγός (lochagos) 198.
λύκος (lukos) 65, 89, 234, 265, 270, 279.
λύχνος (luchnos) 211, 271.
μαναστέρι (manasteri) 207.
μάτηρ (matēr) 89, 258.
μαχανά (machana) 74.
μέγαρον (megarison) 84.
μέθυ (methu) 29, 270.
μείζων (meizōn) 252.
μείραξ (meirax) 272.
μελίνη (melinē) 221.
μέσσος (messos) 270.
μήν (mēn) 234, 216.
μηννός (mēnnos) 234.
μήτηρ (mētēr) 89, 223, 258.
μητροκτόνος (mētroktonos) 249.
μίσγω (misgō) 230.
μισθός (misthos) 235.
μνᾶ (mnâ) 75.
μοῖρα (moira) 179, 208.
μολίβος (molivos) 84.
μούσμων (mousmōn) 210.
μοχοῖ (mochoi) 214.
μῦς (mus) 197, 216.
ναίω (naiō) 209.
ναῦς (naus) 217.
νεανίας (neanias) 274, 279.
νέος (neos) 233, 219, 265, 270.
νεῦρον (neuron) 217.
νέφος (nephos) 197, 370.
νεφρός (nephros) 71, 232.
νῆσος (nēsos) 84, 274.
νίφα (nipha) 232.
νίτρον (nitron) 85.
νιφάς (niphas) 234.
νυκτερινός (nukterinos) 265.
ξένϝος (xenwos) 237.
ξεῖνος (xeînos) 237.
ξέννος (xennos) 237.
ξένος (ξένϝος) (xenos) 237.
ξέω (xeō) 234, 214.
ὁ (ho) 273.
ὄγκος 219.
ὁδηγός (hodēgos) 198.
ὁδός (hodos) 237.
ὄζος (ozos) 230.
ὀθόνη (othonē) 84.
οἶδα (oîda) 230, 236, 254, 296.

οἶκος (oikos) 230.
οἰνός (oinos) 217.
ὄις (ois) 237, 239.
ὀλίγος (olīgos) 79, 229.
ὀλιος (olios) 229.
ὁλκός (holkós) 219.
ὄμβρος (ombros) 47.
ὀμίχλη (omichlē) 232.
ὄμνομι (omnumi) 252.
ὀμφαλός (ompholos) 219.
ὄνεμα (onema) 205.
ὄνομα (onoma) 167, 205, 233. 271 279,
ὀνομαίνω 304.
ὄνυμα 214.
ὄνυξ (onux) 219.
ὁράω (horaō) 300.
ὀρθός (orthos) 220.
ὄρνυμι (ornumi) 247.
ὄροβος (orobos) 221.
ὄροφος (orophos) 33.
ὅς (hos) 238.
ὄσσε (osse) 275.
οὐδός (oudos) 237.
οὖθαρ (outhar) 231.
οὔνομα (ounoma) 258.
οὔρεα (ourea) 258.
οὖς (oûs) 254.
ὀφρύες (ophrues) 126.
ὄχος (ochos) 232, 236.
παιδίσκος (paidiskos) 272.
παιρίν (pairin) 234.
παλακή, -ίς (palakē,-is) 85, 178.
παλάμη (palamē) 265.
Πανίσκος (Paniscos) 209.
πάπυρος (papuros) 85.
πατάρα (πατέρα) (patara,-era) 219.
πατήρ (patēr) 191, 216, 249, 271.
πεδα (peda) 213.
πείθω (peithō) 216, 221.
Πελαζγικόν (Pelazgikon) 230.
πέλομαι (pelomai) 219.
πέμπε (pe.πε) 228.
πενθερός (pentheros) 220.
πέντε (pente) 228, 219.
πέπερι (peperi) 29.
πέσσω (pessō) 215.
πέτομαι (petomai) 250, 305.
πέτταρες (pettares) 228.
πευθῆνος (peuthēnos) 270.
πῆχυς (pêchus) 279.
πίνω (pinō) 304.
πίπτω (piptō) 328.
πίσυρες (pisures) 92, 228.
πλῆγή (plēgē) 270.
πλίνθος (plinthos) 84.
πόδα 213.
ποδί 254.
ποδός 253, 204.
ποιμήν (poimēn) 249, 271, 279.
ποινή (poinĕ) 232.
πολλάκι[ς] (pollaki[s]) 239.
πορφύρα (porphura) 228.
πός (pos) 215.
πόσις (posis) 216.
ποτέομαι (poteomai) 250, 305.
πότερος (poteros) 197.
πότμος (potmos) 197.
ποὺς (poùs) 250, 252, 270.100, 258. 289, 309, 347.
πράμμα (pramma) 208.
πρέσβυς (presbus) 230.
πρεσβύτερος (presbuteros) 9.
πρεῖσγυς (preisgus) 234.
Προμηθεύς (Prometheus) 85.
πρώ (prō) 268.
πτωχός (ptōchos) 210.
πύργος (purgos) 84.
πώς (pos) 213, 216, 253, 270, 273.
ῥῖγος (rhîgos) 234, 216.
ῥόδον (rhōdon) 84.
ῥώμσις (rhomsis) 85.
Σαϝοκλεης (Sawoklewēs) 237.
Σαλαμῶνα (Salamōną) 209.
Σαλμῶνα (Salmōna) 209.
Σεκυών (Sekuon) 84.
Σελήνη (Selēnē) 270.
Σεμέλη (Semelĕ) 84.
σίβδη (sibdē) 84.
σίδηρος (sidēros) 84.
σίκυος (sikuos) 84.
σῖτος (sîtos) 84.
σκάπτω (skaptō) 234.
σπείρω (speiro) 234.
σπουδή (spoudē) 216.
σρατός (sratos) 206.

στέγω (stegō) 232.
στείχω (steichō) 250, 216.
στονόϝεσαν (stonowesan) 237.
στρατηγός (stratēgos) 197.
στρατός (stratos) 215.
στροτός (s'rotos) 219.
στυγνός (stugnos) 270.
στῦλος (stulos) 272.
συκχος (sukkhos) 374.
σῦς (sûs) 216.
σχίζω (schizō) 197.
σωτήρ (sotēr) 248.
τάλας (talas) 233.
τάλαντον (talanton) 74.
ταῦρος (taûros) 85, 178.
τείνω (teinō) 234.
τεῖχος (teikhos) 217.
τείω (teiō) 88.
τελαμών (telamōn) 252.
τέλειος (teleios) 270.
τέμνω (temnō) 304.
τέσσαρες (tessares) 228.
τέτλαμεν (tetlamen) 252.
τετρώκοντα (tetrōkonta) 233.
τέχνη (technē) 75, 209.
Τῆνα, (Tênа, Zênа) 230.
τίθημι (tithēmi) 174.
τιμή (timē) 253.
τιμῆς (timês) 253.
τόλμα tolma 252.
τόμος, -ός (tomos,-os) 248.
τράπεζα (trapeza) 206.
τρεῖς (treîs) 214.
τύρσις (tursis) 84.
τῶν, τάων (tōn, taôn) 190,
ὑμεῖς (humeis) 198.
ὔμμι(ν) (ummin) 198.
ὑπέρα (hupera) 272.
ὑπέρος (huperos) 272.
ὕπνος (hupnos) 271.
ὕσδος (usdos) 230.
φᾱγός (phāges) 215, 216,
φαγῶνος (phagônos) 270.
φαεινός (phaeinos) 234.
φάεννος (phaennos) 234.
φαίνω (phainō) 209.
φᾱμί (phāmi) 252.
φανῆναι (phanênai) 256.
φαρέτρα (pharetra) 250.
φάρηγ (φέρειν) (pharēn, pherein) 219.
φατί (phati) 272.
φέβομαι (phebomai) 305.
φέρω (pherō) 32, 34, 214, 213, 220, 232, 250, 195, 217, 197.
Φέτταλος (Phéttalos) 228.
φεύγω (pheugă) 328.
φθάνω (phthano) 197.
φθείρω (phtheirō) 235.
φθίσις (phthisis) 229.
φιλέω (philĕo) 88.
φίλημι (philēmi) 88.
φίλος (philos) 14,
-της (tēs) 14.
φοβερός (phoberos) 271.
φοῖνιξ (phoinix) 85.
φορέω (phoreō) 250.
φράτηρ (phratēr) 231, 271.
φράτωρ (phratōr) 216, 231, 253. 271.
φωνή (phonē) 252.
φώρ (phōr) 220.
χειμερινός (cheimerinos) 265.
χέρρας (cherras) 126.
χόρτος (chortos) 216, 232, 234.
χούρα (choura) 126.
χρυσός (chrusos) 85.
χώρη (chōrē) 126, 219, 224.
ὠλένη (ōlenō) 265.
ὦμος (ōmos) 219.
ὦρος (hôros) 271.

ALBANEZĂ.
Albaneza.

barθ 129.
bilé 133.
breθ 132.
danɛ 104.
djetɛ 39.
lopɛ 104.
mɛs 129, 133.
mɛze 129.
moδulɛ 129.
nl'k 104.
natɛ 131, 136.
pesɛ 131.
pregìm 104.
vieδulɛ 129.

TOHARICA.

A.

alyek 107.
aššäl (sufix) 107.
kajurs 107.
kälpâl 107.
känt 36.
knan 107.
mācar 39.
pacar 39.
pältsäk 10.
por 107.
pracar 107.
se 107.
yuk 107.

B.

alyek 107.
okso 107.
palsko-tse 107.
pepakšu 107, 296.
procer 107.
salyi 107.
soyä 107.
tatmastar 63, 107.
tkacar,-cer 107.
yakwe 107.

TRACA.

abro- 12.
Abrozelmes 112.
ampelos 112.
Aroulon 113.
aulo-, 112.
Auluzenus 112, 135.
baitē 112.
bithu- 112.
Bithiceuthus 112.
brunchon 112.
brutos 126.
buri- 112.
Burvista 112.
bursa 112.
dava- (deva-) 112.
Deo- 112.
Deonusos 126.
Dionusos 126.
Dioscous 112.
Dioskuthēs 112.
Diuzenes 112.
-dizos 112.
Druēsou 113.
hepta- 112.
Heptaïkenthos 112.
Kaigeisos 112.
-kenthos 112.
Kotis, Kotus 112.
mandakēs 112.
Mekastēnos 112.
Natoporus 112.
Orolos 112.
Pinkisos 112.
-poris 112.
Pulpudeva 112.
Rolis 113.
Strumē, Strumōn 112.
Tarpodizos 112.
Tatas 112.
-zenis 112.

FRIGIANĂ.

αββερετ (abberet) 126.
αδδακετ (addaket) 117.
αζενα (azena) 125.
Askaïos, Askanios 116.
Attēs 116.
autas 117.
Baba 116.
Bagaïos 116.
βαλήν (batēn(118.
Berekyntià,-kyntai 116.
γαλλαρος (gallaros) 116.
γλουρός (gluros) 118, 150.
δάος (daos) 118, 150.
deos, dios 126.
ζεμελω (zemelō) 84, 117.
εδαες (edaes) 117.
germo-, 153.
θαλαμει (thalamei) 117.
κακούν (kakoun) 117.
κίκλην (kiklēn) 117.

Μάντις, μανία (Mantĭs) 116.
Motalis 173.
Nana 116.
onoman 117.
Sabazios 216.
Savadius 216.
σατίνη (satĭnē) 84.
σορου (sorou) 117.
succhos 374.
Tatis 116,
teutes, teotous 117.
vanaktei 117.
vonok 117.
vratera 117.

DACĂ.

arborià 119.
Burvista 118.
Buridava.
-chela 119.
chodelà 119.
-dava (-deva) 119.
-δελα (-dela) 119.
-δηλα (-dēla) 119.
-διλα (-dila) 119.
Dekebalos 118.
dochela 119.
Dokidava 119.
-ζηλα (-zēla) 119.
-ζουλα (-zūla) 119.
Murideva 119.
μίζηλα, μίζολα, μίζουλα 129.
Natoporus 119.
Oroles 118.
-porus 119.
Piéporus 119.
priadila 119.
Pulpudeva 119.
Seba 119.
Tautomedes 119.

SCITICĂ.

Apia 113.
Argimpasa 123.
Arimaspoi 122.
Babos 122.
Dadagos 121.
Dadaios 123.
Dadas 122.
ἐνάρεες 122.
Ινσαζαγο- (Insazagus) 44.
Κολάξαϊς 122.
Λείμανος (Leimanos) 44.
Madakos 122.
Madyes 122.
Medosakkos 122.
Naparis 122.
Papaios 123.
-pasa 122.
patra 122.
Προτοθύης (Protothyes) 122.
Ῥᾶ (Rhâ) 123.
Σουγδαῖα (Sugdaia) 44.
Spaka 122.
Sparabarai 122.
Σπάδακος (Spadakos) 44.
Tabiti 122.
Ταργίταος 122.
Temarunda 122.
tua 122.
Φίδας (Phidas) 44.
Φούρτας (Phourtas), 44.

MAKEDONICĂ

ἀϝρονϝες (abronwes). 126.
ἄδη (adĕ) 125, 126.
ἀδραῖα (adraia) 125, 126.
ἀκρούνοι (akrounoi) 126.
aspilos 126.
Berenika 126.
Βίλιππος 126.
chebala, chebla 126.
danos 126.
Darrōn 126.
gabala 126,
indea 126.
kanadoi 125.
Korannos 126.
Krateuas 126.
Magas 126.
sigynnē 130.

ILIRICĂ

annis 130.
annon 130.
Aplu 126.
Apsus, Apsos 131.
Apuli 131.
Αραθθος 136.
Arabunis 126.
audo- 130.
auto- 130.
Audasius 130.
Audata 130.
Autus 130.
Aulona 129, 130
barð 129.
Bardyllis 128, 129.
Beusas 135.
Bounnos 130.
Batō 130.
Dasas 130.
Dasimius 133.
Dazomas 130.
Deipatyros 131.
Dripponius 130.
Genusus 130.
Ittō 126.
Klewos 128.
Laso 135.
Licaus 130.
mando 129, 133, 135.
Passarōn 129.
Plassarus 130.
Pleurâtos 130.
rhinon 130.
Salluntum 130.
sarca 84.
Sibynĕ 130.
Skardōn 130.
ves 128.
Veskleves 128.

MESAPICĂ

Arnisses 133.
Avithos 133.
argoriam 133.
Balakrahiaihi 133.
bacχas 135.
Barra 133.
bari 133.
Barium 133.
Barzidihi 133.
Basta 133.
Bauria
Bausta 133.
bennan 133.
Biliva 133.
Bolles 133.
brenda 132.
βρενδίον (brendion) 133.
βρεντίον (brention) 133.
brunda 132.
Brundisium 133.
Canusium 133.
Dazimaihi 133.
Dazimas 133.
Dazomas 133.
Galabrioi 133.
Θeotorres 133.
Menzana 129, 133, 135.
mimeteos 133.
oikoroihi, 133.
Pania 133.
panus 133.

VENETĂ

Andetic 136.
αοφος 136.
Appìoi 136.
Apusidia 133.
Beusas 135.
Beuzas 135.
Boicus 135.
Boiscus 135.
ekupedaris 136.
ekupeoaris 136.
ekupetaris 136.
Enignus 135.
Ennoni 136.
εχο 135.
Laso 135.
man(n)isnavius 135.
Ontei 136.
Rehtiiah 131, 135.
rex 135.

Selboi 136.
Φοχσος 135.
φohiios 135.
Vehnoh 135.
Vhuχiia 135.
Voltiiomnos 135.
Volturex 135.
-χeneh 135.
Volti-χeneh 135.
zo 135.
zonasto 135.

LIGURĪCĂ

alb- 151.
Alba Augusta 151.
Alba Helvia 151.
Albinum 152.
-asco (-osco,-usco) 152.
berg- 152.
Bergusia 152.
Bergonum 152.
Bergintrum 152.
borb- (bory-) 152.
Borbitomagos 152.
Bodincus 151.
borm- 151.
Bormani (lucus) 151, 153.
Bormanus 152, 153.
Bormiae (aquae) 153.
Bormida 151.
Bormonis 152, 153.
-enno,-inno 152.
Briginnom 152.
Genava 154.
Latumarui 152, 153,
pala 152.
pe 153.
Porcobera (Porcifera) 153.
Procobera 153.
rod- 151.
Ῥόδανος 152.
Rodana 152.
Rhodumna 152.
Rhotanos 152.
Sasia 151.
Sigynnai 151.
Tekialui 152.

PELĂSGHICA

πόργος 84.
τόρτις 84.

MEONIANĂ

βεδρός 94.
δοδλος 94.
κόνισκε 94.
πάλμυς 94.
χλούνης 94.

CARIANA

Alinda 144.
Ammiā 144.
gissa 144.
Halikarnassos 144.
Idakos 144.
Imbranos 144.
Kalynda 144.
Kōs 144.
kybda 144.
Kbondiassis 144.
Keldnassis 144.
labrys 144.
Lygdamis 144.
Nanē 144.
Osogôa 144.
Papa 144.
Panyassis 144.
Pisindelis 144.
Saryssolos 144.
Souangela 144.
toussyloi 144.

LICIANĂ

Anna 144.
Kadyanda 144.
kbatrō 147.
lada 144.
Mama.
Nanna, -ē,-nis 144.
Pigramis 144.
Piχrä 144.
Pobiä'äjä 144.
Tatia, Tation 144.
tideimi 147.
Trqqñta 144.
χbidä 147.

LIDIANĂ

Agron 150.
Akiamos 144.
Alyattēs 144.
Alus 150.
Atys, Attys 144.
Bakivalis 150.
birau (?) 150.
hiral 150.
Kalanda 144.
Kandaules 150.
Kofuũ 150.
Manelis 150.
Myattes 144.
mrud 150.
Seikilos 144.
Sivralmis 150.
Silukalis 150.
Tata,-âs, Tatia 144.
Tivdalis 150.
vânaš 150.

ETRUSCA

aesar 152.
agaletora 156, 157.
aisoi 156.
aminϑ, 157.
ärnal 157.
arnϑ 158.
arnϑial 158.
arunϑ 157.
Arses 158.
ati 157.
Atlnta 73.
Axmemrun 159.
avil 157.
caϑa 157.
capna 161.
Cásntra 158.
cassim 156.
catu 157.
cepen 157.
clan 157.
cuclnies 157.
cutlisal 157.
cutus 157.
cuϑna 157, 158.
cutna 157, 158.
druna 157.
ésono 156.
veti 157.
vetie 157.
velnϑe 157.
zubre 157.
hinϑial 157.
ϑalna 157.
ϑana 157.
ϑapna 157.
ϑanχvil 158.
ϑaura 157.
ϑeras 157.
ϑesan 157.
ϑepri 157.
ϑupre 157.
ϑupite 157.
ϑui 157.
ϑuras 18.
lakena 157.
larϑ 158.
larnϑ 157.
Lasa 157.
lautni 157.
Lusni 157.
Luχre 73.
mama 157.
manϑ- 157.
Mantus 157.
Memrun 73.
Menle 158.
meχlum 157.
meϑlasial 157.
naper 157.
Prilius 158.
ranϑa 157.
Raśneś 160.
ratumsna 161.
Ratumenna 158, 161.
Ruma 73, 161.
rumi 157.
saϑ 157.
satie 157.
seχ 157.
senϑial 157.
sminϑe 157.
suϑi 157.

susu 157.
tarna 157.
Tarχu, Tarχna, Tarχisa 73, 140, 157.
Tarχntras, Tarχnal 157, 158, 159.
Tarχntes 159.
teli 157.
tetena 157.
tior, tiur 157.
Tina 157.
Tinsi 157.
Titie 73.
Trendinei 157.
Tule 157.
Tuχulχa 157.
tuntle 159.
turce 157.
Usil 157.
uφle 137.
φerse 73.
φersa 73.
Φanu 157.
Φuφluns 157.
φurseθna 157.
χaru 157.
χurχles 158.

IBERICĂ

Ambatus 162.
Aquitanus 163.
Arcobriga 162.
Astigi 163.
Ausci 162.
Bacterrae 163.
Boletanus 163.
-briga 162.
Calagurris 163.
Cerretani 163.
Cloniokom- 162.
Eliumberrum 163,
Grachuris 163.
Idu-beda 162.
Illiberis 163.
Iliberri 162.
Itucci 162.
Lapurdum 163.
Nemetobriga 162.
Oba Baeticae 163.
Olaura 163.
Oros-peda 162.
Osicerda 163.
Retugenos 162.
Segobriga 162.
Turdetanus 162.
Ucubi 163.

BASCĂ.

ahizpa 166.
apirila 211.
arreba 166.
bizar 165.
egun 165.
Euscara 165.
gizona 166.
gizon handia 166.
guiristinoa 211.
khurutzea 211.
mando 129.
porogonza 211.
ur 166.
ura 166.
ureu 166.

FINEZĂ.

hän, 167.
me 292.
minä 292.
nimi 167.
sata 167.
sän 167.
Suomi 168.
talossa 168.
talotssa 168.
te 292.
sinä 292.
vesi 167.

UNGARĂ.

hal 13.
a haz 167.
a házak 167.
a házakba 167.
a házba 167.
nér 167.

ö 167.
száz 167.
viz 167.
zár 14.

TURCĂ ŞI TĂTARĂ.

dĭn 45.
el 23.
ev 23.
ghiun 165.
ćomru 169.
jűrűk 169.
kőćek

ANAMITĂ.

ba 12.

CHINEZĂ.

jin-ta 13.
lu 13.
nan 13.
nan-tse 13.
nìu 13.
niu-tse 13.
ta-jin 13.
tao 13.
taolec 13.

CAUCASIANĂ.

ttul 173.
ttu-ššal 173.
viššal 173.

HITITĂ.

ammêl 159,
annaš 159.
antuhšaš 159.
A. ŠA(G) 159.
A. ŠA(G)-an 159.
A. ŠA(G)-naš 159.
bir (biir) 174.
jami, jaši, jazi 174.
jwwar 174.
kâš,(-a,-ma) 173.
kî 173.
kuêl 150.
kuiš, kuit 173, 174.
Muršíliš 173.
šmêš 173.
šum(m)âš šumêš, 174.
Tarkudimmê (-timmê) 144.
tug, tug(g)a 173.
Zig, zig(g)a 173.

CASITA.

Buriaš 170.
Simalia 170.
Šuriaš 170.

MITANIANA.

amelùti 171.
mârê 171.
Mattiwaza
Sala 171.
Samaš 171.
Sin 171.
Tešub 171.
Tušrataš 171.

SEMITICA.

liška 85.
thaur 85.
wain 85.

HEBRAICĂ.

bāmā 85.
gopher 85.
ji-qtol 15.
qátal 15.
qátala 15.
qatl 15.
qätlū 15.
qatlun 15. b
qitl 15.
qitalu 15.
qtōl 15.
qutila 15.
pillegeš 85, 178

BABILONO-ASIRIANĂ.

pilakku 30.
šuru 178.

ARAMEANĂ.

tōra 178.

ARABĂ.

al-habac 205.
al-gidhar 205.

EGIPTEANĂ.

anasis 85.
bussos 85.
ebenos 85.
kōnōps 85.
nîtron 85.
papuros 85.
rhōps, rhōmsis 85.
rhōmxis 85.

SUMERIANĂ.

balag 30.
urud 30.

II. MATERIILE TRATATE
(Numerile arată paginele).

Ablativul. Formarea ablativului la subst. şi adj. 284; rolul ablativului 326; ablat. absolut în limba latină 346.

Ablautul, v. Apofonia, Alternarea.

Absorpţiunea 264, 265.

Absolute (ablat. gen. etc.), v. Ablativul, etc.

Acadiană (limba) 176; Acad (Semiţii din), 177.

Accent, accentuare 253; natura accentului 253; accent de intensitate (expiratoric) şi accent de înălţime (muzical) 253; accentul i.-e. 253; accentul in diferitele limbi i.-e. separate, 256; în limba greacă 254, 255; în limba latină, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262; în limbile romanice, 262; în limba germanică, 262, 263; accentul iniţial în limba italică, celtică şi germanică 257; accent ascuţit şi circumflex 253.

Acheii 101.

Acordul 324.

Activ, 297 328.

Acuzativul. Formarea acuzativului 280; rolul acuzativului, 325.

Adjectivul 269; flexiunea 269; comparativ şi superlativ 270; adjective (dublete la) 269.

Africatele 188.

Agatirşii 124.

Aglutinante, v. Formele limbilor.

Aglutinante flexionare, v. Formele limbilor.

Alanii 45.

Alarodiană (limba) 170; Alarodienii (sau Chaldii) 120, 171.

Albaneză (limba) 102. Raporturile ei cu celelalte limbi, i.-e. 104; Potrivirile fonetice, morfologice, etc., cu limba română 104; Albanezii 105.

Alegro (forme) 267.

Alternări vocalice (sau apofonia vocalică, sau ablautul, sau gradaţia vocalică) 248; natura şi originea 249; seriile 250; gradele 250.

Analogia 200; Acţiunea analogică 201; puterea analogiei 201; influinţa analogiei în fonetică 201; în morfologie, 202; în sintaxă, 203; în domeniul vocabularului 203; în prosodie 203.

Anaptyxis, v. Desvoltare de silabă

Anglii 58.

Aoristul. Formarea aoristului 307; aoristul slab (sigmatic) 307; aoristul forte (tematic) 307; aoristul în-thēn 308; întrebuinţarea aoristului 331; aoristul gnomic 331.

Apoziţiunea 324.

Aquitanii 67.

Arabă (limba) 178.

Arameană (limba) 178; Arameenii 176.

Arborele genealogic 23.

Ariană (grupa de limbi) 39; Arienii 40.

Armeană (limba) 46; Armenii 47.

Armonie vocalică 167.
Articolul 287.
Asiriană (limba veche), v. Babiloniană. Asirienii 176.
Aspectul, 300, 302; aspectele: punctual (momentan, aoristic) 300; cursiv (durativ, imperfectiv) 300; perfectiv 300; terminativ (perfectiv) 300; iterativ 300; în limba greacă 301; în cea latină 301; în cea slavă 301, 302.
Aspirația. Aspiratele 187; aspirate surde și sonore 190.
Asimilarea 207; consonantică 207; vocalică 207; cauza 204; legi 208; influința asimilării: în sintaxă 323; în fonetică 221.
Atic (dialectul) 93, 94, 95: urban 94, 95; vulgar 94.
Atributul 324.
Augmentul 294, 295, 296.
Auxiliar (verbul) 335.
Avarii 45.
Avestică (limba) 41.

Babiloniană (limba) 178; Babilonienii 177.
Balto-slavă (grupa de limbi) 48, 49; Balto slavii 50.
Bască (limba) 148; Bascii 150.
Bastarnii 61.
Bitinii 120
Boemă (limba), v. Cehă.
Bretonică (limba), v. Britanica.
Britanică (grupa de limbi) 65.
Bulgară (limba): de tip turc 169; modernă 51; Bulgarii 169.

Cariană (limba) 144; Carienii 140, 145.
Casită (limba) 170; Casiții (Caseii) 172.
Categorii gramaticale, v. Gramaticale.
Caucaziene (limbi) 169.
Cauzative (verbe) 329.
Cazarii 45.
Cazul. Cazurile în limba i.-e. 277. Formarea cazurilor în limbile i.-e. separate 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286; sincretismul cazurilor 278; întrebuințarea cazurilor 325; cazuri vechi în funcțiune infinitivală 319, 321; adverbe ești din cazuri 327.
Cehă (limba) 52.
Celtică (limba) 63; Celții 66; Celtiberii 66; Celtoligii 66.
Centum și satem 'limbi', v. Limbi kentum și satem.
Chaldii (sau Chaltikh), v. Alarodienii.
Chineză (limba) 13.
Cimrică (limba) 65.
Clasificarea limbilor 16, 17, 18, 19; după structura lor gramaticală 16; după rasele oamenilor 16, 17, clasificarea genealogică 17, 18; Principiile clasificării 17, 18.
Colective 277, 324.
Combinatoare (schimbări), vezi schimbările fonetice.
Comitativ (sau Instrumental caz) 326.
Comunitate linguistică 35; Indo-iraniană 35, 39; italo-celtică 35, 62; balto slavă 35, 48; greco-italo-celtică (a lui Schleicher) 35; italo-germano-celtică (a lui Thurneysen) 35.
Comparată (gramatica), v. Gramatica comparată.
Comparativul 270, 272; potrivirea positivului după comparativ prin analogie 323.
Compuși 111, 263, 272, 273.
Concordanțe (linguistice) 33, 34, 216, 231.
Conjugarea 291 sqq. In -mi și în -ō (atematică și tematică) 303, 304; alternări în conjugare 293.
Consonantică (schimbare) 190, 91, 191[1].
Consoane. Generalități 227, 228, 229, 230. Natura lor 227, 228; devenite sonante (vocalizare),

230, 233; inserţiune de consoane, 242.
Contragerea vocalelor 217, 218,
Coordonare. Arătată prin pronume 337; prin particule 338.
Coptă (limba) 178.
Copula (verbul) 336.
Cornică (limba) 65.
Croată (limba) 51.
Cultură. Indoeuropeană 29; egeică 84, 101; mediteraneană 84; etruscă, 73, 161.
Cumanii 45.
Cuneiformă, (scrierea) 172.
Cuvinte. Definiţiunea 246; (creare de) 189; (dispariţie de) 189; (fixarea sensului) 246; (ordinea) 347, sqq.; fonetice 246; morfologice 246; pline 12; goale, 12; împrumutate: în limba greacă 84, 85; în cea latină 72, 73, 74, 75, 76, 77; în cea germanică 60, 61; în cea slavă 54; în cea frigiană 117; în cea scitică 122; în cea albaneză 104; în cea franceză 372, 373; (viaţa), 189; iambice (cuvinte) 225.

Dacă (limba) 117, 118; Dacii 121.
Daneză (limba) 57.
Dativul. Formarea dativului 282; întrebuinţarea dativului 325, 326; dativul absolut 347.
Declinarea, v. flexiunea nominală.
Demonstrative (pronume) 286, 287.
Denominative (verbe) 304, 305.
Deponente (verbe) 299.
Desiderative (verbe) 310.
Desinenţe, v. Terminări.
Desvoltare de silabă 209; iniţială 210; medie 269; finală 211; Cauzele 211.
Deverbative (verbe) 305.
Dialecte. Dialectele limbii i.-e. primitive 34, 35; gruparea lor 36, 37; dialectele greceşti 86, 87; gruparea lor 87, 88; particularităţile lor 89; italice, 69; gruparea lor 70, 71; germanice 56; gruparea lor 56, 57, 58, 59; indiene vechi 39, 40; iraniene 41, 42; celtice 63, 65; baltice 49; slave 51, 52, 53; romanice 39, 81.
Diateze 297, 298, 328, 329; activă 297; medie 298; pasivă 298.
Diferenţierea 207.
Diftongi 188; monoftonghizarea lor 215; pronunţarea lor 215; scurţi (cu întâiul element scurt), 216; lungi (cu întâiul element lung) 217.
Digama (F) 89, 92, 97, 217.
Diminutive 359. 360.
Disimilarea 205; natura ei 206; disimilare consonantică 206; vocalică 205; silabică v. Haplologia. Cauza 206; legi 206. Influinţa disimilării în fonetică 221, 242
Doric (dialect) 87. 88; Dorieni 101.
Dualul 275; dualul în limba i.-e. primitivă 275; în limbile i.-e. separate 275, 276; resturi de dual în limba latină 276.
Dublete 266, 267.
Durativ (aspect) 300.
Durata vocei 182.

Ebraică (limba) 178.
Elamică (limba) 170; Elamiţii 172.
Engleză (limba) 16, 17, 58, 65.
Epenteza 208.
Eteocretanii 139, 140.
Etimologia 337 sq. în antichitate, în evul mediu şi în cel modern 373[1]; etimologia populară 199
Etruscă (limba) 156 sqq.; onomastica etruscă 156, 157; inscripţiunile etrusce 158; particularităţi fonetice 158, 159; concordanţe între limba etruscă, cea hitită şi cea lidiană 159, 173, 174; influinţa ei asupra limbii latine 73; dominaţiunea etruscă în Roma 73, 74; chestiunea etruscă 156; Etruscii 160; originea lor 160, 161.
Eufemisme 360,

Europeene (limbi) 36.
Evoluția (limbi) 189.

Falisc (dialect) 71; Faliscii 71.
Familiile (de limbii) 18.
Feminin (genul) 273.
Fenicienii 177.
Finala absolută 224; tratarea finalelor în limbile i.-e. separate 224 sqq. 237 sqq.
Fineză (limba) 168; Finezii 168,
Finezo-ugriană (grupa de limbi) 167.
Flexiune 267; nominală 269 sqq.; verbală 291 sqq.
Fonetica 182; obiectul ei 183; fonetica descriptivă 183; istorică 183; experimentală 183, 184; fonetica sintactică (sau eufonia exterioară), v. Sandhi.
Formans 246.
Formele (limbilor) 12; Monosilabe (izolante) 13; aglutinante 13, 14; flexionare 14, 15; aglutinante-flexionare 15.
Franceză (limba) 39.
Francii 58, 62.
Fraza, v. propoziţiunea.
Fricative 186.
Frigiană (limba) 111; glose, onomastică, toponimie 116; inscripţiuni 116, 117; Frigienii 120.
Fuziunea cazurilor, v. Sincretism.

Galatii 66.
Galică (limba) 63; onomastica şi toponimia 63, 64; inscripţiuni 64, 65; sistemul ei fonetic 65.
Galii 67.
Gathās (dialect) 41.
Gelic (dialect) 65.
Genitiv 278; Formarea genitivului 281, 282; întrebuinţarea genitivului 325; genitivul absolut 346.
Genul 273; gramatical 273, 274; natural 273; genul substantivelor 273; schimbări (în categoria genului) 274.
Georgiană (limba) 169.
Germanice (dialecte), 56, 57, 58, 59; Germanice (triburi), 60; întinderea lor, 61.
Germanică (schimbare de consoane) 190, 191, 191[1].
Gerundivul 321.
Getă (limba) 117; Geţii 121.
Glotă 185.
Gotică (limba) 56; Goţii 56.
Graiul 11, 12.
Gramatică comparată 2, 10; definiţia ei 33; obiectul ei 10; desvoltarea ei 2 sqq.
Gramaticale (categorii) 267; categoria genului 273; a numărului 275; a cazului 277; a aspectului 300; a timpului 300; a diatezei (vocei) 297; a modului 316.
Greacă (limba) 83; veche 83 sqq; modernă 100; dialecte greceşti 90-100. Gruparea lor: după cei vechi 87; după cei moderni 87, 88; arcadico-cipric 88; eolico-beotico-tesalic 88; ionico-aticul, 87; doricul 87; nord-vest-grecul, 88; pamfilicul 88; dialecte greceşti literare 90; ionic 91; atic 93, 94, 95; lesbic 97; cel artistic al liricei corale dorice 98; cea comună (ἡκοινή) 98, 99; pronunţarea ei 214; particularităţi dialectale greceşti 89; împrumuturi în limba greacă 84, 85.
Grecii 101.
Greco-italică (comunitate), v. Comunitate.
Grimm (legea lui) 190, 191[1].
Grupe consonantice 241, 242.
Guturale 231, 232; cele trei serii 228; l gutural (t) 219, 227.

Haikh, v. Armenii.
Haplologie 206.
Hitită (limba) 172 sqq.; raporturile ei cu limbile europeene occidentale 173; cu lidiana 173; cu mitaniana 170; cu etrusca 173; decli-

narea și conjugarea hitită 174, 175.
Hititii 175, 176.
Hipocoristice (nume) 112, 116.
Hipotaxă, v. Subordinațiune.
Homeric (dialect) 91; particularitățile acestui dialect 91, 92; eolisme 92; aticisme 92.
Homonime 370.
Hunii 45.

Iapigii 134.
Iberică (limba) 162; Iberii, 163.
Ilirică (limba) 128, 129, 130; Ilirii 131.
Imperfect 301; formarea 306; întrebuințarea 330.
Imperativ 316, 318; formarea 318; întrebuințarea, 332, 333; înlocuit prin infinitiv 334.
Impersonale 329.
Imploziune 185, 186.
Imprumuturi. In limba greacă, v. limba greacă; în cea latină, v. limba latină; în cea germană, v. limba germană; în cea slavă, v. limba slavă; în cea albaneză, v. limba albaneză; etc.
Incoative 305.
Indicativul 316; formarea 304, 305, 306 sqq.; întrebuințarea 332, 541, 342.
Indiană (limba veche) 39; dialectele 39, 40; Indienii, arieni 40, 41.
Indo-europeană (limba) 21; definiția 21; natura ei 22; patria ei 30, 31; reconstruirea ei 32, 33, 34; dialectele ei 34, 35.
Indogermanică (limba), v. indoeuropeană.
Indo-iraniană (comunitate), v. Comunitate.
Indo-iraniană (grupa de limbi) 39.
Indosciții 45, 109.
Infinitivul 319; formarea 319, 320; întrebuințarea 333, 341, 342; infin. istoric 334; acuz. cu infinitivul 345.
Injunctivul 317.
Inovațiuni. In limba greacă 202, 279, 287, 307, 308, 310, 315; în cea latină 69, 203, 279, 284, 306, 310, 315; în alte limbi i.-e. separate 306, 307.
Inserare de consoane 242.
Iraniană (limba) 41; iraniene (dialecte) 41; întinderea acestor dialecte 41, 42.
Iraniana orientală 41, 42.
Iranienii 45, 46.
Irlandeză sau irică (limba veche) 65.
Instrumentalul 277, 278, 327; formarea 285, 286; întrebuințarea 326; adverbe provenite din instrumentalul 285, 286.
Intensitate 181, 253; inițială, (în limba latină) 257, 258, 259; în limba germanică 262.
Interdicții de vocabular, v. vocabular.
Interdintale 186, 227.
Intonare, v. accent, accentuare.
Intrebătoare (pronume), 287.
Intransitive și transitive (verbe) 330.
Irealul 333.
Islandeză (limba) 57.
Isolante (limbi), v. Formele limbilor.
Italo-celtică, (comunitate) 62, 63.
Italică (limbă) 68; vocalism 68; consonantism 69; accent 69; dialecte italice 69, 70, 71; Italioții 82.

Iterative 305.
Japoneză (limbă) 13.
Juxtapunere, v. Coordonare.
Koinē: cea greacă 98, 99, 100; cea latină 71, 80, 81.

Labiale 227, 231.
Labializare 227.
Labiodintale 227.
Labiovelare 227.

Latină (limba) 71, 72; sunetele și pronunțarea lor 214, 215, 229; latino-faliscă (grupa) 71; împrumuturi din limba etruscă 72, 73; din limba greacă 74, 75; din limba celtică 76; din limbile orientale 77; din dialectele italice celelalte 77; latina preliterară, 71 72; latina clasică 77; latina populară 79; raportul dintre limba latină și cea greacă 79; întinderea limbii latine 80, 81; Latinii 82.
Legea cuvintelor iambice, 225.
Legea celor trei silabe. In limba greacă 254; în limba latină, 259.
Legea celor XII table, 72.
Legi fonetice 195 sqq.; caracterul lor, 200; relativitatea lor 196 sqq.; factorii cari turbură legile fonetice 198; tendința fonetică 199.
Lento (forme) 267.
Letă (limba) 49; Letonii 50.
Limba 12; limbi izolante sau monosilabe, aglutinante, flexionare, v. Formele limbilor.
Limbi centum și satem 36, 37, 228.
Limbi indoeuropeene, v. Indoeuropeene.
Liciană (limba) 146, 147, 148; Licienii 148, 149.
Lidiană (limba) 149, 150. Lidienii 151.
Licidele 186, 187, 227, 230; în funcțiune consonantică și vocalică 233;
Linguistica (obiectul) 1, 9; generală 10.
Ligurică (limba) 151, 152, 153. Ligurii 154, 155.
Lituanică (limba) 49. Lituanii 50.
Locativul 277, 278; formarea sa 284, 285; întrebuințarea sa, 326; locative întrebuințate ca adverbe 285; locativul absolut.
Manda (populațiune iraniană), 46.
Māsageții, 45.
Makedonică (limba) 124, 125. 126, Makedonii, 127.
Masculin (gen) 273, 274.
Medie (forma) 297, 328.
Medic-pasiv 298.
Mesapică (limba) 132; Mesapii 134.
Metafonie (Umlaut) 216.
Metateza 205; metateza cantitativă 281.
Misiană 117; Misienii 117.
Monosilabice 259.
Moduri 316, 317; formarea lor 317, 318; întrebuințarea lor 332, 341, 342, 343, sqq; fuziunea modurilor 316, 317; schimbarea de mod 340; asimilarea de moduri (sau atracția modală) 344.
Morfeme 245.
Nazale 186, 227, 230; consonantice și vocalice 233.
Nazalizate 227.
Neutru 273, 59.
Neurii 55.
Nomazi (Iranieni) 45;
Nominativ 277, 278. formarea sa, 279; întrebuințarea sa 325.
Nord-germanică, v. Septentrională.
Numărul (categoria) 275, sqq.
Nume 269; nume proprii 113, 122, 269; nume comune 157; nume scurtate (sau hipocoristice) 112; nume verbale 319; nume de agent 248, 319; diminutive 248; nume vechi primare 339; de persoane 157, etc.
Oclusive 231; labiale 231; dintale 231; velare pure 232; labio-velare 232.
Optativ 316, 317; formarea sa 317, 318; întrebuințarea sa 332, 333, 341, 342.
Optativul oblic (reprezentantul subjunctivului și indicativului) 343; optativul iterativ 344.
Ordinea cuvintelor 347, sqq.
Osco-umbriană sau umbrică (grupa) 70.
Oscă (limba) 69, 70, 81; Oscii 82.
Ošetă (limba) 43, 44, 45; Oseții 45
Paiśāčī (dialecte) 22.

Palatale 227, 231, 232; l palatal (l') 227, n palatal (n') 227; palatalizare 228, 229.
Pali (dialect) 40.
Pamir (platou) 30.
Panonia 129.
Parataxă, v. juxtapunere.
Participiu 319; formarea participiilor 320, 321; întrebuințarea lor 339, 342; participii absolute 346, 347.
Particule 338.
Părțile corpului (nume de) 356.
Pasivă (forma, diateza) 297, 298, 299; pasivul redat prin reflexiv 329; pasiv impersonal) 329.
Patria (primitivă) a Indoeuropeenilor 30, 31; a Grecilor 101; a Italioților 82; a Celților 66; a Germanilor 60; a Slavilor 55.
Pauză, v. finală absolută 224.
Pehlevi (pahlavi) 41.
Pelasghică (limba) 141, 142; elemente Pelasghice în limba greacă 84; Pelasghii 140, 141, 142, 143.
Pendjabi (Pandšabi) 41.
Perfectiv (aspect) 300.
Perifrastice (timpuri și moduri) 309, 310, 311, 315,
Persană (limba veche) 41; Perșii 46.
Persoană schimbarea de) 340.
Philologie comparată, v. Gramatică comparată.
Philologoi 1.
Plural 275, sqq.
Polabică (limba) 53.
Poloneză (limba) 53.
Polisemia 353.
Populațiile prehelenice 83, 84; 139, 140, 141; populațiile preitalice 82, 154.
Portugheză (limba) 39.
Potențial (mod.) 332.
Prakrit (dialect) 40.
Predicat 334, 335.
Prefix 248.
Prezinte-aorist (sistem) 303
Prezinte 304. Formațiunea prezintelui 304, 305; întrebuințarea sa 330.
Preterito-prezentia 314.
Pronume 286; demonstrative 287; relative 287; întrebătoare și nedefinite 287; personale și posesive 288, 289.
Pronunțarea: în limba greacă și în cea latină, v. limba greacă și cea latină.
Propoziținea 245; definițiunea ei 334, propoziținne simplă 335; compusă 336; secundară v. subordonată; propoziținne nominală 336, 339; completive 340; circumstanțiale 340; relative 339, 340.
Prosteză 210; de vocale 210.
Provansală (limba) 39.
Prusiană (limba veche) 48.
Psihologia limbagiului (graiului) 11.
Punică (limba) 77, 81.
Rădăcină 247.
Radical 247; formarea 247, 270, 304, radicale nominale 270; pronuminale 287, 289; verbale, 304.
Ramuri linguistice, v. familii, grupe.
Rasă, 16; chestiunea raselor 17.
Reduplicare 296; indoeuropeană 296; greacă 296, 297; Italică (latină, oscă, umbrică) 296, 297; rădăcini verbale reduplicate 296; nereduplicate, 296.
Reflexive. Pronume reflexive 289; verbe reflexive 328.
Relative. Pronume relative 287, propoziținni relative, v. Propoziținnea.
Restrângere de sens, ...
Reto-romană, 39; Reto-etruscă 160.
Rigveda 39.
Ritm cantitativ 255; ritm accentual 255.
Roma. Dialectul Romei 71; etimologia numelui Roma 73. Romanii 72.
Romania 81.
Română (limba) 39; Româna și albaneza 104.

Romanice (limbi) 39, 81.
Rotacismul 78.
Runică (scrierea) 57.
Rusească (limba) 52.
S final 239 sqq.
Sakii 46, 123.
Samprasārana, v. Absorpțiunea.
Sanscrită (limba) 40.
Sarmații (Sauromații) 46, 12.
Satem (limbi) v. Centum (limbi).
Saxonă (limba veche), 58; Saxonii 58.
Scandinave (limbi) 57.
Scitică (limba) 121 sq; Sciții 123; Sciții Scoloți 46.
Schimbările fonetice 190 sqq; Influința modei în schimbările fonetice 192; sch. fon. independente sau spontane 192; dependente sau combinatoare 192. Cauzele schimbărilor fonetice 192 sqq.
Schimbarea consoanelor, v. substituirea consoanelor (Lautverschiebung) 191.
Scoala veche linguistică și cea nouă 3, 4.
Scurtarea vocalelor 225.
Semanteme 245.
Semantica sau semasiologia 351; viața cuvintelor și polisemia 353; schimbarea de sens prin specializare și prin generalizare 354, 355, 356, 357; există legi semantice? 358, 359; stabilirea de principii în schimbările de sens 359, 360, 361; condițiunile constituirii unei semantice generale 352. Sens uzual (general) 352; sens ocazional 352.
Serbo-croată (limba) 51.
Semitice (limbi), v. Semiții.
Semivocale 235, 236, 237.
Seriile de alternări vocalice 250, 251, 252.
Siculică (limba) 69; Siculii 69.
Siflante (sau spirante, sau fricative) 186, 227, 233 sqq.
Silabe 246.
Sincopa 263, 264; sincope vechi 264; sincope posterioare în limba latină 266; regulele sincopei 266. Deosebirea dintre sincopă și absorpție 264.
Sincretism 278; la cazuri 278; la moduri 316, 317.
Singulativ 277.
Singular 275 sqq.
Sinonime 370.
Sintaxa 323 sqq. Acordul 324; sint. cazurilor 325 sqq; a timpurilor 350 sqq; a modurilor 332 sqq.
Slavă (limba veche) 51; limbi slave 50; Slavii, 54; patria primitivă a slavilor, v. Patria; migrările slavilor, 54; cuvinte străine în limba slavă veche 54.
Slovacă (limba) 53.
Slovenică (limba) 52.
Sogdică (limba) 41; Sogdii 42.
Sonante 233.
Sonore (consoane) 185.
Sorabă (limba) 53.
Spaniolă (limba) 39.
Specializare (de sens) 352 sqq. 362.
Spirante, v. Siflante.
Subiect 324.
Subjunctivul 316; formarea sa 317; întrebuințarea sa 332 sqq.; fuziunea sa cu optativul 316, 317; subjunctivul și indicativul reprezentați în limba greacă și în cea latină prin optativul potențial, v. optativul oblic.
Subordonate 338, 339, 340 sqq; caracteristicele ei 269.
Substituirea de consoane în armeană, în protogermană 191[1]; în vechiul german de sus 58, 191; in toharică 107; cronologia substituirii consoanelor în limba germanică 61; de persoană 340; de mod, 340.
Sufixie 247, 248.
Sumeriană (limba) 176; Sumerii 177.
Supin 321.
Surde (consoane) 185.

Syrjenică (limba) 45.
Svarabhakti, v. Anaptyxis.
Ta-bou 371.
Tătarii 45.
Teme, v. Radicale.
Tempo, alegro și tempo lento 267.
Tendință fonetică, v. Legi fonetice.
Tenue, v. surde.
Teoria migrațiunilor 22; undelor (sau continuității) 23.
Terminări 247: cazuale 277, 279, 280, sqq; personale 291, sqq.
Timpuri 300. 301 sqq; timpuri tematice 304 sqq.; timpuri atematice 304 sqq.; formarea timpurilor 304 sqq.; 306, 307, sqq; 313 sqq; întrebuințarea timpurilor 330 sqq.
Toharică (limba) 106; dialectele toharice 106, 107; schimbarea consoanelor, v. substituirea consoanelor; Toharii 108, 109.
Ton. v. Accent.
Tracă (limba) 112; glose 112; onomastică 112; toponimie 112; inscripțiuni 112 sqq.; raportul cu celelalte limbi i.-e. separate 111; Tracii 120.
Traco-frigiană (grupa de limbi) 111.
Traco-ilirice (raporturi) 115.
Transitive și netransitive 330.
Turanice (populațiuni) 45.
Turcă (limba) 169.
Turco-tătare (limbi) 169; populațiuni 169.
Tusci, v. Etrusci.
Tzaconic (dialect) 99.
Țigană (limba) 40.

Ugriană (ramura de limbi) 167.
Umbric sau umbrian (dialect) 70, 81; Umbrii 82.
Umlaut, v. metafonie 216.
Ungară sau maghiară (limba) 168; Ungurii 168.
Unitate linguistică, v. Comunitate.
Urartu 47.
Uzura fonetică 369; semantică 370 sqq.

Vălul palatului 185.
Velare 227, 232; explosive velare pure 227, 232; labializate 227, 232.
Vendă (limba), 53.
Venetă (limba) 135 sq.; inscripțiuni 136; Venetii 136, 137.
Verbe. Forme personale 316 sqq.; nominale 319 sqq.; verbe denominative 304; verbe deverbative 305; verbe în -mi și în -o (tematice și atematice) 304 sqq.; verbe iterative 305; cauzative 305; deziderative 310; incoative 305; deponente 298, 299.
Verner (legea lui) 190, 191[1].
Viața cuvintelor 369; a limbagiului (graiului), v. evoluția limbii.
Vocabularul 369 sqq; natura și întinderea sa 369; cauzele sociale ale creării vocabularului 370 sqq; cum se creiază cuvinte noi 370, 371; interdicțiuni de vocabular 371; vocabularul i.-e primitiv și întrebuințarea sa pentru scopul cultural-istoric 372, 373; comunitate de vocabular între o parte din limbile i.-e. separate și între alta 374; rolul afectivității, simțimintelor în domeniul vocabularului 370, 375.
Vocalizarea consoanelor 230.
Vocale 187; pure și nazalizate 187; timbrul vocalelor 182, 214; cantitatea (durata) vocalelor 182; vocale în funcțiune consonantică 225; vocale tematice 293.
Vocativ 277; formarea sa 280; întrebuințarea sa 325; accentuarea sa 253; în funcțiune de nominativ, 280.
Vocea v. Diateza.
Volscicul (dialect) 70; Volscii 82.
Votjakică (limba) 45.

Zendă (limba) v. Avesta.

ADĂOGIRI ŞI CORECTĂRI [1].

La pag. 6. In numărul filologilor români să se adaoge şi numele marelui nostru linguist Hasdeu, care a fost omis din greşală în timpul tipăririi manuscrisului.

La pag. 10. La definiţia *glotologiei* dată de F. de Saussure adăogăm şi aceea a lui Trombetti: „La Glottologia e storia del linguagio umano nella sua totalità, dalle origini ai tempi attuali, attraverso la sua meravigliosa evoluzione nel tempo e nello spazio", şi cu îndreptarea propusă de V. Bogrea: „Glotologia nu este numai istoria ci şi biologia (anatomia şi fisiologia), psihologia (individual) şi sociologia (colectiv) graiului uman precum şi aceea a lui Millardet: «La linguistique est essentiellement la science des mots des phrases, de tout le matériel concret du langage considéré dans ses rapports avec la pensée à exprimer".

La pag. 13. Printre limbile izolante să se adaoge şi cea japoneză.

La pag. 47. Să se citească *Urartu* în loc de Arartu.

La pag. 51. Noua ipoteză în chestiunea *postpunerii articolului*, fenomen ce se observă în limba albaneză, cea bulgară, cea română şi cea armeană, şi care este o moştenire din vechime, ori dela Brigi (Frigieni), după Lewy, sau dela înrudiţii acestora, dela Armeni, după Brugmann, ori, mai bine, dela întregul grup iliro-traco-frigian (cf. Bogrea, DR. II, p. 662 sqq.) este probabilă.

La pag. 84, r. 31 de sus. După O. Densusianu (Grai şi suflet, I, 2, p. 317) cuvântul mult discutat σίδηρος ar reproduce o formă mai veche *σίρδηρος cu disimalarea întâiului ρ; dar nici această explicare nu ridică toate greutăţile.

La pag. 86 şi 89. Pe lângă bibliografia dată se mai adaogă şi lucrările următoare: J. Huber, De lingua antiqu. Graeciae incolarum, Viena 1921; şi Fr. Bechtel, Die griech. Dialekte, I. Bd., Wiedmann 1921.

La pag. 99 r. 25 de sus. Să se citească: *a unei limbi unitare altădată*.

La pag. 100. Să se citească mai bine δημοτική în loc de δημοτεύουσα.

La pag. 106. Părerea emisă de unii învăţaţi că toharica este limba Cimerienilor traco-frigieni (v. DR. II, p. 663) este, după opiniunea noastră, riscată. Iar putinţa unei influinţe a limbilor caucasiene asupra acestei limbi nu este exclusă; de altfel, această limbă a fost influinţată şi de cea hitită şi de cele uralo-altaice.

---

1) Greşelele tipografice, lesne de corectat, n'au fost notate.

La pag. 119, 129. La numele învățaților cari s'au ocupat până acum cu numirile de plante dace, se adaogă și acela al lui Lattyák Sándor care, în opera sa intitulată: *Néhány Dioscorides-féle dák növénynévről in Botanikai múzeumi füzetek*, vol. III, fasc. 2, ce o cunosc numai din recensiunea d-lui prof. N. Drăganu (v. DR. II, 755 sqq.), se încearcă să explice cele 41 nume de plante dace, din 62 câte ni s'au păstrat, unele din aceste etimologii par a fi admisibile după recensent. Noi insistăm numai asupra mult discutatului μίζηλα, μίζολα, μίζουλα, 'al cărui sinonim grecesc este θύμος, cu însemnarea de „cimbru" iar nu de „mazăre" și a cărui citire probabilă este *midzela*, adică *mid*+*zela* „mellifera herba" (pentru întâiul element să se compare sl. *medŭ*, polon. *miad*, „miere", și pentru al doilea polon. *ziolo*, *ziele*, sau *zel'a* „iarbă" în dial. polon. goral); astfel că forma română *mied* „idromel, băutură făcută cu apă și cu miere" care s'ar raporta la *mid*, ar fi în limba românească un element dac iar nu slav'.

La pag. 119 și 123. Să se adauge și studiul D-lui Pârvan, intitulat: *Considerațiuni asupra unor nume de râuri daco-scitice*, (în Memor. Sect. Istor. ale Acad. Române), în care se ocupă cu originea câtorva forme din toponimia noastră.

La pag. 151, r. 11 de jos. Să se citească *sasia* în loc de *asia*.

La pag. 170. In legătură cu limba alarodiană, amintim și studiul d. K. Oštir, apărut în Arhiv za arbanasky stariny, jezik i etnologijy, I, Belgrad 1923 și intitulat: *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*.

La pag. 182 si 195. In privința termenilor *fonetică* și *fonologie* să se vadă acum cele două studii interesante, acela a lui O. Densusianu, publicat în Grai și suflet, I, 1 p. 157 sq.) și acela al lui Puscariu *Despre legile fonologice*, (DR. II p. 29 sqq.). Unii linguiștii preferă termenul de fonologie, introdus de către F. de Saussure în al său „Cours de linguistique générale p. 59, celui de fonetică, și văd o deosebire între aceste două discipline; întâi, pentrucă fonologia, după aceștia, studiază transformarea sunetelor unei limbi, iar fonetica cercetează felul cum se articulează sunetele și este prin urmare un studiu ajutător pentru fonologie; al doilea, pentru că denumirea de fonologie are avantajul analogiei cu morfologia, lexicologia, etimologia cu care împreună formează părți ale gramaticei în sensul larg al cuvântului. Alții, dinpotrivă, contestă termenul de fonologie chiar în accepțiunea -i specifică. Și noi am menținut termenul de fonetică, care este azi prea consacrat. Și între *legi fonetice* și *legi fonologice* stabilește o deosebire d. Puscariu după care „legile fonetice constată raporturi constante în rostire dictate de structura aparatului nostru articulator, în esență unul și același la toți oamenii, și pentru a le înțelege sunt de ajuns cunoștințele de fonetică; pe când evoluțiunile formulate în legile fonologice (care sunt realități linguistice, formule existente în mintea vorbitorului, iar nu abstracțiuni sau inventii ale gramaticilor) sunt rezultatul unui complex de cauze numai în parte de natură fisiologică; și spre a le pricepe în toată complexitatea lor trebue să alergăm la ajutorul psichologiei (care exploră generalizarea unui fenomen izolat asupra întregului material linguistic) și sociologiei (care ne arată cum un fenomen individual devine colectiv)".

La pag. 200 și 204 sqq. Să se vadă cu privire la factorul *analogie* și la fenomenele *asimilare* și *disimilare* studiile d-lui Puscariu: unul deja citat *Despre legile fonetice* și altul intitulat *Câteva cazuri de asimilare și disimilare în limba română* (cf. DR. I [1921] pp. 322—330).

La pag. 247 Asupra funcțiunilor sufixelor cităm și lucrarea dd. E. Gamillscheg und L. Spitzer, Beiträge zur roman. Wortbildungslehre (Bibliot dell Archiv. Romanicum dir. Da G. Bertoni, Ser. II, [Linguistica] vol. II Genève, 1921.

La pag. 248 și 371. D. Puscariu emite părerea că trebue să se dea de acum înainte o însemnătate mai mare *derivațiunii* și susține ca ea să devină un capitol al gândirii omenești (DR. II p. 694, 696).

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
2007

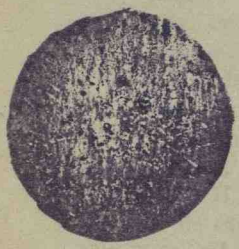

VERIFICAT
1937

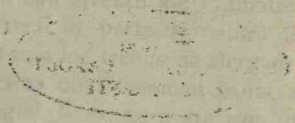

Pagina 5, rândul 9, de sus, citeşte *Saussure* în loc de *Saussurei*.
„ 15, „ 9, „ jos, „ *ar fi* „ „ *arafi*.
„ 19, „ 6, „ „ (la bibliografie), citeşte *Szinnyei* în loc de *Szinnyel*.
„ 33 „ 15, de sus, citeşte **pəter*, în loc de **peter*.
„ 53, „ 18, „ „ *dialectul* „ „ *dialectele*.
„ 84, „ 19, de jos, punctul 3, adaogă şi lista cuvintelor prehelenice din lucrarea lui G. Glotz, intitulată „*La civilisation égéenne*“ (Paris, 1923), p. 441.
„ 129, „ 7, de sus, citeşte *dintre* în loc de *între*.
„ 158, „ 7, „ adaogă 73.
„ 172, „ 18, „ citeşte mai bine *Gandaš* pentru *Gundas*, cf. L. Delaporte, *La Mesopotamie* (Les civilisations babylonienne et assyrienne), Paris 1923, p. 47 sq; să se adaoge şi această lucrare la bibliografiile dela pag. 172, 176 şi 177.
„ 184, „ 3, de sus, citeşte *al* în loc de *a*.
„ 227, „ 12, 13, 18 etc., scrie *ǫ* în loc de *ą*.
„ 250, „ 19, citeşte *mort* în loc de *meurt*.
„ 282, „ 23, de sus, citeşte *got.* în loc de *pot*.
„ 287, „ 17, „ „ *lat.* în loc de *la*.
„ 319, „ 23, de jos, scrie şi *ęn* şi *ęn* în loc de *en* şi *ēn*
„ 319, „ 15, „ „ *enenkai* în loc de *enegkai*.
„ 352, „ 4, (bibliografie), citeşte *sematologie* în loc de *senatologie*.

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ „CAROL I“ BUCUREŞTI